Colecția Clepsidra

HORIA C. MATEI

CIVILIZAȚIA LUMII ANTICE

Clepsidra EDITURA EMINESCU

Colecția
Clepsidra

Ilustrația copertei:

CONSTANTIN GHEORGHIU ENESCU

HORIA C. MATEI

CIVILIZAȚIA LUMII ANTICE

Mic dicționar biografic

Cuvînt înainte de
acad. EMIL CONDURACHI

Colecția Clepsidra

EDITURA EMINESCU

București 1983

Cuvînt înainte

Prin *Civilizația lumii antice*, Horia C. Matei continuă, într-un nou și cuprinzător volum, preocupări mai vechi în acest domeniu. În cartea sa anterioară, *Civilizația Romei Antice*, el oferea o bogată serie de portrete ale unor oameni politici, de știință și cultură, ilustrative pentru strălucita civilizație creată de vechea Romă și difuzată pe cuprinsul vastului imperiu al cezarilor. Lucrarea de față are un obiectiv mai ambițios și nu mai puțin interesant. Folosind aceeași tehnică — prezentarea sistematică a panoramei unei civilizații prin intermediul unor medalioane ale personalităților reprezentative — autorul are în vedere întregul ansamblu al lumii antice. Romei i se adaugă acum Grecia, marele ei dascăl, împreună cu care va alcătui leagănul dezvoltării spirituale a Europei. De asemenea, civilizații vecine celei elene — ale Vechiului Orient (mesopotamiană, egipteană, iraniană, ebraică) — de lungă și înfloritoare tradiție, ale căror sugestii sînt dezvoltate nu o dată în gîndirea greacă, acel creuzet unde, grație proclamării primatului rațiunii și al dreptului individual, vor fi puse bazele umanismului. Cunoașterea acestor civilizații a beneficiat în ultimii aproximativ o sută de ani de contribuții fundamentale, relevînd fațete inedite ale

evoluției vieții sociale și ale mersului ascendent al ființei umane, creatoare de remarcabile bunuri materiale și spirituale deopotrivă. O lume grandioasă nu numai prin luptele unor temuți dinaști ca Șamșiadad I, Assurbanipal, Hammurabi, Nabucodonosor sau faraonii țării Nilului, dar și prin participarea sa la plăsmuirea unora dintre cele mai subtile cuceriri ale geniului uman. Este suficient să amintim, în acest sens, că Sumerul își revendică începuturile scrisului, că fenicienii au furnizat Occidentului acea inovație capitală care este alfabetul, că spiritualitatea orientală antică a culminat în mari culturi precum aceea babiloniană, indiană sau chineză.

Orientului i se alătură, cu formele-i specifice de viață și cultură, lumea nord-africană, dominată o vreme de Cartagina, îndreptățită, în egală măsură, să figureze într-o încercare de sinteză a moștenirii transmise de antichitate. Nu lipsesc nici figurile ilustre ale epocii de început a marii migrații a popoarelor; prin acțiunea și opera unui Genseric, Attila, Euric sau Teodoric cel Mare se prefigurează zorii unui nou ev, cel medieval.

Personalitățile menite a ilustra faptele ce au reușit să dobîndească statutul de „evenimente", condensînd o experiență ce merită și se impune a fi cunoscută, cu consecințe profund transformatoare în viața socială, au fost selectate de autor dintr-o dublă perspectivă. Pe de o parte, aceea a unei necesare proporții între diversele zone ale lumii antice și a unui adecvat echilibru între multiplele aspecte și domenii ale activității umane (social-politice și militare, științifice, culturale, artistice etc.). Pe de altă parte, respectarea riguroasă a principiului fundamental în lucrări de acest fel: acela valoric.

Procedînd astfel, autorul își trădează, ca și în lucrarea precedentă, convingerea că omul este, parafrazînd un mare filosof grec, adevă-

rata măsură a tuturor lucrurilor, că faptele și creațiile sale constituie o unitate profund semnificativă pentru societatea în care trăiește. Într-adevăr, dacă acțiunea istorică nu poate fi privită decît ca rezultat al activității grupurilor umane, nu este mai puțin adevărat că aceasta nu există și nu poate exista decît în și prin aceea individuală. Marile personalități, în măsura în care motivațiile personale ale vieții și operei lor sînt integrate neîndoielnic motivațiilor specifice mediului social căruia îi aparțin, capătă autentice atribute de „model" (înțeles, evident, în accepția lui gnoseologică și nu etico-morală). Este așadar o posibilitate, cel puțin tentantă, de a accede la cunoașterea adevărului pe care istoria este chemată să-l descopere prin intermediul agenților umani reprezentativi.

A recurge la acest mod de a vorbi despre istorie înseamnă a încerca să oferi „ideogramele" cele mai sugestive ale unui anumit timp sau spațiu. Înseamnă să crezi cu convingere că oamenii trecutului nu alcătuiesc o cerebral-venerată, dar plicticoasă, „expoziție de mumii", ci exemple grăitoare pentru semnificația, valoarea și țelul existenței umane. Astfel descoperi că în singular și accidental pot fi decelate elemente demne de interes ale necesarului, esențialului, generalului.

Acestea, sînt încredințat, au fost gîndurile cu care autorul s-a angajat în realizarea lucrării de față, pe care o văd ca pe unul din multiplele, dar binevenitele răspunsuri, așteptate de numeroșii cititori încrezători în funcția informativă și educativă a acestei *magistra vitae*, istoria. Căci, mi se pare că într-o epocă a atotputerniciei tehnice, a într-adevăr fascinantelor aventuri ale tehnologiei, întoarcerea spre istorie, respingerea hiatusului dintre astăzi și

demult cîştigă tot mai mulţi aderenţi. Ea denotă revitalizarea concepţiei potrivit căreia istoria nu este doar ştiinţa unui mai mult sau mai puţin îndepărtat trecut mort, ci o ştiinţă vital necesară înţelegerii corecte a prezentului şi trasării lucide a perspectivelor. În ceea ce priveşte istoria veche, faptul este cu atît mai îmbucurător, cu cît renunţarea la cunoaşterea antichităţii ar fi, pentru spiritul uman, o adevărată mutilare a sinelui.

Iată de ce nădăjduiesc că această *Civilizaţie a lumii antice*, al cărei principal merit îl văd în selectarea şi înfăţişarea informaţiilor capabile să vorbească sensibilităţii contemporane, va avea primirea pe care o merită. Nu este de neglijat, în acelaşi timp, faptul că, aşa cum este conceput, volumul ţine seama de una din principalele necesităţi de informare în materie de istorie ale cititorului de astăzi, căruia îi oferă o sursă comodă de consultat, cu răspuns prompt la o anumită problematică, într-un limbaj nesofisticat, acoperind însă o serioasă documentare.

Un examen spinos — trecut cu succes de autor — este, într-o asemenea lucrare, dozarea informaţiei pe care o furnizează portretele consacrate personalităţilor. Dincolo de limitele impuse de însuşi stadiul cercetărilor (datele despre personalităţile Orientului sînt, în mod obiectiv, mai sumare), se ridică problema unei corecte distincţii între „a fi" şi „a trebui". Cu alte cuvinte, ce trebuie ales din multitudinea informaţiilor existente cu privire la un nume de prestigiu (care se ridică, deseori, precum la un Alexandru cel Mare, Aristotel, Democrit, Hannibal, Caesar, Augustus, Tacitus sau Constantin cel Mare etc., la numeroase volume exegetice) pentru contu-

rarea cît mai adecvată a personalității sale. Eliminarea detaliului le-ar face searbede și lipsite de interes, aglomerarea amănuntelor ar duce la intolerabile lungimi și disproporții. Horia C. Matei a reușit să selecteze acele date capabile să contureze cu acuratețe un portret închegat, și, în același timp, o imagine cît mai sugestivă pentru comunitatea căreia îi aparține (să amintim doar, spre exemplificare, că portretele consacrate filosofilor stoici și epicurei sînt semnificative nu numai pentru stadiul disciplinei respective în acea vreme cît și pentru mentalitatea specifică epocii elenistice). De asemenea, sînt urmărite reverberațiile în timp ale operelor creatorilor din cele mai diverse domenii (este sugerat astfel modul în care se regăsesc în cultura contemporană o serie de intuiții fundamentale ale gînditorilor antici, actualitatea unor creații artistice majore etc.).

Astfel concepută și realizată, lucrarea constituie o îndrăzneață încercare de recuperare metodică a unor lumi de mult dispărute.

În sfîrșit, merită subliniat faptul că spațiul carpato-danubian beneficiază de o accentuată prezență, atît în ceea ce privește perioada preromană, culminînd cu cea geto-dacă, cît și aceea a apartenenței la marea lume a latinității. Personalitățile lui reprezentative sînt înfățișate în contextul mai larg al lumii antice.

Desigur, ar fi o exagerare și o eroare a crede că volumul de față putea fi alcătuit numai în acest fel. Subiectivitatea unui autor se face simțită chiar și în astfel de lucrări, începînd cu numărul și numele personalităților selectate, continuînd cu structura articolelor ce le sînt consacrate și terminînd cu informațiile oferite despre

ele. Esențial mi se pare însă, într-o asemenea întreprindere, ca în spațiul fixat să cuprindă faptele cu adevărat pertinente pentru obiectivul propus și să le înfățișeze cu consecvență internă.

Sînt cerințe cărora lucrarea lui Horia C. Matei, reușind să treacă peste cele două dificultăți majore ale unei astfel de sinteze istorice — *alegerea* subiectelor și *cîntărirea* cît mai cumpănită a justei lor ponderi în evoluția multimilenară a umanității — dificultăți pe care le întîlnește la orice pas o asemenea încercare, le face față cu fermitate.

Acad. EMIL CONDURACHI

Avertismentul autorului

„Pentru a realiza lucrarea de față a trebuit în fiecare clipă să selectez, să optez, deci să elimin; este imposibil ca procedînd astfel să satisfaci toată lumea. A trebuit totuși să mă resemnez. De insuficiențele și limitele personale sînt prea conștient — alți autori, mai experimentați și calificați, ar fi făcut fără îndoială totul mai bine. Lucrării acesteia îi rămîne totuși un merit: acela de a exista".

Sînt cuvintele cu care un ilustru istoric francez deschidea prefața unei lucrări de referință consacrată istoriei antice. Cuvinte valabile pentru orice întreprindere de acest gen. Căci nu există — credem — lucrare mai vulnerabilă decît un volum enciclopedic, în care totul poate fi pus în discuție. Încercarea de a aborda o civilizație sub forma unui dicționar, adoptînd ordinea cea mai arbitrară care poate fi invocată — cea alfabetică, constituie ea însăși un prim paradox. Pot fi oare ilustrate aproape 4 milenii de istorie și civilizație prin intermediul a numai 1 000 de personalități? La fel de bine puteau fi alese 500 sau 5 000 de figuri proeminente cărora să le fie rezervate un anumit spațiu, oricare altul decît cel de față — 600 de file de manuscris; și lista posibilelor opțiuni poate continua.

Dicționarul biografic de față își propune să ofere cititorului, indiferent de sfera pregătirii profesionale sau a interesului particular numai datele esențiale asupra vieții și creației a 1 000 (1 004 mai exact) de personalități ale lumii antice, aparținînd tuturor domeniilor

de activitate, începînd cu cele din domeniul vieții politice și încheind cu reprezentanții științelor și culturii.

În alcătuirea glosarului s-a urmărit o cît mai echilibrată reprezentare a regiunilor geografice, a epocilor istorice precum și a diferitelor sfere ale vieții sociale și cultural-științifice. Selecția s-a făcut în funcție de rolul jucat în contemporaneitate sau de ecoul creației în epocile ulterioare. O atenție deosebită a fost în mod firesc acordată personalităților spațiului carpato-danubiano-pontic sau celor legate într-un fel sau altul de istoria acestor meleaguri.

Una dintre cele mai dificile probleme ale istoriei antice rămîne cea a cronologiei absolute. Cititorul nu trebuie să se mire găsind în alte lucrări date diferite pentru anii de viață sau pentru diversele evenimente istorice. Din noianul de variante, autorul a optat pentru datele acceptate de sintezele recente, de reputate lucrări enciclopedice precum Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike, *5 vol., München 1964—1975, de ediția a II-a din* The Oxford Classical Dictionary, *Oxford 1970, sau din* Lexikon der Antike, *Leipzig, 1977, iar în anumite cazuri pentru cele furnizate de articole de specialitate care aduc modificări de ultimă oră. Spre exemplificare, amintim dată morții atotputernicului prefect al pretoriului, juristul Domitius Ulpianus, propusă, cu argumente convingătoare, de J. Modrzejewski și T. Zawadski (223 și nu 228 cum se credea pînă acum). Pentru Orientul Apropiat și Mijlociu a fost preferată „cronologia medie", adoptată și de noua ediție din* Cambridge Ancient History. *În actualul stadiu al cercetării istorice majoritatea covîrșitoare a datelor trebuiesc considerate ca aproximative, situație marcată în lucrare prin c. (circa ~).*

Numele proprii (antroponime și denumiri geografice) cît și termenii comuni (populații, instituții, demnități etc.) specifici lumii antice nu apar pînă astăzi în literatura română într-o grafie unitară, unică. În prezenta lucrare au fost făcute eforturi de uniformizare respectîndu-se în general Regulile de scriere a numelor proprii latinești și grecești din Dicționarul ortografic, ortoepic și de punctuație, *Editura Academiei, 1982. Numele latinești de persoane sînt folosite*

în forma lor originară (neadaptată) ori de cîte ori sînt enumțate în întregime (Publius Cornelius Tacitus — dar Tacit; Caius Suetonius Tranquillus — dar Suetoniu). În stabilirea grafiei numelor de persoane latinești, grecești sau a celor orientale, intrate în circuit cultural prin filiera elenă, s-au respectat în general următoarele reguli:

— *reducerea consoanei fianle: Euripides → Euripide*

— *simplificarea consoanelor geminate: Hippocrates → Hipocrate*

— *simplificarea consoanelor aspirate:*

ch → h
Archimedes → Arhimede
ph → f
Phidias → Fidias
rh → r
Pyrrhon → Piron
th → t
Themistokles → Temistocle

— *monoftongarea diftongilor în i și e*

ai → e
Aischylos → Eschil
ei → e
Aristeides → Aristide
oi → e; ae → e

— *monoftongarea diftongului grecesc ou → u*

Thrasyboulos → Trasibul

— *înlocuirea lui k cu c și a lui y cu i*

Kleisthenes → Clistene
Lykurgos → Licurg

În unele cazuri în care aplicarea acestor norme ni s-a părut forțată am preferat să păstrăm transliterarea greacă sau originalul latin. Numele proprii civilizației chineze au fost redate potrivit transcrierii oficiale pinyn.

Denumirile geografice au fost redate, în general, potrivit normelor atlaselor lumii antice (citate în Bibliografia finală). Alfabetizarea s-a făcut în funcție de forma românească a numelor; în cazul omoni-

melor a fost adoptată următoarea ordine: personalități ale vieții politice, științifice și culturale, iar în cadrul fiecărei categorii, succesiunea cronologică. Trimiterile la alte articole (↑) s-au făcut numai în acele cazuri în care articolul în acest sens invocat oferea o informație suplimentară referitoare la numele respectiv. Pentru cifrele 1—3 au fost folosite litere, pentru rest — cifre arabe.

Lista termenilor incluși în dicționar oferă cititorului o privire de ansamblu și totodată posibilitatea unei orientări rapide, de amănunt; bibliografia selectivă finală îi indică în afara lucrărilor consultate titluri care abordează monografic un anumit domeniu sau o civilizație.

LISTĂ DE ABREVIERI

antic. — antichitate
c. — circa
E — est
e.n. — era noastră
ev. med. — evul mediu
f. — fondat
imp. — imperiu
î.e.n. — înaintea erei noastre
milen. — mileniu
n. — născut
N — nord
prov. — provincie
reg. — regiune
S — sud
sec. — secol
terit. — teritoriu
V — vest
↑ — vezi articolul~

Prescurtări ale prenumelor latine

A. — Aulus
App. — Appius
C. — Caius (Gaius)
Cn. — Cnaeus (Gnaeus)
D. — Decimus
F. — Flavius
L. — Lucius
M. — Marcus
M'. — Manius
N. — Numerius
P. — Publius
Q. — Quintus
R. — Rufus
S. (Sex.) — Sextus
Ser. — Servius
Sp. — Spurius
T. — Titus
Ti. (Tib.) — Tiberius

Semnificaţia epitetelor unor suverani elenistici

Asiatikos — „Asiaticul"
Auletes — „Cîntăreţul din flaut"
Doson — „Cel ce promite şi nu dă niciodată"
Epiphanes — „Vestitul"
Euergetes — „Binefăcătorul"
Eupator — „Născut dintr-un tată ilustru"

Eusebes — „Piosul“
Gonatas — „Cel care îngenunchiază“
Grypos — „Cel cu nasul coroiat“
Hierax — „Eretele“
Holos — „Schiopul“
Kallinikos — „Victoriosul“
Keraunos — „Fulgerul“
Kynegos — „Vînătorul“
Megas — „Cel Mare“
Monophthalmos — „Chiorul“
Nikator — „Învingătorul“
Neos — „Cel Tînăr“
Philadelphos — „Cel ce-şi iubeşte fraţii (surorile)“
Philhellenes — „Cel care-i iubeşte pe greci“
Philometor — „Cel care-şi iubeşte mama“
Philopator — „Cel care-şi iubeşte tatăl“
Philoromaios — „Cel care-i iubeşte pe romani“
Physikos — „Naturalistul“
Poliorketes — „Asediatorul“
Sidetes — „Impetuosul“
Soter — „Salvatorul“
Theos — „Zeul“

CIVILIZAȚIA LUMII ANTICE

Mic dicționar biografic

A — Z

A

ACCIUS LUCIUS (c. 170—c. 86 î.e.n.), poet tragic latin. Originar dintr-o familie de liberți din Pisaurum (Umbria), **A.** debutează în jurul anului 140 la Roma. Se bucură de o mare autoritate ca autor dramatic (45 de tragedii din care s-au păstrat c. 700 versuri), dar și al unor *Annales* și opere didactice *(Didascalica*, o istorie a poeziei grecești și latine; *Pragmatica*, lucrare în versuri despre tehnica literară; *Parerga*, în care abordează, între altele, probleme ale limbii), asupra cărora nu există decît palide referiri. În această perioadă de adevărată „invazie" elenistică, **A.** rămîne un străin „Cercului Scipionilor" și orientărilor puriste. Faptul ar putea justifica vitalitatea operei sale dramatice, lipsită de artificialitatea care va sufoca tragedia latină. În cele 43 de tragedii *(palliatae)*, al căror model predilect este Euripide, dar și Sofocle și Eschil, **A.** este atras mai ales de subiecte din ciclul troian *(Aiax*, *Troades*, *Achilles)*, cărora li se adaugă teme legate de familia Atrizilor *(Atreus*, *Clytemnestra*, *Agamemnonidae)*, din ciclul teban *(Alcmaeo*, *Antigona* ș.a.) sau al legendelor despre Hercule *(Heraclidae)* și alte personaje ale mitologiei grecești *(Prometheus*, *Medeea)*. Continuîndu-l pe Naevius, dar cu rezultate superioare în plan artistic, scrie și două tragedii *(praetextae)* cu subiecte din istoria romană: *Brutus*, care se oprește asupra abolirii regalității și instituirii republicii, în urma răscoalei conduse de personajul care dă numele piesei, și *Decius*, inspirată de sacrificiul consulului P. Decius în

bătălia de la Sentinum (295 î.e.n.). Fragmentele păstrate din *Brutus* relevă capacitatea lui **A.** de a transfigura artistic sentimentul național, de a-i conferi măreție și demnitate tragică, într-un stil deopotrivă elevat și viguros. „*Gravis et ingeniosus*“, cum îl considera Cicero, **A.** a fost cel mai important și, totodată, ultimul mare tragic latin.

ACHI no OMI și WANI (sec. 3—4), călugări coreeni sau chinezi. **A.** și **W.** aduc în jurul anului 400 e.n. în Japonia, venind din Regatul Paekeche (situat în V Coreei), o serie de manuscrise ale confucianismului (între care și clasicul *Lunyu*), contribuind la răspîndirea acestei religii în insulele nipone. **A.** și **W.** ar fi ocupat apoi, potrivit tradiției, funcții în cadrul arhivei imperiale a statului Yamato.

ACHILLEUS TATIOS (sec. 2 e.n.), scriitor grec. Originar din Alexandria (Egipt) este autorul unui roman de dragoste în 8 cărți, *Întîmplările Leucippei și ale lui Cleitofon (Ta kata Leukippen kai Kleitophonta)*, care narează iubirea și destinul aventuros al celor doi eroi, prelucrînd povestirile mitologice despre Isis și Osiris. Scris la persoana întîi, într-un stil simplu, nu lipsit de farmec, romanul l-a influențat pe Heliodor din Emesa și s-a bucurat de o largă circulație în epoca bizantină.

ADAD-NIRARI, numele a trei suverani asirieni.

ADAD-NIRARI I, rege (1307—1274 î.e.n.). **A.** continuă politica expansionistă inițiată de Așur-Uballit I (1365—1329), învinge, la capătul unor campanii, pe suveranii mitanieni Șattuara I, apoi pe Wasașatta, anexînd importante reg. din Mitanni. Victorioasă în confruntarea cu regele kasit al Babilonului, Nazimaruttaș, Asiria devine puterea hegemonă a Mesopotamiei, iar **A.** adoptă, asemenea precursorului său Șamși-Adad I (1813—1781), titlul de „Rege al Universului“. **A.** mai întreprinde campanii împotriva hitiților și a triburilor de munteni de la hotarele răsăritene ale statului, desfășurînd și o bogată activitate de construcții, îndeosebi în capitala statului Assur.

ADAD-NIRARI II, rege (911—889 î.e.n.). Domnia lui **A.**, fiu și succesor al lui Așur-Dan II (933—911), marchează depășirea crizei

traversate de statul asirian după dispariția lui Tiglat-Palassar I (1115—1076) și începutul unei noi epoci de cuceriri și expansiune. Principalele obiective ale politicii externe a lui **A.** sînt supunerea cetăților arameice de pe Tigrul superior (6 campanii victorioase) și confruntarea cu Babilonul. Preocupări în domeniul reorganizării administrației centrale și al agriculturii.

ADAD-NIRARI III, rege (811—782 î.e.n.). Fiu al lui Șamși-Adad V, minor fiind, regența este exercitată în primii 4 ani de domnie de mama sa Sammuramat (Semiramida din izvoarele grecești). În timpul lui **A.** crește puterea marii nobilimi în dauna autorității centrale, suveranul nemaifiind menționat în inscripțiile puse de guvernatorii provinciilor. **A.** a purtat lupte la toate hotarele, sporind dependența Babiloniei de Asiria.

AEMILIUS PAULUS MACEDONICUS LUCIUS (c. 228—c. 160 î.e.n.), om politic și general roman. Participă între 191—189 la luptele din Spania împotriva triburilor lusitane. Consul în 182 și în 168, cînd i se încredințează conducerea operațiunilor militare din cel de-al treilea Război macedonean. La Pydna (168), **A.** obține victoria decisivă asupra regelui Perseus și încheie astfel războiul care marchează desființarea Macedoniei elenistice ca stat independent. Următorii doi ani **A.** și-i petrece în Peninsula Balcanică pentru a reorganiza țara învinsă și pentru a pedepsi Epirul, aliatul Macedoniei, acțiuni soldate cu aducerea unor impresionante prăzi de război și a unui mare număr de sclavi la Roma. Își încheie cariera politică în calitate de cenzor în 164. Dotat cu tradiționalele virtuți ale spiritului roman republican, deschis, în același timp, culturii grecești, **A.** rămîne un adevărat simbol al procesului înnoitor de elenizare a vieții romane din vremea sa. Fiu al lui L. Aemilius Paulus, **A.** este tatăl lui P. Cornelius Scipio Aemilius, distrugătorul Cartaginei (trecut prin adopțiune în familia Scipionilor).

AËTIUS FLAVIUS (c. 390—454), general roman. Fiu al lui Gaudentius din Durostorum (astăzi Silistra), ostatec un timp la huni, **A.** este numit de împărăteasa Galla Placidia (mama lui Valentinian III), comandant al forțelor armate romane din Gallia (c. 425).

Mînat de o ambiție fără margini, **A.** devine în 433, după înlăturarea generalilor Felix și Bonifatius, primul general al Imp. Roman de Apus, exercitînd timp de două decenii autoritatea efectivă în stat. Cel mai talentat general roman al sec. 5, el limitează extinderea stăpînirii vizigote în Gallia, distruge regatul burgund constituit în reg. Rinului mijlociu (437) și obține, pe Cîmpiile Catalaunice (Campus Mauriacus), în 451, într-una dintre cele mai mari bătălii ale antic., ultima victorie romană, forțînd retragerea hunilor lui Attila din Gallia. După destrămarea Imp. Hun, **A.** este asasinat la Roma, la 21 septembrie 454, din ordinul împăratului Valentinian III. Supranumit „ultimul dintre romani".

AGASIAS, numele a doi sculptori greci din Efes, activi între 110-60 î.e.n.

AGASIAS, fiul lui Menofilos, este autorul a numeroase portrete expuse la Delos și Tenos (Eros, Nike ș.a.).

AGASIAS, fiul lui Dositheos, este creatorul celebrei sculpturi descoperite în 1610 la Antium, „Luptătorul Borghese" (astăzi la Luvru), probabil replica liberă a unui original din jurul anului 300 î.e.n., creație remarcabilă prin finețea detaliilor anatomice. O semnătură a sa a fost descoperită la Halos (Tesalia).

AGATARH / AGATHARCHOS / din SAMOS (c. 490 — c. 417 î.e.n.), pictor grec. Fiu al lui Eudemos din Samos, stabilit de tînăr în Atena, **A.** se impune ca unul dintre cei mai de vază pictori ai epocii; Alcibiade îl constrînge să-i picteze casa (c. 430). Realizînd decorurile de scenă, în vederea reprezentării unei piese de Eschil, **A.** este considerat creatorul scenografiei, căreia i-a consacrat și o scriere teoretică în care își prezintă și unele din opiniile sale asupra legilor perspectivei, **A.** fiind cel dintîi pictor care a folosit-o frecvent în creațiile sale.

AGATARHIDE / AGATHARCHIDES / din CNIDOS (c. 200—c. 120 î.e.n.), istoric și geograf grec. **A.** își petrece întreaga viață în metropola Egiptului lagid, Alexandria, ocupînd o vreme funcția de secretar particular al lui Heracleides Lembos. Puținele fragmente

păstrate din marile sale creații istorico-geografice, *Asiatika* (10 cărți) și *Europaika* (49 de cărți), dezvăluie un erudit de cabinet, influențat de filosofia peripatetică, dornic să imite stilul lui Tucidide. *Peri Erythras Thalassas*, un periplu al coastelor Golfului Persic și ale Oceanului Indian, transmis parțial grație unor excerpte bizantine ale patriarhului Fotios, vădește preferința autorului pentru curiozitățile geografice și etnografice mult gustate în epocă. Periplul, trădînd un adept pasionat al noii geografii chorografice, a fost folosit de Artemidoros din Efes și Diodor din Sicilia.

AGATOCLE / AGATHOKLES (c. 360—289 î.e.n.), tiran (316 î.e.n.) apoi rege al Siracuzei (304—289 î.e.n.). Fiu al unui exilat din Rhegion, născut la Thermai, un timp olar ca și tatăl său, **A.** se stabilește la 18 ani la Siracuza, obținînd, după victoria repurtată de Timoleon asupra cartaginezilor la Krimisos (340), cetățenia siracuzană. Ambițios și energic, el devine unul dintre cei mai ascultați fruntași ai partidei democratice, fiind obligat din această cauză să se exileze (320 î.e.n.). Revenit în cetate, reușește să fie ales strateg autocrator (316) și pune bazele unui regim personal: oligarhii sînt exilați, datoriile anulate, pămînturile redistribuite, meșteșugurile și comerțul încurajate, măsuri care îi asigură un puternic sprijin în rîndurile demosului. În scurt timp, **A.** reușește să impună hegemonia Siracuzei în Sicilia orientală, dar se lovește de opoziția Cartaginei, cu care intră în conflict în 312. Înfrînt la Himera, **A.** este apoi asediat, pe uscat și pe mare, în Siracuza. Lipsit de speranța vreunui ajutor extern, el concepe un plan de o originalitate și îndrăzneală fără precedent. Îmbarcă un corp expediționar de 14 000 de mercenari pe ultimele nave de care dispunea, forțează cu ele ieșirea din rada Siracuzei, debarcînd, cîteva zile mai tîrziu, pe litoralul Africii de Nord (310); în momentul sosirii, **A.** incendiază întreaga flotă, arătîndu-le oștenilor săi că nu le rămîne decît să învingă sau să moară. Sub zidurile Cartaginei **A.** înfrînge armata punică, de 4 ori mai numeroasă, apoi cucerește peste 200 de localități africane; la Tunes nimicește o nouă armată trimisă împotriva lui. Între timp, fratele său Antandros respinsese atacul cartaginez

asupra Siracuzei. Cum forțele de care dispunea erau insuficiente pentru a începe asediul metropolei punice, **A.** obține în 309 ralierea celor 10 000 de mercenari ai macedoneanului Ofellas, guvernatorul Cirenaicei elenistice; alte orașe cartagineze, printre care Utica și Hippokaura, sînt cucerite. În 308 **A.** părăsește, cu numai 2 000 de soldați, Africa și debarcă în partea de V a Siciliei, repurtînd aici o serie de succese fulgerătoare asupra cartaginezilor. Dar situația gravă de pe teatrul de luptă african îl determină să traverseze din nou Mediterana dominată de flota cartagineză. Pacea încheiată cu Cartagina în 306 făcea din **A.** stăpînul necontestat al Siciliei grecești. Imitînd exemplul diadohilor, **A.** ia titlul de rege (304) și încheie alianțe dinastice cu Pyrrhos, regele Epirului, cu Demetrios Poliorcetes și cu Egiptul ptolemeic. După anul 300, asemenea lui Dionysios I, **A.** încearcă să ralieze în jurul Siracuzei cetățile elene din Graecia Magna; intervine activ pe eșichierul politic al Italiei meridionale, poartă campanii în Bruttium, cucerește Crotona și ocupă insula Corcira din Marea Adriatică. Cea din urmă personalitate de excepție a lumii grecești occidentale, **A.** întreprinde și ultima tentativă de unificare a acesteia, care, la numai cîteva decenii de la moartea sa, va fi definitiv subjugată de Roma.

AGATOCLE / AGATHOKLES (?—283 î.e.n.), om politic grec. Fiul vîrstnic al diahodului ↑Lisimah, regele Traciei elenistice (305—281), **A.** conduce la c. 300 î.e.n. o expediție la N Dunării împotriva lui ↑Dromihete, regele geto-dac din Cîmpia Munteană. Înfrînt și făcut prizonier de suveranul geto-dac, **A.** este eliberat din captivitate cîțiva ani mai tîrziu, în speranța unei păci favorabile. Devenit un fel de vicerege al Asiei Mici (288), **A.** respinge în 287 / 286 tentativa lui Demetrios Poliorcetes de a reocupa această reg.; cade victimă unei intrigi de curte urzită de ↑Arsinoë II, noua soție a lui Lisimah, fiind executat din ordinul tatălui său.

AGATOCLE / AGATHOKLES (sfîrșitul sec. 3 — începutul sec. 2 î.e.n.), grec din Histria. Numele lui **A.**, fiul lui Antifilos, ne este cunoscut dintr-o inscripție pusă în cinstea sa de către orașul Histria în jurul anului 200 î.e.n. (descoperită în 1930). Cetățean de

vază al orașului, **A.** este învestit în momente grele cu titlul de „comandant cu depline puteri al terit. cetății". Cu ajutorul primit de la regele get din stînga Dunării, Rhemaxos, protector al orașelor grecești de pe litoralul dobrogean, **A.** reușește să respingă incursiunile de pradă ale lui Zoltes, căpetenie tracă dușmană din S.

AGATON / AGATHON (c. 448—400 î.e.n.), poet tragic grec. S-a născut, după toate probabilitățile, într-o familie ateniană bogată, a fost elev al sofiștilor (Protagoras, Prodicos, Hippias) și s-a stabilit în 411 / 408 la curtea regelui Macedoniei, Archelaos, de la Pella, unde a și murit. *Banchetul* lui Platon are ca scenă casa sa, după victoria repurtată în 416 într-un concurs dramatic. Din cele cîteva piese al căror titlu ne-a fost transmis (*Aerope*, *Alkmeon*, *Mysoi*, *Telephoi*, *Thyestes* ș.a.) s-au păstrat numai 32 de fragmente însumînd 50 de versuri. Tragediile sale, mult gustate de atenieni, unele reprezentate încă în perioada elenistică, sînt marcate de spiritul sofistic și stilul retoric al epocii.

AGESILAOS, numele a doi regi ai Spartei din familia Eurypontizilor.

AGESILAOS II (c. 444—c. 360 î.e.n.), rege (399—360 î.e.n.). Tronul îl dobîndește cu ajutorul generalului Lysandros, eroul Războiului peloponesiac, și tot acestuia îi datorează preluarea comandei în războiul din Asia Mică împotriva Imp. Persan (396). După doi ani de luptă în Asia (395—victoria de la rîul Paktolos asupra satrapului ↑Tisaferne), este rechemat în Grecia unde izbucnise Războiul corintic (395). La Coroneia (394) repurtează o victorie à la Pyrrhos asupra armatei beoțiene și ateniene, mai tîrziu intervine în favoarea păcii lui Antalcidas (386), prin care cetățile grecești din Asia Mică erau abandonate Persiei ahemenide. A apărat Laconia amenințată de armata tebană comandată de Epaminondas (370/369 și 362), a luptat în calitate de condotier în solda satrapului persan Ariobarzanes, în Asia (364) și în slujba răsculaților egipteni în Delta Nilului (361). Reprezentant tipic al conducătorului spartan, cu calitățile (soldat brav și eficient) și defectele (absența unei strategii globale și de perspectivă) obișnuite ale acestuia.

AGIS, numele a 4 regi ai Spartei din familia Eurypontizilor.
AGIS IV (c. 264—241 î.e.n.), rege (244—241). Îngrijorat de decăderea Spartei care, la urcarea sa pe tron, nu mai număra decît 700 de cetățeni cu drepturi depline *(spartiați)*, întreaga proprietate funciară a statului aparținînd unui număr de 100 de mari proprietari, **A.** inițiază, sub influența fil sofului stoic Sfairos din Borysthenes, un program de reforme sociale radicale: anulează datoriile, reîmparte pămînturile, acordă drepturi depline unui număr de 4 500 de noi cetățeni, constituie o armată din 15 000 de perieci, reintroduce educația și tradiționalul mod de viață auster. Revenirea la „constituția lui Lycurg" și trecerea la realizarea reformelor se lovesc de opoziția plutocraților care, sprijiniți de celălalt rege, Leonidas II (depus temporar de **A.** în 242), îl înstrăinează pe **A.** de adepții săi, reușind să-l ucidă la întoarcerea dintr-o campanie întreprinsă împotriva Ligii Etoliene (este primul rege executat la Sparta). Programul lui reformator va fi reluat de regele ↑Cleomene III (235—222 î.e.n.).
AGORACRITOS din PAROS (sec. 5 î.e.n.), sculptor grec. Originar din mica insulă Paros, **A.** se stabilește la Atena, unde devine unul dintre elevii preferați ai lui ↑ Fidias, în rivalitate deschisă cu Alcamene. Din capodopera sa „Nemesis din Rhamnus" (c. 420) s-au păstrat fragmente ale capului și ale bazei. Pausanias și Strabon menționează printre operele sale „Athena Itonia" și un „Zeus-Hades" din Coroneia (Beoția) (ambele din marmură). **A.** a participat probabil la decorarea Parthenonului și a templului Zeiței Nike din Atena.
AGRIPPA MARCUS VIPSANIUS (63—12 î.e.n.), general și om politic roman. Născut într-o familie obscură de rang ecvestru din Dalmația, prieten din tinerețe al lui Octavian, **A.** îl însoțește pe acesta în 45 în Spania, apoi în Peninsula Balcanică. Revenit, după moartea lui Caesar, la Roma, împreună cu Octavian, **A.** se impune drept cel mai competent și talentat comandant de oști al viitorului împărat Augustus și, totodată, cel mai apropiat sfetnic al acestuia. Tribun al poporului (49), praetor (40), consul (37), **A.** este coman-

dantul forțelor lui Octavian în Războiul perusin (41/40). Se remarcă în calitate de guvernator al Galliei Transalpine (39—38), apoi prin construcția unei flote cu care-l înfrînge la Mylae și Naulochus în 36 pe Sextus Pompeius. El este, de asemenea, principalul artizan al victoriei de la Actium (31) asupra lui Marcus Antonius. În timpul expediției lui Octavian în Orient, **A.** și Maecena rămîn locțiitorii acestuia la Roma (31—29). După proclamarea lui Octavian ca *princeps* (27), lui **A.** îi sînt încredințate puteri excepționale, el îndeplinind misiuni militare, diplomatice sau administrative în Orient (23—21), Gallia, Spania (20—18), Asia (17—13), în care dovedește egală eficiență ca militar și administrator. Căsătorit în 21 cu †Iulia, fiica lui Augustus, **A.** primește în anul 12 *puterea tribuniciană* pe 5 ani, *imperiumul* său fiind extins asupra întregului stat; el devine astfel cea mai influentă persoană după împărat. Din marea lui avere **A.** a ridicat numeroase construcții la Roma: Pantheonul, două apeducte, un pod peste Tibru, terme, grădini etc. O autobiografie și o serie de comentarii geografice (folosite de Strabon și Pliniu cel Bătrîn), ambele pierdute, au constituit, în epocă, mărturii semnificative și pentru meritele de orator și scriitor ale acestei personalități de excepție.

AGRIPPINA MINOR IULIA (15—59), împărăteasă romană. Fiică a generalului †Germanicus și a Agrippinei Maior, născută în Oppidum Ubiorum, numit mai tîrziu în cinstea ei Colonia Agrippinensis (astăzi Köln), soră a lui Caligula, **A.** devine în 49 cea de-a patra soție a împăratului Claudius, unchiul ei. Sprijinită de libertul Pallas, de Burrus și Seneca, obține în anul 50 titlul de *augusta* și adoptarea fiului ei Nero (n. 37 din căsătoria cu senatorul Cn. Domitius Ahenobarbus) de către Claudius. După ce-l otrăvește pe împărat, impune în 54 urcarea pe tron a lui Nero, în dauna lui Britannicus, fiul lui Claudius și al Messalinei. Inteligentă, ambițioasă, lipsită de scrupule, **A.** intră în scurt timp în conflict cu fiul ei, a cărui domnie intenționa s-o tuteleze, și este asasinată din ordinul acestuia de libertul Anicetus.

AHMOSIS I / AHMES I /, faraon egiptean (1570—1546 î.e.n.). Tradiția egipteană îl consideră fondatorul dinastiei a 18-a, primul suveran al Regatului Nou, reunificatorul statului după completa izgonire a hicsoșilor din Delta Nilului. **A.** continuă ofensiva începută de Kamase (fratele și precursorul său, ultimul faraon al dinastiei a 17-a), cucerește Avaris, capitala hicsoșilor din E Deltei și urmărește resturile acestora pînă în S Palestinei, unde în apropiere de localitatea Șaruhen (Tall al Tar'ah) repurtează o nouă și decisivă victorie. Punînd capăt unei stăpîniri străine de aproape 2 sec. **A.** realizează reunificarea Egiptului sub autoritatea dinaștilor din Teba, reorganizează administrația după modelul celei din vremea Regatului Mijlociu și întreprinde campanii victorioase în Nubia pînă la cea de a doua cataractă a Nilului (reg. emancipată în timpul dinastiei hicsose de sub autoritatea egipteană). Îi succede la tron fiul său Amenofis I.

AHMOSIS II → **AMASIS**

AINESIDEMOS din CNOSSOS (sec. 1 î.e.n.), filosof grec. A trăit și profesat în Egipt, la Alexandria. Polemizînd cu învățătura Academiei din Atena, **A.** se reîntoarce la scepticismul primar al lui Pyrrhon, curent filosofic ce va cunoaște, prin creația sa, o nouă înviorare. Fragmente din operele lui *Despre scrierile lui Pyrrhon (Pyrrhoneioi logoi*, 8 cărți) și *Schițe după Pyrrhon (Hypotyposeis eis Pyrrhona)* s-au păstrat în excerptele bizantine ale lui Fotios. Lui îi aparțin cei 10 *tropoi* (teze) (considerentele pe care se bazează îndoiala și relativitatea impresiilor și cunoașterii); **A.** recomandă o atitudine de îndoială față de propriile teze sceptice.

AJATASATRU, rege al statului indian Magadha (c.491—c.459 î.e.n.). **A.** continuă politica expansionistă inițiată de tatăl său ↑Bimbisara, care va face din Magadha la sfîrșitul sec. 4 î.e.n. elementul unificator al peninsulei; el înfrînge și anexează regatele Kasi și Kosala și supune, la capătul unui conflict de 16 ani, confederația statelor Vrjji. **A.** construiește pe cursul mijlociu al fluviului Gange un mic fort care va deveni strălucita capitală a Imp. Maurya de mai tîrziu — Pataliputra (Patna).

ALARIC / ALARICH /. numele a doi regi vizigoți.

ALARIC I (c. 370—410), rege (395—410). Conducător al vizigoților stabiliți în S Dunării în diocceza Tracia, în baza tratatului de alianță *(foedus)* din 383, **A.** se remarcă după 391 în luptele purtate împotriva forțelor imperiale din Peninsula Balcanică. În 394 încheie un nou *foedus* cu împăratul Theodosius I, în virtutea căruia participă alături de acesta la război împotriva uzurpatorului Flavius Eugenius. După moartea împăratului Theodosius (395), **A.** se răscoală contra autorității romane și pustiește Macedonia și Grecia; împăratul Arcadius îi acordă în 396 titlul de *magister militum per Illyricum*. În fruntea vizigoților din Illyricum, **A.** pătrunde în 401 în Italia, asediază fără succes orașul Mediolanum (Milano), nu reușește să înfrîngă armata romană în bătălia de la Pollentia (402) și este obligat de generalul ↑ Stilicon, după înfrîngerea de la Verona (403), să revină în Peninsula Balcanică, în reg. Savei. Atacurile împotriva Imp. Roman de Apus sînt reluate, după moartea lui Stilicon, în 408 și 409, cînd **A.** sprijină proclamarea ca împărat a lui Priscus Attalus, prefectul orașului Roma (demis de regele vizigot în vara anului 410). La 14 august 410, **A.** ocupă Roma și o jefuiește timp de trei zile; Cetatea Eternă este acum, după 8 sec. de existență netulburată, pentru prima oară ocupată prin forța armelor de un cuceritor străin. Tentativa lui de a traversa Marea Mediterană, pornind din Rhegium, pentru a ajunge în Africa de Nord eșuează datorită dispersării flotei de către o furtună. **A.** moare la scurt timp la Cosentia (Cosenza) în S Italiei, fiind înmormîntat în albia rîului Busentus (Busento). Conducerea vizigoților este preluată de ginerele său Athaulf. Militar talentat și îndrăzneț, diplomat abil, **A.** este una din figurile importante ale migrației germanice, rolul său istoric rămînînd însă eminamente distructiv.

ALCAMENE / ALKAMENES (? — c. 400 î.e.n., Atena), sculptor grec. Originar din Atena sau Lemnos, elev și emul al lui Fidias, **A.** realizează în perioada Războiului peloponeziac numeroase sculpturi destinate cultului la Atena. Dintre operele care-i sînt atribuite s-au păstrat în copii „Procne cu fiul ei Itys", un „Hermes

Propylaios", un „Hefaistos fierar". Capodopera sa rămîne „Afrodita în grădini".

ALCEU / ALKAIOS (sfîrșitul sec. 7 — jumătatea sec. 6 î.e.n.), poet liric grec. Reprezentant de frunte al unei familii aristocratice din Mytilene, **A.** a fost pătimaș implicat în luptele politice din patria sa, insula Lesbos. Un atentat eșuat împotriva tiranului Myrsilos îl obligă să se exilcze; atacurile lansate după revenirea în cetate împotriva noului tiran Pittakos (c. 590) îl determină să ia din nou drumul pribegiei (în Tracia și Egipt). Versuri ni-l arată bătrîn, revenit în patrie. Alături de Safo, **A.** este cel mai de seamă poet care a creat în dialect eolic. Principalul loc, în variata sa operă (din care s-a păstrat un număr considerabil de fragmente), îl ocupă cîntecele izvorîte din frămîntările politice — *Polemika* (cîntece războinice), *Stasiotika*, versuri satirice, la adresa adversarilor, sau cele proslăvind sentimentele patriotice. Aceeași putere imagistică și bogăție de culori o întîlnim și în *Hymnoi* (imnuri închinate divinităților sau eroilor legendari), *Skolia* (cîntece de petrecere), *Erotika* (cîntece de iubire), toate oferind o prețioasă imagine a vieții de la începutul sec. 6 î.e.n. Creator al unei strofe care îi poartă și numele, folosită la Roma de Horațiu, un sincer admirator al lui. Inclus în epoca elenistică în canonul celor 9 lirici, Aristofan din Bizanț a alcătuit o ediție în 10 cărți a poemelor sale. Anacreon și Teocrit l-au imitat, creația lui circulînd și fiind citită încă în Imp. Roman în sec. 2—3 e.n.

ALCIBIADE / ALKIBIADES (450—404 î.e.n.), om politic și general atenian. Crescut și educat în casa unchiului și tutorelui său Pericle, **A.** a avut ca dascăl (apoi ca statornic prieten) pe filosoful Socrate. Energia neobosită, spiritul și magnetismul său oratoric l-au făcut în scurt timp un ascultat lider al democraților radicali și adversar al lui Nicias. Ales strateg (420), **A.** încearcă să profite de izolarea temporară a Spartei pentru a încheia o alianță defensivă cu Argos, Elis și Mantineia, dar victoria spartană a regelui Agis II din 418 la Mantineia îi spulberă aceste planuri. În 416 de-

vine partizanul înfocat al unei expediții în Sicilia, ca răspuns la cererea de ajutor adresată de orașul Segesta, susținînd în fața Adunării poporului ideea constituirii unui nou imp. atenian, în Graecia Magna. Este ales, alături de Nicias și Lamachos, strateg al corpului expeditionar atenian care debarcă în 415 la Siracuza și începe asediul metropolei dorice. Acuzat de adversarii săi că în preajma plecării spre Sicilia ar fi participat la mutilarea hermeșilor și la profanarea misterelor eleusine, **A.** este rechemat la Atena pentru a fi judecat. Refuzînd să dea curs acestei somații, se refugiază la Sparta (fiind condamnat la moarte în contumacie de atenieni). **A.** este cel care recomandă Spartei trimiterea la Siracuza, în calitate de comandant suprem, a generalului spartan Gylippos, hotărîre ce va precipita catastrofa forțelor ateniene, iar după reizbucnirea Războiului peloponesiac indică acesteia ocuparea poziției strategice de la Deceleia. Tot **A.** are inițiativa stabilirii primelor legături dintre spartani și satrapul Persiei ↑ Tisaferne (412), care subvenționează apoi flota spartană ce începe să opereze în Marea Egee. După ce declanșează, indirect, instaurarea regimului oligarhic la Atena (411), dezamăgit de faptul că nu este rechemat în patrie, se alătură flotei ateniene din Samos, controlată de elemente democratice care-l aleg strateg; la Mindaros, lîngă Cizic, **A.** repurtează o strălucită victorie asupra flotei spartane (410) și restabilește apoi autoritatea ateniană în Hellespont. Revenit în triumf la Atena (408), absolvit de toate învinuirile și ales hegemon autocrator, **A.** este din nou demis din toate funcțiile după înfrîngerea flotei ateniene de către spartanul Lysandros la Notion (407/406), bătălie la care nu participase. **A.** se retrage apoi în Tracia. După sfîrșitul Războiului peloponesiac (404), se refugiază la curtea satrapului persan Farnabaz. La instigația spartanului Lysandros și a regimului celor 30 de tirani, **A.** este asasinat de perși la Melissa, în Frigia.

ALCMAN (c. 660—600 î.e.n.),poet liric și muzician grec. Originar, potrivit tradiției, din orașul lidian Sardes, contemporan cu Hesiod, **A.** a trăit ca poet, compozitor și instructor de coruri, mult venerat,

la Sparta. Ocupîndu-se de organizarea de serbări oficiale și de cult, în centrul creației lui s-au aflat corurile pentru bărbați și femei, acompaniate de instrumente de coarde și de flaute. Întrucît opera precursorilor săi Thaletas și Xenocritos nu s-a păstrat, **A.** a fost considerat de posteritate primul poet coral elen. Creația sa (în dialect doric) a fost grupată de exegeții alexandrini în 6 cărți, **A.** fiind inclus, în epoca elenistică, primul în canonul celor 9 lirici. Din cele 117 fragmente ajunse pînă la noi, unul singur, *Partheneion*, pe un papirus din sec. 1 e.n., este mai amplu, cuprinzînd 101 versuri. Corurile și imnurile (care premărese pe Zeus, Apolo, Afrodita, Hera sau Artemis), ca și poemele sale, stau la baza lirismului coral al sec. 6.

ALCMEON / ALKMAION / din CROTONA (c. 570—c. 500 î.e.n.), filolog și medic grec. Originar din S Italiei, **A.** ar fi fost, potrivit lui Diogene Laerțiu, elev al lui Pitagora. Puținele fragmente păstrate din opera sa — *Peri physeos* (apreciată de Platon)— tratează probleme precum locul omului în univers, nemurirea sufletului, originea corpurilor cerești, abordate fie prin prisma misticii pitagoreice, fie din perspectiva descoperirilor din științele naturii. Cercetările sale medicale s-au concentrat asupra simțurilor, **A.** fiind citat drept medicul care a practicat primele operații pe ochi.

ALEXANDRU / ALEXANDROS /, numele a 4 regi ai Macedoniei din familia Argeazilor.

ALEXANDRU I / ALEXANDROS I (?—454 î.e.n.), rege (495—454 î.e.n.). Deși vasal Persici ahemenide și constrîns să participe la expedițiile antigrecești ale acesteia, **A.** a sprijinit în taină tabăra elenă, furnizînd prețioase informații asupra mișcărilor de trupe. După prăbușirea autorității persane în Peninsula Balcanică, **A.** a efectuat o reformă militară, a bătut prima monedă macedoneană (după modelul celor din colonia Abdera) și a deschis larg porțile culturii elene; la curtea sa au fost primiți Pindar, Bachilide și Simonide, **A.** însuși fiind acceptat la jocurile de la Olimpia. **A.** este primul suveran macedonean care intervine pe scena politică a Eladei.

ALEXANDRU II / ALEXANDROS II (?—368 î.e.n.), rege (370—368 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Amyntas III, frate al lui Filip II, **A.** întreprinde o campanie victorioasă în Tesalia (cucerind orașele Larisa și Crannon), dar este izgonit de armata tebană condusă de Pelopidas. A murit asasinat de Ptolemeu din Aloros, pretendent la tron.

ALEXANDRU III cel MARE / ALEXANDROS MEGAS (356—323 î.e.n.), rege al Macedoniei (336—323 î.e.n.). În 356 se năștea la Pella, în capitala Macedoniei „semibarbare", potrivit tradiției în chiar noaptea în care era incendiat vestitul templu al Artemisei din Efes, Alexandru, fiul energicului rege domnitor ↑ Filip II și al ambițioasei prințese epirote ↑ Olimpia. La numai 20 de ani el moștenea tronul unui stat devenit hegemon al Peninsulei Balcanice, 13 ani mai tîrziu se sfîrșea din viață, epuizat la capătul unui destin fără egal, în străvechea metropolă a lui Hammurabi și Nabucodonosor de pe Eufrat. În acest scurt răstimp tînărul macedonean străbătuse, în fruntea unei armate care l-a urmat orbește, fără a cunoaște o singură dată înfrîngerea, aproape 20 000 de km, constituind, pe cuprinsul a trei continente, un imp. care avea ca hotare Marea Adriatică și Oceanul Indian, Dunărea, Munții Caucaz, Hinducuș și Deșertul Nubiei, cea mai întinsă alcătuire statală pe care lumea antică o cunoscuse pînă la data aceea. Civilizația greacă răspîndită pînă la Indus, Gange, Nil dădea naștere, pentru secole, unui nou univers, celui elenistic. Personalitatea lui **A.**, în care trăsături din cele mai contradictorii s-au contopit într-o fascinantă plăsmuire, i-a preocupat pe toți cei care din antic. și pînă astăzi au încercat să descifreze resorturile acestui uluitor destin: barbar aspru și rezistent, dar în egală măsură grec rafinat, voință de fier neabătută, temperament vulcanic, pasionat, capabil de nebănuită tandrețe, minte visătoare, dar acțiune lucidă și pragmatică, imaginație înflăcărată, dar decizii ghidate de cea mai rece rațiune de stat, inegalabil geniu strategic și tactic în pregătirea confruntărilor, anihilat de angajarea irațională în lupta prin care pierdea complet controlul asupra conducerii ulterioare a bătăliei, curaj

nebun, generozitate extravangată, prietenie copleşitoare şi izbucniri nestăpînite duse pînă la crimă, spirit enciclopedic şi raţionalist, capabil să urmeze drumurile dictate de raţiune, dar şi cele ale iluminărilor, viziunilor abisale şi mistice • La 16 ani Filip II îi încredinţează primele sarcini în afacerile statului, iar în 338, în bătălia de la Cheroneia, **A.** este comandantul cavaleriei, a cărei şarjă zdrobeşte batalionul sacru teban. După căsătoria lui Filip II cu Cleopatra, în urma unor intrigi de palat **A.** cade în disgraţie şi este îndepărtat cu cercul său de prieteni de la curte. Revenit la Pella, **A.** preia la 20 de ani tronul după asasinarea tatălui său (de care Olimpia pare a nu fi fost chiar străină), sprijinit şi de generalii Antipatros şi Parmenion. În vederea asigurării securităţii graniţei septentrionale a Macedoniei, **A.** întreprinde în 335 campanii în Ilyria şi Tracia; cu această ocazie, are loc şi traversarea Dunării urmată de demonstraţia de forţă de o zi împotriva geţilor din Cîmpia Munteană. Asigurîndu-şi sprijinul Atenei, Arcadiei şi Elidei, Teba se răscoală în octombrie 335 împotriva autorităţii macedonene. La numai 11 zile de la declanşarea insurecţiei, **A.** ajunge în faţa zidurilor Tebei, cucereşte şi distruge oraşul (păstrînd neatinse templele şi casa poetului Pindar), vînzînd locuitorii ca sclavi; la sfatul lui Focion, Atena este iertată. Confirmat în calitate de hegemon al Ligii Helenice de la Corint, **A.** iniţiază în 334 celebra campanie împotriva Imp. Ahemenid, vizînd eliminarea definitivă a influenţei persane din Mediterana Orientală. Generalul Antipatros este numit regent al Macedoniei şi strateg al Europei, primind misiunea de a asigura pacea în Peninsula Balcanică, din Peloponesos la Dunăre • În fruntea unei armate de 30 000 de fantasini şi 5 000 de călăreţi (din care jumătate macedoneni), sprijinit de 160 de triere greceşti, **A.** traversează la Abidos Hellespontul, debarcînd pe pămîntul Asiei Mici. În statul său major se află generali experimentaţi ai tatălui său, precum Parmenion, Perdiccas, Crateros sau impetuoşi tovarăşi din copilărie şi tinereţe — Hefaistion, Filotas, Ptolemeu Lagos ş.a. Prima confruntare cu armata satrapilor persani are loc în mai 334, pe rîul Granicos, şi se încheie

cu victoria macedoneană; **A.** ocupă în continuare Misia, Lidia, Caria, Licia, Pisidia, Frigia (la Gordion taie cu sabia nodul pe care, conform unei preziceri, trebuia să-l dezlege cel ce va deveni stăpînul Asiei). Orașelor grecești eliberate — Efes, Milet, Halicarnas — li se acordă libertatea, regimuri democratice înlocuind conducerile oligarhice de pînă acum. Traversînd Cappadocia, apoi Munții Tauros, **A.** pătrunde în anul 333 în Cilicia, unde la Issos, la porțile Siriei, îl aștepta „Marea armată" strînsă de Darius III. Deși inferior numeric, **A.** obține aici o categorică victorie, tabăra, familia și tezaurul suveranului ahemenid căzînd în mîinile învingătorului (noiembrie 333). Oferta de pace pe care o face Darius III este respinsă ferm de **A.** Cu înfrîngerea Imp. Persan, eliberarea Asiei Mici și a cetăților grecești ioniene, **A.** realizase obiectivele fixate de Liga Helenică și probabil și de Filip II; refuzînd propunerile suveranului persan, **A.** se angaja deja într-o nouă etapă a aventurii sale, cucerirea întregului Imp. Ahemenid. Vizînd neutralizarea flotei persane care opera în Mediterană, incitînd spiritele antimacedonene și amenințînd legăturile cu patria, **A.** ia în stăpînire orașele feniciene care își deschid porțile — Arados, Byblos, Sidon — cucerind, la capătul unui dificil asediu de 7 luni, Tyrul. Cu moartea grecului Memnon în Rhodos, abilul și tenacele comandant al trupelor de mercenari ai lui Darius III, ia sfîrșit și încercarea persană de a declanșa în Grecia o răscoală a cetăților nemulțumite de hegemonia macedoneană. După cucerirea Gazei, **A.** ajunge la porțile Egiptului pe care satrapul Mazaces i-l predă fără luptă; **A.** își asumă titlul și rolul de suveran legitim, moștenitor al faraonilor; pe această linie se înscrie și vizita sa la îndepărtata Oază Siwah din deșert și consultarea preoților lui Amon. Punînd, în 331, piatra de temelie la vărsarea brațului apusean al Nilului în Mediterană, a unui nou oraș — Alexandria — **A.** amorsa destinului celui mai important port și strălucite metropole culturale a lumii elenistice. Cu părăsirea Egiptului (primăvara anului 331) începe o nouă etapă a expediției lui **A.** Străbătînd Palestina, Siria,

pătrunzînd în Mesopotamia, el întîlnește aici, la Gaugamela, în apropiere de fluviul Tigris, noua armată a lui Darius. Înfrînt, suveranul ahemenid se refugiază în Media, unde este ucis în anul următor, de satrapul Bactriei Bessos. **A.** este proclamat rege al Asiei, erijîndu-se în succesor al tradiției imperiale persane. După ocuparea Babilonului, apoi a Susei (unde capturează tezaurul ahemenizilor însumînd peste 50 000 de talanți), **A.** traversează Susiana, Persia, cucerind vechile capitale ale Imp. — Persepolis, Pasargade, Ecbatana. Incendierea Persepolisului (premeditată sau nu) marchează simbolic sfîrșitul expediției panelenice de răzbunare a umilințelor suferite de greci în timpul războaielor medice. O parte a contingentului grec este trimis acum înapoi în patrie. Prăbușirea Imp. Persan, moartea lui Darius III, ultimul ahemenid, inaugurează cea de-a treia etapă a epopeii lui **A.**, cînd, proclamîndu-se oficial moștenitor al suveranilor persani, el urmărește constant ideea constituirii unui vast imp. macedonean, bazat pe colaborarea cu elementul persan învins. Pentru a atrage de partea sa aristocrația persană, la Babilon, apoi și în alte prov. răsăritene, sînt numiți satrapi persani, dublați de comandanți militari macedoneni. Opoziția cercurilor conservatoare ale aristocrației macedonene față de noua orientare, în care **A.** îmbrățișează obiceiurile și fastul de curte oriental, declanșează comploturile lui ↑Filotas, fiul generalului Parmenion (330), și Calistene (329), reprimate cu violență. Anii 330—327 sînt ocupați de campanii în prov. răsăritene ale Imp. Persan, Media, Partia, Hircania, Drangiana, Bactriana și Sogdiana, unde **A.** întîmpină o rezistență populară extrem de înverșunată. În 327 **A.** se căsătorește cu Roxana, fiica nobilului Oxyarte din Sogdiana. În vara anului 327 debutează expediția din India iar în mai 326 **A.** dă, pe fluviul Hydaspes, ultima sa mare bătălie, înfrîngîndu-l pe suveranul indian ↑Poros, care se recunoaște apoi vasal. Atingînd fluviul Hyphasis (326), răzmerița soldaților epuizați îl obligă pe **A.** să întrerupă nesfîrșita înaintare în necunoscut și să ordone întoarcerea. Revenit la Susa, în februarie 324, după o epuizantă traversare a deșertului Gedrosiei (cînd **A.** a fost poate

mai aproape ca niciodată de catastrofa totală), **A.** organizează fastuoasa căsătorie a 10 000 de macedoneni cu bășținașe, simbol al fuziunii celor două neamuri în cadrul noului imp. El însuși mai ia de soție pe Stateira, o fiică a lui Darius III. Ultimul an de domnie și viață a marelui cuceritor prefigurează dificultățile pe care el le-ar fi avut de înfruntat în viitor: frămîntări ale satrapilor persani, nemulțumirile surde ale trupelor macedonene, răscoale ale mercenarilor greci, clocotul cetăților din Grecia în pragul revoltei. Dar în iunie 323, în vîrstă de numai 33 de ani, **A.** se stingea brusc din viață, în orașul din care intenționa să facă noua capitală a Imp. său — Babilonul, fără a desemna un succesor al vastului imp. Viața și personalitatea sa au devenit la scurt timp subiect predilect pentru retori și filosofi, expedițiile sale material de legendă pentru populațiile din Orient și Occident.

ALEXANDRU IV /ALEXANDROS IV (323—310 î.e.n.), fiul lui Alexandru cel Mare și al Roxanei. Născut după moartea marelui cuceritor, **A.** este proclamat imediat rege de către armata macedoneană. Ca și mama sa, **A.** nu a fost decît un pion în timpul războaielor dintre diadohi, persoana sa constituind un atu prețios pentru tabăra legitimistă, care apăra ideea unității marelui imp. **A.** și Roxana sînt prezenți în tabăra lui Perdiccas și a lui Antipatros, iar în 313 se refugiază în Epir, la Olimpia, ambițioasa mamă a lui Alexandru Macedon. Revin cu Polyperchon în Macedonia, unde, în 316, cad în mîinile lui Casandru; internați în orașul Amfipolis, sînt uciși 6 ani mai tîrziu din ordinul aceluiași diadoh.

ALEXANDRU/ALEXANDROS/, numele mai multor suverani ai Epirului.

ALEXANDRU I/ALEXANDROS I (?—330 î.e.n.), rege (342—330 î.e.n.). Frate al Olimpiei (soția lui Filip II), **A.** este impus ca rege al molosilor de către cumnatul său, suveranul Macedoniei, reușind să realizeze sub autoritatea sa unirea triburilor din Epir. Căsătorit în 336 cu Cleopatra (fiica lui Filip II și sora lui Alexandru cel Mare), **A.** încearcă, în înțelegere probabil cu marele cuceritor, să impună influența elenistică în Graecia Magna. El răspunde în 333

cererii de ajutor a Tarentului, combătînd în următorii trei ani, cu succes schimbător, triburile aborigene ale lucanilor, mesapilor și bretilor. Moare asasinat la Pandoria.

ALEXANDRU II/ALEXANDROS II (?—c. 240 î.e.n.), rege (c.272 —c. 240 î.e.n.). Fiu al lui Pyrrhos și al Lanassei (fiica tiranului Siracuzei Agatocle), **A.** îșI însoțește tatăl în campania din S Italiei și Sicilia (280—275). În cursul Războiului cremonediac (267—261) **A.** se aliază cu adversarii Macedoniei elenistice, în 263 este izgonit de la tron de către generalii lui Antigonos Gonatas, care impun în Epir un regim republican, dar revine în anul următor cu sprijinul Ligii Etoliene. În 250/245 încheie un tratat cu etolienii în vederea împărțirii Acarnaniei.

ALEXANDRU IANAI/ALEXANDROS IANNAIOS (?—76 î.e.n.), rege și mare preot al iudeilor (103—76 î.e.n.). Succesor al fratelui său Aristobul I, **A.** se căsătorește cu văduva acestuia Alexandra Salomé și poartă războaie victorioase împotriva Egiptului Lagid, a Regatului Seleucizilor, a nabateilor și moabiților. În cei 6 ani de război civil în care înfruntă pe farisei, **A.** se remarcă printr-o deosebită cruzime (56 000 de morți, 8 000 de exilați și 600 de crucificați).

ALYATTES (? — c. 562 î.e.n.), rege al Lidiei din dinastia Mnermazilor (618—562 î.e.n.). **A.**consolidează puterea Lidiei, încheie victorios îndelungatul război cu Milétul și elimină amenințarea cimeriană din Asia Mică. Bate, potrivit tradiției, primele monede (de electronum) ale lumii antice. Protectoratul lidian asupra cetăților grecești de pe litoralul Asiei Mici este consolidat prin impunerea unor regimuri tiranice filolidiene. Extinderea hotarelor răsăritene ale statului pînă la rîul Halys declanșează un conflict cu Media; în cel de-al 6-lea an de război, în timpul unei bătălii dintre **A.** și Ciaxare, regele Mediei (28 mai 585) are loc o eclipsă de soare (prevăzută de filosoful Thales din Milet), fenomen care grăbește încheierea unei păci de compromis mediată de Nabucodonosor II, conducătorul Regatului Noului Babilon. Îi succede la tron fiul său ↑ Cresus.

AMASIS /AHMOSIS/, faraon egiptean din dinastia a 26-a Saită (569—526 î.e.n.). Repetatele înfrîngeri militare ale faraonului Apries (588—566) declanşează o revoltă a armatei de mercenari urmată de un război civil în timpul căruia generalul **A.** ocupă tronul. Domnia lui **A.** reprezintă o epocă de pace şi prosperitate (o încercare a regelui chaldeean Nabucodonosor II de a invada Egiptul în 568 este respinsă). **A.** permite coloniştilor greci fondarea oraşului port Naukratis în Delta Nilului, pe locul unei aşezări milesiene datînd din epoca lui Psametic I, eliminînd tensiunea acumulată în ultimele decenii între egipteni şi greci. La nici un an de la dispariţia sa Persia Ahemenidă va ocupa şi transforma Egiptul în satrapie.

AMBROSIUS AURELIUS (c. 339—397), episcop şi scriitor latin. Născut la Trier, unde tatăl său se afla ca prefect al pretoriului în Gallia, **A.** devine înalt funcţionar la Mediolanum (Milano). Orator de talent, dotat cu remarcabil simţ diplomatic, ilustrat în 374 cînd, la moartea episcopului Auxentius din Milano, mediază între facţiunile rivale (arieni şi ortodocşi). În acelaşi an, este ales în unanimitate episcop (deşi nebotezat pînă la acea dată). **A.** a exercitat o mare influenţă asupra împăraţilor Graţian, Valentinian II şi Teodosiu I. Intervenţia lui în 384 duce la eşuarea încercării lui Symmachus, ilustrul reprezentant al cercurilor senatoriale păgîne din Roma, de a primi din partea împăratului dreptul de reinstalare a statuii şi altarului zeiţei Victoria în curie. La Sinodul de la Aquileia (381), este artizanul triumfului dogmei niceene asupra arianismului în Occident, iar în 390 îşi impune punctul de vedere în conflictul dintre împărat şi biserică, obţinînd penitenţa publică a lui Teodosiu I după asasinatul din circul de la Tesalonic, poruncit de acesta ca pedeapsă a populaţiei revoltate. **A.** a lăsat o bogată moştenire literară, remarcabilă prin frumuseţea stilistică şi autenticitatea sentimentului, care îl situează printre primii „învăţători" ai bisericii. A scris discursuri funebre, care includ preţioase informaţii istorice, la moartea fratelui său Satyrus, a împăraţilor Valentinian II şi Teodosiu I, tratate teologice — *De fide (Despre credinţă)*,

De spiritu sancto (Despre Sfîntul Duh), *De paenitentia (Despre căință)* ș.a., opere de exegeză, *Hexaemeron*, *De paradiso*, lucrări cu caracter practic — *De officiis ministrorum (Despre îndatoririle preoților)*, după modelul ciceronian, predici, scrisori și imnuri religioase (pe care le introduce acum în mod curent în viața liturgică). În opera sa **A.** preia idei din gîndirea filosofică a lui Cicero, Filon, Origen, Plotin, dar cu predilecție precepte stoice pe care le integrează moralei creștine. Sanctificat de Biserica catolică.

AMENEMHET / AMENEMES /, numele a 4 faraoni din dinastia a 12-a (1991—1786 î.e.n.) din Regatul Mijlociu.

AMENEMHET I / AMENEMES I /, faraon (1991—1962 î.e.n.). Vizir și guvernator al Egiptului de Sus, în timpul domniei faraonului Mentuhotep IV (ultimul reprezentant al dinastiei a 11-a), **A.** ocupă, după înlăturarea suzeranului său, tronul Egiptului recent reunificat, fondînd o nouă dinastie, a 12-a, în timpul căreia țara va cunoaște o epocă de remarcabilă înflorire. **A.** supune autorităților provinciale unui riguros control, reorganizează administrația, revizuiește registrele cadastrale consolidînd puterea și prestigiul faraonului, abandonează Teba și fondează în apropiere de Memfis o nouă capitală — Itjtowy (în vecinătatea orașului de astăzi al-Lisht) și pune bazele, în E Deltei și în reg. celei de-a doua cataracte a Nilului, unor linii de fortificații permanente care asigură de acum înainte securitatea frontierelor. Într-o epocă de siguranță și prosperitate sînt reluate construcțiile laice și religioase. **A.** introduce obiceiul, cu urmări pozitive pentru stabilirea succesiunii în vremea Regatului Mijlociu și a Regatului Nou, de asociere, din timpul vieții, a succesorului la tron; Sesostris I, fiul său, devine în 1971 coregent, **A.** încredințîndu-i conducerea expedițiilor militare din Libia și Nubia (a cărei reg. de N, pînă la a 2-a cataractă, este acum anexată). Moartea lui **A.** (probabil asasinat) în timpul unei campanii a lui Sesostris I în Libia nu pune în pericol transmiterea puterii.

AMENEMHET II / AMENEMES II /, al treilea faraon al dinastiei (1928—1895 î.e.n.). Fiu al lui Sesostris I, asociat la tron de tatăl său. Domnia lui **A.**, puțin cunoscută, reprezintă o etapă ascenden-

tă în evoluția Regatului Mijlociu. În vremea sa Egiptul întreține relații diplomatice active și legături comerciale prospere cu Orientul Apropiat (Siria, Fenicia), Țara Punt și insulele din Marea Egee. Tatăl lui Sesostris II.

AMENEMHET III / AMENEMES III /, al 6-lea faraon al dinastiei (1842—1798 î.e.n.) și succesor al lui Sesostris III. Cei 44 de ani de domnie ai lui **A.** se prezintă ca o epocă de pace și prosperitate, faraonul consacrîndu-și atenția asupra unor mari lucrări care-i aduc o durabilă faimă: oaza Fayyum este pusă în valoare prin irigarea ei cu apele Nilului, redîndu-se astfel mari suprafețe culturii; aici și-a construit piramida și templul funerar, cunoscut de posteritate sub numele de „Labirint", complex arhitectural mult admirat de greci și romani.

AMENEMHET IV / AMENEMES IV /, al 7-lea faraon al dinastiei (1798—1789 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Amenemhet III, **A.** menține, într-o epocă de pace, poziția dobîndită pe plan intern și extern de Egipt în timpul predecesorilor săi.

AMENOFIS / AMENOTES, AMENHOTEP /, numele a 4 faraoni ai Regatului Nou din dinastia a 18-a (1570—1320 î.e.n.).

AMENOFIS I, al doilea faraon al dinastiei (1546—1526 î.e.n.). Fiu și succesor al lui † Ahmosis I (învingătorul hicsoșilor și reunificatorul statului), **A.** pune bazele spirituale ale Regatului Nou. Amon-Ra devine cultul reprezentativ în stat, iar în domeniul funerar piramida este abandonată ca formă de mormînt a suveranului în favoarea mormintelor tăiate în stîncă, dublate de temple funerare separate; începutul construcțiilor funerare din Valea Regilor de la V de Teba, cărora **A.** le acordă o mare atenție, el devenind patronul sfînt al muncitorilor care sapă și decorează în sec. următoare mormintele regale. **A.** organizează expediții în Nubia în dorința de a depăși hotarele atinse de Regatul Mijlociu, precum și în Asia; din vremea sa datează prima mențione a Regatului Mitanni în izvoarele egiptene.

AMENOFIS II, al 7-lea faraon al dinastiei (1450—1425 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Tutmes III, **A.** este una din rarele persona-

lităţi din galeria faraonilor care ne apare în izvoare ca un rege atlet-sportiv şi războinic împătimit. **A.** reprimă revoltele din stăpînirile asiatice prin campanii sîngeroase din reg. Kadeş, Eufratului şi Ugarit. Mormîntul său din Valea Regilor de lîngă Teba a fost descoperit în 1898 de Loret. Îi urmează la tron fiul său Tutmes IV.

AMENOFIS III, al 9-lea faraon al dinastiei (1417—1379 î.e.n.). Fiu şi succesor al lui Tutmes IV, căsătorit cu influenta regină Tiy. **A.** reduce activitatea militară, preferînd diplomaţia activă şi subtilă pentru menţinerea poziţiilor egiptene în Asia (căsătorii dinastice cu prinţese din Mitanni, Regatul Hitit sau Babilonia). Domnia sa, apogeu al puterii personale a faraonului, reprezintă o epocă de pace şi prosperitate, de remarcabilă înflorire culturală, comparată uneori cu sec. lui Pericle sau Ludovic XIV. Continuă în această perioadă afirmarea păturii militare care ocupă înalte funcţii în administraţia civilă, iar zeul Aton se bucură de o devoţiune deosebită în dauna lui Amon. Somptuoase construcţii civile şi religioase sînt înălţate în reg. Tebei, Karnak şi Luxor şi în Sudan. Din monumentalul templu funerar al lui **A.** din V Tebei s-au păstrat numai Coloşii lui Memnon. Îi succede la tron Amenofis IV (Akhenaton), cea mai controversată personalitate din galeria faraonilor egipteni.

AMENOFIS IV / AKHENATON/, al 10-lea faraon al dinastiei (1379—1362 î.e.n.). Fiu şi coregent al lui Amenofis III, căsătorit cu frumoasa prinţesă Nefertiti (care joacă un rol important la curte), **A.** a devenit, prin opera sa de reformator religios, cea mai disputată personalitate din rîndul suveranilor egipteni. Confruntat cu rolul atotputernic jucat de preoţimea zeului Amon în viaţa statului, **A.** împinge pînă la erezie una din tradiţiile teologice anterioare, făcînd din Aton, simbolizat prin discul solar, divinitatea cvasiunică a unei noi religii. Faraonul este fiul, imaginea şi reprezentantul acestui zeu pe pămînt. În cel de-al 5-lea an al domniei sale, **A.** adoptă numele de Akhenaton, suspendă iniţial, persecută ulterior cultul şi preoţimea lui Amon (numele zeului este martelat de pe monumente, iar statui ale acestuia sînt distruse). **A.** părăseşte Teba

construind în Egiptul Mijlociu, la Tell el-Amarna o nouă capitală căreia îi dă numele de Akhetaton. Preocupat exclusiv de politica internă, se pare că **A.** a neglijat amenințările de la hotarele posesiunilor asiatice, principii din Siria și Palestina emancipîndu-se treptat de sub autoritatea egipteană, beneficiind și de întărirea Regatului Hitit. Opera lui **A.** este de scurtă durată. După domnia de un an a lui Amenkhkave, † Tutankhamon, căsătorit cu fiica lui **A.**, abandonează cultul lui Aton și noua capitală de la el-Amarna, iar generalul †Horemheb, devenit faraon, restabilește cultul lui Amon în toată strălucirea lui, condamnînd experiența lui **A.** (numit de posteritate „învinsul de la el-Amarna").

AMIAN / AMMIANUS MARCELLINUS (c. 330—c. 395), istoric latin. S-a născut în Siria, la Antiohia, într-o familie greacă distinsă, dar și-a scris opera în latină. Îmbrățișează de tînăr cariera armelor, intrînd în trupele de elită ale gărzii imperiale *(protectores domestici)*. Din 353 face parte din statul major al generalului Ursicinus, comandantul armatei din Orient, pe care-l însoțește în Gallia (354) și Mesopotamia (357—360). Participă la campania dramatică din 363 a împăratului Iulian Apostatul împotriva Imp. Sasanid, retrăgîndu-se apoi în orașul natal, unde frecventează cercul lui † Libanios. Stabilit la Roma în 380, este un apropiat al cercului din jurul lui † Symmachus; aici își va citi primele fragmente din operă întîmpinată cu admirație unanimă. Istoria lui, 34 de cărți — *Rerum Gestarum libri* continuă opera lui Tacit, urmărind destinul Imp. Roman între domnia lui Nerva (96—98) și moartea lui Valens (378); s-au păstrat cărțile 14—31, consacrate evenimentelor din anii 353—378 la care autorul a participat direct. *Res Gestae* este ultima mare creație istoriografică a antic., remarcabilă prin scrupulozitatea și vastitatea documentației, prin obiectivitatea și judecata imparțială spre care autorul, „păgîn neutru", tinde continuu, prin prospețimea și expresivitatea uimitoare a narației, calități care fac din **A.** „un demn succesor al lui Tacit în toate domeniile" (R. Syme). Credința în măreția Romei și în destinul ei, nealterată în gîndirea

autorului, în ciuda eșecurilor repetate din epocă, impregnează lucrarea lui **A.** cu un lirism specific.

AMYNTAS, numele a trei suverani ai Macedoniei.

AMYNTAS III (? — 370 î.e.n.), rege (393—370 î.e.n.). Tatăl lui Perdiccas III, Alexandru I și al lui Filip II. Diplomat abil, **A.** a respins cu ajutor tesaliot o invazie a ilirilor, a sprijinit Sparta în războiul împotriva Ligii orașelor calcidice și a Olintului (382—379) și și-a întărit poziția prin alianța cu Atena (375/374) și cu tiranul ↑Iason din Ferai (374/373). Eforturile sale au vizat în principal consolidarea internă a regatului macedonean.

AMYNTAS (?—25 î.e.n.), rege al Galatiei (36—25 î.e.n.). Sfetnic apropiat al regelui Galatiei ↑Deiortarus (44—40 î.e.n.), **A.** comandă contingentul galat care luptă în bătălia de la Philippi (42) alături de Cassius și Bruttus. Imediat după luptă trece în tabăra triumvirilor primind ca recompensă de la Marcus Antonius conducerea regatului clientelar al Pisidiei (39), apoi și tronul Galatiei (36). Înainte de confruntarea de la Actium (31), se raliază lui Octavianus, care-i confirmă stăpînirile, acordîndu-i și guvernarea Ciliciei. După moartea sa, într-o luptă cu triburi răsculate din Pisidia, regatul clientelar al Galatiei este transformat de împăratul Augustus în provincie romană (25 î.e.n.).

ANACREON din TEOS (sec. 6 î.e.n.), poet liric grec. La apropierea pericolului persan, **A.,** împreună cu alți compatrioți, părăsește în 545 Ionia, stabilindu-se în Tracia la Abdera, unde cunoaște din plin nesiguranța și asprimea vieții printre „barbari". Anii petrecuți la curtea lui ↑Policrate, tiranul insulei Samos (538—522), și la Atena — unde fusese chemat de Hipparchos, fiul lui Pisistrate, reprezintă epoca de aur din viața poetului. După izgonirea lui Hipparchos (514) pleacă în Tesalia, tradiția afirmînd că a murit în vîrstă de 85 de ani în cetatea natală. Majoritatea covîrșitoare a versurilor lui **A.,** acompaniate de muzică, cîntă desfătările vieții, iubirea, atmosfera ospețelor, către sfîrșitul existenței melancolia bătrîneții, adresîndu-se cu precădere unui public cult. Politica, războiul, sînt absente, imnurile închinate zeităților ocupă un loc nesemnificativ.

Cele c. 100 de fragmente (din care 3 poezii întregi) păstrate se impun prin simplitatea și eleganța expresiei, exuberanța trăirii, bogăția culorilor și subtilitatea imaginilor. Opera lui **A.**, mult admirată în epoca elenistică, a fost grupată de exegeții alexandrini în 5 cărți, iar numele său inclus în canonul celor 9 poeți lirici. Imaginea despre **A.** a fost deformată de imitațiile elenistice și romane (grupate apoi într-o culegere numită convențional *Anakreontika* sau *anakreonteia)*, care au preluat și dezvoltat unilateral, vulgar, adesea, latura hedonistă a creației sale. **A.** l-a influențat pe Ronsard și literatura preromantică europeană.

ANAXAGORA/ANAXAGORAS/ din CLAZOMENAI (c. 500—c. 428 î.e.n.), filosof grec presocratic. Originar din Ionia, **A.** se stabilește în 460 la Atena, unde cunoștințele sale enciclopedice (matematică, astronomie, științele naturii) și profunzimea spiritului îi asigură un loc de frunte în societatea epocii; **A.** devine unul din prietenii apropiați ai lui Pericle și Euripide, și exercită o influență asupra tînărului Socrate. Gîndirea sa materialistă este speculată de adversarii politici ai lui Pericle care-l acuză pe **A.** de impietate *(asebeia)*, obligîndu-l în 434/433 să se exileze la Lampsacos unde va și muri. Asemenea precursorilor săi din școala ioniană, **A.** este preocupat de originea lucrurilor și de geneza universului. Potrivit concepției sale, universul este alcătuit din mici particule, eterne, angrenate într-o mișcare haotică (Aristotel le-a numit *homoiomeriai)*. Aceste elemente primordiale se aflau la început în neorînduială. Impulsul mișcării, principiul motor care a ordonat toate aceste particule printr-un proces centrifug, în urma căruia a luat naștere universul a fost denumit de **A.** *nous* (rațiune, spirit). Prin procesul de separare și unire a particulelor **A.** a încercat să explice fenomenele astronomice și din natură pe cale rațională; el neagă existența zeilor, nu crede în arta divinației, soarele este pentru el o masă de metal incandescent, astrii sînt asemenea pămîntului. Meteoriții, eclipsele de soare, inundațiile, au toate explicații naturale. Învățătura sa, care îmbină filosofia ioniană cu ontologia lui Parmenide, a fost expusă în lucrarea *Despre natură (Peri*

physeos), remarcabilă și prin calitățile ei literare. Scrierile lui **A.**, din care s-au păstrat cîteva fragmente, au cunoscut o largă circulație în sec. 5—4 î.e.n., influențînd filosofia lui Platon și Aristotel.

ANAXIMANDRU/ANAXIMANDROS/ din MILET (610—547 î.e.n.), filosof grec. Asemenea dascălului și precursorului său ↑Thales din Milet, **A.** posedă vaste cunoștințe în domeniul matematicii, astronomiei, științelor naturii și geografiei. Ca și alți reprezentanți ai școlii ioniene, **A.** a fost preocupat de căutarea originii lucrurilor, identificînd în *apeiron*, materia primordială care stă la baza universului. Potrivit concepției sale, *apeiron*-ul este etern, indestructibil, nedefinit, în continuă mișcare, din și în el apărînd și dispărînd toate prin ciocnirea celor două stări — căldura și frigul; paralel pot exista o infinitate de lumi. Comparativ cu Thales, care vedea apa ca element primordial, *apeiron*-ul lui **A.** reprezintă o treaptă superioară de abstractizare, el fiind primul filosof ionian care încearcă să ofere, printr-o prismă raționalist-materialistă, o viziune închegată, unitară a originii universului. Lucrarea sa *Despre natură (Peri physeos)* este prima scriere de acest gen din filosofia elenă, consultată încă în sec. 2 î.e.n. În domeniul astronomiei **A.** a fost preocupat de distanțele, mărimea și traiectoriile aștrilor; ar fi realizat, potrivit tradiției, primul ceas solar și un glob ceresc (cu pămîntul în centrul universului) destinat navigatorilor. Primul grec care a realizat o hartă a oicumenei, **A.** era considerat de Eratostene întemeietorul geografiei științifice. Prin teoria apariției vietăților și a omului, **A.** se situează printre precursorii evoluționismului; primele animale au apărut din mare, s-au adaptat vieții de uscat, din ele evoluînd apoi și omul. Din opera lui **A.** s-au păstrat numai cîteva citate.

ANAXIMENE/ANAXIMENES/ din MILET (c. 585—c. 525 î.e.n.), filosof grec. Discipol probabil al lui Anaximandru, **A.** a fost preocupat, asemenea celorlalți filosofi ionieni, de căutarea elementului primordial, identificat de el cu aerul (înlocuind prin acesta *apeironul* abstract al dascălului său). Din dilatarea și comprimarea acestei substanțe primordiale care înconjoară totul, iau naștere restul elementelor — focul și respectiv apa, pămîntul, rocile, **A.** formulînd

primul teoria saltului calitativ în urma acumulărilor cantitative. Concepînd sufletul ca o boare de aer, **A.** abordează astfel tema raportului dintre conștiință și materie, dintre om și cosmos. Pentru **A.** pămîntul este un disc care plutește în aerul originar. Potrivit tradiției, el a fost primul om de știință care a recunoscut că luna nu posedă o sursă proprie de lumină, ci o reflectă doar pe cea a soarelui, și a explicat originea curcubeului.

ANDOCIDE/ANDOKIDES (sec. 6 î.e.n.), olar grec. Numele lui a fost atribuit în epoca modernă și pictorului care a decorat ceramica produsă de atelierul său din Atena între anii 530 și 510. Pictorului „**A**", autor de scene mitice, avînd ca eroi pe Heracle și Atena, dar și de imagini pitorești ale vieții cotidiene orășenești, îi este atribuită inventarea picturii cu figuri roșii în ceramica atică. Din creația lui s-au păstrat astăzi c. 30 de vase, remarcabile prin finețea desenului și tehnica picturală.

ANDOCIDE/ANDOKIDES (c. 440—c.390 î.e.n.), retor și om politic atenian. Descendent al unei familii aristocratice din Attica, **A.** face parte din cercul de tineri care a plănuit și realizat în 415 mutilarea statuilor lui Hermes din Atena, din ajunul expediției din Sicilia. Deși nu a participat direct la această acțiune, a fost arestat și constrîns să-i denunțe pe făptași, apoi obligat să se exileze. Revine în patrie în 402, după sfîrșitul Războiului peloponesiac, reintră în viața politică și este silit să se apere într-un proces sub acuzația de *asebeia* (399), rostind discursul *Peri ton mysterion (Despre mistere)*. În 392/391 face parte dintr-o misiune diplomatică la Sparta, în vederea încheierii Războiului corintic, dar nu reușește cu discursul său *Peri tes eirenes (Despre pace)* să convingă Adunarea poporului să accepte condițiile de pace impuse de spartani. Atacat de Callistratos pentru depășirea mandatului încredințat, în timpul acestei misiuni, este condamnat și moare în exil. Caecilius din Kale Akté l-a inclus în canonul celor 10 oratori atici.

ANDRISCOS (?—146 î.e.n.), conducătorul răscoalei antiromane a Macedoniei (149—148 î.e.n.). Meșteșugar din Adramytteion, oraș

din Misia, **A.**, care pe baza asemănării cu Perseus, ultimul rege al Macedoniei elenistice, pretinde a fi un fiu al acestuia („Pseudophilippos"), ocupă, cu ajutor din Tracia, Macedonia (149). Sprijinindu-se pe păturile populare, **A.** înfrînge două armate romane, se proclamă rege la Pella, încearcă să stabilească relații cu Cartagina angrenată în cel de al treilea război punic (149—146), dar este învins în 148 de Q. Caecilius Metellus și executat, doi ani mai tîrziu, la Roma. După această dată, Macedonia este transformată în provincie romană.

ANDRONICUS LIVIUS → **LIVIUS ANDRONICUS**

ANTALCIDAS (?—c. 367 î.e.n.), diplomat spartan. Prin îndelungi tratative cu satrapul Tiribazos din Sardes (392) și cu regele Artaxerxe II la Susa (388), **A.** a convins Persia de avantajul încheierii unei alianțe cu Sparta, evidențiind ireconciliabilul antagonism al Imp. Ahemenid cu Atena. După anunțarea oficială în 387 a prevederilor păcii tuturor delegaților cetăților grecești întruniți la Sardes (reinstituirea suzeranității persane asupra cetăților grecești din Asia Mică și Cipru și autonomia poleis-urilor din Elada), **A.** a forțat Atena să accepte condițiile avansate și a obținut în 386 ratificarea la Sparta a păcii numită apoi în istorie „a lui **A.**" (sau „Pacea Regelui"). A mai întreprins două misiuni la curtea Persiei (c. 372 și 367); eșuînd, în cea de-a doua, în fața abilității tebanului ↑Pelopidas, s-ar fi sinucis.

ANTIGONOS I MONOPHTHALMOS (c. 382—301 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Fiu al unui nobil macedonean, **A.** este numit în 333 î.e.n. satrap al Frigiei. Calitățile sale deosebite de oștean și administrator ies în evidență după dispariția lui Alexandru (323). Devenit satrap al Pamfiliei și Liciei, **A.** face parte în 322 din coaliția diadohilor care se opun regentului Perdiccas. Numit de Antipatros strateg al Asiei (321), **A.** rămîne pînă la moarte apărătorul hotărît al ideii păstrării unității Imp. lui Alexandru (unitate înțeleasă sub egida sa), avînd de înfruntat repetatele coaliții ale diadohilor separatiști. În 318—316 luptă împotriva lui Eumene din Cardia ocupînd, la moartea acestuia și după izgonirea lui Seleucos, satrapiile orientale. În noul război izbucnit în 315, fiul său, ↑Deme-

trios (viitorul Poliorcetes), este înfrînt la Gaza în 312 de Ptolemeu Lagos, eșuînd în încercarea de a cuceri Egiptul. Prin pacea din 311, este recunoscut stăpîn al unui imperiu ce se întindea de la Hellespont la Eufrat. Demetrios cucerește în 307 Atena și reușește să reconstituie Liga Corintică sub egida lui Antigonos. La Salamina din Cipru (306), într-una din cele mai importante bătălii ale epocii, Demetrios înfrînge flota lui Ptolemeu, dar nu reușește în anul următor să ocupe Rhodosul. **A.** și Demetrios sînt primii diadohi care adoptă titlul de rege *(basileus)*. O nouă coaliție, alcătuită din Seleucos, Ptolemeu și Lisimah, îl înfrînge pe Antigonos în bătălia de la Ipsos (301), în care bătrînul diadoh își pierde viața. Regatul său este împărțit între rivalii victorioși.

ANTIGONOS II GONATAS (c. 319—239 î.e.n.), rege al Macedoniei elenistice (283—239 î.e.n.). Fiu al lui Demetrios Poliorcetes și nepot al lui Antigonos Monophthalmos, **A.** devine în 287 guvernatorul posesiunilor din Grecia ale tatălui său, pe care încearcă să le apere de atacurile lui Lisimah, Pyrrhos și Ptolemeu Keraunos. La moartea tatălui său **A.** adoptă titlul de rege (283), dar nu este recunoscut în calitate de suveran al Macedoniei decît în 276, după victoria repurtată la Lysimacheia (277) asupra unor hoarde celtice care pustiau Peninsula Balcanică. Pentru a contracara ofensiva lui Pyrrhos (274—273), revenit în Macedonia după eșecul aventurii italice, **A.** se aliază cu Sparta. În Războiul cremonediac (267—261), **A.** zdrobește încercarea cetăților grecești, sprijinite de Egiptul Lagid, de a înlătura dominația macedoneană în Grecia (victoriile de la Corint, Atena, Cos). În cursul celui de-al doilea Război sirian (260—253), **A.** este aliatul Regatului Seleucid, împotriva Egiptului Lagid (cu care încheie însă în 255 o pace separată). Sobru, tenace, **A.** (elev al lui Zenon din Cition, ale cărui principii stoice a încercat să le aplice și în viață), a reușit să consolideze statul macedonean ruinat de atîtea războaie civile (320—275) și să-i restabilească hegemonia în Grecia.

ANTIGONOS III DOSON (c. 263—221 î.e.n.), rege al Macedoniei elenistice (227—221 î.e.n.). Fiu al lui Demetrios cel Frumos (fra-

tele vitreg al lui Antigonos II Gonatas) și văr al lui Demetrios II, la a cărui moarte (229) **A.** devine regent al Macedonici (pînă la majoratul lui Filip V). În 227 **A.**, care se căsătorise cu Ftia, soția lui Demetrios II și mama lui Filip V, ia titlul de rege. Pentru a consolida autoritatea macedoneană în Grecia., **A.** devine conducătorul noii ligi a orașelor grecești, reconstituită în 224, în numele căreia poartă războiul împotriva Spartei (care, în timpul regelui reformator Cleomene III, aspira din nou la hegemonia în Peloponeș). Victorios în bătălia de la Sellasia (222), **A.** ocupă Sparta obligînd-o să adere la Liga Elenică.

ANTIGON MATATIA/ANTIGONOS MATTATHIAS (?—37 î.e.n.), rege și mare preot iudeu (40—37 î.e.n.). Fiu al regelui iudeu Aristobul II, este dus în 63 de Pompei captiv la Roma, evadează împreună cu tatăl său în 56, reușind să cucerească în 40, cu sprijinul parților, puterea în Iudeea. După succesul romanilor în respingerea invaziei parte în Orientul Apropiat, **A.** este înfrînt la Ierusalim și executat la Antiohia.

ANTIMAH/ANTIMACHOS/ din COLOFON (c.400—c.348 î.e.n.), poet și filolog grec. Autor de comentarii la poemele homerice, cărora le-a consacrat și o ediție critică. Avînd ca model creația homerică dar încercînd o reînnoire a genului, a compus o epopee, *Thebais (Tebaida*, 24 de cărți). Elegia *Lyde* (2 cărți), inspirată din Hesiod și Mimnermos, face un repertoriu al iubirilor nefericite. Cele cîteva fragmente păstrate, ca și comentariile antice, converg în a arăta că arta și erudiția sînt inseparabile în opera lui, adresată unui public cunoscător, **A.** *(poeta doctus)* înscriindu-se astfel ca un precursor al autorilor alexandrini. Apreciată de Platon și de împăratul Hadrian, creația lui **A.** a fost criticată de Calimah și Catul.

ANTIOH/ ANTIOCHOS, numele a 12 suverani ai Regatului Seleucid.

ANTIOH I/ANTIOCHOS I SOTER (324—261 î.e.n.), suveran (281—261 î.e.n.). Fiu al lui Seleucos I Nicator și al prințesei bactre Apame, **A.** devine în 293 coregent și guvernator al satrapiilor orientale. După încercarea eșuată de a ocupa și tronul Macedoniei, **A.**

încheie pacea cu Antigonos Gonatas (278), sprijinindu-l în ocuparea tronului macedonean; după această dată, alianța cu Macedonia elenistică devine baza politicii externe seleucide. În 275, în așa-numita „bătălie a elefanților", **A.** înfrînge celții care pustiau Asia Mică, dobîndind epitetul de *Soter* („Salvatorul"). Primul război sirian (274—271) inaugurează lungul șir al conflictelor cu Egiptul Lagid pentru stăpînirea Siriei meridionale (Koilesiria); înfrînt, Regatul Seleucid pierde o serie de posesiuni din Asia Mică și Siria. **A.** este inițiatorul cultului regal al selucizilor și este considerat cel mai important fondator de orașe după Alexandru cel Mare. Moare la scurt timp de la înfrîngerea sa în bătălia de la Sardes de către Eumene I, conducătorul Pergamului.

ANTIOH II/ANTIOCHOS II THEOS (c. 287—246 î.e.n.), suveran (261—246 î.e.n.). Fiu al lui Antioh I și al Stratonicei, coregent din 268 al tatălui său, **A.** se aliază cu Macedonia elenistică împotriva Egiptului Lagid în cel de-al doilea Război sirian (260—253). Reușește astfel să recucerească o parte din posesiunile seleucide din Siria și Asia Mică pierdute în primul Război sirian (274—271). După 265 luptă cu succes în Tracia.

ANTIOH III/ANTIOCHOS III MEGAS (242—187 î.e.n.), suveran (223—187 î.e.n.). Amenințat continuu de tendințe centrifuge, vastul Imp. Seleucid găsește în **A.** (fiul lui Seleucos II) pe cel mai energic și capabil reprezentant al întregii dinastii după fondatorul ei. La capătul a doi ani, **A.** reprimă în 220 secesiunea viceregelui Mediei — Molon, apoi, în 213, pe cea a viceregelui Asiei Mici — Achaios. Succesele strălucite repurtate la începutul celui de al patrulea Război sirian (220—217), purtat împotriva Egiptului Lagid, sînt anihilate de înfrîngerea de la Raphia (217). Între 212 și 205 întreprinde vestita sa expediție în Răsărit („Anabasis"), prin care obligă Armenia (212), Partia (208), Bactria și Gandara (206), precum și pe arabii din Gerrha să recunoască din nou suzeranitatea seleucidă; succesele repurtate și faima dobîndită îi aduc în 204 epitetul „cel Mare" *(Megas)*. După încheierea tratatului secret cu †Filip V al Macedoniei privind împărțirea Egiptului Lagid (203), **A.** ocupă victorios, la

capătul celui de-al 5-lea Război sirian (201—195), Siria Meridională, Fenicia și posesiunile egiptene de pe coastele Asiei Mici. Încercările Regatului Seleucid, devenit cel mai puternic stat elenistic, de a-și extinde după 196 dominația asupra Traciei, stîrnesc opoziția Pergamului, Rhodosului și a Ligii Aheene, care apelează la sprijinul Romei. Refuzul lui **A.** în fața cererii romane de a acorda libertatea orașelor grecești din Asia Mică declanșează războiul cu Roma. La chemarea Ligii Etoliene, care-l numește strateg autocrator, **A.** debarcă (însoțit de Hannibal, care se refugiase în 195 la curtea sa) în 192 în Grecia; Roma are ca aliați Pergamul, Liga Aheeană și Rhodosul. Înfrînt de romani în bătălia de la Thermopyle (191), **A.** este obligat să abandoneze Elada și să revină în Asia Mică. În fața coastelor Asiei Mici, flota seleucidă este înfrîntă în bătăliile de la Corycos (191) și Side (190), ceea ce permite unei armate romane comandate de L. Cornelius Scipio Asiaticus și de fratele său Publius (învingătorul lui Hannibal), să traverseze Helespontul. Înfrînt în 190 în două mari bătălii, în cea navală de la Myonesos (lîngă Efes) și în cea terestră de la Magnesia, pe Sipylos, **A.** este obligat să încheie pacea cu Roma. Prin tratatul de pace de la Apameia (188) Regatul Seleucid pierde posesiunile din Asia Mică pînă la Munții Taurus, cedează întreaga flotă și plătește o despăgubire de război de 15 000 de talanți.

ANTIOH IV/ANTIOCHOS IV EPIPHANES (c. 215—163 î.e.n.), suveran (175—163 î.e.n.). Trimis în 189 ostatec la Roma, după înfrîngerea lui Antioh III (tatăl său), **A.** revine în Asia Mică în 175 și, la moartea lui Seleucos IV, dobîndește tronul cu sprijinul lui Eumene II, regele Pergamului. În cel de-al 6-lea Război sirian (170—168) cucerește o mare parte a Egiptului și se proclamă la Memfis regent al Egiptului Lagid, în numele nepotului său minor Ptolemeu VI. Intervenția brutală a Romei, alarmată de posibilitatea anexării Egiptului, îl obligă însă să se retragă. Promotor energic al unei intense politici de elenizare (este fondatorul multor orașe noi), **A.** interzice în 167 la Ierusalim cultul lui Iahve și înalță un altar în cinstea lui

Zeus, ceea ce are ca urmare izbucnirea, în anul următor, a răscoalei macabeilor din Iudeea.

ANTIOH/ANTIOCHOS/, numele a 4 suverani ai Commagenei elenistice.

ANTIOH I/ANTIOCHOS I THEOS DIKAIOS EPIPHANES (?—c. 38 î.e.n.), cel mai important rege al Commagenei (70—c.38 î.e.n.). Recunoscut ca rege clientelar de L. Licinius Lucullus și Cn. Pompeius, **A.** extinde cu ajutor roman hotarele statului pînă la Seleucia pe Eufrat. În timpul războiului civil îl sprijină cu trupe pe Pompei, apoi se aliază cu parții împotriva Romei. Asediat în capitala sa Samosata de Ventidius (38), apoi de Marcus Antonius, încheie un nou tratat de alianță cu Roma.

ANTIPATROS (c. 397—319 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Numărîndu-se printre sfetnicii cei mai apropiați ai regelui Filip II, s-a bucurat de întreaga încredere a lui Alexandru cel Mare, fiind numit de acesta, la începutul marii campanii împotriva Imp. Persan, în funcția de regent al Macedoniei și Europei. În deceniul următor **A.** asigură liniștea în Peninsula Balcanică, respingînd încercările persane de debarcare în Elada conduse de Memnon din Rhodos și reprimînd răscoala Spartei. După moartea lui Alexandru cel Mare (323), sprijinit de generalul Crateros, iese victorios din Războiul lamiac (323—322), înăbușind insurecția antimacedoneană a atenienilor, etolienilor și tesalioților. Atras de ↑Antigonos Monophthalmos în coaliția diadohilor, îndreptată regentului imp., Perdiccas (322), îi succede acestuia în funcție, arbitrînd înțelegerea de la Triparadeisos dintre succesorii lui Alexandru cel Mare (321). Moartea sa a precipitat procesul de destrămare a vastului imp. și al constituirii statelor teritoriale elenistice conduse de diadohi.

ANTISTENE/ANTISTHENES/ din ATENA (c. 455—c. 360 î.e.n.), filosof grec. Fiu al unui cetățean atenian și al unei sclave trace, **A.** este inițial elev al sofiștilor Gorgias, Hippias, Prodicos, apoi se atașează cercului lui Socrate; este considerat, alături de Platon și Aristip din Cirene, unul dintre cei mai dotați discipoli ai celebrului filosof. După moartea lui Socrate (399) deschide în gymnasion-

ul Kynosarges o școală proprie în care vor lua naștere germenii curentului filosofic al cinismului. **A.** pune în centrul preocupărilor filosofului *ethika*, scopul vieții fiind *eudaimonia*, obținută prin *arete*. Din cele 70 de scrieri ale sale, marcate de o pecete raționalist-materialistă, și care au avut un puternic ecou și în rîndul stoicilor, s-au păstrat numai 2 discursuri, *Arias* și *Ulise*.

ANTONINUS PIUS TITUS AELIUS HADRIANUS (86—161), împărat roman (138—161). Fiu al consularului Aurelius Fulvus (originar din orașul Nemausus — Nîmes, din Gallia Narbonensis), **A.** s-a născut în Italia, la Lanuvium (pe numele inițial T. Aurelius Fulvius Boionius Arrius Antonius), a devenit consul în 120 și guvernator al Asiei (134—135), fiind adoptat de Hadrian la 25 februarie 138 și proclamat succesor la tron, cu condiția de-a adopta, la rîndul său, pe Marcus Aurelius și Lucius Aurelius Verus. Spre deosebire de Hadrian, noul împărat, spirit conservator, nu a părăsit niciodată Italia. Politica sa internă se caracterizează prin atenția acordată administrației prov., finanțelor statului, jurisdicției imperiale, sprijinirii cultelor vechi italice. Pe plan extern continuă acțiunea de consolidare a sistemului defensiv al Imp. (construcția în 140 a valului antoninian în Britannia, în 155 perfecționarea limesului din Germania Superior și Raetia). Răscoale antiromane din Britannia, Mauretania, Egipt și Iudeea sînt reprimate de generalii săi. Într-o atmosferă de liniște pe plan intern și extern, **A.** sărbătorește în 148 cca de-a 900-a aniversare a fondării Cetății Eterne. Relațiile armonioase cu senatul (care-i acordă supranumele de Pius) au determinat ca **A.** să fie apreciat de istoriografia senatorială a următoarelor sec. drept un prototip al împăratului ideal, domnia lui fiind identificată cu apogeul dinastiei antonine și al întregului principat.

ANTONIUS HYBRIDA CAIUS (sec. 1 î.e.n.), om politic roman. Fiu al celebrului orator M. Antonius și unchi al viitorului triumvir, **A.** devine în 66 praetor, apoi consul alături de Cicero în anul conjurației lui Catilina (63), avînd o atitudine echivocă față de complotiști. Proconsul al Macedoniei (62—60), abuzurile guver-

nării sale declanșează o răscoală a orașelor grecești vest-pontice. În urma înfrîngerii lui **A.**, în 61, de către forțele grecești, sprijinite de geți și bastarni, în Dobrogea, „undeva în apropierea cetății histrienilor", orașele elene de pe litoralul apusean al Mării Negre, între care și Callatis, Histria, Tomis, își redobîndesc independența. Exilat în 59, este grațiat în 49 de Caesar și ocupă în 42 funcția de censor.

ANTONIUS MARCUS (82—30 î.e.n.), om politic și general roman. Fiu al lui M. Antonius Creticus (m. 71) și al Iuliei (sora lui Caesar), **A.** își începe cariera militară ca *praefectus equitum* sub proconsulul A. Gabinius în Palestina și Egipt (57—55), apoi trece ca ofițer în statul major al lui Caesar (54—50) și participă la ultimele lupte din Gallia. Cu sprijinul lui Caesar, **A.** își face debutul în viața politică, este ales quaestor (52), augur (50) și tribun al poporului (49) — calitate în care apără interesele unchiului său în senat. După izbucnirea războiului civil, este desemnat de Caesar locțiitor al său în Italia în timpul campaniei din Spania (vara 49), participă în 48 la campania din Grecia, comandînd aripa stîngă în bătălia decisivă împotriva lui Pompei de la Pharsalos. În anii 48—47, **A.** este *magister equitum* și locțiitor al lui Caesar la Roma și în Italia, iar în 44 consul alături de acesta. La moartea lui Caesar (15 martie 44), **A.** dă dovadă de o deosebită abilitate politică, devine stăpînul tezaurului statului și al actelor personale ale lui Caesar, reușind în lunile următoare să mențină legislația dictatorului și totodată să-și consolideze propria poziție. În evenimentele tulburi din anii 44—43, **A.** obține guvernarea Galliei Cisalpine și Transalpine, intră în conflict cu senatul și, înfrînt în lupta de la Mutina din N Italiei (aprilie 43), este constrîns să se refugieze în Gallia. Aici obține sprijinul guvernatorilor prov. din Occident și al legiunilor acestora și se apropie de Caius Octavianus (nepotul și moștenitorul lui Caesar), pe care-l întîmpinase inițial cu ostilitate. După întrevederea de la Bononia se constituie, în noiembrie 43, cel de-al doilea triumvirat. *Lex Titia*, votată la 27 noiembrie 43 la Roma, acordă triumvirilor (**A.**, Octavian și Lepidus) puteri excepționale pe timp de

5 ani și le încredința comanda războiului împotriva lui Cassius și Brutus (ucigașii lui Caesar), stăpîni ai prov. romane din Orient și Peninsula Balcanică. În cadrul proscripțiilor decise de triumviri își găsesc moartea 2 000 de cavaleri și 3 00 de senatori (printre care și Cicero, care-l atacase vehement pe **A.** în *Filipicele* sale din 44/43). În campania din Macedonia și în bătălia decisivă de la Philippi, împotriva lui Cassius și Brutus (42), **A.** joacă un rol hotărîtor, devenind temporar figura dominantă a triumviratului. Prin reîmpărțirea prov. **A.** primește guvernarea celor din Orient. În cursul deplasării sale în Asia, în vederea pacificării și reorganizării acestora, are loc, la Tarsus, în 41, prima întrevedere cu Cleopatra a VII-a, regina Egiptului Lagid, întîlnire ce-i va marca decisiv existența. „Războiul perusin" *(bellum Perusinum)*, izbucnit în N Italiei în iarna anilor 41/40, cînd L. Antonius (fratele) și Fulvia (soția lui **A.**) iau armele împotriva lui Octavianus, provoacă o tensiune între cei doi triumviri (**A.** se afla la acea dată la Alexandria în Egipt), depășită însă, după întrevederea de la Brundisium (septembrie 40), prin reînnoirea triumviratului și căsătoria lui **A.** cu Octavia, sora lui Octavian. Revenit în Orient, **A.** adoptă o politică tot mai independentă și favorabilă Egiptului Lagid și Cleopatrei, ceea ce îi înstrăinează, treptat, opinia publică din Italia. În 37, după întîlnirea de la Tarent, triumviratul este prelungit pentru alți 5 ani. Campania lui **A.** din 36 împotriva parților se încheie cu un eșec. După victoria asupra lui Sext. Pompeius și eliminarea lui Lepidus (36), Octavian devine unicul stăpîn al Occidentului; politica filoelenistică a lui **A.** în Orient duce treptat la adîncirea disensiunilor dintre cei doi pretendenți la conducerea statului roman. Din 33 Octavian îl atacă deschis la Roma pe **A.**, partizanii acestuia sînt obligați să părăsească Italia, la rîndul lui **A.** o repudiază pe Octavia, tensiunea culminînd în 32 cu violarea (și poate falsificarea) de către Octavian a testamentului lui **A.**, în urma lecturii prevederilor care o favorizau pe Cleopatra, senatul și poporul roman declară război reginei Egiptului (și indirect lui **A.**). La izbucnirea războiului civil, **A.** optează pentru o politică defensivă și își

concentrează forțele pe coasta de apus a Peninsulei Balcanice, iar flota sa de 500 de nave în golful Ambrakia. În bătălia navală de la Actium (2 septembrie 31), **A.** abandonează, urmînd-o pe Cleopatra, prea devreme lupta; armata de uscat din vecinătate se predă și ea învingătorului. Abandonat de guvernatorii prov. orientale, după o ultimă rezistență la Alexandria, **A.** se sinucide la 1 august 30. Personalitatea lui **A.**, umbrită de animozitatea lui Cicero și de propaganda ostilă a lui Octavian, a fost subiect de dispută încă din antic. Spirit generos dar inegal, general energic și curajos, mai puțin dotat însă ca om politic, **A.** a ieșit învins din confruntarea cu lucidul și tenacele Octavian.

ANYTOS (? — c.380 î.e.n.), om politic aténian. Prima mențiune despre **A.** este legată de expediția sa navală nereușită la Pylos (409), către sfîrșitul Războiului peloponesiac. În 403 se numără printre fruntașii partidei democrate care răstoarnă regimul oligarhic al celor 30 de tirani de la Atena restaurînd democrația. Între 403/402 și 397/396 este ales strateg al cetății. Unele surse susțin că ar fi aparținut cercului lui Socrate, altele, mai verosimile, îl prezintă drept un adversar al sofiștilor și al gîndirii socratice, pe care o considera nocivă pentru cetate; în 399 este unul dintre cei 3 principali acuzatori în procesul înscenat celebrului filosof. Informațiile despre exilul și moartea sa la Heracleia din Pont par a fi inventii tîrzii, **A.** figurînd în 384 ca arhonte la Atena.

APELLES (sec. 4 î.e.n.), pictor grec. Fiu al toreutului Pytheas din Colofon, elev la Efes al lui Eforos, apoi cetățean al acestui oraș, **A.** devine unicul pictor de curte al lui Alexandru cel Mare. După moartea celebrului cuceritor, călătorește și lucrează la Alexandria, la curtea lui Ptolemeu I, în Rhodos și Cos (unde se pare că a și murit). Faima de cel mai mare pictor al antic., dobîndită încă din timpul vieții, rămîne statornică pînă la sfîrșitul Imp. Roman; *omnes prius genitos futurosque postea superavit (i-a întrecut pe toți înaintașii și urmașii lui)*, va nota Plinius cel Bătrîn la 4 sec. de la moarte. Nici una din operele sale nu ne-a parvenit. În antic. erau celebre portretele lui Alexandru Macedon, „Afrodita Anadyomenes"

(avînd ca model pe curtezana Laïs), „Calomnia" sau „Procesiunea marelui preot Megabyzos din Efes". Unele dintre ele au fost expuse de Caesar și Augustus, în sec. 1 î.e.n., în Forumul din Roma. Picturile sale, de o mare varietate tematică (cu subiecte profane sau mitologice), erau apreciate pentru frumusețea liniei și subtila folosire a umbrelor și perspectivei.

APIAN/APPIANOS/ din ALEXANDRIA (c.100—c.170), istoric grec. După ce ocupă importante funcții în administrația orașului natal, **A.** devine, sub împăratul Hadrian, cetățean roman și cavaler, *advocatus fisci* la Roma și, grație prieteniei cu ↑Fronto, *procurator Augusti* în Egipt, în vremea lui Marcus Aurelius. Opera sa, *Romaikai Historiai (Istoria romană*, 24 de cărți), începută în jurul anului 160 și păstrată fragmentar (c. 1/2 din volumul inițial), refăcute, de pe poziții filoromane, istoria Cetății Eterne de la începuturile mitice pînă în sec 2 e.n., tratînd și istoria popoarelor cucerite, în ordinea subjugării lor (samniți, gali, cartaginezi, macedoneni ș.a.). Cartea 23, din păcate pierdută, cuprindea războaiele cu dacii. Părăsind criteriul cronologic de prezentare a evenimentelor în favoarea celui etnografic, **A.** este totodată adeptul unui stil sobru, în care se resimte influența mijloacelor de expresie specifice celei de-a doua sofistici, curent retoric dominant în acea vreme la Roma. Avînd la bază un vast material documentar, lucrarea — operă de compilație prin excelență — se remarcă prin atenția acordată istoriei economice și sociale cît și descrierii epocii războaielor civile (133—31 î.e.n.), **A.** fiind considerat unul din cei mai însemnați istorici ai Republicii și ai Imp. Roman.

APOLLONIOS din PERGE (c. 262—c. 190 î.e.n.), matematician și astronom grec. Studii la Alexandria ca discipol al lui Euclid, apoi prelegeri la Museionul din metropola egipteană și în Pergam (unde se împrietenește cu matematicianul ↑Eudemos din Pergam). Din *Konika*, una din capodoperele geometriei antice, scriere în 8 cărți asupra secțiunilor conice (elipsa, parabola și hiperbola), s-au păstrat cărțile 1—4 (dedicate lui Eudemos), care rezumă cunoștințele

epocii, şi cărţile 5—7, dedicate regelui Attalos I (în versiunea arabă a sec. 9), cuprinzînd contribuţiile personale ale lui **A.** Datorită valorii ei, a putut fi utilizată de Kepler şi Newton pentru deducerea proprietăţilor orbitelor planetare. Alte lucrări ne sînt cunoscute numai din fragmentele păstrate în opera lui ↑Pappos. Contribuţiile lui **A.** în domeniul astronomiei teoretice (mişcarea planetelor, teoria epiciclilor etc.) au fost folosite de Claudiu Ptolemeu în *Almagest;* aproximaţia pentru π stabilită de **A.** este superioară celei calculate de Arhimede cu care a şi fost comparat în antic.

APOLLONIOS din RHODOS (295/290—c. 215 î.e.n.), poet epic şi erudit grec. Născut la Alexandria, elev al lui ↑Calimah, care l-a ajutat să preia, după Zenodot, conducerea celebrei biblioteci, **A.** a devenit apoi educatorul viitorului suveran Ptolemeu III. După eşecul lecturii publice a primelor cărţi din epopeea sa *Argonautika*, părăseşte în 246/245 Alexandria (probabil şi în urma neînţelegerilor cu Calimah) şi se stabileşte în insula Rhodos, unde întemeiază o şcoală şi „publică" cea de-a doua ediţie a operei sale, dobîndind o mare faimă. Din lucrarea de istorie literară *Împotriva lui Zenodot*, ca şi din studiile consacrate lui Hesiod, Arhiloh şi Antimah şi din poemul *Despre fondarea oraşelor* s-au păstrat o serie de fragmente. *Argonauticele* (4 cărţi, 5 835 hexametri) reprezintă cea mai întinsă creaţie literară a elenismului şi totodată unica mare epopee integral păstrată între Homer şi Nonnos. În timp ce Calimah şi şcoala sa condamnau ca desuetă epopeea de tip homeric, **A.** reia subiectul temerarei expediţii a lui Iason şi a celor 53 de tovarăşi ai săi din Tesalia în îndepărtata Colhidă în căutarea lînii de aur, iubirea pătimaşă dintre Iason şi Medeea, fiica regelui Aietes, constituind momentul culminant al poemului. Deşi creaţia homerică rămîne punctul de plecare şi de raportare al poemului, *Argonauticele* caută să se elibereze de formele stereotipe ale limbajului vechii epopei, reflectînd frămîntările epocii de început a elenismului. **A.** nu a reuşit întotdeauna să domine volumul uriaş al materialului epic, erudiţia alexandrină, excesivă şi sufocantă prin informaţiile din domeniul ştiinţelor naturii, al geografiei, etnografiei,

tehnicii etc., rămînînd adeseori rece, obositoare. De o mare finețe este însă la **A.** analiza psihologică. Dacă, spre deosebire de vechea epopee, lumea zeilor rămîne departe, în *Argonautice* autorul este preocupat de redarea atmosferei și motivarea sufletească a acțiunilor eroilor săi. În pofida respingerii totale de către fostul său dascăl, Calimah, epopeea a găsit în epoca elenistică un numeros public, cum o dovedesc și marele număr al gramaticilor care o comentează. În Roma sec. 1 î.e.n., ↑Varro realizează o traducere integrală în limba latină, Vergiliu și Ovidiu sînt influențați de ea, Valerius Flaccus reia în sec. 1 e.n. tema în poemul său epic iar Marianos Scholasticos o recompune în versuri iambice în jurul anului 500 e.n.

APOLLONIOS din TRALLEIS (sec. 1 î.e.n.), sculptor grec. Fiu al lui Artemidoros din Tralleis (Caria), **A.** este autor, împreună cu fratele său Tauriscos, al grupului sculptural „Pedepsirea lui Dirce de către Amfion și Zethos", adus din Rhodos la Roma de Asinius Pollio și cunoscut dintr-o copie realizată în sec. 2 e.n. (c. 160) sub numele de „Taurul Farnese" (astăzi la Napoli).

APOLODOR/APOLLODOROS/ din ATENA (c.180—c.115 î.e.n.), literat și om de știință grec. Fiu al lui Asclepiade, **A.** se afirmă ca elev la Atena al stoicului Diogene din Seleucia, apoi la Alexandria ca discipol al celebrului Aristarh din Samotrace. În jurul anului 145 părăsește metropola egipteană, petrece un timp la Pergam, revenind apoi la Atena. Vastitatea și diversitatea operei sale filologice, istorice și mitologice l-au impus printre cei mai strălucițî cărturari ai sec. 2 î.e.n. **A.** a realizat ediții critice și comentate ale operelor lui Sofron *(Peri Sophronos*, 4 cărți) și Epiharm *(Peri Epicharmou*, 40 cărți), a continuat opera filologică a lui Aristofan din Bizanț prin studiile sale etimologice *(Glossai)*. Comentariul său în 12 cărți la catalogul corăbiilor din *Iliada (Peri tou neon katalogou)* trădează cea mai bună tradiție a erudiției alexandrine. O istorie universală în iambi trimetrici — *Hronika* (4 cărți) de la Războiul Troian (1184/1183 î.e.n.) și pînă în 120 î.e.n. — dedicată lui Attalos III, a fost continuată de Castor din Rhodos. Creația sa majoră rămîne *Peri theon* (24 cărți), o abordare de pe poziții strict

științifice a fenomenului religios elen, operă mult folosită și citată de posteritate. Din lucrările sale s-au păstrat doar un număr redus de fragmente.

APOLODOR/APOLLODOROS/ din DAMASC (c.60—c.125), arhitect și inginer grec. Arhitect șef al împăratului Traian; **A.** s-a impus prin soluțiile geniale ale construcțiilor sale ca unul dintre cei mai străluciți creatori ai epocii imperiale. Între 103 și 105 **A.** construiește între Drobeta și Pontes un pod peste Dunăre în lungime de 1 135 m, capodoperă a tehnicii romane, inaugurat de legiunile romane la începutul celui de-al doilea Război dacic. După victoria asupra lui Decebal, **A.** conduce lucrările realizării Forumului și Columnei lui Traian (107—113) din Roma. Îi mai sînt atribuite la Roma un odeon, un circ și un gimnaziu, precum și refacerea portului orașului Ostia. Căzut în dizgrație după moartea lui Traian, a fost executat din ordinul împăratului Hadrian.

APULEIUS din MADAURA (c. 125—c. 170), scriitor, retor și filosof latin. Născut într-o familie înstărită din Madaura (Numidia), **A.** studiază retorica la Cartagina și filosofia la Atena (atras de platonismul de orientare mistică), călătorește apoi în Orient, este un timp retor și avocat la Roma, întorcîndu-se în jurul anului 155 în Africa și stabilindu-se ca preot al cultului imperial la Cartagina. Spirit erudit și veșnic curios, autor al unei opere variate scrisă în latină și greacă, **A.** este reprezentativ pentru provincialul epocii antoniene. Dacă tratatele sale despre medicină, astronomie, botanică s-au pierdut, ne-au parvenit în schimb opusculele sale filosofice *De Platone et eius dogmate (Despre Platon și învățătura sa)*, *De Deo Socratis (Despre demonul lui Socrate)*, *De mundo (Despre univers)*, o antologie din creația sa oratorică, *Florides (Flori alese*, 4 cărți), și *Apologia*, un strălucit discurs de apărare ținut în 157/158 în orașul Sabratha, împotriva acuzației de magie. Capodopera sa rămîne romanul fantastic redactat în jurul anului 170, *Metamorphoses* sau *Asinus Aureus (Metamorfozele* sau *Măgarul de aur*, 11 cărți), unicul roman latin păstrat integral. Descriind cu vervă și fantezie tribulațiile lui Lucius, transformat accidental în mă-

gar, **A.** conturează o pitorească și prețioasă imagine a vieții cotidiene provinciale din epoca sa.

ARATOS din SIKYON (271—213 î.e.n.), general și om de stat grec. După moartea tatălui său, Cleinias, în luptele politice din orașul peloponesiac Sikyon, **A.** se refugiază la Argos (264 î.e.n.), revenind în 251 pentru a elibera polisul natal de sub regimul tiranic promacedonean. După ce impune intrarea Sikyonului în Liga Aheeană, **A.** dobîndește o poziție cheie în conducerea acestei confederații de orașe-state grecești, fiind ales între 245 și 213 de 16 ori strateg suprem al ei. Consolidînd Liga Aheeană și cu ajutorul subsidiilor Egiptului Ptolemeic, **A.** conduce lupta ligii pentru eliminarea influenței macedonene din Peloponez: eliberează astfel în 243 Corintul, ocupă Megalopolis în 235, iar Argosul în 229. În „Războiul demetriac" (239—229) luptă cu succes alături de Liga Etoliană împotriva suveranului macedonean Demetrios II. Rapida ascensiune a Spartei sub ↑Cleomene III, care aspiră din nou la hegemonia Peloponesului, îl obligă în 225 pe **A.** să încheie un tratat de alianță cu Macedonia elenistică, recunoscînd hegemonia acesteia în Grecia. În timpul „Războiului aliaților" (220—217) îl însoțește în calitate de sfetnic pe Filip V și încearcă apoi, la izbucnirea primului Război macedonean (215), să mențină neutralitatea Ligii Aheene. Memoriile sale *(Hypomnematismoi)* sînt criticate de Polibiu pentru tendința lor apologetică.

ARATOS din SOLOI (315/305—c.240 î.e.n.), poet grec. Originar din Cilicia, **A.** se apropie în anii de studii de la Atena de Zenon din Cition, aderînd la curentul stoic. Este poet de curte al regelui Macedoniei, Antigonos Gonatas (c. 275), apoi al lui Antioh I, suveranul Regatului Seleucid. Din opera sa poetică deosebit de variată (elegii, epigrame, imnuri etc.), poemul epic în 1154 de hexametri, *Fenomenele (Phainomena)* — transpunere în versuri (c. 260/250) a tratatului de astronomie al lui ↑Eudoxos din Cnidos — a cunoscut un enorm succes. Epopeea a fost tradusă în latină de Cicero, Germanicus, Avienus, numărul cunoscut al comentatorilor antici se ridică la 27; ev. med. a folosit-o ca manual școlar.

ARCADIU/FLAVIUS ARCADIUS (377—408), împărat al Imp. Roman de Răsărit (395—408). Fiu al lui Teodosiu I, frate mai mare al lui Honorius. Proclamat august în 383, **A.** se dovedește un caracter slab, influențabil, întreaga sa domnie desfășurîndu-se sub tutela camarilei curții din Constantinopol, dominată rînd pe rînd de Rufinus, *praefectus praetorio Orientis* (m. 395), de eunucul Eutropius, — *praepositus sacri cubiculi* (395—399), de prefectul pretoriului Anthemius (din 405), precum și de Eudoxia, soția sa (m. 404). În timpul domniei lui **A.**, Imperiul respinge primele atacuri ale hunilor la hotare și se eliberează de prezența vizigoților care, în frunte cu Alaric I, trec din Peninsula Balcanică în 401 în Italia. În urma răscoalei antiromane a ostrogoților din Asia Mică (400) are loc o puternică reacție antigermanică în stat.

ARCESILAU/ARKESILAOS/ din PITANE (c. 315—c. 240 î.e.n.), filosof grec. Venit din Eolida (Asia Mică) natală să audieze la Atena cursurile peripateticianului Teofrast, **A.** este cîștigat pentru tezele Academiei de către Crantor, devenind, la rîndul lui, în 265, succesorul lui Crates din Tarsos la conducerea acestui reputat for filosofic. Asemenea lui Socrate și Piron, **A.** nu a lăsat nimic scris. Prin activitatea sa **A.** a fost considerat de posteritate întemeietorul Academiei mijlocii (sau a celei de-a doua Academii). **A.** încearcă să reînnoade cu dialectica socratică și urmărind în gnoseologie orientarea sceptică (preconizează în abordarea fiecărei teze etalarea motivelor pro și contra), recomandă în final abținerea *(apoche)* de la orice concluzie definitivă. Adversar pătimaș al stoicismului, **A.** nu atinge însă limitele scepticismului lui Piron, el recunoscînd totuși un conținut relativ *(pithanon)* al adevărului. Tezele sale au fost dezvoltate de Carneade din Cirene.

ARDAȘIR/ARTAXERXES/, numele a trei suverani ai Imp. Sasanid.

ARDAȘIR I/ARTAXERXES I (?—242 e.n.), întemeietorul dinastiei Sasanizilor. Profitînd de slăbirea dinastiei Arsacizilor în urma frămîntărilor interne și a înfrîngerilor suferite în confruntarea cu Roma, Ardașir, fiul lui Papak din familia lui Sasan, dinast local

în Persida (SV Iranului), se răscoală împotriva autorității regelui part ↑Artabanos V (c. 220), îl înfrînge (227), ia titlul de „rege al regilor" și întemeiază o nouă dinastie — cea a Sasanizilor (227—651). Imp. Sasanid se substituie celui part și se erijează în continuator și moștenitor al Imperiului Persan din timpul dinastiei Ahemenizilor. **A.** atacă provinciile romane din Asia, purtînd un război împotriva împăratului Severus Alexander (230—232). Către sfîrșitul domniei, asociindu-și în calitate de coregent pe fiul său ↑Șapur I, **A.** reia ofensiva împotriva Imp. Roman, cucerind cetățile Nisibis și Carrhae.

ARDYS I (?—c. 629 î.e.n.), rege al Lidiei din dinastia Mnermazilor (c. 652—c. 629 î.e.n.). Fin și succesor al lui ↑Gyges, **A.** restaurează unitatea statului, grav afectat de invazia cimerienilor în cursul căreia își găsise moartea predecesorul său și respinge, la rîndul lui, o invazie a tribului trac al trerilor, ajunși pînă în fața capitalei, Sardes (c. 645). După cucerirea orașului grec Priene începe un îndelungat război împotriva Miletului, cea mai importantă așezare elenă din Asia Mică, continuat de cei doi succesori ai lui, Sadyattes și Alyattes. Cu **A.** începe afirmarea Lidiei în Orientul Apropiat.

AREUS (c. 312—265 î.e.n.), rege al Spartei (309—265 î.e.n.). Comandant militar talentat, **A.** joacă un rol important în lupta dusă de Sparta împotriva hegemoniei macedonene în Elada. În 281/280 luptă cu succes împotriva lui Antigonos Gonatas, respinge apoi în 272 ofensiva lui Pyrrhos în Peloponez și conduce forțele peloponesiace în Războiul cremonediac (267—261); cade în bătălia de la Corint, încercînd să vină în ajutorul Atenei, atacată de Antigonos Gonatas. **A.** este cel dintîi rege spartan care adoptă ceremonialul și fastul monarhilor elenistici și bate monedă de argint cu propria sa efigie.

ARGISTI, numele a doi suverani ai Regatului Urartu.

ARGISTI I, rege (790—760 î.e.n.). Domnia lui **A.** (fiu și succesor al lui ↑Menua) marchează apogeul puterii politice a statului urartian devenit principala putere a Orientului Apropiat. **A.** extinde hotarele septentrionale ale regatului anexînd ținuturile de la N

de fluviul Araxes (Transcaucazia), continuă expansiunea spre SV, vizînd atingerea țărmului Mediteranei în reg. Siriei de N și poartă campanii victorioase în SE, împotriva triburilor mezilor și perșilor. Asiria organizează, în timpul domniei lui Șalmanasar IV, 6 campanii fără vreun succes împotriva lui **A.**; armatele lui **A.** ajung în acest timp pînă la 40 km de Ninive, capitala Asiriei.

ARGISTI II, rege (714 î.e.n. — ?). Fiu al lui Rusa I, **A.** depune o mare energie pentru a șterge urmările pustiitoarei campanii din anul 714 a regelui asirian ↑Sargon II în Urartu. Începutul decăderii statului ca urmare a accentuării tendințelor centrifuge ale prov. și a atacurilor triburilor nomade ale cimerienilor și sciților.

ARHELAU/ARCHELAOS (?—399 î.e.n.), rege al Macedoniei (414—399 î.e.n.). Fiu nelegitim al lui Perdiccas II, asasinează la moartea tatălui său toate rudele, uzurpînd tronul. **A.** a reorganizat armata, a construit drumuri și cetăți, a mutat reședința regală de la Aigai la Pella (mai aproape de Marea Egee), a introdus sistemul de greutăți persan. Receptiv în fața civilizației grecești, la curtea sa au găsit adăpost Euripide, Agathon, Zeuxis; Socrate a refuzat invitația de a veni în Macedonia. A murit asasinat. Potrivit lui Tucidide, **A.** a făcut mai mult pentru Macedonia decît toți ceilalți 8 predecesori la tron.

ARHELAU/ARCHELAOS SISINES PHILOPATRIS (?—17 e.n.), ultimul rege al Cappadociei elenistice (36 î.e.n. — 17 e.n.). Strănepot al condotierului grec Archelaos din slujba lui Mitradate VI Eupator, **A.** devine, grație sprijinului lui Marcus Antonius, rege clientelar al Cappadociei. După bătălia de la Actium (31) trece în tabăra lui Octavian, care în 20 î.e.n. alipește regatului său părți din Cilicia și Armenia Minor. Atrăgîndu-și dușmănia împăratului Tiberiu, este chemat la Roma, dar moare înainte de începerea procesului care-i fusese intentat. La moartea sa, Cappadocia este transformată în prov. romană.

ARHIDAM/ARCHIDAMOS/, numele a 5 regi ai Spartei din familia Eurypontizilor.

ARHIDAM II/ARCHIDAMOS II (? — 427 î.e.n.), rege (476—427 î.e.n.). Nepot al lui Leotychidas, **A.** se remarcă prin prezența sa de spirit în timpul răscoalei mesenienilor și hiloților izbucnită după puternicul cutremur din 464. Este comandantul armatei spartane la începutul Războiului peloponesiac, prima fază a acestui conflict primind apoi numele de „Războiul arhidamic" (431—427); **A.** blochează Atena și cucerește după un asediu de doi ani orașul Plateea.

ARHIDAM III/ARCHIDAMOS III (c. 400—338 î.e.n.), rege (360—338 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Agesilaos II, **A.** este un tipic condotier al sec. 4, luptă în Peloponez, apoi, ca aliat al Focidei în Grecia centrală, reușind în 362 să respingă invazia tebană din Peloponez. **A.** răspunde în 344 cererii de ajutor a Tarentului (amenințat de lucanii și mesapii autohtoni), murind după 6 ani de luptă în S Italiei, pe cîmpul de bătălie de la Manduria.

ARHILOH/ARCHILOCHOS (c. 680—c. 640 î.e.n.), poet liric grec. Născut în insula ioniană Paros, probabil la Myrrhinai, ca fiu al unui aristocrat scăpătat, Telesicle, și al sclavei Enipo, **A.** a dus o viață aventuroasă. Sărăcia îl obligă să se angajeze ca mercenar în insula Tasos, unde cunoaște multe privațiuni și își riscă viața în confruntările cu tracii; revenit în patrie, moare într-o luptă purtată de concetățenii săi împotriva vecinilor din Naxos. Cu **A.** își face pentru prima dată apariția în literatura greacă lirica subiectivă. Creația este o fidelă oglindă a personalității și existenței sale zbuciumate. Iubirea gingașă, amărăciunea dragostei trădate, ura pătimașă contra prietenului nedemn, sarcasmul la adresa nobilului Lycambes care i-a refuzat mîna fiicei sale Neobule, durerea la dispariția năprasnică într-un naufragiu a celor dragi, batjocura la adresa prostiei și a lașității, ridicolul gloriei deșarte a eroilor homerici sînt tot atîtea teme ale poemelor sale. Disprețul iconoclast față de convențiile societății, contestarea valorilor tradiționale sînt specifice poeziei lui; lipsite de convenționalism sînt și limbajul și versificația. Edițiile alexandrine au grupat creațiile sale în elegii, iambi și imnuri religioase; ele au circulat și au fost citite pînă în

sec. 5 e.n. Inscripțiile comemorative descoperite în epoca modernă în Paros atestă onorurile acordate memoriei poetului pînă la sfîrșitul sec. 1 î.e.n. de către insula natală. Lucillius, Catul și Horațiu au introdus motive ale liricii sale la Roma. Astăzi doar 100 de fragmente mai stau mărturie pentru o operă care a deschis noi drumuri în lirica antic. și al cărei genial creator a fost înălțat, în sec. următoare, pe un piedestal în imediata vecinătate a lui Homer.

ARHIMEDE/ARCHIMEDES (c. 287—212 î.e.n.), matematician și fizician grec, unul dintre cei mai de seamă savanți ai lumii antice. Fiu al astronomului curții din Siracuza, Fidias, prieten al suveranului Hieron II și al urmașului acestuia, Gelon, **A.** petrece în tinerețe un timp la Alexandria, în Egipt; aici se împrietenește cu cei mai de seamă matematicieni ai epocii — Conon din Samos și Dositheos din Pelusion —, precum și cu Eratostene. Revenit în Sicilia se dedică matematicii, mecanicii și, într-o mai redusă măsură, astronomici. În timpul asediului Siracuzei de către armata romană în cel de-al doilea război punic, **A.** inventează o serie de dispozitive tehnice și aparate menite a distruge sau incendia navele dușmane. Moare ucis de un soldat roman în timp ce rezolva o problemă de geometrie *(noli turbare circulos meos — nu-mi strica cercurile*, s-ar fi adresat el iritat legionarului care năvălise în casă). Mormîntul său, împodobit, conform dorinței lui, cu o pictură reprezentînd un cilindru circumscris unei sfere, a fost redescoperit de Cicero în anul 76 î.e.n. Cele mai importante contribuții ale lui **A.** aparțin matematicii teoretice (începuturile calculului integral, stabilirea valorii aproximative a lui π ș.a.). Din opera lui s-a păstrat un număr relativ mare de lucrări. *Despre sferă și cilindru (Peri sphairas kai kylindrou*, 2 cărți) se ocupă cu stabilirea suprafeței și volumului sferei și fragmentelor de sferă, *Calculația cercului (Kyklou metresis)* dă o aproximație a lui π între $3\frac{10}{70}$ și $3\frac{10}{71}$. Studiul proprietății spiralelor și descrierea invenției sale — șurubul fără sfîrșit (sau șurubul lui **A.**), cu o largă aplicabilitate practică — se regăsesc în *Peri helikon (Despre șuruburi)*. A descoperit principiul fundamental al

hidrostaticii (în legătură cu care este citată celebra exclamație *Heureka* —am găsit), prin care a pus bazele acestei importante discipline *(Peri ton ochoumenon — Despre corpurile plutitoare). Tetragonismos paraboles (Cvadratura parabolei)* este lucrarea considerată a prefigura calculul integral. Cu *Prammites* sau *Arenarius* (calculatorul de nisip) încearcă să găsească un procedeu de exprimare a numerelor mari (calculul firelor de nisip din univers — 10^{51}). Prin alte cercetări a determinat centrul de greutate al corpurilor, a stabilit legile pîrghiilor și a inventat scripetele compus (matematicianul Pappos citează celebrul său aforism *Dați-mi un punct de sprijin și voi urni pămîntul din loc)* etc. Manuscrise grecești, latine și arabe ale lui **A.**, editate în sec. 16—17 în Europa au dat un nou impuls cercetărilor științifice ale epocii.

ARHITAS/ARCHYTAS/ din TARENT (c. 400—c. 365 î.e.n.), filosof grec. Om politic și general de talent, ales de 7 ori strateg al orașului natal, prieten al lui Platon, **A.** l-a salvat, potrivit tradiției, pe acesta de la moarte după conflictul avut cu tiranul Siracuzei Dionysios II. Pitagorean apreciat de Aristotel, **A.** s-a afirmat ca matematician, inginer (a rezolvat probleme de mecanică prin formule matematice și a extins învățătura proporțiilor în domeniul teoriei sunetelor muzicale). S-au păstrat cîteva fragmente a două din scrierile sale — *Harmonikoi* și *Diatribai.*

ARIAN din NICOMEDIA/FLAVIUS ARRIANUS (c. 95—c. 175), om politic și istoric grec. Originar dintr-o bogată familie aristocratică din Bitinia, **A.** este la Nicopolis elevul lui Epictet, a cărui gîndire a transmis-o prin publicarea *Diatribelor* și a *Manualului (Encheiridion)*, după notițele luate la lecțiile marelui filosof stoic. Devenit cetățean roman în vremea împăratului Hadrian (124), este ofițer în armata romană, consul, apoi guvernator al Cappadociei, calitate în care respinge în 134 o mare invazie alană în Asia Mică. Principala sa operă care ne-a parvenit, *Anabasis* (o istorie a expediției lui Alexandru cel Mare), în 7 cărți, ilustrează prin rigurozitatea, luciditatea și sobrietatea ce stau la baza imaginii cuceritorului macedonean, calitățile de adevărat istoric ale lui **A.** *Periplul Pontului*

Euxin, *Tactica* și *Indika*, celelalte opere păstrate, dovedesc de asemenea talentul autentic al istoricului care îl considera pe Xenofon maestrul său. Creații majore precum *Bithynika* (8 cărți), *Parthika* (17 cărți), *Istoria diadohilor* (10 cărți) s-au pierdut. În *Anabasis* **A.** ne oferă informații prețioase asupra expediției lui Alexandru cel Mare din 335 împotriva geto-dacilor din Cîmpia Munteană.

ARIARAMNES/ARIAMNES/, dinast, apoi rege al Cappadociei (c. 280—c. 230 î.e.n.). Fiu al lui Ariarathes II, **A.** obține din partea Regatului Seleucid la c. 256 recunoașterea formală a independenței Cappadociei elenistice.

ARIARATHES, numele unor dinaști și regi ai Cappadociei elenistice.

ARIARATHES I (c. 404—322 î.e.n.). Satrap al Cappadociei și al Pontului în timpul stăpînirii persane din Asia Mică, **A.** se opune cu succes cuceririi macedonene, fiind înfrînt abia după moartea lui Alexandru cel Mare de către diadohii Perdiccas și Eumene. **A.** este întemeietorul dinastiei Ariaratizilor, care va guverna aproape două sec. Cappadocia elenistică.

ARIARATHES II (?—c. 280 î.e.n.). Refugiat un timp în Armenia, după înfrîngerea tatălui său Ariarathes I, **A.** reocupă Cappadocia și recunoaște apoi suzeranitatea Regatului Seleucid (c. 301—c.280).

ARIARATHES III (?—c. 220 î.e.n.), rege (230—220 î.e.n.). Coregent al tatălui său, Ariaramnes (c. 280—c. 230), **A.** adoptă titlul de rege și bate primele monede cu noua titulatură.

ARIARATHES IV EUSEBES (?—163 î.e.n.), rege (220—163 î.e.n.). Sprijină inițial Regatul Seleucid în războiul cu Roma, dar, după pacea de la Apameia (188), se apropie de Pergam și inaugurează o politică filoromană, îmbrățișată și de succesorii săi.

ARIOVIST (?—c. 54 î.e.n.), comandant militar germanic. Principe al suebilor de la răsărit de Rin, **A.** dă curs unei solicitări de ajutor a celților sequani aflați în conflict cu heduii și trece în 72 cu 15 000 oameni în Gallia. Victorios, **A.** se stabilește în ținuturile sequanilor (actuala Alsacie) și își extinde treptat terit. ocupat

(victoria de la Magetobriga — 61), sporind la 120 000 numărul germanilor din Gallia. În 59 este recunoscut de Senatul din Roma ca „rege și prieten al poporului roman" *(rex et amicus populi Romani)*. Un an mai tîrziu însă, cererile de ajutor ale galilor, tot mai amenințați de expansionismul lui **A.**, îi oferă lui ↑Caesar prilejul de a interveni în Gallia. Înfrînt în vecinătatea Rinului, la Vesontio, **A.** este obligat să se refugieze în Germania (58), pericolul prezenței germanice la V de Rin fiind înlăturat pentru 3 sec.

ARISTAGORAS din MILET (?—c. 497 î.e.n.), tiran grec. Ginere al tiranului Miletului Histiaios, **A.** guverna orașul în absența socrului, aflat la curtea lui Darius I. Dizgrația survenită în urma eșecului expediției persane întreprinse, la instigația sa, împotriva orașului Naxos pare a fi constituit pentru **A.** pretextul de a declanșa la Milet o răscoală antipersană căreia, în scurt timp, i se raliază și alte cetăți grecești din Ionia (500/499 î.e.n.). Cu excepția Atenei și Eretriei, restul orașelor grecești refuză cererea de ajutor formulată de **A.** După eșecul expediției ioniene, care nu reușește să cucerească citadela orașului Sardes, apărată de satrapul ↑Artaferne, și după înfrîngerea de la Efes, **A.** își abandonează concetățenii refugiindu-se în Tracia la Myrkinos, unde moare într-o luptă cu tracii edoni.

ARISTARH/ARISTARCHOS/ din SAMOTRACE (c. 217—c. 144 î.e.n.), filolog și gramatic grec. Stabilit de tînăr la Alexandria, devine elev și discipol al lui Aristofan din Bizanț, căruia îi succede la conducerea vestitei biblioteci din metropola Egiptului Lagid. Educator princiar la curtea lui Ptolemeu VI, profesor a lui Ptolemeu VII, **A.** părăsește Alexandria la începutul domniei lui Ptolemeu VIII (c. 145), refugiindu-se în Cipru, unde moare la scurt timp. **A.** a dat ediții critice, comentarii exegetice la opera lui Homer, a liricilor (Hesiod, Arhiloh, Alceu, Anacreon, Pindar), a autorilor dramatici ai sec. 5 î.e.n. (Eschil, Sofocle, Euripide, Aristofan ș.a.), caracterizate prin scrupulozitatea comparației manuscriselor, rigurozitatea și prudența opiniilor exprimate; a perfecționat metodele criticii de text precum și sistemul de semne utilizate în trans-

crierea textelor. Cu **A.** tehnica edițiilor și criticii de text atinge momentul de apogeu din întreaga antic. greco-romană. Din vasta sa operă filologică și lingvistică — c. 800 de lucrări —, care a influențat în mod decisiv posteritatea, ne-au parvenit numai 6 fragmente. **A.** este întemeietorul unei prestigioase școli de gramatică, c. 40 de elevi ai săi, între care Aristonicon, Ammonios, Dionysios Thrax, Apollodoros din Atena, devenind oameni de știință cunoscuți. El însuși are mari merite în stabilirea sistemului celor 8 părți de vorbire și al gramaticii elementare, asigurînd astfel elevului său Dionysios Thrax materialul necesar sintetizării lor sub formă de compendiu. În probleme de structura limbii a fost un partizan convins al analogiei, combătîndu-l pe Crates din Mallos.

ARISTARH/ARISTARCHOS/ din SAMOS (c. 310—c. 230 î.e.n.), matematician și astronom grec. Elev al lui Straton din Lampsacos, **A.** a devenit celebru în epoca modernă prin afirmația sa că pămîntul se învîrtește atît în jurul soarelui cît și în jurul propriei axe. Teza heliocentrică a lui **A.** este menționată de Arhimede într-una dintre lucrările sale, dar nu s-a putut impune în antic. Pînă la apariția celebrei opere a lui Copernic *Despre mișcările de revoluție ale corpurilor cerești* (1543), geocentrismul a rămas dominant (excepție face Seleucos din Seleucia). Din creația lui **A.** s-a păstrat o singură lucrare, consacrată metodei de măsurare a distanțelor cosmice *(Despre mărimi și distanțe ale soarelui și lunii)*.

ARISTIDE/ARISTEIDES (c. 540—c. 467 î.e.n.), om politic atenian. Strateg în anul bătăliei de la Marathon (490), cînd sprijină planurile lui Miltiade, **A.** este ales în anul următor arhonte eponim. Inițial adept al lui Clistene, devine în următorul deceniu purtătorul de cuvînt al proprietarilor funciari interesați în întărirea armatei de hopliți, impunîndu-se ca principalul oponent al politicii lui ↑Temistocle, care viza transformarea Atenei într-o mare putere maritimă. Ostracizat în 482, cînd rivalul său politic reușește să-și transpună în practică proiectele, **A.** participă în 480 la bătălia de la Salamina, apoi își redobîndește poziția politică fiind numit strateg în 479 și comandant al contingentului atenian care parti-

cipă la bătălia de la Platea. În 479/478 sprijină inițiativa lui Temistocle de construire a unor puternice ziduri de apărare la Atena iar în 478 și 477 este comandantul flotei ateniene care operează în Marea Egee. În această calitate A., care îmbrățișează tezele vechiului său adversar, este artizanul și organizatorul Ligii Delio-Atice, care face din Atena prima putere a lumii grecești în sec. 5. Se retrage din viața politică după 476, sprijinind, se pare, ascensiunea lui Cimon.

ARISTIP/ARISTIPPOS/ din CIRENE (c. 435—c. 366 î.e.n.), filosof grec. A. se impune la Atena drept unul dintre cei mai dotați gînditori din jurul lui Socrate, dar se desparte de timpuriu de maestrul său, ducînd o viață de filosof vagant. În Africa de Nord, în orașul natal, fondează o școală proprie cunoscută sub numele de cirenaică; fiica sa Arete și nepotul său Aristip cel Tînăr vor prelucra sub forma unui sistem gîndirea sa. Din lucrările sale s-au păstrat numai cîteva titluri, înregistrate de Diogene Laerțiu. La cirenaici, care pun în centrul filosofiei plăcerea (de unde și denumirea de hedonici), logica și fizica sînt ignorate în favoarea exclusivă a eticii. Se refuză orice altă posibilitate de cunoaștere decît cea prin intermediul propriilor simțuri.

ARISTOBUL/ARISTOBULOS/ din CASSANDREIA (sec. 4 î.e.n. — prima jumătate a sec. 3 î.e.n.), istoric și om de știință grec. Participant ca inginer la expediția lui Alexandru cel Mare, devenit apoi cetățean al orașului Cassandreia (f. 316 în Peninsula Calcidică). A elaborat către sfîrșitul vieții (la vîrsta de 84 de ani, potrivit tradiției) o lucrare asupra marii expediții a genialului macedonean. Bazată pe propria experiență de viață a autorului, lucrarea combate latura hagiografică a bogatei literaturi țesute deja în jurul figurii marelui cuceritor, opunîndu-i o analiză critică, raționalistă a activității și personalității lui Alexandru. Atenția lui A. se îndreaptă însă cu precădere spre aspecte ale tehnicii epocii și spre probleme ale științelor naturii. Opera sa a fost utilizată de Strabon și Arian.

ARISTOBUL/ARISTOBULOS/, numele a 6 dinaști iudei din familia Macabeilor.

ARISTOBUL I/ARISTOBULOS I (?—103 î.e.n.), rege și mare preot al iudeilor (104—103 î.e.n.). Fiu al lui Ioan Hircan I, **A.** este primul reprezentant al familiei Hasmoneilor (Macabeilor) care adoptă titlul de rege. **A.** încheie cucerirea Galileei.

ARISTOBUL II/ARISTOBULOS II (?—c. 48 î.e.n.), rege și mare preot al iudeilor (66—63 î.e.n.). Fiu al lui Alexandru Ianai, adversar al fariseilor, **A.** luptă împotriva mamei sale, Alexandra Salomé, apoi a fratelui său, Hircan II, pe care-l izgonește în 66 de la conducerea statului iudeu. După cucerirea Ierusalimului de către Cn. Pompeius (63), Hircan II este reinstalat ca mare preot, iar **A.** dus captiv la Roma. Evadat după 7 ani împreună cu fiul său Antigonos, încearcă fără succes să redobîndească puterea în Iudeea și este din nou dus prizonier la Roma. Caesar îl eliberează în 49, la începutul războiului împotriva lui Pompeius, pentru a declanșa prin el un război civil în Iudeea, dar **A.** moare la scurt timp otrăvit de adversarii politici.

ARISTODEMOS MALAKOS (?—c. 490 î.e.n.), tiran grec. Ajuns, cu sprijinul armatei, tiran al strălucitei colonii grecești din Campania, Kyme (Cumae), **A.** a întreprins o serie de reforme sociale îndrăznețe — reîmpărțirea proprietăților aparținînd oligarhilor, anularea datoriilor, acordarea cetățeniei mercenarilor și sclavilor din slujba sa. Victoria dobîndită de **A.** sub zidurile orașului Kyme (524 î.e.n.) și despresurarea orașului Aricia din Latium (505) au stăvilit expansiunea etruscă în Italia meridională. Potrivit tradiției, Tarquinus Superbus, ultimul rege al Romei, s-ar fi refugiat și ar fi murit la curtea sa. A fost ucis împreună cu întreaga familie de către aristocrați, cînd aceștia au recucerit puterea în cetate.

ARISTOFAN/ARISTOPHANES (445—380 î.e.n.), poet comic grec. După datele biografice, destul de sumare și nesigure, **A.**, fiul unei familii ateniene colonizate în insula Egina, a primit o educație aleasă, studiind discipline diverse (gramatica, muzica, retorica,

filosofia etc.). Perioada Războiului peloponesiac (431—404) declanşează un lanţ de crize care-l determină pe **A.** să ia poziţie faţă de război, considerîndu-l drept principala cauză a decadenţei politice şi morale. A debutat în 427 cu comedia *Daitales (Benchetuitorii)*, sub un nume de împrumut. Comediile sale, care, la prima vedere, par a fi fost făcute doar pentru a stîrni rîsul, exprimă convingerile profunde ale unui cetăţean angajat în viaţa politică a vremii. A compus 44 de piese din care s-au păstrat 11: *Acharnes (Acharnienii)*, *Hippes (Cavalerii)*, *Nephelai (Norii)*, *Sphekes (Viespile)*, *Eirene (Pacea)*, *Ornithes (Păsările)*, *Lysistrate (Lisistrata)*, *Thesmophoriazousai (Femeile la sărbătoarea zeiţei Demeter)*, *Batrachoi (Broaştele)*, *Ekkleziazousai (Adunarea femeilor)* şi *Ploutos*. Profund marcate de actualitate, ele aparţin tipului numit comedie veche, a cărei structură complexă e ilustrată prin punerea în scenă grandioasă, prin participarea intensă a corului la acţiune şi prin introducerea *parabazei*, episod în care tonul comic este abandonat, autorul avînd prilejul să ţină un discurs grav. Problema păcii a constituit o preocupare constantă a lui **A.**, ea fiind ilustrată cu precădere în piesele *Acharnienii*, *Pacea*, *Lisistrata*. *Cavalerii* este un atac împotriva lui Cleon şi a politicii sale demagogice, demascată şi în *Viespile*. Atitudinea conservatoare a lui **A.** explică ridiculizarea lui Euripide, a lui Socrate şi a sofiştilor. **A.** este un maestru al folosirii procedeului utopiei, atît politice *(Păsările)*, cît şi sociale *(Adunarea femeilor, Ploutos)*. Caracterul efemer, conferit de ancorarea pieselor sale în actualitate, a făcut ca posteritatea lui **A.** să fie mai puţin glorioasă decît cea a lui Menandru. Piesele sale n-au fost reluate în sec. următoare şi nici imitate de romani, naturalismul uneori obscen şi scatologic provocînd o reacţie de şoc. Invenţia lingvistică fără egal, supleţea stilistică, verva, bogăţia imaginaţiei au făcut ca în prezent comediile lui **A.** să fie jucate cu succes, geniul său dovedindu-se capabil să se ridice deasupra împrejurărilor particulare.

ARISTOFAN/ARISTOPHANES/ din BYZANTION (c. 25 — c. 180 î.e.n.), filolog şi gramatic grec. Stabilit din tinereţe la Alexandria,

A. este elevul unor eruditi de prestigiu, iar în c. 195 îl înlocuieşte pe Eratostene la conducerea celebrei biblioteci, afirmîndu-se drept unul dintre cei mai mari învăţaţi eleniști. A dat valoroase ediţii critice, asigurînd astfel supravieţuirea unor manuscrise preţioase (Homer, Hesiod, Pindar, Euripide, Aristofan ş.a.). Cu al său *Lexeis* sau *Glossai* (păstrat fragmentar), o culegere de expresii arhaice şi rare, cu citate corespunzătoare din literatura veche, de termeni tehnici şi proverbe, este considerat întemeietorul lexicografiei ştiinţifice. Fondatorul unei şcoli de gramatică (printre elevii săi se numără Aristarh din Samotrace), a încercat, în lucrarea *Despre analogie (Peri analogias)*, să sintetizeze regulile declinării greceşti.

ARISTOGEITON→HARMODIOS

ARISTONICOS (?—129 î.e.n.), conducător al răscoalei antiromane a Pergamului. Fiu nelegitim al lui Attalos II (după alte izvoare al lui Eumene II), **A.** denunţă testamentul lui Attalos III, prin care Pergamul era lăsat moştenire statului roman, şi ia conducerea răscoalei antiromane izbucnite în 133. În scurt timp însă lupta de eliberare se transformă într-un adevărat război social; sprijinindu-se pe păturile asuprite ale populaţiei — sărăcimea rurală şi urbană, sclavii şi liberţii —, **A.** încearcă, sub influenţa utopiilor egalitariste eleniştice, înfiinţarea unui „stat al Soarelui" (Heliopolis), bazat pe deplină egalitate socială. Printre sfetnicii săi apropiaţi se numără şi fostul dascăl şi sfătuitor al lui Tiberius Gracchus, filosoful stoic ↑Blossius din Cumae. Deşi nu reuşeşte să obţină ralierea oraşelor greceşti din Asia Mică (cărora testamentul lui Attalos III le acorda deplina autonomie), **A.** îşi organizează o puternică armată cu care înfrînge la Leukai (130) forţele romane comandate de consulul P. Licinius Crassus care este capturat şi executat. Ariarathes V, regele clientelar al Cappadociei eleniştice, cade şi el într-o luptă împotriva lui **A.** Cu mari eforturi, noul comandant roman, M. Perperna, izbuteşte să înfrîngă forţele răsculate, asediind şi capturînd oraşul Stratonikeia din Lidia, unde se retrăsese **A.** Deportat la Roma, acesta este ucis în închisoare. După zdrobirea, în 129, de către M. Aquilius a ultimelor forţe răsculate, terit. Perga-

mului este transformat în prov. Asia, prima posesiune romană din Orientul Apropiat.

ARISTOTEL/ARISTOTELES (384—322 î.e.n.), filosof grec. Fiul lui Nicomah, medic la curtea Macedoniei, A. s-a născut la Stagira, în Macedonia. În 367/366 vine la Atena și urmează prelegerile Academiei, ajungînd unul din cei mai strălucițI discipoli ai lui Platon. La moartea acestuia (348), cînd conducerea Academiei e preluată de Speusip (adept al direcției filosofice matematice față de care A. nu arăta interes), pleacă, împreună cu Xenocrate, în Misia, la Assos, devenind consilierul tiranului Hermias. Aici deschide o școală și se ocupă cu cercetări în domeniul biologiei. Între 345—344 se află la Mitilene, în insula Lesbos. În 343/342 Filip II îl chemă la curtea sa de la Pella, încredințîndu-i educația fiului său Alexandru. În 335—334, după moartea lui Filip II și urcarea pe tron a elevului său, A. se întoarce la Atena, unde întemeiază Lykeion sau Peripatos, școală ce va rivaliza cu Academia lui Platon și în care A. va preda timp de 13 ani. În 323, în urma reacției antimacedonene provocate de moartea lui Alexandru, A. este acuzat de impietate și părăsește Atena, refugiîndu-se la Chalkis, în insula Eubeea, unde moare în anul următor. La conducerea școlii îi succede Teofrast. Scrierile sale (47 de titluri în 400 de cărți) se împart în două categorii distincte: operele scrise de A. în vederea publicării (exoterice), astăzi pierdute; lucrările care n-au fost destinate publicării, constînd din prelegeri acroamatice (esoterice), rod al activității lui A. în cadrul Lykeionului, astăzi păstrate. Operele din prima categorie, care aveau o formă literară îngrijită, sînt scrise în manieră platoniană, dezvoltînd teme comune cu dascălul său: *Eudemos* sau *Peri psyches (Despre suflet)*, unde se dezvoltă doctrina nemuririi sufletului, *Gryllos* sau *Peri rhetorikes (Despre retorică)*, împotriva lui Isocrate, *Peri philosophias (Despre filosofie)*, *Protreptikon*, o introducere în filosofie în care definirea lui *homo politicus* se apropie de cea a lui Platon, *Peri dikaiosynes (Despre dreptate)*, în care se întrevăd motive din *Politica*. O altă latură a activității lui A. au constituit-o lucrările de compilație

erudită, alcătuite (uneori în colaborare) din colecții de fapte istorice și științifice și care denotă diversitatea preocupărilor lui A. și multitudinea cunoștințelor acumulate. Aici pot fi citate *Politeiai (Constituțiile* celor 158 de state grecești), *Athenaion Politeia (Constituția atenienilor*, descoperită în Egipt în 1891), *Didaskaliai (Didascaliile dramatice)*, *Technon Synagoge (Culegere de tratate retorice)*, *Aporemata homerika (Probleme homerice)* etc. Operele păstrate ale lui A. au fost publicate de Andronicos din Rhodos, ultimul conducător al Lyceum-ului, către 60 î.e.n., împreună cu cele ale lui Teofrast. Spre deosebire de platonicieni, care distingeau 3 feluri de probleme: etice, fizice, dialectice (logice), A. face distincția între filosofia teoretică (teologie, matematică, fizică), practică (etica, politica) și filosofia poetică. Astfel, din scrierile cu caracter teoretic fac parte: *Metafizica*, *Fizica*, *Despre cer*, *Meteorologika (Meteorologicele)*, *Peri ton zoon historiai* (*Istoria animalelor)*, *Despre suflet*, *Parva naturalia*. Prelucrînd datele filosofiei tradiționale, A. propune soluții pentru o istorie a filosofiei, prima întreprindere de acest fel cunoscută în antic. Lucrările ce reprezintă latura practică a filosofiei lui A. sînt: *Politika*, *Etica nicomahică*, *Organonul*. Potrivit concepției lui A., logica nu e o știință, ci un instrument *(organon)* al cărui obiect de acțiune este omul ca *zoon logon ehon* (animal vorbitor). *Organonul* include, la rîndul lui, mai multe diviziuni: *Peri hermencias (Despre interpretare)*, *Kategoriai (Categoriile)*, *Analytika (Analiticele)* și *Topika (Topicele)*. Scrierile de retorică și poetică sînt: *Diaireseis sophistikai (Refutația sofiștilor)*, *Retorica*, *Poetica*. Potrivit concepției lui A. (asemănătoare în această privință cu aceea a lui Platon), filosoful este acela care deține știința universalului. Ideea fiind inseparabilă de lucruri, filosofia trebuie să înceapă cu studiul obiectelor reale pentru a degaja din ele esența. Scopul cercetării inductive este descoperirea categoriilor pe baza cărora se ajunge la *episteme*, cunoașterea științifică. Categoriile, felurite moduri de semnificație potrivit cărora copula *a fi* leagă predicatul de subiectul propoziției, sînt în număr de 10: esența sau substanța, calitatea, cantitatea, relația, timpul, locul, situația , acțiunea, pasi-

unea, posesiunea. Cunoașterea adevărată, al cărei scop este descoperirea esenței, trebuie să aibă în vedere cele 4 cauze: materială *(hyle)*, formală *(to eidos)*, eficientă *(to kinoun)* și finală *(to telos)*. Motorul prim al mișcării *(to proton kinoun)* este un principiu necesar de origine pur spirituală așezat la geneza universului. Prin concepția despre divinitate (zeul nu e decît esență, neavînd nici una din celelalte 9 determinări), **A.** este un adevărat precursor al teologiei negative, potrivit căreia omul nu poate vorbi despre zeu decît prin negație. În fizica sa **A.** admite 3 principii de mișcare: forma (ceea ce lucrul devine), privarea de formă (punctul de plecare al devenirii formei), substratul sau materia (ceea ce rămîne după schimbare și care asigură continuitatea mișcării). Natura acționează ca o cauză finală, ca principiu organizator, ea fiind, pentru ființele naturale, principiul de mișcare cel mai stabil și mai substanțial. O preocupare constantă a lui **A.** a constituit-o observația biologică, fapt dovedit de numeroasele opuscule dedicate problemelor de zoologie, în cadrul cărora folosește cu succes ca metodă de analiză analogia. Un loc aparte în cadrul doctrinei aristotelice îl ocupă concepția despre suflet. Acesta nu există independent de materie și, spre deosebire de sufletul imaterial *(nous)*, nu e altceva decît principiu vital, caracteristic nu numai omului, ci oricărei ființe vii. Construită pe principiul mediocrității (virtuțile, atît cele intelectuale cît și cele morale, constituie, fiecare, un termen mediu între două extreme), pur descriptivă, etica lui **A.** consideră fericirea scopul suprem al activității umane. Întrucît Binele suprem se află dincolo de bunurile particulare, nu are o semnificație unică, fiind imposibil de descris și greu de definit, omul trebuie să se mulțumească cu obținerea a ceea ce e cel mai bine posibil și să nu se afle în căutarea unui absolut iluzoriu. Fericirea rezidă, în ultimă instanță, în activitate. Politica, prima dintre științe în concepția lui **A.**, studiază omul ca *zoon politikon* (animal politic). Sinteză a numeroaselor compilații despre constituțiile polisurilor grecești, *Politika* lui **A.** realizează o adevărată microsociologie a raporturilor de conducere, dovedind o subtilă sur-

prindere a fenomenelor specifice statului sclavagist al cărui contemporan era. *Retorica* sa este o primă fundamentare teoretică a acestei discipline, pînă la **A.** existînd doar ca activitate empirică. Discursul retoric se adresează omului total, capabil de judecată, dar și de pasiuni. După relația discursului cu auditorul, **A.** admite 3 atitudini posibile față de timp: genul judiciar (judecata asupra trecutului), genul epidictic (atitudinea necritică față de prezent) și genul deliberativ (deliberarea asupra viitorului). Pentru a fi eficient, discursul retoric reclamă o cunoaștere a caracterului și pasiunilor. În *Poetica* **A.** conturează o doctrină devenită mai tîrziu clasică, în care generalizează principii ale artei ce vor căpăta ulterior caracter normativ. Adoptînd o atitudine diferită față de Platon, **A.** concepe creația drept o *mimesis* (un fel de recreare a actului care constituie viața). Avînd în vedere caracterul acroamatic al scrierilor aristotelice păstrate, stilul — științific, sobru, remarcabil prin proprietatea termenilor — este vădit nefinisat, deseori eliptic, neglijent redactat. **A.** rămîne însă creatorul necontestat al limbajului filosofic, cei mai mulți termeni cu care operează filosofia fiind de origine aristotelică. Deși Lykeion-ul n-a avut posteritatea Academiei și nici reprezentanți de marcă, cu excepția lui Teofrast, sistemul filosofic aristotelic, amplu comentat în sec. 1 î.e.n., a dat naștere la felurite speculații originale în ev. med., fiind reluat în Renaștere și criticat mai tîrziu de filosofii raționaliști. **A.** a ridicat în esență aceleași probleme pe care filosofia le-a reluat neîncetat de-a lungul veacurilor, rămînînd cel mai de seamă reprezentant al enciclopedismului antic.

ARISTOXEN/ARISTOXENOS/ din TARENT (c. 370—c.300 î.e.n.), filosof și teoretician al muzicii elin. Fiu al muzicianului Spintharos, **A.** părăsește Italia meridională natală devenind, la Mantineia și Corint, elev al lui Lampros din Eritrai și al pitagoreanului Xenofilos, apoi discipolul lui Aristotel la Atena. Numărul lucrărilor sale se ridică, potrivit tradiției, la 453. Prin viețile de filosofi și dramaturgi elaborate (Arhitas din Tarent, Socrate, Platon ș.a.) poate fi considerat unul dintre creatorii biografiei peripatetice. Alt grup de lucrări

este consacrat pitagoreilor. Contribuția sa la istoria și teoria muzicii este covîrșitoare, **A.** fiind considerat creatorul teoriei muzicale elene ca disciplină științifică de sine stătătoare. Opera sa majoră, *Harmonika Stoicheia (Elemente de armonie)*, s-a păstrat fragmentar în nu mai puțin de 49 de manuscrise; **A.** a mai scris *Rythmika stoicheia (Elemente de ritm)*, *Peri mousikes (Despre muzică)*, *Peri melopoias (Despre melodie)* etc. Influența sa în domeniul muzical a rămas necontestată pînă în epoca bizantină.

ARIUS/AREIOS (c. 260—336), teolog grec. Presbiter originar din Libia, elev și discipol la Antiohia al lui Lucianos. Începînd din 318 își expune public învățătura sa cristologică pe care o sintetizează în lucrarea *Thalia*. **A.** este excomunicat în 321 de un sinod convocat la Alexandria de patriarhul Alexandru iar învățătura sa declarată ca eres. Sub presiunea reprezentanților Alexandriei, tezele lui Arius și ale partizanilor săi sînt repudiate ca erezie de către primul conciliu ecumenic al bisericii creștine convocat de Constantin cel Mare la Niceea în 325. Exilat în 325, reabilitat pentru scurt timp în 327, apoi din nou condamnat, **A.** moare după conciliul de la Ierusalim (335), care-i aprobase reîntoarcerea în sînul bisericii. Conflictul dintre adepții învățăturii lui Arius (arianism) și cei ai credo-ului niceean (ortodoxism) va afecta timp de peste jumătate de veac nu numai viața religioasă, ci și pe cea politică a Imp. Conciliul ecumenic de la Constantinopol condamnă în 381 definitiv arianismul ca erezie. Prin intermediul lui ↑Wulfila, episcopul misionar al goților, arianismul va deveni religia oficială a popoarelor migratoare germanice (vizigoți, ostrogoți, vandali, longobarzi), supraviețuind astfel pînă în sec. 6—7.

ARMINIUS (c. 18 î.e.n.—c. 19 e.n.), comandant militar germanic. Fiu al principelui cheruse Segimis, **A.** este trimis de copil la Roma unde primește o educație aleasă la curtea împăratului Augustus. Încadrat tribun în armata romană, participă, alături de istoricul Velleius Paterculus, sub comanda viitorului împărat Tiberius, la campaniile din Germania (4—6 e.n.). Dobîndește cetățenia romană, fiind inclus apoi în ordinul ecvestru. Politica abuzivă a lui P. Quinctilius

Varus (numit în 7 e.n. legat, cu misiunea de a organiza ca prov. romană terit. dintre Rin și Elba, locuit de triburi germanice) îl îndepărtează de Roma și face din **A.** conducătorul răscoalei antiromane a cheruscilor, bructilor, marsilor și chatilor (9 e.n.). În toamna anului 9, în Pădurea Teutoburg *(Teutoburgensis saltus*, loc neidentificat pînă în prezent), **A.** îl atrage într-o capcană pe Varus care piere, după trei zile de lupte, cu toate cele 3 legiuni și 9 unități auxiliare de sub comanda sa; această bătălie reprezintă cea mai gravă înfrîngere romană din timpul domniei lui Augustus, subminînd definitiv tentativa de a transforma Germania dintre Rin și Elba în prov. romană. Tactician prudent, maestru al atacurilor prin surpriză, **A.** rezistă cu succes în anii următori ofensivelor romane conduse de ↑Tiberius, apoi de generalul ↑Germanicus (14—16). După încetarea ofensivei romane, sprijinit de semnoni și longobarzi, **A.** se îndreaptă împotriva principelui marcoman ↑Marobod, care refuzase toate ofertele de alianță antiromane, obligîndu-l să se retragă în Boemia, apoi în Imp. Roman. Este ucis în urma unei conjurații a rudelor sale. *Liberator haud dubie Germaniae (Fără îndoială liberatorul Germaniei)*, cum l-a numit Tacitus, **A.** a rămas o figură legendară a rezistenței antiromane a triburilor germanice.

ARSACE/ARSAKES/, numele a doi suverani ai Regatului Parților. **ARSACE I/ARSAKES I** (sec. 3 î.e.n.), rege, fondatorul dinastiei Arsacizilor (c. 250 î.e.n.). Dinast local în Parția, **A.** se situează în fruntea răscoalei triburilor parților împotriva dominației seleucide, punînd bazele unui nou stat independent în Orientul Mijlociu, în reg. dintre fluviile Eufrat și Indus, cu o existență de aproape jumătate de mileniu. Primii regi Arsacizi se revendică urmași ai suveranului ahemenid ↑Artaxerxe II, Regatul Part erijîndu-se ca moștenitor al Imp. Persan și devenind principalul rival al Romei în Orient. Numele lui **A.** va fi inclus în titulatura tuturor suveranilor parți, iar portretul său — pe toate monedele emise pînă în 171 î.e.n. Sărăcia și dezacordurile informațiilor antice asupra primilor doi suverani Arsacizi, **A.** (250—247) și Tiridate I (247—210), au determinat

pe o serie de cercetători să afirme că aceştia au fost în realitate o singură persoană.
ARSACE II/ARSAKES II (? — c. 191 î.e.n.), rege (c.210 — c.191 î.e.n.). Fiu al lui Tiridate I, **A.** a continuat politica de consolidare a tînărului Regat Part, salvîndu-i existenţa ameninţată de marea expediţie răsăriteană a suveranului seleucid Antioh III cel Mare.
ARSINOË I (c. 300 — c. 274 î.e.n.), regină a Egiptului Lagid. Fiică a regelui Traciei Lisimah, **A.** este căsătorită cu Ptolemeu II, regele Egiptului (c. 288); 10 ani mai tîrziu este repudiată şi exilată la Coptos sub acuzaţia de conspiraţie, în realitate pentru a permite suveranului căsătoria cu Arsinoë II, care devine mama lui Ptolemeu III şi a Berenicei (viitoare soţie a regelui seleucid Antioh II).
ARSINOË II (c. 316—270 î.e.n.), regină a Egiptului Lagid. Fiică a lui Ptolemeu I Lagos şi a Berenicei I, **A.** este căsătorită cu regele Traciei elenistice Lisimah. După moartea acestuia (281), devine pentru scurt timp soţia lui Ptolemeu Keraunos (fratele ei vitreg), apoi se refugiază în Egipt, căsătorindu-se în 279/278, după înlăturarea Arsinoëi I, cu fratele ei Ptolemeu II (care revine astfel la vechiul ritual matrimonial faraonic). Personalitate energică, ambiţioasă, **A.** a jucat un rol de prim plan la curtea din Alexandria (comparată adesea cu Cleopatra VII).
ARTABAN/ARTABANOS/, numele a 5 suverani ai Regatului Parţilor.
ARTABAN I/ARTABANOS I (?—123 î.e.n.), rege (128—123 î.e.n.). Unchi al lui Fraate II (Phraates II), **A.** ocupă tronul după moartea acestuia în timpul invaziei scite. **A.** îşi consacră eforturile respingerii nomazilor sciţi pătrunşi adînc în Parţia şi cade într-o luptă împotriva triburilor tocharilor la hotarele de răsărit ale regatului.
ARTABAN II/ARTABANOS II (?—77 î.e.n.), rege al parţilor (c.88 —77 î.e.n.). Succesor al lui Mitradate II, **A.** are de înfruntat la hotarele răsăritene atacuri ale triburilor nomade, iar în apus pe cel al Armenici condusă de Tigran II cel Mare. Monedele sale prezintă efigia unui suveran la care pecetea orientală este mult mai pronunţată, în comparaţie cu predecesorii săi; epitete precum „Euergetes",

„Eusebes" sau „Philhellen" continuă să mai apară însă pe monede. Unii cercetători susțin identitatea lui **A.** cu Gotarze I și Orode I, ale căror nume apar în izvoarele babiloniene, alții îi consideră pe aceștia uzurpatori ai puterii în timpul lui **A.**

ARTABAN III/ARTABANOS III (? — c.38 e.n.), rege (12—38). Ridicat la tron de partida nobiliară nemulțumită de politica filoromană a lui ↑Vonon I, **A.** a reușit să consolideze autoritatea centrală, slăbită de neîncetatele frămîntări dinastice. Cînd, la moartea regelui clientelar Artașes (35), **A.** încearcă să impună ca rege al Armeniei pe fiul său Arsace, Roma și-a văzut amenințate interesele în această zonă geografică. Împăratul Tiberius dă curs solicitărilor solilor parți nemulțumiți de **A.** veniți la Roma și acceptă să sprijine doi urmași ai lui Fraate IV, stabiliți în Italia, să ocupe tronul Arsacizilor; prințul Fraate moare în drum spre Eufrat, Tiridate III însă este încoronat ca rege al Parției la Ctesifon, cu sprijinul lui L. Vitellius, legatul roman al Siriei. Sub presiunea lui **A.**, Tiridate III este obligat însă în scurt timp să se retragă în Siria. În 37 **A.** și Vitellius se întîlnesc pe Eufrat reînnoind tratatul de prietenie dintre cele două imp.

ARTABAN IV/ARTABANOS IV (?—81), rege (80—81). Probabil un fiu al lui Vologese I, înlăturat după o scurtă domnie de Pacor II.

ARTABAN V/ARTABANOS V (?—227), ultimul rege part din dinastia Arsacizilor (213—227). **A.** îi dispută din 213 domnia lui Vologese V (207/208—221/222), a cărui autoritate este redusă exclusiv la Babilon. **A.** are de înfruntat campaniile împăratului roman Caracalla (216—217) și, după ce îl înfrînge pe succesorul acestuia, Macrinus, încheie cu Roma o pace favorabilă Regatului Part (218). Răscoala reprezentanților familiei Sasanizilor din Persida nu o mai poate însă reprima; **A.** este înfrînt și ucis de ↑Ardașir I, întemeietorul noii dinastii, a Sasanizilor, care, pe ruinele Regatului Part, pune bazele unui nou imp. în Orientul Mijlociu, cel Sasanid. Artavazd, fiul lui **A.**, încearcă timp de încă un an după dispariția tatălui său să continue lupta, dar este la rîndul lui înfrînt și executat. Cu el se sfîrșește dinastia Arsacizilor.

ARTABAZOS (sfîrşitul sec. 6— sec. 5 î.e.n.), general persan. Fiu al lui Farnace (Pharnakes), **A.** este comandantul trupelor de parţi şi chorasmieni în timpul campaniei lui ↑Xerxe I împotriva Greciei (480 î.e.n.). După înfrîngerea din anul următor a armatei persane la Plateea şi moartea în această bătălie a comandantului ei ↑Mardonios, **A.** a preluat conducerea forţelor persane pe care le-a readus în Asia Mică.

ARTABAZOS (c. 387—c.325 î.e.n.), general persan. Comandant militar şi satrap în slujba lui Artaxerxe III, apoi a lui Darius III; după moartea ultimului Ahemenid (330), **A.** trece în serviciul lui Alexandru cel Mare, devenind satrap al Bactriei (328).

ARTAFERNE/ARTAPHERNES, ARTAPHRENES (sec. 6 — începutul sec. 5 î.e.n.), nobil persan. Frate vitreg al regelui Darius I, este numit de acesta, după expediţia împotriva sciţilor din reg. pontice (514/513), satrap al Ioniei cu reşedinţa la Sardes. La iniţiativa tiranului Miletului Aristagoras, **A.** organizează o expediţie infructuoasă împotriva insulei greceşti Naxos. În timpul răscoalei antipersane a cetăţilor greceşti din Asia Mică (500—494), izbucnită la scurt timp după aceasta, **A.** apără cu succes citadela oraşului Sardes de forţele insurgente ioniene.

ARTAFERNE/ARTAPHERNES/cel TÎNĂR (sfîrşitul sec. 6 — începutul sec. 5 î.e.n.), nobil persan. Fiu al precedentului, comandă, alături de ↑Datis, expediţia persană care debarcă în 490 î.e.n. în Attica, dar este înfrîntă de greci în bătălia de la Marathon. Satrap al Lidiei, conduce contingentul lidian în campania împotriva Greciei organizată de Xerxe I.

ARTAŞES/ARTAXIAS/, numele mai multor suverani şi dinaşti ai Armeniei.

ARTAŞES I/ARTAXIAS I cel BUN (?—160 î.e.n.), rege (189—160 î.e.n.). Guvernator al suveranului seleucid Antioh III în Armenia, **A.** se răscoală după înfrîngerea acestuia de către romani în bătălia de la Magnesia (190), ia titlul de rege şi pune bazele unui regat elenistic independent. Fondator al oraşului Artaşat (Artaxata),

care devine și capitala noului regat. În 164 este obligat să recunoască, temporar, suzeranitatea seleucidă.

ARTAVAZD/ARTAVASDES/, numele a doi suverani ai Armeniei.

ARTAVAZD II/ARTAVASDES II (90—c.31 î.e.n.), rege (55—34 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Tigran II cel Mare, **A.** încearcă să ducă o politică de echilibru între Partia și Roma. În preajma campaniei triumvirului M. Licinius ↑Crassus împotriva parților, **A.** oferă Romei alianța Armeniei, apoi, după înfrîngerea de la Carrhae (53), trece în tabăra parță. Se pare că a sprijinit inițial campania lui Marcus Antonius împotriva Regatului Part, dar în 34 este acuzat de trădare, făcut prizonier, deportat la Alexandria și ucis cu puțin timp înainte de bătălia de la Actium, la instigația Cleopatrei.

ARTAXERXE/ARTAXERXES/, numele a trei suverani ai Imp. Persan din dinastia Ahemenizilor.

ARTAXERXE I/ARTAXERXES I MAKROCHEIR (? — 424 î.e.n.), suveran (464—424 î.e.n.). Fiu al lui Xerxe I și al prințesei Amestris, **A.** ocupă tronul în urma unei revoluții de palat soldată cu asasinarea tatălui său. Reprimă revolta Egiptului (463/462) și încheie în 449 pacea cu cetățile elene („Pacea lui Calias"), prin care este recunoscută suzeranitatea Persiei Ahemenide asupra cetăților grecești din Asia Mică. I-a acordat azil atenianului Temistocle, învingătorul de la Salamina. Domnia lui marchează începutul decăderii Imp. Ahemenid.

ARTAXERXE II/ARTAXERXES II MNEMON (436—358 î.e.n.), suveran (404—358 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Darius II Nothos, **A.** are de înfruntat la începutul domniei insurecția fratelui său Cirus cel Tînăr, satrap al prov. din Asia Mică, revoltă încheiată cu moartea acestuia în bătălia de la Kunaxa (401). Noi dificultăți sînt generate de ofensiva spartană din Asia Mică (conflict încheiat în 387/386 prin „Pacea lui Antalcidas", care recunoaște suzeranitatea persană asupra cetăților grecești din Asia Mică), de răscoala Egiptului și o revoltă a satrapilor din Asia Mică (368—358). Domnia lui **A.**, fire slabă și influențabilă, este marcată de accelerarea declinului și dezintegrării Imp. Persan.

ARTAXERXE III/ARTAXERXES III OCHOS (?—338 î.e.n.), suveran (359—338). Fiu și succesor al lui Artaxerxe II, **A.** a încercat să restaureze puterea și prestigiul autorității centrale grav știrbite de revoltele interne. Reușește să recucerească Egiptul (după 65 de ani de independență față de autoritatea ahemenidă), transformîndu-l în 343 din nou într-o simplă satrapie, și reprimă cu cruzime revoltele satrapilor Oronte și Artazas. Moare otrăvit de eunucul Bagoas.

ARTAXIAS→ARTAȘES

ARTEMISIA I (sfîrșitul sec. 6 — începutul sec. 5 î.e.n.), prințesă din Caria. Regentă în numele fiului ei minor Pisindelis, **A.** (fiica lui Lygdamis din Halicarnas și bunica istoricului Herodot), a guvernat sub suzeranitate persană Halicarnas, Cos, Nisyros și Kalydna. L-a însoțit cu 5 nave pe ↑ Xerxe I în marea expediție împotriva Greciei, participînd personal la bătălia de la Salamina (480 î.e.n.).

ARTEMISIA II (?—c. 350 î.e.n.), prințesă din Caria. Sora și, după obiceiul oriental, și soția satrapului ↑Mausol, a guvernat după moartea acestuia (353) Caria și Rhodosul. A continuat activitatea edilitară și culturală a lui Mausol, căruia i-a ridicat la Halicarnas un grandios monument funerar (numit după această dată *mausoleu)*, apelînd la cei mai cunoscuți arhitecți (Pytheos, Satyros) și sculptori (Scopas, Bryaxis, Leochares, Timotheos) ai Eladei. Datorită frumuseții lui, Mausoleul din Halicarnas a fost considerat una dintre cele 7 minuni ale lumii antice.

ASA, rege al Iudeei (908—867 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Abia (Abijah), **A.** domnește inițial sub regența mamei sale Maaca; conduce apoi o reacție energică împotriva răspîndirii cultelor feniciene și orientale petrecută în timpul acestei regențe, militînd pentru puritatea cultului lui Iahve. Continuă opera de consolidare a cetăților de la hotare începută de Roboam și respinge, sprijinit de regele Damascului Ben-Hadad I, încercările regelui Baeșa al Israelului, aliat cu Egiptul, de a supune Iudeea.

ASCLEPIADE/ASKLEPIADES/ din SAMOS (c. 300 î.e.n.), poet grec. A trăit o vreme la Alexandria unde l-a cunoscut pe Calimah;

prieten cu Poseidippos din Pella și Hedylos din Samos, mult apreciat de Teocrit. *Anthologia Palatina* a păstrat din opera sa poetică (cîntece de dragoste și de petrecere, mici elegii) 40 de epigrame, gen care i-a asigurat o constantă faimă pînă către finele antic. (↑Ausonius îl mai imită încă în sec. 4 e.n.). Reprezentant de frunte al școlii ioniene, **A.** reînnoiește în formă și conținut epigrama erotică. Versurile lui, minuțios cizelate, influențate și de poezia populară, dezvăluie un fin observator al detaliului, plin de viață, frivol fără a aluneca însă în licențios.

ASPASIA din MILET (sec. 5 î.e.n.). Stabilită la Atena la începutul deceniului 5 al sec., **A.**, celebră în epocă prin inteligență, frumusețe și înălța ei ținută intelectuală, devine cea de a doua soție a lui Pericle (avînd-un fiu pe nume tot Pericle, unul dintre strategii atenieni executați în 406, după bătălia de la insulele Arginuse). **A.** a exercitat o importantă influență în viața politică, contemporanii acuzînd-o de declanșarea războiului împotriva insulei Samos (440) și de adoptarea „psefizmei megariene" (432). Adusă în fața justiției sub învinuirea de „impietate" și „imoralitate" (433/432) de către adversarii politici ai soțului ei, a fost însă achitată. Prezență activă a cercului cultural din jurul lui Pericle, prietenă și apreciată interlocutoare a lui Socrate, **A.** apare ca personaj în scrierile lui Antistene, Eschine, Platon.

ASTIAGE/ASTYAGES (?—c. 550 î.e.n.), ultimul rege al Mediei (c. 584—c. 550 î.e.n.). **A.**, fiu al lui Ciaxare, învingătorul Asiriei și socru al regelui persan Cambise I (căsătorit cu fiica sa Mandane) este înfrînt de Cirus II cel Mare (nepotul său), conducătorul perșilor răsculați; Media devine o prov. a statului persan al Ahemenizilor.

ASVAGHOȘA (sec. 1—2 e.n.), poet, dramaturg, filosof și muzician indian. Fragmentele din epopeile sale epico-lirice *Budha-carita (Viața lui Buddha)* și *Saundarananda kavya (Nanda cel frumos)*, remarcabile prin profunzime și expresivitate poetică, avînd ca subiect momente ale începutului budismului, se numără printre cele mai vechi creații ale literaturii sanscrite cunoscute astăzi.

Lui A. îi sînt atribuite şi cele mai vechi drame ale literaturii indiene din care s-au mai păstrat cîteva fragmente.

AŞARHADDON, rege asirian (680—669 î.e.n.). **A.**, spre deosebire de tatăl său Sennacherib, care distrusese din temelii în 689 Babilonul, duce o politică conciliatoare faţă de aristocraţia preoţească şi laică a Babilonici; marile temple sînt reconstruite din ordinul său, oraşul revenind, treptat, la viaţă. **A.** a reprimat o răscoală a cetăţilor siriene, aliate cu oraşele feniciene Tyr şi Sidon, apoi a invadat Egiptul, cucerind, în 671, capitala Memfis şi izgonindu-l pe faraonul Taharka. Asiria atinge astfel în timpul domniei lui **A.** apogeul expansiunii sale teritoriale. În încercarea de a respinge invaziile triburilor cimeriene de la hotarele septentrionale ale ţării, **A.** se aliază cu regele sciţilor Partatua. Moare în timpul unei expediţii în Egipt.

AŞOKA, suveran al Imp. Maurya (272—235 î.e.n.). Fiu şi succesor al lui Bindusara, după ce-şi făcuse ucenicia ca guvernator în Taxila şi vicerege în Ujjayini, **A.** devine, după cucerirea, în anul 260, a Regatului Kalinga (statul Orissa de astăzi), stăpînul întregii Peninsule Indiene, cu excepţia a trei mici regate tamil din extremitatea meridională. **A.**, secondat de Radhagupta, principalul său sfetnic şi ministru, este preocupat de perfecţionarea aparatului funcţionăresc care asigura centralismul statului precum şi de omogenizarea spirituală a unui imp. de c. 50 de milioane de locuitori. Atrocităţile care au însoţit cucerirea statului Kalinga par a-l fi impresionat puternic pe **A.** şi a fi provocat o radicală modificare a concepţiilor sale politice. După această dată el ridică principiul nonviolenţei *(ahimsa)* la rang de instituţie imperială. **A.** se converteşte la budism jucînd un rol decisiv în reformarea şi transformarea acestei doctrine într-o religie universală. În capitala Pataliputra are loc, potrivit tradiţiei, un mare conciliu budist, misionari fiind apoi trimişi în Ceylon, Asia Centrală şi Asia de SE. Numeroasele sale edicte săpate în stîncă sau încastrate în impresionanţii stîlpi monolitici (cele mai vechi inscripţii de pe solul indian) şi răspîndite pe tot cuprinsul imp. reflectă această nouă orientare; ele

cuprind texte cu caracter predominant etic, proslăvind triumful dreptului asupra forței. După Buddha, **A.** este personalitatea care a influențat cel mai mult budismul. Cu statele elenistice din Apus **A.** întreține relații diplomatice active, trimițînd solii în Regatul Seleucid, Egiptul Ptolemeic, Macedonia sau Cirenaica. După moartea lui **A.** Imp. Maurya se destramă, o jumătate de secol mai tîrziu, succesorii săi mai domnesc doar în fostul regat Magadha din Valea Gangelui.

AȘURBANIPAL, rege asirian (669—627 î.e.n.). Fiu și succesor al lui ↑Așarhaddon, **A.** este unul din puținii suverani asirieni (după alte surse unicul) care să fie și om de aleasă cultură. El este fondatorul și organizatorul marii biblioteci din Ninive care cuprindea peste 20 000 de tăbliță de lut cu texte literare, religioase și științifice, descoperită în 1854. În lunga sa domnie **A.** n-a părăsit aproape deloc capitala Ninive, campaniile militare fiind purtate de generalii săi. Deși în 668 și 664 sînt reprimate două revolte egiptene, faraonul ↑Psametic izgonește în 655 definitiv garnizoanele asiriene din Valea Nilului. La capătul a 4 ani de lupte, **A.** reprimă, în 648, răscoala Babilonului, condusă de fratele său Samaș-sum-ukin. Expedițiile împotriva Elamului au ca rezultat, în 646, cucerirea Susei, capitala statului, apoi transformarea întregii țări în prov. asiriană. **A.** este suveranul asirian de la care ne-au parvenit cele mai multe inscripții; după 640 numărul lor dispare. Se pare că un război civil, declanșat de succesiunea la tron a fiilor săi (c. 635), provoacă o anarhie generală, care, paralel cu invaziile cimerienilor, sciților, ale mezilor și babilonienilor explică prăbușirea definitivă a Asiriei în următoarele două decenii.

AȘUR-NASIR-PAL, numele a doi suverani asirieni. –

AȘUR-NASIR-PAL I, rege (1038—1019 î.e.n.). Restabilește autoritatea centrală după o perioadă de anarhie.

AȘUR-NASIR-PAL II, rege (884—859 î.e.n.). Organizînd o excelentă armată permanentă și folosind pentru prima dată în istoria Asiriei unități compacte de cavalerie pe un front larg de luptă,

ridicînd cruzimea campaniilor și brutalitatea represiunii la rang de armă politică (inscripțiile sale abundă în descrierile miilor de dușmani decapitați, trași în țeapă sau jupuiți de vii), **A.** traversează Eufratul impunînd, în urma unor repetate campanii, dominația asiriană cetăților neo-hitite, aramеice și feniciene din N Siriei; hotarele Asiriei ating din nou Marea Mediterană. Reconstruiește orașul Kalach pe care-l transformă în reședință regală, împodobindu-l cu impunătoare construcții și basoreliefuri (numai noul palat regal ocupa 25 000 m²).

AȘUR-UBALLIT, numele a doi suverani asirieni.

AȘUR-UBALLIT I, rege (1365—1329 î.e.n.). Fiu al lui Eriba-Adad I, **A.** redobîndește, în alianță cu hitiții, deplina independență a Asiriei față de statul Mitanni (învingîndu-l pe regele hurit Tușratta) și adoptă titlul de „mare rege". Profitînd de decăderea dinastiei kasite care stăpînea Babilonul, el intervine în politica Mesopotamiei. Fiica sa este căsătorită cu suveranul kasit al Babilonului, iar după asasinarea nepotului său de către babilonieni, **A.** impune pe tronul acestui stat o altă rudă a sa. **A.** este primul suveran care numește în documente statul său Asiria (cunoscut pînă atunci sub numele akadian de Subartu). Poartă corespondență diplomatică cu faraonul reformator ↑Amenofis IV (Akhenaton).

AȘUR-UBALLIT II, ultimul rege asirian (611—609 î.e.n.). După cucerirea metropolelor Assur (614), Kalach și Ninive (612) de către mezi și chaldeeni și dispariția regelui Sin-Sur-Iskun, armata asiriană, retrasă la Harran, îl proclamă pe generalul ei **A.**, suveran; acesta solicită insistent ajutorul Egiptului faraonic. Înfrîngerea de către armata babiloneană a ultimei rezistențe condusă de **A.** marchează dispariția statului asirian din istorie.

ATANARIC/ATHANARIC (?—381 e.n.), rege vizigot. **A.,** conducător al confederației triburilor vizigote din ținuturile nord-pontice, este menționat pentru prima dată cu ocazia războiului dintre goți și împăratul Valens (367—369), apoi cînd încheie cu romanii, la Noviodunum pe Dunăre, un tratat de pace. **A.** a rămas păgîn, persecutînd goții trecuți la creștinism (Sava Gotul), și un adversar

convins al romanilor. Înfrînt de huni în 375, se retrage în 376 cu vizigoții în S Moldovei apoi în Caucaland, reg. localizată de unii cercetători în zona Buzăului sau în Țara Bîrsei. De aceste evenimente este legată, în mod ipotetic, îngroparea tezaurului de la Pietroasa. În iarna 380/381 trece Dunărea și este primit cu toate onorurile de către împăratul Theodosius I la Constantinopol unde și moare la scurt timp.

ATHAULF (?—415 e.n.), rege vizigot (410—415). Proclamat conducător al vizigoților la moartea lui Alaric I (al cărui ginere era), **A.** își conduce semințiа din S Italiei în Gallia meridională (412), îl sprijină pe împăratul Honorius în lupta contra uzurpatorului Iovianus (413), căsătorindu-se în 414 cu Galla Placidia, fiica împăratului Theodosius I (capturată de Alaric la Roma în 410). Sub presiunea trupelor generalului roman Flavius Constantius, **A.** este obligat să migreze în Peninsula Iberică, fiind ucis la Barcelona în urma unui complot al nobililor vizigoți ostili apropierii de Roma.

ATHEAS (?—c. 339 î.e.n.), căpetenie scită din Dobrogea. În migrația lor spre SE sub presiunea sarmaților, o mare grupare scită condusă de **A.** încearcă să se stabilească în ținuturile de la Dunărea de Jos, locuite de geto-daci. Nereușind să înfrîngă rezistența unui dinast local de pe malurile Dunării *(Rex Histrianorum)*, **A.** solicită sprijinul regelui Macedoniei ↑Filip II. Atent la evenimentele de la Dunărea de Jos, mai ales după ocuparea în 341 î.e.n. a Regatului trac al odrișilor, Filip II îi promite lui **A.** ajutorul solicitat. Victorios înainte de sosirea regelui macedonean, **A.** refuză să recunoască autoritatea acestuia, ceea ce are ca urmare o campanie rapidă a lui Filip II în Dobrogea; în lupta din preajma Dunării dinastul scit este înfrînt și ucis. Dobrogea și coloniile grecești de pe litoralul apusean al Mării Negre trec pentru o jumătate de secol sub dominația macedoneană.

ATHENION (?—101 î.e.n.), conducător al celei de-a doua răscoale a sclavilor din Sicilia (104—101). Originar din Cilicia, adus ca sclav în Sicilia, **A.** devine conducătorul unei cete de sclavi răsculați din V insulei. După unirea forțelor răsculaților, sirianul Salvius este

ales rege sub numele de Tryphon, iar **A.** locțiitorul său. Salvius murind, **A.** preia conducerea supremă, dar este înfrînt și ucis în 101 în luptă, de consulul Manius Aquilius (colegul de consulat al lui Caius Marius), care reprimă apoi cu cruzime mișcarea sclavilor.

ATTALOS, numele a trei suverani ai Pergamului din dinastia Attalizilor.

ATTALOS I SOTER (c.269—197 î.e.n.), rege (241—197 î.e.n.). Strănepot al lui ↑Filetairos (întemeietorul dinastiei Attalizilor) și văr al predecesorului său Eumene I (263—241), **A.** refuză galaților plata tributului și îi înfrînge definitiv la izvoarele rîului Kaikos (261). După victorie ia titlul de rege și cognomenul de *Soter*. Profită de războiul civil din Regatul Seleucid pentru a extinde după 240, temporar, hotarele regatului său spre sud pînă la Munții Tauros. În cursul primul război macedonean (215—205), **A.** se aliază în 212 cu Roma și Liga Etoliană împotriva Macedoniei elenistice, intervenind pe teatrele de luptă din Marea Egee și Grecia peninsulară. Amenințat de politica asiatică a regelui ↑Filip V, **A.** solicită sprijinul Romei împotriva Macedoniei, participînd ca fidel aliat al romanilor la operațiunile celui de-al doilea Război macedonean (200—197). A înălțat somptuoase construcții la Pergam și a stimulat înflorirea artelor și științei în regatul său.

ATTALOS II PHILADELPHOS (c. 220—138 î.e.n.), rege (159—138 î.e.n.), al doilea fiu al lui Attalos I. **A.** a sprijinit fidel, în calitate de general și diplomat, guvernarea fratelui său ↑Eumene II (197—159), chiar și atunci cînd acesta căzuse în dizgrația romanilor. **A.** rămîne un consecvent aliat al Romei, care l-a ajutat să încheie victorios conflictele cu regatele vecine (Bitinia, Regatul Seleucid). Activ promotor al culturii, a încheiat construcția Altarului lui Zeus din Pergam, începută de predecesorul său.

ATTALOS III PHILOMETOR EUERGETES (171—133 î.e.n.), ultimul rege al Pergamului (138—133 î.e.n.). Fiu al lui Eumene II, crud, suspicios, **A.** a neglijat treburile statului, dedicîndu-se studiilor de botanică și agronomie (a și elaborat cîteva tratate în aceste domenii). La moartea sa, **A.** a desemnat prin testament

statul roman ca moștenitor al regatului, acordînd totodată orașelor grecești de pe cuprinsul Pergamului deplina autonomie. Această hotărîre declanșează în 132 răscoala antiromană a lui ↑Aristonicos, urmată de transformarea terit. Pergamului în prov. Asia, prima posesiune romană din Orientul Apropiat.

ATTILA (c. 400—453), rege al hunilor (434—453). Fiu al lui Mundiuc și nepot al lui Rua, **A.** devine, alături de fratele său Bleda, conducătorul Imp. Hun constituit la începutul sec. 5 în Europa centrală și răsăriteană, cu centrul în Pannonia. După înlăturarea lui Bleda (445), **A.** rămîne stăpînitorul absolut al unei formațiuni statale ale cărei hotare erau fixate pe Rin, Dunăre, Munții Caucaz și Volga și în care elementul hun hegemon își subordonase alte seminții migratoare — ostrogoți, heruli, sciri, gepizi, alani — sau populația romanică din fostele prov. ale Imp. **A.**, personalitate eminamente distructivă, a ridicat în campaniile sale la perfecțiune cruzimea și teroarea ca armă psihologică, apărînd în ochii lumii romane ca o personificare a brutalității și barbariei înseși; istoriografia creștină l-a numit *flagellum Dei* („biciul lui Dumnezeu"), iar epopeea germanică a făcut din el, sub numele de Etzel, un personaj de prim plan. În 436/437 **A.** îl sprijină pe generalul roman ↑Aëtius în nimicirea Regatului Burgund de pe Rinul mijlociu al lui Gundahar (eveniment care-și găsește expresia artistică în „Cîntecul Nibelungilor"), apoi întreprinde pustiitoare incursiuni în prov. dunărene și balcanice ale Imp. Roman de Răsărit, ajungînd pînă la Thermopyle, în Grecia (441 și 447); Theodosius II îi plătește anual un imens tribut. În 451 **A.** se îndreaptă împotriva Imp. Roman de Apus și invadează Gallia. Pe Cîmpiile Catalaunice — Campus Mauriacus (între Metz și Troyes) —, într-una dintre cele mai mari și sîngeroase bătălii ale antic., forțele lui Aëtius, sprijinite de contingente vizigote, france, burgunde și alane, îl forțează pe **A.** să se retragă (20 iunie 451). Anul următor **A.** întreprinde o neașteptată invazie în N Italiei, cucerește orașul Aquileia, dar renunță să traverseze Munții Apenini și să-și continue drumul spre Roma. Moare misterios în noaptea nunții cu o prințesă germanică (Ildico).

Imp. Hun se destramă după bătălia de la Nedao (454), în care gepizii, ostrogoții și herulii răsculați îi înfrîng pe fiii lui Attila.

AUGUSTIN/AURELIUS AUGUSTINUS (354—430), episcop, scriitor și filosof latin. S-a născut în orașul african Thagaste (Numidia), în familia unui funcționar; studiază retorica la Madaura și Cartagina. Lectura scrierii lui Cicero, *Hortensius* (373), îl determină să studieze filosofia. În 374 îl găsim profesor de retorică în orașul natal, în 375 la Cartagina; faima sa crescîndă îl aduce la Roma (383), apoi la Milano — devenit reședință imperială. În timpul șederii în Africa se apropie de maniheism, în 382 este atras, pentru scurt timp, de curentul sceptic, parcurge apoi scrierile lui Plotin și Porfir, pentru ca în 387, sub influența episcopului ↑Ambrosius, să se convertească la creștinism. Renunțînd la cariera publică, se întoarce în 388 în Africa, devine presbiter la Hippo Regius (Bône) iar din 396 pînă la moarte episcop al acestui oraș, influențînd într-o măsură apreciabilă politica religioasă a bisericii africane. Autorul unei opere imense (în *Retractationes* din 426—427 el inventaria 93 de titluri cu 232 de cărți, la care trebuie adăugate creația ultimilor ani, bogata sa corespondență și numeroasele predici), cuprinzînd dialoguri de inspirație filosofică *(De ordine — Despre ordinea în succesiune*, *Contra Academicos — Împotriva filosofilor academici*, *De vita beata — Despre viața fericită*, în care dezbate cele trei părți ale filosofiei antice, respectiv fizica, logica și morala, încercînd apoi în *Soliloquia — Solilocvii*, să găsească o fundamentare rațională, filosofică, creștinismului), scrieri polemice împotriva diverselor erezii (maniheism, donatism, arianism, doctrina lui Priscillianus etc.), lucrări de exegeză a doctrinei creștine și tratate de teologie dogmatică *(De fide et symbolo — Despre credință și simbol*, *De Trinitate — Despre Sfînta Treime*, *De doctrina christiana — Despre doctrina creștină* etc.). Doctrina despre păcatul originar, despre harul dumnezeiesc și despre predestinație au fost temele de care s-a ocupat de preferință. Operele sale fundamentale, reprezentative pentru evoluția personalității sale, atît în planul gîndirii cît și al creației, care au exercitat o influență statornică din ev. med. pînă în Renaștere și chiar

în epoca modernă, sînt *Confesiunile (Confessiones)* și *Cetatea lui Dumnezeu (De civitate Dei)*. *Confesiunile*, 13 cărți, scrise în 397—398, constituie o lucrare de adîncă introspecție, în care **A.** descrie propria ascensiune spirituală pînă la îmbrățișarea definitivă a creștinismului. **A.** se dovedește un neîntrecut cunoscător al sufletului uman, ale cărui pasiuni, anxietăți și aspirații le înfățișează cu o deosebită expresivitate. Concepută ca o replică la literatura păgînă care, după căderea Romei în 410, acuza tot mai deschis noua religie de prăbușirea măreției romane, *De civitate Dei*, 22 cărți, scrisă între 413 și 426, reprezintă o monumentală sinteză istorică și filosofică. Apelînd la date ale istoriei romane și universale, de la începuturi și pînă în zilele sale, **A.** încearcă să exemplifice teza sa despre coexistența permanentă a celor două „cetăți" (categorii umane): „civitas improborum", a celor care, ghidați de concepțiile religiilor păgîne, nu urmăresc decît obținerea bunurilor pămîntești, și „civitas Dei", care este biserica, ce se dezvoltă într-o împărăție spirituală universală, în care Dumnezeu pregătește omenirea pentru viața viitoare. **A.** a căutat să justifice primatul puterii ecleziastice asupra celei laice. În această demonstrație **A.** întreprinde o critică detaliată a mitologiei și gîndirii antice (prețioasă sursă pentru cunoașterea acesteia), cărora le opune metafizica creștină a cărei evoluție o trasează. Lucrarea sa, destinată unui public cultivat și scrisă într-un stil elegant de sorginte clasică, a exercitat o influență hotărîtoare asupra tuturor istoricilor creștini, pînă la Bossuet. Cel mai de seamă dintre părinții latini ai bisericii, canonizat de biserica catolică, **A.** se impune în același timp ca unul din marii reprezentanți ai culturii latine, opera sa constituind ultimul monument literar al antic. tîrzii. Stilul său, originală contopire între *sermo sublimis* (stilul vorbirii ilustre) și *sermo humilis* (stilul simplu, umil), a contribuit la fixarea, pentru mai multe sec., a normelor latinei ecleziastice.

AUGUSTUS (63 î.e.n. — 14 e.n.), împărat roman. Fiu al lui C. Octavius (m. 53) și al Atiei (nepoata lui Caesar), **A.**, născut la Ro-

ma, este cunoscut pînă la proclamarea sa ca *princeps* (27) sub numele de Caius Octavianus. Crește în preajma lui Caesar, alături de care participă în 45 la campania din Spania. În același an, este trimis pentru studii la Apollonia, în Peninsula Balcanică. La vestea asasinării lui Caesar (15 martie 44), în al cărui testament este adoptat și desemnat ca principal moștenitor, Octavian se înapoiază la Roma. La vîrsta de numai 19 ani, el dă dovadă de o dîrzenie impresionantă și de o remarcabilă maturitate și abilitate politică în asumarea, *de facto* și *de iure*, a posturii de fiu și moștenitor al dictatorului dispărut, ceea ce are ca urmare primele confruntări cu Marcus Antonius. În cursul evenimentelor tumultuoase ale anilor 44—43, Octavian recrutează o armată dintre veteranii lui Caesar și, sprijinit de Cicero, obține din partea senatului rangul de consular și un *imperium propraetorian* în Italia. La începutul anului 43, el sprijină campania militară întreprinsă de cei doi consuli, Hirtius și Pansa, în N Italiei, împotriva lui Marcus Antonius, după a cărui izgonire în Gallia, rămîne stăpîn al Italiei septentrionale. În august 43 impune la Roma, prin forța armelor, alegerea sa și a unchiului său, Q. Pedius, în calitate de consuli. Situația complexă și confuză din stat îl obligă la un compromis. Datorită medierii lui M. Aemilius Lepidus are loc întrevederea de la Bononia care se încheie cu constituirea celui de-al doilea triumvirat. *Lex Titia*, votată la 27 noiembrie 43 la Roma, acorda triumvirilor Octavian, Marcus Antonius și Lepidus (care a jucat întotdeauna un rol secundar), puteri excepționale timp de 5 ani și le încredința comanda în războiul împotriva lui Cassius și Brutus. După victoria de la Philippi (42), soldată cu dispariția lui Cassius și Brutus, Octavian devine stăpîn al prov. din Occident și, pentru scurt timp, și al Africii. În iarna anilor 41/40 are de înfruntat în N Italiei o rebeliune armată condusă de L. Antonius (fratele) și Fulvia (soția lui Marcus Antonius), cunoscută sub numele de „Războiul perusin". Tensiunea dintre cei doi triumviri este depășită după întrevederea din S Italiei de la Brundisium (septembrie 40), cînd triumviratul este reînnoit, iar M. Antonius se căsătorește cu Octavia, sora lui Octa-

vian. Acesta devine stăpîn al prov. din Occident, Lepidus al Africii, iar Marcus Antonius al celor orientale. La Tarent (37) triumviratul este prelungit pentru alți 5 ani. În 38 Octavian se căsătorește cu †Livia Drusilla, care-i va fi un sfetnic lucid și un sprijinitor devotat pînă la sfîrșitul vieții. În anii 38—36 luptă împotriva lui Sextus Pompeius, fiul lui Pompeius Magnus, care, proscris în 43, dobîndise, grație flotei pe care o comanda, stăpînirea asupra Siciliei, Sardiniei și Corsicii. În 36 Lepidus este obligat să părăsească triumviratul, iar Africa trece sub administrația lui Octavianus care unifică astfel întregul Occident sub autoritatea sa. Între 35—33 întreprinde campanii împotriva triburilor aborigene din Dalmația și Illyricum. Politica din ce în ce mai independentă și filoelenistică a lui Marcus Antonius, tot mai atașat de Cleopatra și de Egiptul Lagid, duce treptat la înstrăinarea și la adîncirea disensiunilor dintre cei doi pretendenți la conducerea statului roman. Din 33 Octavianus îl atacă deschis la Roma, partizanii lui sînt obligați să părăsească Italia, iar în 32 viitorul *princeps* violează și face public în capitală testamentul rivalului său; în urma lecturii prevederilor care o favorizau pe †Cleopatra, senatul și poporul din Roma declară război reginei Egiptului (și implicit lui Marcus Antonius). Confruntarea decisivă are loc în fața promontoriului Actium de pe coasta apuseană a Peninsulei Balcanice și se încheie cu victoria lui Octavian (2 septembrie 31); M. Antonius se sinucide la Alexandria (1 august 30). La sfîrșitul războaielor civile (31 î.e.n.), triumvirul C. Octavianus, care, din punct de vedere juridic nu este decît „primul cetățean al Republicii", concentrează de fapt, în mîinile sale, în calitate de conducător suprem al armatei, aproape întreaga putere politică. Punînd capăt celor 60 de ani de sîngeroase confruntări interne și întregului cortegiu de tulburări și suferințe aduse de acestea, asigurînd unitatea statului, el apare în ochii contemporanilor ca restaurator al păcii, securității și prosperității Imperiului, iar domnia sa ca o nouă eră în istoria Romei. În deceniul care urmează bătăliei de la Actium, Augustus creează, prin cumularea treptată a principalelor magistraturi

republicane, un suport legal, constituțional puterii sale. În rezolvarea problemelor cu care a fost confruntat în timpul domniei, el s-a remarcat prin atitudinea sa pragmatică căutînd soluțiile cele mai adecvate momentului. La 13 ianuarie 27 î.e.n., la Roma în Curie, declară senatului și poporului că renunță la întreaga putere excepțională pe care o deținea, exprimîndu-și totodată și intenția de a se retrage din viața politică. Trei zile mai tîrziu, într-o ședință — bine regizată — a senatului, **O.** este rugat să nu părăsească conducerea destinelor statului. Senatul îi acordă acum numele sacral de „Augustus" („cel vrednic de cinste", „cel venerabil"), Octavian adoptînd titulatura de „Imperator Caesar Augustus divi filius". Provinciile romane sînt împărțite între *princeps* și senat; provinciile considerate nepacificate sau cele de graniță, în care staționau legiunile Romei, sînt subordonate autorității lui **A.** (care primește imperiumul proconsular pe 10 ani, devenind implicit comandant suprem al armatelor romane). Provinciile liniștite continuă să fie administrate de senat. Pe plan intern, puterea lui se bazează pe consulat, reînnoit anual pînă în 23. Întreaga sa activitate viitoare va fi îndreptată în direcția consolidării, în etape, a noului statut al principelui. Anul 27 este considerat ca dată tradițională a începutului principatului. În anul 23, după depunerea voluntară a consulatului, senatul îi acordă lui **A.** puterea tribuniciană pe viață, imperiumul proconsular nelimitat și asupra provinciilor senatului, precum și dreptul de a convoca senatul. În anul 19, **A.** obține puterea consulară pe viață și puterea censorială pe 5 ani, în virtutea căreia reduce numărul membrilor senatului la 600, îndepărtînd din celebrul for peste 200 de senatori, cunoscuți ca oponenți ai noului regim. Prin preluarea, la moartea fostului triumvir Lepidus (12 î.e.n.), a titlului de *pontifex maximus*, se încheie practic concentrarea puterii supreme — militare, civile și religioase — în mîinile principesului. La Roma **A.** creează în anul 2 î.e.n. garda pretoriană ca principal sprijin al împăratului în capitală. Întreaga sa politică internă poartă o pecete conservatoare, **A.** urmărind ridicarea prestigiului categoriilor de stăpîni de sclavi

— senatori, cavaleri — aflate în vîrful piramidei sociale, îngrădind fenomenul de emancipare a liberților sau de eliberare a sclavilor, împotriva cărora a luat aspre măsuri de represiune. Pe aceeași linie se situează și politica religioasă, de sprijinire a cultelor divinităților romane tradiționale și de respingere a influențelor orientale. în ceea ce privește cultura și arta, epoca augustană, epoca „de aur" a culturii latine, a rămas în conștiința umanității, alături de secolul lui Pericle, la Atena, și de acela al lui Ludovic al XIV-lea în Franța, ca unul din cele trei mari „secole" care au ilustrat exemplar spiritul clasic, sub toate aspectele sale. Corespunzător idealurilor principatului, ideologia augustană proclamă superioritatea Romei, conștiința misiunii ei divine, reînvierea religiei și moralei strămoșești, a vechilor virtuți romane. În aceste condiții, de valorificare conștientă a trecutului în vederea construirii unei noi realități, arta și cultura devin o adevărată preocupare de stat. Este întreprinsă o vastă acțiune de înfrumusețare a orașelor, în primul rînd a Romei, se construiesc noi temple, teatre, amfiteatre, circuri, băi. Pe planul politicii provinciale, **A.** reorganizează Gallia, împărțind-o în trei prov. (Aquìtania, Lugdunensis și Belgica), înfrînge în 26—19 rezistența triburilor asturilor și cantabrilor din NV Spaniei, transformînd întreaga Peninsulă iberică în posesiune romană (împărțită în trei prov.: Hispania Citerior, Hispania Ulterior și Lusitania). Regatul clientelar al Galatiei din inima Asiei Mici este transformat în 25 în prov. romană; în urma misiunii lui Tiberius în Orient, pe tronul Armeniei este impus un rege clientelar Romei, iar un tratat romano-part din anul 20 confirmă Eufratul ca graniță între cele două imperii. În urma campaniilor lui Tiberius și ale fratelui său Drusus din 15—13 în reg. dintre Alpi și cursul superior al Dunării, contra triburilor raetilor și vindelicilor, acest ținut este anexat Imp. (și transformat sub Claudius în prov. Raetia et Vindelicia). Între 12—9 Tiberius cucerește ținuturile dintre Alpii răsăriteni și Dunărea mijlocie, populate de triburi celtice și ilire (viitoarea Pannonie) și le alipește prov. Il-

lyricum. Ofensiva inițiată în anul 12 în ținuturile de la E de Rin, locuite de triburi germanice, soldată cu atingerea Elbei (în anul 9), se încheie cu un eșec după înfrîngerea lui P. Quinctilius↑Varus în anul 9, în Pădurea Teutoburg, de către ↑Arminius, principele cheruscilor. Puternica răscoală antiromană a triburilor din Pannonia și Dalmația, izbucnită în anul 6, este înfrîntă cu mari dificultăți de către Tiberius abia în 9. La capătul unei domnii de 43 de ani, care a marcat în mod ireversibil istoria romană, **A.** se stinge din viață la Nola în vîrstă de 76 de ani. Domnia lui **A.** reprezintă, prin instaurarea unei noi forme de stat — a celei monarhice, o placă turnantă în istoria Romei antice. Confruntat cu rezistența instituțiilor și tradițiilor republicii, el a avut suprema abilitate de a masca, în spatele unor aparențe republicane, autoritarismul personal, esența reală a noului regim. Pentru a-și delimita statutul în raport cu noțiuni compromise precum *rex* sau *dictator*, nepotul lui Caesar a ales pentru sine termenul de *princeps*, de unde și termenul de principat acordat regimului instaurat de **A.** Model incgalabil de realism, luciditate și echilibru, **A.** rămîne, grație durabilității operei sale, una dintre cele mai însemnate personalități ale istoriei romane.

AURELIAN/LUCIUS DOMITIUS AURELIANUS (214—275), împărat roman (270—275). Născut în Moesia la Sirmium, **A.** parcurge întreaga carieră militară, de la simplu soldat la comandant al cavaleriei sub Claudiu II. Proclamat împărat la Sirmium de legiunile de la Dunăre (270), **A.** își consolidează puterea după sinuciderea lui Quintilus, fratele lui Claudiu II, recunoscut împărat de către senat. La urcarea sa pe tron, Imp. Roman era dezmembrat: întregul Orient se afla sub stăpînirea ↑Zenobiei, regina Palmyrei, iar în Occident, Gallia, Hispania și Britannia erau incluse în Regatul galic secesionist. Prin victoriile repurtate asupra iutungilor, sarmaților, carpilor și goților, **A.** consolidează frontiera Dunării de Jos, iar prin respingerea vandalilor — pe cea a Dunării Mijlocii (270—271). În 271 înfrînge în bătălia de la Pavia o invazie alamană în N Italiei; începe acum înconjurarea Romei cu puternice

fortificații — „zidul lui Aurelian", încheiat în vremea împăratului Probus (276—282). Sub presiunea popoarelor migratoare și a dacilor liberi, **A.** dispune în 271 retragerea armatei și a administrației romane din Dacia, în vederea consolidării frontierei dunărene. Majoritatea populației autohtone, puternic și irevocabil romanizată, rămîne însă pe loc, continuîndu-și existența în aceleași teritorii. În 272 **A.** inițiază o campanie în Orient, înfrînge în bătăliile de la Antiohia și Emesa armata palmyreană, asediază și cucerește Palmyra, capturînd-o pe Zenobia. Doi ani mai tîrziu, este lichidată și secesiunea Regatului galic; **A.** restaurează astfel granițele și unitatea statului, primind titlul de *restitutor orbis*. Personalitate inteligentă și energică, **A.** întărește autoritatea imperială și întreprinde o serie de reforme administrative și economice vizînd consolidarea statului în vederea depășirii crizei din sec. 3. Cultul zeului soarelui, *sol invictus*, este ridicat la rangul de religie a întregului Imp. În drum spre Orient, în vederea începerii unei campanii împotriva Imp. Sasanid, **A.** este asasinat la Byzantion, în urma unui obscur complot de palat, de secretarul său.

AUREOLUS (?—268 e.n.), uzurpator al tronului imperial (268). Era, potrivit unor izvoare, de origine dacă. **A.** se impune ca unul dintre cei mai capabili generali ai împăratului ↑Gallienus, înfrîngînd pe uzurpatorii Ingenuus și Macrianus, luptînd cu succes împotriva lui Postumus. Revoltat în 268 împotriva împăratului, este asediat de acesta în Mediolanum (Milano); după asasinarea lui Gallienus în timpul asediului, **A.** este capturat și executat de succesorul acestuia, ↑Claudiu II.

AUSONIUS MAGNUS DECIMUS (c. 310—c. 393), retor și poet latin. Fiu al unui medic din Burdigala (Bordeaux), **A.** funcționează ca gramatic și retor în orașul natal pînă în 365, cînd, desemnat de împăratul Valentinian I ca dascăl al fiului său Grațian, este chemat la Trier. În timpul domniei lui ↑Grațian (367—383), **A.** beneficiază de numeroase favoruri și funcții, este *quaestor sacri palatii*, *praefectus Galliarum* (378) și *consul* (379); după moartea împăratului se retrage în orașul natal. Opera lui **A.**, extrem de bogată și variată(a

abordat toate ritmurile și genurile, a scris epigrame, pasteluri, scrisori etc.), mult apreciată în epocă, denotă mai degrabă ușurința versificării decît un mare talent. A cîntat cu egală plăcere, în versuri minuțios cizelate, profesorii pe care i-a avut *(Commemoratio professorum Burdigaliensium)*, rudele *(Parentalia)*, viețile împăraților, orașele mari ale Imp. *(Ordo nobilium urbium)*, întîmplările zilnice *(Ephemeris)*, oferind astfel posterității un prețios document cultural-istoric. Autentice valori artistice atinge **A.** în poezia descriptivă (poemul epic *Mosella*, consacrat rîului omonim, pastelurile din *Liber eclogarum)*, prin care își înscrie numele ca ultimul mare reprezentant al literaturii latine profane.

AVIANUS (c. 400), poet latin. **A.** este autorul unei culegeri de 42 de fabule dedicate unui învățat Theodosius (probabil Macrobius Theodosius, autorul *Saturnaliilor)*, în majoritate inspirate după cele ale grecului Babrios. Traduse în proză latină de Dositheus Magister și de Titianus; meritul lui **A.** rămîne versificarea în distihi elegiaci a unor teme de largă circulație. În evul mediu **A.** este cel mai apreciat autor de fabule al antichității.

AZARIA/AZARIAH, UZZIAH/, rege al Iudeei (769—733 î.e.n.). Personalitate energică și activă, **A.** promovează dezvoltarea economică și militară a țării, Iudeea cunoscînd acum o epocă de remarcabilă prosperitate materială și de afirmare politică; **A.** consolidează fortificațiile Ierusalimului, întărește lanțul de cetăți de la fruntariile meridionale și poartă campanii victorioase împotriva filistenilor și amoniților soldate cu importante cuceriri teritoriale. Înfrîngerea sa de către regele asirian ↑Tiglat-Palasar III în 738 amorsează decăderea regatului iudeu.

B

BACHILIDE / BAKCHYLIDES/ din CHEOS (c.505—c.450 î.e.n.), poet liric grec. A trăit probabil o vreme, împreună cu unchiul său Simonide şi cu rivalul său ↑Pindar, la curtea lui ↑Hieron, tiranul Siracuzei; implicat în luptele politice din patrie a fost exilat temporar în Peloponez (462—452). **B.** este autor de *epinikia* (cîntece închinate învingătorilor la jocurile sportive panelenice), de *ditirambi* cu subiect mitologic, de imnuri, *peiani* etc. O mai justă apreciere a talentului lui **B.**, inclus de către învăţaţii alexandrini în canonul celor 9 lirici, a permis-o descoperirea, în 1896, a unui papirus care cuprinde 14 *epinikia* şi 6 *ditirambi*; la Roma, Horaţiu îl citea încă cu plăcere, iar împăratul Iulian Apostatul cita în sec. 4 e.n. din versurile sale.

BAN CHAO (31—102), comandant de oşti chinez. Lui **B.**, care se impusese ca un talentat general de cavalerie, suveranul Mingdi îi încredinţează în anul 73 conducerea operaţiunilor militare vizînd recucerirea ţinuturilor din Asia Centrală ocupate în vremea împăratului Wudi (140—87 î.e.n.), redeschiderea „Drumului mătăsii", spre Asia Anterioară. Timp de aproape trei decenii **B.** întreprinde expediţii victorioase împotriva triburilor nomade Xiongnu consolidînd autoritatea chineză în reg. Lobnor şi Tarim, permiţînd contacte comerciale şi spirituale cu Regatul Part, India şi Roma. Revenit în capitala Imperiului în 102, **B.** se stinge din

viață înconjurat de onoruri; **B.** a fost fratele istoricului Ban Gu și al scriitoarei Ban Chao.

BAN GU (39—92), istoric chinez. Frate al celebrului general Ban Chao, **B.** este autorul unei istorii a dinastiei Han de Vest (206 î.e.n. —9 e.n.) — *Hanshu* (prima istorie dinastică, avînd ca model creația lui ↑Sima Qian — „Herodotul Chinei") —, operă încheiată de sora sa scriitoarea Ban Chao (50—112). **B.** mai este autorul unui poem în care cînta frumusețile celor două capitale imperiale, precum și al unui tratat filosofic.

BAR-KOCHBA SIMON (?—135 e.n.), conducătorul ultimei mari răscoale antiromane a iudeilor (132—135), declanșată de intenția împăratului ↑Hadrian de a înălța un templu al lui Jupiter la Ierusalim. Răsculații cuceresc Ierusalimul și bat monedă proprie în care **B.** se intitulează „principe al Iudeei". Răscoala este reprimată cu cruzime de romani numai după un mare efort militar (concentrarea a peste 50 000 de soldați); **B.** este înfrînt și ucis în lupta de la Beth-Ter, numeroși răsculați fiind executați, vînduți ca sclavi sau deportați. Ierusalimul devine colonie militară romană sub numele de Aelia Capitolina, stabilirea iudeilor în oraș fiind interzisă după această dată, iar Iudeea este reorganizată ca prov. Syria Palestina.

BATO (?—c.15 e.n.), conducător al marii răscoale antiromane a triburilor ilirice din Dalmația (6—9 e.n.). În fruntea tribului desitiaților din valea Savei, **B.** se răscoală în anul 6 e.n. împotriva stăpînirii romane, așează orașul Salona (astăzi Spalato), fiind apoi înfrînt pe Coasta Dalmată de Messala Messalinus. În anul următor se aliază cu căpetenia brenciior din Pannonia, pe nume tot Bato și, fortificați pe Alma Mons (Fruška Gora), hărțuiesc forțele romane. În anul 8, cînd căpetenia breucilor încetează lupta și-l predă romanilor pe Pinnes (alt conducător al ilirilor din Pannonia, care dorea să continue războiul), **B.** îl capturează și execută pe fostul său aliat continuînd singur rezistența. Înfrînt de romani se predă lui Tiberius (9 e.n.), care îl internează la Ravenna.

BERENICE I / BERENIKE I (c. 340—c. 275 î.e.n.), regină a Egiptului Lagid. Căsătorită întîi cu un ofițer macedonean (cu care are

un fiu, pe Magnas, dinastul de mai tîrziu al Cirenaicei), **B.** se stabilește în Egipt, unde în 317 devine soția lui †Ptolemeu I Lagos; mama lui Ptolemeu II și a Arsinoëi II.

BERENICE II / BERENIKE II (273—221 î.e.n.), regină a Egiptului Lagid. Fiică a dinastului Cirenaicei Magas, a cărui moștenitoare devine, **B.** se căsătorește cu Ptolemeu III (246). Deține un rol influent la curtea din Alexandria, fiind asasinată de atotputernicii sfetnici Sosibios și Agathocles, după preluarea puterii de către fiul ei Ptolemeu IV. Răspunzînd unui jurămînt făcut în timpul campaniei lui Ptolemeu III în Siria, **B.** dedică părul ei unui templu al Afrodi*tei;* acesta dispărînd din sanctuar, un astronom al curții, Conon, a afirmat că el a fost transformat într-o constelație, pe care o numește Cosița Berenicei.

BEROSOS din BABILON (sec. 3 î.e.n.), istoric grec. Preot al zeului Marduk în fosta metropolă de pe malul Eufratului, **B.** este autorul unei cronici în 3 cărți, *Babyloniaka*, dedicată suveranului seleucid †Antioh I Soter (281—261). Opera lui **B.** (păstrată fragmentar), o culegere de liste de suverani ai Orientului Apropiat asiatic, de la facerea lumii pînă în epoca lui Alexandru cel Mare, se bazează prin excelență pe izvoare orientale și a fost folosită de istoriografia iudee (Flavius Iosephus) și de cea creștină (Eusebios, Syncellos). **B.** este autorul unui tratat de astrologie, cu o largă circulație în lumea antică.

BESSOS (?—329 î.e.n.), nobil persan. Satrap al Bactriei și Sogdianei, comandant al aripii stîngi în marea bătălie de la Gaugamela (331): adept al continuării luptei, îl ucide pe †Darius III și se proclamă rege sub numele de Artaxerxe. Predat de †Spitamenes lui Alexandru cel Mare, este judecat, sub acuzația de regicid, condamnat și crucificat în orașul Bactra.

BIMBISARA, rege al statului indian Magadha (c. 543—c. 491 î.e.n.). Domnia sa marchează începutul ascensiunii Regatului Magadha din NE Indiei ca element unificator al Peninsulei Hindustan. Cu-

cerind statul Anga, **B.** împinge hotarele regatului său pînă în Delta Gangelui. În epoca sa trăiesc, potrivit tradiției, reformatorii religioși ↑Buddha și Vardhamana ↑Mahavira, fondatorii budismului și jainismului. Este ucis de fiul său ↑Ajatasatru, care-i succede la tron.

BINDUSARA, suveran indian al statului Magadha din dinastia Maurya (297—272 î.e.n.). **B.** continuă politica de expansiune a tatălui său ↑Ciandragupta, cucerind India centrală și vaste reg. din cea meridională, pînă în zona Mysore, și de alcătuire a unui aparat birocratic-administrativ centralizat al statului. În timpul domniei fiului său ↑Așoka, Imp. Maurya atinge apogeul puterii și expansiunii sale teritoriale.

BLOSSIUS CAIUS (?—130 î.e.n.), filosof roman. Originar din Cumae, elev al reputatului stoic Antipatros din Tarsos, **B.** este dascălul apoi prietenul lui Tib. Sempronius ↑Gracchus pe care-l încurajează pe calea reformelor sociale proiectate. După moartea acestuia (133), **B.** se refugiază în Pergam, devenind sfetnicul lui ↑Aristonicos; după înfrîngerea răscoalei antiromane conduse de acesta, se sinucide.

BOCCHUS, numele a doi suverani ai Mauretaniei.

BOCCHUS I, rege (c.118—c.80 î.e.n.). Slăbirea, apoi dispariția Cartaginei ușurează în sec. 2 î.e.n. constituirea unui stat mauretanian de sine stătător în NV Africii septentrionale. În cursul Războiului iugurtin care opune Numidia vecină, Romei (111—105), **B.** rămîne inițial neutru, apoi îl sprijină pe ↑Iugurtha (ginerele său), în schimbul unor concesii teritoriale. În urma victoriilor repurtate de generalul Caius ↑Marius, **B.** îl predă pe suveranul numid, refugiat la curtea sa, solici romane conduse de quaestorul L. Cornelius Sulla. Ulterior, încheie un tratat de prietenie cu Roma și anexează partea occidentală a Numidiei.

BOUDICCA (?—61 e.n.), regină a tribului celtic al icenilor. Soția lui Prasutagus, principele clientelar al icenilor din E Britanniei (după a cărui moarte terit. icenilor este anexat Imp. Roman), **B.** devine în 61 conducătoarea răscoalei antiromane a populației au-

tohtone, provocată de jaful și brutalitatea administrației imperiale. După remarcabile succese inițiale — cucerirea orașelor Camulodunum, Londinium și Verulamium, înfrîngerea legatului Petilius Cerialis — forțele răsculaților sînt învinse de guvernatorul C. Suetonius Paulinus, iar **B.** se sinucide.

BRASIDAS (?—422 î.e.n.), general spartan. Efor eponim (431/430), apoi consilier al navarhilor (amiralilor) spartani din Marea Ionică în 429 și 427, la începutul Războiului peloponesiac, **B.** se remarcă în luptele de la Pylos (425). După eșecul spartan de la Sfrakteria (425), **B.** a fost partizanul hotărît al continuării necondiționate a războiului împotriva Atenei. În 424, după ce împiedică tentativa generalului atenian Demostene de a cuceri Megara, **B.** întreprinde o expediție în spațiul chalcidico-trac, sub lozinca eliberării cetăților grecești de sub tirania Atenei. Cu sprijinul regelui Macedoniei, Perdiccas II, **B.** repurtează o serie de victorii răsunătoare, ocupă Acanthos și Stageiros și cucerește Amfipolis (424/423), oraș pe care escadra ateniană comandată de istoricul Tucidide nu reușește să-l mai salveze. Alarmată de succesele lui **B.**, Atena trimite în 422 un corp expediționar în frunte cu ↑Cleon. În bătălia de la Amfipolis, spartanii ies victorioși, dar în luptă cad atît Cleon cît și **B.**; dispariția lor i-a înlesnit lui ↑Nicias încheierea, în anul următor, a păcii între Atena și Sparta.

BRENNUS (sec. 4 î.e.n.), căpetenie a galilor din Italia septentrională. Principe al senonilor, **B.** este, potrivit tradiției, conducătorul galilor care, invadînd Latium, îi înfrîng pe romani în bătălia de la Allia (18 iulie 387 î.e.n.) și cuceresc Roma, cu excepția Capitoliului (asediat fără succes timp de 7 luni și salvat, potrivit tradiției, de gîștele templului Junonei de un atac nocturn dat prin surpriză). În timp ce primea cele 1000 de livre de aur în schimbul părăsirii ținutului, relatează Titus Livius, acuzat că folosește greutăți măsluite, **B.** ar fi aruncat în talgerul balanței sabia rostind, ca răspuns la protestele romane, cinicul *vae victis!*

BRENNUS (?—c. 279 î.e.n.), căpetenie celtică. Principe al prausilor, **B.** atacă în 280 î.e.n. triburile paionilor din V Peninsulei Balcani-

ce, apoi conduce invazia celtică din Grecia; în 279 pustiește Macedonia și Tesalia, ocolește rezistența greacă ce-i bara drumul spre Thermopyle, pătrunzînd pînă la sanctuarele de la Delfi. Rănit în timpul acestor lupte, l-a desemnat ca succesor pe Acichorios și s-a sinucis.

BRETANION / BETRANION, VETRANION (sec. 4 e.n.), episcop al prov. Scythia Minor cu reședința la Tomis (Dobrogea). Originar din Cappadocia și admirator al lui Vasile cel Mare, **B.** este fidel crezului niceean și ostil tentativei împăratului Valens de a impune arianismul în prov.; cu ocazia trecerii acestuia prin Tomis în 368/369, în timpul campaniilor împotriva vizigoților de la Dunărea de Jos, **B.** este exilat. Rechemat mai tîrziu de același împărat.

BRUTUS MARCUS IUNIUS (85—42 î.e.n.), om politic roman. Nepot al lui M. Porcius Cato Uticensis, **B.** beneficiază de o atentă educație la Atena, devenind un adept al doctrinei stoice. Își însoțește unchiul în misiunea din Cipru (58—56), apoi, în calitate de quaestor, socrul — Appius Claudius Pulcher — în Cilicia (53). La izbucnirea războiului civil (49) se raliază lui Cn. ↑Pompeius (deși acesta ordonase în 78 uciderea tatălui său), dar, după bătălia de la Pharsalos (48) este grațiat de Caesar și inclus în cercul său de prieteni. După o guvernare exemplară a prov. Gallia Cisalpina (46—45), este desemnat în 44 praetor. Prieten apropiat al lui Cicero, care-i dedică unele dintre lucrările sale. Convingerile republicane sincere îl situează, alături de C. Cassius Longinus, ca inițiator al conjurației soldate la 15 martie 44 cu asasinarea lui Caesar. La sfîrșitul anului 44 **B.** trece în Peninsula Balcanică unde strînge o importantă armată. În primăvara anului 43, senatul legalizează situația lui **B.** și Cassius, acordîndu-le autoritatea excepțională *(imperium maius)* asupra prov. din Peninsula Balcanică și din Orient. După constituirea, în noiembrie 43, a celui de-al doilea triumvirat, **B.** și Cassius sînt decretați dușmani ai statului. Cu o puternică armată ei traversează în vara anului 42 Hellespontul, înaintează în Macedonia, dar sînt înfrînți de M. Antonius și C. Octavianus în toamna anului 42 în bătălia de la Philippi. **B.** se sinucide

a doua zi după bătălie. Ținuta etică, stoicismul cu care a întîmpinat moartea au făcut din **B.**, în literatura prosenatorială de la începutul principatului, un simbol al luptei împotriva tiraniei. **B.** este și autorul unor dizertații academice *(De officiis, De patientia, De virtute)*, scrisori, cuvîntări și poezii, astăzi pierdute.

BRYAXIS (sec. 4 î.e.n.), sculptor grec. Originar probabil din Caria, devenit poate cetățean atenian, **B.**, unul dintre cei mai fecunzi și străluciți sculptori ai sec., a dedicat majoritatea operelor sale cetăților grecești din Asia Mică. În 350 participă, alături de Scopas, Timotheos și Leochares, la decorarea frizelor Mausoleului din Halicarnas, monument inclus de posteritate printre cele 7 minuni ale lumii antice, lui **B.** revenindu-i latura septentrională. Izvoare literare ne dau informații asupra celor mai cunoscute opere ale sale — portretul lui Seleucos I Nicator, suveranul Regatului Seleucid, „Apolo" și „Zeus" din Patra, „Apolo din Dafne", „Dionysios din Cnidos", sculptura monumentală a zeului Serapis din Alexandria. Multe dintre acestea au figurat, în copii, la loc de cinste la Roma.

BUDDHA / SIDDHARTHA GAUTAMA (c.560—c.480 î.e.n.), filosof indian, alături de Confucius (↑Kong Zi), gînditorul care a influențat cel mai puternic civilizația Extremului Orient antic. Viața sa, asemenea celei a atîtor alți reformatori spirituali, a trecut de timpuriu în domeniul legendei. Fiu, potrivit tradiției, al rajahului clanului Sakya (de unde și numele de Sakya-Muni), **B.** se naște la Kapilavastu (astăzi Roummindei, în SE Nepalului). După o viață lipsită de griji, **B.** părăsește brusc, la vîrsta de 29 de ani, familie și patrie, pentru a căuta în lungi și solitare călătorii în N Indiei, „adevărul asupra existenței umane în vederea vindecării răului". În timpul unei meditații solitare sub un smochin din Bodha Gaya, lîngă Patna, într-un moment de „iluminare" **B.** (Buddha semnifică în sanscrită „Iluminatul") are revelația sensului durerii universale. În parcul Rishipatna de lîngă Benares **B.** ține prima sa predică despre „cele 4 nobile adevăruri" în prezența a 5 asceți, care vor deveni și primii săi discipoli. „Cele 4 nobile adevăruri" conțin

esența mesajului lui **B.**: întreaga existență umană este suferință; cauzele acesteia sînt dorințele neîncetate ale omului care duc la reîncarnările succesive ale sufletului; reprimarea poftelor duce la salvarea sufletului de la noile reîncarnări; salvarea se dobîndește urmînd „cele 8 nobile căi". Restul vieții **B.** și-l petrece în India septentrională, predicînd *dharma* (legea), înconjurat de 100 de învățăcei, recrutați din toate castele și categoriile sociale. Identificînd durerea cu însăși existența (budismul la origini este mai degrabă o filosofie pragmatică decît religioasă), **B.** indică în „cele 8 nobile căi" (dreapta credință, voință, rostire, acțiune, străduanie, gîndire și cufundare în-sine) drumul de urmat. Morala sa se bazează pe compasiune față de toate ființele, asceză și meditație, precum și pe neîmpotrivirea la rău. Se stinge din viață la Kushinpara, la vîrsta de c. 80 de ani, fiind incinerat cu onoruri regale. Odată cu răspîndirea budismului, momentele vieții lui **B.** au devenit motive ale artei est-asiatice. **B.** și-a numit învățătura „drumul de mijloc", pentru a se distanța atît față de mistica brahmană cît și față de ateism; cum el nu a lăsat nimic scris, discipolii săi ar fi consemnat în *Tripitaka*, lucrare redactată în limba pāli, învățăturile sale. Devenit ideologia oficială a Imp. Maurya în sec. 3 î.e.n., în timpul domniei lui Aşoka, budismul se răspîndește apoi în etape în Ceylon, Asia Centrală, Asia de SE și Extremul Orient. Din învățătura lui **B.** au evoluat numeroase școli filosofice și religioase, grupate la începutul milen. 1 e.n. în două mari ramuri: budismul hinaiana („micul vehicul") care subliniază elementele originale ale gîndirii și s-a răspîndit în Ceylon, Thailanda, Birmania, Cambodgia și budismul mahaiana („marele vehicul") care a dezvoltat elementele supranaturale, răspîndindu-se în Asia Centrală, Tibet, China și Japonia.

BUREBISTA, rege al daco-geților (70—44 î.e.n.). „Ajuns în fruntea neamului său care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălțat atît de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încît în cîțiva ani a făurit un stat puternic și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine ajungînd să fie temut chiar și de romani", astfel sintetizează ↑Stra-

bon din Amaseia, marele geograf și istoric grec care își redacta opera la puțin timp de la dispariția lui **B.**, personalitatea marelui conducător dac. Aflat inițial în fruntea unei formațiuni statale locale, **B.**, om de stat de o clocotitoare energie și o voință de nezdruncinat, înzestrat cu remarcabile calități de organizator, conducător militar și diplomat, reușește să unifice formațiunile politico-militare daco-gete din spațiul carpato-dunăreano-pontic sub autoritatea sa și să pună astfel bazele unui puternic regat cu centrul în Podișul Transilvaniei. În întreaga sa acțiune **B.** a fost sprijinit de marele preot † Deceneu, colaboratorul și sfetnicul său cel mai apropiat. Reflectînd nivelul ridicat al dezvoltării social-economice și politice atins de societatea daco-getă, statul creat și organizat de **B.**, care putea, potrivit afirmațiilor aceluiași Strabon, să mobilizeze o armată de 200 000 de luptători, se impune la jumătatea sec. 1 î.e.n. ca principala forță politică și militară din Europa Centrală și de la Dunărea de Jos. Politica externă a statului lui **B.**, deosebit de activă și îndrăzneață, este îndreptată spre redobîndirea vechilor ținuturi dacice și spre contracararea pericolului expansiunii romane ce se contura pe întreaga linie a Dunării. Primul obiectiv îl constituie în jurul anului 60 î.e.n. înlăturarea supremației celtice din reg. Dunării Mijlocii. Amploarea și vigoarea acestui efort militar, precum și succesul său găsesc ecou și în izvoarele istorice care consemnează completa nimicire a triburilor celților boii aflate sub conducerea lui Critasiros, precum și a celor taurisci; în urma acestei victorii hotarele apusene ale Regatului dac sînt fixate pe Dunărea Mijlocie și Munții Slovaciei. Înfrîngerea ulterioară a scordiscilor, triburile celtice din zona de vărsare a Tisei în Dunăre, aduce siguranță frontierei de SV a Daciei și deschide perspectiva organizării de incursiuni în S Dunării, în Macedonia și Illiria, crezînd premisele stabilirii hotarelor meridionale ale regatului lui **B.** pe linia munților Balcani. În anii 55—48, atenția lui **B.** se îndreaptă spre răsărit, unde, după înfrîngerea lui Mithradates VI Eupator, regele Pontului, Roma reușise temporar, în urma campaniei lui M. Terentius Varro Lucullus, din anii 72/71, să-și extindă autoritatea asupra orașelor grecești

vest-pontice. Triburile bastarnilor și sarmaților de la E de Dacia și din reg. nord-pontice sînt înfrînte, **B.** impunînd apoi autoritatea statului dac coloniilor grecești de pe litoralul septentrional și apusean al Mării Negre, de la Olbia, aflată la gurile Bugului, și pînă la Apollonia, situată pe țărmul golfului Burgas în Tracia. Orașe care s-au opus, precum Olbia, Histria și Mesambria, sînt asediate și luate cu asalt, suferind grave distrugeri și fiind obligate să accepte apoi garnizoane dace. **B.** ajunge astfel „stăpînul ținuturilor de dincolo și de dincoace de Dunăre", devenind „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia", cum îl numește o inscripție greacă contemporană. Aflat la apogeul puterii sale, **B.** este pe punctul de a interveni în războiul civil dintre Caesar și Pompei din statul roman, trimițînd în preajma bătăliei de la Pharsalos (48), la cel din urmă, ca sol pe Acornion din Dionysopolis. Înfrîngerea și moartea lui Pompeius Magnus fac ca oferta de alianță a lui **B.** să nu se materializeze. Victorios în războiul civil, Caesar pregătea, se pare, o campanie îndreptată împotriva rivalului său din Carpați. La scurt timp însă după asasinarea lui Caesar în Forumul din Roma, are loc și dispariția violentă a lui **B.**, victimă a unui complot al aristocrației separatiste. Statul întemeiat de el se destramă inițial în 4, apoi în 5 părți, într-una dintre acestea menținîndu-se la putere Deceneu.

C

CAECILIUS STATIUS (c.219—c.168 î.e.n.), poet comic latin. Gal insubru din Cîmpia Padului (Gallia Cisalpina), adus la Roma ca sclav, apoi eliberat, **C.** se consacră creației dramatice. Prieten apropiat al lui ↑Ennius. Autor a c. 40 de comedii *(fabulae palliatae*, din care s-au păstrat c. 300 de versuri), în majoritate imitate după Menandru, **C.** s-a bucurat de o mare faimă în sec. 2—1 î.e.n., fiind socotit de Varro și Volcacius Sedigitus drept cel mai mare autor comic latin. Între Plaut și Terențiu, **C.** constituie un adevărat barometru al pătrunderii influențelor eleniste în cultura romană.

CAESAR CAIUS IULIUS (100—44 î.e.n.), om politic, general și scriitor latin. Fiu al lui C. Iulius Caesar, praetor (c. 92), apoi guvernator al prov. Asia (m. 85), nepot al lui Caius Marius; căsătorit în 84 cu Cornelia, fiica lui Cinna (conducătorul populariIor), **C.** este grațiat în 82, după victoria optimaților, de către Sulla. Anii următori (81—78) și-i petrece în diverse misiuni în Orient; revine la Roma după moartea lui Sulla făcîndu-și debutul ca orator în procesele împotriva lui Cn. Cornelius Dolabella (77) și C. Antonius (76). După anul 70 **C.** se îndepărtează de pozițiile aristocrației senatoriale și se apropie de tabăra populariIor, combătînd, alături de aceștia, politica optimaților. *Quaestor* (68), *pontifex maximus* (63), *praetor* (62), apoi guvernator al Hispaniei Ulterior (61—60), **C.** încearcă să colaboreze cu M. Licinius ↑Crassus (65—63) și îl sprijină în anii 67, 66, 63—62 pe Cn. Pompeius Magnus. Revenit în iunie 60 la

Roma reușește, grație abilității sale diplomatice, să atenueze temporar rivalitatea dintre Crassus și ↑Pompei și profită de opoziția înverșunată a senatului față de ratificarea măsurilor adoptate în anii 64—63 de Pompei în Orient, pentru a încheia primul triumvirat. „*Conspiratio inter tres civitatis principes*“, cum numește Titus Livius înțelegerea secretă dintre cei trei influenți oameni politici, viza acordarea unui sprijin reciproc în lupta împotriva aristocrației senatoriale. Ales consul, **C.** adoptă în 59, în ciuda opoziției senatoriale, o serie de legi favorabile intereselor triumvirilor. În calitate de proconsul, obține în 58 guvernarea, pentru o perioadă de 5 ani, a Galliei Cisalpine, a Galliei Transalpine și a Illyricum-ului. Căsătoria în 59 a fiicei sale Iulia cu Pompei contribuie la întărirea legăturilor dintre cei doi oameni politici. Întrevederea de la Lucca (Etruria) dintre **C.**, Pompei și Crassus se încheie în aprilie 56 prin reînnoirea triumviratului și estomparea tensiunii reinstalate între Crassus și Pompei. Se decide ca aceștia doi să ocupe în 55 consulatul, iar lui **C.** să-i fie prelungită cu 5 ani autoritatea în prov. sale. Influența de care se bucurau triumvirii la Roma face ca, în ciuda opoziției senatoriale înverșunate, planul de la Lucca să fie transpus aidoma în practică. În 55 lui Pompei i se acordă pentru 5 ani guvernarea prov. din Spania, iar lui Crassus, Siria. În 58, în calitate de guvernator al Galliei Narbonensis, **C.** profită de apelul lansat de galii amenințați de suebii lui Ariovist, pentru a iniția cucerirea întregii prov. După ce îi înfrînge pe helveții din SE Galliei, iese victorios din confruntarea cu ↑Ariovist, care este obligat să se refugieze peste Rin în Germania. În 57 cucerește N și NV Galliei, reprimă în anul următor o răscoală a veneților și morinilor, apoi anexează Aquitania. Cele două expediții organizate în 55 și 54 în Britannia, precum și traversarea Rinului în 55 și 53, cînd întreprinde primele incursiuni romane în Germania, deși nu aduc cîștiguri teritoriale, stîrnesc un puternic ecou la Roma sporindu-i popularitatea. Marea răscoală din 52 a galilor, sub conducerea arvernului ↑Vercingetorix, pune în discuție întreaga cucerire, dar, grație geniului militar al lui **C.**, forțele răsculaților sînt înfrînte la Alesia (în apropiere de actualul

Dijon). În 51 sînt reprimate ultimele rezistențe, fiind astfel încheiată cucerirea întregii Gallii, iar **C.** încheie redactarea celor 7 cărți ale lucrării sale *Commentarii de bello Gallico (Însemnări despre războiul galic)*. Moartea lui Crassus la Carrhae (53), intensificarea frămîntărilor sociale și politice la Roma, soldate cu cvasi-neîntrerupte lupte de stradă între populari și optimați și cu apropierea lui Pompei de pozițiile aristocrației senatoriale, care solicita rechemarea lui **C.** din Gallia, duc, îndeosebi după desemnarea lui Pompei în calitate de *consul sine collega* (52), la înstrăinarea de **C.** și la crearea unei stări de încordare între cei doi oameni politici. Încercările lui Cicero, din 50, de aplanare a conflictului care se profila ineluctabil, eșuează. Printr-un *senatus consultum ultimum*, **C.** este demis la 7 ianuarie 49 din funcțiile sale, iar Pompei este însărcinat cu puteri dictatoriale în vederea apărării republicii. În noaptea de 10 ianuarie **C.** traversează cu legiunile sale Rubiconul, hotarul dintre prov. și metropolă (*„Alea iacta est"*), declanșînd războiul civil care va dura peste 4 ani. Surprins de rapiditatea înaintării lui **C.**, Pompei este obligat să se refugieze la 17 martie 49 de la Brundisium în Grecia, unde începe concentrarea de forțe în vederea recuceririi Italiei. Pentru a-și asigura spatele, **C.** se îndreaptă întîi împotriva concentrării de forțe pompeiene din Spania (7 legiuni) pe care le înfrînge la 2 august 49 în bătălia de la Ilerda. Debarcat apoi, la 5 ianuarie 48, în Epir, este antrenat într-un adevărat război de poziții la Dyrrachium; după străpungerea încercuirii lui **C.** are loc în Tesalia, la Pharsalos, bătălia decisivă (9 august 48); înfrînt, Pompei se refugiază în Egipt, unde este asasinat la 28 septembrie din ordinul regelui Ptolemeu XIII. **C.**, care-l urmărise pe Pompei în Egipt, ocupă Alexandria și intervine în conflictul dinastic sprijinind-o pe ↑Cleopatra VII împotriva fratelui ei, Ptolemeu XIII. În iarna anilor 48/47, **C.** este asediat, împreună cu Cleopatra, în citadela Alexandriei de partizanii lui Ptolemeu și numai sosirea unor întăriri din Asia Mică îi permite să obțină victoria în bătălia de pe Nil (27 martie 47). Revenit în Asia Mică, unde Farnace II, fiul lui Mitradate VI, încerca să recucerească fostul regat al tatălui său, îl înfrînge pe

acesta la Zela; *„veni, vidi, vici"* raportează el senatului. În octombrie 47 sosește la Roma, la 28 decembrie debarcă deja în Africa de Nord, unde pompeienii concentraseră o puternică armată, pe care **C.** o înfrînge la 6 aprilie 46 în bătălia de la Thapsus. Revenit în iulie 46 la Roma, în noiembrie părăsește din nou orașul pentru a se deplasa pe frontul din Spania, unde fiii lui Pompeius Magnus mobilizaseră o puternică armată. Bătălia victorioasă de la Munda (17 martie 45) încheie definitiv războiul civil; **C.** rămîne unicul stăpîn al statului roman. După ocuparea Italiei în primăvara anului 49, **C.** este desemnat *dictator*, în anii 48, 46, 45, 44 este ales consul, în 48 *dictator* pe timp de un an, în 46 *dictator* pe 10 ani, pentru ca în februarie 44 să fie ales *dictator perpetuus*. Paralel îi sînt acordate puteri excepționale și drepturi speciale. După ce reușește în 45—44 să concentreze o putere cvasimonarhică, **C.** acceptă și insemnele exterioare acesteia. În pofida unei politici sociale lucide și abile, prin care încearcă să stabilească un echilibru între diferitele categorii sociale, **C.** subestimează rezistența instituțiilor republicane și animozitatea aristocrației senatoriale, care vede în el simbolul tiraniei. La Idele lui martie (15 martie 44), în preajma începerii unei campanii împotriva parților, **C.** este ucis într-o întrunire a senatului din Roma de o conjurație de c. 60 de senatori în frunte cu C. Cassius Longinus și M. Iunius Brutus. Testamentul său îl desemna ca moștenitor pe Caius Octavianus, nepotul său. Om politic de o genială fantezie și o voință de fier, diplomat subtil și lucid, organizator strălucit, inegalabil strateg și conducător de oști, **C.** rămîne una dintre cele mai importante personalități ale Romei antice și-și înscrie numele, alături de Alexandru Macedon și Hannibal, printre marii cuceritori ai antic. Prin întreaga sa acțiune, **C.** a precipitat în istoria romană trecerea de la sistemul republican la cel monarhic. Remarcabilă rămîne și creația sa literară. Mereu prezent în viața spirituală a epocii, **C.** este autor de poezii, drame, cuvîntări (considerat de Cicero drept cel mai mare retor al vremii), scrisori, studii literare, pamflete politice, memorii apreciate în antic., astăzi pierdute. Cele 7 cărți din *Commentarii de bello Gallico* și cele 3 cărți din

Commentarii de bello civili (Însemnări despre războiul civil) se înscriu printre creațiile majore ale prozei latine.

CALAMIS / KALAMIS (sec. 5 î.e.n.), sculptor grec. Întrucît multe din creațiile sale au fost expuse în Beoția, în antic. s-a acreditat ideea originii lui beoțiene. A lucrat în bronz, marmură, criselefantină. Operele lui, mult admirate de Pausanias, Pliniu, Lucian din Samosata, expuse la Atena (o Afrodită comandată de Callias pentru Propylee — c. 449 î.e.n.), Olimpia (caii de curse ai lui Hieron, tiranul Siracuzei — 466) sau Teba (o Afrodită comandată de Pindar), nu au putut fi identificate printre copiile romane păstrate. **C.** a rămas celebru în antic. prin statuile sale de cai.

CALIAS / KALLIAS (c. 510—c.440 î.e.n.), om politic atenian. Participant la bătălia de la Marathon (490), **C.**, considerat cel mai bogat atenian al epocii, se căsătorește cu Elpinike, fiica lui Miltiade și sora vitregă a lui Cimon; în trei rînduri iese învingător în cursale de care de la jocurile de la Olimpia. După succesele lui Cimon în Cipru, **C.** conduce solia ateniană care încheie în 449 pacea cu Persia Ahemenidă (numită și „Pacea lui **C.**"). A mai făcut parte în 446/445 din solia ateniană trimisă de Pericle să încheie pacea de 30 de ani cu Sparta și este, probabil, autorul tratatelor încheiate de Atena cu orașele Rhegion și Leontinoi din Graecia Magna.

CALIAS / KALLIAS (c.450 — c.370 î.e.n.), om politic atenian. Nepot al lui Calias, **C.** era notoriu la Atena prin bogăția și extravaganțele sale, ținta preferată a ironiei comediografilor Eupolis și Aristofan. În calitate de amfitrion al celei mai luxoase case din Atena, **C.** apare într-o lumină mai favorabilă în scrierile lui Platon și Xenofon. A participat ca strateg, alături de Ificrate, la victoria ateniană de la Corint asupra spartanilor (390) și a făcut parte din solia trimisă de Atena să încheie în 371 un tratat de pace cu Sparta.

CALICRATE / KALLIKRATES (sec. 5 î.e.n.), arhitect și inginer constructor grec. Participă după 460 la construirea zidurilor lungi dintre Atena și Pireu. Potrivit informațiilor lui Plutarh, a condus între 447—438, împreună cu ↑Ictinos, construirea Parthenonului de pe Acropolea Atenei. După planurile concepute de **C.**, este ridi-

cat de el sau de un elev al lui, în 421, templul zeiței Nike din Atena. I se mai atribuie cel de-a treilea templu al lui Apolo din insula Delos și templul ionian de pe Ilissos.

CALIGULA / CAIUS IULIUS CAESAR GERMANICUS (12—41), împărat roman (37—41). Fiu al generalului ↑Germanicus și al ↑Agrippinei Maior, își petrece copilăria alături de tatăl său, în mijlocul soldaților de pe Rin, de la care primește cognomenul Caligula („Cizmulița"). Deși în timpul lui ↑Tiberius nu se afirmă în viața politică, la moartea acestuia (16 martie 37), sprijinit de prefectul pretoriului, Macro, este proclamat împărat de garda pretoriană și recunoscut de către Senat. Primele 8 luni de domnie par să justifice entuziasmul cu care fusese primit de popor noul principe. Politica lui capătă însă brusc însemnele despotismului și incoerenței, metamorfoză considerată de multe izvoare drept o consecință a bolii; la curtea imperială sînt introduse ceremonialul oriental și divinizarea *princeps*-ului, sînt încurajate cultele orientale, interzise la Roma de către Tiberius. Arbitrariul politicii interne și externe, extravagențele și cruzimile, fastul serbărilor și risipirea tezaurului strîns de predecesorul său, măsurile fiscale opresive declanșează două conspirații ale opoziției senatoriale (în 39 și 40) urmate, fiecare, de valuri de procese de *crimen maiestatis*, soldate cu numeroase execuții. La 24 ianuarie 41, **C.** este asasinat în apropierea palatului său din Roma, în urma unei conspirații a pretorienilor în frunte cu Cassius Chaerea și L. Annius Vinicianus, sprijiniți de libertul Callistus. Numele lui este supus de senat unei *damnatio memoriae*.

CALIMAH / KALLIMACHOS (a doua jumătate a sec. 5 î.e.n.), sculptor, toreut și pictor grec. Arhitectul roman Vitruviu îi atribuie lui **C.** (originar din Atena sau Corint) descoperirea capitelului corintic; **C.** mai este cunoscut ca autor al unei statui reprezentînd-o pe Hera șezînd, pentru templul acestei zeițe din Plateea (c. 426) și printr-o lampă de aur din Erehteionul din Atena, lucrări apreciate îndeosebi pentru finisarea lor desăvîrșită. I se atribuie ipotetic și „Afrodita Fréjus".

CALIMAH / KALLIMACHOS (c. 315—c. 240 î.e.n.), poet și erudit grec. Născut la Cirene (Africa de Nord), într-o veche familie aristocratică, sărăcită către finele sec. 4 î.e.n., C. petrece o vreme la Atena, la studii, apoi se stabilește ca simplu profesor în Egipt, la Alexandria. Remarcat la curtea suveranilor lagizi, de ale căror favoruri a beneficiat apoi pînă la moarte, C. este însărcinat de ↑Ptolemeu I cu misiunea de a cataloga fondurile celebrei biblioteci. Fără a deveni conducătorul acesteia, C. a dobîndit ca erudit și poet de curte un mare prestigiu la Alexandria. Personalitate multilaterală, el inaugurează seria marilor erudiți alexandrini, impunîndu-se totodată drept cel mai strălucit poet al lumii elenistice. Competența, seriozitatea și hărnicia lui C. ca învățat sînt ilustrate și de datele furnizate de lexiconul bizantin Suda, potrivit cărora el este autorul unui impresionant număr de lucrări însumînd 800 de role (sau cărți). Rezultatul strădaniilor din bibliotecă îl reprezintă masivul *Pinakes (Tabel bibliografic*, 120 de cărți), care include informații asupra tuturor autorilor și operelor aflate în vestitul for alexandrin. După principiile schițate la alcătuirea acestor cataloage, C. poate fi considerat creatorul bibliografiei metodice, punînd bazele studiului științific al istoriei literaturii. Spirit enciclopedic, C. a redactat lucrări din cele mai variate domenii precum: concursurile sportive din lumea greacă, explicarea denumirilor etnice, tratate despre păsări, fluvii, fondarea orașelor elene, istoria artei; el este autorul primei lucrări paradoxografice din literatura greacă, adunînd curiozități din întreaga lume antică. Din toate aceste lucrări n-au supraviețuit decît fragmente. În schimb, a ajuns pînă la noi o parte a creației sale poetice. În *Anthologia Palatina* s-au păstrat 60 de epigrame; au mai supraviețuit 6 imnuri (din care 5 în hexametri) evocînd momente din existența lui Zeus, Artemis, Apolo, Demeter și glorificînd totodată dinastia lagidă și 13 iambi *(Iamboi)* incluzînd multe elemente autobiografice. *Hekale* (o mică epopee — *epillion*, din care s-au păstrat cîteva fragmente), poate cea mai reprezentativă creație a sa, abordează un episod din viața lui Teseu. *Ibis*, poem satiric, este o răfuială cu adversarul său literar ↑Apollonios

din Rhodos. *Plokamos Berenikes (Cosița Berenicei)*, poem mitologic (descoperit în 1929), l-a inspirat pe Catul. Dintre poemele lirice *(Mele)* nu s-au păstrat decît puține fragmente, elocvente totuși pentru diversitatea tematicii abordate de C. De o mare faimă în antic. și ev. med. s-a bucurat *Aitia (Cauzele)*, în 4 cărți, culegere de legende în versuri, menite a explica originea unor serbări și obiceiuri, a numelor unor zei și eroi, monumente și orașe. Despre tragediile și comediile atribuite lui C. nu mai avem nici o informație. Reprezentant al elenismului, C. a căutat și a deschis prin creația sa noi drumuri, care reflectă idealul literar al unei noi poetici. El abandonează programatic forma greoaie a epopeii, pe care o consideră perimată (de unde și disputa cu Apollonios din Rhodos), în favoarea poeziei de mici dimensiuni, îmbinare de fantezie explozivă și rafinament, cizelată cu multă atenție și migală. Prin C. cunoștințele enciclopedice și cele cu caracter științific își fac intrarea plenar în lumea poeziei. Poet de curte, C. se adresează exclusiv unui public ales, cult și implicit limitat; el devine idealul tipului de *poeta doctus*. Ironia, tonul imnurilor ca și al altor creații trădează distanțarea definitivă față de lumea miturilor. Drumul inaugurat de C., cel al poeziei lirice, intimistă, concisă și cizelată pînă la perfecțiune, a fost fertil pentru întreaga epocă elenistică. Influența asupra poeților neoterici și elegiaci latini (Catul, Horațiu, Properțiu, Ovidiu), care au reluat motive și teme ale creației sale, a fost puternică. Quintilian îl numea *princeps elegiae*.

CALINOS / KALLINOS/ din EFES (sec. 7 î.e.n.), primul poet liric grec cunoscut. Contemporan mai vîrstnic al lui Arhiloh, C. a trăit probabil în timpul invaziei triburilor cimerienilor și trerilor în Asia Mică (c. 657). Cele cîteva versuri păstrate cuprind un înflăcărat apel adresat tinerilor din orașul natal pentru a se ridica la luptă împotriva invadatorilor, precum și o rugăciune către Zeus pentru a-i ajuta pe cetățenii din Smirna în gravul pericol.

CALISTENE / KALLISTHENES/ din OLYNTHOS (c. 370 — c. 327 î.e.n.), istoric, orator și filosof grec. Strănepot al lui Aristotel, crește în casa Stagiritului, devenind apoi istoric de curte al lui Alexandru

cel Mare. Implicat în mișcarea de opoziție stîrnită de politica filopersană a acestuia, este întemnițat și executat. Din opusculele sale filosofice, retorice, ca și din opera sa istorică, s-au păstrat numai cîteva fragmente. Creația sa istoriografică număra *Hellenika* (10 cărți), o istorie a Greciei între 386 și 356, în care C. reliefează epoca hegemoniei tebane subliniind personalitățile lui Pelopidas și Epaminondas, *Peri tou hierou polemou (Despre războiul sacru)* și prima relatare istoriografică a campaniei celebrului cuceritor antic întreruptă la bătălia de la Gaugamela (331, *Ta kata Alexandrou — Istoria faptelor lui Alexandru)*. Lucrarea sa abundă în excursuri geografice, astronomice, botanice, zoologice, filologice. Redactată de pe pozițiile curții macedonene și ale ideologiei panelenice, ea inaugurează, prin exacerbarea rolului personalității și prin retorism, istoriografia elenistică.

CALISTRAT/KALLISTRATOS (? — c. 355 î.e.n.), om politic și orator atenian. Ales în 378 strateg, alături de Timoteu și ↑Chabrias, C. are un rol realist, constructiv, în organizarea celei de a doua Ligi Delio-Atice (îndeosebi în stabilirea finanțelor și redactarea constituției). Strateg în 373/72 și 372/71, C. este, alături de ↑Ifierate, unul dintre principalii acuzatori ai lui Timoteu (373). Poziția sa filospartană și antitebană a influențat într-o însemnată măsură politica atenian dintre 377 și 362. Autoexilat în 362, apoi condamnat la moarte *in absentia*, C. este executat în momentul cînd a îndrăznit să se întoarcă în patrie.

CALON/KALON/ din EGINA (sec. 6 î.e.n.), sculptor grec. Elev al lui Tectaios și Angelion, contemporan cu Camachos și Hegesias, C. este unul dintre întemeietorii celebrei școli în bronz din Egina. I se atribuie sculpturi ale frontonului templului Aphaia și o Atenă din lemn pentru un sanctuar din Peloponeș.

CAMBISE/CAMBYSES/, numele a doi suverani persani din dinastia Ahemenizilor.

CAMBISE I/CAMBYSES I (? — c. 559 î.e.n.), rege (600—559 î.e.n.). Rege al Persiei și al prov. Anșan (partea de E a Elamului), căsătorit cu Amytis (sau Mandane), fiica regelui Mediei, Astyages, C. pune

bazele ascensiunii puterii persane care, sub fiul său Cirus II cel Mare, va deveni forța hegemonă a Orientului Mijlociu.

CAMBISE II/CAMBYSES II (? — 522 î.e.n.), suveran al Imp. Ahemenid (529—522 î.e.n.). Fiu al lui ↑Cirus II cel Mare, **C.** participă, alături de tatăl său, la campania împotriva Regatului Noului Babilon (539) și continuă politica expansionistă inițiată de predecesorul său, cucerind în 525 Egiptul faraonic și capturîndu-l pe faraonul ↑Psametic III după bătălia de la Pelusion. Întreprinde campanii în Libia, Cirenaica și Nubia; vizează cucerirea Etiopiei și Cartaginei, dar moare în drum spre Persia, unde magul Gaumata se proclamase rege, dîndu-se drept Bardiya sau Smerdis (fratele lui **C.**, ucis din ordinul vanitosului și crudului suveran).

CAMILLUS MARCUS FURIUS (? — 364 î.e.n.), om politic roman. Cel mai ilustru reprezentant al gintei patriciene Furia, **C.** este prima personalitate istorică a Romei republicane, căreia, dincolo de legendă, i se poate recunoaște cu certitudine o existență reală. Potrivit tradiției, **C.** a fost în 6 rînduri (401, 398, 394, 386, 384, 381), tribun militar cu puteri consulare, censor în 403 și dictator în 396, 390, 389. În calitate de dictator, cucerește în 396, la capătul unui război care dura de 10 ani, orașul etrusc Veii; obiecte din pradă sînt dăruite sanctuarului lui Apolo din Delfi. În 387 **C.** ar fi luptat cu succes împotriva galilor invadatori conduși de Brennus și ar fi organizat reconstrucția cetății, motiv pentru care Titus Livius îl numește „al doilea întemeietor al Romei".

CANAKYA → **KAUTILYA**

CARACALLA/MARCUS AURELIUS ANTONINUS (188—217), împărat roman (211—217). Caracalla, porecla împăratului, derivă de la numele celtic al unei mantale purtate în Gallia. Fiu al lui Septimius ↑Severus și al Iuliei Domna, născut la Lyon, **C.** este desemnat în 196 *caesar*, iar în 198 *augustus*, devenind la 4 februarie 204, la moartea tatălui, coîmpărat alături de fratele său, Geta. Ura nestinsă care mina din copilărie relațiile dintre cei doi frați duce, în februarie 212, la asasinarea lui Geta în palatul din Roma, urmată de uciderea a 20 000 de partizani ai acestuia. **C.** continuă politica lui Septimius

Severus de întărire a autorității imperiale, avînd ca principal sprijin armata. Consecințe însemnate pentru istoria Romei va avea *Constituția Antoniană* promulgată de el în 212, care acordă cetățenia romană întregii populații libere din Imp., prov. dobîndind astfel statut egal cu Roma și Italia. Avid de glorie, visîndu-se un nou Alexandru cel Mare, **C.** inițiază o politică externă ofensivă, luptă la răsărit de Rin împotriva alamanilor (213), la Dunăre împotriva carpilor (214), iar în 215 începe un nou război împotriva Regatului Part. Este însă asasinat în aprilie 217, în timpul campaniei din Mesopotamia, din instigarea prefectului pretoriului, M. Opellius Macrinus.

CARNEADE / KARNEADES/ din CIRENE (c. 214—c. 129 î.e.n.), filosof grec. La Academia din Atena **C.** este elevul, apoi (din 164/160) succesorul lui Hegesinos la conducerea acestui reputat for filosofic. În 156/155 face parte, alături de peripateticianul Critolaos din Faselis și de stoicul Diogene din Seleucia, din celebra solie ateniană trimisă la Roma. Aici **C.** și-a impresionat auditoriul ținînd în două zile cîte o prelegere, întîi în favoarea, apoi împotriva dreptății. **C.** a continuat orientarea sceptică a lui ↑Arcesilau (asemenea acestuia, nu a lăsat nimic scris), pledînd în favoarea abținerii de la orice decizie *(apoché)*, dar rezervînd totuși conținutului relativ al adevărului *(pithanon*, tradus de Cicero prin *probabile)*, un rol mult mai important; în jurul acestui termen, **C.** dezvoltă o întreagă teorie proprie, pledînd împotriva existenței zeilor, împotriva prezicerilor și haruspiciilor, a astrologiei, precum și a fatalismului stoic.

CASANDRU/KASSANDROS (c. 355—297 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Fiu mai vîrstnic al lui ↑Antipatros (regent al Macedoniei în absența lui Alexandru cel Mare), **C.** sosește abia în 324 la curtea din Babilon. După dispariția marelui cuceritor este numit în 321 *chiliarh* al cavaleriei Asiei, alături de Antigonos, dar neînțelegerile cu acesta îl determină să se retragă în Macedonia. Decizia lui Antipatros din 319, devenit, la moartea lui Perdiccas, regent al Imp. lui Alexandru cel Mare, de a-l desemna pe Polyperchon și nu pe el succesor în funcție, îl determină pe **C.** să se alieze cu Antigonos, Lisimah și Ptolemeu împotriva propriului tată. În

319—316 C. îl izgonește pe Polyperchon din Macedonia și Grecia și este desemnat strateg al Europei. El se dovedește cel mai înverșunat dușman al familiei lui Alexandru: în 316 C. o capturează și execută pe Olimpia, ambițioasa și cruda mamă a lui Alexandru, apoi pe soția acestuia, Roxana, și pe fiul ei Alexandru IV (310), devenind *de facto* conducătorul Macedoniei. În 315 C. se aliază cu Ptolemeu, Lisimah și Seleucos, participînd la luptele din Grecia împotriva lui Antigonos, apărătorul ideii de unitate a imp. lăsat de Alexandru Macedon. În 305 se proclamă rege al Macedoniei și trimite în Asia, sub comanda fratelui său Pleistarchos, trupe care participă la victoria de la Ipsos (301) asupra lui Antigonos Monophthalmos. Spirit rafinat și cultivat, C. a fondat orașele Casandreia și Thessalonice și a reconstruit Teba, distrusă de Alexandru cel Mare.

CASSIUS DIO COCCEIANUS (c. 150—c. 235), om politic și istoric grec. Fiul senatorului Cassius Apronianus din Niceea (Bitinia), înrudit cu Dion Chrysostomos, C. este primit în senat sub Commodus, este desemnat praetor de Pertinax (193) și cunoaște o strălucită carieră politică în vremea dinastiei Severilor (consul sufect, guvernator al prov. Africa, Dalmația, Pannonia Superior), încoronată de consulatul din 229, alături de împăratul ↑Severus Alexander. Animozitatea soldaților și pretorienilor îl obligă să se retragă după această dată în prov. natală. C. își începe activitatea literară sub Septimius Severus cu o scriere despre vise și preziceri, o continuă cu o istorie a războiului civil care a urmat morții lui Commodus și cu o biografie a lui Arian din Nicomedia. Opera capitală este *Istoria romană (Romaike historia)* în 80 de cărți — integral păstrate 36—60 și 78—79 (anii 69 î.e.n.—47 e.n.), restul în excerpte ale lui Ioannes Xiphilinos și Ioannes Zonaras și în alte surse bizantine din sec. 11—12. Urmînd modelul analisticii latine, C. narează istoria Cetății Eterne de la Eneas pînă în 229 (republicii îi sînt închinate primele 50 de cărți). Scrisă de pe pozițiile aristocrației senatoriale fidele împăratului, ea rămîne, în pofida retorismului, unul din principalele izvoare antice ale sfîrșitului republicii și ale principatului. Prin informațiile referitoare la războaiele daco-ro-

mane, opera lui **C.** reprezintă un izvor de neînlocuit pentru istoria Daciei în epoca lui Decebal.

CASSIUS LONGINUS CAIUS (? — 42 î.e.n.), om politic roman. În calitate de quaestor (53), **C.** participă, în subordinea lui M. Licinius Crassus, la bătălia de la Carrhae și asigură retragerea armatei înfrînte în Siria, prov. pe care o apără în anii 52—51 împotriva parților. Tribun al poporului (49), **C.** se raliază la izbucnirea războiului civil, taberei senatoriale și comandă flota lui Pompei (49—48): grațiat de Caesar după bătălia de la Pharsalos (48). Desemnat praetor în 44, este, alături de M. Iunius †Brutus, inițiatorul conjurației soldate cu asasinarea lui Caesar (la 15 martie 44). În septembrie 44 **C.** sosește în Siria, preia comanda armatei romane din prov. și-l elimină pe consulul P. Cornelius Dolabella. În primăvara anului 43 senatul legalizează situația lui Brutus (stăpîn al prov. balcanice) și a lui **C.** acordîndu-le puteri excepționale *(imperium maius)* în Orient. După constituirea în noiembrie 43 a celui de-al doilea triumvirat, **C.** și Brutus sînt decretați dușmani ai statului. Cu o puternică armată ei traversează în vara anului 42 Hellespontul, înaintează în Macedonia, dar sînt înfrînți de Marcus Antonius și Octavianus în toamna anului 42 în bătălia de la Philippi. **C.** se sinucide la sfîrșitul bătăliei.

CATILINA LUCIUS SERGIUS (c. 108—62 î.e.n.), om politic roman. Descendent al unei vechi familii patriciene sărăcite, **C.** participă sub comanda consulului Cn. Pompeius Strabo la „Războiul aliaților" (91—88), iar în 83 se raliază lui L. Cornelius Sulla acumulînd în vremea proscripțiilor o apreciabilă avere. Praetor în 68, apoi guvernator al prov. Africa (67—66), devine celebru prin administrarea abuzivă și rapida sa îmbogățire. Revenit la Roma (66), este implicat într-un tenebros complot, eșuat, care viza asasinarea consulilor din anul 65. În următorii doi ani candidează pentru consulat, inițial susținut de Crassus și Caesar, apoi căutînd sprijinul categoriilor sociale dezmoștenite ale societății romane, al căror purtător de cuvînt devine. Eșuînd în aceste tentative, ambițiosul **C.** nu vede în

63 altă cale pentru dobîndirea puterii decît o lovitură de stat prin care să-și înlăture dușmanii și să impună lichidarea tuturor datoriilor; semnalul pentru declanșarea insurecției urma să-l constituie asasinarea consulului în funcție, M. Tullius ↑Cicero. Descoperirea conspirației în octombrie 63 îi prilejuiește lui Cicero rostirea, în lunile noiembrie-decembrie, a celebrelor *Catilinare (quousque tandem Catilina abutere...)*, soldate cu fuga lui C. din Roma și cu condamnarea și executarea la 5 decembrie a unora dintre principalii săi partizani. Refugiat în Etruria, unde constituie în grabă o mică armată, C. este învins și ucis în ianuarie 62, în bătălia de la Pistoria, de către forțele senatoriale.

CATO CEL BĂTRÎN / MARCUS PORCIUS CATO CENSORIUS (234—149 î.e.n.), om politic, istoric și scriitor latin. Fiu al unui cavaler din Tusculum, *homo novus* sosit de timpuriu la Roma unde, grație personalității sale energice și inteligente, tenacității și integrității morale, urcă toate treptele ierarhiei sociale și politice, C. s-a impus ca una dintre cele mai remarcabile figuri ale republicii romane. La 17 ani participă la bătălia de la Lacul Trasimene (217 î.e.n.), luptă apoi, în subordinea lui Fabius Maximus, împotriva lui Hannibal și-l însoțește în 204 pe P. Cornelius Scipio în expediția din Africa de Nord care încheie cel de-al doilea Război punic. *Quaestor* (205), *aedil* (199), *praetor* (199), *consul* (195), are un rol decisiv în dobîndirea victoriei de la Thermopyle asupra armatei seleucide (191). Pînă la sfîrșitul vieții rămîne un neobosit dușman al Cartaginei; cuvintele *Ceterum censeo, Carthaginem esse delendam (Pe de altă parte, cred eu, Cartagina trebuie distrusă)* revin obsedant în toate discursurile sale. Censura sa din 184 va rămîne celebră în analele Republicii prin severitatea măsurilor adoptate, aducîndu-i cognomenul de Censorius • De 44 de ori atacat în justiție fără a fi vreodată condamnat, C. este principalul reprezentant al cercurilor aristocrației senatoriale conservatoare care, tot mai îngrijorate de pătrunderea culturii grecești în Italia, în care văd principala cauză a decăderii morale, încearcă să-i opună revenirea la vechile valori morale romane *(mos maiorum)*. Accluiași

obiectiv major îi sînt subordonate și scrierile sale, grație cărora este considerat creatorul prozei literare latine. *Origines (Originile)*, păstrată fragmentar, o istorie a Romei și a triburilor italice în 7 cărți, de la fondarea cetății pînă în 149, reprezintă prima lucrare de istoriografie latină. Concepută ca o *res gestae populi Romani*, opera exaltă virtuțile maselor anonime, în care C. vede garantia măreției romane. Din bogata sa creație în domeniul oratoric (Cicero cunoștea 150 dintre cuvîntările sale), dreptului, medicinii, economici agrare, s-a păstrat integral opusculul *De agricultura*, izvorît dintr-o bogată experiență proprie, prețios prin informațiile asupra agriculturii italice.

CATO UTICENSIS MARCUS PORCIUS (95—46 î.e.n.), om politic roman și orator. Strănepot al lui Cato cel Bătrîn, nepot al lui Livius Drusus, C. beneficiază de o solidă educație retorică și filosofică aderînd de timpuriu la doctrina stoică. În calitate de tribun militar (67—66), *quaestor* (64), tribun al plebei (62), administrator al Ciprului (58—56), *praetor* (54), C. se impune, prin integritatea caracterului și a acțiunilor sale, ca unul dintre cei mai influenți reprezentanți ai aristocrației senatoriale; *gravissimus atque integerrimus vir* (cum îl numește Cicero), cu ferme convingeri republicane, devine după anul 60 un tenace adversar al lui Caesar și Pompeius în senat. După apropierea lui Pompei de senat (52), C. se află alături de el în lupta împotriva lui Caesar. În 49—48, este *propraetor* în Sicilia și Grecia, participă la lupta de la Dyrrachium, devine guvernator al Africii (47—46), sufletul rezistenței senatoriale împotriva lui Caesar; după victoria lui Caesar de la Thapsus respinge cu mîndrie oferta de grațiere a acestuia, sinucigîndu-se la Utica. Prin austeritatea moravurilor cît și prin moartea sa, C. devine, pentru aristocrația senatorială din primul secol al principatului, simbolul luptei pentru „*libera res publica*".

CATUL / CAIUS VALERIUS CATULLUS (c. 87—c. 54 î.e.n.), poet latin. S-a născut la Verona, într-o familie de bună condiție, care se bucura de prietenia lui Caesar (atacat mai tîrziu fără reținere de poet în epigrame). Venit la Roma pentru studii, este atras, în

egală măsură, de plăcerile capitalei și fascinat de lumea literelor. Prieten cu istoricul Cornelius Nepos, îi cunoaște pe Cicero și Hortensius dar, în primul rînd, participă cu înflăcărare la viața „cenaclului" poeților neoterici alături de P. Valerius Cato, Helvius Cinna, Licinius Calvus ș.a. Contestatari ai clasicismului, după modelul noului alexandrinism grec, ei îi reproșează închistarea în convenție, ariditatea, impersonalitatea și îi opun o artă subiectivă și estetizantă, eliberată de considerații didactico-morale. După un an petrecut în Bitinia (57—56), în statul major al propraetorului Caius Memmius, se pare în vederea redresării situației financiare, **C.** se retrage pe domeniul său de la Sirmium, unde moare curînd, în plină tinerețe. Cel mai cunoscut (ne-au parvenit de la el 116 poezii, de diverse dimensiuni și forme metrice) și probabil cel mai talentat dintre neoterici, **C.** este un desăvîrșit cunoscător și mînuitor al arsenalului artistic elenistic. Procedeele poeziei alexandrine sînt amplu utilizate în cele trei poeme de mari dimensiuni *(Epithalamium Pelei et Thetidos — Nunta zeiței Thetis cu Peleu, De Coma Berenicis — Cosița Berenicei, Attis)* — subiectul mitologic galant, rafinament și prețiozitate stilistică —, fără a reuși să înăbușe personalitatea poetului care, mai ales în pasajele de dragoste, găsește o tonalitate simplă, vibrantă. Gingășia și grația juvenilă, aluzia șăgalnică, o anume solemnitate care anunță marca poezie clasică salvează de artificialitate și cele două epitalamuri ale lui **C.** (mai ales *In nuptias Iuniae et Manlii).* Adevărata măsură a talentului său o dau însă poeziile de inspirație personală, piese scurte dedicate prieteniei, afecțiunii fraterne și, cele mai multe, marii iubiri pentru Lesbia (nume sub care se ascunde, se pare, †Clodia, sora lui Clodius Pulcher). Modelului grec (Anacreon, Safo, alexandrinii) **C.** reușește să-i imprime un suflu liric de mare autenticitate, aducînd în poezia latină o intensitate și profunzime a sentimentului, ca și o francheță a expresiei, necunoscute pînă la el. Bucuriile dragostei, pasiunea mistuitoare, dezamăgirea pricinuită de infidelitatea iubitei sînt exprimate cu o neobișnuită sinceritate și acuitate a senzațiilor, într-o mare alternanță de tonuri, de la accentele cele mai

delicate la violența brutală și la vulgaritatea crudă. Deschizător de drumuri în poezia latină, strălucit precursor al elegiei ce-și va găsi forma clasică la autorii perioadei augustane (Tibul, Properțiu, Ovidiu), **C.** are și marele merit de a fi pregătit urmașilor o limbă latină flexibilă și armonioasă.

CELSUS AULUS CORNELIUS (sec. 1 e.n.), enciclopedist latin. **C.**, despre a cărui biografie nu avem nici o informație, a elaborat în vremea împăratului Tiberiu (14—37), în tradiția lui Cato cel Bătrîn și Varro, o enciclopedie, *Artes (Arte)*, consacrată agronomiei, medicinii, retoricii, artei militare și poate dreptului și filosofiei. Cele 8 cărți despre medicină *(De medicina)*, singurele păstrate, redactate cu o remarcabilă claritate, reprezintă un izvor de neprețuit pentru istoria acestei științe în sec. 2—1 î.e.n. Fără a fi fost el însuși medic, **C.** a posedat vaste cunoștințe în acest domeniu, fiind supranumit de posteritate *medicorum Cicero*.

CHABRIAS (c. 420—357 î.e.n.), general atenian. Alături de Ificrate și Chares, este unul dintre condotierii proeminenți ai sec. 4. După ce se remarcă în Războiul corintic împotriva falangei spartane (389), luptă în Cipru ca mercenar al regelui Euagoras (386—316), apoi trece în slujba Egiptului răsculat împotriva autorității persane (386). Revenit la Atena, obține strălucita victorie navală de la Naxos asupra Spartei (376) și sporește numărul polisurilor incluse în cea de-a doua Ligă delio-atică. Luptă cu succes împotriva tracilor tribali (375) și a Tebei (369), apoi pleacă din nou ca mercenar în Egipt (361—359). Cade la începutul Războiului aliaților (357—355) într-o luptă din rada portului Chios.

CHANDRAGUPTA → CIANDRAGUPTA

CHARES (c. 394—c. 324 î.e.n.), general atenian. Adept al partidei democratice la Atena, **C.**, personalitate reprezentativă pentru conducătorii militari ai Greciei sec. 4 — curajos, energic, întreprinzător, individualist și versatil — participă la Războiul aliaților (357—355), apoi devine principalul oponent militar atenian al lui ↑Filip II, regele Macedoniei, la Olint (348), în Tracia și la Byzantion (340); la Cheroneia este comandantul forțelor ateniene (338).

Refugiat în 335 în Imp. Ahemenid, luptă împotriva lui Alexandru cel Mare în tabăra persană.

CHEFISODOT / KEPHISODOTOS / cel BĂTRÎN (a doua jumătate a sec. 5 — prima jumătate a sec. 4 î.e.n.), sculptor grec. Originar din Attica, C. este probabil tatăl și dascălul lui Praxitele. Împreună cu Strongylion și Olympiosthenes, C. realizează, în jurul anului 400, cele trei muze de pe Helicon, iar ulterior grupul „Hermes cu Dionysios copil"; „Eirene cu Pluto", copil din Agora ateniană (c. 374 î.e.n.), „Acme" (c. 370) ne sînt cunoscute din replici elenistice și romane. O serie de lucrări considerate ale lui sînt atribuite de critica mai recentă nepotului său Chefisodot cel Tînăr (c. 340 —c. 275 î.e.n.), fiul lui Praxitele.

CHEFREN / KHAFRE/, faraon din Regatul Vechi, din timpul celei de-a 4-a dinastii (2613—2494 î.e.n.). Fiu al lui ↑Cheops, C. este constructorul celei de-a doua, ca mărime, piramide de la Gizeh (cu latura de 215 m și înaltă de 143 m) și probabil că tot din ordinul său a fost sculptat, în vecinătatea acesteia, Marele Sfinx. Efortul deosebit solicitat de înălțarea grandioaselor piramide a secătuit probabil țara, tradiția greacă făcînd din Cheops și C. tirani urîți de popor.

CHEOPS / KHUFU/, al doilea faraon al celei de a 4-a dinastii (2613 —2494 î.e.n.). Fiu și succesor al lui ↑Snefru, în cei 23 de ani de domnie ai săi autocratismul faraonului atinge un apogeu, reflectat de construcția la Gizeh a celei mai monumentale piramide a Egiptului antic. Cu o latură de 230, 90 m și înaltă de 146,60 m, piramida lui C., una dintre cele 7 minuni ale lumii antice, atestă gradul de centralizare administrativă, dar și nivelul atins de știința și tehnica egipteană, care a putut realiza și organiza tăierea, transportul și ridicarea a 2 300 000 blocuri de piatră, cu o greutate medie de 2,5 t fiecare, de către o armată de țărani liberi (și nu de sclavi), ani de-a rîndul, în timpul sezonului inundațiilor.

CHILDERIC, numele a trei regi franci din dinastia Merovingienilor.

CHILDERIC I (c. 436—481), rege (457—481). Conducător al francilor salieni din NE Galliei, **C.** luptă alături de generalul roman Aegidius împotriva vizigoților și alanilor (457), apoi a saxonilor. Prin politica sa, **C.** creează premisele unificării francilor salieni și ripuari și ale fondării puternicului regat franc sub fiul său Clovis I (481—511).

CHLODION/CHLODIO (?—c. 448 e.n.), rege al francilor (c. 455—c. 448). Conducător al francilor salieni de la hotarele de NE ale Galliei (din Brabantul de astăzi), **C.** își extinde stăpînirea spre V în reg. rîului Somme (prov. Belgica Secunda), dar este înfrînt de generalul roman ↑Aëtius (c. 432); **C.** este primul reprezentant al dinastiei merovingiene atestat istoric.

CHILON (sec. 6 î.e.n.), reformator spartan. Efor (c. 556/555), a jucat, se pare, un rol important în restructurările politicii interne și externe la Sparta, fiind inclus de Platon printre cei 7 înțelepți ai lumii antice. De numele său este legată extinderea autorității eforilor, care primesc acum dreptul de a-i depune pe cei doi regi (o extindere a puterii aristocrației în dauna autorității executive), și reorientarea politicii externe a cetății care renunță, alarmată de numărul crescînd al hiloților și periecilor, la noi anexiuni și trece la edificarea de alianțe în cadrul Ligii Peloponesiace.

CIANDRAGUPTA/ în limba greacă **SANDRACOTTOS** (?—c.286 î.e.n.), suveran indian (324—297 î.e.n.). Cu sprijinul sfetnicului său ↑Kautilya, subtil om politic și literat (devenit apoi prim-ministru), generalul **C.** ocupă tronul Regatului Magadha, înlăturîndu-l pe ultimul reprezentant al dinastiei Nanda. Fondator al dinastiei Maurya (324—187 î.e.n.), **C.** profită de bulversările produse de expediția lui Alexandru cel Mare în NV Indiei pentru a pune bazele primului și totodată celui mai întins imp. din istoria Indiei antice. La scurt timp de la preluarea puterii, **C.** cucerește Punjabul și Sindul (reg. ocupate în 327—326 de Alexandru cel Mare și administrate după moartea acestuia de generali ai săi), apoi vaste ținuturi din India Centrală. În 305 **C.** respinge încercările lui Seleucos Nicator, fostul diadoh, conducător al Regatului Seleucid, de a

reocupa prov. indiene stăpînite de Alexandru Macedon și încheie cu acesta un tratat de pace în virtutea căruia Seleucos I renunță la ele în schimbul a 500 de elefanți de luptă. Aflat ca sol al lui Seleucos I la curtea lui **C.** de la Pataliputra, grecul ↑Megasthenes oferă lumii elenistice, la întoarcerea în patrie, insolite informații asupra Imp. Maurya. **C.** abdică în favoarea fiului său ↑Bindusara, retrăgîndu-se într-o mănăstire jainistă din S Indiei.

CIANDRAGUPTA, numele a doi suverani indieni ai Imp. Gupta.

CIANDRAGUPTA I, suveran (320—335). Principele **C.**, originar din Pataliputra (astăzi Patna), își extinde după căsătoria cu prințesa Kumaradevi, care-i aduce sprijinul puternicului clan Licchavi, autoritatea asupra reg. centrale ale văii Gangelui (vechiul terit. al statului Magadha). 26 februarie 320, ziua în care **C.** adoptă titlul imperial de *maharajadhiraja* („rege mai presus de marii regi"), devine data tradițională a începutului erei Gupta și de fondare a noului imp., care după 5 sec. de la dispariția Imp. Maurya, reunifică pentru 200 de ani cea mai mare parte a Indiei (nordul și centrul peninsulei). Epoca Gupta, perioada de aur a civilizației antice indiene, reprezintă un răstimp de prosperitate materială și înflorire culturală fără egal. Fondatorului dinastiei îi succede fiul său Samudragupta.

CIANDRAGUPTA II VIKRAMADITYA, al treilea suveran al dinastiei Gupta (380—415). Fiu și succesor al lui Samudragupta, domnia lui **C.** marchează apogeul politic și cultural al Imp. Gupta, care se întinde acum din Bengalul de N la Kathiawar și din Himalaia la Narbudda. Fastul și splendoarea curții lui **C.** de la Ujjayini sînt pe larg descrise de pelerinul chinez ↑Fa-Hsien care colindă timp de 10 ani țara. Printre numeroșii oameni de știință și cultură strînși la curtea sa se numără, potrivit tradiției, și poetul ↑Kalidasa (autorul *Sakuntalei*).

CIAXARE/CYAXARES (?—c.584 î.e.n.), rege al Mediei (c. 630 — c. 584 î.e.n.). Fiul și succesorul lui Fraorte (Phraortes), centralizînd statul med, **C.** face din acesta, pentru scurt timp, o putere de prim rang a Orientului Mijlociu. După ce consolidează hotarele

septentrionale, respingînd atacurile triburilor nomade ale sciților și ale cimerienilor și anexînd Regatul Urartu, **C.** reușește, în alianță cu regele↑Nabopalassar al Babilonului, să desființeze statul asirian, cucerind în 614 și 612 orașele-capitală Assur și Ninive. Prima ciocnire între Media și Lidia, vecinul apusean (590—585), se încheie prin căsătoria fiului și succesorului său Astiage cu fiica regelui lidian Alyattes.

CICERO MARCUS TULLIUS (106—43 î.e.n.), orator, filosof și om politic roman. Născut la Arpinum (Latium), într-o bogată familie de rang ecvestru, beneficiază de o aleasă educație la Roma, unde studiază poezia și retorica cu L. Aelius Stilo, elocința cu renumiții oratori Marcus Antonius (bunicul triumvirului) și P. Licinius Crassus, audiază procesele marilor juriști Q. Mucius Scaevola Augurul ș.a. Cea mai mare parte a pregătirii sale o datorează însă oamenilor de cultură greci. În capitala Imp., el face primii pași în filosofie sub îndrumarea epicureului Phaedrus, a lui Philon din Larisa, conducătorul Academiei din Atena, refugiat aici în 88, cu stoicul Diodotos, pe care îl va găzdui și de care îl va lega o strînsă prietenie. Retorul Apollonius Molon, venit în 82—81 la Roma ca reprezentant diplomatic al Rhodosului, îi va oferi un nou prilej de lărgire a cunoștințelor, pe care le va desăvîrși în cursul călătoriei din 79—77 în Grecia și Asia Mică. Studiază la Atena cu Antiochos din Askalon, succesorul lui Philon la conducerea Academiei, și cu epicureul Zenon din Sidon, cunoaște în Asia marii oratori greci ai timpului, face apoi un popas mai lung în Rhodos, unde este elevul lui Molon. Întors la Roma, își reia activitatea de avocat (debutase încă din 81—80, atacînd cu îndrăzneală un libert al lui Sulla în discursul *Pro Sexto Roscio Amerino*). Quaestura din Sicilia (76) este începutul unui strălucit *cursus honorum* pe care, grație meritelor sale, acest *homo novus* îl va parcurge și în care oratorul și omul politic sînt indisolubil legați. În 70 obține o largă notorietate ca apărător al sicilienilor în procesul de delapidare intentat lui ↑Verres, fostul guvernator al insulei. **C.** pronunță cu această ocazie două din cele 5 discursuri împotriva lui Verres *(In Verrem)*, adevărată capodoperă oratorică,

semnificativă pentru stilul „rodian" al tuturor discursurilor sale, echilibru între asianism și aticism. În 69 este *aedil curul*, în 66 — *praetor urban*, calitate în care rostește primul său mare discurs politic — *Pro Lege Manilia*. Consulatul din 63 reprezintă apogeul carierei politice și oratorice a lui C., victorios în fața conjurației lui Catilina, împotriva căruia pronunță cele 4 celebre *Catilinare (In Catilinam)*, soldate cu fuga lui Catilina, condamnarea și executarea unora dintre partizanii săi. Duritatea proscripțiilor inițiate îi atrage în 58, după încheierea primului triumvirat, exilul, din care este rechemat în anul următor de către Pompei, căruia i se va alătura în 49, în cursul conflictului cu Caesar. Iertat de Caesar, își reia locul în senat, fără a mai juca un rol decisiv în viața politică. În această perioadă scrie marile sale opere de filosofie și retorică. După asasinarea lui Caesar, îl susține pe Octavian și îl atacă vehement, în 14 discursuri, din 44 și 43 *(Filipicele)*, pe Marcus Antonius, în care vede un succesor al dictatorului dispărut. Va cădea victimă răzbunării acestuia în cursul proscripțiilor ordonate după încheierea celui de-al doilea triumvirat • A lăsat posterității o operă imensă, cuprinzînd discursuri, tratate *(De oratore, Brutus, Orator)* și lucrări mai mici de retorică *(Partitiones oratoriae — Despre părțile discursului, De optimo genere oratorum — Despre cel mai bun fel de elocință, Topica — Locurile comune* ș.a.), opere de filosofie *(Hortensius, De finibus bonorum et malorum — Definiri ale binelui și răului în sine, Tusculanae disputationes — Discuțiile de la Tusculanum, De natura deorum — Despre natura zeilor* ș.a.), opere de filosofie politică *(De republica, De legibus*, ambele concepute ca replică la lucrările cu același titlu ale lui Platon, *De officiis — Despre îndatoriri* etc.), o bogată corespondență (din care s-au păstrat 16 cărți de scrisori, cele mai multe destinate prietenului său Atticus). Dincolo de marea diversitate tematică și stilistică, scrierile lui C. au însă o unitate incontestabilă, pe care le-o conferă caracterul lor profund umanist. Ele își definesc autorul nu ca pe un simplu literat, orator, filosof sau teoretician politic, ci ca pe

un mare om de cultură și cetățean, a cărui viață se structurează pe binomul *otium* și *negotium*, gîndire și acțiune. Pentru C. activitatea intelectuală trebuie să se subordoneze în întregime scopurilor civice, iar activitatea politică, privită ca o datorie sacră, nu este concepută decît în conformitate cu cele mai înalte principii ale spiritului. Oratorul ideal, conturat în lucrările sale de retorică, este acela care, grație talentului, culturii și responsabilității politice, transformă cuvîntul în instrument al acțiunii practice, iar omul de stat model — *princeps*-ul, care trebuie să întrunească concomitent calitățile oratorului, conducătorului militar și filosofului. C. a încercat să pună în concordanță rezultatele speculației filosofice cu exigențele practicii politice; sistemul de guvernare preconizat de el este o republică aristocratică, bazată pe *concordia ordinum (înțelegerea claselor)* și respectînd drepturile tuturor *(dignitas)*. O mare influență asupra gîndirii europene a exercitat și opera sa filosofică. Fără a crea un sistem propriu și fără a se subordona în întregime nici uneia din școlile filosofice ale antic., el a selectat și combinat elementele fecunde ale tuturor doctrinelor, introducînd la Roma, pentru prima oară în ansamblul lor, toate cuceririle filosofici grecești. Înainte de toate, C. a rămas însă cel mai mare scriitor de proză din antic. romană. Stilul ciceronian, caracterizat prin amploare și simetrie, strălucire și rigurozitate, în care efuziunile emotive sînt permanent disciplinate prin controlul intelectului, a constituit statornic, pînă în epoca modernă, un model incontestabil.

CILON/KYLON (sec. 7 î.e.n.), aventurier grec. Aparținînd unei familii aristocratice ateniene, învingător la jocurile de la Olimpia (c. 640 î.e.n.), ginere al tiranului Theagenes din Megara, C., sprijinit de un grup de tineri oligarhi și de mercenari ai socrului său, ocupă Acropolea din Atena cu intenția de a institui tirania (c. 632). Lipsit de sprijin popular, eșuează și părăsește cetatea; partizanii săi, asediați de arhontele Megacle din familia Alcmeonizilor, se predau, dar sînt uciși în fața altarului zeiței Atena Polias. C. și

adepții săi sînt exilați pe viață, ca și Megacle și familia sa, învinuiți de atenieni de sacrilegiu.

CIMON / KIMON (c. 510—c. 450 î.e.n.), om de stat și general atenian. Fiu al lui Miltiade, învingătorul de la Marathon, și al prințesei trace Hegesipyle, **C.** este între 479 și 462 cel mai influent conducător al partidei aristocratice din Atena și, totodată, cel mai strălucit general al epocii. Ales strateg, începînd din 478/477, în mai multe rînduri, **C.** participă alături de Pausanias la cucerirea punctelor de sprijin persane din Cipru și Hellespont (Byzantion), apoi continuă lupta în fruntea escadrei ateniene, ocupînd cetățile persane de pe coasta Traciei — Eion, Skyros ș.a. Adept al bunelor relații cu Sparta, **C.** are un rol important în ostracizarea democratului Temistocle (474/473 sau 471) și în consolidarea autorității Areopagului, bastionul oligarhiei. După victoria de la Eurymedon din Pamfilia (469/68) asupra forțelor terestre și navale persane, popularitatea sa la Atena atinge apogeul; în 465—463 asediază și cucerește insula Thasos, care părăsise Liga delio-atică. În 462 impune trimiterea unei armate ateniene în sprijinul Spartei, confruntată cu o mare răscoală a hiloților în Messenia; în absența sa, la aflarea umilințelor la care fusese supus corpul expediționar atenian, partida democratică în frunte cu ↑Efialte înlătură de la putere pe aristocrați; **C.** va fi ostracizat în anul următor. Revenit în 452/451, este din nou ales strateg și conduce o expediție ateniană împotriva forțelor persane din Cipru; moare la asediul cetății Cition.

CINADON / KINADON (?—c.398 î.e.n.), revoluționar spartan. Descendent al unei familii spartane sărăcite, **C.** a urzit în 398 o conspirație urmărind răsturnarea, cu ajutorul păturilor sociale dezmoștenite (perieci, hiloți), a regimului aristocratic. Trădat, a fost capturat și ucis împreună cu partizanii săi.

CIPRIAN / THASCIUS CAECILIUS CYPRIANUS (c.205—258), episcop și scriitor latin. Născut la Cartagina într-o familie bogată, poate de rang senatorial, devenit retor, **C.** se convertește în 246 la creștinism și este ales, doi ani mai tîrziu, episcop în orașul natal.

În timpul persecuțiilor anticreștine ale împăratului Decius (250), **C.** rămîne în umbră, conducînd viața comunității; în 258 însă, la declanșarea persecuțiilor lui Valerian, alege moartea ca martir. Spre deosebire de ↑Tertulian, pe care îl consideră maestrul său, **C.** este un spirit ponderat, mai mult om de acțiune decît teoretician doctrinar; totuși, prin întreaga sa activitate și operă, **C.** a fost considerat pînă în ev. med. o autoritate a bisericii creștine. În numeroasele sale lucrări, remarcabile prin claritatea lor *(De lapsis, Ad Donatum, Ad Demetrianum, De ecclesiae unitate)*, abordînd probleme teoretice și practice ale noii religii, dar îndeosebi în cele 81 de scrisori, **C.** oferă informații deosebit de prețioase asupra societății romane din epoca de apogeu a crizei sec. 3.

CIRUS/CYRUS/, numele a doi suverani persani din dinastia Ahemenizilor.

CIRUS I / CYRUS I (?—c. 600 î.e.n.). Fiu al lui Teispes, tatăl lui Cambise I, **C.** este un modest dinast (650/645 — c. 600 î.e.n.) din reg. Anșan (partea de răsărit a Elamului), tributar inițial Asiriei, apoi Mediei.

CIRUS II / CYRUS II/ cel MARE (?—c. 529 î.e.n.), rege (550—529 î.e.n.). Fiu al lui Cambise I, **C.** este fondatorul Imp. Ahemenid. Aliat cu ↑Nabonid, suveranul Regatului Noului Babilon, **C.** se emancipează de sub autoritatea Mediei, îl înfrînge pe regele med Astiage și intră în 550 în Ecbatana; Media devine o prov. a Persiei, iar perșii se impun ca element politic hegemon al noului stat, mezii păstrînd însă poziții privilegiate în comparație cu restul popoarelor supuse. În 547 **C.** îl înfrînge și face prizonier pe regele ↑Cresus supunînd întreaga Lidie, apoi și restul reg. Asiei Mici. Între anii 545—539 **C.** cucerește ținuturile din Asia Centrală — Margiana, Bactriana, Sogdiana, Drangiana, Arachosia și Gedrosia — împingînd hotarele Persiei pînă în vecinătatea Indiei. Frijîndu-se în apărător al preoțimii zeului Marduk din Babilon, **C.** ocupă în 539 întregul Regat al Noului Babilon, statul ahemenid cu reședința la Susa devenind cel mai întins și puternic imp. al Orientului Apropiat și Mijlociu. Moare într-o luptă la hotarele răsăritene ale imp.,

probabil împotriva triburilor masageților. Geniu militar și politic, administrator înțelept și tolerant față de credințele și obiceiurile popoarelor supuse, **C.** acceptă după cucerirea Babilonului întoarcerea evreilor deportați în Palestina, autorizînd reconstrucția templului din Ierusalim. Surse elene tîrzii au făcut din el modelul unui suveran ideal. Îi succede fiul său Cambise II.

CIRUS / CYRUS / cel TÎNĂR (c. 423—401 î.e.n.), principe persan. Fiu al lui Darius II și al prințesei Parysatis, **C.** devine în 408 î.e.n. vicerege *(karanos)* al Asiei Mici (satrapiile Lidia, Frigia Mare și Cappadocia), sprijinind fără rezerve, prin intermediul generalului ↑Lisandru, Sparta angajată în Războiul peloponesiac. Urmărind uzurparea tronului Imp. Ahemenid, ocupat de fratele său mai vîrstnic ↑Artaxerxe II, **C.** strînge importante forțe (între care și un corp de 13 000 de mercenari greci) la Sardes, sub pretextul unei campanii împotriva Pisidiei și înaintează în fruntea lor pînă în Mesopotamia. În bătălia de la Kunaxa (lîngă vechiul Babilon) întîlnește armata fratelui său, prevenit de satrapul ↑Tisaferne. Aproape de victorie, **C.** este rănit mortal către sfîrșitul luptei. Cei 10 000 de mercenari greci din solda sa își vor croi singuri drum spre Elada, prin forța armelor, străbătînd întregul Imp. Persan, aventură descrisă în *Anabasis* de istoricul ↑Xenofon, unul dintre protagoniști.

CLAUDIAN / CLAUDIUS CLAUDIANUS (c. 370—c. 404), poet latin. Grec originar din Alexandria, sosește în 394 la Roma, unde se afirmă în anul următor cu un panegiric în limba latină închinat consulilor Probinus și Olybrius. Este timp de un deceniu poetul oficial al împăratului Honorius și protejat al generalului ↑Stilicon la curtea din Mediolanum (Milano). Din această perioadă datează majoritatea creațiilor sale. Două poeme epice, cu subiect mitic, *De raptu Proserpinae (Răpirea Proserpinei*, 3 cărți) și *Gigantomahia (Lupta giganților cu zeii)*, au rămas neterminate. Atras mai ales de actualitatea politică imediată, **C.** își dă adevărata măsură în poezia cu conținut panegiric închinată consulatelor lui Honorius, căsătoriei împăratului cu Maria, fiica generalului vandal, consulatului

lui Stilicon sau victoriilor sale asupra lui Alaric *(De bello Gothico)*, și în invectivele la adresa personalităților conducătoare de la Constantinopol, precum Rufinus și Eutropius. Unele dintre aceste poeme (în primul rînd cele dedicate lui Stilicon) ating un autentic suflu epic, ideea măreției și misiunii Romei generînd, ca și în cazul creațiilor epocii augustane (pe care C. le-a avut drept model), o poezie de ample rezonanțe. C. rămîne ultimul mare poet latin al Romei păgîne.

CLAUDIU I/TIBERIUS CLAUDIUS CAESAR AUGUSTUS GERMANICUS (10 î.e.n.—54 e.n.), împărat roman (41—54). Fiu al generalului Drusus (fratele lui Tiberius) și al Antoniei Minor, frate mai tînăr al generalului ↑ Germanicus, născut la Lugdunum (Lyon), C. nu participă pînă la urcarea pe tron, datorită unei sănătăți șubrede și unor infirmități congenitale (dificultăți de mers și vorbire), la viața politică, preferînd o existență retrasă, consacrată studiului (istoria etruscilor, a cartaginezilor, preistoria Romei). Este proclamat împărat de către pretorieni la moartea lui ↑Caligula și recunoscut de către senat. C. continuă procesul, început de predecesorul său, de edificare a unui aparat funcționăresc imperial recrutat dintre liberți; un rol important în politica statului au în timpul domniei sale liberții cancelariei imperiale, Narcissus, Pallas, Callistus și Polybios, precum și Valeria Messalina (cea de-a treia soție a împăratului, mama Octaviei și a lui Britannicus), apoi Agrippina Minor (cea de-a patra soție). Tentativa lui L. Arruntius Camillus Scribonianus, guvernatorul Dalmației, reprezentant al cercurilor senatoriale opoziționiste, care se răscoală în 42 împotriva împăratului, proclamînd reinstaurarea republicii, eșuează. În timpul domniei sale începe construcția unui sistem defensiv de fortificații la Rin și Dunăre, prov. beneficiază de o bună administrare și o bogată activitate edilitară (șosele, apeducte, porturi). Acordarea cetățeniei romane locuitorilor unor orașe din afara Italiei, cu consecințe importante în romanizarea prov., îi atrage însă ostilitatea cercurilor senatoriale. În timpul domniei lui C. (43) începe cucerirea Britanniei, care devine cea mai vestică prov. a Imp. Ro-

man. În 43 Lycia, în 44 Iudeea, iar în 46 Tracia sînt transformate în prov. romane. După executarea Messalinei (48), acuzată de Narcissus de complot, **C.** se căsătorește în 49 cu Agrippina și-l adoptă pe fiul acesteia, Nero (50). Moare otrăvit de către noua sa soție.

CLAUDIU II GOTICUL / MARCUS AURELIUS CLAUDIUS GOTHICUS (219—270), împărat roman (268—270). Născut în Dalmația, ajunge unul dintre cei mai capabili generali ai împăratului ↑Gallienus, comandant al trupelor din Balcani. După asasinarea lui Gallienus (de care nu era, se pare, străin), în cursul luptei împotriva uzurpatorului Aureolus — asediat în Mediolanum (Milano), **C.** este proclamat împărat. El îl înfrînge pe Aureolus, respinge o invazie a alamanilor în lupta de la lacul Benacus (N Italiei) și obține în 269, în bătălia de la Naissus (Niš, Iugoslavia), o răsunătoare victorie asupra goților și herulilor care invadaseră Peninsula Balcanică. Victoria îi aduce cognomenul de *Gothicus* și pune stavilă, pentru cîteva decenii, atacurilor acestor popoare împotriva Imp. **C.** moare de ciumă în orașul Sirmium din Pannonia.

CLAUDIUS CAECUS APPIUS (?—c. 275 î.e.n.), om politic roman. Censor în 312, consul în 307 și 296, praetor în 295, dictator între 292 și 285, **C.** este neîndoielnic cea mai însemnată personalitate politică a epocii. Deși patrician de origine, în timpul censurii sale a luat o serie de măsuri „liberale" în favoarea plebeilor — admiterea unor fii de liberți în senat, înscrierea ca cetățeni în triburile romane a unor persoane fără proprietate funciară *(humiles)*. Realiste, dictate de necesitățile momentului, aceste măsuri inovatoare au stîrnit o puternică dispută în epocă. **C.** inițiază construcția primei șosele romane, între Roma și Capua (via Appia), prelungită ulterior pînă la Brundisium, și a primului mare apeduct din Cetatea Eternă (Aqua Appia), în lungime de 15 km. Tot el este și primul autor latin cunoscut, din ale cărui lucrări (de gramatică, drept, morală) s-au păstrat doar cîteva fragmente.

CLEANTE / KLEANTHES/ din ASSOS (c.331—c.232 î.e.n.), filosof grec. Originar dintr-o familie săracă din Misia, **C.** își cîștigă în timpul studiilor din greu existența la Atena ca salahor. Este elev

al lui Zenon din Cition, fondatorul școlii stoice, apoi, din 262, succesorul acestuia la conducerea celebrului for. S-a bucurat, ca dascăl, de un mare prestigiu personal, aportul său ca filosof și om de știință rămînînd însă redus. Spirit conservator, C. a fost preocupat mai mult de păstrarea moștenirii lui Zenon și mai puțin de deschiderea unor noi drumuri (contribuții personale modeste doar în domeniul cosmogoniei și al eticii). Din cele 50 de scrieri menționate de Diogene Laerțiu (30 de etică, 3 de logică etc.) s-au păstrat cîteva fragmente și integral un imn închinat lui Zeus *(Zeus Hymnos)*, care stă la baza teologiei stoice.

CLEARH / KLEARCHOS (c.450—401 î.e.n.), ofițer spartan. Comandant naval în Marea Egee în ultimii ani ai Războiului peloponesiac, **C.** se afirmă ca un bun militar, dar om politic brutal și subiectiv. În 411 convinge orașul Byzantion să se ralieze taberei spartane, stabilește relații bune cu satrapul persan Farnabazos, participă la bătălia de la Cizic, apoi este înlăturat din posturi de comandă de atotputernicul Lysandros. Desemnat în 403 ca guvernator al Byzantionului, instituie un regim personal de teroare, care obligă Sparta, după repetate somații rămase fără răspuns, să trimită o armată împotriva sa. Condamnat la moarte în cetatea natală, **C.** se refugiază în Asia Mică la curtea viceregelui ↑Cirus cel Tînăr, pe care îl sprijină în pregătirea insurecției vizînd ocuparea tronului Imp. Persan pe care se afla ↑Artaxerxe II. În bătălia de la Kunaxa (401), în care Cirus își găsește moartea, **C.** comanda flancul drept, alcătuit din mercenarii greci. La începutul retragerii „celor 10 000" este atras într-o cursă de satrapul Tisaferne și ucis împreună cu alți conducători ai mercenarilor eleni.

CLEITOS / KLEITOS (c.380—328 î.e.n.), general macedonean. **C.** „cel Negru", fiul lui Dropidas, îndeplinește diferite funcții militare în vremea lui Filip II, apoi îl însoțește pe Alexandru cel Mare în expediția asiatică. În 330, după înlăturarea lui Filotas, devine, alături de Hefaistion, unul din cei doi *hiparhi* ai armatei macedonene. Doi ani mai tîrziu, este ucis la Samarcand de Alexandru în

cursul unei dispute declanșate la capătul unei nopți de banchet, asupra adoptării normelor orientale de către macedoneni.

CLEMENT / TITUS FLAVIUS CLEMENS (c.150—c.215), filosof grec. Originar probabil din Atena, convertit la creștinism, **C.** se stabilește la Alexandria ca elev al lui Pantainos, căruia îi succede (c.190) la conducerea școlii catehetice din metropola egipteană. În 202/203, în timpul persecuției anticreștine inițiate de Septimius Severus, se refugiază în Cappadocia, unde va rămîne pînă la moarte. **C.** este primul gînditor care încearcă să unească dogma creștină cu filosofia greacă și să determine raporturile dintre credință și rațiune, adică ce a făcut filosofia ca să pregătească lumea pentru revelația creștină și cum trebuie să se folosească de ea ca să schimbe datele acestei revelații într-o teologie științifică. Din bogata sa operă s-au păstrat *Protreptikos (Exhortația)* (o predică în vederea convertirii), *Paidagogos (Pedagogul*, 3 cărți, o introducere în modul de viață creștin), *Stromata (Diverse)* (o culegere filosofică) ș.a. care, prin numeroasele citate din autori greci, constituie un prețios izvor.

CLEOFRADE / KLEOPHRADES (sfîrșitul sec. 6 — începutul sec. 5 î.e.n.), olar grec. Numele lui a fost atribuit în epoca modernă și pictorului care a decorat ceramica produsă de atelierul său din Attica între anii 500—470 î.e.n. Pictorul „C". (pe adevăratul nume probabil Epictet), cel mai cunoscut din epocă (s-au păstrat c. 100 de vase), abordează deopotrivă teme mitologice și profane (îndeosebi din viața cotidiană), excelînd prin compoziție, prin monumentalitate și redarea sugestivă a pasiunii personajelor.

CLEOMENE/KLEOMENES/, numele a trei regi ai Spartei din familia Agiazilor.

CLEOMENE I / KLEOMENES I (?—c. 488 î.e.n.), rege(c. 525—c. 488 î.e.n.). Fiu și succesor al regelui Anaxandridas. Tentativa lui de consolidare a autorității regale se lovește de opoziția eforilor și de adversitatea colegului său, regele ↑Demaratos. A dus o politică aventuroasă, vizînd extinderea puterii Ligii Peloponesiace: în 510 î.e.n. intervine în Attica și-l constrînge pe tiranul Hippias să pără-

seacă Atena, doi ani mai tîrziu îl susține pe oligarhul Isagoras împotriva lui ↑Clistene, refuză să sprijine revolta antipersană a Miletului (499) și repurtează o victorie categorică asupra rivalului secular al Spartei, Argosul, în bătălia de la Sepeia, lîngă Tirint (c. 494).

CLEOMENE III/KLEOMENES III (c. 260—219 î.e.n.), rege (237—221 î.e.n.). Influențat de stoicul Sphairos din Borysthenes și de Agiatis, fosta soție a lui ↑Agis IV (244—241), **C.** reia vastul program reformator al predecesorului său. După consolidarea poziției prin victoria de la Megalopolis asupra Ligii Aheene (227), **C.** îi înlătură pe efori, ostili oricărei înnoiri sociale (desființînd chiar instituția eforatului), exilează pe marii proprietari funciari ale căror pămînturi le împarte noilor cetățeni cu drepturi depline — spartiați (numărul lor crește acum de la 700 la 4 000), reintroduce vechiul mod de viață auster spartan. Reorganizînd armata după model macedonean, **C.** tinde să impună hegemonia Spartei în Peloponez, înfrîngînd în bătălia de la Kyme armata Ligii Aheene; Mantineia, Tegea, Argos recunosc autoritatea Spartei. În aceste condiții, Aratos din Sikyon, strategul Ligii Aheene, solicită în 225 ajutorul Macedoniei elenistice. După o rezistență eroică, **C.** este înfrînt în bătălia decisivă de la Selassia (222), reformele sale sînt anulate, iar Sparta este constrînsă să intre în Liga cetățenilor elenice fondată în 224, sub egida macedoneană. Refugiat în Egipt, la curtea lui Ptolemeu III, care-l sprijinise în lupta antimacedoneană, **C.** este internat după preluarea tronului de către Ptolemeu IV; este ucis în timpul unei tentative de fugă.

CLEON/KLEON (?—422 î.e.n.), om politic atenian. Proprietar al unui mare atelier de tăbăcărie, **C.** este primul reprezentant al categoriei sociale a meșteșugarilor și negustorilor care joacă un rol de prim plan în viața politică a Atenei. Orator energic și, se pare, lipsit de scrupule, se afirmă în calitate de conducător al cercurilor democratice radicale, atacînd politica lui Pericle din ultimii ani ai vieții (431—430), apoi, în continuă opoziție cu Nicias, devine cel mai furibund partizan al războiului necondiționat împotriva Spartei, fă-

cînd să eșueze toate tentativele de pace din primii ani ai Războiului peloponesiac. Adept al unei politici dure față de membrii Ligii Delio-Atice, ridică contribuția vărsată de aceștia Atenei de la 460 la 1460 de talanți. Apogeul carierei sale politice este atins după capitularea de la Sfracteria (425) a unității spartane. În 422, în calitate de strateg, organizează și conduce expediția atenian ă din Tracia, dar este înfrînt de Brasidas în bătălia de la Amfipolis. Moartea, în această luptă, atît a lui Brasidas cît și a lui C., ușurează încheierea păcii din 421 de către Nicias. Aristofan și Tucidide, care au avut personal de suferit din cauza lui C., i-au făcut un portret nefavorabil dinamicului politician.

CLEON / KLEON (?—c.132 î.e.n.), conducător al primei răscoale a sclavilor din Sicilia (136—132 î.e.n.). Originar din Cilicia, adus împreună cu fratele său Comanos ca sclav în Sicilia, C. devine conducătorul unor cete de sclavi răsculați din SV insulei, care cuceresc orașul Agrigentum. După unirea cetelor sale cu cele din restul insulei, conduse de Eunus, acesta este ales rege sub numele de Antiochos, iar C. devine locotenentul său. C. are o contribuție decisivă în organizarea armatei noului stat al sclavilor, care înfrînge inițial trupele unui praetor, apoi trei armate consulare. Cu mari eforturi, consulul P. Rupilius reușește să înăbușe răscoala după cucerirea principalelor centre — Tauromenion și Enna. C. cade în luptă la Enna, iar Eunus este făcut prizonier și moare în închisoare la Roma.

CLEOPATRA / KLEOPATRA/, numele a 7 regine ale Egiptului Lagid.

CLEOPATRA VII (69—30 î.e.n.), regină (51—30 î.e.n.). Fiică a lui Ptolemeu XII, la moartea căruia ocupă tronul împreună cu fratele ei, ce devine, potrivit obiceiului egiptean, soțul ei Ptolemeu XIII. Izgonită în 48 de către regenții Potheinos și Achillas, cîștigă favorurile lui ↑Caesar care o reinstalează pe tron împreună cu fratele ei mai tînăr Ptolemeu XIV. În 46 sosește, împreună cu fiul ei și al lui Caesar, născut în anul anterior, Ptolemeu XV (Cesarion), la Roma. După asasinarea lui Caesar (44) părăsește Cetatea Eternă, îl înlă-

tură pe Ptolemeu XIV și-l ridică la tron, în calitate de coregent, pe fiul ei minor — Cesarion. Inteligentă și cultivată, energică și plină de farmec (fără a fi frumoasă — monedele o înfățișează cu un nas mare, coroiat), **C.** a încercat consolidarea regatului ei, în declin, cu ajutorul marilor comandanți romani pe care i-a sedus. În 41 îl întîlnește pe Marcus Antonius în Cilicia, întîlnire decisivă pentru destinele amîndurora (în 37 se încheie la Antiohia o căsătorie morganatică, din care vor rezulta trei copii — Alexandru Helios, Ptolemeu Filadelful și Cleopatra Selene). Marcus Antonius confirmă în 37 Egiptului Lagid stăpînirea asupra Ciprului (acordată deja în 48 de Caesar) și atașează acestuia Siria Meridională, Cilicia și insula Creta. Trei ani mai tîrziu, el o proclamă pe **C.** regină a Orientului, „regină a regilor", cei trei copii ai ei primind titlul de rege și stăpînirea unor importante reg. din Asia și Africa, donație consemnată și în testamentul triumvirului. În contextul adîncirii conflictului dintre Caius Octavianus și Marcus Antonius, **C.** devine ținta preferată a atacurilor pornite din tabăra de la Roma *(fatale monstrum* — o numește Horațiu), care vede în ea principalul dușman al integrității teritoriale a statului roman. În 32, la izbucnirea noului război civil, Caius Octavianus și senatul declară război Egiptului și **C.** (nu și lui Marcus Antonius). După înfrîngerea de la Actium (31) și sinuciderea lui Marcus Antonius la Alexandria, **C.** încearcă să salveze tronul pentru copiii săi, dar, eșuînd, se sinucide pentru a nu împodobi triumful lui Octavian. Cu dispariția ei ia sfîrșit dinastia fondată în 305 de Ptolemeu Lagos, talentatul general macedonean, iar Egiptul devine o prov. a Imp. Roman. Cei trei copii ai **C.** și ai lui Marcus Antonius sînt crescuți la Roma de Octavia, fosta soție a triumvirului; Ptolemeu Cesarion însă este executat din ordinul lui Caius Octavianus.

CLISTENE / KLEISTHENES (?—c. 506 î.e.n.), om politic și reformator atenian. Fiu al Alcmeonidului Megacle și al Agaristei, fiica tiranului Clistene din Sikyon, exilat în timpul guvernării lui Pisistrate, **C.** este principalul artizan al izgonirii tiranului Hippias în 510 (cu sprijinul Spartei). Devenit conducător al partidei popu-

lare *(a paralilor)*, C. are de înfruntat în opera sa reformatoare opoziția îndîrjită a lui Isagoras (conducătorul partidei oligarhice a *pedilor)*. Prin reformele sale din anii 509-507 — împărțirea populației ateniene exclusiv pe criteriul teritoral în 10 *phylii*, în *tritii* și *deme*, transformarea *Sfatului celor 400* într-un organism administrativ principal (compus acum din 500 de reprezentanți ai cetățenilor, cîte 50 de fiecare *phylie*, aleși anual), extinderea atribuțiilor acestuia în dauna Areopagului, ambele foruri supuse acum controlului *Ecclesiei* (Adunarea poporului), alegerea anuală a 10 strategi, deținători ai puterii executive, instituirea ostracismului —, C. este considerat fondatorul democrației ateniene. În ultima parte a activității sale se consacră apărării reformelor inițiate, împotriva intervenției beoțiene, spartane și corintice.

COLUMELLA LUCIUS IUNIUS MODERATUS (sec. 1 e.n.), agronom roman. Originar din Gades (Hispania), a servit ca tribun militar în Asia și Siria (36), trăind apoi pe domeniile sale din Italia. Agronom pasionat, C. a elaborat după anul 64 *De re rustica (Despre agricultură)*, un manual practic în 12 cărți (păstrate integral), în care abordează sistematic întreaga problematică referitoare la agricultură, viticultură, grădinărit, pomicultură și creșterea animalelor; cartea a 10-a, dedicată grădinăritului, concepută ca o completare la *Georgicele* lui Vergiliu, este redactată în hexametri. Bogăția de informații, avîndu-și izvorul în sursele grecești, romane și punice consultate, dar îndeosebi în experiența practică a autorului, stilul limpede au făcut din *De re rustica* cel mai prețios tratat de științe agricole al antic. Din opera lui C. s-a mai păstrat *De arboribus (Despre arbori)*, fragment dintr-un compendiu de silvicultură.

COMMODUS MARCUS AURELIUS ANTONINUS (161—192), împărat roman (180—192). Fiu al lui Marcus Aurelius și al Faustinei, născut la Roma (, primul moștenitor al tronului născut în purpură"), C. este ridicat în 166 la rangul de *caesar* iar în 177 la cel de *august* (și coregent). Proclamat împărat la moartea tatălui său, C. renunță la politica ofensivă, încheie pacea cu quazii și marcomanii și revine la Roma (oraș pe care nu-l mai părăsește pînă la

moarte). Sprijinindu-se pe garda pretoriană și armată, **C.** instituie un regim absolutist în formele teatrale ale monarhiilor orientale, el însuși revendicîndu-se ca o încarnare a lui Hercule și participînd personal la luptele de gladiatori din amfiteatre. Puterea este exercitată de favoriții săi, Tigidius Perennius (182—185) și M. Aurelius Cleander (185—189), apoi de Q. Aemilius Laetus, prefecți ai pretoriului. Sub protecția lui **C.**, cultele orientale (Mithras, Serapis, Isis) cunosc acum o largă răspîndire în Imp. În urma tot mai frecventelor persecuții sîngeroase organizate împotriva aristocrației senatoriale, **C.** cade victimă, la 31 decembrie 192, unei conspirații de ginecceu, inițiată de Q. Aemilius Laetus, Eclectus și de Marcia (concubina împăratului). Cu el se stinge dinastia Antoninilor (96—192).

CONFUCIUS→KONG ZI

CONON/KONON (c. 444—391 î.e.n.), amiral atenian. Din 414/413 și pînă la sfîrșitul Războiului peloponesiac (404) participă la acțiunile flotei ateniene. Refugiat, după înfrîngerea ateniană de la Aigos Potamos (405), la curtea regelui Euagoras din Cipru, **C.** devine, la izbucnirea conflictului dintre Imp. Ahemenid și Sparta, sfetnic al satrapului ↑Farnabaz, principalul inspirator și artizan al renașterii flotei persane. Alături de Farnabaz, repurtează victoria de la Cnidos (394), care pune capăt scurtei hegemonii maritime spartane în Marea Egee. Reprimit în triumf la Atena, inițiază reconstrucția zidurilor lungi dintre Pireu și Atena (393) și întreprinde primii pași în direcția reconstituirii imp. maritim atenian. Tatăl generalului ↑Timoteu.

CONSTANT / FLAVIUS IULIUS CONSTANS (326—350), împărat roman (337—350). Fiul cel mai mic al lui Constantin cel Mare și al Faustei, ridicat în 335 la rang de *cezar*, **C.** devine în 337, la moartea tatălui său, împreună cu cei doi frați, ↑Constantin II și ↑Constanțiu II, *august*, încredințîndu-i-se guvernarea Italiei, Illyricumului și Africii. Încercarea lui Constantin II de a-l tutela, urmată de invadarea Italiei, se soldează cu moartea acestuia în lupta de la Aquileia (340), **C.** extinzîndu-și stăpînirea și asupra Galliei, Hispa-

nici și Britanniei. Adept al ortodoxismului niceean, **C.** intervine în favoarea lui Athanasios, persecută păgînii, evreii și donatiștii din Africa. Severitatea atitudinii față de armată și austeritatea politicii sale fiscale declanșează conspirația lui F. Magnus Magnentius care este proclamat împărat la Autun, în Gallia. Nevoit să fugă, **C.** este ucis în apropiere de Pirinei.

CONSTANTIN / CONSTANTINUS/, numele a trei împărați romani.

CONSTANTIN CEL MARE/FLAVIUS VALERIUS CONSTANTINUS (c. 280—337), împărat roman (306—337). Născut la Naissus (Niš), ca fiu al generalului Constantius Chlorus și al concubinei Helena, **C.** trăiește, după constituirea primei tetrarhii (293), în care tatăl său era *cezar* al Occidentului, la curtea lui Diocleţian. În 305, după abdicarea lui Diocleţian și Maximian, se alătură tatălui său în Apus. La moartea lui Constantius Chlorus la Eboracum, în Britannia (25 iulie 306), este proclamat împărat de armată și-și extinde autoritatea asupra Galliei și Britanniei. În aceste împrejurări, Galerius, personalitatea dominantă a celei de a doua tetrarhii, îl proclamă pe Flavius Severus *august* al Occidentului și îl acceptă pe **C.** *cezar*. În condițiile destrămării tetrarhiei, la conferința de la Carnuntum (noiembrie 308), **C.** este recunoscut oficial *cezar* în Apus, iar Maxentius, care în octombrie 306 se proclamase împărat în Italia, Spania, Africa, este declarat uzurpator. În înțelegere cu ↑Licinius (noul *august* al Occidentului), **C.** ocupă Spania (310), apoi pătrunde cu armata în Italia, înfrînge forțele lui Maxentius la Turin, Verona și în bătălia decisivă de la Podul Milvius de lîngă Roma, în care Maxentius își găsește moartea (312). Toate prov. occidentale ale Imp. sînt astfel reunite sub autoritatea sa. La Roma, **C.** desființează cohortele pretoriene și inițiază o politică favorabilă creștinilor. În urma întrevederii dintre **C.** și Licinius de la Mediolanum (februarie—martie 313) este promulgat „edictul de la Milano", prin care creștinismul devine o religie egală în drepturi cu celelalte culte din stat. Căsătoria sorei lui **C.**, Constantia, cu Licinius pecetluiește alianța dintre cei doi împărați. În urma războiului dintre Licinius și Maximinus Daia, stăpîn al prov. din Asia Mică și Siria, Licinius ocupă

toate prov. orientale. Conflictele dintre el și **C.** nu întîrzie să apară, astfel încît, în 316, se declanșează un prim război civil. **C.** obține două victorii în bătăliile de la Cibalae (Pannonia) și Campus Ardiensis (Tracia), dar confruntarea se încheie printr-o pace de compromis. La 1 mai 317, doi fii ai lui Constantin (Crispus și Constantin II) și un fiu al lui Licinius (Licinianus) sînt ridicați la rang de *cezari*, marcînd abandonarea ideologiei tetrarhice în favoarea principiului dinastic. După 320, în condițiile adîncirii contradicțiilor dintre cei doi împărați, **L.**, sprijinit de cercurile păgîne din Orient, inițiază o politică anticreștină, în timp ce **C.** se apropie tot mai mult de pozițiile bisericii creștine. În noul război civil care izbucnește în 324, **L.** este înfrînt în două mari bătălii, la Adrianopol (iulie) și Chrysopolis în Asia Mică (septembrie), capturat și executat în anul următor la Tesalonic. Imp. este reunificat și supus autorității unui unic împărat, situație nemaiîntîlnită din 285. **C.**, care se revendică alesul pe pămînt al divinității unice, abandonează politeismul tetrarhiei în favoarea monoteismului creștin, care devine fundamentul ideologic al monarhiei despotice: principiul adopțiunii este înlocuit de cel al ereditații dinastice. **C.** a continuat și a desăvîrșit toate reformele inițiate de ↑Dioclețian; uneori detaliile și etapele reformelor lor administrative, militare, fiscale, financiare sau religioase nu sînt ușor de separat. Cu **C.** se încheie procesul transformării Imp. într-o monarhie absolută de drept divin. Numărul prov. este ridicat la 117, grupate în 14 dioceze și 4 prefecturi (Orient, Illyricum, Italia și Gallia). Ierarhia funcționărească și ceremonialul de curte, care gravitează exclusiv în jurul monarhului, își dobîndesc statuarea definitivă. Edictele imperiale stipulează legarea de glie a colonilor și de profesiune și localitate a unor largi categorii de locuitori. Prin crearea unei noi monede de aur *(solidusul)* este abandonată politica economică a principatului, bazată pe argint, în favoarea aurului, care devine baza sistemului monetar imperial, măsură care favorizează clasa marilor proprietari funciari, principalul suport social al noului regim, și înrăutățește situația celorlalte clase și categorii sociale. În armată, „barbarii" (îndeosebi

germanici) găsesc un acces tot mai larg, în fața lor deschizîndu-se posibilitatea ocupării celor mai înalte funcții militare. Armata se împarte acum definitiv în trupe de graniță *(limitanei)* și trupe de campanie *(comitatenses)*. Pe plan religios, C. intervine în conflictele cristologice luînd poziție împotriva schismelor și ereziilor, urmărind unitatea bisericii, important factor de sprijin al statului. În 325 are loc la Niceea, convocat din inițiativa lui C., primul conciliu ecumenic al bisericii creștine, care pune bazele dogmatice și canonice ale noii religii. Sub presiunea reprezentanților Alexandriei, tezele lui Arius (arianismul) sînt repudiate ca erezie, iar acesta este exilat. După o victorie repurtată împotriva goților și taifalilor din N Dunării (332), C. încheie cu aceștia o alianță *(foedus)*, contingente barbare fiind încadrate în calitate de aliați în armata imperială. Din inițiativa lui C. este inaugurat în 328, între Sucidava și Oescus, un pod peste Dunăre, care reflectă importanța dobîndită de reg. nord-dunărene pentru Imp. Asemenea lui Augustus, fondatorul principatului, prin întreaga sa operă reformatoare C. imprimă un nou curs istoriei romane, instaurînd definitiv noul regim politic, dominatul, pregătind, în același timp, nașterea unui nou imperiu — cel bizantin. La 11 mai 330 are loc, pe locul vechiului Byzantion, inaugurarea oficială a Constantinopolului ca nouă capitală a Imp. Roman, care primește o organizare administrativă și privilegii asemenea vechii Rome. Acest eveniment este o mărturie grăitoare a preponderenței dobîndite (după criza sec. 3) de prov. orientale ale Imp. C. moare la Nicomedia, în drum spre granița orientală a Imp., unde izbucnise un nou război cu Imp. Sasanid (22 mai 337). Pe patul de moarte, este botezat în religia creștină de către episcopul Eusebios. Imp. este împărțit între cei trei fii ai săi (Constanțiu II, Constantin II și Constant).

CONSTANTIN II/FLAVIUS CLAUDIUS CONSTANTINUS (c. 316—340), împărat roman (337—340). Fiu al lui Constantin cel Mare și al Faustei, născut la Arelate (Arles) în Galllia. Desemnat în 317 *cezar*, participă în 332 la luptele de la Dunărea de Jos împotriva goților și, în 337, la moartea tatălui său, este ridicat, împreună cu

cei doi frați, †Constant și †Constanțiu II, la rangul de *august*, încredințîndu-i-se guvernarea prov. occidentale (Gallia, Hispania și Britannia). După încercarea nereușită de a institui o tutelă asupra fratelui său mai tînăr Constant, **C.** pătrunde cu o armată în Italia, dar este ucis, în apropiere de Aquileia, într-o luptă cu avangarda acestuia (aprilie 340).

CONSTANȚIU / CONSTANTIUS/, numele a doi împărați romani.

CONSTANȚIU I/FLAVIUS VALERIUS CONSTANTIUS CHLORUS (c. 250—306), împărat roman (305—306). Născut într-o familie modestă din Illyria, **C.** îmbrățișează cariera armelor, devine prefect al pretoriului și este desemnat, la 1 martie 293, în cadrul primei tetrarhii, *cezar* al lui Maximian, răspunzător de guvernarea Galliei, Spaniei și Britanniei, cu sediul la Trier. General energic și talentat, **C.** îl înlătură pe Allectus lichidînd secesiunea Britanniei (294), respinge atacuri ale francilor și alamanilor la Rin (298). În cadrul celei de-a doua tetrarhii (1 mai 305), **C.** este desemnat *august* al Occidentului, dar moare la scurt timp la Eboracum (York), la 25 iulie 306. Tatăl lui Constantin cel Mare.

CONSTANȚIU II / CONSTANTIUS FLAVIUS IULIUS (317—361), împărat roman (337—361). Fiu al lui Constantin cel Mare și al Faustei, ridicat în 324 la rangul de *cezar*, apoi în 337, la moartea tatălui său, împreună cu cei doi frați ai săi, Constant și Constantin II, la cel de *august*, încredințîndu-i-se guvernarea Orientului, Egiptului și Traciei. **C.** poartă un lung război împotriva Persiei sasanide (337—361), prilej de uzură a forțelor Imp., încheiat fără ca o tabără să poată dobîndi un succes decisiv. După uzurparea lui Magnentius și moartea lui Constant (350), **C.** organizează o campanie împotriva lui Magnentius și, înfrîngîndu-l în bătăliile de la Mursa (351) și Mons Seleuci (353), devine stăpîn al întregului Imp. Roman. Moare la Tarsos, în Cilicia, în drum spre Occident, unde trupele din Gallia îl proclamaseră ca împărat pe Iulian Apostatul. Modest ca inteligență, suspicios, crud, superstițios, arian moderat, **C.** rămîne totuși cel mai capabil dintre fiii lui Constantin cel Mare.

CORINNA din TANAGRA (sec. 5 î.e.n. sau c. 200 î.e.n.), poetă lirică elină. Născută în Beoția, la începutul sec. 5 î.e.n. sau, după alți cercetători, către sfîrșitul sec. 3 î.e.n., **C.** își datorează faima elenismului tîrziu. O ediție în 5 volume a poemelor a fost realizată în jurul anului 100 î.e.n., cînd numele ei a fost inclus (al 10-lea) în canonul celor 9 lirici. La Roma, Properțiu o citează, iar Ovidiu îi folosește în poezii numele ca pseudonim pentru iubită. Cele cîteva fragmente ajunse pînă la noi (prețioase și ca documente de limbă — **C.** a scris în dialect beoțian) sînt inspirate din legende mitice locale și se remarcă prin simplitatea expresiei.

CORNELIA (sec. 2 î.e.n.), fiica lui P. Cornelius Scipio Africanus și soția lui Tib. Sempronius Gracchus (consul în 177 și 163 î.e.n.). Văduvă din 153, **C.**, personalitate demnă și ambițioasă, își consacră restul vieții creșterii și educării exemplare a celor 12 copii, printre care Tiberius și Caius Gracchus.

CORNELIUS FUSCUS (?—87), general roman. Numit de Galba procurator al Pannoniei (68), **C.** se raliază în 69 lui Vespasian, devenind prefect al flotei de la Ravenna. În calitate de prefect al pretoriului în timpul împăratului ↑Domițian, întreprinde în 87 o campanie în inima Daciei, probabil pe valea Oltului. Atras într-o ambuscadă de Decebal, este înfrînt și ucis.

CRASSUS MARCUS LICINIUS (c. 115—53 î.e.n.), om politic roman. Reprezentant al unei ilustre familii senatoriale, **C.** se refugiază în timpul dictaturii popularilor în Spania (87—83); la debarcarea lui L. Cornelius Sulla în S Italiei (83), i se raliază și luptă alături de el în războiul civil, remarcîndu-se în bătălia de la porțile Romei (82). Profită de proscripțiile ordonate de Sulla pentru a strînge fără scrupule o imensă avere, care face din el cel mai bogat cetățean al Romei și-i aduce cognomenul de *Dives* („Bogatul"). În 72 i se acordă imperiumul proconsular și comanda războiului împotriva lui Spartacus, pe care reușește să-l înfrîngă la Apulia în 71. Ales consul alături de Cn. Pompeius în 70, **C.** modifică sistemul politic impus de Sulla, restaurînd atribuțiile și drepturile tribunilor poporului. În deceniul următor caută, asemenea lui ↑Pompeius și ↑Caesar, să

dobîndească o poziție singulară în stat. Censor în 65, încearcă să acorde cetățenia romană transpadanilor pentru a-și crea un capital politic și propune anexarea Egiptului Lagid. Sprijină ambițiile lui Catilina, fără a fi direct implicat în conjurația acestuia. După întoarcerea lui Pompeius din Orient, C. se face unealta optimaților în respingerea cererilor înaintate de acesta senatului. Datorită abilității lui Caesar, care reușește să atenueze temporar aceste rivalități, ia naștere în anul 60 primul triumvirat (Pompei, Crassus și Caesar), o înțelegere privată și secretă în scopul sprijinirii reciproce a celor trei în lupta împotriva aristocrației senatoriale. În timpul consulatului său din 59, Caesar impune adoptarea unor legi favorabile interesului triumvirilor, C. și Pompeius sînt aleși consuli în 55; la sfîrșitul consulatului, C. obține guvernarea prov. Siria pentru o perioadă de 5 ani. Ajuns în Orient, declanșează un război împotriva parților, în dorința dobîndirii unei glorii militare egale cu cea a colegilor de triumvirat, dar este înfrînt și ucis de generalul part ↑Surena în bătălia de la Carrhae. Ambiția și vanitatea excesivă nu au fost secondate în cazul lui C. nici de abilitatea omului politic și nici de talentul conducătorului de oști, el rămînînd categoric inferior celorlalți doi triumviri.

CRATEROS / KRATEROS/ din ORESTIS (c.370—321 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. C. deține însemnate funcții de comandă de la începutul campaniei asiatice a lui Alexandru cel Mare, în bătăliile de la Granicos, Issos, la asediul Tyrului sau în bătălia de la Gaugamela. Se impune în luptele din Bactria, Sogdiana și India, afirmîndu-se drept cel mai talentat general al statului major al lui Alexandru. După moartea acestuia (323), îl sprijină pe Antipatros să reprime răscoala antimacedoneană a cetăților grecești (așa-numitul Război Lamiac), apoi se aliază cu ceilalți diadohi împotriva lui Perdiccas, regentul Imp. Cade într-o luptă din apropierea Hellespontului, împotriva lui Eumene din Cardia, partizanul lui Perdiccas.

CRATES / KRATES / din TEBA (c.360—c.280 î.e.n.), filosof și poet grec. Originar din Beoția, C. este „convertit" de Diogene din

Sinope la doctrina cinică, își dăruiește întreaga avere concetățenilor și începe, potrivit tradiției, să ducă, în deplină sărăcie, împreună cu Hipparcheia (fiica unei familii aristocrate), viața unui filosof vagant, într-o deplină mulțumire sufletească și permanentă bună dispoziție. **C.** a fost dascălul lui Zenon din Cition, fondatorul stoicismului, care a și redactat o carte de amintiri despre el, pierdută astăzi. **C.** este autor de tratate filosofice și al unor scrieri literare cu profund caracter satiric și parodic, din care s-au păstrat cîteva fragmente (elegii, tragedii, scrisori, poezii comice — *parodiai*, adunate sub numele de *Paignia*), în care, de pe pozițiile cinismului, persiflează tradiția și preocupările contemporanilor săi. Respingînd ideea apartenenței individului la un anumit stat, **C.** a fost considerat creatorul termenului de *cosmopolitism*.

CRATES / KRATES / din MALLOS (Cilicia) (prima jumătate a sec. 2 î.e.n.), gramatic și filosof grec. Cel mai important reprezentant al școlii de gramatică din Pergam. Profesorul lui Panaitios și Zenodot. Trimis de regele Attalos II într-o misiune diplomatică la Roma (c. 169/168 î.e.n.), a ținut o serie de prelegeri care au avut o puternică influență asupra orientării studiilor de gramatică și filologie latine. A susținut, în opoziție cu școala alexandrină, condusă de Aristarh din Samotrace, principiul anomaliei în explicarea structurii limbii. Este și autorul a două ample comentarii asupra poemelor homerice, în care a căutat să descifreze imaginea stoică a sfericității lumii.

CRATILOS / KRATYLOS (sfîrșitul sec. 5 î.e.n.), filosof grec. Discipol al lui Heraclit, a trăit probabil la Atena unde a dezvoltat, după modelul categoriilor eleatice ale acestuia, teza relativistă despre imposibilitatea cunoașterii certe a unui lucru. Profesorul lui Platon. În ceea ce privește limba, a împărtășit concepția originii naturale a limbajului, potrivit căreia numele obiectelor ar fi date de la natură, astfel încît ar exista o corespondență între forma sonoră a cuvîntului și însușirile obiectului denumit.

CRATINOS / KRATINOS / cel BĂTRÎN (c. 484—c. 421 î.e.n.), comediograf grec. **C.** este cel mai vîrstnic reprezentant al celebrei triade

de comici atenieni, din care mai fac parte Aristofan şi Eupolis. Prima sa victorie repurtată într-un concurs public datează din 454/453 (cu piesa *Nemesis*), iar ultima, o vitriolantă autopersiflare, *Pytine (Bărdaca)*, cu care triumfă asupra lui Aristofan, din 423. Ţintă a ironiei celor 28 de piese pe care le-a scris (nici una păstrată în întregime, printre cele 450 de fragmente transmise) sînt personalităţile de frunte ale vieţii politice ateniene şi acţiunile lor (Pericle, Aspasia, Hyperbolos, Cleon, Calias), categorii sociale sau profesionale (poeţii, muzicanţii, sofiştii), defectele general umane. Audienţa sa se reduce drastic după sfîrşitul sec. 4 î.e.n. **C.** este primul comediograf care face din scrierile sale un instrument de luptă în viaţa politică a cetăţii.

CRESILAS / KRESILAS (sec. 5 î.e.n.), sculptor grec. Originar din Kydonia (Creta), **C.** îşi desfăşoară activitatea între 450—420 la Atena, Delfi, Efes. Conform tradiţiei, a participat, alături de Fidias, Policlet şi Fradmon, la concursul pentru amazoana Artemisionului din Efes. Creaţia lui (identificată ipotetic într-o copie aflată la Berlin) s-a situat pe locul III. Îi mai sînt atribuite bustul lui Pericle de pe Acropole, luptător murind *(Diitrephes)*, tot la Atena, precum şi un purtător de lance *(Doryphoros)*.

CRESUS (c.595—c.530 î.e.n.), ultimul rege al Lidiei (562—547 î.e.n.). Fiu şi succesor al lui ↑Alyattes, **C.**, ultimul reprezentant al dinastiei Mnermazilor, era ginerele lui Astiage, regele Mediei. Statul lidian cunoaşte în timpul domniei sale apogeul dezvoltării economice şi al puterii politice, bogăţia lui **C.** devenind proverbială în întreaga lume antică. Prin intermediul Lidiei, deschisă influenţelor elene, limba şi civilizaţia greacă pătrund adînc în Asia Mică; potrivit tradiţiei, **C.** consultă oracolele de la Delfi şi Didyma din Grecia, cărora le face şi bogate danii. Aliat cu Egiptul şi Regatul Noului Babilon, îngrijorat de ascensiunea Persiei Ahemenide care anexase recent Media, **C.** declanşează un război împotriva lui ↑Cirus II cel Mare. Înfrînt în bătălia de la Pteria (Cappadocia), fără vreun sprijin de la aliaţii săi, **C.** este asediat în capitala sa Sardes şi făcut prizonier. Lidia devine o prov. a Imp. Persan.

CRISIP / CHRYSIPPOS / din SOLOI (c. 281—208/204 î.e.n.), filosof grec. Originar din Cilicia, **C.** se stabileşte în 260 la Atena, unde audiază, iniţial în cadrul Academiei, prelegerile lui Arcesilau din Pitane, apoi se apropie de Cleante din Assos, conducătorul şcolii stoice. La moartea celui din urmă (c.232), **C.** îi succede în fruntea şcolii, fiind socotit apoi de posteritate, graţie prodigioasei activităţi, al doilea fondator al stoicismului. Erudiţia şi hărnicia, devenite celebre în epocă, sînt ilustrate şi de cele 705 titluri pe care Diogene Laerţiu i le atribuie. Remarcabil dialectician, **C.** a încercat să sistematizeze doctrina stoică, s-o prelucreze şi reformuleze, separînd-o clar de gîndirea Academiei. Două dintre scrierile sale au putut fi, graţie fragmentelor păstrate, reconstituite într-o anumită măsură: *Peri psyches (Despre suflet)* şi *Peri pathon (Despre afecte)*. Contribuţii personale ale lui **C.** se remarcă îndeosebi în domeniile logicii şi eticii. Primul filosof care a conturat modelul stoicului ideal eliberat de afecte, trăind în deplină concordanţă cu legile universului. Dintre elevii săi, s-au remarcat Zenon din Tarsos şi Diogenes din Babilon, care i-au succedat şi la conducerea şcolii.

CRITIAS/KRITIAS (c. 460—403 î.e.n.), om politic şi scriitor atenian. **C.** aparţine uneia dintre vechile familii aristocratice ale Atenei (era înrudit cu Solon şi Platon) şi are ca dascăli pe Socrate, Gorgias şi Protagoras. Orator de talent, violent şi lipsit de scrupule, **C.** se afirmă în viaţa politică drept un duşman înverşunat al democraţiei şi ca un convins filospartan. Autor de poeme elegiace — *Politeiai (Formele de guvernare)* şi tragedii de reală valoare artistică (s-au păstrat fragmente din *Sisif* şi *Pirithoos)*, **C.** este unul din principalele personaje ale dialogurilor lui Platon. În timpul scurtei răsturnări oligarhice din anii 411—410, **C.** evită să se angajeze politic, apoi pledează pentru rechemarea lui Alcibiade la Atena, fiind exilat în 406, după căderea în dizgraţie a acestuia. După capitularea Atenei în Războiul peloponesiac, **C.** este unul din principalii autori ai instituirii Regimului oligarhic al celor 30 de tirani, impunîndu-se în scurt timp ca elementul extremist dominant şi organizator al unei

sîngeroase terori (printre cele 1500 de victime se numără și oligarhul moderat ↑Teramene). Cade la Pireu (Munichia) în lupta împotriva democraților conduși de ↑Trasibul. Stilul său oratoric, simplu și clar, era apreciat, printre alții, de Cicero.

CRITIOS / KRITIOS (prima jumătate a sec. 5 î.e.n.), sculptor grec. A lucrat la Atena, împreună cu Nesiotes, numele lor figurînd mereu asociate. Au reluat în bronz opera lui Antenor consacrată tiranoctonilor ↑Harmodios și Aristogeiton dusă în Asia de Xerxe I în 480; lucrarea, încheiată a fost expusă în Agora în 476 (și păstrată astăzi în mai multe copii).

CRITON / KRITON (sec. 1 — începutul sec. 2), medic grec. Originar din Macedonia, **C.** a fost medicul personal al împăratului Traian pe care l-a însoțit în cele două războaie dacice (101—106). Din lucrarea sa *Getica*, care evocă cucerirea Daciei, s-au păstrat cîteva fragmente izolate.

CTESIAS / KTESIAS/ din CNIDOS (sec. 5—4 î.e.n.), medic și istoric grec. Reprezentant al unei vechi familii de medici din Cnidos, **C.** este chemat între 405—398 î.e.n., în calitate de medic personal, la curtea suveranului persan ↑Artaxerxe II Mnemon. Participă la bătălia de la Kunaxa (401) și este apoi trimis special al suveranului ahemenid pe lîngă generalul atenian Conon (398), care opera în Marea Egee. Reîntors în patrie, **C.** devine celebru ca autor al unei mult citate istorii a Imp. Persan, în 23 de cărți *(Persika)*, care începe cu istoria asiro-babiloneană, continuă cu cea a mezilor, ultimele 10 cărți fiind rezervate statului persan din sec. 5. Narațiunea, cu accent pe latura romanesc-senzațională în dauna rigorii științifice, a fost folosită de Platon, Aristotel, Teopomp, Eforos, Nicolaos din Damasc, Diodor din Sicilia, influențînd în mare măsură imaginea Orientului Apropiat în literatura următoarelor sec. Din *Persika*, ca și din celelalte titluri atribuite lui **C.** — o descriere a Egiptului și Mării Negre *(Periodos* sau *Periplus)*, sau *Indika* (prima descriere amplă a subcontinentului indian) — nu s-au păstrat decît cîteva fragmente izolate.

CTESIBIOS/KTESIBIOS/ din ALEXANDRIA (sec. 3 î.e.n.), inginer mecanic. **C.** și-a desfășurat activitatea în metropola Egiptului Lagid, în vremea domniei suveranului Ptolemeu II (283—247 î.e.n.); principala sa operă, *Hypomnemata mechanika*, folosită încă în sec. 1 e.n. de arhitectul roman Vitruviu, s-a pierdut. Un mare număr dintre invențiile sale, care exploatează practic toate cunoștințele teoretice și inginerești ale epocii, sînt descrise în lucrările lui Filon din Bizanț și Heron din Alexandria. Prin aparatele bazate pe aer comprimat inventate de el (ceas hidromecanic, o pompă de apă pentru combaterea incendiilor, două tipuri de tunuri „aerotonon" și „chalkotonon" ș.a.), **C.** poate fi considerat fondatorul hidraulicii ca disciplină științifică.

CURIUS DENTATUS MANLIUS (?—c.270 î.e.n.), om politic roman. Consul în 290, 283, 275, 274, censor în 272, **C.** se remarcă prin victoriile sale asupra samniților și sabinilor (290), a galilor senoni (283) și prin fondarea coloniei Sena Gallica. În 275 el repurtează la Maleventum (Beneventum) victoria decisivă asupra lui Pyrrhos, regele Epirului, revenit din Sicilia. În calitate de censor începe construcția celui de-al doilea apeduct al Romei *(Anio vetus)*. Deși *homo novus*, **C.** a rămas în analistica sec. următoare ca un model al sobrietății, cumpătării și incoruptibilității romane.

CURTIUS RUFUS QUINTUS (sec.1 sau 2), retor și istoric latin. *Historiae Alexandri Magni Macedonis* în 10 cărți (păstrată parțial), elaborată de el, reprezintă unica biografie în limba latină a cuceritorului macedonean cunoscută astăzi. Influențat de sursele elenistice, dar mai ales de punctul de vedere peripatetic, autorul conturează prin Alexandru, asemenea lui Seneca, imaginea unui tiran favorizat de noroc *(„pro virtute felix temeritas")*. Ignorată în antic., opera lui **C.**, mai apropiată prin retorismul ei de literatură decît de istorie, a cunoscut o largă circulație în ev. med.

CYPSELOS/KYPSELOS (c.690—c.627 î.e.n.), tiran grec. Profitînd de nemulțumirea demosului față de regimul oligarhic al familiei Bacchizilor, care guverna Corintul de la jumătatea sec. 8 î.e.n., **C.** l-a înlăturat cu forța armelor pe ultimul Bacchid, fiind, la rîndul

lui, proclamat rege de către popor (c. 657 î.e.n.). Cei 30 de ani în care a condus Corintul, în calitate de tiran, au constituit o epocă de prosperitate și pace pentru polis. Potrivit tradiției, C. a acordat drepturi cetățenești depline populației nedorice, a reorganizat finanțele, introducînd impozitul *eisphora*, a bătut primele monede de argint corintice; prin acțiunile de colonizare de pe coastele Etolici, Acarnaniei, Epirului și Illyriei, a obținut controlul drumului spre Italia și Sicilia, reg. spre care era orientat comerțul Corintului.

D

DAMARATOS → DEMARATOS

DAMOCLES (sec. 4 î.e.n.), curtean al lui Dionysios II, tiranul Siracuzei (după alte informații — al lui Dionysios I). De numele său este legată anecdota citată de Cicero și Horațiu despre norocul tiranului: exprimîndu-și, plin de lingușire, invidia pentru bogăția, puterea și fericirea stăpînului său, **D.** a fost invitat de acesta la o somptuoasă masă; deasupra capului său a stat suspendată, în cursul întregului banchet, de un fir subțire, o lucitoare sabie („sabia lui Damocles").

DAMOFON / DAMOPHON/ din MESSENE (sec. 2—1 î.e.n.), sculptor grec. După stil, critica modernă a fixat perioada creației sale între 120—60 î.e.n. Pausanias amintește o serie de statui de divinități elene realizate în marmură (în acrolit). **D.** a restaurat statuia criselefantină a lui Zeus din Olimpia aparținînd lui Fidias. S-au păstrat din opera sa fragmente ale grupului statuar din sanctuarul Despoinei din Lycosura (Arcadia). I se atribuie și un portret al istoricului grec Polibiu.

DAPYX (?—c. 28 î.e.n.), rege get. În campania întreprinsă în anul 29 î.e.n. împotriva bastarnilor și dacilor din N Dunării care invadaseră Dobrogea, M. Licinius↑Crassus, guvernatorul Macedoniei, primește ajutorul unui rege get din SV Sciției Minor, ↑Roles, răsplătit în același an de către Caius Octavianus (viitorul împărat Augustus) cu titlul de „prieten și aliat al poporului roman". Atacat

în anul următor de **D.**, dinast get vecin, Roles apelează la ajutorul romanilor. M. Licinius Crassus înfrînge forțele lui **D.** într-o scurtă luptă, apoi îl asediază în cetatea sa de scaun, al cărei nume, Dio Cassius, istoricul evenimentelor din anii 29—28 î.e.n., nu îl menționează. Generalul roman și aliatul său get, Roles, nu reușesc să cucerească cetatea decît prin trădare; **D.** și principalii săi sprijinitori cad în luptă, alți daci sînt ziditi de vii într-o peșteră, Keiris, în care încercaseră să se ascundă.

DARIUS, numele a trei suverani persani din dinastia Ahemenizilor. **DARIUS** I (?—486 î.e.n.), rege (522—486 î.e.n.). Fiu al satrapului Parției, Hystaspe, **D.** îl înlătură, cu sprijinul nobilimii, pe uzurpatorul Gaumata (Pseudo Smerdis), care ocupase tronul cu puțin timp înainte de dispariția lui ↑Cambise II, și pentru a-și consolida poziția se căsătorește cu Atossa, fiica lui Cirus II cel Mare. La începutul domniei reprimă răscoalele izbucnite în Susiana, Babilonia, Media, Armenia, Arachosia, restabilind unitatea imp. care îngloba, potrivit inscripției pe care **D.** o pune la Behistun (Bisutun), Persida, Media, Mesopotamia, Siria, Palestina, Fenicia, Asia Mică, Egiptul și, din 517, și Punjabul. Reorganizarea imp. în primul deceniu al domniei relevă la **D.** calitățile unui genial om de stat. Vastul imp. este împărțit în 20 de satrapii (cu excepția Persidei), legate fiecare de centru printr-un sistem de drumuri acum construite și un sistem de curieri care asigurau maxima viteză în transmiterea informațiilor și ordinelor. Emiterea unei monede de aur *(dareicul)* a permis așezarea întregului sistem monetar al imp. pe baze unitare. Reforma finanțelor prin crearea unui impozit anual, reorganizarea armatei, respectarea specificului etnic, religios și cultural al populațiilor din satrapii au fost dublate de o activitate culturală și edilitară înfloritoare în reședințele imperiale de la Susa, Ecbatana și Persepolis. Direcțiile organizării imp. de către **D.** s-au păstrat pînă la cucerirea acestuia de Alexandru cel Mare, multe fiind dezvoltate de lumea elenistică. În 514/513 **D.** întreprinde o expediție împotriva sciților din stepele nord-pontice; cu această ocazie, sînt menționați, printre popoarele care i s-au opus, și geții de la Dunărea

de Jos. Eșecul expediției va fi amplificat de răscoalele izbucnite în cetățile grecești Perint, Byzantion și Calchedon, preludiu al marii mișcări antipersane a cetăților elene din Asia Mică. Răscoala cetăților ioniene (500—495), reprimată după bătălia de la Sardes și distrugerea Miletului, inaugurează șirul confruntărilor dintre Persia și lumea grecească, cunoscute sub numele de „Războaiele medice". **D.** îl însărcinează pe Mardonios în 492 cu comanda primei expediții îndreptate împotriva Greciei. Chiar dacă flota persană suferă efectele distrugătoare ale unei furtuni la Muntele Athos, iar trupele de uscat au de înfruntat rezistența acerbă a triburilor trace, campania se soldează cu transformarea Traciei într-o satrapie persană și recunoașterea de către Regatul Macedoniei a autorității ahemenide, extinsă acum pînă la hotarele Tesaliei. Noua expediție din 490 are ca principal scop pedepsirea Atenei și Eretriei, singurele orașe elene care au acordat sprijin cetăților ioniene răsculate, și reinstaurarea tiranului Hippias în Attica. După distrugerea Eretriei, corpul expediționar persan comandat de Datis și Artafernes debarcă în Attica pe cîmpia de la Marathon. Geniul tactic al lui Miltiade și eroismul hopliților atenieni asigură însă grecilor victoria în această primă confruntare cu Persia. O răscoală a Egiptului întîrzie proiectele lui **D.** de a organiza o nouă expediție împotriva Greciei. Cel mai important dintre suveranii ahemenizi, **D.** a condus Imp. Persan spre apogeul întinderii teritoriale, al puterii și înfloririi sale culturale.

DARIUS II OCHOS (?—404 î.e.n.), rege (423—404 î.e.n.). Unul dintre cei 17 fii nelegitimi ai lui Artaxerxe I, **D.** este numit satrap al Hircaniei, apoi, înlăturîndu-l pe Sogdianos, ocupă tronul Ahemenizilor. S-a căsătorit cu Parysatis (sora sa), avînd ca fii pe ↑Artaxerxe II și ↑Cirus cel Tînăr. În timpul domniei sale, procesul de declin al Imp. se accelerează, catalizat de conflictele dinastice, revoltele satrapilor, răscoalele Egiptului și Mediei. Prin intermediul satrapilor din Asia Mică, Tisaferne, Farnabaz și Cirus cel Tînăr — vicerege din 408 —, Persia intervine în Războiul Peloponesiac sprijinind cu subsidii Sparta în lupta dusă contra Atenei.

DARIUS III CODOMANOS (c. 380—330 î.e.n.), ultimul suveran al Imp. Persan (336—330 î.e.n.). Fiu al satrapului Armeniei Arsames — unul din frații lui Artaxerxe II —, **D.** este ridicat la tron de autotputernicul vizir Bagoas, care-i înlăturase pe ultimii doi suverani ahemenizi — Artaxerxe III și Arses —, și care va fi, la rîndul lui, înlăturat de noul suveran. Confruntat cu expediția din Asia a lui Alexandru cel Mare, **D.** se arată incapabil a face față situației: în bătăliile de la Issos (333) și Gaugamela (331), în ciuda impresionantei superiorități numerice a armatei sale, el este primul care dă semnalul retragerii, părăsind cîmpul de luptă. Moare ucis de satrapul Bessos.

DATIS (sec. 6 — începutul sec. 5 î.e.n.), general persan. Este numit în 490 de regele ↑Darius I, alături de Artaferne cel Tînăr, comandant suprem al armatei și flotei persane cu misiunea de-a înghenunchea Grecia. **D.** traversează arhipelagul Cicladelor cu o escadră de 600 de vase, cucerește Naxosul, apoi orașul Eretria din Eubeea și debarcă, la sfatul fostului tiran atenian ↑Hippias (aflat în suita sa), în Attica, la Marathon. După celebra înfrîngere, reușește să îmbarce armata, revenind în Asia.

DAVID, rege al statului Israel (1004—965 î.e.n.). **D.**, din tribul lui Iuda, își începe cariera în slujba predecesorului său, regele ↑Saul, cu a cărui fiică Mical se căsătorește, potrivit tradiției, după victoria asupra filistinului Goliat. Căzut în disgrație, urmărit de Saul, **D.** este obligat să părăsească țara refugiindu-se în Filistia. După moartea lui Saul în luptă cu filistenii, **D.** este proclamat inițial rege în S, în Iudeea (avînd ca reședință orașul Hebron), apoi, după dispariția lui Ișboșet (fiul lui Saul), și în Israel, realizînd astfel sub autoritatea sa unirea celor 12 triburi ale evreilor. Sprijinindu-se pe o puternică armată permanentă și profitînd de eclipsa prin care trec Egiptul și statele Mesopotamiei, ambițiosul **D.** extinde sensibil hotarele noului stat; puterea filistenilor este sfărîmată la capătul unor repetate campanii, moabiții de pe malul răsăritean al rîului Iordan sînt supuși, sirienii și aramеii din răsărit sînt înfrînți, conflictul cu statul Edom de la hotarele meridionale se în-

cheie cu o victorie. Ocupînd Ierusalimul, **D.** face din acest oraș capitala politică și religioasă a regatului; cultul monoteist al lui Iahve devine religie de stat. Politician abil, comandant militar îndrăzneț, bun organizator, poet de talent (autor prezumtiv al *Psalmilor*), **D.** schițează organismele proprii noului stat centralizat. Răscoalele cărora este obligat să le facă față (conduse de Absalom, Șeba ș.a.) reflectă opoziția cercurilor tribale nemulțumite de noua politică. Îi succede la tron fiul său ↑Solomon.

DAVID ANHAGHT (sec. 5—6), filosof neoplatonician armean. Elev la Alexandria al lui Olympiodoros cel Tînăr, **D.** a primit, reîntors în patrie, porecla de „Anhaght" („Neînvinsul"), datorită vastei sale erudiții și inegalabilului talent polemic. **D.** a desfășurat o intensă activitate pedagogică și științifică; prin scrierile sale, dintre care 4 par a-i aparține cu siguranță: *Definițiile filosofiei* (publicată în limba română sub titlul *Introducere în filosofie*), *Comentariu la „Isagoga" lui Porfir*, *Comentariu la „Categoriile" lui Aristotel* și *Comentariu la „Analiza" lui Aristotel* a avut un rol determinant în stabilirea terminologiei filosofice în limba armeană. Autor de cîntece și melodii, **D.** a alcătuit programe de studiu al teoriei muzicii în învățămînt.

DECEBAL, rege dac (87—106). Fiu al lui Scorillo și succesor al lui Duras-Diurpaneus, **D.** ocupă tronul Daciei într-un moment în care tendințele expansioniste ale Imp. Roman, care-și stabilise durabil frontiera pe linia Dunării, se accentuau rapid. La începutul sec. 3, la aproape 150 de ani de la afirmarea lui **D.**, istoricul Dio Cassius îi făcea următorul portret elogios: „Era foarte priceput în ale războiului și iscusit la faptă, știind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe dușman și a se retrage la timp. Abil în a întinde curse, era viteaz în luptă, știind a se folosi cu dibăcie de o victorie și a scăpa cu bine dintr-o înfrîngere, pentru care lucruri el a fost mult timp un potrivnic de temut al romanilor". Din primul an de domnie **D.** este confruntat cu o situație dificilă. În urma expediției dace din iarna anului 85/86 în S Dunării, în timpul căreia însuși C. Oppius Sabinus, guvernatorul Moesiei, își găsise moartea, Roma

organizează prima campanie în inima Daciei. În vara anului 87 o armată de 5—6 legiuni, secondată de numeroase unităţi auxiliare şi comandată de prefectul pretoriului †Cornelius Fuscus, traversează Dunărea înaintînd probabil pe valea Oltului. Într-un defileu (poate la Turnu Roşu), **D.** surprinde într-o capcană forţele romane, în luptă căzînd însuşi comandantul roman: prizonieri, trofee şi stindardul legiunii a V-a Alaude sînt duse de **D.** în Munţii Orăştiei. Strălucita victorie îi oferă lui **D.** un răgaz de un an, timp în care neobositul rege încheie alianţe cu popoarele de la hotarele Daciei, cu sarmaţii, iazigi şi roxolani, cu marcomanii şi quazii germanici. La un an de la înfrîngerea lui Fuscus, **D.** trebuie să facă faţă unei noi ofensive romane. Împăratul Domiţian, venit în Moesia, în vecinătatea teatrului de operaţiuni, numeşte în fruntea legiunilor pe încercatul general Tettius Iulianus (fost consul în anul 83, apoi guvernator al prov. Moesia). Pătrunzînd în Dacia prin Banat, Tettius Iulianus este întîmpinat de **D.** în defileul de la Tapae; confruntarea îndîrjită se încheie cu victoria romană. Dificultăţile întîmpinate de armatele imperiale în Pannonia în lupta cu quazii şi marcomanii, care-l sprijiniseră pe regele dac, îl determină pe Domiţian să accepte ofertele de pace făcute de **D.** Se încheie astfel în anul 89 o pace de compromis între Imp. Roman şi Regatul Dac; în schimbul unor subsidii în bani şi ingineri, instructori militari, **D.** se recunoaşte rege clientelar, continuînd, în următorii 12 ani de pace, să-şi consolideze puterea şi statul. Procesul de centralizare a statului dac este accelerat, armata este echipată şi instruită, se iniţiază un vast program de construcţii civile şi militare, îndeosebi în reg. Munţilor Orăştie, soli încearcă să stabilească relaţii cu popoare şi state inamice Romei. După aproape 3 ani de pregătiri la hotarele meridionale ale Daciei, începute imediat după urcarea pe tron, împăratul Traian (în timpul căruia Imp. Roman atinge apogeul puterii şi expansiunii sale teritoriale) concentrează la începutul anului 101 în Moesia Superior 13—14 legiuni şi numeroase unităţi auxiliare (în total c. 150 000 de soldaţi), în vederea îngenunchierii regatului lui **D.** La 25 martie 101 împăratul părăseşte Roma,

traversează Dunărea pe poduri de vase la Laederata (Ramna) și Dierna (Orșova), pătrunzînd prin Banat în Dacia. La Tapae, în vara anului 101, **D.** încearcă să oprească înaintarea romană. Crîncena și îndelungata bătălie se încheie însă cu victoria romană. Spre sfîrșitul anului 101 importante forțe dace, aliate cu sarmați și bastarni, traversează Dunărea și pătrund în Moesia, obligîndu-l pe împăratul Traian să se deplaseze spre noul teatru de război deschis de **D.** Ingeniosul plan strategic, care-l face pe Traian să nu poată exploata succesul de la Tapae, se prăbușește însă după înfrîngerea forțelor lui **D.** în iarna și primăvara anului 102 (la Nicopolis ad Istrum și în Dobrogea la Adamclisi), inițiativa militară trecînd definitiv în tabăra adversă. În toamna anului 102 îndîrjita rezistență a lui **D.** îl obligă pe Traian să încheie pacea cu regele dac, pace înțeleasă însă de ambele tabere doar ca un simplu armistițiu. Din ordinul lui Traian, Apolodor din Damasc, cel mai vestit inginer al epocii, înalță, între Drobeta și Pontes, în anii 103—105, un durabil pod peste Dunăre, pe care legiunile romane îl trec în vara anului 105, inițiind cel de-al doilea Război dacic. Abandonat de aliați, atacat prin Banat, Valea Oltului și Moldova, constrîns continuu la defensivă, **D.** se retrage în citadela din Munții Orăștie. După cucerirea puternicelor cetăți care păzeau accesul spre capitală (Blidaru, Costești, Piatra Roșie, Bănița, Căpîlna, Tilișca), legiunile romane încep asediul Sarmizegetusei. În ciuda eroicei rezistențe dace, cetatea este cucerită și distrusă din temelii. O parte din apărători, printre care poate și **D.**, reușesc să părăsească cetatea încercînd să continue rezistența împotriva romanilor în interiorul țării. Urmărit de cavaleria romană, pentru a nu cădea viu în mîinile romanilor, **D.** se sinucide. Cea mai mare parte a regatului dac este transformată în vara anului 106 în prov. romană, destinul Daciei rămînînd pentru aproape două sec. indisolubil legat de istoria Imp. Roman.

DECENEU (sec. 1 î.e.n.), mare preot, apoi rege geto-dac (c. 44 î.e.n. — ?). **D.**, cel mai apropiat sfetnic și colaborator al lui ↑Burebista,

l-a sprijinit necondiționat, în calitatea sa de mare sacerdot, în procesul de făurire și consolidare a Regatului Dac, de realizare a unității moral-religioase a poporului din noua entitate statală. **D.** (care, potrivit afirmației lui Strabon, ar fi călătorit în tinerețe pînă în Egipt) a ocupat în ierarhia noului stat locul imediat următor după Burebista; la moartea marelui rege, **D.** a devenit conducătorul uneia dintre formațiunile statele în care s-a destrămat regatul, probabil a celei de pe teritoriul Transilvaniei.

DECIUS CAIUS MESSIUS QUINTUS TRAIANUS (c. 195—251), împărat roman (249—251). Născut în prov. Pannonia Inferior, devenit senator, apoi guvernator al Moesiei și prefect al Romei, **D.** este însărcinat în 249 de împăratul ↑Filip Arabul cu restabilirea ordinei în Moesia și Pannonia, tulburată de invazii ale goților și de rebeliuni militare. La scurt timp este proclamat, în urma repurtării unor victorii spectaculoase, de către trupele de la Dunăre (poate împotriva voinței sale), la Viminacium, împărat. Victorios în bătălia de la Verona (septembrie 249) asupra lui Filip Arabul, **D.** este cel dintîi dintre generalii originari din Illyricum care ocupă tronul imperial în sec. 3. În 250 el inițiază prima mare persecuție anticreștină generalizată în întregul Imp. Roman. **D.** are de înfruntat o pustiitoare invazie a goților care, conduși de Kniva, traversează Dunărea în iarna 249/250 și pustiesc Moesia și Tracia. Încercînd, la întoarcere, să intercepteze în apropiere de Dunăre forțele goților, **D.**, împreună cu fiul său Herennius *(cezar* în 250, *august* în 251), sînt înfrînți și uciși în vara anului 251 la Abritus (Moesia). **D.** este primul împărat roman ce cade într-o luptă cu „barbarii". Hostilianus, alt fiu al său *(cezar* în 250, *august* în 251), adoptat în calitate de coregent de succesorul lui **D.**, Trebonianus Gallus, moare de ciumă la sfîrșitul anului 251. **D.** a încercat să redreseze situația economică a Daciei permițînd prov. să bată propria ei monedă de bronz. Fragmente dintr-o statuie a sa au fost găsite în capitala prov. Dacia — în colonia Ulpia Traiana-Sarmizegetusa.

DEÏOKES (? — c. 655 î.e.n.), primul rege al Mediei (c. 708—c. 655 î.e.n.). Potrivit informațiilor lui Herodot, principele **D.** a unit

triburile mezilor, a ales ca reședință Ecbatana și a întărit autoritatea suveranului subliniind originea lui divină; a dobîndit independența Medici față de Asiria.

DEÏOTAROS (c. 110—40 î.e.n.), rege al Galatici (44—40 î.e.n.). Conducător al tribului celtic (galat) al tolistobogilor din centrul Asiei Mici, **D.**, scăpat din tentativa de asasinat a fruntașilor galați întreprinsă de ↑Mitradate VI Eupator (87), devine după această dată un aliat fidel al Romei în lupta împotriva regelui Pontului. ↑Pompei îi recunoaște, în 63, calitatea de tetrarh al tolistobogilor și titlul de rege clientelar, atribuindu-i unele ținuturi de pe litoralul asiatic al Mării Negre. Dinast energic și lipsit de scrupule, **D.** își extinde în 52 autoritatea asupra tribului galat al trocmerilor și a Armeniei Mici. Luptă alături de Pompei la Pharsalos (48), trece apoi în tabăra lui Caesar (47), pe care-l sprijină în lupta împotriva lui Farnace. Între 44—40 reușește să unifice sub autoritatea sa, pentru prima dată, întreaga Galatie. Alături de Cassius și Brutus pînă la bătălia de la Philippi (42), trece după această dată de partea triumvirilor, salvîndu-și regatul.

DEMARAT / DEMARATOS, DAMARATOS (? — c. 470 î.e.n.), rege al Spartei din familia Eurypontizilor (510—491 î.e.n.). Dușman declarat al colegului său în exercitarea funcției supreme la Sparta, regele Cleomene I, **D.** a contribuit la eșuarea expediției acestuia contra Atenei (506) și Eginei (491). Depus în urma intrigilor lui Cleomene I, s-a refugiat în Imp. Persan, la curtea lui Darius I, de la care a primit, în Misia, o serie de domenii stăpînite de urmașii săi pînă în epoca diadohilor. L-a însoțit pe Xerxe I în campania împotriva Greciei (480).

DEMARAT / DEMARATOS, DAMARATOS (? — c. 327 î.e.n.), om politic corintian. Adept al partidei filomacedonene din Corint, oaspete frecvent la curtea lui Filip II de la Pella, **D.** este cel care l-a convins în 337/336 pe regele macedonean să se împace cu fiul său Alexandru cel Mare; el i-a dăruit celebrul cal Bucefal lui Alexandru. A participat în suita acestuia la campania din Orient; luptă la

Granikos (334), este prezent în 331 la Susa, dar moare puțin timp înainte de expediția în India.

DEMETRIOS I POLIORCETES (c. 336—283 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Fiu al lui ↑Antigonos Monophthalmos, **D.** participă din 314 la toate războaiele tatălui său, strateg al Asiei, împotriva diadohilor separatiști. În 312 este învins de Ptolemeu Lagos la Gaza, dar își ia o strălucită revanșă în 306 înfrîngînd, la Salamina din Cipru, flota egipteană. În 306 deschide, împreună cu tatăl său, seria diadohilor care adoptă titlul de rege. Campaniile lui din Elada, purtate sub lozinca eliberării cetăților grecești de sub dominația lui Antipatros, au ca urmare cucerirea Atenei (307) și reînnoirea Ligii de la Corint în 302 sub egida lui Antigonos. În 305/304 asediază zadarnic Rhodosul, participă apoi la marea bătălie de la Ipsos (301) împotriva coaliției lui Seleucos, Lisimah și Ptolemeu, încheiată cu înfrîngerea și moartea lui Antigonos. Din dezastrul care are ca urmare prăbușirea imp. asiatic, **D.** reușește să salveze intactă flota și să păstreze o serie de cetăți de pe coastă, situație care-i permite să exercite în următorii ani o adevărată hegemonie în Marea Egee. Intervenind în 297 în luptele dinastice din Macedonia, izbucnite la moartea lui Casandru, **D.** obține proclamarea sa ca rege în patria lui Alexandru cel Mare și restabilește controlul asupra unei mari părți a Greciei. Atacat simultan în 287 de Pyrrhos și Lisimah este constrîns să părăsească Macedonia. Tentativa sa de a recuceri în continuare litoralul Asiei Mici se încheie cu un eșec (286); înfrînt de Seleucos, se predă acestuia murind în captivitate la Apameia pe Orontes. Inegal ca administrator, **D.** a fost însă unul dintre cei mai străluciți și întreprinzători diadohi în domeniu militar; cuceritor neobosit, este considerat unul dintre întemeietorii poliorceticii (arta asediilor).

DEMETRIOS II (c. 276—229 î.e.n.), rege al Macedoniei elenistice (239—229 î.e.n.). Coregent din 262, alături de tatăl său ↑Antigonos Gonatas, **D.** este însă lipsit de energia și talentul politic al acestuia, autoritatea macedoneană în Grecia cunoscînd în timpul domniei sale un puternic recul. În cursul Războiului demetriac (238—229), **D.**

are de **înfruntat** ofensiva conjugată a Ligilor Etoliană și Aheană, care urmăreau înlăturarea hegemoniei Macedoniei din Elada: în ultimul an al vieții combate invaziile dardanilor și bastarnilor de la hotarele septentrionale ale statului.

DEMETRIOS din FALERON (c. 344 — c. 280 î.e.n.), om politic și filosof grec. Discipol al lui Aristotel, prieten apropiat cu Teofrast, orator de talent și om de stat echilibrat, **D.** se impune din 325 ca fruntaș al partidei filomacedonene de la Atena. După cucerirea Atenei de către diadohul Casandru orașul beneficiază în următorii 10 ani de o epocă de pace și de o guvernare cumpătată. Izgonit de ↑Demetrios Poliorcetes în 307, **D.** se refugiază la Teba apoi, în 297, în Egipt, la curtea lui Ptolemeu I Lagos. Poziția sa privilegiată de la Alexandria ia sfîrșit la urcarea pe tron a lui Ptolemeu II (283), care-l exilează în interiorul țării, unde **D.** moare mușcat de un șarpe. Autor a c. 45 de lucrări de filosofie, retorică, etică, istorie literară, culegeri de fabule, proverbe și cuvinte celebre,de valoare modestă, toate astăzi pierdute.

DEMETRIOS din FAROS (? — c. 214 î.e.n.), om politic grec. Aventurier intrat în slujba reginei ilirilor ↑Teuta, **D.** este instalat de aceasta ca guvernator al insulei Corcira. După izbucnirea primului război iliric (229—228), **D.** trece în tabăra romană, la încheierea păcii fiind numit dinast în NV Illyriei. În 220, se emancipează de sub autoritatea romană, efectuează raiduri navale în insulele Ciclade și se raliază Macedoniei elenistice în lupta împotriva Ligii Etoliene. În cursul celui de-al doilea război iliric (219), **D.** este înfrînt și izgonit de consulul L. ↑Aemilius Paulus, refugiindu-se la curtea regelui macedonean Filip V, a cărui politică antiromană o va stimula.

DEMETRIOS (? — c. 180 î.e.n.), rege al Bactriei (c. 200—c. 180 î.e.n.). Fiu al lui Euthydemos I (c. 225—c. 200 î.e.n.), sol al tatălui său pe lîngă suveranul seleucid Antioh III (206), **D.** întreprinde din 184 o campanie în India. Traversează Munții Hinducuș și pătrunde în Punjab, extinzînd hotarele regatului său pînă la cursul mijlociu al Gangelui și în delta Indusului. Bactria elenistică devine creu-

zetul unei originale sinteze culturale între elemente ale civilizațiilor elene, iraniene și indiene.

DEMETRIOS din CALLATIS (sec. 3 î.e.n.), geograf și istoric grec. Originar din colonia milesiană de pe țărmul occidental al Mării Negre — Callatis (Mangalia de astăzi), **D.** a activat probabil într-unul din marile centre ale lumii elenistice. Aici a redactat *Despre Europa și Asia (Peri Europas kai Asias)* — probabil o istorie universală ordonată pe criteriul geografic, în care locul dominant l-au deținut ținuturile pontice. Din opera sa, folosită de Agatharchides, criticată de Dionysios din Halicarnas, ne-au parvenit numai 6 fragmente.

DEMOCEDE / DEMOKEDES / din CROTONA (sec. 6 î.e.n.), medic grec. Descendent al unei familii de medici din opulenta colonie italică, **D.** se impune drept unul dintre cei mai străluciți medici din Graecia Magna. Activează în Egina, apoi la Atena, se bucură de un mare prestigiu la curtea lui ↑Policrate, tiranul Samosului, și a suveranului ahemenid ↑Darius I. Revenit în orașul natal, aderă la secta pitagoreicilor.

DEMOCRIT / DEMOKRITOS / din ABDERA (c. 460—c. 370 î.e.n.), filosof grec. Reprezentant al unei bogate familii din strălucita colonie din S Traciei, **D.** a călătorit mult (Grecia, Egipt, Persia), a revenit apoi în cetatea natală unde a ajuns celebru prin vastitatea și enciclopedismul cunoștințelor sale. **D.** a preluat teoria atomistă a dascălului său ↑Leucip, dezvoltînd-o într-un adevărat sistem filosofic. La baza lumii se află atomii care coincid cu realul — plinul *(to on)* și vidul, neantul — golul *(to mcon)*. Atomii, ultima limită la care se oprește diviziunea materiei, sînt particule solide, indivizibile, imperceptibile, necreate și eterne, aflate în continuă mișcare; din combinarea lor, diferită ca formă, poziție, așezare, iau naștere toate lucrurile care alcătuiesc universul (atît corpurile materiale cît și sufletul uman). Văzul și senzațiile sînt considerate a fi provocate de efluvii care vin de la obiect spre organele de simț (precursor al teoriilor corpusculare și mecaniciste), oferind omului cunoștințe vagi, obscure, pentru o cunoaștere profundă el avînd nevoie de

gîndire. Aceasta, asemenea fenomenelor biologice, primește la **D.** tot explicații atomiste, materialiste. Spre deosebire de alți filosofi care credeau într-o lume unică, avînd pămîntul în centru, **D.** formulează teza lumilor infinite. Primul filosof care a afirmat că terța motrice a istoriei omenirii este nevoia *(chreia)*, necesitățile oamenilor; mitului vîrstei de aur de la începuturile omenirii, **D.** îi opune ideea dezvoltării ascendente a societății omenești. Opera sa, extrem de bogată și variată (peste 50 de tratate), era reputată prin claritatea limbii și a stilului, Cicero comparîndu-l pe **D.** cu Platon în această privință. Diogene Laerțiu menționează titlurile a 12 tratate de matematică *(Geometrika, Arithmoi — Numere* etc.), 16 de fizică *(Cosmographie, Peri ton planeton — Despre planete)*, 8 de etică *(Peri andragathias e Peri aretes — Despre bărbăție sau Despre virtute; Peri euthymies — Despre bucurie)*, 8 de muzică *(Peri rythmon kai harmonies — Despre ritmuri și armonie)*, grupate în tetralogii, împărțire datorată probabil lui Thrasyllos din Mende în sec. 1 e.n.; pînă la noi au supraviețuit c. 300 de fragmente. Autorul primei lucrări de logică din Grecia antică — *Kanon (Canonul)*. Gîndirea lui **D.**, cel mai de seamă filosof materialist al lumii antice, a exercitat o puternică influență de la Epicur și Lucrețiu pînă la Francis Bacon, Galileo Galilei și Leibnitz.

DEMOSTENE / DEMOSTHENES (? — 413 î.e.n.), general atenian. General și amiral talentat și întreprinzător, **D.** a evitat în timpul Războiului peloponesiac să intervină în viața politică a Atenei, limitîndu-și activitatea la sfera militară. Ales strateg (427/426), salvează orașul Naupaktos amenințat de peloponesieni, repurtează două victorii în fruntea forțelor acarniene împotriva lacedemonienilor (426) și, construind o bază pe coasta Messeniei, este principalul artizan al răsunătoarei victorii de la Sfakteria, soldată cu capturarea a 120 de spartiați (425). Încercarea lui din 424 de a ocupa, cu sprijinul democraților din oraș, Megara, eșuează datorită intervenției lui Brasidas; se face, indirect, vinovat de înfrîngerea ateniană de la Delion, din Tesalia. Reales strateg abia în 414/413, este desemnat comandant al forțelor de întărire trimise lui Nicias

în Sicilia. Atacul declanșat de el împotriva cartierului siracuzan Epipolai eșuează; **D.** încearcă zadarnic să-l convingă pe Nicias să ordone reîmbarcarea și repatrierea corpului expediționar atenian. Făcut prizonier după catastrofa ateniană, a fost executat împreună cu Nicias la Siracuza.

DEMOSTENE / DEMOSTHENES (384—322 î.e.n.), orator și om politic atenian. Fiul proprietarului unui important atelier de armurărie din Atena, rămas orfan de copil, **D.** se pregătește intens în arta oratoriei pentru ca, ajuns major, să-și poată acuza tutorii care risipiseră averea paternă. După acest prim succes (364—363), își cîștigă timp de un deceniu existența ca logograf (autor de cuvîntări în procesele publice) și ca profesor de retorică. La 30 de ani, în 354, își face debutul în viața politică pronunțînd în fața Adunării poporului primul său discurs — *Peri ton symmorion (Despre clasele de armatori)*. În 352 susține cauza cetățenilor din Megalopolis — *Hyper Megalopoliton (Pentru megalopolitani)* împotriva Spartei • Odată cu rostirea primei filipice *(Philippikos Logos)*, 351 (349?), **D.** se impune drept cel mai înflăcărat apărător al independenței ateniene și al libertății orașelor-state grecești, denunțînd expansiunea Macedoniei condusă de regele ↑Filip II. Elocința este pentru el un mijloc de acțiune în slujba politicii. Următoarele trei decenii ale vieții sale sînt închinate denunțării și combaterii pericolului macedonean, **D.** dovedind o energie pe care nici un eșec nu a putut-o descuraja. Atacuri vitriolante sînt îndreptate împotriva letargiei demosului atenian, dragostea de libertate a elenilor este exaltată, apeluri patetice la unitatea tuturor cetățenilor în fața pericolului sclaviei se fac necontenit auzite. Cele 3 discursuri olintice — *Olynthiakoi Logoi* (349—348) — încearcă să convingă Atena de necesitatea sprijinirii orașelor din Peninsula Calcidică amenințate de Filip. Ajutorul atenian va sosi însă prea tîrziu, Olintul fiind distrus din temelii în 348. În 346 **D.** face parte (alături de eternul său rival, ↑Eschine, conducătorul partidei filomacedonene, și de Filocrate) din delegația ateniană care încheie pacea cu Filip II. 344—341 sînt anii următoarelor 3 filipice, prin care **D.** încearcă realizarea unei

coaliții panhelenice. Perintul și Bizantionul reușesc în 340 să respingă tentativele de cucerire ale monarhului macedonean. **D.** se află la apogeul gloriei sale, este conducătorul necontestat al demosului, sufletul partidei antimacedonene. În următorii doi ani **D.** reușește închegarea unui front antimacedonean la care se răliază și Teba, dar în bătălia de la Cheroneia (338) victoria falangei macedonene este categorică. Cuvîntarea rostită la Atena în cinstea celor căzuți pe cîmpul de luptă (**D.** participase ca hoplit la bătălie) reprezintă un mișcător imn înălțat măreției ateniene de odinioară. În 330 se apără în procesul intentat de Eschine, reușind prin discursul *Asupra coroanei (Peri stephanou)* să-și justifice întregul crez politic și să obțină totodată exilul acuzatorului. Victimă în 324 a unui proces de delapidare, este condamnat și constrîns să se exileze. Moartea lui Alexandru cel Mare și răscoala antimacedoneană a Atenei (323) îl vor readuce pentru ultima dată în prim-planul scenei politice. După înfrîngerea Atenei, se sinucide în templul de pe insula Calauria, unde se refugiase pentru a nu cădea în mîinile următorilor. Sub numele lui **D.** s-au păstrat pînă astăzi 61 de discursuri și pledoarii (dintre care peste jumătate sînt autentice), atît politice cît și civile. Îmbinînd rigoarea dialecticii cu pasiunea elocvenței, demonstrația logică cu puterea de fascinație a cuvîntului, apelînd la un stil dinamic și plin de culoare, **D.** s-a impus drept cel mai mare orator al antic., admirat și imitat pînă în epoca modernă.

DEVAMPIYATISSA (sec. 3 î.e.n.), rege singalez (c. 250 î.e.n.). Conducător al regatului ceylonez cu capitala la Anuradhapura, contemporan al lui Așoka (272—235), suveranul Imp. Maurya din India, **D.** primește o misiune budistă condusă de Mahinda (fiul lui Așoka); convertirea sa la noua religie deschide calea răspîndirii religiei budiste în insula Ceylon.

DEXIP / DEXIPPOS HERENNIOS (c. 210 — c. 275), om politic și istoric grec. Originar din Atena, oraș în care ocupă importante demnități și pe care îl apără în 267 de invazia herulilor. Din opera sa — *Hronika (Cronici)*, o istorie universală în 12 cărți pînă în anul 270,

o istorie a diadohilor în 4 cărți (Arian fiind principala sursă folosită) și *Skythika* (descrierea invaziilor germanice din anii 238—278), realizată după modelul lui Tucidide — ni s-au păstrat numai fragmente izolate.

DICEARH /DIKAIARCHOS/ din MESSENE (c. 340—c. 280 î.e.n.), filosof grec. Originar din Sicilia, elev al lui Aristotel și Teofrast, **D.** și-a petrecut o parte a vieții în Peloponez și în Grecia septentrională. Considerat în epoca elenistică și romană drept unul din cele mai învățate și multilateral dezvoltate spirite (numit de Varro — *doctissimus homo*, iar de Pliniu cel Bătrîn — *vir in primis eruditus*), **D.** are un rol important în orientarea filosofiei peripatetice spre analiza disciplinelor științifice particulare în dauna problematicii filosofice generale, insistînd asupra laturii eticii. Din vasta și variata sa operă s-au păstrat numai o serie de fragmente. **D.** este autor al unor scrieri filosofice (*Despre suflet — Peri psyches*, 3 cărți), de istorie și critică literară (studii asupra tragediilor lui Sofocle și Euripide), de biografii ale unor oameni de seamă (Pitagora, Socrate, Platon, ș.a.), scrieri de istorie constituțională (urmărind modelul aristotelian, **D.** a elaborat constituții ale Spartei, Corintului ș.a.). *Bios Hellados* (3 cărți) reprezintă prima încercare de istorie culturală a întregii Grecii, avînd ca punct de plecare o epocă de aur idilică și ajungînd pînă în anii lui Alexandru cel Mare, tonul pesimist predominînd. Eratostene și Strabon îl citează pe **D.** printre marii geografi ai antic.; în *Descrierea pămîntului (Periodos ges)* susține ideea formei sferice a pămîntului. Antic. tîrzie a apreciat îndeosebi preocupările sale de geografie și cultural-istorice, lăudîndu-i fără rezerve stilul.

DICOMES (sec. 1 î.e.n.), rege get din Cîmpia Munteană și /sau Moldova Centrală, după moartea lui Burebista (44 î.e.n.). L-ar fi ajutat, potrivit tradiției, în preajma bătăliei decisive de la Actium (31 î.e.n.), pe triumvirul Marcus Antonius în războiul acestuia împotriva lui Caius Octavianus.

DIDYMOS din ALEXANDRIA (sec. 1 î.e.n.), gramatic și lexicograf grec. A trăit și a activat ca profesor la Alexandria (Egipt), impunîn-

du-se drept cel mai important gramatic grec al epocii lui Augustus. Autor a c. 3 500—4 000 de cărți. Comentator al aproape tuturor poeților importanți (epici, lirici, tragici, comici) ai epocii clasice. A extras din comentariile lui Aristarh din Samotrace la textele homerice și a grupat într-o singură carte observațiile criticii de text ale acestuia. Autor a două masive lexicoane referitoare la particularitățile limbajului tragic *(Lexeis tragikai — Dicționar tragic)* și comic *(Lexeis komikai — Dicționar comic)*, al unei lucrări de patologie *(Peri pathon)*, în care cuvintele și expresiile dificile sînt explicate prin transformările cuvintelor înrudite, a numeroase monografii consacrate diferitelor probleme de istorie literară. Operele sale au constituit baza întregii activități filologice ulterioare. Formulările sale au pătruns în scolii (comentarii ale textelor vechi obscure), analizele privitoare la cuvinte au fost preluate de lexicografie, culegerea sa de proverbe a stat la baza paremiografiei, dezbaterile asupra problemelor de gramatică au fost utilizate de Appolonios Dyskolos și Herodian, monografiile sale au fost folosite de scriitori diverși. Din această uriașă operă, atît de mult fructificată de posteritate, nu s-a păstrat decît un papirus (o parte din comentariul asupra lui Demostene), semnificativ pentru profunzimea gîndirii și bogăția de idei cuprinsă în lucrările sale.

DIOCLE /DIOKLES din CARYSTOS (sec. 4 î.e.n.), medic grec. Influențat de medicina Graeciei Magna (Empedocle, Filistion), **D.** a încercat în jurul anului 360 să aplice filosofia atică la principiile medicinii. Autorul primului manual unitar de anatomie și al primului tratat asupra plantelor medicinale; contribuții în domeniul sinteticii *(Pathos Aitia Therapeia)* și al dieteticii *(Hygiena)*.

DIOCLEȚIAN /CAIUS AURELIUS VALERIUS DIOCLETIANUS (c. 240 — c. 316), împărat roman (284-305). Născut într-o familie săracă din Dalmația, **D.** își începe cariera militară ca simplu soldat, devenind comandantul gărzii personale a lui Numerianus, la moartea căruia este proclamat august de armata din Orient (17 septembrie 284). După bătălia de la Margus (primăvara anului

285) și dispariția lui Carinus, rămîne unic împărat, desemnîndu-l pe tovarășul său de arme, Maximian, cezar (285), apoi în 286 august însărcinat cu apărarea Occidentului. La 1 martie 293, **D.** instituie tetrarhia ca sistem de guvernare. Sub presiunea frecventelor uzurpări interne și a agresiunii continue a barbarilor la hotare, el inițiază o originală reformă constituțională sporind la 4 numărul conducătorilor Imp., grupați acum într-un colegiu în care celor doi augusti li se subordonează doi cezari. Vizînd împărțirea responsabilităților, în primul rînd militare, și nu a Imp., sistemul tetrarhiei era menit, în concepția lui **D.**, să asigure unitatea statului și întărirea autorității imperiale. **D.**, cu reședința la Nicomedia, răspundea de administrarea prov. orientale (avînd subordonat pe cezarul C. Valerius ↑Galerius care, de la Sirmium, asigura paza Illyricum-ului, Macedoniei și Greciei). Căsătoria lui Maximian și a lui Galerius cu fiicele lui **D.**, a lui↑Constantius Chlorus cu fiica lui Maximian vizează întărirea tetrarhiei, în care rolul lui **D.** rămîne predominant. **D.** este prezent personal la Dunăre în mai multe rînduri, pentru a respinge invazia sarmată, reprimă uzurparea lui Domitius Domitianus și secesiunea Egiptului (297), poartă un război victorios contra Persiei Sasanide (297—298), fixînd granița romană pe fluviul Tigru — limita maximă a expansiunii Imp. în Orient. În dorința de a impune noul sistem constituțional, **D.** și Maximian abdică în aceeași zi (1 mai 305), cedînd locul celei de-a doua tetrarhii, și redevin persoane particulare. **D.** se retrage, pînă la moarte, în palatul său din Salona. În perioada de destrămare a celei de-a doua tetrarhii și a reizbucnirii războaielor civile (306—311), el refuză să reîmbrace purpura și intervine o singură dată în viața politică a Imp., cu ocazia conferinței de la Carnuntum (noiembrie 308), care urmărea reconsolidarea tetrarhiei. Amplul program de reforme realizat de **D.**, prin care este metamorfozată întreaga structură a statului, reprezintă continuarea, sistematizarea și instituționalizarea măsurilor inițiate de dinastia Severilor și a celor adoptate sub impulsul necesității în vremea „Anarhiei militare“ (235—284). Reformele vizează întărirea coeziunii interne și

sporirea rezistenței Imp. în fața pericolului extern, consolidarea autorității imperiale. Detaliile reformelor administrative, militare, fiscale, financiare sau religioase ale lui **D.**, înfăptuite în etape, nu sînt ușor de separat de cele ale lui Constantin cel Mare, care duce mai departe și desăvîrșește opera reformatoare a precursorului său. Cu **D.** și Constantin cel Mare se încheie procesul transformării Imp. într-o monarhie absolută de drept divin. Întreaga putere de decizie se află în mîna împăratului și a sfetnicilor săi, grupați în *sacrum consistorium* (fostul consiliu al principelui), și este finalizată de un atotputernic aparat birocratic, tot mai ierarhizat și militarizat. Suprafața prov. este redusă, numărul lor ajungînd la c. 100, grupate în 12 dioceze. Puterea militară este separată de aceea civilă, toate numirile în aparatul administrativ și militar rămînînd apanajul împăratului. O grijă deosebită este acordată întăririi limesului și construirii de numeroase *castella* și drumuri, care fac din graniță o zonă fortificată pe o anumită adîncime. Efectivele militare sporesc la c. 500 000 de soldați, numărul legiunilor la c. 60, mai mici și mai mobile. În cadrul noului sistem fiscal, în care impozitul este plătit în natură în funcție de noile unități stabilite, *iuga* și *capita*, orașele își pierd orice autonomie, iar membrii diverselor categorii profesionale sînt legați obligatoriu de meseria și de colegiile lor. Baterea unor noi monede de aur și argint cu o greutate și un conținut sporit în metal prețios încearcă să reducă gravul haos economic lăsat de epoca „Anarhiei militare". Deși Roma rămîne nominal capitala Imp., necesitatea apărării și unei mai ușoare administrații impune membrilor tetrarhiei alegerea unor noi reședințe (Nicomedia, Antiohia, Mediolanum, Sirmium, Tesalonic, Augusta Treverorum ș.a.). În timpul domniei lui **D.**, Dobrogea este separată de Moesia Inferior și transformată în prov. separată, sub numele de Scythia (cu reședința în orașul Tomis), aparținînd diocezei Tracia și apărată de 2 legiuni cu garnizoana la Noviodunum și Troesmis. Prezent în mai multe rînduri la frontiera Dunării de Jos, împăratul ia măsuri de consolidare a limesului, de reconstrucție a unor orașe și cetăți (Tomis, Dinogetia) și de

refacere a drumurilor. Încercarea de a reforma viața religioasă prin reactivarea vechilor culte (cultul lui Jupiter devine obligatoriu pentru întregul Imp.) duce, în anii 303-304, la promulgarea a 4 edicte anticreștine care declanșează cea mai mare persecuție din istoria Imp. împotriva acestei religii. Pe plan intern și extern Imp. depășește în timpul domniei lui **D.** criza sec. 3.

DIODOR din SICILIA/DIODOROS, DIODORUS SICULUS (c. 80-c. 21 î.e.n.), istoric grec. Originar din orașul sicilian Agyrion, **D.** a întreprins numeroase călătorii de documentare în Asia și Europa, trudind la Roma și Alexandria peste 30 de ani pentru elaborarea celor 40 de cărți ale unei istorii universale, *Historion Bibliotheke (Biblioteca istorică)*, care se deschidea cu epoca mitologică și se încheia cu expediția lui Caesar în Britannia (54 î.e.n.). Din vasta sa operă care, pe lîngă informații istorice, oferă și date geografice și etnografice, s-au păstrat integral cărțile 1 — 5 (istoria popoarelor orientale, a grecilor, iberilor și etruscilor) și 11 — 12 (sec. 5 — începutul sec. 3 î.e.n.); ne-au mai parvenit fragmente din cărțile 6-10, 21-40. Concepută sub forma unei compendiu, în care să figureze istoria tuturor popoarelor, lucrarea lui **D.** este singura sau cea mai adecvată istorie universală, atît pentru amploarea ariei geografice, cît și prin intervalul cronologic îmbrățișat. Operă de compilație prin excelență, în care aportul creator al lui **D.** este extrem de redus, *Biblioteca istorică* rămîne prețioasă prin informația bogată conținută și prin izvoarele folosite (printre care istorii valoroase, precum cele ale lui Eforos, Timaios, Ctesias, Teopomp, creația analiștilor romani timpurii, toate pierdute ulterior); deosebit de prețioase sînt informațiile privitoare la istoria Siciliei, a epocii lui Filip II și Alexandru cel Mare și la cea a diadohilor. Lucrarea cuprinde și informații referitoare la istoria cetăților grecești din Dobrogea, precum și la trecutul geto-dacilor.

DIODOT I/DIODOTOS I SOTER (? — 235 î.e.n.), rege al Bactriei (239-235 î.e.n.). Satrap al Bactriei — reg. istorică din Asia Centrală, de pe cursul superior și mijlociu al fluviului Oxos (Amu-Daria),

populată de triburi de origine iraniană —, **D.** profită de războiul civil din Regatul Seleucid pentru a se emancipa și proclama rege, punînd bazele unui regat elenistic de sine stătător cu capitala în orașul Bactra (astăzi Balkh). Îi succede la tron fiul său Diodot II (235-225).

DIOGENE/DIOGENES/ din APOLLONIA (c. 460 — 390 î.e.n.), medic și filosof grec. **D.**, care a trăit o vreme la Atena, s-a bucurat de bună reputație ca medic (preocupări în domeniul fiziologiei, o lucrare despre artere). Opera sa, eclectică, de orientare materialistă (remarcată de Aristotel și Teofrast), îl situează printre ultimii reprezentanți ai filosofiei ioniene, în continuarea lui Anaximene; **D.** consideră aerul ca materie primordială în univers. Lucrarea sa *Peri physeos (Despre natură)* circula și era citită încă în sec. 6 e.n.

DIOGENE/DIOGENES/ din SINOPE (c. 400 — c. 323 î.e.n.), filosof grec. Din timpul vieții **D.** a devenit, ca nici un alt filosof antic, personaj de legendă. Sosit cu tatăl său Hicesias în exil la Atena, **D.** ajunge discipol al sofistului Antistene, ducînd apoi o viață de filosof rătăcitor. **D.** a încercat să exemplifice cu propriul mod de viață principiile curentului filosofic al cărui fondator este considerat — cinismul — și anume o existență la limita necesarului supraviețuirii și un dispreț suveran față de convențiile și principiile societății. **D.**, care se considera „cetățean al lumii", dormea într-un butoi, purta iarna ca și vara aceeași haină, cerșea ca să mănînce și-i batjocorea neîncetat pe orășeni pentru modul de a fi. Trăind asemenea unui cîine *(Kyon)*, doctrina sa a primit în sec. 4 numele de cinism. Dintre elevii săi, Crates din Teba a adunat principiile sale filosofice, din care n-au parvenit decît o serie de aforisme; printre admiratorii săi se numără Lucian din Samosata și împăratul Iulian Apostatul.

DIOGENE LAERȚIU/DIOGENES LAERTIOS (sec. 3 e.n.), scriitor grec. Originar din Laertia (Cilicia), a făcut parte, se pare, din cenaclul literar condus de Iulia Domna, soția lui Septimius Severus. **D.** este autorul unei ample lucrări de compilație, *Peri bion kai apophtegmaton ton en philosophia eudokimesanton (Despre*

viețile și doctrinele filosofilor), în 10 cărți, integral păstrate. Lucrarea prezintă școlile filosofice și biografiile filosofilor greci pînă la Epicur, incluzînd, de asemenea, fragmente din operele pierdute ale gînditorilor greci, fapt care îi conferă calitatea de cel mai prețios document pentru istoria filosofiei grecești. Personal, **D.** nu adoptă nici una dintre doctrinele filosofice înfățișate, deși se poate constata o anumită înclinație spre scepticism.

DION (c. 408 — 354 î.e.n.), tiran grec din Sicilia. Cumnat al tiranului ↑Dionysios I (405-367), **D.** îl cunoaște pe ↑Platon în timpul primei vizite a acestuia la Siracuza, devenind discipolul lui pătimaș, preocupat întreaga viață să aplice în practică ideile celebrului filosof atenian. După preluarea puterii de către ↑Dionysios II (367), **D.** are o poziție privilegiată, dar este curînd exilat în urma unor intrigi de curte (366). Revine în 357 în Sicilia, fiind întîmpinat la Siracuza ca un salvator. Numit strateg autocrator, **D.** încearcă fără succes să aplice în practică concepțiile politice platoniene, regimul său alunecînd rapid pe panta unei guvernări despotice. Moare asasinat la instigația atenianului Callippos.

DION CHRISOSTOMUL/DION COCCEIANUS, numit CHRYSOSTOMOS — GURĂ DE AUR (c. 40 — c. 120), orator și filosof grec. Născut într-o familie bogată din Prusa (Bitinia), **D.** este elev al stoicului Musonius Rufus, apoi retor la Roma, în anturajul împăraților Vespasian și Titus. Exilat de ↑Domițian, **D.** duce viața unui filosof cinic rătăcitor, parcurgînd Asia Mică, Egiptul, Grecia, Peninsula Balcanică, Dacia, ajungînd, în peregrinările sale, pînă la estuarul Niprului. Reabilitat de Nerva (96), recunoscut drept cel mai mare orator al vremii, **D.** conduce o delegație a orașului natal la Roma, rostind în fața lui Traian o serie de discursuri ce preamăreau, de pe pozițiile filosofiei cinico-stoice, imaginea suveranului ideal. Activitatea sa edilitară din Prusa stîrnește animozitatea unor concetățeni și un proces judecat de guvernatorul prov., Pliniu cel Tînăr (110/111). Clasic al genului oratoric, în opera lui **D.** se împletesc influențe ale lui Platon, ale socraticilor, ale filosofiei stoice și cinice. Din creația sa ne-au parvenit 78 de discursuri, unele

tratînd subiecte specific sofistice *(Elogiul buclelor, Elogiul papagalului)*, celelalte cu caracter moral, politic, filosofic *(Peri basileias — Despre conducere, Olympiakos — Discursul olimpic, Peri douleias — Despre sclavie* etc.). Pline de spirit și farmec, ele constituie un viu și prețios document cultural-istoric al lumii grecești din jumătatea răsăriteană a Imp. de la sfîrșitul sec. 1. Scrierea sa despre geto-daci *(Getika — Istoria geților)*, pe care i-a cunoscut direct, folosită de Iordanes, s-a pierdut.

DIONIS TRACUL/DIONYSIOS THRAX (c. 170 — c. 90 î.e.n.), filolog și gramatic grec. Elevul la Alexandria al lui Aristarh din Samotrace, s-a stabilit apoi în Rhodos, unde a fost profesorul lui Tyrannion cel Bătrîn și Aelius Stilo. Continuator, în domeniul filologiei homerice, al operei lui Aristarh. Lucrarea *Techne grammatike (Arta gramaticii)* reprezintă cea mai veche expunere a gramaticii grecești cunoscută (lipsesc sintaxa și stilistica), în care se încearcă sistematizarea cunoștințelor anterioare de gramatică (prezente în lucrările filosofilor — mai ales stoici și sceptici — sau ale comentatorilor literaturii clasice). Consacrată în special clasificării părților de vorbire, remarcabilă prin concizia și claritatea definițiilor, a constituit o lucrare de bază pentru epoca bizantină și ev. med. Schema părților de vorbire stabilită de el s-a păstrat, cu puține modificări, pînă în epoca modernă.

DIONIS /DIONYSIOS/ din HALICARNAS (sec. 1 î.e.n. — c. 10 e.n.), retor și istoric grec. Profesor de retorică la Roma (30—8 î.e.n.), reprezentant al curentului aticist, **D.** se impune prin lucrările sale filologice ca un pionier în domeniul analizei stilistice și al criticii filologice. Opera sa istorică *Romaike Arhaiologia (Arheologia romană* sau *Antichități romane)*, publicată începînd din 7 î.e.n., marcată de un accentuat stil retoric, în care domină tendința panegirico-apologetică, narează istoria Romei de la începuturile mitice pînă la primul Război punic (264 î.e.n.). Din cele 20 de cărți, primele s-au păstrat integral, a 11-a fragmentar, iar restul în excerpte bizantine. Inspirată după o lucrare a lui Varro, *Arheologia* face apel

și la alte surse, în cadrul cărora analistica romană din perioada republicană și istoria lui Titus Livius ocupă un loc important. Scrierile de retorică literară *(Peri syntheseos onomaton — Despre potrivirea cuvintelor, Peri mimeseos — Despre imitație, Peri tes Demosthenous lexeos — Despre măiestria expresiei verbale a lui Demostene, Peri ton archaion rethoron hypomnematismoi — Despre oratorii din vechime)*, în număr de 23, din care s-au păstrat integral 11, iar 2 fragmentar, grupate sub titlul generic de *Opuscule retorice*, au avut o influență covîrșitoare, **D.** contribuind la impunerea criticii ca gen distinct la Roma.

DIONYSIOS I (c. 430 — 367 î.e.n.), tiran grec din Sicilia. Fiu al lui Hermocritos, **D.** beneficiază de o educație aleasă la Siracuza. Profită cu abilitate de situația tulbure provocată de noua ofensivă cartagineză în E insulei (406—405), pentru a obține alegerea sa ca strateg autocrator al cetății, în care instaurează apoi dictatura sa personală (405). Nereușind să salveze Gela și Camarina, **D.** este constrîns să încheie cu Cartagina un tratat de pace care știrbea grav pozițiile siracuzane în Sicilia. Imediat după aceasta, trece cu nestăvilită energie la consolidarea pozițiilor sale și ale cetății: reforme sociale radicale (eliberări de sclavi, acordarea cetățeniei unor noi categorii de locuitori, reîmpărțirea proprietăților funciare confiscate oligarhilor) urmăresc să-i lărgească baza socială a puterii, este constituită o puternică armată de mercenari, iar Siracuza devine cea mai puternică cetate din insulă. În 398/97, sub lozinca eliberării Siciliei de cartaginezi, declanșează o puternică ofensivă împotriva stăpînirii punice, soldată cu succese de prestigiu; contraofensiva cartagineză are însă ca urmare asedierea lui în Siracuza și încheierea în cele din urmă a unui tratat de pace favorabil tiranului grec. Neratificarea tratatului îi oferă lui **D.** prilejul de a-și extinde hegemonia asupra Siciliei grecești, pacea din 392 cu Cartagina limitînd posesiunile punice la sfertul apusean al insulei. După această dată, **D.** intervine activ în politica Italiei meridionale, vizînd crearea unui întins imp. elen sub autoritatea sa: în 387 cucerește orașul Rhegion, iar în 379 Crotona, în 384 flota sa atacă coastele Etruriei

și ale Corsicii; fondează colonii proprii pe coasta italică a Mării Adriatice (Hadria și Ancona) și în Illyria (Lissos, Issa), încheie o alianță strînsă cu Sparta, devine cetățean de onoare al Atenei. Noul război împotriva Cartaginei (382—374), în care **D.** repurtează două însemnate victorii la Cabala (375) și Cronion (374), se încheie prin recunoașterea rîului Halykos ca hotar al stăpînirilor punice din Sicilia. Moare în timpul unui nou război cu Cartagina, la asediul orașului Lilybaion. Iubitor al muzelor (autor al unei tragedii), a făcut din curtea lui un loc preferat de întîlnire a filosofilor, poeților și istoricilor epocii (Platon, Filistos, Eudoxos din Cnidos). Guvernarea sa, în timpul căreia Siracuza a devenit primul oraș al lumii elene occidentale, a reprezentat totodată cel mai lung și strălucit regim tiranic al antic. I-a urmat la putere fiul său Dionysios II.

DIONYSIOS II cel TÎNĂR (c. 397— c. 330 î.e.n.), tiran grec din Sicilia. Fiu mai vîrstnic și succesor al lui Dionysios I (367 î.e.n.), **D.** era radical deosebit de tatăl său. Caracter slab, nehotărît și inconsecvent, iubitor de fast și de cultură, el încheie, la scurt timp după preluarea puterii, pacea cu Cartagina pe baza *statu-quo*-ului (366); lui ↑Dion îi acordă întîi largi puteri apoi îl exilează. Îl găzduiește în mai multe rînduri pe ↑Platon la curtea sa. În 357, în timp ce se afla în S Italiei, puterea la Siracuza este preluată de Dion, **D.** retrăgîndu-se la Rhegion și Locri. În 347 recucerește puterea, dar după trei ani este asediat în Ortygia, citadela Siracuzei, de demosul răsculat. La sosirea lui ↑ Timoleon se retrage la Corint, unde rămîne pînă la moarte.

DIOSCORIDE/DIOSKURIDES PEDANIOS (sec. 1 e.n.), medic grec. Originar din Anazarba (Cilicia), **D.** a fost medic militar sub împăratul Claudiu, trăind apoi la Roma în vremea lui Nero. Principala sa operă, *Peri hyles iatrikes (Despre materia medicală*, 5 cărți), care prezintă efectul terapeutic al unor substanțe de origine vegetală, animală sau minerală, a fost tradusă în sec. 5 în limba latină *(Materia medica)* și a avut o largă circulație în ev. med. consolidînd reputația lui **D.** de cel mai vestit farmacolog al antic. Lu-

crarea dă și echivalentul unor nume de plante în mai multe limbi, printre care și în cea dacă.

DJOSER/ZOSER/, numele a doi faraoni ai Regatului Vechi, din dinastia a treia.

DJOSER I, faraon (c. 2660 î.e.n.). Considerat de unii cercetători fondatorul dinastiei a treia, **D.** rămîne cel mai important reprezentant al acesteia. El a organizat și dezvoltat sistemul administrativ al țării, care a devenit astfel capabilă să inițieze construcția piramidelor, grandioasele construcții funerare, semn al puterii și gloriei faraonilor, practică ridicată la apogeu de reprezentanții dinastiei a IV-a. Tradiția i-a atribuit arhitectului constructor † Imhotep, principalul sfetnic al faraonului **D.**, proiectarea și realizarea piramidei în trepte de la Saqqarah (înaltă de 60 m), prima construcție monumentală din piatră din istoria Egiptului. **D.** a organizat expediții în Sinai și este probabil cel dintîi faraon care a stabilit frontiera sudică a țării la prima cataractă a Nilului.

DOMIȚIAN /TITUS FLAVIUS DOMITIANUS (51—96), împărat roman (81—96). Proclamat împărat la 13 septembrie 81, fiul lui Vespasian și al Domitillei și fratele lui Titus, inaugurează o politică sensibil deosebită de cea a primilor Flavi. Sprijinindu-se pe armată, garda pretoriană, pe anumite cercuri ale cavalerilor și aristocrației municipale provinciale, **D.** urmează o linie autocratică, ce se înscrie în tradiția inaugurată de Caligula și Nero. Personalitate orgolioasă, violentă, revendicînd titlul de *dominus et deus*, se proclamă în 85 *censor perpetuus* (cenzor pe viață) și intră în conflict cu aristocrația senatorială. Sînt reluate acum procesele pentru *crimen laesae maiestatis*, întrerupte odată cu moartea lui Nero (68). Relațiile încordate cu senatul și cu aristocrația senatorială, din rîndurile căreia provin mulți dintre istoriografii latini, au contribuit la conturarea și transmiterea unei imagini îngroșat negative a sa. Bilanțul administrației sale interne este în general pozitiv, iar măsurile militare pe care le-a inițiat vor facilita politica ofensivă a Imp. urmată de Traian în reg. carpato-dunărene. Victorios în campania întreprinsă în 83 la Rin împotriva tribului germanic al chatilor,

D. adoptă titlul de *Germanicus*. Pe plan extern, întîmpină însă, în general, mari dificultăți. O invazie a dacilor aliați cu sarmații și bastarnii în Moesia, soldată cu moartea lui C. Oppius Sabinus, guvernatorul prov., îl obligă în 86 să intervină personal pe frontul de la Dunăre. Moesia este împărțită acum în două prov. de rang consular, Moesia Superior și Moesia Inferior (în a cărei componență intră și Dobrogea). Campania inițiată în 87 la N Dunării împotriva lui ↑Decebal și condusă de ↑Cornelius Fuscus se încheie cu o înfrîngere; reluată în 88 de către Tettius Iulianus, ofensiva romană marchează o victorie la Tapae și duce la încheierea unei păci de compromis între Roma și Dacia (89). În același an (ianuarie) este confruntat cu răscoala legatului Germaniei Superior, L. Antonius Saturninus, reprimată cu repeziciune, dar simptomatică pentru accentuarea opoziției senatoriale față de politica sa autoritară. La 18 septembrie 96, **D.**, ultimul dintre Flavi, cade victimă unei conjurații de palat, organizată de libertul Parthenius, comandantul gărzii palatului, și de soția sa Domitia Longina. Senatul hotărăște martelarea numelui său din inscripțiile publice *(damnatio memoriae)*.

DONATUS MAGNUS (? — 355), teolog roman. Ales, după marile frămîntări provocate de persecuțiile lui Dioclețian, contraepiscop de Cartagina în 313. În condițiile profundelor contradicții economice, sociale și etnice din Africa de Nord, **D.**, talentat și popular orator, pune bazele unei secte religioase bazată pe o etică riguroasă, pe ideea martiriului și pe respingerea atît a bisericii oficiale cît și a organelor statale romane. Condamnată de sinoadele de la Roma (313) și Arelate (314), mișcarea donatistă, care unește treptat sub faldurile ei păturile dezmoștenite ale populației autohtone, puțin romanizate, îndeosebi din mediul rural (care formează cetele de *Circumcelliони*), se extinde în Numidia și Mauretania, combătută de biserica oficială, apoi și de autoritățile imperiale. Rămășițe ale donaților supraviețuiesc în Africa de Nord pînă la cucerirea arabă de la sfîrșitul sec. 7.

DRACON /DRAKON (sec. 7 î.e.n.), legiuitor atenian. *Tesmotet* la Atena sub *arhontele* Aristaichmos (c. 621), **D.** primește puteri extraordinare, fiind însărcinat de cetate cu fixarea în scris a legilor cutumiare în circulație. Legislația lui **D.** reprezintă prima încercare de codificare a dreptului atenian. Principala sa contribuție o constituie stipularea preluării și judecării de către tribunale a cazurilor de omucidere (la care, pentru prima oară, face distincția dintre actul premeditat și cel involuntar), prin care se limita dreptul gentilic al Talionului. Preconizînd pedeapsa cu moartea în cazul unor delicte minore, legile lui **D.** au rămas proverbiale în antic. pentru severitatea lor, încît retorul Demades afirmă că ele nu au fost scrise cu cerneală, ci cu sînge.

DROMIHETE /DROMICHAITES (sec. 4—3 î.e.n.), rege geto-dac din Cîmpia Munteană. Îndepărtata expediție organizată de Alexandru cel Mare în Asia, apoi luptele înverșunate izbucnite între *diadohi* la moartea sa (323) au ca urmare slăbirea autorității macedonene insituită de ↑Filip II în 339 în reg. Dunării de Jos. Întărirea puterii geților din aceste ținuturi este atestată în această perioadă și de zdrobitoarea înfrîngere a generalului macedonean ↑Zopyrion și a armatei sale în 326/325, „undeva în Pustiul Getic". ↑Lisimah, unul dintre cei mai străluciți diadohi, devenit rege al Traciei elenistice, are de înfruntat în jurul anului 313 o răscoală a cetăților grecești vest-pontice Mesambria, Olbia, Apollonia, Histria, condusă de orașul Callatis, revoltă reizbucnită în 310/309. După înfrîngerea acesteia, Lisimah organizează în anul 300 o expediție împotriva lui **D.**, conducătorul geților din Cîmpia Munteană care sprijinise cu forțele sale lupta coloniilor elene de pe litoralul Mării Negre. Condusă de ↑Agatocle, încercatul fiu al lui Lisimah, campania împotriva lui **D.** se încheie însă un cu eșec total; armata elenistică este înfrîntă, iar Agatocle făcut prizonier de **D.** și eliberat ulterior. Opt ani mai tîrziu, Lisimah conduce personal o nouă ofensivă în ținuturile din N Dunării. Geții se retrag în fața armatei invadatoare pustiind totul în cale. Undeva în Cîmpia Munteană, armata lui Lisimah, istovită, cade într-o cursă, monarhul însuși fiind făcut

prizonier și dus la Helis, cetatea de scaun a lui **D.** Lisimah va fi eliberat după încheierea păcii care confirmă Dunărea ca hotar între cele două puteri.

DUCETIOS/DUKETIOS (? — 440 î.e.n.), conducător al siculilor. Profitînd de frămîntările politice de la Siracuza și de conflictele dintre cetățile grecești din E Siciliei, **D.** a inițiat unica tentativă a populației autohtone din insulă de a constitui un stat independent. După ce a unificat comunitățile siculilor, **D.** a trecut la recucerirea teritoriilor ocupate de coloniile elene; în 459 ocupă orașele Inessa și Morgantina și fondează Menaion, unde-și stabilește reședința ca rege al siculilor (mutată în 453 la Palice). Succesele sale declanșează riposta conjugată a Siracuzei și Acragasului; înfrînt în lupta de la Nomai (450), **D.** este exilat la Corint. Revenit în Sicilia, fondează orașul Kalé Acté (448/447) și reia vechiul plan, întrerupt de moartea survenită într-o luptă sub zidurile recent înălțatei sale cetăți.

DUILIUS CAIUS (? — c. 230 î.e.n.), om politic roman. Consul în 260, **D.** obține la începutul primului Război punic, în bătălia de la Mylae (N Siciliei), cea dintîi victorie navală romană. Inventînd metoda abordajului pentru a folosi superioritatea infanteristului roman asupra celui cartaginez, **D.** capturează sau distruge în prima mare bătălie navală din istoria romană 50 din cele 130 de nave cartagineze angajate în luptă. În Forumul din Roma el înalță o coloană împodobită cu ciocurile corăbiilor cartagineze capturate *(columna rostrata)*. În 258 **D.** îndeplinește funcția de censor (împreună cu L. Cornelius Scipio), iar în 231 este ales dictator.

DURAS-DIURPANEUS, rege al geto-dacilor (68/69—87). Rudă apropiată cu Scorillo și Decebal, vîrstnicul **D.** cedează de bună voie mai tînărului ↑Decebal tronul, în contextul politic al ofensivei inițiate de forțele romane la N de Dunăre, din ordinul împăratului Domițian.

DURIS (c. 500 — 450 î.e.n.), pictor olar grec. A trăit în Attica, probabil la Atena, semnînd ceramică cu figuri roșii, produsă în atelierele lui Python și poate și Eufronios (c. 270 de vase păstrate).

Faima dobîndită în epocă i-a adus numeroşi imitatori în Grecia, influenţa sa făcîndu-se simţită şi în pictura etruscă timpurie. Picturile sale (executate de preferinţă pe cupe) cu scene din palestră, de luptă sau banchet, adeseori inspirate din lumea mitului şi epopeii, sînt remarcabile prin linia energică, precisă, a desenului şi frumuseţea figurilor.

DUTTHAGAMANI, rege singalez din Ceylon (161—137 î.e.n.). **D.** conduce contraofensiva singaleză împotriva triburilor tamile, venite din S Indiei, care cuceriseră la începutul sec. 2 î.e.n. insula. Eliberarea Ceylonului de sub dominaţia tamilă, realizată de **D.**, devine subiectul epopeii naţionale singaleze.

E

EANNATUM I, conducător *(ensi)* al orașului sumerian Lagaș (c. 2460 î.e.n.). După ce încheie victorios conflictul cu cetatea rivală Umma (eveniment celebrat de cunoscuta „Stelă a vulturilor", astăzi la Muzeul Luvru), **E.** supune orașele Uruk, Ur și Kiș, extinzînd autoritatea Lagașului asupra Sumerului Meridional și luînd, asemenea lui ↑Mesilim, titlul de „rege al Kișului"; **E.** respinge apoi o invazie a triburilor elamite din răsărit. Entemena I, nepot și succesor al său, a reluat cu succes lupta împotriva orașului Umma și a combătut invaziile elamite, menținînd hegemonia Lagașului.

EFIALTE/EPHIALTES (? — c. 460 î.e.n.), om politic atenian. Urmaș al lui Temistocle la conducerea partidei democratice din Atena (471), **E.** devine principalul adversar al lui ↑Cimon, liderul aristocrației. După ce reușește să discrediteze Areopagul, bastionul oligarhiei, dovedind în fața demosului corupția membrilor săi, profită de umilința la care fusese supus corpul expediționar condus de Cimon, trimis în ajutorul Spartei confruntată cu o puternică răscoală a hiloților în Messenia (462/461) pentru a transfera principalele atribute ale Areopagului Ecclesiei (Adunarea Poporului), sfatului celor 500 și tribunalelor populare. Încercarea lui Cimon de a se opune noilor măsuri îi va aduce ostracizarea (461). La scurt timp însă, **E.** este asasinat de un ucigaș în solda oligarhiei. Programul politic pe care l-a inițiat este continuat de urmașul său, ↑Pericle.

EFIALTE / EPHIALTES / din TRACHIS (? — c. 469 î.e.n.), trădător grec. În vara anului 480, **E.** s-a oferit să arate armatei persane, care de două zile încerca, fără succes, să străpungă rezistența forțelor grecești în pasul Thermopyle, un drum care să-i permită să cadă în spatele liniilor elene. **E.** a condus personal importantul detașament persan care, traversînd pe o potecă îngustă muntele Kallidromos, a apărut în spatele armatei comandate de regele spartan ↑Leonidas I, contribuind decisiv la înfrîngerea acesteia. După victoria de la Plateea (479), Amficționia Delfică a pus un premiu pe capul lui **E.** A fost ucis 10 ani mai tîrziu, cînd a revenit în patrie din Tesalia, unde se refugiase.

EFOROS / EPHOROS / din KYME (c. 400 — c. 330 î.e.n.), istoric grec. Prezumtiv elev al lui Isocrate, **E.** este autorul primei istorii universale redactate în limba greacă. Elaborate între 350 și 330, *Istoriile (Historiai)* narează, în 29 de cărți, istoria grecilor și a neamurilor barbare cu care aceștia au venit în contact, începînd cu migrația dorică („reîntoarcerea Heraclizilor") și sfîrșind cu epoca sa; fiul său, istoricul Demofil, a adăugat operei o a 30-a carte, aducînd relatarea pînă în anii 341/340 î.e.n. Operă de compilație prin excelență, fără intervenția unui filtru critic personal, *Istoriile* lui **E.** vizează cu predilecție scopuri didactice și moraliste. Bogăția informațiilor, spațiul larg (peste jumătate din operă) consacrat sec. 4 î.e.n., îndeosebi epocii lui Filip II al Macedoniei, i-au asigurat o circulație largă în sec. 3—1 î.e.n. și excerpte realizate de Nicolaos din Damasc, Strabon și Diodor din Sicilia. Din *Istorii*, ca și din restul lucrărilor sale — *Despre stil (Peri lexeos)*, *Despre descoperiri (Peri heurematon)* sau cronica orașului Kyme *(Epichorios logos)* s-au păstrat cîteva fragmente disparate.

ELAGABAL / MARCUS AURELIUS ANTONINUS (204—222), împărat roman (218—222). Varius Avitus, nepot al lui ↑Caracalla, preot din Emesa al zeului soarelui (Elah-Gabal), numit de posteritate **E.** (Heliogabalus), este proclamat împărat în primăvara anului 218 de legiunile din Siria, nemulțumite de politica austeră a lui ↑Macrinus. După înfrîngerea și moartea lui Macrinus în bătălia

de la Antiohia, E. dobîndeşte tronul imperial, restabilind dinastia Severilor: puterea reală este exercitată însă de Iulia Maesa (bunica) şi Iulia Soemias (mama sa). Politica autocrată, excesele şi capriciile împăratului-copil, care încearcă să ridice cultul zeului soarelui la rangul de religie universală a Imp., compromit în scurt timp noul regim. Sub presiunile Iuliei Maesa, E. îl adoptă şi-l ridică la rangul de *cezar* pe M. Aurelius ↑Severus Alexander, vărul său (221), încercările repetate din următoarele luni de a-l asasina pe acesta declanşează o revoltă a pretorienilor din Roma, soldată cu uciderea împăratului şi a mamei sale (martie 222).

EMPEDOCLE / EMPEDOKLES / din ACRAGAS (c. 490 — c. 430 î.e.n.), filosof grec. Reprezentant al unei familii de frunte din Acragas. E. participă la răsturnarea regimului oligarhic din cetatea siciliană natală şi, refuzînd apoi să sprijine instaurarea unui nou regim autoritar, preferă să cutreiere, ca retor, medic şi mag vagant, întreaga Sicilie, bucurîndu-se de o tratare cvasidivină. Se pare că nu a mai revenit în patrie dintr-o călătorie în Peloponez: una din variantele legendei ce-i învăluie, încă din sec. 4, existenţa, îl zugrăveşte pe E. aruncîndu-se în craterul de foc al vulcanului Etna. Din creaţia lui s-au păstrat fragmentar două poeme filosofice (c. 500 hexametri): *Peri physeos (Despre natură)* şi *Katharmoi (Purificări)*; primul este consacrat evoluţiei materiei, de la formele ei elementare la alcătuirea universului şi la apariţia fiinţelor vii, al doilea, influenţat de gîndirea pitagoreică, are ca temă sufletul uman. Asemenea filosofilor naturalişti ionieni sau a lui Parmenide, şi pentru E. universul reprezintă doar formele pe care le ia *physis* (substanţa primordială) în transformările ei. E. considera ca substanţe primordiale imuabile, eterne, necreate şi indestructibile 4 elemente: focul, apa, pămîntul şi aerul (sau eterul), care nu pot trece unul într-altul, ci se pot doar combina şi separa mecanic. Din acest proces continuu de unire şi dispersare, rezultat al acţiunii a două forţe universale („puteri dominante" sau „principii"), iubirea *(philotes)* şi ura *(neikos)*, reprezentări alegorice ale forţelor centripetă şi centrifugă, iau naştere toate obiectele şi vieţuitoarele universului.

Acțiunea acestor două forțe este determinată de un principiu superior, numit de **E.** *ananke* (necesitate), concepută ca o esență a existenței; la **E.** materia și energia nu pot subzista separat. *Despre natură* este, prin forța poetică și sugestivitatea imaginilor, poate cea mai impresionantă creație literară a filosofilor presocratici. Filosof materialist, **E.** a căutat și în cercetările din alte domenii ale științelor explicații raționale eliminînd constant intervenția zeilor tradiționali; **E.** a studiat apariția plantelor, animalelor, a omului, fiind considerat uneori un precursor al teoriilor biologiei moderne. Poemele sale filosofice, cu reale calități literare, au circulat și au fost citite pînă la sfîrșitul antic.

ENMEBARAGESI, rege al orașului sumerian Kiș (c. 2700 î.e.n.), prima personalitate a istoriei Mesopotamiei a cărei existență a fost confirmată de descoperirile arheologice moderne.

ENNIUS QUINTUS (239 — 169 î.e.n.), poet epic și dramatic latin. Născut la Rudiae, în Mesapia, **E.** este adus în 204 de către M. Porcius Cato la Roma, unde, ca profesor de greacă și latină și scriitor, se bucură de protecția unor personalități de vază, precum Scipio Africanul și M. Fulvius Nobilior, obținînd în 184 cetățenia romană. **E.** este autorul a 20 de tragedii *palliatae (Andromeda, Andromacha, Medeea, Telephus* ș.a.) inspirate, în majoritate, din teatrul lui Euripide, dar și din cel al lui Eschil și Sofocle, a 3 comedii, 2 *praetextae (Sabinae, Ambracia)* și a 4 cărți de *saturae.* Opera sa, care a exercitat pînă în sec. 1 î.e.n. o uriașă și durabilă influență, rămînînd, pînă la apariția epopeii lui Vergiliu, epopeea națională romană, a fost *Annales (Anale).* Avînd ca model *Iliada* și continuînd încercările predecesorului său ↑Naevius, în cele 18 cărți (din care s-au păstrat c. 600 de versuri), poetul reînvie istoria Romei de la începuturile mitice (sosirea lui Aeneas în Italia) pînă în vremea sa (179). Deși are la bază modele grecești, opera lui **E.** este adaptată la cerințele naționale ale poporului roman, contribuind la conturarea acelei imagini legendare și mărețe ce va deveni una din permanențele culturii latine. Dincolo de unele lungimi plate și naivități, de

artificialitatea și caracterul greoi al unor construcții verbale, **E.** a reușit să ofere romanilor un adevărat act de naștere spirituală, fiind considerat cel mai important poet al epocii arhaice a literaturii latine. Renunțînd la versul saturnin autohton și adoptînd hexametrul dactilic grecesc, specific epopeii, el a fixat, pentru un sec., regulile versificației latine și are mari merite în constituirea limbii artistice.

EPAMINONDAS (c. 420 — 362 î.e.n.), om politic și general teban. Elev și discipol al filosofului pitagoreic Lisis din Tarent. În bătălia de la Mantineia (385) **E.** îi salvează viața lui ↑Pelopidas, de care-l va lega o prietenie trainică pînă la sfîrșitul vieții. În perioada 379—371 a depus eforturi în direcția consolidării confederației orașelor beoțiene și a alcătuirii unei armate tebane puternice. În calitate de *beotarh* **E.** este în 371, la conferința de pace de la Sparta, unul dintre solii tebani care refuză cu demnitate cererile lacedemoniene, ceea ce are ca urmare declarația de război spartană. La Leuktra (371), în apropiere de Teba, armata tebană (7000 de oameni) condusă de **E.** și Pelopidas înfrîng zdrobitor forțele spartane superioare numeric (10 000 de oșteni); 400 de spartiați și regele Cleombrotos cad pe cîmpul de luptă. Sparta pierde pentru totdeauna hegemonia militară în Elada, victoria de la Leuktra inaugurînd strălucita, dar efemera epocă de hegemonie a Tebei în Grecia. Pentru a slăbi și izola Sparta, **E.** va organiza între 370/369—362, 4 campanii în Peloponez, instaurînd regimuri democratice filotebane în fostele cetăți membre ale Ligii Peloponesiace. În cursul primei campanii, 370/369, reușește să obțină ralierea Arcadiei și a Messeniei, în 369 pe cea a orașelor Sikyon și Pellene, iar în 367 a Ahaiei. După succesul soliei lui Pelopidas la curtea regelui Artaxerxe II de la Susa (367), care asigura politicii tebane sprijinul Persiei Ahemenide, și încheierea unui tratat cu Corintul, **E.** inițiază construcția unei flote de 100 de trireme cu care întreprinde în 364 o expediție în Marea Egee, obținînd slăbirea pozițiilor Atenei în acea zonă; Byzantion, Chios și Rhodos înnoadă relații strînse cu Teba. Ca urmare a deteriorării situației aliaților tebani din Peloponez, **E.** este constrîns să între-

prindă o nouă expediție împotriva Spartei; în importanta bătălie de la Mantineia, **E.** este din nou victorios, dar moartea sa la sfîrșitul luptei înseamnă și sfîrșitul hegemoniei tebane în Grecia. Om politic de o nestăvilită energie și deosebită integritate, orator apreciat, **E.** este totodată un remarcabil organizator și comandant de oști, genial inovator în strategia și tactica militară. El rămîne cea mai importantă personalitate din întreaga istorie tebană.

EPICTET / EPIKTETOS, EPICTETUS (c. 35—c. 135), filosof stoic grec. Născut la Hierapolis, în Frigia, este adus la Roma ca sclav al unui funcționar imperial, Epaphroditus. Audiază cursurile stoicului Musonius Rufus apoi, devenit libert, deschide propria sa școală filosofică în capitala Imp. Obligat prin decretul împăratului Domițian să părăsească în 94 orașul („alungarea filosofilor"), **E.** se stabilește în Epir la Nicopolis, unde rămîne pînă la moarte, în fruntea unei reputate școli filosofice. Grație istoricului ↑Arian, unul dintre elevii săi favoriți, care publică în jurul anului 130 prelegerile filosofului, pe baza minuțioaselor note luate ca auditor, ne-au parvenit *Diatribai (Diatribele)* (4 cărți) și *Encheiridion (Manualul)*, expunere concentrată a doctrinei stoice tîrzii. *Homiliile* (12 cărți) s-au pierdut însă. Unul dintre ultimii reprezentanți de seamă ai stoicismului antic, **E.** este preocupat îndeosebi de etică. El subliniază necesitatea educației în vederea obținerii adevăratei libertăți, posibilă prin cultivarea virtuții și a demnității umane, desăvîrșirea individuală, dominarea destinului prin puterea rațiunii. Opera sa a exercitat o mare influență în sec. 2 (Favorinus din Arelate, Aulus Gellius, Marcus Aurelius), în antic. tîrzie și în sec. 16—18.

EPICUR / EPIKUROS (c. 341—c. 270 î.e.n.), filosof grec. Fiu al atenianului Neocles stabilit în insula Samos, elev al platonicianului Pamfilos, apoi al lui Nausifan din Teos (discipolul lui Democrit), **E.** își urmează părinții în exil la Colofon; începînd să se afirme ca ca profesor de filosofie, ține prelegeri în Mytilene (311), unde se împrietenește cu Hermarchos, care-i va fi succesor, și apoi în Lampsacos (310), stabilindu-se în 306 la Atena, unde va rămîne pînă la

moarte. Aici cumpără o grădină *(kepos)*, deschide propria sa şcoală ce rivaliza cu Academia şi Peripatos, trăindu-şi viaţa în conformitate cu învăţătura sa — în cumpătare şi austeritate. Prin activitatea de la Atena E. pune bazele unui nou curent filosofic — epicureismul — cu un puternic ecou pînă la finele lumii antice. Diogene Laerţiu menţionează 40 de titluri din opera lui E., remarcabile prin claritatea şi accesibilitatea stilului şi limbii; pînă la noi au ajuns 3 scrisori (incluse de Laerţiu în cartea a 10-a a operei sale), *Catehismul celor 40 de sentinţe (Kyriai doxai)* şi fragmente disparate din restul operei, în primul rînd din cea mai importantă dintre lucrările sale, *Peri physeos (Despre natură*, 37 de cărţi). Învăţătura lui E. este grupată în 3 mari domenii — *Kanonika (Logica)*, care trebuie să-l ajute pe om să distingă adevărul de fals, *Physika (Fizica)*, explicaţia genezei, substanţei şi disoluţiei universului, şi *Ethika (Etica)*, modalităţile şi idealurile existenţei. E. este un continuator al teoriei atomiste a lui Leucip şi Democrit, în centrul preocupărilor sale situînd însă etica. Ca ideal filosofic, E. stabileşte acceptarea „plăcerii" *(hedone)*; conţinutul acestei noţiuni la E. îl reprezintă însă eliberarea omului de orice durere, neliniştе, fizică sau psihică, de frica de moarte, de teama forţelor divine. Prin învăţătura sa el îi oferă omului libertatea, liniştea netulburată *(ataraxia)*, cu preţul abandonării agitaţiei, pasiunii, prin neparticiparea la viaţa publică şi prin retragerea în cercul prietenilor; E. preconizează o etică naturalist-individualistă, contemplativă (de aici şi deviza *lathe biosas — trăieşte retras* sau *ascunde-ţi viaţa)*. Izvorul *ataraxiei* trebuie căutat în raţiune, în satisfacerea cerinţelor naturale şi necesare, nu în excesul şi senzualismul filosofiei hedoniste cirenaice. Denaturarea şi vulgarizarea noţiunii de plăcere au dus mai tîrziu la pierderea sensului iniţial al termenului de epicureism. Doctrina a cunoscut o largă răspîndire în Grecia şi la Roma, unde T. Lucretius Carus ne oferă în poemul *De rerum natura* o valoroasă prezentare sintetică. K. Marx l-a numit pe E. „un adevărat iluminist radical".

EPIHARM / EPICHARMOS (c. 550—c. 460 î.e.n.), comediograf grec. Originar din Sicilia (Megara Hyblaia?), a trăit și creat la Siracuza, la curtea tiranilor Gelon și Hieron (485—467). Cele 36 de piese, scrise în dialect doric, care-i sînt atribuite, au ca personaje zei, eroi mitici (Heracle, Dionysos, Hera, Ulise) sau oameni de rînd (atletul, dansatorul, țăranul, parazitul), consacrînd tipul de erou popular specific dramei satirice de mai tîrziu; limbajul și verva parodiilor burlești, abundența proverbelor și aforismelor i-au asigurat un mare succes în epocă.

ERASISTRATOS din IULIS (c. 300—c. 240 î.e.n.), medic grec. Originar din insula Cheos, stabilit din tinerețe la Alexandria, metropola Egiptului lagid, E. se impune, datorită cercetărilor sale din domeniul anatomiei și fiziologiei, ca unul dintre cei mai vestiți medici ai antic. Atras inițial de filosofia peripatetică, E. înclină apoi spre tezele materialiste ale lui Democrit și Epicur. Asemenea precursorului său alexandrin Herofilos, E. nu se raliază orientării hipocratice, creînd o școală proprie. Preocupări în domeniul neurologiei (consideră creierul ca punct de plecare al nervilor), cardiologiei (se află în pragul descoperirii legilor circulației sangvine); introduce în medicină concepțiile fizicianului peripatetician Straton din Lampsacos (legea „horror vacui"), explicînd astfel respirația pulmonară. Opera lui s-a pierdut în întregime.

ERATOSTENE / ERATOSTHENES / din CIRENE (c. 284—c. 202 î.e.n.), savant grec. S-a impus, prin evantaiul larg al preocupărilor sale — matematică, astronomie, geografie, istorie, filologie, gramatică, istorie literară — drept cel mai multilateral învățat al epocii elenistice. Elev la Cirene al lui †Calimah și al gramaticului Lysanias, E. audiază apoi la Atena prelegerile stoicului Zenon din Cition, ale peripateticianului Ariston din Chios și — la Academie — pe cele ale lui Arcesilau din Pitane. Chemat în 246 de †Ptolemeu III la Alexandria, devine succesorul lui †Apollonios din Rhodos în fruntea bibliotecii regale și este desemnat dascăl al viitorului rege Ptolemeu IV. Moare la vîrsta de 82 de ani în metropola Egiptului lagid. Din cele peste 50 de opere ale sale nu s-au păstrat decît

fragmente. **E.** este considerat întemeietorul geografiei științifice și al cronologiei istorice ca domenii distincte. *Geographika* (3 cărți), folosită de Strabon în cărțile 1 și 2, debutează cu o istorie a acestei discipline începînd cu Homer (căruia **E.** îi neagă rolul de izvor geografic) și continuă cu prezentarea rezultatelor cercetărilor proprii, bazate pe aplicarea calculului matematic. **E.** a calculat circumferința pămîntului la 252 000 stadii, adică 39 690 km (cifra actuală este de 40 075 km) și a alcătuit o hartă a oicumenei folosită timp de 3 sec., pînă la Marinos din Tyr. În domeniul istoriei, prin *Peri Chronographion* (9 cărți) el a stabilit scheletul cronologic al istoriei lumii grecești, fixînd începutul epocii istorice la data primei olimpiade (776 î.e.n.). În domeniul literaturii, s-a remarcat prin poemele *Erigone (Despre cultura viței de vie)* și *Hermes* (cu subiect mitologic) și *Anterinnys* (moartea poetului Hesiod și pedepsirea ucigașilor săi); în proză, a elaborat un tratat de astronomie și mitologie — *Katasterismoi*. Preocupările de filologie și istorie literară sînt ulterioare stabilirii sale la Alexandria. Atunci a redactat un tratat privind vechea comedie atică, *Peri archaias komedias* (12 cărți). Sub influența filosofiei stoice a scris o serie de tratate de etică, fără vreun ecou notabil în epocă. **E.** mai are cercetări personale în domeniul matematicii și astronomiei. Prin enciclopedism și erudiție **E.** rămîne un reprezentant tipic al omului de știință alexandrin.

ERMANARIC / ERMANARICH (c. 280—375), rege al ostrogoților. La mijlocul sec. 4, **E.**, fondatorul dinastiei Amalilor, impune hegemonia ostrogotă asupra unor vaste reg. din N Mării Negre, locuite de triburi germanice, sarmate, slave și fino-ugrice; istoricul Iordanes dă ca granițe ale Regatului Ostrogot Marea Neagră, Volga și Marea Baltică. În iureșul pătrunderii hunilor în stepele nordpontice, **E.** este înfrînt și se sinucide, iar regatul său se destramă; cea mai mare parte a ostrogoților recunosc autoritatea hunilor însoțindu-i pe aceștia pe drumul lor spre Cîmpia Pannoniei, alte grupuri conduse de Alatheus și Saphrax trec Dunărea solicitînd azil în Imp. Roman.

EROSTRAT / HEROSTRATOS / din EFES (sec. 4 î.e.n.). **E.** a incendiat în anul 356 (potrivit tradiției, în noaptea în care s-a născut Alexandru cel Mare), vechiul templu al Artemidei din Efes; interogat asupra motivației actului său, a declarat că dorea ca posteritatea să-i rețină astfel numele. Ca urmare, conducerea cetății a interzis, sub aspră pedeapsă, pronunțarea sau menționarea pentru viitor a numelui său.

ESCHIL / AISCHYLOS (525—456 î.e.n.), poet tragic grec. Născut la Eleusis, într-o familie aristocratică, **E.** a luat parte sau a fost martorul unor celebre bătălii (Marathon, Artemision, Salamina și Plateea). Educat în spiritul epocii, atras de literatură, și-a dedicat întreaga viață teatrului, obținînd prima victorie la concursurile dramatice în 484. A fost invitat în Sicilia de către Hieron din Siracuza, pentru a da o reprezentație cu singura sa piesă inspirată din contemporaneitate, *Perșii*. A murit la Gela, unde se pare că s-a autoexilat. A fost practicant al misterelor de la Eleusis, fapt vizibil dealtfel și în opera sa. A scris 90 de tragedii și drame satirice din care nu s-au păstrat decît 7 piese: *Hiketides (Rugătoarele)*, *Persai*, *Hepta epi Thebas (Cei șapte contra Tebei)*, *Prometheus desmotes (Prometeu înlănțuit)*, *Agamemnon*, *Choeforoi (Choeforele)* și *Eumenides (Eumenidele)*. Considerat părintele tragediei, **E.** s-a bucurat de mare succes în timpul vieții, obținînd nu mai puțin de 13 victorii la concursurile dramatice. Consacrînd forma tragediei, atît ca tehnică cît și concepție, după cum ne mărturisește și Aristotel, **E.** a introdus al doilea actor și a restrîns partea lirică în favoarea celei dramatice. Creator al unui limbaj scenic inimitabil, **E.** se remarcă înainte de toate prin grandoarea ideilor susținute, prin natura conflictului tragic, opera sa fiind reflexul unei epoci zbuciumate, dar plină de măreție, din istoria Atenei. *Rugătoarele*, cea mai veche tragedie a lui **E.**, păstrează încă amprenta tragediei primitive, ilustrată înainte de **E.** de dramaturgi precum Thespis, Frinihos, Pratinas din Phlius. *Cei șapte contra Tebei* atestă apariția eroului tragic eschilean prin excelență. *Perșii* (472), singura tragedie a lui **E.** cu subiect inspirat din actualitate, constituie o îndepărtare a lui

E. de tradiția dramatică, ale cărei subiecte predilecte erau cele împrumutate din fondul poemelor eroice. *Prometeu înlănțuit* dezbate o temă ce va avea o îndelungată posteritate literară: conflictul dintre titan și divinitate. *Orestia* (reprezentată în 458), singura trilogie completă păstrată din antic., constituie capodopera eschileană, un veritabil monument literar cu multiple semnificații, în care se reflectă atît fidelitatea lui E. față de concepția tradițională despre divinitate, cît și influența ideilor contradictorii ale vremii, pe linia lui Pindar, al cărui model l-a urmat. Acordînd o atenție deosebită corului, conceput ca un adevărat personaj colectiv, E. se remarcă totodată prin originalitatea stilului, a cărui grandoare se armonizează cu măreția ideilor exprimate, cu patosul eroilor, cu intensitatea conflictului tragic. Prin creația sa E. marchează începutul istoriei teatrului universal.

ESCHINE / AISCHINES (c. 390—c. 315 î.e.n.), orator și om politic atenian. Reprezentant al unei familii sărăcite din Attica, cu ferme convingeri democratice, E. duce o existență aventuroasă; luptă ca hoplit în bătălia de la Mantineia (362) și în campaniile din insula Eubeea (357 și 350), încearcă, fără succese notabile, meseria de actor apoi, după 348, intră în viața politică, însoțindu-l pe Eubulos într-o misiune diplomatică în Peloponez. Deosebit de ambițios, E. devine în anii următori purtătorul de cuvînt al partidei promacedonene de la Atena și principalul adversar politic al lui ↑Demostene; bănuiala că aurul macedonean a jucat un rol în cimentarea convingerilor sale politice a planat întotdeauna asupra carierei lui. Cele trei cuvîntări păstrate sînt legate de momente cruciale ale vieții sale politice. Membru al soliei ateniene care tratează în 346 încheierea unui tratat de pace cu Filip II, E. este atacat de Demostene pentru poziția sa din timpul tratativelor. E. contraatacă prin discursul *Împotriva lui Timarhon (Kata Timarchon)*, reușind să obțină condamnarea adversarului său; doi ani mai tîrziu, în 343, reușește, prin *Peri tes parapresbeias (Despre ambasada necredincioasă)*, să evite condamnarea sa de către partida antimacedoneană. După înfrîngerea de la Cheroneia (338) face parte din misiunea trimisă

la Filip II pentru a solicita pacea. Încercînd să profite de succesele Macedoniei, **E.** atacă în 336 propunerea lui Ctesifon *(Kata Ktesiphontos)* de acordare a unei coroane aurite lui Demostene pentru meritele sale față de cetate, confruntare din care iese înfrînt, fiind obligat în 330 să se exileze; moare în insula Rhodos, unde se stabilise ca profesor de retorică.

ESOP/AISOPOS (sec. 6 î.e.n.), fabulist grec. Marele număr de legende țesute în jurul ipoteticii sale personalități au făcut din el un personaj literar, simbol al înțelepciunii populare. Originar, potrivit legendei, din Orient (Frigia, Lidia?), **E.** ajunge sclav la Samos, călătorește în Lidia (unde-l întîlnește pe Cresus), la Babilon (devenind vizirul regelui local), apoi în Egipt (unde-l înfruntă pe faraon într-un concurs de cimilituri); în urma unor intrigi este ucis în Grecia la Delfi. Viața sa (asemenea celei a lui Till Eulenspiegel sau Nastratin Hogea), împletită cu fabulele pe care **E.** le-ar fi rostit în diversele împrejurări, a cunoscut, ca roman popular, o largă circulație în antic. și ev. med. *Esopia* pătrunde în sec. 18 și în literatura populară românească. La sfîrșitul sec. 4 î.e.n., la Atena, Demetrios din Faleron alcătuiește sub numele de *Logon Aisopeion Synagoge (Culegere de fabule esopice)*, pentru uz școlar, prima antologie cuprinzînd exclusiv fabule atribuite lui **E.** Grație lui Babrios și Fedru, fabulele devin la Roma o specie a poeziei culte mult gustată de public. Cele mai vechi fragmente ale „creației esopice" păstrate datează din sec. 1 e.n. (papirusi egipteni); 3 colecții de fabule — „Augustana" (300 de piese, strînse în sec. 1—2 e.n.), „Vindebonensis" (130 de piese, alcătuită în sec. 6 e.n.) și „Collectia Accursiana" (144 de fabule), recopiate în sec. 10—11, ne-au transmis o mare parte a creației antice. Micile narațiuni în proză avînd de preferință ca personaje animale (reprezentînd caractere și tipologii umane) cuprind o învățătură morală care elogiază virtuți precum înțelepciunea, modestia, sinceritatea, cumpătarea, fidelitatea etc.

EUCLID / EUKLEIDES (c. 365—c. 290 î.e.n.), matematician grec. Datele transmise de antic. referitoare la viața sa sînt extrem de

sumare. A fost probabil educat la Atena, dar activitatea și-a desfășurat-o în Egipt, la Alexandria, în timpul lui Ptolemeu I Lagos. Profesor de matematică, absorbit de aspectele pur teoretice ale științei, **E.** a fost o fire modestă și indulgentă. *Elementele (Stoicheia)*, opera sa capitală, în 13 cărți (cărțile 14—15 au fost adăugate ulterior), reprezintă o piatră de hotar în istoria matematicii. **E.** a ordonat și sistematizat, pe baza deducției din axiome, într-o terminologie clară și unitară, întregul volum de cunoștințe matematice ale lumii grecești, realizînd un tratat care a stat la baza științei europene medievale și moderne. Cărțile 1—4 sînt consacrate geometriei plane, 5—6 teoriei proporțiilor, 7—9 aritmeticii, 10 numerelor iraționale, 11—13 stereometriei (geometria în spațiu). Creația sa a eliminat toate sintezele similare create anterior de Hipocrate din Chios, Leon și Theudios din Magnesia. Traduse în antic. în latină și în ev. med. în arabă, *Elementele* cunosc, după 1500, o largă circulație europeană ca manual de învățămînt, iar teoria lui **E.**, necontestată pînă la constituirea, în sec. 19, a geometriilor necuclidiene de către Lobacevski, Bólyai și Riemann, constituie și astăzi baza predării geometriei în școală. Din opera sa au mai supraviețuit *Dedomena* (sau *Data*), lucrare care completează *Elementele*, *Phainomena* (consacrată geometriei sferei), lucrări de astronomie optică, teorie muzicală etc. Comentarii la opera sa au scris mari savanți ai antic. precum Apollonios din Perge, Heron din Alexandria, Pappos din Alexandria, Proclos și Simplicios.

EUDEMOS din RHODOS (sec. 4 î.e.n.), filosof grec. Cel mai strălucit elev al lui Aristotel, alături de Teofrast, **E.** a deschis, după moartea Stagiritului, propria sa școală de filosofie în Rhodos, unde a încercat să continue, să sistematizeze și să explice creația marelui său dascăl. **E.** a alcătuit istoriile unor discipline precum astronomia, geometria, aritmetica, a dezvoltat unele idei ale înaintașului său în domeniul fizicii, logicii, retoricii. Din vasta sa operă, utilizată de comentatorii lui Aristotel, s-au păstrat la Simplicios fragmente mai mari doar din lucrarea despre fizică (parafrazare a *Fizicii* lui Aristotel).

EUDOXOS din CIZIC (sec. 2 î.e.n.), navigator grec. În slujba Egiptului lagid, **E.** întreprinde către sfîrşitul sec. 2 mai multe călătorii spre India (fiind, alături de Hippalos, descoperitorul musonului) şi de explorare a coastelor de E şi V ale Africii. O tentativă de înconjurare a Africii pornind din Gades (Cadiz) eşuează; Pomponius Mela şi Pliniu cel Bătrîn afirmă că **E.** ar fi reuşit să înconjoare totuşi Africa pornind din Marea Roşie şi că ar fi ajuns la Gades.

EUDOXOS din CNIDOS (408—355 sau 391—338 î.e.n.), matematician, astronom, geograf şi filosof grec. După ce studiază cu Arhitas din Tarent matematica, audiază, sosit la Atena, la vîrsta de 23 de ani, prelegeri ale lui Platon, întreprinde o călătorie în Egipt, fondează propria şcoală în Cizic, revine apoi la Atena unde ţine prelegeri şi conduce — în timpul celei de-a doua călătorii a lui Platon în Sicilia — Academia; moare în cetatea natală şi este înmormîntat cu mare cinste. **E.** a avut preocupări variate, a ţinut prelegeri de cosmologie, meteorologie, teologie, etică şi geografie. Cercetările din domeniul matematicii rămîn cele mai importante pentru posteritate, impunîndu-i numele printre cele ale marilor matematicieni ai lumii antice; preocupările sale din domeniul teoriei proporţiilor *(Peri analogion)* şi volumului corpurilor (incluse de Euclid în cărţile 5 şi 12) i-au asigurat o glorie constantă. În domeniul astronomiei, a oferit o descriere amănunţită a corpurilor cereşti cuprinsă în lucrarea *Phainomena (Fenomenele)*, care s-a bucurat de o mare audienţă în epoca elenistică, fiind prelucrată în versuri în prima parte a poemului omonim al lui ↑Aratos din Soloi şi comentată, un sec. mai tîrziu, de Hiparh din Niceea. Preocupat de mişcarea corpurilor cereşti, a încercat în *Peri tachon (Despre viteze)* să ofere o teorie matematică a acestui fenomen. Singurele fragmente mai ample păstrate sînt cele din lucrarea sa de geografie *Descrierea lumii (Periodos ges);* calculul circumferinţei pămîntului făcut de **E.** este apropiat de cel real. Contribuţiile de filosofie sînt mai puţin cunoscute; tradiţia a reţinut distanţa-

rea sa față de ideile lui Platon, E. considerînd plăcerea *(hedone)* drept binele suprem.

EUFRANOR / EUPHRANOR / din ISTHMOS (sec. 4 î.e.n.), pictor, sculptor și teoret. Elev al lui Aristide din Teba, E. s-a afirmat la Atena în egală măsură ca pictor și sculptor. Informații asupra operelor sale le deținem numai din surse literare, nu s-au păstrat nici originale și nici nu au fost identificate în copii tîrzii. Pictura sa avînd ca subiect lupta de cavalerie de la Mantineia (362 î.e.n.), sculpturile lui Paris, Ulise, Apolo erau celebre în antic. greco-romană. Sistemul proporțiilor sale îl situează între Policlet și Lisip. Teoretician al proporțiilor și culorii, despre care a redactat și un tratat.

EUHEMER / EUHEMEROS / din MESSENE (c. 340—c. 260 î.e.n.), scriitor grec. Între 311—298 a trăit probabil la curtea diadohului Casandru. E. este autorul unui roman *Hiera Anagraphe* (*Inscripția sfîntă*, 3 cărți), tradus de Q. Ennius în limba latină, cu circulație pînă la sfîrșitul antic. (menționat de Lactanțiu și de alți părinți ai bisericii) și din care s-au păstrat pînă astăzi cîteva fragmente. Tema romanului o constituie o călătorie în Oceanul Indian și descrierea vieții dintr-o insulă, imaginară, a acestuia, Panchaia. Cea mai mare parte a cărții o reprezintă însă textul inscripției sfinte (de unde și titlul), cuprinzînd faptele celor mai vechi regi ai insulei — Uranos, Cronos și Zeus — care, după moarte, au fost trecuți de poporul recunoscător în rîndul zeilor. De la E. principiul explicării raționale a miturilor a primit numele de *euhemerism*. În acest roman, cu trăsături de utopie, cercetarea modernă a văzut o încercare de justificare a cultului dinaștilor de la începutul epocii elenistice.

EUMENE / EUMENES / din CARDIA (c. 362—316 î.e.n.), om politic grec, unul dintre diadohi. Fiu al lui Hieronymos din Cardia, secretar particular al lui Filip II, apoi al lui Alexandru cel Mare, pe care-l însoțește în marea expediție asiatică. În 330 devine secretarul principal al vestitului cuceritor, primind, după moartea lui Hefaistion (324), și însărcinări militare ca *hiparh* (comandant de

cavalerie). După dispariția lui Alexandru (323), E. ajunge satrap al Cappadociei și Pamfiliei, iar la izbucnirea războaielor dintre diadohi optează pentru tabăra „legitimistă", care apăra ideea unității marelui imp., dovedind reale calități de strateg, diplomat și administrator. Luptă alături de Perdiccas (îl înfrînge și ucide pe Crateros într-o luptă din vecinătatea Hellespontului); Polyperchon îl numește în 319 strateg al Asiei, dar, la capătul a trei ani de luptă, este capturat și executat la Gabiene de ↑Antigonos Monophthalmos.

EUMENE / EUMENES /, numele a doi suverani ai Pergamului din dinastia Attalizilor.

EUMENE I / EUMENES I (?—241 î.e.n.), rege (263—241 î.e.n.). Nepot al lui Filetairos, întemeietorul dinastiei Attalizilor, adoptat și desemnat ca succesor de acesta, E. obține, după victoria de la Sardes asupra regelui seleucid ↑Antioh I (261), independența Pergamului, extinzînd stăpînirea acestuia spre apus pînă la coasta Mării Mediterane.

EUMENE II / EUMENES II SOTER (c. 221—159 î.e.n.), rege (197—159 î.e.n.). Fiul mai vîrstnic al lui Attalos I (241—197), a făcut din alianța cu Roma, inițiată de predecesorul său, cheia de boltă a întregii politici externe a Pergamului. E. luptă alături de romani împotriva lui Nabis, tiranul Spartei (195), a lui Antioh III cel Mare, suveranul Regatului Seleucid, obținînd prin pacea de la Apameia (188) întreaga Asie Mică pînă la Munții Tauros, cu Licia și Caria. Sprijinit de Roma, poartă războaie victorioase împotriva galatilor (189) și a Bitiniei; contribuie la declanșarea de către Roma a celui de-al 3-lea Război macedonean (171—168), participînd la operațiunile militare de la Kassandreia și Demetrias. Unul dintre cei mai străluciți mecenați ai lumii elenistice, E., constructor al Altarului lui Zeus din Pergam, a făcut din capitala sa, grație și inegalabilei biblioteci, centrul cultural al lumii elene.

EUNUS (?—c. 132 î.e.n.), conducător al primei răscoale a sclavilor din Sicilia (136—132). Originar din Apameia (Siria), adus ca sclav în Sicilia, E. ajunge conducătorul unor cete de sclavi răscu-

lați din insulă. După unirea cu forțele lui ↑Cleon, sclav cilician răsculat în SV insulei, **E.** este proclamat rege, de către insurgenții stăpîni acum pe aproape întreaga Sicilie, sub numele de Antiochos. Statul sclavilor, organizat după modelul monarhiilor elenistice orientale, cu capitala la Enna, bate monedă proprie, își alcătuiește o armată de peste 70 000 de combatanți, care înfrînge trupele unui praetor, apoi trei armate consulare. Numai cu mari eforturi consulul P. Rupilius reușește să înăbușe răscoala după cucerirea orașelor Tauromenion și Enna; Cleon cade în luptă, iar **E.** moare în închisoarea din Roma. Răscoala sclavilor are un puternic ecou în întreaga lume mediterancană.

EUPOLIS din ATENA (c. 450—c. 410 î.e.n.), comediograf grec. Prima operă *(Prospaltioi)* i-a fost reprezentată la Atena în 429, iar a 14-a și ultima *(Demoi-Demele*, din care s-au păstrat și cele mai importante fragmente) în 412; cu 7 din piesele sale a ieșit victorios în concursurile publice, *Kolakes (Lingușitorii)* triumfînd chiar, în 421, asupra *Păcii* lui Aristofan (inițial prieten, apoi rival și adversar). Piesele au ca punct de plecare problemele politice și sociale cu care era confruntată Atena în anii Războiului peloponesiac; țința satirei sînt, rînd pe rînd, Pericle și Aspasia, Socrate, Cleon, Hyperbolos, Alcibiade, Callias și alți fruntași ai vieții publice. În comparație cu Aristofan, ironia lui **E.** este mai fină, atacurile personale mai puțin brutale, fantezia mai debordantă; **E.** rămîne, alături de Cratinos și Aristofan, unul din principalii reprezentanți ai comediei vechi grecești. Comediile lui, citite și apreciate de Plutarh, Lucian din Samosata și Galenos în sec. 2 e.n., au circulat pînă la sfîrșitul antic.

EURIBIADE / EURYBIADES (sec. 5 î.e.n.), amiral spartan. Navarh al Spartei (481—480) și comandant suprem al flotei elene în timpul expediției lui ↑Xerxe I împotriva Greciei (480). Deși escadra spartană numără doar 10 nave în bătălia de la Cap Artemision și 16 în cea de la Salamina, în calitatea ei de hegemon al luptei antipersane Sparta a deținut comanda flotei. **E.** a urmat în cele două mari bătălii sfaturile lui ↑Temistocle, comandantul escadrei ate-

niene, cea mai însemnată numeric în cadrul flotei grecești, dar a refuzat, după victoria de la Salamina, să continue urmărirea perșilor înfrînți.

EURIC / EURICH (420—484 e.n.), rege vizigot (466—484). Fiu al lui Teodoric I (418—451), **E.**, arian riguros, este ostil politicii filoromane a fratelui său ↑Teodoric II (453—466), pe care îl ucide pentru a ocupa tronul; **E.** denunță tratatul de alianță *(foedus)* cu Imp. Roman de Apus, trecînd din 468 la cucerirea posesiunilor acestuia din Gallia și Spania; el ocupă întreaga Aquitanie și coasta meridională a Galliei pînă la vărsarea Rhônului și întreprinde apoi campanii în N Spaniei (473—475). Împăratul Iulius I Nepos (474—475) este constrîns să recunoască suveranitatea Regatului vizigot (devenit astfel cel mai puternic regat germanic al epocii) asupra tuturor terit. cucerite. După căderea Imp. Roman de Apus (476), **E.** ocupă și Provența. Cu ajutorul juriștilor romani din Gallia el a codificat în limba latină dreptul vizigot, *Codex Euricianus* (c. 475), care devine prima culegere de legi a dreptului germanic.

EURIFON / EURYPHON/ din CNIDOS (sec. 5 î.e.n.), medic grec. Contemporan mai vîrstnic și, în calitate de conducător al școlii medicale din Cnidos, mare rival al lui ↑Hipocrate din Cos. Preceptele sale au fost strînse, probabil de discipoli, într-un corpus al școlii medicale cnidiene — *Knidiai gnomai (Învățăturile din Cnidos)*. După opinia lui **E.**, bolile sînt, în esență, tulburări ale aparatului digestiv care afectează ulterior creierul, considerat organul principal al corpului omenesc; contribuții în domeniul anatomiei și ginecologiei.

EURIPIDE / EURIPIDES (480—406 î.e.n.), poet tragic grec. Născut la Salamina, se trăgea, se pare, dintr-o familie modestă, fapt infirmat însă de educația aleasă primită. Destinat unei cariere atletice, pe care o detestă, **E.** s-a ocupat și cu pictura. Departe de viața politică zbuciumată a vremii, manifestă înclinații spre filosofie, nefiind străin de mișcarea intelectuală a sofiștilor. Potrivit tradiției, a fost discipolul lui Anaxagoras, Protagoras, al lui Prodicos și Socrate. Invitat de Archelaos, regele Macedoniei, vine în 408 la

Pella, unde va și muri la scurt timp (406). Excentric, misogin, avînd o poziție singulară, E. nu s-a bucurat de faimă în timpul vieții nici ca autor dramatic, fapt atestat și de puținele victorii obținute la concursurile dramatice (prima în 441, a doua în 428 și încă două victorii după moartea sa). În schimb, din cele 92 de piese ale sale, s-au păstrat pînă azi 18 tragedii care, alături de fragmente întinse parvenite prin citatele din alți autori, dovedesc renumele de care s-a bucurat E. în antic., precum și îndelungata posteritate literară. Zece piese euripidiene au fost transmise prin intermediul unei culegeri din sec. 2: *Alcesta*, *Medeea*, *Hippolytis*, *Andromache*, *Hecuba*, *Troades (Troienele)* *Phoenissae (Fenicienele)*, *Orestes*, *Bacchai (Bacantele)* și *Rhesus*. Alte 8 piese au ajuns printr-o altă filieră: *Elena*, *Electra*, *Herakleidoi (Heraclizii)*, *Herakles*, *Hiketides (Rugătoarele)*, *Iphigeneia en Aulidi (Ifigenia la Aulis)*, *Iphigeneia en Taurois (Ifigenia în Taurida)*, *Ion* și drama satirică *Kyklops (Ciclopul)*. E. preia, în general, subiecte tratate anterior, piesele sale putînd fi grupate și tematic, după ciclurile din care s-a inspirat: războiul troian, nenorocirile Atrizilor, ciclul teban sau cel atic, dar abordează și subiecte neexploatate pînă la el: *Medeea*, *Alcesta*. Fără să aducă inovații și modificări în structura de-acum consacrată a tragediei, pieselor lui E. li se poate chiar reproșa lipsa de unitate a acțiunii, abundența scenelor pline de cruzime, multimea contradicțiilor, complicarea deseori exagerată a intrigii. Ceea ce aduce nou teatrul lui E. este maniera cu totul deosebită în care tratează subiecte tradiționale. Avînd o nouă viziune asupra divinității pe care, spre deosebire de înaintașii săi, o discreditează, E. mută accentul pe analiza psihologică, realizînd o împletire armonioasă a mitului cu realitatea, fiind considerat din această pricină unul din cei mai atenți observatori ai societății vremii. Tragediile lui E. denotă o înaltă concepție despre om, despre capacitatea sa spirituală de a se detașa de destin, considerat pînă acum ca implacabil. Stilul lui E., influențat de retorică, se remarcă prin autenticitatea expresiei, prin arta stăpînirii discursului, prin capacitatea

de a sintetiza în maxime și sentințe numeroase adevăruri ale filosofiei timpului.

EUSEBIU/EUSEBIOS, EUSEBIUS/ din CAESAREA (c. 260—c. 340), istoric și teolog grec. Originar din Palestina, elev al lui Pamphilos (discipolul lui Origenes), **E.** devine în 313 episcop al Caesareei (Palestina), dobîndind după 325, datorită culturii sale, o poziție influentă la curtea împăratului ↑Constantin cel Mare; era considerat cel mai învățat om al timpului. La 325, **E.** încheie redactarea *Istoriei ecleziastice*, în 10 cărți, opera sa majoră, prima sinteză consacrată evoluției bisericii creștine (tradusă în limba latină în 403 de Rufinus din Aquileia și continuată pînă în 395). Considerat părintele istoriografiei ecleziastice, **E.** mai este autorul unei *Cronici universale (Hronikoi Kanones)*, un scurt tratat cronologic de istorie universală și religios pînă în anul 303, tradus din greacă în latină și completat pînă în 378 de Ieronim (Hieronymus), al unor opere apologetice, precum și al așa-numitei *Vieți a lui Constantin cel Mare*, scriere panegirică elaborată în 337. Cronica sa universală cuprinde și o serie de date referitoare la Dacia și Dobrogea romană.

EUTROPIU/EUTROPIUS (sec. 4 e.n.), istoric roman. Participant la expediția antipersană a împăratului Iulian Apostatul (363), **E.** devine funcționar de curte *(magister memoriae)* la Constantinopol sub Valens. Din însărcinarea acestuia elaborează la 367 un compendiu al istorici romane în 10 cărți, *Breviarum ab Urbe condita*, de la fundarea Cetății Eterne pînă la moartea lui Iovian (364). Claritatea stilului, concizia și echilibrul tratării au făcut ca sinteza lui **E.**, tradusă la c. 380 în limba greacă, să se bucure de o largă circulație în antic. tîrzie și ev. med.; lucrarea sa cuprinde și informații referitoare la istoria geto-dacilor, a Daciei și Dobrogei romane.

EUTIDEM I / EUTHYDEMOS I (?—c. 200 î.e.n.), rege al Bactriei (c. 225—c. 200 î.e.n.). **E.** din Magnesia se răscoală împotriva lui Diodotos II (235—225 î.e.n.), ocupînd tronul Bactriei elenistice. Înfrînt de ↑Antioh III (208), recunoaște suzeranitatea Regatului

Seleucid; a anexat ulterior Sogdiana, Arachosia, Drangiana şi Areia, a încurajat comerţul şi politica de elenizare a statului.

EUTIHIDE / EUTYCHIDES / din SIKYON (sfîrşitul sec. 4 — începutul sec. 3 î.e.n.), sculptor şi pictor grec. Principalul elev al lui Lisip, **E.** a rămas celebru prin capodopera sa „Tyche din Antiohia", creată cu ocazia întemeierii acestui oraş al Regatului Seleucid (c. 300 î.e.n.); ea ne este cunoscută din numeroase copii elenistice şi romane şi din reproduceri pe monede. Alte creaţii amintite sînt „Eurotas" şi o statuie de învingător pentru Olimpia, locul de desfăşurare al celebrelor jocuri atletice ale antic. elene.

EUTIMIDE / EUTHYMIDES (a doua jumătate a sec. 6 — începutul sec. 5 î.e.n.), pictor olar grec. Fiu al lui Pollias, **E.** este activ în Attica în perioada 510—490; contemporan şi rival cu Eufronios şi Fintias. Din creaţia lui s-au păstrat 7 vase, care atestă preferinţa artistului pentru figurile mari, redate cu trăsături de penel sigure, surprinzînd prin fineţea observaţiilor anatomice; deschizător de drumuri în pictura cu figuri roşii.

EXEKIAS (sec. 6 î.e.n.), olar şi pictor ceramist grec. Elev al lui Nearchos (?), dascăl al pictorului Andocide, **E.** trăieşte şi creează între anii 550—530 în Attica, poate la Atena. Picturilor sale, cu subiecte din lumea epopeii şi mitului, le este caracteristică o atmosferă tensionată, dramatică: unul dintre principalii maeştri ai tehnicii figurilor negre.

F

FABIUS MAXIMUS VERRUCOSUS QUINTUS (c. 280—203 î.e.n.), om politic roman. Consul în 233, 228, 215, 214, 209 î.e.n.; censor în 230, dictator în 221, 217, *pontifex maximus* (216—203), **F.** este cel mai ilustru membru din sec. 3 al gintei Fabiilor. Reprezentant de frunte al aristocrației senatoriale, una dintre cele mai influente personalități politice romane în timpul celui de-al doilea război punic (218—201). **F.** adoptă o atitudine conservatoare, ostilă politicii lui C.↑Flaminius și apoi a lui P. Cornelius↑Scipio Africanus. Prin tactica de temporizare și neangajare a unei confruntări deschise cu Hannibal (de unde și cognomenul de *Cunctator*), inițiată în timpul dictaturii sale din 217 (după înfrîngerea de la Lacul Trasimene) și unanim adoptată după Cannae (216), **F.** crecază premisele măcinării forțelor cartagineze din Italia și posibilitatea unor acțiuni ofensive romane pe alte teatre de război (Spania, Sicilia, apoi Africa de Nord).

FABIUS PICTOR QUINTUS (sec. 3 î.e.n.), om politic și istoric latin. Senator de vază, **F.P.** este trimis în 216, după bătălia de la Cannae, ca sol în Grecia pentru a consulta oracolul din Delfi. Către sfîrșitul celui de-al doilea război punic, **F.P.** scrie în limba greacă *Annales (Anale)*, prima istorie a Romei, de la Eneas pînă în zilele sale, elaborată de pe pozițiile nobilimii romane și menită a face cunoscută istoria poporului său în lumea elenistică. Lucrarea lui

F.P. (astăzi pierdută) a constituit un izvor prețios pentru Polibiu, Dionysios din Halicarnas și Titus Livius.

FA-XIA (c.340—c.420), călugăr budist și călător chinez. Născut la Shanxi, **F.** întreprinde în anii 399—414 o lungă călătorie prin Asia Centrală, India și Ceylon, copiind și transcriind texte budiste necunoscute în patria sa. Plecînd în 399 din China el străbate Turkestanul, traversează în 402 Munții Hindukuș, vizitează Afghanistanul și Valea Gangelui, petrecînd un timp la curtea suveranului Ciandragupta II Vikramaditya din Ujjayini, apoi străbate insula Ceylon revenind din Djava în Nanjing, unde traduce din sanscrită în chineză manuscrisele adunate. Consemnările călătoriilor sale — *Fuguoji* — cuprind prețioase informații asupra geografiei, istoriei și religiei ținuturilor străbătute.

FALARIS / PHALARIS, tiran (c. 570—c. 554 î.e.n.) al orașului Acragas (Agrigento). Supraveghetor al construcției templului lui Zeus de pe citadela recent înființatei colonii grecești din NE Siciliei, **F.** a înarmat muncitorii și sclavii din subordinea sa, instaurînd, timp de 16 ani, propria dictatură la Acragas. A respins atacurile sicanilor autohtoni și ale cartaginezilor și a pus bazele viitoarei înfloriri a cetății; a fost înlăturat de oligarhii conduși de Telemachos. Tradiția elenă a reținut legendara sa cruzime (își ardea adversarii de vii în pîntecul unui taur de bronz sau fier).

FARNABAZ / PHARNABAZOS (c. 450—c. 370 î.e.n.), nobil persan. Conducător din 413 al satrapiei Daskyleion (din NV Asiei Mici), rival al lui ↑Tisaferne, **F.** a sprijinit inițial Sparta angajată în Războiul peloponesiac, apoi a încheiat, prin intermediul lui Alcibiade, în 409, un tratat cu Atena. După izbucnirea Războiului spartano-persan (400), **F.** l-a sprijinit pe atenianul Conon, alături de care participă la victoria navală de la Cnidos (394) asupra flotei spartane și la cucerirea insulelor Melos și Citera (393). Campaniile sale împotriva Egiptului răsculat (388—386 și 373) au eșuat.

FARNACE / PHARNAKES/, numele a doi suverani ai Regatului Pont.

FARNACEI-PHARNAKES I (?—c. 170 î.e.n.), rege (c. 185—c. 170 î.e.n.). Fiu al lui Mitradate III, **F.** duce o politică externă activă vizînd expansiunea teritorială a statului său în dauna regatelor elenistice vecine — Bitinia, Pergam și Cappadocia —, cu care poartă un război între 183—179; sub presiunea Romei, este constrîns să renunțe la toate cuceririle, cu excepția coloniei grecești Sinope, ocupată în 183.

FARNACE II/PHARNAKES II (?—47 î.e.n.), rege al Regatului Bosporan (63—47 î.e.n.). Fiu al lui Mitradate VI Eupator, numit de acesta guvernator al Bosporului, **F.** se răscoală împotriva autorității tatălui, care este constrîns să se sinucidă la Pantikapaion (63). Confirmat de Cn. Pompeius ca rege al Bosporului, clintelar Romei, **F.** supune triburile dintre Kuban și Don, apoi, pregătind recucerirea Pontului, în condițiile războiului civil dintre Caesar și Pompeius, ocupă în 48 Colchida, Armenia Mică și părți ale Cappadociei. Înfrînt la Zela de Caesar (*„Veni, vidi, vici"*), **F.** cade în luptă împotriva lui Asandros, regentul Bosporului, care îi uzurpase tronul.

FEDON/PHAIDON/ din ELEEA (c. 418—? î.e.n.), filosof grec. Adus ca prizonier de război la Atena, **F.** își redobîndește libertatea grație lui Socrate, devenind unul dintre cei mai iubiți și apreciați discipoli ai acestuia. După moartea maestrului a deschis o școală proprie de filosofie în orașul natal, în care preda gîndirea socratică. Dialogurile sale, din care Diogene Laerțiu amintește două, *Zopyros* și *Simon*, par a avea ca principală preocupare etica. Unul dintre dialogurile lui Platon îi poartă numele.

FEDRU/CAIUS IULIUS PHAEDRUS sau PHAEDER (?—c.55 e.n.), poet satiric latin. Originar din Macedonia (sau Tracia), adus ca sclav la Roma, libert al împăratului †Augustus, **F.** trăiește ca mic funcționar în capitala Imp., consacrîndu-se scrisului. **F.** este primul creator de fabule din literatura latină. Din cele c. 150 de fabule, anecdote, mici satire, cuprinse în 5 cărți, s-au păstrat 123, redactate în senari iambici, multe imitate după †Esop. Fabulele sale, scrise de pe pozițiile moralei cinico-stoice, includ o serie de

referiri critice la adresa realităților social-politice contemporane, ceea ce i-a atras persecuția lui Seian și condamnarea la exil. Detașîndu-se de modelul grecesc atît prin structura fabulei cît și prin conținutul ei, **F.** se va bucura de o largă circulație în epoca Renașterii. Timp de 4 sec., cu excepția lui Marțial, nici un autor latin nu-i menționează creația, nu lipsită de o anume eleganță stilistică.

FEIDON/PHEIDON (sec. 7 î.e.n.), tiran grec. Rege legitim al Argosului (din dinastia Heraclizilor), **F.** a transformat regalitatea într-un regim tiranic. În timpul guvernării sale Argosul a cunoscut o epocă de înflorire economică și politică. Vrînd să redea cetății vechile hotare din epoca dorică, a încercat să supună Corintul și a oprit expansiunea Spartei în Thyreatis și Cynuria, înfrîngînd în bătălia de la Hysiai (669/668 î.e.n.?) armata lacedemoniană. Tradiția îi atribuie baterea primelor monede de argint grecești.

FERECIDE/PHEREKYDES/ din ATENA (sec. 5 î.e.n.), istoric (logograf) grec. Numit din antic. „genealogul", **F.** a elaborat , înainte de izbucnirea Războiului peloponesiac (431 î.e.n.), o genealogie în 10 volume *(Historiai)*, în care renunța la teogonie, începîndu-și narațiunea cu epoca legendară și oprindu-se în pragul timpului său. O istorie genealogică a Atticii *(Attikes Archaiologia)* oferea un bogat material asupra acestei reg. istorice și a fost folosită de Hellanicos din Lesbos și Herodot. Din opera sa s-au păstrat numai fragmente disparate.

FESTUS RUFIUS (? — c. 380 e.n.), istoric roman. Funcționar imperial *(magister memoriae)*, ca și Eutropiu, **F.** elaborează în jurul anului 372, la îndemnul împăratului Valens, un rezumat al istoriei Romei, *Breviarum rerum gestarum populi Romani (Breviar al faptelor poporului roman)* de la începuturile Cetății Eterne pînă în 369. Lucrarea sa, calitativ modestă, cuprinde și informații referitoare la istoria geto-dacilor.

FIDIAS/PHEIDIAS, PHIDIAS (c. 490 — 430/420 î.e.n.), sculptor, pictor și toreut grec. Recunoscut de timpuriu ca cel mai de seamă sculptor al clasicismului elen, considerat mai tîrziu printre cei mai

importanți sculptori ai antic., viața lui **F.** a intrat în legendă. Datele sigure sînt extrem de sărace. Fiu al lui Charmides, originar din Atena, unde-și desfășoară activitatea între 460—430 î.e.n., **F.** a fost prieten apropiat cu Pericle, consilierul artistic al acestuia, responsabil, după 450, al ambițioaselor planuri de împodobire a Acropolei, răspunzător de opera sculpturală a Parthenonului; în 432/431 ar fi fost ținta unui proces de delapidare înscenat de adversarii politici ai lui ↑Pericle, apoi a altuia pentru impietate *(asebeia);* condamnat și exilat la Olimpia, unde ar fi murit. Întreaga sa operă s-a pierdut. Două statui monumentale criselefantine i-au asigurat o glorie nepieritoare: statuia Atenei Parthenos, instalată în 438 în Parthenon, și cea a lui Zeus din templul acestei divinități din Olimpia. Imaginea maiestuoasă a Atenei în picioare, cu lance, cu scut și coif (înaltă de 12 m) ne-a fost transmisă de numeroase copii miniaturale, de medalioane, geme, monede; Pausanias i-a consacrat o descriere; statuia lui Zeus așezat pe tron, măsurînd peste 12 m, a fost inclusă de tradiție printre cele 7 minuni ale lumii antice, imaginea ei perpetuîndu-se numai pe monede din epoca romană. Părțile acoperite de îmbrăcăminte ale celor două statui erau realizate din plăcuțe de aur, iar cele descoperite — din fildeș, la care se adăugau sticlă colorată și alte ornamente. Din însărcinarea lui Pericle **F.** a supravegheat între 449—432 realizarea frizelor, metopelor și frontoanelor Parthenonului, schițînd probabil proiectele, asigurînd unitatea de viziune a execuției, încredințată discipolilor săi. Alte creații ale sale, avînd ca subiect tot divinități ale pantheonului elen ne sînt cunoscute din izvoare literare, specialiști moderni încercînd identificarea lor în copii romane tîrzii. Erau celebre în antic. statuia de bronz a „Atenei Promachos" — înaltă de aproape 17 m și expusă pe Acropole (c. 450) —," „Apolo Parnopios" (tot pe Acropole), „Atena Lemnia" (c. 447) — oferită în dar atenienilor de cetățenii din Lemnos —, o amazoană rănită prezentată la un concurs organizat de orașul Efes (c. 435), trei statui ale Afroditei ș.a.

FILEMON / PHILEMON/ cel BĂTRÎN (c. 365/360 — 264/263 î.e.n.), comediograf grec. Originar din Siracuza sau Soloi (Cilicia), **F.** se

stabilește la Atena devenind, alături de Menandru, cel mai important reprezentant al noii comedii atice. Prima sa victorie într-un concurs public o dobîndește în anul 327; alte 3 victorii sînt atestate documentar. Din cele 97 de piese care-i sînt atribuite s-au păstrat titlurile a 64 și cîteva fragmente izolate. Obiect al satirei sale sînt de cele mai multe ori întregi grupuri profesionale (sculptori, filosofi, hetaire) sau vicii general umane. Se știe că trei dintre piesele lui Plaut *(Mercator, Trinummus* și *Mostellaria)* sînt prelucrări după **F.** Comediile sale de situație, grație concepției dramatice, spiritului și vervei lor, au fost de multe ori preferate de spectatorii atenieni și alexandrini celor ale lui Menandru; posteritatea i-a rezervat însă lui **F.** locul secund.

FILETAIROS / PHILETAIROS/ din TIOS (c.343—263 î.e.n.), întemeietorul dinastiei Attalizilor. General macedonean, eunuc, **F.** este însărcinat în 302 de către Lisimah, regele Traciei elenistice, cu paza orașului Pergam din NV Asiei Mici. În 282 **F.** recunoaște suzeranitatea regelui Seleucos I, de care este confirmat ca dinast al orașului și al ținuturilor învecinate ce devin nucleul Regatului elenistic al Pergamului.

FILINOS / PHILINOS/ din COS (sec. 3 î.e.n.), medic grec. Inițial discipol al celebrului Herofilos, **F.** se emancipează de sub tutela maestrului și, influențat fiind de filosofia sceptică, pune bazele unei școli proprii — cea empirică. În centrul doctrinei sale se află observația și experiența proprie a medicului, **F.** respingînd baze dogmatice sau etiologice și angajînd o vie polemică cu Baccheios din Tanagra, alt discipol al lui Herofilos. Contribuțiile sale se înscriu pe linia exegezei hipocratice și a farmacologiei.

FILIP / PHILIPPOS/, numele a 5 regi ai Macedoniei.

FILIP II / PHILIPPOS II (c.382—336 î.e.n.), rege (359—336 î.e.n.). În nici 20 de ani de domnie **F.**, fiul regelui Amyntas III (regent al Macedoniei între 359—355), în numele nepotului său minor Amyntas, a transformat Macedonia dintr-o țară „semibarbară", situată în marginea lumii grecești, într-un stat centralizat, cea mai de

seamă putere economică, politică și militară a lumii elene. La doi ani de la dispariția sa, din Macedonia va porni Alexandru cel Mare, fiul său, în cea mai extraordinară expediție a lumii antice. Pe plan intern, F. și-a consolidat puterea personală înlăturînd diferiți pretendenți la tron, a reorganizat, după model teban, armata (între 368—365 a fost ostatec la Teba, în epoca de glorie a lui Epaminondas), consolidînd hotarele statului, a asanat finanțele, a accelerat urbanizarea și a încurajat comerțul. Conștient de superioritatea culturii grecești, F. a stimulat statornic pătrunderea ei în Macedonia; Aristotel din Stageira este desemnat ca dascăl al fiului său Alexandru, Leochares din Atena realizează o sculptură monumentală a familiei regale, expusă apoi la Olimpia, personalități din toată lumea elenă sînt oaspeți de onoare la Pella. Ca om politic, organizator, comandant militar și diplomat, F. și-a depășit net toți contemporanii. A speculat lucid și abil contradicțiile dintre orașele-state ale Eladei pentru a-și atinge țelurile, devenind pentru cercurile democrate, funciar antimacedonene, un dușman al independenței polisului, un despot perfid, iar pentru partidele filomacedonene un ocrotitor al păcii sociale și conducătorul Greciei în proiectata cucerire a Imp. Persan, ca soluție pentru ieșirea din criza generală ce cuprindese întreaga Grecie. • Prima preocupare a lui F., după preluarea puterii, a fost pacificarea triburilor vecine de la granițele apusene și septentrionale: îi înfrînge astfel în 358 pe iliri și pe paioni. În 357 asigură Macedoniei stăpînirea coastei Mării Egee prin cucerirea coloniei ateniene Amfipolis, apoi a Pydnei, alăturîndu-se cu Liga orașelor din Peninsula Calcidică împotriva Atenei (în 356, după ce cucerește Potideia, o retrocedează Ligii). Victoria asupra coaliției traco-iliro-paione sprijinite de Atena are ca urmare directă ocupare în 356 a reg. Pangaion, reputată prin bogăția minelor de aur și argint. La cucerirea cetății Methone de pe litoralul egeean (354), F. își pierde în luptă un ochi. Al treilea „Război sacru" (356—346) îi oferă ocazia intervenției directe în conflictele intergrecești: în calitate de comandant al armatei tesaliote, el înfrînge forțele focidene comandate de Onomarchos la Pagasai, devenind hegemon al

Tesaliei, stăpîn, din 352, al pasului Thermopyle, poarta spre Grecia centrală. În 352 se preocupă de consolidarea influenței macedonene în Illyria și Epir, apoi anexează o parte a Traciei, asigurîndu-și ieșirea și la Marea Neagră. Liga Calcidică este următoarea victimă a expansiunii sale. Construind o flotă, în 350 distruge Stageiros, în 348 Olintul, întreaga Peninsulă Calcidică devenind posesiune macedoneană, fără ca Atena să fi putut opune rezistență eficientă în această zonă vitală pentru interesele ei. Pacea de la Pella, încheiată cu **F.** de Eschine și Filocrate, fruntașii partidei filomacedonene de la Atena (în ciuda opoziției lui ↑Demostene, cel mai înverșunat adversar al lui **F.**), se baza pe recunoașterea *statu-quo*-ului. **F.** încheie apoi victorios al treilea „Război sacru", înlocuind în Amfictionia de la Delfi Foceea învinsă, moment care marchează intrarea oficială a Macedoniei în comunitatea cetăților elene. Sub influența acestor victorii, oratorul ↑Isocrate îi adresează lui **F.** celebra chemare de a lua, în numele grecilor, conducerea războiului împotriva Persiei Ahemenide. După 344, **F.** recunoaște independența Messeniei și Arcadiei față de Sparta, ocupă insula Eubeea și încheie în 343 un tratat cu suveranul Persiei Artaxerxe III (prin care dobîndea mînă liberă în întregul spațiu traco-elen, în schimbul neintervenției în afacerile cetăților grecești din Asia Mică). În 342, **F.** include în sfera sa de influență și Epirul, prin impunerea pe tron a lui Alexandru, apoi cucerește întreaga Tracie. Devenit o amenințare prin încercarea sa de a controla strîmtorile Bosfor și Dardanele, **F.** este vehement atacat în 341 în capitala Atticii de Demostene în cea de a 3-a și a 4-a Filipică. Un an mai tîrziu, Atena îi declară război, împiedicîndu-l să cucerească cetățile cheie Perint și Byzantion (339). Tot în 339, **F.** întreprinde o campanie fulger împotriva regelui scit ↑Atheas, pătruns în Dobrogea; hotarele nordice ale regatului macedonean sînt fixate acum pe cursul inferior al Dunării. Al 4-lea „Război sacru", izbucnit în Grecia în 340, va coaliza împotriva Macedoniei Teba, Atena și Liga Elenică. Odată cu înfrîngerea armatei grecești la Cheroneia (338) ia sfîrșit și independența polisurilor elene. Sub presiunea lui **F.** toate orașele-state grecești încheie o pace generală

şi constituie, la Congresul panhelenic de la Corint (337), o confederaţie care declară oficial război Persiei („pentru a răzbuna umilinţele din timpul războaielor medice"), încredinţîndu-i lui **F.**, numit hegemon pe viaţă, comanda militară supremă. Macedonia devine acum puterea dominantă a întregii Peninsule Balcanice. În 336 **F.** trimite o armată de 10 000 de oameni, comandată de generalul Parmenion, să deschidă ostilităţile împotriva Persiei Ahemenide pe pămîntul asiatic. **F.** este asasinat la Aigai, în timpul serbărilor date cu ocazia căsătoriei fiicei sale Cleopatra cu regele Epirului, Alexandros. Dacă şi în ce măsură în acest act a fost implicată ↑Olimpia, soţia sa repudiată şi mama lui Alexandru cel Mare, care-i succede la tron, a rămas pînă astăzi o enigmă. Prin viziune şi energia dovedită şi realizările sale practice, **F.** îşi înscrie numele în galeria marilor personalităţi ale lumii antice.

FILIP III / PHILIPPOS ARRHIDAIOS (c. 358—317 î.e.n.), nobil macedonean, frate vitreg al lui Alexandru cel Mare. Deşi debil mintal, **F.** este proclamat rege în 323, la moartea marelui cuceritor, împreună cu Alexandru IV, fiul minor al Roxanei (soţia lui Alexandru). Căsătorit cu energica Euridice, **F.** nu a fost decît un simplu pion la începutul războaielor dintre diadohi, persoana sa constituind un atu preţios pentru tabăra legitimistă, interesată în menţinerea unităţii marelui imp. **F.** se află rînd pe rînd la curtea lui Perdiccas, Antipatros, Polyperchon. În 317 este ucis de ambiţioasa Olimpia (mama lui Alexandru cel Mare), care dorea să consolideze poziţia nepotului ei Alexandru IV.

FILIP V / PHILIPPOS V (238—179 î.e.n.), rege al Macedoniei elenistice (229—179). Fiu al lui Demetrios II, este tutelat la începutul domniei de Apelles şi Aratos din Sikyon. În „Războiul aliaţilor" (220—217), Macedonia, aliată cu Liga Elenică (întemeiată de Antigonos III), înfruntă Liga Etoliană aliată cu Sparta şi Elida. Sub influenţa lui Demetrios din Faros, dinast din Illyria refugiat la curtea din Pella, **F.** încheie o alianţă cu Hannibal vizînd eliminarea influenţei romane din Illyria. Primul război macedonean (215—205),

cea dintîi confruntare dintre Roma și Macedonia elenistică, se încheie prin pacea de la Phoinike pe baza *statu-quo*-ului; printr o abilă diplomație Roma reușise, în cursul confruntării, să mobilizeze împotriva lui **F.** Liga Etoliană (212), Regatul Pergamului, Sparta, Elida și Messenia (211), obligîndu-l pe suveranul macedonean să lupte în Tesalia, Eubeea, Peloponeș și Marea Egee și să nu-l mai poată sprijini direct pe Hannibal pe teatrul de război din Italia. După 203 atenția lui **F.** se îndreaptă spre Marea Egee, aliindu-se cu Regatul Seleucid împotriva Egiptului Lagid. La cererile de ajutor formulate în 201 de Regatul Pergamului și de Rhodos, amenințate de **F.**, Roma declanșează cel de-al doilea Război macedonean (200—197), după ce-și asigură neutralitatea Regatului Seleucid, alianța Pergamului, Rhodosului și a Ligii Etoliene. Înfrînt la Kynoskephalai (Tesalia) în 197 de către **T. Quinctius Flamininus** („Jena monarhiei macedonene"), **F.** este constrîns să încheie pacea cu Roma renunțînd la cuceririle din Grecia, Tracia și Asia Mică, la flota de război și fiind obligat să plătească o despăgubire de război de 1 000 talanți. În anii următori, deși sprijină cu trupe operațiunile romane împotriva tiranului Spartei Nabis și ale Regatului Seleucid, **F.** adoptă măsuri economice, sociale și militare febrile pentru a întări capacitatea de luptă a țării în perspectiva unei noi confruntări cu Roma. Personalitate dinamică, deosebit de dotat ca militar și om de stat, **F.** și-a îndepărtat însă simpatia cetăților grecești prin cruzimea și versatilitatea deciziilor sale.

FILIP ARABUL / MARCUS IULIUS PHILIPPUS ARABS (c. 198—249), împărat roman (244—249). Fiul unui șeic din Trachonitis (E Siriei), devenit în 243 prefect al pretoriului, **F.** îl asasinează în timpul campaniei antipersane, în apropiere de Eufrat, pe împăratul Gordian III, fiind proclamat *august* de către armată. În urma luptelor grele purtate la Dunărea de Jos (245—247), **F.** respinge cea mai puternică invazie a carpilor în această reg. și adoptă titlul triumfal *Carpicus Maximus*. În martie 248 **F.** serbează cu un impresionant fast la Roma împlinirea a 1 000 de ani de la întemeierea orașului. Invaziile goților la Dunăre, uzur-

pările lui Iotapianus (Siria) și Pacatianus (Moesia) slăbesc poziția lui **F.**, care este înfrînt și ucis în bătălia de la Verona de ↑Decius, proclamat împărat de legiunile de la Dunăre.

FILISTOS / PHILISTOS / din SIRACUZA (c.430—356 î.e.n.), om politic și istoric grec. Partizan fidel al tiranului Siracuzei, ↑Dionysios I, încă de la cucerirea puterii (406 î.e.n.), **F.** este unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai acestuia, comandant al garnizoanei orașului, apoi al flotei. Revenit după 20 de ani de exil, în 366, îl sprijină pe ↑Dionysios II, opunîndu-se planurilor reformatoare ale lui Platon și ↑Dion. Își găsește moartea într-o bătălie navală împotriva celui din urmă. *Sikelika*, o istorie a Siciliei în 13 cărți, începută în timpul exilului și întreruptă la anul 362 î.e.n., datorită dispariției autorului, își ia programatic ca model pe Tucidide. A fost folosită datorită siguranței informației, de Eforos și Timaios, și admirată pentru stilul ei îndeosebi de Cicero. Din opera lui s-au păstrat numai fragmente disparate.

FILCRATE / PHILOKRATES (sec.4 î.e.n.), om politic atenian. Partizan al unei înțelegeri cu regele Macedoniei ↑Filip II, după cucerirea Olîntului (348), **F.** este principalul animator al păcii încheiate de Atena în 346 cu suveranul macedonean; în tratativele purtate este sprijinit de ↑Eschine și combătut de ↑Demostene (pacea a primit numele de Pacea lui **F.**). În 343 este învinuit de corupție de partizanii lui Demostene și condamnat la moarte în contumacie.

FILOLAOS / PHILOLAOS / din CROTONA (sec. 5 î.e.n.), filosof grec. Reprezentant al pitagorismului, **F.** duce o viață de filosof vagant în Sicilia și Grecia; la Teba ar fi numărat printre elevii săi pe Chebes și Simmias. Considerat primul discipol al lui Pitagora care a consemnat în scris învățătura maestrului (transmisă pînă la acea dată oral și rezervată exclusiv celor inițiați), lucrarea sa fiind folosită apoi de Platon în redactarea dialogului *Timaios*.

FILON / PHILON / din BIZANȚ (a doua jumătate a sec. 3 î.e.n.), inginer mecanic grec. Contemporan mai tînăr, sau, după alte surse, chiar elev al lui ↑Ctesibios, **F.** a trăit ca și dascălul său la Alexandria, metropola Egiptului Lagid. În cele 9 cărți din *Mechanike Syn-*

taxis (dedicată unui anonim Ariston), **F.** descrie invențiile celebrului său precursor, dezvoltînd numeroase dintre ele. Opera sa, cu un pronunțat caracter practic, răspunzînd în principiu la două mari orientări ale epocii elenistice — tehnica militară și arta automatelor distractive miniaturizate — ne-a fost transmisă fragmentar de manuscrise grecești (cărțile 4, 7 și 8) și arabe (cartea a 5-a). În opera sa **F.** abordează aspecte teoretice și experimentale ale mecanicii (cărțile 1 și 2), construcțiile portuare (3), artileria (4), mașinile pneumatice (5), automatele miniaturizate (6), construcția fortificațiilor, tehnica asediilor , elemente de tactică și stratageme militare (7—9).

FILON / PHILON/ din ALEXANDRIA (c.25 î.e.n. — 45 e.n.), filosof iudeu. Fruntaș al comunității iudee din orașul natal, **F.**, principalul reprezentant al filosofiei iudeo-alexandrine, conduce în anul 40 o solie la Roma pentru a protesta în fața împăratului Caligula împotriva abuzurilor prefectului Egiptului Flaccus. Vasta sa operă, extrem de eclectică, scrisă în greacă, a încercat să stabilească punți între gîndirea elenistică și cea creștină, între platonism, pitagorism și stoicism, influențînd pe Clement din Alexandria, Origene, Ambrosius și Augustinus.

FILON / PHILON / din BYBLOS (64 — 141), istoric și lexicograf fenician. Autor al unei *Istorii feniciene (Phoinikika*, 9 cărți), scrisă în greacă, și al unui *Dicționar de sinonime* păstrat în mai multe rezumate din perioada bizantină cu conținut diferit, cel mai mare și important purtînd numele lui Ammonios (elev al lui Aristarh din Samotrace). El analizează diferențele semantice dintre cuvintele asemănătoare ca sens sau formă, ordonate alfabetic. Dicționarul este realizat mai ales pe baza gloselor extrase din opere speciale (astăzi pierdute) din perioada elenistică sau din epoca timpurie a Imp.

FILOPOIMEN / PHILOPOIMEN/ din MEGAPOLIS (253—183 î.e.n.), om de stat și general grec. Personalitate de frunte a Ligii Aheene, **F.** încearcă să realizeze unitatea Poloponesului sub egida acestei confederații și să mențină independența Greciei meridionale printr-

un abil joc al echilibrului între Roma și Macedonia elenistică. „Ultimul dintre eleni", cum l-a numit Plutarh, **F.** încheie galeria marilor comandanți de oști ai Eladei. Se remarcă în luptele împotriva regelui Spartei Cleomene III (223-22), este ales *hiparh* al Ligii Aheene în 209, apoi strateg (208/207), înfrîngînd armata spartană comandată de Machanidas în bătălia de la Mantineia (207). În calitate de strateg, obligă Sparta, în urma campaniilor din 193/192 și 190/189, să intre în Liga Aheeană. Moare în timpul unei campanii din Messenia.

FILOTAS/PHILOTAS (c.360—330 î.e.n.), general macedonean. Fiu al lui ↑Parmenion — cel mai de seamă general al lui ↑Filip II —, prieten din copilărie al lui Alexandru cel Mare, **F.** devine la începutul campaniei împotriva Imp. Persan (335) comandantul cavaleriei macedonene. Reprezentant al cercurilor macedonene conservatoare, care priveau cu îngrijorare politica orientală a lui Alexandru și îndepărtarea de moravurile străbune, **F.** este acuzat de Alexandru în fața armatei, în orașul Phrada din Drangiana, de conspirație, este judecat și condamnat la moarte pentru înaltă trădare. La scurt timp, din ordinul lui Alexandru, este ucis la Ectabana, fără judecată, și Parmenion, tatăl lui.

FILOXEN/PHILOXENOS/ din CITERA (c. 436 — c. 380 î.e.n.), poet și muzician grec. Copil, a căzut sclav la spartani, a fost educat de poetul Melanippides, a petrecut un timp la Atena, apoi a fost chemat la curtea din Siracuza a tiranului ↑Dionysos I. Criticînd creațiile literare ale tiranului,**F.** a fost aruncat în carierele de piatră ale Siciliei; a murit la Efes. Este autorul a 24 de *ditirambi* (printre care și celebrul *Kyklops*, în care contemporanii au văzut o satiră la adresa lui Dionysos I), al unui poem epic și al unor *nomoi*. Considerat, alături de Timoteu din Milet, creator al muzicii grecești „moderne".

FIROMAH/PHYROMACHOS (sfîrșitul sec. 4 — începutul sec. 3 î.e.n.), sculptor grec. Originar din Atena, **F.** lucrează după 300 î.e.n. la curtea regilor Pergamului, participînd îndeosebi la realizarea monumentelor închinate victoriilor repurtate asupra celților

(galaților). Surse literare menționează între creațiile sale o statuie a lui Alcibiade pe o evadrigă, un Asclepios șezînd. Faimos în epocă, individualitatea operei sale rămîne necunoscută, întrucît nici una dintre creațiile lui nu a fost identificată în copii ajunse în epoca modernă.

FIRUZ → PEROZ

FLAMININUS TITUS QUINCTIUS (c. 228—174 î.e.n.), om politic roman. Ales consul în 198, i se încredințează comanda forțelor romane angajate în Grecia în cel de-al doilea Război macedonean (200—197). După succesul de la Aoos, **F.** obține, în 197, la Kynoskephalai (Tesalia), victoria decisivă asupra regelui Filip V al Macedoniei. După încheierea păcii, **F.** proclamă în 196, la jocurile istmice de la Corint, libertatea orașelor grecești aflate din vremea lui Filip II și Alexandru cel Mare sub hegemonia macedoneană. În 195—194, la solicitarea Ligii Aheene participă la o campanie împotriva lui Nabis, regele reformator al Spartei. Cenzor în 189; ulterior, prezența sa în viața politică este nesemnificativă: în 183 conduce la curtea regelui Bitiniei, Prusias, solia romană care cere predarea lui Hannibal și se încheie cu sinuciderea generalului cartaginez.

FLAMINIUS CAIUS (? — 217 î.e.n.), om politic roman. *Homo novus*, aparținînd unei gințe plebeiene, tribun al poporului în 232, consul în 223 și 217, *magister equitum* în 221, cenzor în 220, **F.** se impune, prin măsurile adoptate în favoarea poporului și ostile nobilimii, drept cel mai dîrz oponent al politicii aristocratice senatoriale înainte de frații Gracchi. Ca cenzor, în 220 începe construcția circului *(Circus Flaminius)* și a drumului care îi poartă numele *(Via Flaminia)*. Primul guvernator al Siciliei în calitate de praetor (în 227), victorios în luptele din 223 împotriva galilor insubrii de la N de Pad. Este înfrînt și ucis de Hannibal în marea bătălie de la Trasimene, de la începutul celui de-al doilea Război punic (217).

FLORUS LUCIUS ANNAEUS (sec. 2 e.n.), retor și istoric latin. Principala sa operă, *Epitome bellorum omnium annorum, DCC (Rezumat al tuturor războaielor petrecute în curs de 700 de ani)*, elaborată probabil în vremea împăratului Hadrian, reprezintă o sinteză în

2 cărți a războaielor purtate de poporul roman de la fondarea Cetății Eterne pînă în vremea lui Augustus, un panegiric, puternic marcat de retorica epocii, al geniului militar roman. Deși lucrarea pare o epitomă a lui Titus Livius, **E.** a folosit și alte izvoare precum Sallustius, Caesar sau Seneca. Lucrarea sa include și o serie de informații referitoare la istoria geto-dacilor. A scris și poezie, din care s-au păstrat puține fragmente neconcludente. I se atribuie celebrul poem *Pervigilium Veneris (Priveghere la sărbătoarea lui Venus)*.

FOCION/PHOKION (c. 402—318 î.e.n.), om politic și general atenian. Elev al lui Platon, prieten al lui Xenocrate, **F.**, deși rezervat față de regimul democratic, a rămas întreaga viață un patriot responsabil, de o remarcabilă cinste („ultimul bărbat de onoare al Atenei"). Începînd din 365/364 a fost ales de 45 de ori strateg al cetății, luptînd în Eubeea (Asia Mică), Tracia, Megara, Byzantion (340—339). Conștient de puterea militară a Macedoniei, **F.** a fost un constant fruntaș al cercurilor care doreau o înțelegere cu Filip II și un adversar politic al partidei războinice conduse de Demostene și Hiperide. A încercat să se opună în 338 și 323 războaielor purtate de Atena împotriva Macedoniei. După înfrîngerea ateniană de la Cheroneia a mediat pe lîngă Filip II o pace favorabilă atenienilor, a împiedicat în 335 predarea conducătorilor partidei antimacedonene lui Alexandru cel Mare și a căutat să atenueze condițiile înfrîngerii în Războiul lamiac (322), intervenind pe lîngă generalul macedonean Antipatros. A refuzat în această perioadă toate cadourile făcute de Filip II sau Alexandru cel Mare. În 318, după ce generalul macedonean Nicanor, căruia **F.** îi acordase libera retragere, și-a călcat cuvîntul dat ocupînd portul Pireu, **F.** a fost condamnat la moarte de partida democrată și obligat să bea otravă. A fost reabilitat în anul următor.

FRAATE/PHRAATES/, numele a 5 suverani ai Regatului Part din dinastia Arsacizilor.

FRAATE I/PHRAATES I (? — c. 171 î.e.n.), rege (176—171 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Friapatios (Phriapatios), **F.** a continuat politica predecesorului său de consolidare a tînărului stat part (respingînd

tentativele de recucerire ale Regatului Seleucid) și de încurajare a pătrunderii elementelor civilizației elenistice.

FRAATE II/ PHRAATES II (? — 128 î.e.n.), rege (138—128 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Mitradate I, **F.** consolidează cuceririle predecesorului său și respinge ultima mare ofensivă a Regatului Seleucid vizînd recucerirea terit. pierdute în Răsărit. După trei eșecuri succesive în fața lui Antiochos VII în anul 130, **F.** reușește să surprindă armata seleucidă în Media și să repurteze o categorică victorie, în care însuși suveranul seleucid își găsește sfîrșitul („Catastrofa elenismului în Asia continentală și totodată și aceea a Regatului Seleucid", Ed. Meyer). Hotarul apusean al Regatului Part este definitiv stabilit pe fluviul Eufrat. **F.** cade într-o luptă cu sciții, la hotarele septentrionale ale statului.

FRAATE III / PHRAATES III (c. 137—57 î.e.n.), rege (70—57 î.e.n.). Fiul lui Sauatrokes. În timpul celui de-al treilea Război mitradatic, **F.** poartă tratative diplomatice secrete atît cu Armenia cît și cu Roma, interesate, fiecare, să-l atragă de partea sa în conflictul din Orientul Apropiat. Alianța încheiată de **F.** cu generalul roman Cnaeus ↑Pompeius (66) stabilea fluviul Eufrat ca graniță între cele două state. Pe monedele sale reapare titlul de „rege al regilor", iar dintre epitete — numai acela de „Theos". Moare ucis de cei doi fii, Mitradate și Orode.

FRAATE IV / PHRAATES IV (? — 2 î.e.n.), rege (37 — 2 î.e.n.). După ce, la urcarea pe tron, își asasinează cei 29 de frați, **F.** îl înlătură pe Orode II, tatăl și predecesorul care-i cedase tronul. O parte din nobilimea parță, refugiată la curtea triumvirului Marcus ↑Antonius, îl determină pe acesta să întreprindă o expediție împotriva Parției, care se încheie însă cu un eșec (36—34). **F.** are de înfruntat apoi rebeliuni ale nobilimii parte care susțin noi pretendenți la tron, între care, cel mai important, Tiridate II (în 31 și 25). Sprijinul acordat de Roma pretendenților la tronul arsacid îl determină pe **F.** să încheie un tratat cu Roma care confirmă fluviul Eufrat ca graniță între cele două imp., Parția renunțînd la revendicările asu-

pra Armeniei și înapoind insignele romane capturate în bătălia de la Carrhae (53). Acordul romano-part (20) inaugurează 7 decenii de relații pașnice între cele două imp. Împăratul Augustus îi trimite în dar lui **F.** o tînără sclavă din Italia, Musa (sau Thesmusa) care, după ce dă naștere fiului lui **F.**, Fraatace sau Fraate V, devine soția suveranului part. La solicitarea ei, **F.** acceptă să trimită la Roma, în 10/9 pe cei 4 fii ai săi din alte căsătorii, ca semn al bunelor relații cu Augustus. Opt ani mai tîrziu, Musa îl asasinează pe **F.**, iar fiul ei ocupă tronul Arsacizilor, sub numele de Fraate V.

FRAATE V / PHRAATES V / PHRAATAKES (? — c. 6 e.n.), rege (2 î.e.n. — 4 e.n.). Fiu al sclavei italice Musa (Thesmusa) trimisă de Augustus la curtea lui Fraate IV, cu care se va căsători ulterior, **F.** ocupă, după asasinarea tatălui său, tronul Arsacizilor. Musa devine regină și coregentă. Bunele relații cu Roma, tulburate de încercarea lui **F.** de a impune pe tronul Armeniei un rege filopart, sînt restabilite după expediția lui Caius Caesar, fiul adoptiv al lui Augustus, în Orient (întîlnirea de pe Eufrat — 1 e.n.). **F.** este izgonit de o revoltă a nobilimii parte, care-l proclamă rege pe Orode III, și se refugiază în Imp. Roman, unde va muri.

FRADMON / PHRADMON (a doua jumătate a sec. 5 î.e.n.), sculptor grec. Este citat de Pliniu cel Bătrîn printre cei 4 celebri artiști care au participat, cu cîte o statuie de amazoană, la concursul organizat pentru decorarea templului Artemidei din Efes. I se atribuie statuia unui luptător și grupul celor 12 tauri de bronz donați de tesalioți tenplului Atenei Itonia.

FRAORTE / PHRAORTES (? — c. 630 î.e.n.), rege al Mediei (c. 655 — c. 630 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Deïokes. A căzut într-o luptă împotriva asirienilor; îi succede la tron ↑Ciaxare (Cyaxares).

FRINIHOS/PHRYNICHOS (sec. 6 — 5 î.e.n.), poet tragic grec. Elev, potrivit tradiției, al lui Thespis și precursor al lui Eschil, **F.** este unui dintre creatorii genului dramatic. Prima sa victorie cu o piesă într-un concurs public la Atena datează din 511/508. *Căderea Miletului (Miletou halosis)*, reprezentată, grație sprijinului lui Temistocle, în 492, pentru a sensibiliza opinia publică ateniană, a stîrnit

un mare ecou. *Fenicienele (Phoinissai)*, celebrînd victoria de la Salamina (model pentru *Perşii* lui Eschil), au fost puse în scenă tot cu sprijinul lui Temistocle şi i-au adus autorului o nouă victorie în concurs. Potrivit tradiţiei, **F.** este creatorul tetrametrului şi tot el ar fi introdus pentru prima dată personaje feminine în piesele de teatru.

FRITIGERN / FRITHIGERN (? — c. 383 e.n.), conducător al vizigoţilor. La sfîrşitul războiului dintre romani şi vizigoţi (369), **F.** trece la arianism şi se recunoaşte federat Imp. împreună cu vizigoţii din Cîmpia Munteană. După înfrîngerea vizigoţilor de către huni (375), **F.** solicită admiterea acestora în S Dunării pe terit. Imp. Roman; 200 000 de vizigoţi, urmaţi de ostrogoţii conduşi de Alatheus şi Saphrax, se stabilesc în dioceza Tracia. Jaful la care sînt supuşi de autorităţile romane declanşează o puternică răscoală în fruntea căreia se va situa **F.** În bătălia de la Adrianopol (378), **F.** înfrînge armata romană, împăratul Valens însuşi găsindu-şi moartea pe cîmpul de luptă. **F.** moare în Moesia la scurt timp după încheierea unui tratat *(foedus)* cu Imp., soldat cu stabilirea vizigoţilor în calitate de federaţi între Balcani şi Dunăre, în dioceza Tracia.

FRONTIN / SEXTUS IULIUS FRONTINUS (c. 40 — c. 103), om politic şi scriitor roman. *Praetor urbanus* (70), consul (73), guvernator al Britanniei (74 — 77), **F.** este desemnat de împăratul Nerva în 97 ca administrator al apeductelor Romei *(curator aquarum)*, apoi de către Traian consul în anii 98 şi 100. Spirit practic, bun organizator şi administrator, **F.** îşi fructifică experienţa în reuşite lucrări cu caracter tehnic, valoroase prin bogata informaţie cuprinsă: tratatul său de topografie *(Gromatici*, 2 cărţi) este cel mai vechi manual latin de agrimensură păstrat, *De aquis Urbis Romae (Despre apele oraşului Roma)*, o descriere (în 2 cărţi) a sistemului de aprovizionare cu apă a Capitalei, este deosebit de preţioasă prin detaliile de ordin tehnic conţinute, iar *Strategmata (Strategeme*, 4 cărţi), repertoriu al stratagemelor militare din lumea greco-romană, cuprinde o serie de informaţii referitoare la geto-daci. Tratatul său *De re militari (Despre arta militară)* s-a pierdut.

FRONTO MARCUS CORNELIUS (c. 100 — c. 175), retor și jurist roman. Născut la Cirta (Numidia), **F.** se stabilește ca profesor de retorică la Roma în vremea împăratului Hadrian, dobîndind rapid faima de cel mai mare orator al epocii;↑Antoninus Pius îi încredințează educația viitorilor împărați↑Marcus Aurelius (de care-l va lega în viitor o autentică prietenie) și Lucius Verus. Din bogata sa creație — exerciții retorice sau scrieri religioase (anticreștine) — s-au păstrat numai o serie de scrisori, majoritatea adresate lui Marcus Aurelius. În domeniul stilistic, **F.** este un reprezentant de frunte al curentului arhaizant, care, sub influența celei de-a doua sofistici, se întoarce spre scrierile autorilor latini preciceronieni (Cato, Plaut, Ennius, Sallustius) pe care-i acceptă ca model, respingînd creațiile epocii augustane și neroniene.

G

GAIUS (? — c. 180 e.n.), jurist roman. Deși este considerat unul dintre cei mai renumiți juriști ai Romei antice, despre **G.** nu posedăm nici o informație biografică. În schimb, scrierile sale, create în timpul domniilor lui Antoninus Pius și Marcus Aurelius, redactate într-un stil limpede, ușor accesibil, devin în sec. 4 — 5 cea mai răspîndită operă juridică, influențînd direct *Instituțiile* lui Iustinian și *Lex Romana Visigothorum* (codificarea dreptului vizigot). *Institutiones (Instituțiile*, 4 cărți), sinteză a dreptului privat și penal roman, elaborată în jurul anului 160, rămîne singura operă juridică clasică păstrată în versiunea originală. Alte lucrări, precum *6 libri ad legem duodecim tabularum*, *Ad edictum provinciale* (32 cărți), *Libri ad Q. Mucium*, *Ad Legem Iuliam et Papiam* (15 cărți), sînt consacrate comentării diverselor legi și edicte.

GALBA SERVIUS SULPICIUS (3 — 69), împărat roman (68 — 69). Născut la Terracina (Latium) într-o ilustră familie senatorială, **G.** devine în anul 60 guvernator al prov. Hispannia Tarraconensis, după o lungă carieră militară, care-l purtase în Germania și Africa. **G.** se raliază în aprilie 68 răscoalei antineroniene a lui C. Iulius Vindex, guvernatorul Galliei Lugdunensis, care este însă înfrînt. Proclamat împărat de către legiunile sale și recunoscut și de senatul din Roma la 9 iunie 68, sosește în octombrie în capitala Imp. El instaurează un regim de austeritate în domeniul financiar și de severitate în cadrul armatei. Excelent în poziții subordonate și în

administrația provincială, **G.** nu corespunde însă funcției supreme. Răscoala legiunilor din Germania, care la 1 ianuarie 69 îl proclamă împărat pe Aulus↑Vitellius, îl determină pe **G.** să-l adopte pe L. Calpurnius Piso Frugi Licinianus (reprezentantul unei vechi familii senatoriale), numindu-l *cezar* și coregent. Dezamăgit în speranța sa de a fi adoptat de **G.**, M. Salvius↑Otho profită de nemulțumirea provocată în rîndul pretorienilor de refuzul donativului, instigîndu-i împotriva împăratului. La 15 ianuarie 69, **G.** și Calpurnius Piso sînt uciși în for de către pretorienii răzvrătiți.

GALEN/GALENOS, GALENUS (129 — 199), medic și filosof grec. Născut la Pergam ca fiu al matematicianului și arhitectului Nicon, **G.** studiază inițial matematica și filosofia, iar de la 16 ani medicina, în orașul natal, la Smirna și Alexandria. Medic al gladiatorilor din Pergam; în 161 se stabilește la Roma. Faima de diagnostician îi aduce funcția de medic al familiei imperiale sub Marcus Aurelius (161 — 180) și Commodus (180 — 192). Gloria dobîndită în epocă a sporit statornic în antic. tîrzie, în ev. med. arab (din sec. 9) și cel occidental (numeroase traduceri în latină în sec. 14), influența lui atotputernică pînă în epoca Renașterii putînd fi comparată cu aceea a lui Aristotel. Vastitatea și diversitatea operei sale sînt impresionante. Într-o autobiografie, **G.** menționează 153 de scrieri cu peste 500 de cărți, păstrate pînă astăzi în marea majoritate; alături de lucrări din domeniul medicinei, întîlnim dizertații pe teme filosofice, de retorică sau de gramatică. Beneficiar al unei îndelungate și temeinice experiențe de practician și totodată al unui remarcabil fond teoretic (filosofic și medical), **G.** a reușit pentru ultima dată în antic. să reunească cunoștințele celor mai diverse discipline ale medicinii într-un sistem unitar. Marilor domenii ale medicinii, anatomia, fiziologia, patologia, farmacologia, dietetica, igiena, sau unor discipline de graniță precum psihologia, **G.** le consacră ample sinteze, remarcabile prin claritatea expunerii; mai puțină atenție a acordat chirurgiei, oftalmologiei și ginecologiei. În egală măsură s-a aplecat asupra cercetării personale, descoperind anumiți mușchi și nervi ai corpului uman, precizînd na-

tura arterelor și venelor, demonstrînd că centrul mișcării voluntare și sensibilității este creierul. S-a preocupat de pregătirea tinerilor medici, redactînd manuale și comentarii la opera lui Hipocrate; în centrul gîndirii sale medicale, **G.** situează teoria acestuia despre cele 4 umori (temperamente) pe care o dezvoltă creator, adaptînd-o noilor rezultate ale cercetării epocii sale. În domeniul filosofic, **G.** încearcă o combinație eclectică între gîndirea lui Platon și cea a lui Hipocrate, opusă scepticismului vremii. Prin efortul de sinteză a gîndirii medicale antice, prin ecoul statornic al operei sale, timp de aproape un mileniu și jumătate, **G.** se impune drept ultima mare personalitate a acestui ev și, totodată, una dintre figurile de primă dimensiune ale medicinii universale.

GALERIU / GAIUS VALERIUS MAXIMIANUS GALERIUS (c. 250-311), împărat roman (305 — 311). Născut în apropiere de Serdica (Sofia) într-o familie de țărani, **G.** îmbrățișează cariera armelor, urcă în cadrul ierarhiei militare în timpul domniei lui Aurelian și Probus, în cadrul primei tetrarhii fiind desemnat (1 martie 293) de către Dioclețian, *cezar*, răspunzător de guvernarea prov. dunărene. **G.** respinge atacurile sarmaților, carpilor, bastarnilor la frontiera danubiană și participă, alături de Dioclețian, la războiul victorios împotriva Persiei Sasanide (297-298). *August* al Orientului în cea de-a doua tetrarhie (1 mai 305), își consolidează poziția dominantă prin desemnarea lui Flavius Severus ca *august* în Occident și a nepotului său, Maximinus Daia, *cezar*. Proclamarea lui Constantin cel Mare ca împărat de către trupele din Britannia și a lui Maxentius în Italia (306), dispariția lui Severus (307) contribuie la destrămarea treptată a tetrarhiei, încheiată odată cu moartea sa. Sprijinitorul cel mai zelos al politicii anticreștine a lui Dioclețian, inițiată prin edictele din 303/304, **G.** a promulgat cu cîteva zile înainte de moarte, la 30 aprilie 311, un edict de toleranță față de noua religie.

GALLIENUS PUBLIUS LICINIUS EGNATIUS (c. 218 — 268), împărat roman (253 — 268). Fiu al lui Valerian, **G.** este asociat

la domnie după proclamarea tatălui său ca împărat, încredințîndu-i-se apărarea prov. din Europa, în timp ce Valerian administra Orientul. După căderea lui Valerian în captivitate sasanidă (259), rămîne unic împărat. În timpul domniei lui G. criza statului roman din sec. 3 ajunge la apogeu: hotarele Imp. sînt străpunse continuu de popoarele barbare care pătrund tot mai adînc în prov.; crește numărul uzurpatorilor proclamați de legiunile cantonate în prov. de graniță. Spectrul completei dezmembrări a Imp. se profilează tot mai amenințător; după 260 autoritatea romană este exercitată în Orient de Odenat, principele Palmyrei, iar în Occident, Gallia, Spania, Britannia formează un stat separatist, condus de fostul său general Postumus. Autoritatea reală a lui G. se limitează treptat la Italia și prov. balcano-dunărene. În această perioadă critică, G. se impune, prin neobosita-i energie, ca unul dintre marii împărați romani. El încearcă să mențină unitatea Imp., să respingă atacurile barbare de la hotare, inițiind sub presiunea evenimentelor o serie de reforme: crearea unui corp mobil de intervenție de cavalerie grea, înlăturarea reprezentanților ordinului senatorial de la conducerea legiunilor, accelerarea pătrunderii unităților auxiliare recrutate dintre barbari în armata romană. Filoelen, asemenea lui Hadrian, G. încearcă să sprijine și să încurajeze filosofia și artele. Între 254 — 259 poartă grele războaie la granița Rinului cu francii și alamanii, luptă în 257 în N Daciei împotriva dacilor liberi (acum adoptă titlul de *Dacicus Maximus*), reprimă uzurpările generalilor Ingenuus și Regalianus în prov. dunărene (258 — 260) și a lui Macrianus în Orient. În 267 respinge, după victoria de la Nestos, o mare invazie a goților aliați cu herulii în prov. balcanice ale Imp. În august 268, G. este victima unei conjurații a generalilor săi în timp ce asedia în Mediolanum pe generalul Aureolus, care se proclamase împărat.

GAUTAMIPUTRA SATAKARNI, suveran al regatului indian Andhra din dinastia Satavahana (106-130). După ce G. îl înfrînge pe Nahapana, conducătorul Regatului Saka, statul Andhra din centrul Indiei atinge apogeul expansiunii sale teritoriale, întinzîndu-

se de la Malwa și Kathyawar (în N) pînă la Krisha (în S) și de la Berar (în E) la Konkan (în V). Îi succede la tron fiul său, Vasiștiputra Pulumavi.

GELLIUS AULUS (c. 125 — c. 180), scriitor latin. Născut probabil la Roma, **G.** studiază gramatica la Cartagina cu Sulpicius Apollinaris, retorica cu Antonius Iulianus și poate cu Fronto, fiind puternic influențat de filosoful Favorinus din Arelate. O călătorie de un an la Atena (înainte de 165), unde îi cunoaște pe Herodes Atticus și Plutarh, constituie punctul de plecare al operei sale *Noctes Atticae (Nopți atice)*. Compilație erudită și elegantă (în 20 de cărți, din care s-a pierdut cea de-a 8-a), lucrarea prezintă fragmente comentate din lecturile sale în Grecia, trecînd cu dezinvoltură de la subiecte din domeniul gramaticii, literaturii, la teme de morală, mitologie, filosofie sau istoriografie. Remarcabilă valoare documentară prin reproducerea unor fragmente din lucrări ale autorilor antici astăzi pierdute.

GELON (c. 540 — 478 î.e.n.), tiran grec din Sicilia. Fruntaș al gărzii personale, apoi comandant al cavaleriei tiranului Hippocrate din Gela, **G.** instaurează, după moartea acestuia propriul său regim în oraș (491 î.e.n.). Spre deosebire de majoritatea tiranilor epocii, **G.** a fost un apărător al aristocrației funciare, adoptînd o poziție cvasi-monarhică. În scurt timp își extinde autoritatea și asupra altor cetăți grecești din E insulei — Camarina, Leontinoi, Catane, Naxos. Chemat în ajutor de oligarhii siracuzani izgoniți de demosul răsculat, **G.** cucerește Siracuza din care face propria sa reședință, conducerea Gelei fiind preluată (485) de fratele său, ↑Hieron I; 10 000 dintre mercenarii lui primesc drept de cetățenie în metropola Siciliei. Aliat cu Theron din Acragas (cu a cărui fiică, Demarete, se căsătorise), **G.** respinge marea ofensivă cartagineză din E Siciliei desfășurată concomitent cu cea a regelui persan Xerxe I împotriva Greciei (480). Victoria strălucită de la Himera asupra forțelor lui Hamilcar (care cade în luptă) înlătură pentru cîteva decenii amenințarea punică. Creator al flotei militare siracuzane, învingător în cursele de cai din timpul jocurilor de la Olimpia (488/487), **G.**

a devenit cea mai strălucită și influentă personalitate a lumii grecești occidentale. Îi succede la putere Hieron I.

GEMINOS din RHODOS (sec. 1 î.e.n.), filosof, matematician și astronom grec. Filosof stoic, ca și dascălul său Poseidonios, a trăit și activat în insula natală. Din opera lui s-a păstrat numai o introducere în astronomie, *Eisagoge eis ta phainomena*, redactată în jurul anului 70. O lucrare de natură enciclopedică asupra bazelor gîndirii matematice, *Peri tes ton mathematon taxeos* (6 cărți), frecvent citată de Proclos și Anaritius, a fost tradusă în ev. med. și în limba arabă (s-au păstrat din ea cîteva fragmente). **G.** mai este autorul unui comentariu la *Meteorologika* a lui Poseidonios.

GENSERIC / GEISERICUS (c. 390 — 477), rege al vandalilor și alanilor (428—477). Fiu al regelui vandal Godigeselus (c. 400 — 406), frate al lui Gundericus (406—428), căruia **G.** îi succede la conducerea vandalilor și alanilor, care trecuseră în 406 Rinul în Gallia și în 411 Pirineii în Spania. Sub presiunea forțelor romane și suebe, **G.** conduce cei 80 000 de vandali și alani din Spania peste Gibraltar, în Africa de Nord romană (429). Aici îl înfrînge pe comitele Bonifatius, guvernatorul roman al Africii, și ocupă orașul Hippo Regius, care devine reședința noului regat germanic întemeiat pe pămîntul african. Incapabil de a-i izgoni pe vandali, Imp. Roman de Apus încheie cu **G.** în 435 un tratat *(foedus)*, prin care acordă vandalilor dreptul de a se stabili în Mauretania Sitifensis, în reg. din Numidia și Africa Proconsularis. Încălcînd tratatul, **G.** ocupă Cartagina, care devine noua capitală a regatului vandal (439). Stăpîn al unei puternice flote, **G.** organizează expediții de jaf în Mediterana Occidentală, pe coastele Siciliei, Italiei și Spaniei, iar din 467 chiar pe cele ale Greciei. Prin noul tratat încheiat cu **G.** în 442 de Imp. Roman de Apus, acesta recunoaște pentru prima dată deplina independență a unui stat germanic constituit pe terit. său. După această dată, **G.** ocupă și alte terit. romane — restul Numidiei și al Africii Proconsulare, prov. Byzacena și Tripolitania. În 455 cucerește și jefuiește timp de 14 zile Roma, aducînd captivă la Cartagina pe Eudochia, fiica împăratului Valentinian III (pe

care o căsătorește cu Huneric, fiul său). În următoarele două decenii, **G.**, comandant militar îndrăzneț și talentat, diplomat neîntrecut, reușește să își extindă stăpînirea asupra Sardiniei, Corsicii, Siciliei apusene și a Insulelor Baleare. Marea expediție comună organizată în 468 de Imp. Roman de Apus și de Răsărit împotriva lui eșuează, datorită incompetenței conducerii romane și șireteniei suveranului vandal. El încheie în 468 un tratat de pace cu Imp. Roman de Apus, trei ani mai tîrziu și cu cel de Răsărit, consolidîndu-și autoritatea asupra terit. ocupate. Personalitate de excepție a migrației germanice, **G.** a reușit să pună bazele unui regat care a jucat pînă la cucerirea bizantină (534) un rol important în politica Mediteranei Occidentale.

GENTHIOS (? — c. 160 î.e.n.), conducător al tribului ilir al labeaților (180-168 î.e.n.). În timpul celui de-al treilea Război macedonean (171-168), **G.** se aliază în 169 cu↑Perseu, suveranul Macedoniei elenistice, împotriva Romei. După zdrobirea flotei ilire, **G.** este înfrînt la Skodra, cetatea sa de reședință, de praetorul L. Anicius Gallus (168) și purtat în cortegiul triumfal al acestuia, un an mai tîrziu, prin Roma.

GERMANICUS IULIUS CAESAR (15 î.e.n. — 19 e.n.), om politic roman. Reprezentant de frunte al familiei iulio-claudice, fiu al lui Nero Claudius Drusus (fratele lui Tiberius) și al Antonici Minor, frate al împăratului Claudius, tatăl lui Caligula. General talentat, **G.** participă alături de Tiberius la reprimarea răscoalei antiromane din Pannonia și Dalmația (7-9) și se remarcă în mod deosebit în operațiunile din Germania (dintre Rin și Elba) în calitate de comandant suprem al forțelor de la Rin (13 — 17) împotriva lui↑Arminius. În anul 17 este trimis de Tiberius într-o misiune specială în Orient, cu care ocazie impune pe tronul Armeniei un rege favorabil Romei și transformă regatele clientelare Cappadocia și Commagene în prov. romane. Iubit de soldați și cu o mare popularitate la Roma, **G.** moare la Antiohia în condiții care au părut contemporanilor suspecte, astfel încît anumite cercuri ale opiniei publice l-au bănuit pe Tiberius că n-ar fi străin de dispariția lui.

GORDIAN / GORDIANUS, numele a trei împărați romani.
GORDIAN I / MARCUS ANTONIUS GORDIANUS SEMPRONIANUS (c. 159 — 238), împărat roman (238). Născut într-o veche și bogată familie senatorială, consul (222), apoi guvernator al prov. Africa (237/238), la 19 martie 238 este proclamat împărat de forțele răsculate din prov. Exponent al aristocrației senatoriale ostile împăratului Maximin Tracul, **G.**, care-și asociază la domnie pe fiul său Gordian II (c. 192-238), este recunoscut la scurt timp și de senatul din Roma. La nici o lună de la izbucnirea răscoalei, forțele comandate de Gordian II sînt înfrînte în bătălia de la Cartagina de guvernatorul Numidiei, Capellianus, și trupele legiunii a III-a Augusta, fidelă lui Maximin Tracul. Gordian II cade în luptă iar **G.** se sinucide. **G.** este autorul unei epopei istorice, *Antoninias* (30 de cărți), consacrată domniilor lui Antoninus Pius și Marcus Aurelius; același subiect îl tratează mai tîrziu într-o lucrare de istorie. Toate scrierile sale s-au pierdut.
GORDIAN III / MARCUS ANTONIUS GORDIANUS (225 — 244), împărat roman (238 — 244). Nepot de soră al împăratului Gordian II, **G.** este desemnat *cezar* de către împărații Pupienus și Balbinus în 238, devenind, după asasinarea acestora de către pretorieni, unic împărat. Autoritatea reală este exercitată în timpul domniei împăratului încă minor de socrul său, Timesitheus, prefectul pretoriului (241-243), și de succesorul acestuia, Filip Arabul, care-l asasinează la Zaitha, în apropierea Eufratului, în timpul campaniei împotriva suveranului sasanid Șapur I.
GORGIAS din LEONTINOI (c. 480 — c. 380 î.e.n.), sofist grec. Originar din Sicilia, **G.** conduce în 427 solia cetății natale, care solicită ajutor Atenei împotriva amenințărilor Siracuzei. Succesul repurtat în fața publicului atenian l-a determinat să înceapă o viață de retor itinerant, împletind discursurile cu lecțiile de retorică și dobîndind pe această cale o mare avere. Două piese de retorică păstrate, *Helenes enkomion (Elogiul Elenei)* și *Hyper Palamedus apologia (Apărarea lui Palamedes de atacurile lui Ulise)* stau mărturie pentru strălucirea argumentației și finețea stilului său. Un manual de

artă oratorică *(Techne)* s-a pierdut. Alături de Protagoras, **G.** rămîne cel mai ilustru reprezentant al sofiștilor, influența sa asupra lui Euripide, Isocrate și mai ales asupra istoriografiei elenistice fiind de netăgăduit. Dar cu el se observă totodată mai clar pericolele autonomiei retoricii, detașată de morală și etică, fapt care a și declanșat aprigi dispute în epocă.

GRACCHUS CAIUS SEMPRONIUS (153—121 î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui Tib. Sempronius Gracchus (consul în 177) și al Corneliei (fiica lui ↑Scipio Africanus), **G.** beneficiază, grație grijii mamei sale, de o aleasă educație. După ce îndeplinește funcțiile de tribun militar (134—132), quaestor (126), apoi proquaestor în Sardinia (125—124), în calitate de tribun al poporului (123, 122), **G.** reia programul reformator al fratelui său Tiberius. Pentru împlinirea transformărilor social-economice preconizate, **G.**, om politic mai perspicace și orator mai talentat decît Tiberius, caută să obțină sprijinul unor noi pături ale societății, încercînd totodată să reducă influența senatului. Astfel, el impune votarea unor legi favorabile plebei urbane și cavalerilor, susținînd chiar acordarea cetățeniei romane aliaților italici. Datorită puternicei opoziții senatoriale, nu reușește să obțină realegerea sa ca tribun al poporului în 121. În cadrul tulburărilor sociale izbucnite la Roma la începutul acestui an, care degenerează în adevărate lupte de stradă, **G.** împreună cu 3 000 de partizani ai săi sînt uciși de reacțiunea senatorială avînd în frunte pe consulul Lucius Opimius, pe baza unui *senatus consultum ultimum*. Deși încercările novatoare ale Gracchilor eșuează, ele evidențiază pregnant necesitatea transformării structurilor sociale, a rezolvării problemei agrare și democratizării instituțiilor. Atitudinea față de aceste probleme delimitează două facțiuni politice cristalizate acum — *optimații* (apărători ai intereselor aristocrației senatoriale conservatoare) și *popularii* (susținători ai intereselor cavalerilor și plebei).

GRACCHUS TIBERIUS SEMPRONIUS (162—133 î.e.n.), om politic roman. Fiu al lui Tib. Sempronius Gracchus (consul în 177) și al Corneliei, **G.** beneficiază de o aleasă educație (este elev al filosofi-

lor Blossios din Cumae și Diofantes), participă, alături de Scipio Aemilianus la asediul Cartaginei (147—146) și la războiul din Spania împotriva celtiberilor, constatînd ruinarea țărănimii romane, sporirea numărului de cetățeni lipsiți de proprietate, rolul crescînd al sclavilor de pe latifundii și, corolar al acestor fenomene, slăbirea forței armate romane. În vederea însănătoșirii vieții economice și sociale, el proiectează ample reforme pe care, devenit tribun al poporului în 133, le expune în *comitia tributa*. Legea propusă de el, pe care, pentru mai multă autoritate o prezenta drept actualizarea uneia din sec. 4, stipula ca nici un cetățean roman să nu posede mai mult de 500 de *iugera* (125 ha) din *ager publicus*, restul terenurilor urmînd a fi arendate țăranilor săraci sau lipsiți de pămînt. Întrucît tribunul plebei M. Octavius se face purtătorul de cuvînt al opoziției senatoriale, blocînd votarea legii, **G.** obține, act unic în analele Republicii, demiterea lui de către adunarea poporului, apoi adoptarea legii și instituirea unei comisii însărcinate cu transpunerea ei în viață. Aplicarea întîmpină însă de la început numeroase dificultăți. În decembrie 133, cînd, în vederea continuării operei sale reformatoare (folosirea moștenirii lui Attalos III pentru înzestrarea noilor coloniști, adoptarea unei noi legislații juridice și reducerea serviciului militar), **G.** candidează pentru alt mandat de tribun al poporului (pentru anul 132), în baza unui *senatus consultum ultimum* el este ucis pe Capitoliu, împreună cu 200—300 de adepți, de către reacțiunea senatorială în frunte cu marele pontif T. Cornelius ↑Scipio Nasica Serapio. Legea va rămîne valabilă dar aplicarea ei este paralizată.

GRIGORE / GREGORIOS / din NAZIANZ (c. 329—c. 390), scriitor și teolog grec. Născut în satul Arianz, în apropiere de Nazianz (Cappadocia), ca fiu al episcopului Grigore din Nazianz cel Bătrîn, **G.** dobîndește temeinice cunoștințe de retorică la școlile din Cappadocia, Palestina, Alexandria și Atena. Devenit preot, **G.** duce o viață retrasă de ascet, dedicată studiului, în Seleucia din Isauria, apoi în satul natal, întreruptă de o scurtă ședere la Constantinopol (379—381). Numit în 372 episcop de Sasima (Cappadocia) de către

prietenul său ↑Vasile cel Mare din Caesarea, **G.** refuză această funcție: în 380—381 este ales patriarh al Constantinopolului, dar se retrage și din acest post după Conciliul (381) care interzice arianismul. Orator înnăscut, **G.** a fost scriitorul creștin cel mai admirat în epoca bizantină. Din scrierile sale literare, devenite model stilistic pentru sec. următoare, s-au păstrat 44 de cuvîntări, 244 de scrisori și 400 de poezii, multe traduse și în limba latină.

GRIGORE/GREGORIOS' din NYSSA (335—394), filosof, teolog și scriitor grec. Originar din Caesarea (Cappadocia), frate mai tînăr al lui ↑Vasile cel Mare, numit de acesta episcop al orașului Nyssa (371), exilat de împăratul Valens (371), **G.** joacă un important rol în disputele cristologice din 380—381, soldate cu interzicerea arianismului în Conciliul de la Constantinopol (381). Orator strălucit, autor de scrieri exegetice, dogmatice, ascetice și polemice, **G.** a realizat o sinteză între creștinism și doctrina plotiniană, afirmîndu-se drept cel mai important filosof creștin după Origene.

GUDEA, principe *(ensi)* sumerian aparținînd celei de-a 2-a dinastii din Lagaș (2144—2124 î.e.n.). Urmaș al lui Ur-Gau, în timpul guvernării sale orașul-stat Lagaș cunoaște o perioadă de pace și prosperitate, **G.** devenind, prin neobosita activitate de arhitect-constructor, patron al artelor și apărător al păturilor sărace ale populației, un model al suveranului ideal din vechiul Orient. Portretul său ne este cunoscut datorită numeroaselor statui care-l reprezentau, ce s-au păstrat pînă astăzi. Îi succede la conducerea cetății fiul său Ur-ningirsu.

GYGES (?—c. 652 î.e.n.), rege al Lidiei (c. 680—c. 652 î.e.n.). Personalitate semilegendară, **G.** îl înlătură, potrivit tradiției, pe regele Candaules din dinastia asiriană a Heraclizilor și întemeiază noua dinastie a Mnermazilor. Profitînd de prăbușirea statului frigian, **G.** ocupă reg. apuseană a acestuia, apoi își extinde autoritatea asupra unor colonii grecești de pe litoralul asiatic al Mării Egee (Colofon, Magnesia). Pentru a rezista invaziilor cimeriene în Asia Mică, **G.** se aliază cu regele asirian Asurbanipal (c. 665) apoi, pentru a contracara amenințarea Asiriei în continuă expansiune, se

apropie, după 663, de faraonul Psametic I. **G.** trimite ofrande bogate oracolului de la Delfi, reflex al bunelor relații economice și culturale cu lumea elenă. Cade într-o luptă cu cimerienii care, năvăliți în Lidia, cuceresc și jefuiesc capitala Sardes; îi succede fiul său Ardys I.

GYLIPPOS (?—c. 400 î.e.n.), general spartan. Trimis în Sicilia cu forțe reduse în ajutorul Siracuzei asediate de corpul expediționar atenian (415/414), **G.** a condus rezistența orașului cu o neobosită energie pînă la completa înfrîngere a lui ↑Nicias și ↑Demostene (413). Revine în 412 la Sparta și participă la operațiunile militare pînă la sfîrșitul Războiului peloponesiac.

H

HADRIAN/PUBLIUS AELIUS HADRIANUS (76—138), împărat roman (117—138). Originar, ca și Traian, care îi este rudă și tutore și cu a cărui nepoată se va căsători, din colonia Italica din Hispania, **H.** își începe cariera în rîndurile armatei. Este tribun al legiunii a II-a Adiutrix (94/95), al legiunii a V-a Macedonica în Moesia Inferior (95/96), participă ca legat de legiune în statul major al împăratului și se remarcă în războaiele cu dacii și parții. Guvernator al Siriei (din 116/117), **H.** este adoptat de către Traian și desemnat succesor pe patul de moarte, la insistențele soției acestuia, Plotina, în condiții rămase pînă astăzi obscure (8 august 117). Începutul domniei este marcat de „conspirația celor 4 consulari", soldată cu executarea lui Lusius Quietus, A. Cornelius Palma, L. Publius Ortus și C. Avidius Nigrinus. Spirit neliniștit, sensibil, de o neobosită curiozitate, **H.** a străbătut în lungi călătorii toate prov. Imp., în care a petrecut mai mult timp decît la Roma. A continuat edificarea aparatului funcționăresc imperial, promovînd cu predilecție reprezentanții ordinului ecvestru, a instuționalizat *consilium principis* (consiliul principelui), a inițiat o serie de reforme în armată și justiție. Pe plan extern, încheie pacea cu parții, renunță la ultimele cuceriri ale lui Traian (prov. Armenia, Asia și Mesopotamia), fixînd granița orientală a statului pe Eufrat. Cu **H.**, conștient de secătuirea potențialului ofensiv al statului, Imp. trece definitiv la o politică externă defensivă (în Britannia este

construit între 122—127 „valul lui **H.**", în Africa este trasat limesul împotriva popoarelor nomade ale deșertului). Legate de vizitele împăratului în Dacia au loc două reorganizări administrative ale prov., împărțită în 119 în Dacia Superior și Dacia Inferior, iar în 123 în Dacia Porolissensis, Dacia Superior și Dacia Inferior. În 132, intenția lui **H.** de a înălța un templu al lui Jupiter la Ierusalim declanșează ultima mare răscoală a iudeilor, condusă de Simon Bar-Kochba, reprimată în 135. În timpul domniei lui **H.** artele și arhitectura beneficiază de un sprijin prețios. La Roma și în alte orașe (Tibur, Atena) se desfășoară o intensă activitate edilitară. În Capitală este restaurat Panteonul, se construiește Mausoleul (viitorul Castel San Angelo) — mormîntul împăraților romani pînă la Caracalla — ș.a. **H.** a acordat o deosebită atenție promovării filosofiei și literaturii, manifestînd o pronunțată înclinație pentru cultura greacă. El însuși filosof și scriitor (autor de poezii în greacă și latină, discursuri, scrieri filologice și enciclopedice), **H.** rămîne una dintre cele mai originale personalități din galeria principatului.

HAGELADAS din ARGOS (sec. 6 — începutul sec. 5 î.e.n.), sculptor grec. Faima lui **H.** a făcut ca legenda să-l considere în mod eronat dascălul lui Policlet, Myron și Fidias. Dintre operele sale menționate în izvoarele literare—statuile lui Zeus expuse la Ithome (Messenia) și Aigion (Ahaia), reproduse și pe monede, ale lui Heracle (la Atena și Aigion), un grup statuar (cai și femei captive), dar al cetății Tarent pentru Delfi, portretele unor învingători ai jocurilor olimpice, grupul a trei muze (lucrat împreună cu frații Canachos și Aristocles) — nici una nu a fost identificată în copii tîrzii elenistice sau romane ajunse pînă la noi.

HAMILCAR BARCAS („FULGERUL") (c. 290—229 î.e.n.), general cartaginez. Numit în 247 î.e.n. comandant al forțelor terestre cartagineze din Sicilia, în faza finală a primului război punic, **H.** face dovada unor remarcabile calități militare, reorganizează trupele punice din insulă și adoptă o nouă tactică, de uzură, în confruntarea cu romanii, rămînînd practic neînfrînt pînă la încetarea ostilităților. La Heirkte, în vecinătatea orașului Panormos,

crecază o puternică bază strategică, apoi, în 244, o alta pe muntele Eryx, de unde hărțuiește neîntrerupt forțele romane care asediau orașele Lilybaeum și Drepaneum: concomitent, inițiază și pustiitoare raiduri de jaf pe coasta italică pînă la Kyme, în Campania. După înfrîngerea din bătălia navală de la insulele Aegates (241), Cartagina îl desemnează pe **H.** în calitate de negociator plenipotențiar în tratativele de pace cu Roma. Reîntors în patrie, **H.** este numit, după izbucnirea marii răscoale a mercenarilor cartaginezi condusă de ↑Mathos și Spendios (241), comandant al armatelor punice, reușind, la capătul unui război sîngeros de trei ani, să-i înfrîngă pe insurgenți. Desemnat în 237 strateg al Libici și al orașelor cartagineze din Hispania, **H.** inițiază o politică îndrăzneață de cuceriri teritoriale în S Peninsulei Iberice pentru a compensa pierderea Siciliei, Corsicii și Sardiniei de către Cartagina la sfîrșitul primului război punic. După îndelungate lupte cu triburile celtibere, **H.** pune bazele unui adevărat imp. colonial cartaginez în jumătatea meridională a Hispaniei, ținutul celor mai bogate mine de argint ale lumii antice. La aceste operațiuni participă ginerele său ↑Hasdrubal și fiul său ↑Hannibal, pus, la vîrsta de 9 ani, să jure ură veșnică Romei. **H.** își pierde viața într-o luptă cu tribul oretanilor în reg. izvoarelor rîului Baetis.

HAMMURABI / HAMMURAPI/, rege al Babilonului (1728—1686 î.e.n.). Al 6-lea suveran al dinastiei amorite care ocupase în 1894 î.e.n. tronul metropolei de pe malurile Eufratului, **H.** succede, la vîrsta de 25 de ani, tatălui său Sin-muballit, devenind stăpînul unui mic regat din centrul Mesopotamiei cu o suprafață de c. 35 000 km². Ambițios și energic, strălucit diplomat, **H.** a transformat, la sfîrșitul domniei, statul său în cea mai importantă forță politică a Orientului Mijlociu. Printr-un abil joc al alianțelor, **H.** își consolidează inițial poziția în Mesopotamia, apoi trece la o politică expansionistă urmărită cu o impresionantă tenacitate. În cel de-al 31-lea an de domnie îl înfrînge pe puternicul rege al Larsei, Rim-Sin, apoi pe prințul Esnunna, sprijinit de Elam; ↑Zimrilin, suveranul din Mari, aliat timp de 20 de ani al lui **H.**, este învins

în 1694, iar capitala sa ştearsă din istorie după un mileniu de neîntreruptă existenţă. După moartea lui ↑Şamşi-Adad I, Asiria recunoaşte suzeranitatea babiloneană, **H.** devenind stăpînul necontestat al Mesopotamiei şi al părţilor orientale ale Siriei. Adoptînd titlul de „Rege al Sumerului şi Akkadului", „rege al celor patru părţi ale lumii", **H.** trădează aspiraţiile sale spre o monarhie universală. Guvernatori numiţi de suveran înlocuiesc dinaştii locali asigurînd o administraţie centralizată a statului, canalele de irigaţii sînt refăcute şi bine întreţinute, comerţul şi meşteşugurile sînt încurajate, akadiana se extinde treptat ca limbă cultă în Mesopotamia în defavoarea sumericnei. Cultul zeului Marduk, divinitatea principală a Babilonului, cunoaşte o largă răspîndire. • O realizare majoră a lui Hammurabi o constituie unificarea jurisdicţiei mesopotamiene prin redactarea celui mai vechi cod de legi din istorie. Descoperit la Susa în 1901 de J.J.M. de Morgan, astăzi la Muzeul Luvru, codul, redactat în anul 34 al domniei, cuprinde 282 de articole săpate într-o stelă de diorit negru şi impresionează prin claritatea şi concizia enunţurilor, nivelul de sistematizare al domeniilor abordate, precum şi modernismul spiritului în care sînt gîndite. Prin opera sa politică şi legiuitoare, **H.** rămîne cel mai prestigios suveran al Mesopotamiei antice. Cei 43 de ani ai domniei sale reprezintă o epocă de aur a civilizaţiei babiloniene.

HANNIBAL (246—183 î.e.n.), om de stat şi general cartaginez. Fiu al lui ↑Hamilcar Barcas, **H.** îi însoţeşte tatăl în 237 în Spania, participînd alături de acesta, apoi din 229 alături de ↑Hasdrubal, la constituirea imp. colonial punic din Hispania. Potrivit legendei, la vîrsta de numai 9 ani, **H.** este pus de Hamilcar Barcas, neconsolat de înfrîngerea suferită de Cartagina în primul război punic, să jure ură veşnică Romei. La moartea lui Hasdrubal, forţele cartagineze din Spania îl aleg, în 224, pe **H.** în calitate de comandant suprem, măsură confirmată la Cartagina de masele populare, în pofida opoziţiei aristocraţiei conservatoare. Discipol al lui Alexandru cel Mare şi Pyrrhos, **H.** a ridicat gîndirea militară elenistică pe noi culmi, impunîndu-se drept unul dintre marii comandanţi

militari ai antic. și totodată al tuturor timpurilor. A perfecționat sistemul de cooperare în luptă între cavalerie și infanterie, a dovedit în practică importanța unui sistem eficient de recunoaștere și de transmitere a informațiilor, rolul unei ofensive hotărîte. Strateg și tactician genial, organizator de inepuizabilă energie, conducător care a reușit să insufle, prin calitățile și exemplul personal, armatelor de mercenari comandate o încredere absolută, diplomat clarvăzător și om politic lucid, **H.** a fost considerat de către romani drept dușmanul lor cel mai aprig din întreaga istorie. El rămîne cea mai strălucită personalitate a existenței de peste jumătate de mileniu a Cartaginei. • Cucerirea în 219, la capătul unui asediu de 8 luni, a orașului iberic Saguntum, în pofida protestelor Romei, și traversarea fluviului Ebru, în vederea supunerii întregii peninsule, au ca urmare declarația de război romană adresată Cartaginei, care inaugurează cel de-al doilea război punic (218—201). Printr-o hotărîre genială, **H.** răstoarnă, la începutul conflictului, toate planurile romane, transformînd pentru 16 ani Italia în principalul teatru de război; operațiuni militare se vor mai desfășura însă în întreaga Mediterană Occidentală, în Spania, Sicilia, Grecia, Africa de Nord. După declarația de război a Romei, **H.** străbate în august 218, cu o armată de 50 000 de pedeștri, 9 000 de cavaleri și 37 de elefanți, Munții Pirinei, forțează trecerea Rhônului în Gallia și dejoacă toate tentativele romane de a-i bara drumul, traversează în toamna anului 218, în numai 15 zile, dar cu grele pierderi, culmile înzăpezite ale Alpilor, pătrunzînd în octombrie 218, cu cei 26 000 de soldați care i-au mai rămas, în N Italiei, în Cîmpia Padului. Rapiditatea și insolitul manevrelor lui **H.** au zădărnicit planurile romane care urmăreau concentrarea a două armate, una în Sicilia, pentru a debarca în Africa de Nord, și alta la Pisa, pentru a trece în Spania; cea de-a treia, alcătuită în grabă, a încercat zadarnic să-l împiedice pe **H.** să traverseze Rhônul și să pătrundă în Peninsula Italică. Raliindu-și celții recent supuși de romani, din rîndurile cărora își completează armata, redusă la

jumătate de marşul intempestiv, **H.** înfrînge în două bătălii din N Italiei — pe rîurile Ticinus (noiembrie 218) şi Trebia (decembrie 218) — armatele consulilor P. Cornelius Scipio şi T. Sempronius Longus. Urmărind în primul rînd distrugerea hegemoniei Romei în Italia prin desprinderea aliaţilor ei, **H.** se va prezenta acestora drept un eliberator al populaţiilor şi cetăţilor italice de sub jugul roman. În martie 217 traversează Apeninii şi pătrunde în Etruria (evenimente în cursul cărora îşi pierde un ochi). Pe malul nordic al Lacului Trasimene, **H.** surprinde şi nimiceşte, în iunie 217, armata consulului Caius Flaminius (30 000 de soldaţi), care cade în luptă. Dictatorul ales în aceste zile grele pentru Roma, Q. Fabius Maximus, este numit la scurt timp şi *Cunctator* (Zăbavnicul) pentru tactica sa de a evita o luptă deschisă cu armata cartagineză. Politica de temporizare promovată timp de 6 luni de prevăzătorul dictator, devastările punice din Italia centrală şi meridională îi determină pe cei doi consuli noi aleşi, L. Aemilius Paulus şi C. Terentius Varro, să angajeze în august 216, la Cannae, în Apulia, o nouă confruntare deschisă cu Hannibal. Slăbind centrul şi oferind atacului roman iluzia unei victorii uşoare, **H.** reuşeşte, graţie soliditătii flancurilor şi a manevrei de învăluire a cavaleriei, să obţină completa încercuire a armatei romane (dublă ca efectiv), care lasă pe cîmpul de luptă 45 000 de morţi şi 20 000 de prizonieri. Cannae, cea mai gravă înfrîngere militară din istoria Romei republicane, a devenit model al bătăliei de învăluire în istoria artei militare. În urma acestei victorii, după ce Roma refuză orice tratative de pace, **H.** pătrunde în Campania, raliind taberei cartagineze triburile samniţilor şi Capua, cel mai strălucit oraş al reg. Alte numeroase populaţii italice şi oraşe (precum Nola, Neapolis şi Cumae) rămîn însă fidele alianţei romane. În 215 Cumae rezistă atacului cartaginez, în schimb oraşele greceşti din S Italiei — Locri şi Crotona — îşi deschid porţile în faţa lui **H.**; în acelaşi an, strategul cartaginez primeşte primul ajutor trimis de metropolă (4 000 de mercenari numizi şi 48 de elefanţi), insuficient însă după aproape 4 ani de istovitoare lupte. Victoria de la Cannae este urmată de o serie

de succese diplomatice de răsunet. ↑Filip V, regele Macedoniei elenistice, încheie o alianță cu **H.** declarînd război Romei. Siracuza trece în tabăra antiromană, o armată cartagineză debarcînd apoi în Sicilia. Tarentul, urmat de Metapont și Thurioi, se alătură, în anii 213—212, pumilor. • Din 212—211 însă, balanța de forțe începe să se incline lent, dar inexorabil în favoarea Romei. În pofida superiorității lui **H.** pe cîmpul de luptă, depărtarea de bazele de aprovizionare din Africa de Nord și Spania, dominația maritimă romană, tenacitatea și puterea de rezistență latină au măcinat treptat forțele cartaginezе de pe solul italic: **H.** a supraapreciat forțele centrifuge din cadrul sistemului hegemoniei italice a Romei. În 212 Siracuza este cucerită de romani, iar diversiunea de mare anvergură a lui **H.** din 211, cînd apare sub zidurile Romei *(Hannibal ad portas)*, nu îi poate obliga pe romani să ridice asediul orașului Capua, care este cucerit și aspru pedepsit. Printr-o abilă diplomație, Roma reușește să găsească, în Liga Etoliană și Pergam, aliați fideli în primul război macedonean (215—205), obligîndu-l pe Filip V să se consacre, în exclusivitate, operațiunilor militare din Grecia. În 210, un nou general roman, în vîrstă de numai 25 de ani, era numit comandant suprem al forțelor din Spania, eliminînd pînă în 206 orice rezistență punică în Peninsulă; supralicitîndu-i calitățile, istoriografia romană a făcut din Scipio Africanus Maior contraponderea ideală a genialului comandant cartaginez. Opoziția crescîndă manifestată față de **H.** la Cartagina cenzurează cu tot mai multă hotărîre cererile de ajutor venite din Italia. Tot mai izolat pe solul italic, **H.** apelează la ajutorul fratelui său Hasdrubal. Acesta, cu ultima mare armată punică din Hispania, refac drumul lui **H.** dar, ajuns în Italia centrală, este surprins de armatele celor doi consuli la rîul Metaurus, pierzînd în bătălie întreaga armată și propria-i viață (207). Redus la defensivă în S Italiei, **H** este rechemat în 203 în Africa, după victoriile repurtate aici de Publius Cornelius Scipio. La capătul a 16 ani de lupte **H.** părăsește neînfrînt pămîntul Italiei. La Zama însă, în ultima bătălie a celui de-al doilea război punic (202), **H.** este înfrînt de Sci-

pio, Cartagina semnînd, în anul următor, tratatul de pace. Ales de cercurile populare ale cetății *suflet*, **H.** schițează un program de reforme economice, fiscale, constituționale, vizînd refacerea puterii cartagineze, dar animozitatea oligarhiei și presiunile Romei îl obligă în 195 să se refugieze la curtea lui ↑Antiochos III, suveranul Regatului Seleucid, unde încurajează ostilitatea împotriva romanilor. La începutul războiului lui Antiochos III împotriva Romei (192), **H.** susține, fără succes, ideea purtării războiului pe pămîntul italic. După înfrîngerea seleucidă de la Magnesia (190), după o serie de peregrinări, **H.** se refugiază la curtea regelui Bitiniei ↑Prusias I, conduce flota acestuia la victorie în războiul împotriva Pergamului (184) dar, după înfrîngerea Bitiniei, pentru a nu cădea în mîinile romanilor, care ceruseră predarea lui, se sinucide la Libyssa.

HANNO (sec. 6—5 î.e.n.), navigator cartaginez. Într-o încercare de a înconjura Africa, întreprinsă la sfîrșitul sec. 6 sau în prima jumătate a sec. 5, **H.** a atins actualul golf Sherbro din Africa Occidentală (Sierra Leone), de unde a fost obligat să se întoarcă din lipsă de provizii. Relatarea călătoriei s-a păstrat într-o versiune greacă din epoca elenistică.

HARITON, CHARITON din AFRODISIAS (sec. 1 sau 2 e.n.), scriitor grec. **H.** este autorul celui mai vechi roman grecesc păstrat, *Chaireas și Kallirhoe* (8 cărți), narînd tribulațiile în Orient, în Persia și în Egipt, a doi îndrăgostiți din sec. 5 î.e.n. — din timpul Războiului peloponesiac —, separați de o soartă vitregă imediat după căsătoria lor la Siracuza.

HARMODIOS (? — 514 î.e.n.) **și ARISTOGEITON** (? — 514 î.e.n.), tiranoctoni atenieni. În timpul serbării marilor Panatenee din anul 514 î.e.n., **H.** și **A.** l-au ucis, se pare din motive personale, pe tiranul ↑Hipparchos, fiul lui Pisistrate și fratele lui Hippias. **H.** a fost ucis în timpul atentatului de către garda lui Hipparchos, **A.** a fost torturat și executat mai tîrziu. După instaurarea democrației la Atena, **H.** și **A.** au devenit simbol al luptei pentru libertate.

HASDRUBAL (c. 270—221 î.e.n.), general cartaginez. Conducător al demosului din Cartagina, căsătorit cu o fiică a lui ↑Hamilcar Barcas, **H.** îl urmează pe acesta în 237 în Peninsula Iberică, participînd la constituirea noului imp. colonial punic în această reg. La moartea lui Hamilcar (229), **H.**, oștean încercat dar mai ales diplomat abil, este ales de soldați comandant suprem al forțelor cartagineze din Hispania. El fondează în 227 orașul Carthago Nova, devenit centrul stăpînirii cartagineze în peninsulă. Extinzînd spre nord stăpînirile punice, încheie în 226 celebrul „tratat al Ebrului", care delimita sferele de influență romane și cartagineze în Peninsula Iberică. După asasinarea sa de către un sclav celtic, îi succede la comandă fiul lui Hamilcar, ↑Hannibal.

HASDRUBAL (c. 245—207 î.e.n.), general cartaginez. Fiul lui ↑Hamilcar Barcas și fratele mai tînăr al lui ↑Hannibal. La izbucnirea celui de-al doilea Război punic (218 î.e.n.), **H.** rămîne, după plecarea lui Hannibal spre Italia, comandantul suprem al forțelor cartagineze din Peninsula Iberică. În următorul deceniu el are de înfruntat continua ofensivă romană din Hispania; deși înfrînt de Cn. Cornelius Scipio Calvus în bătălia navală de la gurile fluviului Ebru (217), apoi în lupta de la Ilerda (215), pierzînd în 212 orașul Saguntum, **H.**, bun organizator și general competent, reușește să mențină totuși posesiunile cartagineze din S Peninsulei. În 211, împreună cu fratele său ↑Mago și cu Hasdrubal (fiul lui Gisco), el înfrînge armatele generalilor Cnaeus și Publius Cornelius Scipio, care-și găsesc moartea pe cîmpul de luptă. Sosirea lui P. Cornelius Scipio (viitorul „Africanus") în 210 în Hispania înclină irevocabil balanța în favoarea Romei; Scipio cucerește în 209 Carthago Nova, principala bază cartagineză și-l înfrînge pe **H.** în bătălia de la Baecula. În 208 **H.** reface, pornind din Spania, drumul lui Hannibal spre Italia, pentru a face o joncțiune cu armata fratelui său; traversează Pirineii, Gallia, apoi Alpii pătrunzînd, în primăvara anului 207, cu 30 000 de soldați în Cîmpia Padului. Mesagerii trimiși la Hannibal sînt capturați de romani care, avizați asupra traseului lui **H.**, îl întîmpină în reg. Sena Gallica, în

apropierea rîului Metaurus. În bătălia cu forțele concentrate ale consulilor M. Livius Salinator și C. Claudius Nero, **H.** piere împreună cu întreaga armată.

HASDRUBAL (? — c. 140 î.e.n.), general cartaginez. Este comandantul forțelor cartagineze angajate în conflictul cu ↑Masinissa, regele Numidiei, încheiat cu înfrîngerea metropolei punice (150). Condamnat la moarte, **H.** revine, la începutul celui de-al treilea război punic (149—146), în patrie și conduce cu abilitate rezistența orașului asediat de P. Cornelius ↑Scipio Aemilianus. După cucerirea Cartaginei de către Scipio Aemilianus, **H.** se predă învingătorului (va muri captiv în Italia), în timp ce soția și copiii săi se sinucid în flăcările templului Eșmun.

HATȘEPSUT, regină egipteană din dinastia a 18-a (1504—1482 î.e.n.). Fiică a lui Tutmes I, **H.** este căsătorită inițial cu fratele ei vitreg Tutmes II (1512—1504), apoi, la moartea acestuia, cu ↑Tutmes III (fiu al lui Tutmes II, în vîrstă de numai 10 ani), exercitînd în numele acestuia regența. Deși deținătoare *de facto* a puterii, după 2 ani, **H.** uzurpă titulatura regală și epitetele proprii faraonului, statuile ei apărînd cu atribute masculine ale regalității, inclusiv barba; soțul ei, Tutmes III, a rămas în umbră pînă la moartea ei. Într-o epocă de pace, **H.** s-a consacrat construcțiilor, înălțînd monumentalul templu în terase de la Dayr al Bahri, capodoperă a artei egiptene (arhitect — favoritul reginei, Senmut). După dispariția ei, Tutmes III a martelat numele ei din inscripții și de pe monumente.

HATUȘILI/HATTUSILIS/, numele a trei suverani ai Regatului Hitit.

HATUȘILI I/HATTUSILIS I, rege (c. 1650 — c. 1620 î.e.n.). Succesor al lui ↑Labarna (identificat de alte izvoare chiar cu acesta), **H.** mută capitala statului de la Kussara la Huttusas (azi Bogaz-Köy), fiind primul suveran hitit care inițiază o politică expansionistă. **H.** poartă lupte grele în N Siriei, cu principatul de la Alep, în S Asiei Mici, cu Regatul Arzawa și respinge primele incursiuni ale huriților

la hotarul de SE al regatului. Din timpul domniei sale datează primele documente hitite redactate în scrierea cuneiformă babiloneană.
HATUȘILI III/HATTUSILIS III, rege (1289 — 1265 î.e.n.). Fiu al lui Mursili II, **H.** ocupă importante funcții în timpul domniei fratelui său ↑Muwattali (1315—1296), împotriva căruia a conspirat continuu. După 7 ani de domnie a lui Urhi-Teșup (Mursili III), fiul lui Muwattalli, **H.** îl detronează exilîndu-l în Siria. În 1283 el încheie, sub presiunea întăririi Asiriei, un tratat de pace cu faraonul ↑Ramses II (păstrat în varianta egipteană, pe zidurile templului lui Amon din Karnak și, într-o versiune akadiană, în arhivele hitite de la Bogaz-Köy), care punea capăt războiului cu Egiptul și delimita sferele de influență a celor două state în Siria. O fiică a sa, căsătorită cu Ramses II în 1271, devine regină a Egiptului. Ultimul mare suveran al Regatului Hitit.
HECATEU / HEKATAIOS/ din MILET (c. 560—c. 480 î.e.n.), geograf și istoric (logograf) grec. Originar dintr-o familie nobiliară ioniană, elev poate al lui Anaximandru, **H.** întreprinde ample călătorii în Marea Mediterană, participînd apoi activ la răscoala orașelor grecești din Asia Mică împotriva stăpînirii persane (500 — 494). *Descrierea pămîntului (Periegesis* sau *Periodos ges*, 2 cărți), concepută inițial ca o anexă explicativă a hărții pămîntului a lui Anaximandru, dezvoltată și completată ulterior, cuprinde descrierea Europei și Asiei, urmărind coastele Mediteranei și ale Mării Negre. Stăpîn pe o solidă documentare, el însuși observator pertinent, **H.** oferă informații geografice (fixarea locului cu ajutorul punctelor cardinale), etnografice și istorice, prețioase despre locurile și populațiile descrise, impunîndu-se, alături de Anaximandru, drept unul dintre întemeietorii geografiei antice.
HEFAISTION / HEPHAISTION/ din PELLA (c. 360 — 324 î.e.n.), general macedonean. Tovarăș din copilărie și cel mai apropiat prieten al lui Alexandru cel Mare, care a rămas atașat de el pînă la moarte. **H.** urcă rapid în ierarhia militară macedoneană, din timpul expediției asiatice; este comandantul gărzii personale a lui Alexandru în bătălia de la Gaugamela (331); după execuția lui Fi-

lotas (330) devine, alături de Cleitos, *hiparh* și se remarcă în luptele din Asia Centrală și India. Sprijină fără rezerve politica filoorientală a lui Alexandru, care înființează pentru el funcția de *chiliarh* (mare vizir), asigurîndu-i locul secund în ierarhia administrativă a vastului imp. Moare subit la apogeul puterii sale.

HEGESAGORAS al lui MONIMOS (prima jumătate a sec. 2 î.e.n.), general grec. Originar din Histria, **H.** a fost trimis, în virtutea tratatului de alianță, în fruntea unei escadre de nave în ajutorul orașului Apollonia Pontica, atacat de cetatea vecină Mesambria. Potrivit decretului Adunării cetățenilor din Apollonia, votat la sfîrșitul conflictului și găsit la Histria, **H.** a contribuit la respingerea atacului mesambriot, a obținut o prețioasă victorie într-o luptă navală, luînd apoi cu asalt o cetate vrăjmașă.

HELIODOR HELIODOROS din EMESA (sec. 3 e.n. ?), scriitor grec. Autorul povestirii *Aithiopika* (*Etiopicele*, 12 cărți), o capodoperă a romanului de dragoste antic, narează destinul aventuros a doi îndrăgostiți, Haricleea, fiica regelui Etiopiei, și grecul Theagenes. Înregistrînd un remarcabil progres față de romanele anterioare, creația lui **H.** excelează în arta narației, cunoscînd o largă circulație în ev. med. bizantin precum și în Europa sec. 15—17.

HELLANICOS din LESBOS (c. 480 — c. 400 î.e.n.), istoric grec. Datele despre viața lui **H.**, cît și fragmentele păstrate din opera sa, sînt foarte sărace. Contemporan mai tînăr al lui Herodot, el n-a călătorit însă, cele c. 23 de scrieri ale sale fiind, în evasiexclusivitate, compilații livrești. Continuător al lui Ferecide, Arcesilau, Hecateu, **H.** este ultimul logograf. Principala sa preocupare este mitografia (istoria legendară a grecilor) și dorința de a ordona genealogic și cronologic vastul material care circula în epocă asupra acestei problematici (*Phoronis*, *Deukalioneia*, *Asopis*, *Atlantis* și *Troika*). Latura etnografico-istorică a activității sale s-a materializat în monografii ale reg. grecești — *Argolika*, *Thessalika*, *Boiotika*, *Lesbiaka* sau ale ținuturilor locuite de barbari — *Lydiaka*, *Kyprika*, *Persika*, *Skythika*, un loc distinct revenind istoriei Atticii pînă în epoca războiului peloponesiac (*Attis*, 2 cărți). De largă circulație s-au bucu-

rat *Hieresai tes Heras* (3 cărți), o cronică universală (pînă la 421 î.e.n.) a întregului spațiu grec, abordată pe baza unei scheme cronologice unitare a listelor preoteselor zeiței Hera din Argos, și *Karneonikai* un repertoriu al învingătorilor de la jocurile Carneene (poeți și muzicieni). Opera sa, bogată în informații, preluate însă necritic, redactată într-un stil încă arhaic, a fost folosită de Tucidide (care o și critică sever), de Duris din Samos ș.a., fiind citită și apreciată pînă în sec. 4 e.n.

HERACLIDE din PONT / HERAKLEIDES PONTIKOS (c. 390 — c. 310 î.e.n.), filosof grec. Sosit în 365/364 la Atena, **H.** audiază inițial prelegerile lui Speusip, apoi pe cele ale lui Platon și candidează în 338, fără succes, la conducerea Academiei; după această dată întemeiază la Herakleia Pontica propria sa școală filosofică. Diogene Laerțiu ne-a transmis titlurile a 47 dintre lucrările sale, în marea lor majoritate dialoguri. Tematica lor este variată: **H.** abordează probleme de istorie a filosofiei (despre Heraclit din Efes, despre învățătura lui Democrit din Abdera, despre Thales, Pitagora, Empedocle), de etică (despre dreptate, despre plăcere), de istorie literară (despre epoca în care au trăit Homer și Hesiod, despre marii tragici), de istorie și teorie a muzicii, de astronomie, fizică, istorie constituțională. Deși scrierile sale erau încă citite la sfîrșitul republicii romane, lipsite în general de originalitate și profunzime nu au exercitat o influență deosebită.

HERACLIT/HERAKLEITOS/ din EFES (c. 544 — c. 483 î.e.n.), filosof grec. Mediul familial, străvechea stirpe efesiană, în cadrul căreia se moștenea o importantă funcție sacerdotală a cetății, l-a marcat puternic pe **H.** Efesul nu participă la răscoala antipersană a coloniilor ioniene (499), iar răsturnarea democratică din 479 îl va determina pe **H.** să se retragă din viața politică a cetății, căutîndu-și refugiu în meditația solitară. Deși la curent cu toată gîndirea epocii, nu aparține nici unei școli filosofice, nu se revendică de la nici un dascăl, nu are nici un elev; subiect al disprețului sau ironiei sale sînt atît Homer și Hesiod, cît și Pitagora sau filosofii materialiști ionicini. Personalitatea sa enigmatică, apoi stilul voit abscons

al operei sale i-au adus de timpuriu porecla „Obscurul" (*skoteinos*). Unica sa scriere, căreia posteritatea i-a dat titlul de *Peri physcos (Despre natură)*, nu este o lucrare sistematică, ci mai degrabă un jurnal în care autorul şi-a consemnat, sub formă de maxime, concluziile asupra unor probleme-cheie ale filosofiei; interpretarea celor 130 de fragmente rămîne şi astăzi subiect de dispută. În timp ce filosofii ionieni aveau ca principal ţel identificarea elementului primordial din care derivau toate lucrurile universului, **H.** consideră ca principală caracteristică şi esenţă a lumii mişcarea, schimbarea neîncetată, concepţie sintetizată de posteritate în expresia *panta rhei (totul curge)*. Focul veşnic viu este, în concepţia lui **H.**, nu numai substanţă din care provin lucrurile, esenţa lor comună, ci şi principiul activ (factorul motor) care determină mişcarea, continua transformare a elementelor; el generează aerul, care trece în apă, apoi în pămînt, circuitul continuînd apoi în sens invers. „Această lume, scrie **H.**, aceeaşi pentru toate fiinţele, n-a fost făcută de nici un zeu şi de nici un muritor; ea a existat totdeauna, este şi va fi un foc mereu viu, aprinzîndu-se cu măsură şi stingîndu-se cu măsură... Toate lucrurile se schimbă în foc şi focul se schimbă în toate lucrurile ca mărfurile în aur şi aurul în mărfuri." Lumea unitară, şi materială, este deci eternă; filosof materialist, **H.** afirmă totodată capacitatea cognitivă a fiinţei umane. Cea mai importantă creaţie a sa rămîne însă dialectica. **H.** recunoaşte caracterul obiectiv şi universal al mişcării, ideea unităţii şi opoziţiei contrariilor. Este conştient de caracterul concomitent al laturilor contradictorii proprii lucrurilor, de conflictul necesar al contrariilor, care poate însemna însă şi armonie. Totul în univers şi societate se supune unei ordini necesare, desemnate de **H.** cu numele de *logos*. Gîndirea lui **H.** a avut în antic. o puternică influenţă asupra stoicilor (îndeosebi Cleante) şi asupra lui Clement din Alexandria; a exercitat o constantă fascinaţie pentru Hegel, K. Marx, Fr. Engels, F. Lasalle şi Lenin. Marx declara că, dintre filosofii vechi, numai Aristotel l-a atras într-o mai mare măsură decît **H.**

HERMAGORAS din TEMNOS (sec. 2 î.e.n.), retor grec. Celebritatea lui **H.** se datorează manualului său de retorică *(Techne rhetorike*, 6 cărți), în care un loc central îl ocupă învățătura despre *stasis* (sistemul de a pune întrebări). Lucrarea, mult folosită în jurisdicție, a cunoscut o largă circulație în Roma republicană servind chiar ca manual de învățămînt; admirat și folosit de Cicero.

HERMOGENES din PRIENE (sec. 2 î.e.n.), arhitect grec. **H.**, unul dintre cei mai renumiți arhitecți ai epocii elenistice, este autorul templului lui Dionysios din Teos și al Artemisionului din Magnesia pe Meandru. Tratatul său consacrat acestor două creații majore a fost folosit în sec. 1 e.n. de arhitectul roman Vitruviu, exercitînd o vie influență pînă în epoca Renașterii.

HERODES→IROD

HERODES ATTICUS LUCIUS VIBULLIUS HIPPARCHUS TIBERIUS CLAUDIUS (101 — 177), retor grec. Atenian de origine, **H.** se impune drept cel mai de seamă reprezentant al celei de-a doua sofistici. Prieten al împăraților Hadrian și Antoninus Pius. Consul la Roma (143), **H.** devine dascălul împăraților Lucius Verus și Marcus Aurelius. A folosit uriașa sa avere („cel mai bogat om al antic.") pentru înfrumusețarea unor orașe din Grecia (construirea Odeonului și îmbrăcarea în marmură a Stadionului din Atena, înălțarea Nymphaionului și zidirea unui apeduct la Olimpia, ridicarea altor edificii la Delfi, Corint etc.). Din scrierile sale *(Scrisori, Diatribe)* s-a păstrat un fragment din *Peri Politeias (Despre constituție)*. A numărat printre elevi pe Aelius Aristide, Aulus Gellius, Aristocles din Pergam, Pausanias din Caesarea etc.

HERODIAN/HERODIANOS (c. 180 — c. 250), istoric grec. Libert imperial originar probabil din Siria, **H.** este autorul unei istorii a împăraților romani, de la moartea lui Marcus Aurelius (180) la urcarea pe tron a lui Gordian III (238) *(Herodianou tes meta Markon basileias historia — Istoria lui Herodian după domnia lui Marcus*, 8 cărți). Deși superficială, lucrarea are o reală valoare documentară (autorul fiind contemporan evenimentelor narate.)

HERODOT/HERODOTOS (c. 484 — c. 425 î.e.n.), istoric grec. S-a născut, ca fiu al lui Lyxes, într-o familie aristocratică din orașul Halicarnas — în SV Asiei Mici (Caria). Obligat de luptele civile, în care este implicată familia lui, să-și părăsească patria, **H.** trăiește o vreme în Samos, revine după căderea tiranului Lygdamis în orașul natal (c. 454), călătorește mult și se stabilește la Atena. Aici se numără printre prietenii lui Sofocle și este un apropiat al cercului lui ↑Pericle. În 444 este unul dintre coloniștii fondatori ai orașului Thurioi din S Italiei și nu se știe dacă a mai revenit în Attica. Cronologia călătoriilor sale este viu disputată; dorința de a vedea lumea l-a purtat în Egipt și Cirenaica, pe Eufrat, la Babilon, în Fenicia, în insule din Marea Egee, Tracia, Macedonia, Grecia și în Marea Neagră, la Olbia, de unde explorează ținuturile nord-pontice locuite de sciți. Opera sa, *Historiai (Istorii)*, redactată în dialect ionic și împărțită în epoca elenistică în 9 cărți, își propune programatic să abordeze prima mare confruntare dintre lumea orientală (Asia) și cea apuseană (Grecia), dintre despotismul oriental și democrația elenă, culminînd cu Războaiele medice. Trecînd peste epoca mitică, **H.** urmărește ascensiunea puterii persane prezentînd totodată istoria popoarelor supuse de ahemenizi — lidieni, babilonieni, egipteni, sciți, libieni — și, în paralel, istoria principalelor cetăți grecești (cărțile I—IV). Excursuri ample geografico-etnografice vin să completeze desfășurarea evenimentelor istorice. Confruntarea este declanșată de răscoala antipersană a orașelor ioniene din Asia Mică, căreia îi succed campaniile lui Darius și Xerxe I împotriva Greciei. Opera se încheie în momentul cuceririi orașului Sestos (478) de către atenieni (cărțile V — IX); dacă **H.** a oprit aici intenționat sau nu narațiunea constituie un subiect și azi controversat. *Pater historiae*, titlu pe care posteritatea i l-a acordat, este semnificativ pentru locul lui **H.** în evoluția științei istorice. Făcînd trecerea de la logografi la critica istorică a lui Tucidide, opera sa a marcat, în adevăratul sens al cuvîntului, începuturile acestei discipline. **H.** s-a folosit de scrierile lui Hecateu din Milet, Charon din Lampsacos, Xanthos din Sardes, a cercetat inscripții, oracole, cronici locale,

liste de magistraţi, liste fiscale şi de învingători la jocurile olimpice, adăugînd la acestea informaţiile culese în timpul lungilor sale călătorii şi filtrînd tot acest material prin propria sa viziune, subordonîndu-l unei cauzalităţi pragmatice. Citită şi apreciată din antic., opera lui **H.** a dobîndit noi validări în epoca modernă, importante descoperiri arheologice (de ex. descoperirea ruinelor Babilonului) au confirmat veridicitatea multora din afirmaţiile lui. În acelaşi timp el şi-a înscris numele ca unul din marii prozatori ai literaturii universale, dotat deopotrivă cu forţă epică şi capacitate de construcţie dramatică şi mînuind o frază viguroasă, puternic evocatoare.

HEROFIL/HEROPHILOS/ din CHALCEDON (sfîrşitul sec. 4 — începutul sec. 3 î.e.n.), medic grec. Elev al lui Praxagoras, **H.** găseşte în anii 300—290 î.e.n., la Muscionul din Alexandria, condiţii optime pentru cercetările sale. Este unul dintre primii medici care practică sistematic disecţia, punînd astfel bazele anatomiei ştiinţifice. Lucrările sale — *Anatomia (Anatomika)*, *Despre puls (Peri sphygmon)*, *Terapia (Therapeutike pragmateia)*, *Despre problemele fundamentale ale medicinei (Pros tas koinas doxas)*, păstrate fragmentar — includ cercetări proprii asupra intestinelor (descoperirea duodenului), a nervilor (stabileşte deosebirea dintre nervii motori şi cei sensibili), a circulaţiei sangvine (explică pulsul), a creierului sau ochiului. Creator de şcoală, **H.** depăşeşte poziţiile hipocratice, adoptînd o direcţie empiric-sceptică.

HERON din ALEXANDRIA, matematician, inginer şi topograf grec. Nu posedăm nici o dată asupra vieţii celebrului autor antic căruia îi datorăm principalele informaţii asupra matematicilor aplicate în antic. clasică. **H.**, poreclit *„Mechanikos“ („Mecanicul“)*, a trăit între 200 î.e.n. şi 300 e.n. — specialiştii optînd mai recent pentru perioada sec. 1 î.e.n. — 1 e.n. Marele lui merit este de a fi prelucrat şi sintetizat lucrările unor precursori celebri — Ctesibios, Arhimede, Filon din Bizanţ — şi de a fi oferit o serie de manuale, tratate clare, uşor accesibile şi cu un ţel practic bine precizat. *Metrica* (3 cărţi) abordează principiile practice ale măsurării suprafeţelor, *Definiţiile* constituie un mic dicţionar de termeni şi concepte

de geometrie, *Mecanica* (3 cărți), *Dioptra* studiază amănuntele construcției instrumentelor de măsurare a distanțelor, *Catoptika* tratează tehnica realizării oglinzilor plane și curbe, *Beloptika*— principiile de construcție a catapultelor, *Geometrica*, *Stereometrica* și *Despre măsuri* abordează problematica practică a măsurătorii, *Despre construcția automatelor* (2 cărți) sau *Pneumatica* reiau tradițiile elenistice ale construcțiilor miniaturale. Scrierile sale, care au circulat în antic., în versiuni grecești și latine, au fost traduse și în limba arabă și s-au bucurat în Occident de o largă circulație pînă în sec. 18.

HERONDAS/HERODAS (sec. 3 î.e.n.), mimograf grec. Publicarea în 1891 a unui papirus cuprinzînd 9 mimi redactați în iambi „șchiopi" („mimiambi") — c. 800 versuri — a relevat lumii moderne un poet de real talent, aproape necunoscut pînă atunci. Originar probabil din Cos, **H.**, care a scris în dialect doric (presărat cu numeroase elemente ioniene), este autorul unor savuroase scenete (destinate recitării și nu reprezentării) inspirate din viața cotidiană a lumii elenistice, în care personajele — tipuri pitorești în atitudini specifice — sînt conturate cu o tușă realist-naturalistă. Tributar lui Hipponax, **H.** a exercitat la rîndul său o accentuată influență asupra mimului latin.

HESIOD/HESIODOS (sec. 8 — 7 î.e.n.), poet epic grec. Cel mai important poet el epocii arhaice, alături de Homer, și prima personalitate din literatura europeană despre a cărui existență avem informații concrete (puține), furnizate chiar de operă. Tatăl lui s-a mutat din Kyme (Asia Mică) în Beoția, la Askra, localitate unde s-au născut **H.** și fratele său Perses. Păstor și agricultor de condiție modestă, **H.** a apărut în public ca rapsod, părăsind, se zice, o singură dată Beoția pentru o călătorie în Calchis (Eubeea), unde a și dobîndit un premiu. Două din creațiile sale au ajuns pînă la noi: poemul genealogic de factură filosofică *Theogonia* (1022 de hexametri) și poemul didactic *Munci și zile (Ergai kai Hemerai*, 828 de versuri). *Theogonia* reprezintă unica cosmogonie mitică păstrată integral; **H.** narează geneza universului, succesiunea și lupta generațiilor

divine: Uranos, Cronos, încheind cu triumful lui Zeus. În poem se perindă peste 300 de personaje mitice. Discuțiile asupra influențelor masive ale mitologiilor Orientului Apropiat, îndeosebi hitite și siriene, cît și asupra aportului lui **H.** la sistematizarea panteonului prezentat continuă și astăzi. *Munci și zile*, cel dintîi poem didactic european, cuprinde în prima parte o istorie a omenirii, concepută ca o decădere continuă — de la vîrsta de aur la cea de fier din epoca sa — și presărată de sentințe și alegorii cu valoare general umană ilustrate cu exemple din lumea mitologică. Partea a doua conține sfaturi concrete pentru munca cîmpului, navigația pe mare, comportamentul oamenilor față de semeni și de divinități. Două teme se conturează cu pregnanță — dreptatea și munca; izvorînd dintr-o experiență amară de viață, tonul poemului este profund pesimist. Sub numele lui **H.** au mai circulat în antic. o serie de alte poeme precum *Aspis (Scutul)*, *Ehoiai* sau *Gynaikon Katalogos (Catalogul femeilor)*, apărute în sec. următoare. Opera lui a început să fie studiată în școli din sec. 6 î.e.n., a exercitat o vizibilă influență în epoca elenistică, a găsit admiratori la Roma (Lucrețiu și Vergiliu) și comentatori pînă în epoca bizantină și în Renaștere.

HIERON I (c. 525 — 466/465 î.e.n.), tiran grec din Sicilia. Frate mai vîrstnic al lui ↑Gelon, căruia îi succede în 485 î.e.n. ca tiran al orașului Gela, iar în 478 la conducerea Siracuzei. Hegemon necontestat al cetăților grecești din insulă după 476, **H.** intervine activ în politica Italiei meridionale (sprijină orașele Locri, în conflictul cu Rhegionul, și Skidros — în cel cu Crotona). Strălucita lui victorie navală de la Kyme (474) stăvilește definitiv expansiunea etruscă spre sud. Învingător în mai multe rînduri în cursele de care de la Olimpia, **H.** a fost și un generos mecena, la curtea sa găsind adăpost Simonide, Pindar, Eschil, Epiharm sau Bachilide. Fratele său Thrasybulos, care i-a succedat, a fost în scurt timp izgonit, la Siracuza fiind restabilit un regim democratic.

HIERON II (c. 306 — 215 î.e.n.), tiran, apoi rege al Siracuzei. Participant la campaniile anticartagineze din Sicilia ale lui Pyrrhos

(278 — 276 î.e.n.), devenit apoi comandant suprem al forțelor siracuzane (275/274), **H.** instituie un regim personal la Siracuza. Victoriile repurtate asupra mamertinilor au ca urmare proclamarea lui în 269 ca rege al Siracuzei, stăpîn al întregii Sicilii orientale. O nouă campanie împotriva mamertinilor fortificați în Messana (264) duce la declanșarea primului război punic (264 — 241). Inițial aliat al Cartaginei, **H.** încheie în 263 pacea cu Roma, urmînd pînă la moarte o politică consecvent filoromană, care a adus cetății o remarcabilă înflorire economică. Monarh de tip elenistic, autor al unei legislații agrare severe, **H.** a întreținut relații bune cu Grecia, Rhodos, Egiptul ptolemeic și cu Cartagina. Nici izbucnirea celui de-al doilea Război punic (218), cu victoriile răsunătoare ale lui Hannibal, nici opoziția propriului său fiu, Gelon (coregent între 240 — 216), nu l-au putut abate de la alianța cu Roma, alianță denunțată de Hieronymos, nepotul și succesorul său, care trece în tabăra cartagineză; cucerită în 212 de romani, Siracuza își pierde definitiv independența politică.

HIERONYMOS, HIERONYMUS → **IERONIM**

HIMIKO/PIMIKO (? — 240/248 e.n.), regină și mare preoteasă japoneză. Conducătoare a statului Yamatai (situat ipotetic de cercetarea modernă în reg. Kyushu sau Nara), **H.** ar fi trimis în anul 239 o solie la curtea Regatului chinez Wei, stabilind astfel primele contacte diplomatice dintre insulele nipone și China; informația figurează într-un unic izvor chinez — o istorie a statului Wei.

HIMILCON (sec. 6 î.e.n.), navigator cartaginez. A întreprins, potrivit tradiției, spre sfîrșitul sec. 6 î.e.n., o călătorie în Oceanul Atlantic. Plecat din Gades, a navigat de-a lungul coastelor Hispaniei și Galliei pînă în Marea Nordului, explorînd probabil și S Angliei. Descrierea călătoriei, tradusă în greacă și latină, a cunoscut o largă circulație în antic. clasică. Expediția sa a rămas fără urmări comerciale sau politice.

HIPARH/HIPPARCHOS (? — 514 î.e.n.), tiran atenian (528/527 — 514 î.e.n.). Fiul lui ↑Pisistrate și fratele mai tînăr al lui ↑Hippias, cu care a preluat, la moartea tatălui, guvernarea cetății. A încercat

să continue politica internă a lui Pisistrate și a fost un activ promotor al culturii; Anacreon și Simonide răspund chemării sale venind la Atena. A fost asasinat de ↑Harmodios și Aristogeiton, în timpul serbării marilor Panatenee.

HIPARH/HIPPARCHOS/ din NICEEA (c. 190 — c. 120 î.e.n.), astronom și geograf grec. Stabilit în jurul anului 160 în Rhodos, **H.** își desfășoară restul activității, cu excepția unor scurte popasuri la Alexandria, în acest strălucit centru al civilizației elenistice. Vasta sa operă, în afară de un comentariu critic din tinerețe la epopeea lui Aratos din Soloi, s-a pierdut. Precizia observațiilor și cercetărilor sale, precum și noutatea scrierilor îl situează printre cei mai de seamă astronomi ai antic. **H.** a recalculat distanța dintre pămînt, soare și lună, stabilită de Aristarh, a corectat dimensiunile și traiectoria acestor corpuri cerești (el rămîne însă un adept hotărît al geocentrismului), a calculat durata anului cu o diferență de numai 6 minute 26 secunde față de cea actuală, iar durata unei luni diferită cu numai o secundă de rezultatele sec. 20. Un catalog în care fixa poziția a 800 de stele, în funcție de latitudine și longitudine, a stat la baza tuturor hărților cerești pînă la Nicolaus Copernic. Instrumentele astronomice realizate, ca și opera sa, au fost folosite de Claudiu Ptolemeu. Unul dintre creatorii trigonometriei.

HIPERIDE/HYPERIDES (390 — 322 î.e.n.), orator și om politic grec. Descendent al unei bogate familii ateniene, elev al lui Isocrate, după alte surse și al lui Platon, **H.** își cîștigă renumele și o însemnată avere ca logograf; după 360 se afirmă și ca om politic, partizan al partidei radical-democratice. Alături de ↑Demostene, **H.** este un ireconciliabil adversar al expansiunii macedonene în Grecia, denunțînd cu vehemență veleitățile hegemone ale lui Filip II și Alexandru cel Mare. Ca sol atenian îndeplinește în această epocă o serie de misiuni la Delfi, în Chios și Rhodos. În 324/323, în procesul intentat la Atena lui Harpalos, îl atacă și obține condamnarea lui Demostene, cu care se împacă însă după moartea lui Alexandru cel Mare (323), pentru a realiza un nou front comun antimacedonean. **H.** este unul din principalii promotori ai dezlănțuirii

noului război contra Macedoniei, rostește în primăvara anului 322 discursul funebru *(Epitaphios)* în cinstea atenienilor căzuți în bătălia de la Crannon, iar după victoria macedoneană în Războiul lamiac este constrîns să fugă din Atena. Capturat la Egina, este executat după torturi cumplite, la 5 octombrie 322, din ordinul generalului ↑Antipatros. Gloria de orator a lui **H.** a fost depășită în antic. doar de aceea lui Demostene. Din cele 52 de cuvîntări care-i sînt atribuite, sînt cunoscute 6 (din papirușl egipteni descoperiți în sec. 19), remarcabile prin forța și sugestivitatea pledoariei.

HIPOCRATE/HIPPOKRATES/ din COS (c. 460 — c. 370 î.e.n.), medic grec. **H.**, fiul lui Heraclide, aparține unei vechi familii de medici din insula Cos; este elev al lui Herodicos din Selymbria, întreprinde numeroase și îndepărtate călătorii, poposește probabil și la curtea regelui Macedoniei Perdiccas II, moare la vîrstă înaintată în orășelul tesaliot Larisa. La cîteva sec. de la moarte, **H.** devenise o figură semi-legendară, fiind considerat drept cel mai vestit medic al antic., sub numele său circulînd sute de lucrări. Așa-numitul *Corpus Hippocraticum* a reținut sub numele său 58 de lucrări (însumînd 73 de cărți); este vorba de texte medicale redactate în sec. 5 — 1 î.e.n., considerate a corespunde ideilor școlii din Cos și gîndirii lui **H.** Dintre aceste lucrări, *Epidemiile* (cărțile I și III), *Prognostikon* par să dateze de la sfîrșitul sec. 5 î.e.n., aflîndu-se cel mai aproape de principiile și practicile școlii lui **H.** Comentariile lui ↑Galen din Pergam (celălalt medic vestit al antic.) au sintetizat moștenirea hipocratică, care, prin intermediul traducerilor în siriană, arabă, ebraică și latină, a fost transmisă ev. med., influențînd gîndirea medicală pînă în epoca modernă. **H.** este întemeietorul medicinii științifice; cu el se face trecerea de la explicația magico-religioasă la cea pur rațională a sănătății și bolii organismului uman. Metodologia sa pune în centrul preocupărilor observația amănunțită și neîntreruptă a semnelor prevestitoare bolii, apoi a manifestărilor acesteia, căutînd reducerea simptomelor la cauzele lor primare. **H.** a văzut organismul uman ca un tot unitar reacționînd la fenomenele mediului înconjurător. Ideea că sănătatea se bazează

pe amestecul celor 4 umori a influențat întreaga medicină pînă în epoca Renașterii. Terapia dietetică și a medicinii naturale rămîn puncte forte ale gîndirii hipocratice.

HIPOCRATE/HIPPOKRATES/ din CHIOS (c. 470 — c. 400 î.e.n.), matematician și astronom grec. **H.**, apropiat de pozițiile pitagoreicilor, a abordat două din problemele matematice disputate în epocă (c. 440 î.e.n.) — cvadratura cercului și cea a dublării cubului (așa-numita „problemă Delică"). În demonstrațiile referitoare la cvadratura cercului a introdus așa-numitele *Lunulae Hippocratis*, iar în problema cubului a introdus 2 proporționale mijlocii apropiindu-se de soluție. **H.** este autorul primului manual elementar de matematică *(Stoicheios)* în care oferă enunțuri și demonstrații asupra unghiurilor arcurilor de cerc, segmentelor de cerc și suprafețelor respective.

HIPODAM/HIPPODAMOS/ din MILET (sec. 5 î.e.n.), urbanist și arhitect grec. Sistemul urbanistic folosit de **H.** în reconstrucția orașului Milet (după marea distrugere din 494 î.e.n.), în sistematizarea Pireului (înainte de 446), în ridicarea coloniei italice Thurioi (444) — rețele de străzi paralele care se întretaie în unghi drept, cartiere riguros ordonate — și numit după el „sistemul hipodamic", este în realitate mai vechi, originar din Ionia. O scriere a sa consacrată organizării statale, influențată de gîndirea pitagoreică, este criticată de Aristotel. **H.** rămîne cel mai vestit arhitect urbanist grec.

HIPPIAS (?—c. 488 î.e.n.), tiran atenian (528/527—510 î.e.n.). Fiul lui ↑Pisistrate și fratele mai vîrstnic al lui Hipparchos, cu care a preluat, la moartea tatălui, guvernarea cetății. A încercat să continue politica internă a lui Pisistrate, dar nemulțumirea unor pături tot mai largi ale populației a dus, după asasinarea lui Hipparchos de către ↑Harmodios și Aristogeiton (514), la un regim de represiune soldat cu executarea și exilarea a numeroși cetățeni. **H.** reușește să respingă primul atac al exilaților sprijiniți de Sparta, dar în 510 este obligat de armata comandată de regele spartan Cleo-

mene I și de atenienii nemulțumiți conduși de ↑Clistene, să capituleze și să se exileze. Se refugiază inițial la Sipeion, în Tracia, apoi la Susa, la curtea regelui persan Darius I. Participă la prima expediție persană împotriva Greciei condusă de Datis și Artaferne, indicînd invadatorilor Marathonul ca loc de debarcare în Attica (490).

HIPPIAS din ELIS (sfîrșitul sec. 5 — începutul sec. 4 î.e.n.), sofist grec. H. a întreprins lungi călătorii ca retor itinerant, zăbovind mai mult doar la Atena. Celebru în epocă pentru memoria sa, H., reprezentant al orientării enciclopedice a sofisticii, s-a preocupat de probleme de astronomie, geometrie, filosofie, etică, retorică, istorie, gramatică, pictură, sculptură, muzică, mîndrindu-se a putea dizerta pe orice subiect fixat de auditoriu. Apărător al tezei completei autarhii a sofistului, H. este obiectul satirei lui Platon în două din dialogurile sale.

HIPPONAX din EFES (sec. 6 î.e.n.), poet grec. Izgonit din patrie în urma instaurării tiraniei, H. trăiește în cruntă sărăcie în orașul Clazomene. Poeziile sale abordează aproape exclusiv latura sordidă a existenței umane, H. deplîngînd lipsurile materiale, aruncînd invective adversarilor săi într-un limbaj de un naturalism care alunecă frecvent în vulgar (împăratul Iulian Apostatul a și interzis opera lui, dar Ioannes Tzetzes o mai cita în sec. 12). Scrisă în iambi scazoni (șchiopi), al căror creator este considerat, în dialect ionic presărat cu expresii lidiene și frigiene, opera lui H. a influențat, prin intermediul lui Herondas, mimul Romei republicane.

HIRAM I (?—c. 936 î.e.n.), rege al Tyrului (c. 969—c. 936 î.e.n.). În timpul domniei sale Tyrul devine cel mai important oraș al Feniciei, întreținînd relații comerciale strînse cu Regatul Israel. Prieten cu regii ↑David și ↑Solomon, H. participă la construcția templului din Ierusalim și organizează expediții comerciale comune cu Solomon spre enigmatica țară Orfir.

HIRCAN/HYRKANOS/, numele a doi dinaști iudei din familia Macabeilor.

HIRCAN I/HYRKANOS I (?—104 î.e.n.), conducător religios și militar iudeu (134—104 î.e.n.). După moartea regelui seleucid Antiochos VII (129), **H.** (fiul lui Simon) dobîndește deplina independență a Iudeii, bate monedă proprie și încheie o alianță cu Roma. Prin cucerirea Samariei, Idumeei și Galileii, Regatul Iudeu dobîndește acum maxima sa expansiune teritorială din timpul dinastiei Hasmoneilor și, totodată, de după domnia lui Solomon.

HIRCAN II/HYRKANOS II (?—31/30 î.e.n.), rege și mare preot al iudeilor (76-66 î.e.n. și 63—40 î.e.n.). Fiu al lui Alexandru Ianai, **H.** devine la moartea tatălui mare preot și rege alături de mama sa, Alexandra Salomé. Izgonit în 66 de către fratele său Aristobul II, **H.** redevine în 63, după ocuparea Ierusalimului de către Cnaeus Pompeius, mare preot vasal Romei, guvernînd Iudeea, Galileea și Pereea. După bătălia de la Pharsalos, încheiată cu înfrîngerea lui Pompeius (48), **H.** trece în tabăra lui Caesar, fiind confirmat de acesta ca mare preot și etnarh cu puteri depline judecătorești, aliat al Romei. În a doua etapă a domniei sale, puterea reală este deținută de Antipatros și de cei doi fii ai săi, Phasael și Irod. În 40 **H.** este capturat de parți, dus la Babilon și apoi, după întoarcerea în Iudeea, executat de ↑Irod cel Mare.

HISTIAIOS (?—493 î.e.n.), tiran al Miletului. Participant la expediția lui Darius I în reg. nord-pontice împotriva sciților 514/513, poate în calitate de comandant al flotei grecilor din Asia Mică, **H.** a respins propunerea conducătorilor unor orașe ioniene de a distruge podul peste Hellespont și de a tăia astfel retragerea armatei persane. Devenit sfetnic al suveranului ahemenid la Susa, **H.** a lăsat conducerea Miletului ginerelui său ↑Aristagoras. După izbucnirea răscoalei antipersane a orașelor grecești din Asia Mică (500/499), **H.** a încercat fără succes să medieze între cele două părți aflate în conflict, apoi, stabilit la Byzantion, a încercat să dobîndească în reg. Hellespontului o situație independentă față de Darius I; a fost capturat și crucificat de satrapul Artaferne.

HOMER/HOMEROS (sec. 8 î.e.n.?), poet epic grec. Cele mai vechi biografii ale părintelui literaturii elene și totodată al celei europene

datează din epoca Romei imperiale, ele avînd însă la bază versiuni grecești mai vechi. Cu excepția informației că 7 cetăți antice își disputau cinstea de a fi considerate ca patrie a vestitului bard (preferințele îndreptîndu-se spre Smirna și Chios) și a celei că adevăratul nume al poetului ar fi fost Melesigenes, restul a fost considerat ca aparținînd legendei; portretele care-l reprezintă pe Homer sînt creații idealizate ale artiștilor elenistici, lipsite de un arhetip istoric. Din sec. 6 î.e.n., din momentul în care, în epoca lui ↑Pisistrate, *Iliada* și *Odiseea* încep a fi recitate în serbările panatenee de la Atena, și încep a fi înregistrate în scris, încep a fi puse și primele întrebări legate de autor și perioada în care au fost create. Circulația și faima dobîndite în întreaga lume elenă fac din poemele homerice manual școlar pînă în epoca bizantină, izvor și model statornic al creației poetice. Elenismul oferă, grație scrupulozității și minuțioasei străduanii a unor cărturari precum ↑Zenodot din Efes, ↑Aristofan din Bizanț și ↑Aristarh din Samotrace, primele ediții critice realizate pe baze științifice, eliminîndu-se adaosurile și interpolările tîrzii, tot ei fiind și autorii primelor comentarii solide, temeinice ale celor două monumentale epopei. Tot acum îi este negată definitiv lui Homer paternitatea unor creații precum *Kyklos*, *Margites*, *Batrachomyomachia (Bătălia broaștelor cu șoarecii)* și a așa-numitelor imnuri homerice *(Hymnoi)*, care circulau de secole sub numele său. Prin gramatici precum Xenos și Hellanicos, critica elină își pune chiar întrebarea dacă *Ilias (Iliada)* și *Odysseia (Odiseea)* aparțin aceluiași creator și dacă acesta a avut o existență istorică reală. După o eclipsă relativă în ev. med. și Renaștere, cînd *Eneida* lui Vergiliu trece în prim-planul interesului publicului și al criticii, noile traduceri realizate în sec. 18 în Anglia și Germania readuc poemele homerice în centrul atenției. Vechile întrebări legate de autor și geneza operelor revin, abordate acum prin prisma și cu mijloacele cercetării moderne. *Prolegomena ad Homerum*, publicată în 1795 de F.A. Wolf, este considerată în mod tradițional lucrarea ce relansează vechile polemici, autorul susținînd ideea existenței unei multitudini de creatori („homerizi") pentru cele

două epopei care au căpătat o redactare unitară în timpul lui Pisistrate. În cele aproape două secole care urmează, mii și mii de cercetători — homerologi — proveniți din cele mai diverse domenii, apără sau combat pasionat interpretările și soluțiile avansate, fără a se fi ajuns nici astăzi la o unanim acceptată dezlegare a „enigmei Homer"; arheologia sec. 19 a dovedit că în spatele *Iliadei* și *Odiseei* se ascunde totuși un fundal istoric real. Potrivit filologiei moderne, poemele homerice, în forma cunoscută nouă, au luat naștere în sec. 8 î.e.n., reprezentînd prelucrarea unor creații orale în circulație de la sfîrșitul milen. 2 î.e.n.; societatea greacească, așa cum apare ea în *Iliada* și *Odiseea*, nu corespunde unei epoci istorice anume. Între geneza *Iliadei* (mai unitară ca structură și formă artistică) și a *Odiseei* (remarcabilă prin varietatea planurilor de acțiune, prin articularea plină de iscusință a celor trei mari unități ale acțiunii — „Telemahia", „Rătăcirile lui Ulise", „Uciderea pețitorilor") există un decalaj de cîteva decenii; *Iliada* (epopee eroică al cărei subiect a fost desprins din cîntecele epice despre căderea Troiei) ar putea fi creația unui rapsod de geniu, *Odiseea* a unuia sau mai multora dintre discipolii săi. Reflectînd aspirații și idealuri ale omenirii, plăsmuirea artistică a asigurat poemelor homerice un loc unic în scara valorilor literaturii universale.

HONORIUS FLAVIUS (384—423), împărat al Imp. Roman de Apus (395—423). Fiu al lui Teodosiu I, fratele mai mic al lui Arcadius, ridicat la rang de *august* în 393, **H.** este o personalitate slabă, influențabilă, lipsită de autoritate, întreaga domnie fiindu-i tutelată de generalii care s-au succedat la conducerea armatelor, inițial vandalul †Stilicon (395—408), apoi Olympius (408—411) și Constantinus (411—421); o anumită influență au exercitat la curtea lui episcopul Ambrosius din Milano (pînă în 397) și, după 416, Galla Placidia, sora sa. Dacă **H.** reușește să facă față deselor uzurpări (Constantin III și Iovianus sînt eliminați), el nu mai se poate opune eficient presiunii popoarelor barbare. După prăbușirea limesului renan în 406, între hotarele Imp. apar primele state federate barbare. Reședința imperială este stabilită la Ravenna; Roma este

cucerită și jefuită în august 410 de vizigoții lui ↑Alaric (pentru prima dată după 8 secole, Cetatea Eternă este ocupată de un cuceritor străin), iar Britannia abandonată în același an.

HORAȚIU/QUINTUS FLACCUS HORATIUS (65 î.e.n. — 8 î.e.n.), poet latin. Născut la Venusia (Apulia), **H.** este fiul unui libert, perceptor *(coactor)*, grație eforturilor căruia poetul primește instrucția cea mai aleasă, potrivit tradiției vremii. Studiază gramatica și filosofia la Roma, apoi în Grecia. La moartea lui Caesar (44) se află la Atena, unde se refugiază Brutus, în a cărui armată **H.** se înrolează ca tribun militar. Ia parte la bătălia de la Philippi (42) și revine la Roma în urma amnistiei acordate de triumviri. Lipsit de posibilități materiale, se angajează ca *scriba quaestorius* (grefier al unui *quaestor*). Primele sale satire îi atrag prețuirea lui Varius și Vergiliu, cu ajutorul cărora pătrunde în cercul lui ↑Mecena, de care îl va lega o strînsă prietenie. Acesta îi oferă în 34 o proprietate în apropiere de Tibur (Tivoli), unde își va petrece mult timp, atras de frumusețea și poezia locului. Se bucură de aprecierea lui ↑Augustus, la solicitarea căruia va scrie *Carmen saeculare*, imnul oficial pentru jocurile seculare organizate de împărat în anul 17 • Personalitate vie și independentă, epicureu fin, nu lipsit de conștiința fragilității vieții dar gustîndu-i cu spiritualizată plăcere bucuriile, maliții dar deschis prieteniei, iubitor al frumuseților naturii și deopotrivă al binefacerilor societății, în **H.** omul și poetul se întîlnesc într-o armonioasă relație. Dacă *Eneida* lui Vergiliu aducea „justificarea" literară a măreției și noblețea restaurării augustane, **H.** este vocea poetică, la fel de necesară și apreciată de această societate, care exprimă nevoia ei de moderație și stabilitate după excesele războaielor civile, de calmă reflecție asupra vieții și valorilor ei. Acestui „curent de opinie", ca și propriului temperament, i se conformează poetul, renunțînd la satira virulentă și agresivă, dominantă în opera de tinerețe, *Epode*, 17 piese scurte, majoritatea în distihi iambici, care se înscriu în tradiția latinului Lucilius și a grecului Arhiloh. Creația sa va evolua ulterior în două direcții. Pe de o parte, piese scurte scrise în hexametri, intitulate de **H.**

sermones (conversații), grupate în 2 cărți de *Satirae* și 2 cărți de *Epistulae* care, într-o formă de familiară cozerie, situată la granița dintre narațiunea biografică și reflecția morală, abordează diverse aspecte ale comportamentului și destinului uman. Abaterilor de la normele de conduită (avariție, viciu, arivism etc.), poetul le opune idealul omului moral și înțelept *(„vir bonus et sapiens")* care poate fi atins prin virtute *(„virtus")*, respectul măsurii—*„urbanitas"*. Moralistul nu înăbușă însă emoția lirică a acestor poezii, în care construcțiilor orale li se alătură elegante trăsături de frază, impulsurile senzitive se supun permanent controlului inteligenței, răceala expunerii acoperă un mișcător elan al comunicării. Renumita *Epistolă către Piso (Arta poetică)* exprimă și explică întreaga atitudine estetică horațiană, pentru care frumosul este rezultatul unui dozaj echilibrat dintre talent, inspirație (*„ingenium"*) și tehnică, meșteșug artistic *(„ars")*, dozaj în care rolul esențial îi revine rațiunii. Dovada cea mai convingătoare a capacității actului poetic de a recupera liric cele mai diverse subiecte o constituie cele 4 cărți de *Ode (Carmina)*, consacrate în principal Romei, istoriei și mitologiei ei, dar și mărețului viitor pe care **H.**, tot mai integrat ideologiei oficiale, îl vede pregătit de programul reformator al lui Augustus. Mai puțin intens și rapsodic decît contemporanul și prietenul său Vergiliu, **H.** corectează lipsa de avînt printr-o versificație savantă (modelul eolian al lui Alceu și Safo capătă la el o vigoare și strălucire de mare originalitate), prin adîncime spirituală și sensibilitate delicată, sursele unui autentic lirism. Editat și comentat în antic., străin și nereceptat în evul mediu, **H.** este redescoperit de Petrarca pentru ca, începînd din sec. 15, să dobîndească o modernă și solidă reputație. El este promotorul unei largi direcții în literatura europeană, marcată de efortul de intelectualizare a actului artistic, de filtrare a emoției prin intermediul inteligenței.

HOREMHEB, faraon al Regatului Nou, ultimul reprezentant al dinastiei a 18-a (1348—1320 î.e.n.). General atotputernic în timpul domniei faraonilor ↑Tutankhamon și Ay, **H.** se căsătorește cu prințesa Mutnedjemet (sora fostei regine Nefertiti) pentru a-și justi-

fica ascensiunea la tron. Domnia sa stă sub semnul reacției împotriva perioadei el-Amarna; reformele religioase ale lui ↑Amenofis IV (Akhenaton) sînt condamnate, monumentele acestuia sînt distruse, numele faraonului martelat, preoțimea zeului Amon redobîndindu-și întreaga putere în stat; numeroși militari sînt promovați în posturi cheie ale administrației de stat. **H.** îl desemnează pe generalul și vizirul său ↑Ramses, pentru a-i urma la tron.

HOSEA→OSEA

HORMIZD/ORMIZD/, numele a trei suverani ai Imp. Sasanid.

HORMIZD I (?—273 e.n.), rege (272—273). Fiu al lui ↑Șapur I, **H.** tolerează activitatea reformatorului religios ↑Mani.

HORMIZD II, rege (302—309). Fiu și succesor al lui Narseh, **H.** respectă pacea cu Roma încheiată de predecesorul său. Înlăturat de la putere, se refugiază în Imp. Roman (324), luptînd în calitate de general al unor unități de cavalerie sub împărații Constanțiu II și Iulian Apostatul (care intenționa în 363 să-l impună din nou pe tronul Imp. Sasanid).

HORMIZD III (?—457 e.n.), rege (455—457). Fiu și succesor al lui Yazdegard II, **H.** este înlăturat de la domnie de fratele său, Peroz, sprijinit de clerul zoroastrian și de triburile nomade ale heftaliților (hunii albi).

HORUS AHA→MENES

HYRCANOS→HIRCAN

HYPERBOLOS (?—c. 411 î.e.n.), om politic atenian. Fabricant de lămpi la Atena, **H.** devine, în timpul Războiului peloponesiac, după moartea lui ↑Cleon (422), liderul democraților radicali, adversar hotărît al lui ↑Nicias și al unei păci de compromis cu Sparta. Propunînd în c. 417 tranșarea rivalității politice dintre Nicias și Alcibiade prin folosirea ostracismului, determină încheierea unui pact ad-hoc între cei doi rivali soldat cu exilarea lui; moare în Samos, ucis de elemente oligarhice.

I

IAMBLICHOS (sec. 2 e.n.), scriitor grec. Născut în Siria, stabilit în Armenia, **I.** este autorul unui roman de dragoste scris în timpul lui Marcus Aurelius (166—180), *Babyloniaka* (*Babilonicele*, 35 de cărți), păstrat fragmentar; romanul narează iubirea și destinul aventuros a doi tineri din Babylon, Rhodanes și Sinonis.

IAMBLICHOS din CHALKIS (c. 280 — 330), matematician și filosof grec. Născut în Siria, **I.** este elev al peripateticianului Anatolios, apoi al lui Porfir. **I.** deschide o școală proprie la Apameia, punînd bazele ramurii siriene a neoplatonismului (cu influențe mistice orientale). Din vasta sa operă s-au păstrat fragmentar *Synagoge ton Pythagoreion dogmaton (Culegere de doctrine pitagorice)* în 10 cărți, *De mysteriis (Despre mistere)*, pledoarie în favoarea oracolelor, astrologiei și ritualurilor magice, o biografie fictivă a vieții lui Pitagora. Comentariile la scrierile lui Aristotel și Platon s-au pierdut.

IASON din FERAI (?—370 î.e.n.), tiran al Tesaliei (c. 380—370 î.e.n.). Prin cucerirea orașului Pharsalos în 375, **I.** a realizat, pentru singura dată în istoria Greciei, unirea sub o unică autoritate a Tesaliei. **I.** a concentrat în mîna sa conducerea Ligii orașelor tesaliote, a alcătuit o armată de 20 000 de hopliți și 8 000 de cavaleri — cea mai puternică la acea vreme, a început construcția unei flote, a întreținut relații de alianță cu Macedonia, Atena, Teba năzuind, după toate probabilitățile, la instituirea hegemoniei tesa-

liote în Grecia și la organizarea unei campanii împotriva Imp. Persan. Moare, la apogeul puterii, asasinat. Calea prefigurată de el va fi urmată de Filip II și Alexandru cel Mare.

IBICOS/IBYKOS/ din RHEGION (sec. 6 î.e.n.), poet liric grec. Reprezentant al unei familii nobiliare din Italia meridională, își părăsește cetatea natală, refuzînd să ocupe o poziție care l-ar fi implicat în exercitarea puterii despotice. Rătăcește prin Pelopones, se oprește, potrivit tradiției, la curtea tiranului ↑Policrate din Samos (c. 535) și moare probabil în patrie. Potrivit unei legende tîrzii, menționată pentru prima oară în sec. 2 î.e.n. de Antipatros din Lidon, apoi de Plutarh (prelucrată de Schiller în cunoscuta baladă *Cocorii lui Ibykos*), ar fi fost omorît de tîlhari, a căror faptă a fost dezvăluită de către un stol de cocori. Creația sa a fost împărțită în epoca elenistică de exegeții alexandrini în 5 cărți, numele lui fiind inclus în canonul celor 9 lirici. Inițial, sub influența lui Stesichoros, introduce în lirica corală motive mitice, apoi devine un pătimaș cîntăreț al iubirii. Ecouri și influențe ale creației sale se regăsesc în opera lui Simonide, Pindar și Bachilide.

ICTINOS/IKTINOS (sec. 5 î.e.n.), arhitect grec. Între anii 447—438 î.e.n. participă, alături de ↑Calicrate, la construirea Parthenonului de pe Acropolea Atenei, capodoperă a arhitecturii clasice elene, despre care redactează ulterior și o lucrare. **I.** este autorul planurilor Telesterionului din Eleusis (modificate mai tîrziu de Coribos) și al templului lui Apollo Epicourios din Bassai-Phigalia (Arcadia). I se atribuie introducerea capitelurilor corintice în construcțiile interioare. Aportul lui **I.** la cristalizarea stilului arhitectural atic (prin sinteza elementelor dorice și ionice) și la formarea arhitecturii spațiale (săli separate prin coloane) este decisiv, numele lui înscriindu-se printre cele ale marilor arhitecți ai antic.

IEHU, rege al Israelului (842—814 î.e.n.). General în timpul domniilor lui ↑Ahab și fiilor săi Ohozia (Ahaziah) și Ioram (Iehoram), **I.** uzurpă, sprijinit de profetul Elisei, tronul, exterminînd cu cruzime pe toți descendenții dinastiei întemeiate de Omri; sprijinit de păturile sărace, declanșează o violentă reacție împotriva cultului

divinității feniciene Baal. În timpul domniei sale, Israelul a avut relații încordate cu Iudeea și Tyrul și a fost expus unor puternice presiuni ale triburilor aramaice la hotarele răsăritene. În 841 **I.** plătește tribut Asiriei, recunoscînd autoritatea lui Șalmanasar III.

IEROBOAM, numele a doi regi ai statului Israel.

IEROBOAM I, rege (928—907 î.e.n.). **I.**, fiul lui Nebat din tribul Efraim, înalt funcționar în timpul domniei lui Solomon, se refugiază în Egipt după o rebeliune eșuată împotriva acestuia. După moartea lui Solomon și scindarea regatului, **I.** este proclamat rege de triburile nordice, avînd de înfruntat tentativele lui ↑Rehoboam, fiul lui Solomon, rămas rege al Iudeei (928—911), apoi ale succesorului acestuia, Abia (911—908), de a restabili cu forța armelor vechea unitate statală. **I.** are de înfruntat o expediție de jaf a faraonului Seșonk, soldată cu distrugerea unei serii de orașe. Încercările de canaanizare a cultului stîrnesc riposta energică a profeților.

IEROBOAM II, rege (789—748 î.e.n.). **I.**, reprezentantul cel mai important al dinastiei întemeiate de ↑Iehu, profită de înfrîngerea Damascului de către asirieni pentru a extinde hotarele răsăritene ale statului. Domnia sa reprezintă ultima epocă de prosperitate a Israelului înainte de cucerirea asiriană.

IERONIM/HIERONYMOS/ din CARDIA (c. 360—c. 260 î.e.n.), om politic și istoric grec. Prieten și tovarăș de luptă al lui ↑Eumene din Cardia, trece, după moartea acestuia (316 î.e.n.), în slujba lui ↑Antigonos I Monophthalmos, apoi a fiului său, Demetrios Poliorcetes, participînd la zbuciumatele lupte dintre succesorii lui Alexandru cel Mare. Ar fi trăit, potrivit tradiției, 104 ani. **H.** este autorul unei apreciate istorii a diadohilor — *Ai peri diadohon Istoriai* — de la moartea lui Alexandru Macedon (323) pînă la dispariția lui Pyrrhos (272) — din care s-au păstrat numai cîteva fragmente. Protagonist și observator lucid al epocii narate, **I.** a împletit în redactarea operei sale experiența omului politic cu sîrguința și luciditatea omului de știință; este primul istoric grec care ne oferă o scurtă prezentare a istoriei Romei, angrenată în conflictul cu Pyrrhos.

A fost folosit de Diodor, Arian, Plutarh, Pausanias, Cornelius Nepos, Trogus Pompeius ş.a.

IERONIM/HIERONYMUS (c. 345—419/420), filolog, teolog şi istoric latin. Originar din Dalmaţia, studiază retorica şi gramatica (cu Aelius Donatus) la Roma, se converteşte la creştinism (c. 365) şi se călugăreşte. Călătoreşte în Gallia, trăieşte ca anahoret în pustiul Chalcis din Siria (375—378), participă la Conciliul ecumenic de la Constantinopol (381), este apoi secretar şi sfetnic al papei Damasus la Roma (382—385). După 386 se retrage în Orient la Bethleen ca ascet, consacrîndu-se scrisului. Curiozitatea fără margini, spiritul critic, dorinţa de a cunoaşte nemijlocit izvoarele au făcut din **H.** cel mai erudit „învăţător" al bisericii. Filolog pasionat, a realizat la Roma (382—384) o nouă traducere latină a *Bibliei* după textul ebraic (viitoarea *Vulgata)*, a tălmăcit scrierile a numeroşi greci în limba latină. Bun cunoscător al istoriei biblice, istoriei bisericeşti şi a vieţii părinţilor bisericii, scrie în 392 prima istorie literară creştină, *De viris illustribus (Despre bărbaţii celebri)* (în care include, alături de 135 de scriitori creştini, şi pe Filon, Iosephus şi Seneca). A tradus din greacă şi a completat pînă la anul 378 cronica lui Eusebius. Vieţile sfinţilor compuse de **H.** contribuie la cristalizarea genului hagiografic în literatura creştină. Scrierile sale dogmatic-polemice *(Adversus Helvidium*, 2 cărţi, *Adversus Iovinianum*, *Contra Vigilantium*, *Contra Ioannem*, *Contra Pelagianos)*, predicile, scrisorile (150), remarcabile prin sensibilitate şi rafinament literar, oferă o imagine vie a societăţii de la sfîrşitul sec. 4. Prin întreaga sa activitate, **H.** a contribuit la transmiterea a numeroase creaţii ale spiritualităţii greco-latine antice în evul mediu occidental.

IEZECHIA/HEZEKIAH/, rege al Iudeei (727—689 î.e.n.). Personalitate fermă şi energică **I.** întreprinde măsuri vizînd întărirea capacităţii de rezistenţă a statului în faţa pericolului expansiunii asiriene, armata este întărită, cetăţile de la hotare consolidate, administraţia reorganizată prin crearea a 4 prefecturi, cultul lui Iahve reformat printr-o concentrare a acestuia în cadrul Templului din

Ierusaliim. **I.** stabilește alianțe cu Sidon, Ascalon, cu Babilonul răsculat și Egiptul, declanșînd apoi o revoltă deschisă împotriva Asiriei. Campania lui Sennacherib se soldează cu înfrîngerea lui **I.**, cu pustiirea a 46 de cetăți din Iudeea și deportarea a 20 000 de captivi și cu asedierea Ierusalimului. Izbucnirea unei epidemii de ciumă care decimează trupele asiriene îl obligă pe Sennacherib să ridice asediul capitalei. **I.** plătește după aceste evenimente din nou tribut Asiriei.

IFICRATE/IPHIKRATES (c. 415—c. 353 î.e.n.), general atenian. Se remarcă pentru prima dată în Războiul corintic (393), în calitate de comandant al trupelor de mercenari organizate de Conon. Existența sa ulterioară este tipică pentru un condotier al Greciei sec. 4 î.e.n.: luptă în Hellespont (388—387) împotriva Spartei, trece în slujba regelui trac Cotys, cu a cărui fiică se căsătorește, participă la luptele satrapului persan Farnabazos contra Egiptului răsculat (374), revine în 373 la Atena, înfruntă alături de Cotys, în 360, forțele propriei cetăți și participă la Războiul aliaților (357—355), ca strateg atenian.

IMHOTEP/IMUTHES/, principalul sfetnic și arhitect constructor al faraonului ↑Djoser I din dinastia a treia (c. 2660 î.e.n.). Proiectînd și construind piramida în trepte de la Saqqarah, înaltă de 60 m, și întregul complex de clădiri și temple înconjurător, **I.** este primul inginer care realizează în Egipt o construcție monumentală din piatră tăiată, înlocuind cărămida și lemnul ca materiale de construcție. Epocile ulterioare nu au făcut decît să amplifice gloria lui **I.** divinizat ca profet, medic, înțelept și arhitect. Epoca tîrzie i-a dedicat, în calitate de zeu vindecător, chiar un cult propriu, răspîndit în întregul Egipt, ceea ce i-a determinat pe greci să-l identifice cu Asclepios.

IOAN GURĂ DE AUR/IOANNES CHRYSOSTOMOS (349—407), teolog și scriitor grec. Născut la Antiohia, într-o familie aparținînd nobilimii funcționărești, elev al lui Libanios, **I.** își părăsește dascălul, se botează în religia creștină (c. 370) și optează pentru viața

de ascet în Siria (c. 374). Faima de predicator al patriarhiei de Antiohia îl determină în 397 pe împăratul ↑Arcadius să-l cheme la curte şi să impună alegerea sa ca patriarh al Constantinopolului. Severitatea sa şi critica inegalităţilor sociale declanşează un conflict cu unele cercuri ale clerului şi cu Eudoxia, soţia împăratului, soldat cu depunerea şi exilul său în Armenia (404). Orator de talent (din sec. 6 numit *Chrysostomos* — Gură de Aur), **I.** este cel mai fecund autor creştin de limbă greacă după Origene. Tratatele, scrierile exegetice dar îndeosebi predicile şi scrisorile sale reprezintă monumente ale retoricii antic. tîrzii, şi, în egală măsură, preţioase documente cultural-istorice ale sfîrşitului sec. 4.

ION din CHIOS (c. 490 — c. 422 î.e.n.), poet liric şi dramatic grec. Venit la Atena pentru studii, se apropie de cercul lui Cimon şi debutează în 452/449 cu o tragedie; a călătorit mult şi a cunoscut personal multe dintre personalităţile epocii (Pericle, Sofocle, Euripide) despre care relatează în *Epidemiai* (printre primele scrieri memorialistice ale literaturii universale). În 428 ocupă într-un concurs public locul al treilea cu o tragedie, învingătorul fiind Euripide. Din tragediile lui (sursele indică 12, 30 sau 40), s-au păstrat titlurile a 11, care relevă subiecte mitologice; exegeţii alexandrini l-au inclus în canonul poeţilor tragici. Creaţia sa lirică este foarte variată — *ditirambi*, *enkomia*, *hymnoi*, *elegii*; ecoul operei sale rămîne viu pînă către sfîrşitul sec. 3 î.e.n.

IONATAN/IONATHAN (? — 143 î.e.n.), conducător charismatic şi militar iudeu din familia Hasmoneilor sau Macabeilor (160 — 143). Fiu al lui ↑Matatia şi frate al lui ↑Iuda Macabeul, după a cărui moarte devine conducătorul iudeilor răsculaţi împotriva autorităţilor seleucide. După ce încheie pacea cu Bacchides, **I.** profită abil de luptele civile pentru tron din Regatul Seleucid pentru a-şi consolida poziţia în Iudeea. În 152 este recunoscut de Alexandru I Balas în funcţia de mare preot, demnitate deţinută timp de 115 ani de familia Hasmoneilor, stabileşte apoi legături diplomatice cu Roma şi anexează S Samariei şi reg. Ekron. Capturat de generalul seleucid Tryfon, prin trădare, şi executat.

IOSAFAT/IEHOSAFAT/, rege al Iudeei (867 — 846 î.e.n.). Fiu al lui ↑Asa, **I.** încheie pacea cu regatul vecin și rival Israel, după 7 decenii de conflicte izbucnite la moartea lui Solomon (928), odată cu scindarea statului. **I.**, personalitate energică și lucidă, luptă alături de regatul Israel împotriva sirienilor și moabiților, încheie o alianță cu Tyrul, ia măsuri de reorganizare a armatei, administrației, sistemului judiciar și cultului; emanciparea regatului Edom de la hotarele meridionale de sub suzeranitatea iudee.

IOSEPHUS FLAVIUS (c. 37 — c. 100), istoric iudeu. Unul dintre conducătorii răscoalei antiotomane a iudeilor din 66 — 70, **I.** este capturat de Vespasian, la ocuparea orașului Iotapata (67) și, eliberat, se stabilește la Roma. Aici scrie, de pe poziții filoromane, în limba greacă, *Peri tou Iudaikou polemou* (numită și *Bellum Iudaicum*, *Războiul iudaic*) (7 cărți, elaborate între 75 — 79) și *Iudaike archaiologia (Antichități iudaice)*, o sinteză a istoriei și culturii poporului său, de la facerea lumii pînă în epoca lui Nero, redactată în anii 93/94.

IOSIA/IOSIAH/, rege al Iudeei (640 — 609 î.e.n.). Profitînd de decăderea puterii asiriene, Iudeea își extinde granițele spre N în Samaria și Galileea. Descoperirea „Cărții legii" (Tora) în 622 deschide o epocă de ample și radicale reforme național-religioase, care revoluționează religia evreiască. **I.** își găsește moartea în bătălia de la Megiddo, încercînd să oprească trecerea armatei egiptene conduse de prințul ↑Nechao spre Eufrat în sprijinul ultimelor trupe asiriene atacate de coaliția medo-babiloneană.

IROD/HERODES/CEL MARE (73 — 4 î.e.n.), rege al Iudeei (37 — 4 î.e.n.). Fiu al lui Antipatros — general originar din Idumeea — și al unei prințese arabe, Cypros, **I.** este numit de tatăl său (devenit adevărată eminență cenușie în timpul domniei regelui ↑Hircan II) strateg al Galileei în 47. Căsătorit cu Mariamne, fiica lui Hircan II, **I.**, cetățean roman din 47, dobîndește încrederea lui Marcus Antonius, care îl numește în 41, alături de fratele său Fasael și de Hircan II, tetrarh. Invazia parță și reacția iudee îi permit în 40 lui Antigonos, un fiu al fostului rege Aristobul II, să preia puterea

în Iudeea. Cu sprijinul armatei romane, **I.** îl înlătură în 37 pe Antigonos și devine rege al Iudeei, clientelar Romei, reconfirmat în funcție de Octavianus la sfîrșitul războaielor civile (30). Trachonitis, Batanea și Auranitis sînt înglobate în 23 regatului său. Domnia lui **I.** marchează o cotitură radicală față de predecesorii săi: puterea sacrală este separată de cea profană, marii preoți sînt numiți și revocați de rege, care ia ca model monarhiile elenistice; instituțiile tradiționale iudee, precum *sanhedrin*, sînt golite de conținut. Guvernarea sa severă, bazată pe sprijinul Romei, pe o rețea de orașe și fortărețe inexpugnabile (Caesarea, Sebasta, Herodium, Antipatris, Machaerus), pe o armată de mercenari, o activă poliție secretă și un aparat birocratic centralizat, a reprezentat o epocă de înflorire economică pentru statul iudeu care atinge acum hotarele din vremea regelui David. Domnia lui este umbrită de intrigile de familie; **I.** a fost căsătorit de 10 ori, a avut 9 fii și 5 fiice. Soția sa Mariamne și fiii acesteia, Alexandru și Aristobul, cît și rivalul acestora, Antipatros, alt fiu al lui **I.**, sînt executați din ordinul suveranului. Politica sa filoelenă (numeroși sfetnici de vază erau greci), introducerea cultului imperial, egalitatea în drepturi a grecilor cu iudeii, a făcut ca **I.** să fie urît de către populația iudee.

IROD ANTIPA/HERODES ANTIPAS (? — c. 40 e.n.), dinast iudeu (4 î.e.n. — 39 e.n.). Fiu al lui ↑Irod cel Mare, a fost desemnat testamentar de acesta etnarh al Galileei și Perеei și confirmat ca atare de împăratul Augustus. În anul 17 e.n. a fondat o nouă capitală numită, în cinstea împăratului Tiberiu, Tiberiada. A fost exilat de împăratul Caligula la Lugdunum, în Gallia, probabil la instigația lui Irod Iulius Agrippa.

IROD ARHELAU/HERODES ARCHELAOS (23 î.e.n. — 18 e.n.), dinast iudeu (4 î.e.n. — 6 e.n.). Fiu al lui ↑Irod cel Mare de care este desemnat testamentar ca urmaș în Iudeea, Samaria și Idumea, **I.** a fost confirmat ca etnarh de împăratul Augustus. Guvernarea sa arbitrară și crudă l-a determinat pe Augustus să-l exileze la Viena în Gallia, unde a și murit. Regatul său a fost anexat prov. romane Siria.

IROD AGRIPPA I/HERODES IULIUS AGRIPPAS I (10 î.e.n. — 44 e.n.), rege al Iudeei (41—44). Nepot al lui Irod Antipa, **I.** a crescut la Roma și, favorit al împăratului Caligula, a fost numit de acesta în 37 rege în N Palestinei, unind apoi sub autoritatea sa, între 41 — 44, fostul regat al lui Irod cel Mare. A desfășurat o vie activitate edilitară și a persecutat primele comunități creștine. La moartea lui, împăratul Claudius a transformat regatul în prov. romană.

ISAGORAS (sec. 6 î.e.n.), om politic atenian,. După înlăturarea, în 510 î.e.n., a dictaturii lui ↑Hippias, fiul lui Pisistrate, **I.**, reprezentant al unei vechi familii nobiliare, a încercat să reorganizeze vechea grupare a *pedilor* și să instaureze un regim oligarhic la Atena, prin concentrarea întregii puteri politice a cetății în mîinile unui consiliu format din 300 de membri. Arhonte în 508/507, **I.**, principalul adversar al partidei democratice conduse de ↑Clistene, a fost obligat, ca urmare a revoltei populare, să părăsească Atena, împreună cu sprijinitorul său, regele spartan Cleomene I.

ISAIOS din CALCIS (c. 420 — c. 350 î.e.n.), retor și orator grec, Elev la Atena al lui ↑Isocrate, probabil metec și deci fără acces la viața politică a cetății, **I.** s-a afirmat ca profesor de retorică și logograf (autor de discursuri destinate instanțelor judecătorești). Dascălul lui Demostene. Din cele 64 de cuvîntări pe care antic. i le-a atribuit, ne-au parvenit 11, toate pledoarii în procese de moștenire. Stilul oratoric al lui **I.** face trecerea între simplitatea lui ↑Lisias și energia clocotitoare a lui ↑Demostene; Didymos din Alexandria a redactat un comentariu la opera sa, iar Dionysios din Halicarnas i-a scris biografia.

ISMENIAS (? — 382 î.e.n.), om politic teban. Alături de Androcleides, **I.** se impune la sfîrșitul Războiului peloponesiac ca principal lider al grupării antispartane din Teba, rival necondiționat al lui Leontiades — conducătorul cercurilor filolacedemoniene. **I.** acordă tot sprijinul lui Trasibul în înlăturarea Regimului celor 30 de tirani și reinstaurarea democrației la Atena, apoi, determină,

în 395, la izbucnirea Războiului corintic, ralierea Tebei în tabăra antispartană. După ocuparea Tebei de către Sparta, la instigația lui Leontiades, **I.** este judecat, condamnat („pentru poziția sa filopersană") și executat.

ISOCRATE/ISOKRATES (436 — 338 î.e.n.), orator, profesor de retorică și gînditor politic grec. Situația materială a tatălui său, proprietarul unui prosper atelier meșteșugăresc la Atena, i-a permis lui **I.** să se bucure de o aleasă educație, avînd ca dascăli pe celebrii sofiști Gorgias și Prodicos, după unele informații și pe Socrate. Sărăcirea familiei în timpul Războiului peloponesiac îl constrînge pe **I.** să activeze un timp ca logograf, apoi să deschidă în 393/390 o școală de retorică, devenită celebră; printre discipolii săi s-au numărat oratorii Licurg, Isaios, Hiperide, Timoteu (fiul lui Lenon), istoricii Eforos și Teopomp. În plină criză a polisului, **I.** vede soluția în depășirea fărîmițării statale, în crearea unei conștiințe panelenice și într-o acțiune comună a grecilor împotriva Persiei Ahemenide. Discursurile sale publice au circulat apoi ca adevărate pamflete politice rămînînd celebre în întreaga antic. prin armonia compozițională și rafinamentul stilistic. Din cele 60 de discursuri răspîndite sub numele lui în vechime, ne-au parvenit 6 pledoarii pe teme juridice, 14 discursuri epideictice și 8 scrisori. Ideile sale fundamentale sînt expuse pentru prima oară în anul 380, la Olimpia, în *Panegyrikos (Panegiric)*, pledoarie pentru unitatea lumii grecești, sub egida Atenei și Spartei, în vederea inițierii unei campanii antipersane. Schimbarea raportului de forțe în Elada îl determină ca în discursul *Filip* (c. 346) să-l îndemne pe regele Macedoniei să ia conducerea supremă a expediției panelene împotriva perșilor. Testamentul său politic este expus în *Panathenaikos* (342/339); *Peri Antidoseis (Discurs asupra schimbului)*, din 354, expune teoriile sale în materie de artă oratorică și de învățămînt. Considerat, prin profunzimea și clarviziunea gîndirii sale, drept cel mai influent gînditor politic al sec. 4, iar prin strălucirea stilistică unul din marii artiști ai prozei elene; ca orator **I.** este un precursor al elocinței ciceroniene.

ISPUINI, suveran al Regatului Urartu (825 — 805 î.e.n.). Fiu și succesor al lui ↑Sardur I, fondatorul statului, **I.** desfășoară o activitate îndreptată spre întărirea autorității centrale, fortifică capitala Tușpa și profită de războiul civil din Asiria pentru a-și extinde dominația spre SE în Podișul Iranului. Începînd cu domnia sa, inscripțiile din Urartu sînt redactate în limba urartiană.

IUBA II (c. 50 î.e.n. — 23 e.n.), rege al Mauretaniei (25 î.e.n. — 23 e.n.). Fiul lui Iuba I, regele Numidiei (partizanul lui Pompeius și adversarul lui Caesar), **I.** este adus la vîrsta de 4 ani ca prizonier la Roma. Educat în Italia, îl însoțește pe Caius Octavianus în campaniile sale, primește cetățenia romană (este căsătorit cu fiica lui Marcus Antonius și a Cleopatrei) și este instalat apoi ca rege clientelar al Mauretaniei. **I.** s-a afirmat ca un generos protector al oamenilor de știință și cultură, Caesarea, Volubilis și alte orașe ale Mauretaniei devenind adevărate focare de civilizație elenistică implantate pe terit. african, dotate cu muzee, biblioteci, terme și amfiteatre. El însuși om de cultură, este autorul unor inteligente opere de compilație, redactate în limba greacă, folosite de Pliniu cel Bătrîn, Vitruviu, Plutarh, Apian, Dio Cassius ș.a. Din sintezele sale privind istoria Asiriei (*Peri Assyrion*, 2 cărți), Libiei (*Peri Libyes*), Arabiei (*Peri Arabias*), Romei (*Romaike historia*, 2 cărți), istoria comparată a culturilor diferitelor popoare (*Homoiotetes historia*, 15 cărți), a picturii (*Peri graphikes*, 8 cărți) sau a teatrului (*Theatrike historia*, 17 cărți) nu ne-au parvenit decît fragmente disparate.

IUDA MACABEUL/IUDA MAKKABAIOS (? — 160 î.e.n.), conducător charismatic și militar iudeu (166 — 160 î.e.n.) din familia Hasmoneilor sau Macabeilor. La moartea tatălui său, ↑Matatia (166), **I.** preia conducerea grupurilor de iudei răsculate împotriva autorității regelui Antiochos IV, care interzisese practicile religioase tradiționale, și făurește o adevărată armată cu care înfrînge forțele seleucide comandate de Gorgias și Lysias, recucerește Ierusalimul (cu excepția citadelei Acra) și resfințește Templul (164). **I.** stabilește relații diplomatice cu Roma și pune bazele statului

iudeu elenistic independent. Moare într-o luptă împotriva generalului seleucid Bacchides.

IUGURTHA (c. 160 — 104 î.e.n.), rege al Numidiei (118 — 105 î.e.n.). Fiu al lui Mastanabal și nepot al lui ↑Masinissa, **I.** este trimis în fruntea unui detașament numid în Hispania, la asediul Numantiei (134 — 133), de unchiul său, suveranul Micipsa. Curajul și abilitatea îi sînt remarcate acum de Scipio Aemilianus; **I.** învață limba latină și stabilește strînse legături cu numeroși reprezentanți ai nobilimii romane. Micipsa îl adoptă în 120 desemnîndu-l, alături de cei doi fii ai săi, Adherbal și Hiempsal, ca moștenitor al tronului; la moartea acestuia (118) Numidia este împărțită între cei trei succesori. Urmărind să devină unic stăpînitor, **I.** îl asasinează pe Hiempsal, îl înfrînge în luptă și-l izgonește apoi pe Adherbal, care solicită însă sprijinul Romei. Mituit de **I.**, L. Opimus, conducătorul soliei romane, îi acordă acestuia, în 116, partea occidentală a regatului, iar lui Adherbal pe cea orientală, mai săracă. Asasinarea lui Adherbal în 112 și uciderea negustorilor italici din orașul Cirta de către **I.** determină senatul să-i declare un război (111), care se va prelungi timp de 6 ani *(Bellum Iugurthinum)*. L. Calpurnius Bestia, primul comandant roman trimis împotriva regelui numid, cumpărat de acesta, încheie o pace favorabilă lui **I.** Somat să se prezinte la Roma în fața Senatului, **I.** îl asasinează aici pe Massisa, vărul și adversarul său politic, părăsind apoi nepedepsit orașul. Întors în Numidia, reîncepe lupta, iar generalii Sp. Postumius Albinus și Q. Caecilius Metellus, care conduc armatele romane în perioada 110 — 108, deși obțin o serie de succese, nu reușesc să încheie războiul. Bocchus I, regele Mauretaniei vecine, se raliază taberei lui **I.** Războiul ia o nouă turnură, defavorabilă lui **I.**, odată cu preluarea conducerii supreme de către energicul Caius ↑Marius. Acesta cucerește orașul Capsa și respinge atacurile lui **I.** la Muluccha și Cirta, obligîndu-l pe regele numid să se refugieze în Mauretania. În urma tratativelor lui Bocchus I cu romanii, **I.** este predat soliei conduse de quaestorul L. Cornelius Sulla.

După ce este purtat în triumful lui Marius prin Roma, este ucis 10 zile mai tîrziu, în temnița Tullianum.

IULIA (39 î.e.n. — 14 e.n.), fiica împăratului Augustus și a Scriboniei. Căsătorită în 25 î.e.n. cu M. Claudius Marcellus, în 21 î.e.n. cu M. Vipsanius Agrippa (cu care are pe Caius și Lucius Caesar și pe Agrippina Maior) și în 11 î.e.n. cu viitorul împărat Tiberius. Viața ei aventuroasă îi aduce în anul 2 î.e.n. relegarea de către Augustus în insula Pandateria, apoi la Rhegium, unde moare la începutul domniei lui Tiberius.

IULIA DOMNA (? — 217 e.n.), împărătească romană. De origine siriană, fiică a lui Bassianus, preotul zeului soarelui din Emesa, și a Iuliei Maesa. **I.** se căsătorește în 185, la Lyon, cu Septimius Severus, pe care îl urmează în campaniile întreprinse și la curtea căruia exercită o reală influență. Mama lui Caracalla și Geta, regentă în timpul campaniilor lui Caracalla. Inteligentă, ambițioasă, cultă, **I.** creează în jurul ei un cerc de literați și filosofi deschis influențelor orientale. La cererea ei Philostratos redactează o lucrare asupra sofiștilor și *Viața lui Apollonios din Tyana*. După moartea lui Caracalla și ocuparea tronului de către Macrinus se sinucide.

IULIAN APOSTATUL/FLAVIUS CLAUDIUS IULIANUS (331 — 363), împărat roman (361 — 363). Născut la Constantinopol ca fiu al lui Iulius Constantius (fratele vitreg al lui Constantin cel Mare, asasinat în 337). **I.** este elev al lui ↑Libanios și Maximos din Tyr, abandonînd (în secret) în 351 religia creștină în favoarea unui monoteism neoplatonician. La 6 noiembrie 355 este desemnat de împăratul Constanțiu II *cezar* al prov. din Occident, remarcîndu-se prin răsunătoarea victorie de la Argentorate (Strasbourg) repurtată în 357 împotriva alamanilor și prin consolidarea frontierei renane. Trupele din Occident, care refuză să plece în campania inițiată de Constanțiu II împotriva Imp. Sasanid, îl proclamă împărat în februarie 360, la Lutetia (Paris). După moartea lui Constanțiu II, survenită la Tarsos (3 noiembrie 361) în drum spre Occident, unde urma să-l înfrunte pe **I.**, acesta este recunoscut ca unic împărat al Imp. și vine la Constantinopol. Scurta lui domnie stă sub semnul

reacției anticreștine și încercării de reînviere a cultelor păgîne, a obiceiurilor și moravurilor străbune. După o serie de edicte de toleranță care autorizează cultele păgîne și redeschiderea templelor, împăratul adoptă edicte net anticreștine care-i aduc cognomenul de „Aposatatul". Considerat de autorii creștini ca un mare dușman al statului și bisericii, apreciat de cercurile conservatoare păgîne ca un împărat ideal, **I.** a exercitat din antic. și pînă în sec. 19 o fascinație constantă. Posesor al unei vaste culturi filosofice și filologice, **I.** a lăsat o bogată și multilaterală operă literară (panegirice, scrisori, pamflete, satire, memorii) scrise în limba greacă, dezvăluind o personalitate complexă și sensibilă. Rănit în lupta de la Maranga, de pe fluviul Tigru, **I.** moare cîteva zile mai tîrziu, la 26 iunie 363, la 4 luni după începutul unei ample ofensive în Mesopotamia împotriva Imp. Sasanid. Cu el se sfîrșește dinastia întemeiată de Constantin cel Mare.

IULIANUS SALVIUS (c. 100 — c. 170), jurist roman. Originar din orașul Hadrumetum (Africa), **I.** devine consul în 148, apoi guvernator al prov. Germania Inferior, Hispania Citerior și Africa, membru în consiliul principelui sub împărații Hadrian și Antoninus Pius; elev al lui Iavolenus Priscus, el este ultimul șef al școlii sabiniene din Roma menționat de izvoare. Din dispoziția lui Hadrian, **I.** alcătuiește *Edictum perpetuum (Edictul perpetuu)*, o culegere a edictelor praetorilor din Roma la intrarea lor în funcție, care-i aduce o recunoaștere unanimă. Cele 90 de cărți de *Digesta* (din care 500 de fragmente s-au păstrat în *Digesta* lui Iustinian) fac din **I.** cel mai remarcabil reprezentant al jurisprudenței romane.

IUSTIN/MARCUS IUNIANUS IUSTINUS (sec. 3 e.n.), istoric latin. Autor cunoscut numai prin *Epitoma Historiarum Philippicarum (Abreviere a istoriei universale)*, de largă circulație în ev. med., rezumat al principalei opere a lui Pompeius Trogus *(Historiae Philippicae)*. Sinteza lui **I.**, care reproduce c. 1/6 din textul original, curprinde și o serie de informații referitoare la istoria geto-dacilor.

IUVENAL/DECIMUS IUNIUS IUVENALIS (c. 60 — c. 135), poet satiric latin. Aparținea unei familii de cavaleri originară din orașul Aquinum din Campania. Retor apreciat la Roma, și-a petrecut cea mai mare parte din viață în sălile de declamație. **I.** începe după anul 100 să scrie satire. Continuînd tradiția lui Lucilius și Horațiu și urmînd exemplul prietenului său Marțial, **I.** este considerat ultimul reprezentant și maestrul acestui gen în literatura latină, căruia reușește să-i confere o deosebită originalitate. Atacînd, de pe pozițiile păturii mijlocii, pervertirea moravurilor, poetul demască, într-un limbaj de mare plasticitate și aciditate, decadența aristocrației, parvenitismul, corupția politică, situate mai ales în trecut, în timpul domniei lui Domițian. *Satirele* sale, scrise între 110 — 130, în versuri dactilice, din care s-au păstrat 16, grupate în 5 cărți, puțin citite în sec. următoare, au fost redescoperite în ev. med. bucurîndu-se apoi de o reală și constantă apreciere. Varietatea și plasticitatea expresiei, fraza amplă, plină de gravitate, conferă farmec și forță stilului, în care se resimte totuși influența formației retorice a lui **I.**

K

KALIDASA (c.350 — c.420), poet liric, epic și dramatic indian de limbă sanscrită. Fixarea anilor de viață ai lui **K.** în sec. 4—5, ca și a prezenței sale la curtea lui ↑Ciandragupta II Vikramaditya de la Ujjayini rămîn și astăzi de domeniul ipotezei. Concluzia, însă, că opera sa reprezintă punctul culminant al literaturii clasice indiene este unanim acceptată. Geniul lui **K.** s-a manifestat în egală măsură în operele din tinerețe *Kumarasambhava (Nașterea zeului războiului)* și *Raghuvamșa (Povestea neamului Raghu)*, cu subiecte din mitologia brahmană, sau în poemul liric *Meghaduta (Norul vestitor)*. Cea mai mare glorie i-au asigurat-o însă cele trei drame consacrate iubirii — *Malavikagnimitra (Malavika și Agnimitra)*, *Vikramorvassiya (Urvasi cîștigată prin eroism)* și *Sakuntala* (în 7 acte), ultima fiind considerată o capodoperă a literaturii indiene și universale prin finețea analizei psihologice, dialogurile scînteietoare și virtuozitatea stilului.

KANIȘKA, suveran al Regatului Kușanilor (78—101 sau 144—167). Stăpîn al Indiei de NV, al Afghanistanului și al unei părți a Iranului, **K.** încearcă să extindă controlul Regatului Kușan și asupra Asiei centrale și a întregii Indii septentrionale. În timpul domniei sale, statul kușanilor atinge apogeul expansiunii sale teritoriale și al înfloririi culturale. Susținător zelos al budismului devenit religia oficială a statului, **K.** încurajează răspîndirea acestuia în Asia centrală; în timpul său ar fi avut loc, potrivit tradiției, al treilea

mare conciliu budist. Strălucit mecena al științelor și culturii, la curțile sale de la Purusapura (astăzi Peshawar) și Mathura din reg. Delhi care au înlocuit vechea reședință regală din Bactria, au trăit, potrivit tradiției, poeții Așvaghosa și Vatiyayana, logicianul Nagardșuna, medicul Țaraka ș.a. În timpul succesorilor săi, Regatul Kușanilor decade, reducîndu-se, la sfîrșitul sec. 2 e.n., numai la Punjab.

KAUTILYA (CANAKYA sau **VIȘNUGUPTA)** (sec. 4—3 î.e.n.), om politic și scriitor indian de limbă sanscrită. Prim̆cipal sfetnic al suveranului ↑Ciandragupta (324—297 î.e.n.), întemeietorul Imp. Maurya, **K.**, poreclit și „Machiavelli al Indiei antice", este autorul unei scrieri conținînd precepte asupra principiilor conducerii statului intitulată *Arthasastra (Știința statului)*. Lucrarea, care include prețioase informații asupra vieții social-politice a epocii, constituie cel mai vechi text indian cu subiect laic păstrat pînă în zilele noastre.

KHAFRE→CHEFREN

KHUFU→CHEOPS

KONG ZI/CONFUCIUS (c.551 — c.479 î.e.n.), filosof chinez, alături de Buddha gînditorul care a influențat covîrșitor civilizația Extremului Orient antic. Cele mai vechi date biografice, inserate în opera istoricului ↑Sima Qian, sînt deja impregnate de legendă. Descendent al unei familii princiare din statul Song, **K.** ocupă înalte funcții oficiale la curtea suveranilor Lu (actuala prov. Shandong), petrece călătorind cei 13 ani ai unui exil început în 496, revine apoi în Lu, unde își încheie viața. Dobîndind o mare faimă ca învățat și dascăl, **K.** organizează o școală la care s-au adunat, potrivit tradiției, 3000 de elevi. Discursurile, gîndurile și aforismele culese de discipolii săi au fost grupate în cele 20 de secțiuni ale lucrării *Lunyu (Convorbiri)*; aceasta este singura dintre cele 5 lucrări clasice ale confucianismului la care **K.** a colaborat personal (fie și numai parțial). **K.** este prima personalitate a culturii chineze care a pus bazele unei gîndiri filosofice sistemice. Gîndirea sa este mai mult o doctrină etico-politică decît un sistem filosofic propriu-zis, interesul practic depășește în preocupările sale determinarea

teoretică. Natura ar fi pătrunsă de o esență divină — „cerească" — din care s-ar desprinde natura umană și ea, în ultimă analiză, tot „cerească". Problema de la care a plecat **K.** a fost modalitatea de guvernare care să asigure ordinea în stat și societate. Buna înțelegere între oameni și ordinea în societate se obțin numai prin desăvîrșirea interioară a individului și prin supunerea lui structurilor statale și culturale. Realizarea acestui ideal se face prin respectarea riturilor, obiceiurilor și tradițiilor ancestrale, prin subordonarea față de suveran și instituțiile statului. Virtuțile admirate de **K.** rămîn pietatea filială, respectul de frate, loialitatea, fidelitatea, înțelepciunea, iubirea și curajul — calități proprii modelului de viață al aristocrației. Virtutea cardinală rămîne însă *ren* (omenia, principiul iubirii umane). El a lăsat fără răspuns întrebarea dacă omul este bun sau nu de la natură. Din învățătura sa s-au desprins diferite linii de gîndire și școli, fie filosofice, fie religioase, confucianismul devenind ideologia oficială a monarhiei chineze în timpul celor două dinastii Han (206 î.e.n. — 220 e.n.), răspîndindu-se în antic. și ev. med. în Coreea, Peninsula Indochina, Japonia.

KUMARAGUPTA I, al 4-lea suveran al Imp. Gupta (415 — 455). Fiu și succesor al lui Ciandragupta II Vikramaditya, **K.** este confruntat după 430 cu primele atacuri ale hoardelor de huni albi (heftaliți) la hotarele de NV ale Imperiului.

L

LABARNA/LABARNAS, TABARNAS, rege hitit (c.1680—c.1650 î.e.n.). Considerat de tradiție ca unificator al statului, fondator al Regatului Hitit vechi (1700—1500) (identificat de unii cercetători cu †Hatușili I), activitatea sa a rămas atît de importantă în ochii posterității, încît numele său (asemenea celui de Caesar sau Augustus) a devenit titlu dinastic (sinonim cu „rege"), purtat de suveranii hitiți de mai tîrziu.

LACTANȚIU/LUCIUS CAECILIUS FIRMANUS LACTANTIUS (c.260—c.325), scriitor ecleziastic latin. Originar din Africa de Nord, elev și discipol al lui Arnobius, este chemat de Dioclețian ca profesor de retorică la Nicomedia; se convertește în 303 la creștinism. După 317 este educatorul lui Crispus, fiul lui Constantin cel Mare, la Trier. Din bogata sa operă se desprind: *Institutiones divinae (Instituțiile divine)* (303—311), prima încercare latină de sintetizare a doctrinei creștine, și *De mortibus persecutorum (Despre morțile persecutorilor)* (316—321), prezentare, de pe poziția apologeticii creștine, a biografiilor împăraților care au persecutat noua religie, bogată sursă de informații asupra domniilor lui Dioclețian și Constantin cel Mare (pînă în 313). Datorită raționalismului aproape clasic folosit în demonstrarea superiorității dogmelor și moralei creștine, ca și stilului ales al scrierilor lui, a fost numit de către umaniștii ev. med. „Cicero creștin".

LAMACHOS (c.470—414 î.e.n.), general atenian. Coleg al lui Pericle, în timpul expediției sale în Pontul Euxin, **L.** dobîndește în cursul Războiului peloponesiac faima unui bun organizator și strateg. În 422/421 face parte din solia ateniană care poartă tratative la Sparta în vederea încheierii „păcii lui Nicias" (421). Ales, alături de Alcibiade și Nicias, strateg autocrator al expediției ateniene din Sicilia (416/415), se pare că energiei lui **L.** îi sînt datorate succesele repurtate la asediul Siracuzei în faza de început a campaniei. Moare într-o acțiune militară în fața Siracuzei.

LAODICE/LAODIKE (?—c.240 î.e.n.), regină a Regatului Seleucid. Soția lui ↑Antiochos II (și mama lui ↑Seleucos II și Antiochos Hierax), **L.** este repudiată în 253 de acesta pentru a se căsători cu Berenice Syra, fiica regelui Egiptului, Ptolemeu II. **L.** reușește să impună totuși, la sfîrșitul vieții lui Antiochos II, succesiunea la tron a fiului ei Seleucos. Asasinarea în 246 a Berenicei și a copiilor acesteia declanșează cel de-al treilea Război sirian (246—241), dintre Egipt și Regatul Seleucid, conflict care a primit din antic. numele de „Războiul laodician".

LAO ZI/LAO TSE (sec. 6 î.e.n.?), filosof chinez. Contemporan mai vîrstnic, potrivit tradiției, al lui ↑Kong Zi (Confucius), **L.**, fondatorul daoismului, este unul dintre părinții spiritualității chineze antice. Disparate și contradictorii, cele mai vechi informații asupra vieții lui **L.** datînd din epoca dinastiei Han de Est (sec. 2—1 î.e.n.) — **L.**, provenit dintr-o familie umilă, arhivar imperial al dinastiei Zhou de Est, ar fi dictat, înainte de a se retrage din viața activă, unui gardian la hotarele apusene ale Chinei, învățătura sa, consemnată de acesta în cartea *Dao-de-jing (Cartea despre dao și acțiunea sa)*— nu oferă nici un reper pentru fixarea unei existențe istorice (pe care dealtfel mulți învățați moderni o și contestă). *Dao-de-jing*, formată din 81 de mici capitole (afirmații metafizice și cosmogonice, precepte etice și politice) nu cuprinde nici ea vreo indicație sau aluzie referitoare la data și locul elaborării; cercetarea modernă tinde să dateze această antologie de texte daoiste în sec. 3—2 î.e.n. Noțiunea de „dao" ce stă la baza acestui

curent filosofic este principiul ordinii necesare în natură, societate și gîndirea umană, principiul regulator al universului și, prin extensiune, sistemul imanent absolut perfecțiunii în toate lucrurile. După atributele proprii principiului spiritual *duo* este conturată și imaginea daoistă a omului, care trebuie să fie modest, cufundat în introspecție, pasiv, avînd ca ideal rertagerea din viața socială. Opus confucianismului, daoismul l-a completat pe acesta pe plan spiritual.

LASOS (c. 548—c. 497 î.e.n.), poet liric și muzicolog grec. Originar din Hermione (Argos), **L.** se afirmă ca poet la Atena, la curtea tiranului ↑Hipparchos. Creator de imnuri și ditirambi (imnoitor al acestui gen), rival al lui Simonide, **L.** este considerat și autorul celei mai vechi scrieri de teorie muzicală a antic. (astăzi pierdută).

LEOCHARES (sec. 4 î.e.n.), sculptor grec. Perioada de creație a ateniamului **L.**, contemporan cu Praxitele, se situează între 370—320 î.e.n.; materialele preferate — bronzul, marmura, criselefantina. Gloria în epocă și-a dobîndit-o prin portretele de zei (cu o predilecție vădită pentru Zeus) și prin grupul „Ganymedes răpit de vultur" (identificat într-o copie păstrată la Vatican). În jurul anului 350 participă, alături de Scopas, Timoteu și Bryaxis, la decorarea frizelor Mausoleului din Halicarnas, lui **L.** revenindu-i latura vestică a celebrului monument numărat printre cele 7 minuni antice. Izvoarele antice ne informează și despre alte opere ale lui **L.**: portretul oratorului Isocrate (c. 356), grupul statuar al regelui Filip II și al familiei acestuia — expus la Olimpia (338/336), monumentalul crater — lucrat la Delfi împreună cu Lisip. Critica modernă i-a atribuit ipotetic și celebrul Apolo din Belvedere.

LEON I CEL MARE (c.400—461), papă (440—461). Născut la Roma, **L.**, fire energică, urcă rapid în vîrful ierarhiei ecleziastice datorită calităților sale oratorice și diplomatice. Susținător înverșunat al primatului scaunului papal în cadrul bisericii creștine, **L.** combate, cu sprijinul autorităților Imp. Roman de Apus, pe manihei, pe adepții lui Pelagios și Priscilian, și obține condam-

narea lui Eutyches și a monofiziților în Conciliul ecumenic de la Chalcedon (451). Întîlnirea de la Mantua din 452 cu Attila, care năvălise în N Italiei, și tratativele purtate cu Genseric cu ocazia ocupării și jefuirii Romei (455), cînd **L.** joacă un rol politic mediator, contribuie la întărirea autorității papale în Apus. **L.** este autorul a 96 de predici păstrate (prima culegere aparținînd unui papă care ne-a parvenit) și a 173 de scrisori.

LEONIDAS, numele a doi regi spartani din familia Agiazilor.

LEONIDAS I (?—480 î.e.n.), rege (c.488—480 î.e.n.). Fiu al lui Anaxandridas, frate vitreg și succesor al lui Cleomene I, **L.** este comandantul celor 7 000 de soldați greci (între care 300 de *spartiați)* care, în vara anului 480, primesc misiunea de a apăra pasul Thermopyle, amenințat de armata persană condusă de regele ↑Xerxe I. Timp de două zile **L.** rezistă cu succes tuturor atacurilor persane; în cea de a treia, trădarea lui ↑Efialte, care indică perșilor poteca ce traversa muntele Kallidromos, permite unui important detașament dușman să ajungă în spatele liniilor de rezistență elene. După retragerea trupelor elene, **L.** apără trecătoarea, împreună cu detașamentul spartan și cel beoțian, pînă la ultimul om. Eroismul lui **L.** și al celor 300 de spartiați a fost mult admirat în întreaga antic., rămînînd proverbial.

LEOTHYCHIDAS, numele a doi regi spartani din familia Eurypontizilor.

LEOTHYCHIDAS II (c.545—c.469 î.e.n.), rege (491—469 î.e.n.). Succesor al lui Demaratos (exilat de Cleomene I), **L.** este, alături de atenianul Xanthippos, comandantul flotei grecești care repurtează strălucita victorie de la Mykale asupra celei persane. Acuzat la Sparta de a se fi lăsat mituit în cursul expediției punitive din Tesalia din 477 (îndreptată de greci împotriva oligarhilor locali filopersani), **L.** se autoexilează la Tegea, unde va și muri.

LEUCIP/LEUKIPPOS (c.490—c.430 î.e.n.), filosof grec. Elev al lui Zenon din Eleea, **L.** fondează după 450 la Abdera propria sa școală filosofică, avînd ca discipol pe Democrit. Sărăcia datelor

referitoare la viața lui **L.**, prelucrarea și dezvoltarea gîndirii și operei sale de către Democrit, de a cărui creație nu au mai putut fi separate încă din epoca elenistică, explică îndoielile privitoare la însăși existența sa istorică, exprimate deja de Epicur și reluate în epoca modernă. Filosof consecvent materialist, **L.** este fondatorul teoriei atomiste, continuată apoi de Democrit, Epicur și Lucrețiu. Teofrast menționează două din lucrările lui **L.**, *Megas diakosmos (Marea ordine universală)* și *Peri nou (Despre spirit)*, care așază la baza macrocosmosului și microcosmosului, ca și a perceperii umane, mișcarea atomilor, desfășurată potrivit legilor mecanicii.

LEUCON I (?—349/348 î.e.n.), dinast al Regatului Bosporan din familia Spartocizilor (389/388—349/348 î.e.n.). Sprijinit de fratele său Gorgippos, **L.** extinde autoritatea bosporană în Crimeea supunînd colonia milesiană Theodosia, apoi triburile sindilor, toreteilor, dandarilor și psesilor. Recunoscătoare pentru livrarea susținută de grîne (400 000 de medimne pe an, scutite de vamă), metropola Atticii îi acordă lui **L.** cetățenia ateniană și *atelia* (scutirea de dări și obligații).

LIBANIOS/LIBANIUS (314—393), retor grec. Născut la Antiohia (Siria) într-o familie ce deținea de generații un rol de seamă în conducerea orașului, **L.** beneficiază de o strălucită educație, studiază în orașul natal și la Atena (336), devenind profesor de retorică la Constantinopol, Niceea, Nicomedia (340—349). În 354 se stabilește definitiv la Antiohia. Consacrat ca unul din cei mai de seamă oameni de cultură ai Răsăritului, **L.** a cunoscut îndeaproape personalitățile culturale și politice ale epocii, a fost prieten al împăratului Iulian Apostatul și a întreținut legături strînse cu Teodosiu I. Printre elevii săi se numără Ioannes Chrysostomos, Vasile cel Mare, Grigore din Nazianz și probabil Ammianus Marcellinus. Cele 64 de discursuri pe teme curente și 1544 de scrisori, adresate practic tuturor personalităților marcante din Orient, constituie un prețios izvor cultural-istoric pentru cunoașterea sec. 4. *Meletai* (pe teme istorico-mitologice,) *Progymnasmata*, *Hypotheseis* (comentariu la scrierile lui Demostene) ne prezintă un stilist strălucit, cre-

dincios gîndirii păgîne, avînd drept modele pe Tucidide, Demostene, Isocrate.

LICINIU/MARCUS LICINIUS CRASSUS (c.64 î.e.n.—?), om politic roman. Nepot al triumvirului, inițial partizan al lui Sextus Pompeius (39), apoi al lui Marcus Antonius (36), **L.** trece înainte de bătălia de la Actium (31) în tabăra lui Octavianus. Consul în 30, apoi proconsul al Macedoniei, **L.** respinge în 29/28 o invazie bastarnă în sudul Dunării și întreprinde o expediție în Dobrogea împotriva geto-dacilor conduși de Dapyx și Zyraxes, pe care-i înfrînge și cu sprijinul unui alt dinast local, Roles, răsplătit cu titlul de *amicus et socius populi romani*. În iulie 27 **L.** își serbează la Roma un triumf *„ex Thraecia et Geteis"*. Campaniile sale au a urmare intrarea Dobrogei sub directa supraveghere militară a Imp. Roman.

LICINIU/VALERIUS LICINIANUS LICINIUS (c.250—325), împărat roman (308—324). Ofițer provenit dintr-o familie de țărani din Illyricum, favorit al lui ↑Galerius, **L.** este proclamat la conferința de la Carnuntum (noiembrie 308) *august* al Occidentului (în urma uzurpării lui Maxentius și a dispariției lui Flavius Severus). După moartea lui Galerius (311), **L.** ocupă prov. danubiano-balcanice pînă la Hellespont. În 312 se apropie de ↑Constantin cel Mare, alianță întărită prin căsătoria lui cu Constanția, sora acestuia. În urma întrevederii de la Mediolanum (februarie-martie 313) a celor doi împărați, se promulgă edictul prin care creștinismul este recunoscut ca religie egală în drepturi cu celelalte culte din Imp. Victorios în războiul cu Maximinus Daia (313), **L.** ocupă toate prov. orientale deținute de acesta, devenind stăpîn al întregului Orient. Noul conflict cu Constantin cel Mare, soldat în 316 cu un prim război civil între cei doi împărați, va fi temporar atenuat în urma păcii de compromis încheiate. Adîncirea disensiunilor după 320, cînd **L.**, sprijinit de cercurile păgîne din Orient, inițiază o politică anticreștină, duce în 324 la un nou război; înfrînt în două mari bătălii, la Adrianopol (iulie) și Chrysopolis în Asia Mică (septembrie), cu flota distrusă de Crispus, fiul lui Constantin, **L.** este făcut prizonier și executat în anul următor la Tesalonic.

LICURG/LYKURGOS, legiuitor mitic spartan. Istoriografia antică, începînd cu sec. 5 î.e.n., i-a atribuit crearea constituției spartane, plasînd acțiunea sa între sec. 11 și 8 î.e.n. Plutarh a sintetizat informațiile contradictorii care circulau pe seama lui **L.**: ar fi fost de neam regesc, regent al nepotului său Charilaos, a călătorit mult în Ionia, Creta, Egipt și, revenit în Sparta, a mediat conflictul dintre regalitate și popor, impunînd, cu sprijinul oracolului de la Delfi, o constituție care prevedea crearea Gerusiei (sfatul bătrînilor) și Apellei (adunarea armatei), a realizat o reformă agrară și a stabilit bazele severei educații spartane. Apoi, punînd pe cetățeni să jure respectarea noii ordini, a plecat pentru totdeauna din Sparta. În realitate, constituția lacedemoniană s-a format în etape, de la migrația dorică pînă în sec. 6 î.e.n.

LICURG/LYKURGOS (c.390—324 î.e.n.), orator și om politic atenian. Descendent al familiei aristocratice a Eteobatazilor, elev al lui Platon și Isocrate, **L.** devine un excelent specialist în domeniul financiar, îndeplinind după 338 funcția de responsabil suprem al finanțelor ateniene. Administrator riguros și incoruptibil, **L.** a urmărit întărirea armatei, a flotei, refacerea fortificațiilor cetății, cît și înălțarea unor somptuoase edificii civile (placarea cu piatră a teatrului lui Dionysos, construirea Lykeionului ș.a.). De un patriotism fără compromisuri, **L.** s-a situat alături de Demostene și de partida antimacedoneană, opunîndu-se ferm în 324 cererii lui Demades de a i se acorda lui Alexandru cel Mare onoruri divine la Atena. Din cele 15 cuvîntări ale sale rostite în calitate de acuzator public, remarcabile prin civismul și sobrietatea lor, s-a păstrat numai cea împotriva cetățeanului Leocrate *(Kata Leokratou)*.

LISANDRU/LYSANDROS (c.455—395 î.e.n.), general spartan. **L.** este menționat pentru prima oară de izvoare către sfîrșitul Războiului peloponesiac (407) în calitate de navarh al flotei spartane din Ionia. Stabilind contacte personale cu Cirus cel Tînăr (noul vicerege al Asiei Mici), **L.** obține subsidii persane sporite pentru flota spartană pe care o reorganizează și conduce la victorie în bătăliile decisive de la Notion (406) și Aigos Potamos (405). În

continuare blochează Pireul, participă la tratativele care duc la capitularea Atenei și la încheierea Războiului peloponesiac (404), sprijinind apoi instaurarea regimului oligarhic al celor 30 de tirani în capitala Atticii. Comportarea sa arogantă și lipsă de scrupule în urmărirea planurilor personale îl fac nepopular în lumea greacă și temut la Sparta, încît regele Pausanias, cu sprijinul eforilor, reușește să-l elimine din prim-planul vieții politice în 403. **L.** încearcă să recapete influența pierdută, sprijinindu-l pe regele Agesilaos II să ocupe tronul și urmîndu-l în campania antipersană din Asia Mică (396). Cade în lupta de la Haliartos, din Beoția. Considerat primul dintre greci care a primit onoruri cuvenite divinităților încă din timpul vieții.

LI SI (c.280—c.208 î.e.n.), om politic chinez. Discipol al filosofului ↑Xunzi, **L.** este cel mai de seamă sfetnic al primului împărat al Chinei ↑Qin Shi Huangdi (221—210), inițiator și executant al energicei politici de unificare și centralizare a imp. nou constituit. Din ordinul său sînt arse pe cuprinsul statului, în 213, toate cărțile cu excepția celor de agronomie, medicină și divinație, reflex al reprimării opoziției cărturarilor confucianiști apropiați ideologiei aristocrației funciare, ostilă centralizării statului. Este executat în cursul războiului civil izbucnit la moartea suveranului Qin Shi Huangdi.

LISIAS/LYSIAS (c.445—c.380 î.e.n.), retor și orator grec. Fiu al meteculului Cefalos din Siracuza, stabilit la jumătatea sec. 5 la Atena, ca fabricant de scuturi, **L.** se naște în Attica, de unde pleacă însă, adolescent, în Italia meridională, la Thurioi, dedicîndu-se studiului retoricii. În 412 revine la Atena și este persecutat datorită convingerilor sale democratice de către Regimul celor 30 de tirani (averea îi este confiscată, fratele său Polemarchos executat, **L.** însuși obligat să se refugieze la Megara). După restabilirea democrației de către Trasibul (403), **L.** rămîne în categoria metecilor, privat astfel de dreptul de a participa la viața politică a cetății. După această dată **L.** se impune ca un strălucit profesor de retorică și totodată ca cel mai important logograf al epocii. Exegeții

antici (Dionysios din Halicarnas și Caecilius din Kale Acte) au recunoscut în sec. 1 î.e.n. autenticitatea a 233 de cuvîntări atribuite lui **L.** Pînă astăzi s-au transmis sub numele său 35 de cuvîntări (5 sînt considerate neautentice, 2 rămîn controversate) și fragmente din altele. În marea majoritate, textele păstrate au caracter juridic și sînt un prețios izvor pentru cunoașterea societății ateniene de la începutul sec. 4. Reprezentanții curentului retoric aticist au făcut din **L.**, datorită simplității, clarității și concizici, un autor-model. Adversarii i-au reproșat lipsa tonusului și a energiei pătimașe prezente la Demostene.

LISIMAH/LYSIMACHOS (c.360—281 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Fiu al unui grec din Tesalia stabilit la Pella, participant de la început la campania lui Alexandru cel Mare, **L.** se remarcă în cursul luptelor din Sogdiana (327), după care urcă rapid în ierarhia militară macedoneană. După moartea lui Alexandru devine satrap al Traciei, subordonat strategului Europei, ↑Antipatros. Între 322—301 **L.** va fi constant alături de diadohii secesioniști împotriva regenților Imp. lui Alexandru, devotați ideii de unitate a vastei formațiuni. Alături de Antigonos, Antipatros, Crateros, Ptolemeu Lagos, **L.** luptă împotriva lui Perdiccas (322); la Triparadeisos este reconfirmat satrap al Traciei. În 319 luptă împotriva lui Poliperchon iar din 315 pînă în 301 împotriva lui ↑Antigonos Monophthalmos, strategul Asiei, și a fiului acestuia, Demetrios Poliorcetes. În 305 se proclamă rege al Traciei, se căsătorește apoi cu o prințesă odrisă și întemeiază pe Hellespont o nouă capitală — Lisimaheia. La izbucnirea noului război al diadohilor se alătură lui Ptolemeu și Seleucos, avînd un rol decisiv în bătălia de la Ipsos (301), încheiată cu moartea lui Antigonos; în urma acestei victorii ocupă Asia Mică pînă la Munții Taurus. ● Îndepărtata expediție organizată de Alexandru și luptele înverșunate izbucnite între diadohi după moartea sa au ca urmare și în reg. dunărene o slăbire a autorității macedonene. În jurul anului 313 î.e.n., orașele grecești de pe litoralul apusean al Mării Negre — Mesambria, Odessos, Apollonia, Histria —, con-

duse de Callatis, sprijinite de geto-daci și sciți, se află în plină răscoală împotriva autorității lui **L.**; în 310/309 răscoala, stipendiată acum și de Ptolemeu Lagos, dinastul Egiptului, reizbucnește. După înfrîngerea rezistenței orașelor pontice, **L.** organizează în anii 300 și 292 două campanii în Cîmpia Munteană împotriva geto-dacilor conduși de ↑Dromihete, avînd drept obiectiv, probabil, pedepsirea geților pentru sprijinul acordat orașelor grecești pontice răsculate. Campania condusă de ↑Agatocle, fiul lui **L.**, se încheie cu un eșec; acesta este învins și făcut prizonier, apoi eliberat. Noua expediție, condusă personal de **L.** eșuează și ea, suveranul elenistic fiind făcut prizonier și eliberat numai după încheierea păcii. După înfrîngerea lui Antigonos, **L.** se alătură lui Ptolemeu împotriva lui Seleucos, ocupînd o serie de cetăți de pe litoralul asiatic al Mării Egee (Milet, Efes, Priene). În 287, în alianța cu Pyrrhos, îl izgonește din Macedonia pe Demetrios Poliorcetes, apoi și pe proaspătul său aliat, devenind și rege al patricí lui Alexandru cel Mare. Ajuns la apogeul puterii, este confruntat cu noi probleme, generate de intrigile de gineceu. Acestea se soldează cu execuția fiului său Agatocle, la instigația celei de-a doua soții, Arsinoe, cu refugierea primei soții la curtea lui Seleucos și, în final, cu izbucnirea unui conflict cu Regatul Seleucid. În bătălia de la Kurupedion (în vecinătatea orașului Magnesia de pe Sipylos), **L.** este învins și își pierde viața; regatul său se destramă.

LISIP/LYSIPP (400/390—310 î.e.n.), sculptor grec. Originar din orașul Sikyon, discipol al lui Policlet, **L.** este cel mai vestit sculptor al Peloponesului în sec. 4. Numărul operelor sale — peste 1500 — era celebru din antic., ele fiind răspîndite în marile cetăți din Grecia — Argos, Olimpia, Corint, Teba, Delfi, Rhodos, Lindos, Tarent — sau în Macedonia. Evantaiul tematic al creației sale este impresionant: zei, eroi legendari, suverani și oameni politici, filosofi și poeți, învingători la jocurile olimpice, tineri, copii sau bătrîni, animale; sculpturile lui sînt realizate în toate dimensiunile, de la miniaturi la creații monumentale. A fost singurul sculptor de care s-a lăsat redat, la curtea sa, Alexandru cel Mare. În ciuda presti-

gioasei lui opere, lucrările identificate cu certitudine a-i fi aparținut sînt foarte rare. Au supraviețuit în copii romane „Apoxyomenos" (atlet cu strigiliu), Heracle odihnindu-se („Heracle Farnese"), portrete ale lui Alexandru cel Mare și Socrate. Cu **L.**, toreutica atinge una din culmile ei. **L.** rămîne cel mai îndrăzneț și inovator artist al sec. 4 î.e.n. Creația sa depășește clasicismul și precede marea deschidere a elenismului. El este creatorul unui nou canon, urmărind obținerea de efecte optice prin jocul dimensiunilor; corpul uman apare la **L.** mai alungit, mai suplu, iar capul mai mic. Grija lui pentru detaliu a rămas celebră. Pliniu cel Bătrîn citează afirmația lui **L.** că oamenii trebuie redați, nu cum sînt (teza lui Policlet), ci așa cum ne apar. Prin profundul ecou în epocă, prin deschiderea stilistică operată, **L.** rămîne unul dintre cei mai importanți sculptori ai antic.

LIU BANG (?—194 î.e.n.), împărat chinez, cunoscut sub numele de Gaozu (202—194 î.e.n.). **L.**, reprezentantul unei modeste familii aristocratice, iese victorios din războiul civil izbucnit la moartea primului împărat al Chinei ↑Qin Shi Huangdi (221—210 î.e.n.) și fondează o nouă dinastie, Han de Vest (202 î.e.n.—9 e.n.). Deși **L.** condamnă oficial regimul predecesorului său, el adoptă metode și organe de guvernare ale acestuia, vizînd menținerea unui imp. centralizat.

LIVIA DRUSILLA IULIA AUGUSTA (58 î.e.n. — 29 e.n.), împărătească romană. Căsătorită în 43 î.e.n. cu senatorul Tib. Claudius Nero, **L.** are cu acesta doi copii — viitorul împărat ↑Tiberius (n. 42 î.e.n.) și viitorul general Drusus (n. 38 î.e.n.). În 38 se căsătorește cu Octavian, viitorul împărat ↑Augustus, pe care îl însoțește în toate călătoriile. Inteligentă, energică, ponderată, **L.** are o influență pozitivă la curtea din Roma. Sprijină urcarea pe tron a fiului ei Tiberius (14 e.n.), dar dorința ei de a exercita un rol politic sporit provoacă încordarea relațiilor cu acesta și îndepărtarea ei.

LIVIUS ANDRONICUS (c. 280—c. 200 î.e.n.), primul poet epic și dramatic de limbă latină. Grec originar din Tarent, luat prizonier și

adus ca sclav la Roma după cucerirea orașului natal în 272, **L.** esto ulterior eliberat luînd numele fostului stăpîn, **M. Livius Salinator.** Profesor de greacă și latină, autor fecund, actor în propriile tragedii, **L.** este prima personalitate clar conturată a literaturii latine. Din vasta sa creație realizată după 240 (din care s-au păstrat numai c. 60 de versuri izolate) se cunosc titlurile a 9 tragedii inspirate din ciclul troian *(Achilles, Ajax, Calul Troian)*, din cel al Atrizilor *(Aegisthus, Hermione)* sau din alte teme mitologice *(Danae, Andromeda, Ino* etc.), precum și titlurile a două comedii *(Gladiolus* și *Ludius)*. **L.** este totodată autorul primei traduceri integrale în latină a *Odiseei* (în vers saturnin) care, în pofida limbii arhaice, s-a bucurat de o largă circulație pînă în sec. 1 î.e.n., contribuind la inițierea publicului roman în bogățiile tezaurului cultural elen.

LIVIUS TITUS (59 î.e.n.—17 e.n.), istoric latin. S-a născut și a murit la Patavium (Padova), oraș în care (cu excepția unor ședere la Roma) și-a petrecut cea mai mare parte a vieții, consacrată în exclusivitate scrisului. Lipsit de ambiții politice, atras de retorică și filosofie, **L.** este primul istoric latin important care și-a redactat opera fără o experiență politică și militară personală. În anii 27—25 începe să apară primele cărți din monumentala istorie a Romei la care va lucra pînă la moarte. *Ab urbe condita (De la fundarea Romei)* narează, urmînd modelul vechilor analiști, în 142 de cărți, istoria Cetății Eterne de la începuturile ei mitice pînă la moartea generalului Drusus în Germania (9 î.e.n.). S-au păstrat din ea numai cărțile 1—10 (pînă în 293 î.e.n.), 21—45 (218—167), circa un sfert din volumul inițial, restul fiind cunoscut din rezumatul cărților 46—142 alcătuit în sec. 4. Atașamentul manifest al istoricului se îndreaptă spre epoca de început a republicii; din timpul Gracchilor declinul societății romane (provocat de decăderea morală) este indubitabil; prin această prismă, **L.** salută opera reformatoare a lui Augustus. **L.** nu este un istoric în accepția modernă a cuvîntului; el nu caută să ajungă la izvoarele primare, nu adoptă o poziție critică față de surse, lăsînd de multe ori cititorului opțiunea

în probleme controversate. În primul rînd temă de meditație morală, istoria patriei oferă autorului prilejul de a contura personalitatea poporului roman, subliniindu-i trecutul măreț și demn (printre surse se numără și Ennius), eroismul, tenacitatea, respectul pentru adevăr. Imagine care, grație participării afective a istoricului la evenimentele narate, capacității de individualizare, finețiii sale psihologice, ca și calităților stilistice (amploarea și armonia construcției, solemnitatea evocării) capătă prospețime și culoare, o convingătoare autenticitate. *Ab urbe condita* devine astfel, alături de creațiile lui Vergiliu și Horațiu, un suport ideologic al politicii reformatoare a lui Augustus. De un mare prestigiu din timpul vieții autorului, opera sa a eclipsat și eliminat în sec. următoare creația analisticii anterioare, rămînînd manualul tradițional asupra Romei republicane, din care s-au inspirat poeți, retori, istorici din antic. pînă în epoca modernă. Din Renaștere pînă la începutul sec. 19 **L.** a fost apreciat drept cel mai mare istoric roman.

LONGINUS/LONGINOS/CASSIUS (c.210—273), retor, filolog și filosof grec. Nepot al lui ↑Fronto, **L.** este la Alexandria elevul lui Ammonios Saccas, la Atena, unde revine după îndelungate călătorii și studii, bucurîndu-se de renumele unui savant universal, adevărată „bibliotecă vie". Conducător al celebrei Academii între 250—267, numără printre elevii săi și pe Porfir. În 267 **L.** dă curs, pe neașteptate, unei chemări a ↑Zenobiei și devine sfetnicul ambițioasei regine a Palmyrei, considerat de împăratul ↑Aurelian răspunzător de politica antiromană a cetății caravaniere din deșertul sirian. După cucerirea orașului, **L.** este executat din ordinul împăratului. **L.** este unul dintre ultimii mari învățați ai antic. care mai încearcă să stabilească o punte între filosofie, filologie și retorică. Poziția sa conservator-tradiționalistă de filosof platonician îi aduce porecla de *filarhaios* (iubitor de vechi). În conflict cu ↑Plotin, l-a acuzat pe acesta de a nu fi altceva decît un plagiator al lui Numenios. Autor al unei remarcabile *Techne rhetorike (Tratat de retorică)* păstrată fragmentar, **L.** este însă în primul rînd un reputat filolog, prelegerile sale, *Filologoi homiliai (Discursuri*

filologice, 21 de cărți) sau studiile homerice, *Aporemata Homerika (Dificultăți homerice)*, *Ei filosofos Homeros (Este filosof Homer?)* ș.a. (astăzi pierdute) asigurîndu-i un mare prestigiu în epocă. În ceea ce privește opera lui Platon, atenția lui **L.** s-a îndreptat mai mult asupra stilului și limbii decît a gîndirii filosofice. I s-a atribuit în mod eronat tratatul anonim *Despre sublim (Peri hypsous)*.

LONGOS (a doua jumătate a sec. 2 e.n.), scriitor grec. Nu există date biografice despre autorul romanului bucolic *Daphnis și Chloe* (4 cărți) în care se narează povestea de iubire a celor doi păstori din insula Lesbos. Farmecul și rafinamentul stilistic i-au asigurat cărții un succes statornic începînd din epoca Renașterii.

Considerat fondator al romanului ca specie literară, **L.** se remarcă prin subtila investigare a sufletului adolescentin, lucrarea fiind un exemplu de îmbinare fericită și coexistență a poezici cu proza.

LUCAN/MARCUS ANNAEUS LUCANUS (39—65), poet latin. Originar, ca și Seneca, unchiul său, din Corduba (Hispania), **L.** beneficiază la Roma de excelenți educatori (printre care și filosoful stoic L. Annaeus Cornutus), iar talentul său precoce îl introduce în cercul de prieteni ai lui Nero. Succesul literar rapid, înclinația tot mai pronunțată spre filosofia stoică, îi atrag însă resentimentul împăratului, care-i interzice apariția în recitalurile publice. Participant la conspirația eșuată a lui Calpurnius Piso împotriva lui Nero, **L.** este constrîns să se sinucidă, lăsînd o operă bogată (versuri, proză, drame), în cea mai mare parte astăzi pierdută. S-a păstrat numai creația lui majoră, epopeea istorică *Pharsalia*, începută în anii 62/63 și întreruptă la cartea 10 de moartea timpurie a poetului. Evocînd războiul civil de la trecerea Rubiconului (49) și pînă la bătălia de la Pharsalos (48), **L.** se situează de partea lui Pompei și Cato; stigmatizîndu-l pe Caesar ca tiran, *Pharsalia* devine implicit un deghizat manifest antimonarhic și antineronian. Avînd ca model pe Titus Livius, în calitate de comentator al istoriei recente **L.** dovedește un acut simț psihologic. Deși abuzează de retorică, iar versificația este căutată, prețioasă și artificială, epopeea s-a bucurat de un mare prestigiu pînă în epoca modernă

LUCIAN/LUKIANOS/ din SAMOSATA (c.125—c.190), sofist și scriitor grec. Născut în Siria într-o familie umilă, reușește să urmeze școlile de retorică din Ionia, unde își însușește limba greacă și o solidă cultură. Străbate întreaga lume romană, din Asia Mică pînă în Gallia, ca sofist vagant, ținînd lecții și prelegeri de vorbire. Spre 164 se stabilește la Atena pentru 20 de ani, perioadă în care, abandonînd sofistica, se consacră filosofiei și creației. Reia, pentru scurt timp, viața de retor vagant, este apoi funcționar în administrația Egiptului, unde moare spre sfîrșitul domniei lui Commodus. Opera lui (îi sînt atribuite peste 80 de lucrări din care critica a reținut ca sigure c. 70) cuprinde: exerciții de retorică și conferințe din prima parte a activității *(Pos dei historian syngraphein — Cum trebuie scrisă istoria, Mylas encomion — Elogiul mușchei, Dike phoneenton — Judecata vocalelor* ș.a.), dialoguri (între care cele mai reușite sînt *Theon dialogoi — Dialogurile zeilor* și *Nekrikoi dialogoi — Dialogurile morților)*, scrisori, biografii, pamflete, romane satirice *(Alethes historia — Istoria adevărată)*, epigrame. Spirit incisiv și sceptic, mai mult un diletant rafinat decît cunoscător profund al filosofiei, **L.** este creatorul dialogului satiric ca gen literar, asociind dialogul filosofic cu fantezia comediei lui Aristofan și virulența critică a scriitorilor satirici. Pamfletul și romanul fantastic își găsesc în egală măsură în el un precursor strălucit. Inteligență vie, știe să găsească punctul vulnerabil al tuturor concepțiilor filosofice, atacă cu vervă toate religiile și mai ales superstițiile timpului său (Engels vedea în el un „Voltaire al antic. clasice"), supunînd unei irezistibile ironii deopotrivă oameni și zei. Stilul alert și viu, limbajul batjocoritor în care picanteria și culoarea păstoasă se asociază cu expresia atică de mare finețe, fac din **L.** un maestru incontestabil al prozei satirice. Opera lui, aproape unică în literatura greco-latină ce ne-a parvenit, s-a bucurat de o largă prețuire mai ales începînd din epoca Renașterii. Erasmus l-a avut ca model în *Elogiul nebuniei*, Thomas Morus în elaborarea *Utopiei* sale, iar Rabelais, Swift, Cyrano de Bergerac îi sînt descendenți dintre cei mai reprezentativi.

LUCILIU/CAIUS LUCILIUS (c.180—103 î.e.n.), poet satiric latin. Originar dintr-o familie bogată de rang ecvestru din Suessa Aurunca (Campania), beneficiar al unei alese educații dobîndite probabil la Atena, **L.** a trăit întreaga viață departe de orice magistratură sau activitate publică. Favorit al cercului lui Scipio Aemilianus, l-a însoțit pe acesta, împreună cu Panaitios și Polibiu, la asediul Numanției (134—133 î.e.n.). Reîntors la Roma, începe să publice, din 132, în hexametri dactilici, un număr de 30 de cărți de *saturae* (satire), ridicînd satira la rangul unui gen literar distinct, specific latin. Cele 940 de fragmente, cu 1 350 de versuri păstrate, vădesc un temperament vulcanic, spontan, un simț de observație ascuțit, care împletește ironia necruțătoare la adresa celor mai variate aspecte ale vieții politice, sociale, spirituale contemporane cu lecții de morală, apropiate de înțelepciunea populară. Adesea țintă a săgeților sale sînt corupția, luxul, snobismul unor personalități influente ale epocii, adversare ale familiei Scipionilor. Influența lui **L.** asupra lui Horațiu, Persius, Iuvenal este incontestabilă.

LUCREȚIU/TITUS CARUS LUCRETIUS (96—55 î.e.n.), poet și filosof latin. Nu cunoaștem aproape nimic despre viața lui; din opera sa se întrevede o personalitate puternică, cu convingeri ferme, un temperament pasionat, entuziast, un bun cunoscător al filosofiei grecești. A aparținut probabil unei familii nobiliare care i-a asigurat o educație aleasă. A fost prieten cu C. Memmius, căruia îi dedică poemul epic *De rerum natura (Despre natura lucrurilor*, 6 cărți), care reprezintă unica operă a materialismului antic păstrată integral. Poemul, rămas neterminat, este o expunere cu finalitate morală, într-o formă artistică remarcabilă, a doctrinei lui Epicur, completată cu idei aparținînd lui Xenofon, Parmenide, Empedocle. Spirit riguros materialist și ateist, **L.** dezvoltă cu rar talent teza atomistă, ideea morții sufletului, imposibilitatea intervenției forțelor divine în destinul uman. **L.** a încercat să explice dezvoltarea societății și civilizației umane prin existența unui singur motor — rațiunea. Conștient de dificultățile receptării ideilor filosofice de către publicul larg, **L.** alege forma poetică, în gene-

ral izbutită, dar umbrită de lungi pasaje aride de expunere teoretică, autorul urmărind în primul rînd claritatea didactică a raționamentului. Unic în literatura latină, influențîndu-l puternic pe Vergiliu la compunerea *Georgicelor*, *De rerum natura*, cel mai important poem științific păstrat s-a bucurat de o largă audiență pînă în pragul sec. 20.

LUCULLUS LUCIUS LICINIUS (117—56 î.e.n.), om politic și general roman. Descendent al unei ilustre familii nobiliare (nepot al lui Metellus Numidicus), partizan apropiat al lui L. Cornelius Sulla, pe care, în calitate de quaestor, îl însoțește în 87 în Orient în războiul împotriva lui Mithradates VI, regele Pontului; în anii 86-85, comandă o flotă care operează în bazinul oriental al Mediteranei. Este apoi proquaestor în prov. Asia (85—79), praetor (78), guvernator al prov. Africa (77—76), consul (74). La izbucnirea celui de-al treilea război împotriva lui Mithradates VI (74—63), **L.** este desemnat guvernator al prov. Cilicia, Asia, Bitinia și comandant suprem al forțelor romane din Orient. După victoriile de la Cizic și Lemnos (74), **L.** declanșează în anii 73—70 o ofensivă soldată cu înfrîngerea regatului Pont, apoi se îndreaptă împotriva lui Tigranes II cel Mare, regele Armeniei, care-i acordase azil lui Mithradates. Succesele răsunătoare de la Tigranocerta (69) și Artașata (68), din timpul campaniei în Armenia, nu mai pot fi însă exploatate de **L.**, confruntat cu rebeliuni ale soldaților propriei sale armate, nemulțumită de disciplina severă impusă. În 66 este obligat să-i predea lui Cnaeus Pompeius comanda trupelor, lăsîndu-i acestuia gloria de a pacifica Orientul. Revenit la Roma, **L.** îl sprijină pe Cicero în lupta împotriva lui Catilina (63) și se afirmă ca adversar politic al lui Caesar și Pompeius. Bun organizator și talentat general, **L.** este, în același timp, cel mai bogat cetățean al epocii după Crassus, celebru prin vilele, bibliotecile, grădinile sale din Roma, prin fastul și rafinamentul ospețelor și serbărilor sale, prin atitudinea de generos mecena adoptată față de scriitori și artiști. Autor al unei istorii a Războiului aliaților, redactată în limba greacă.

LUGALZAGGISI, conducător *(ensi)* al orașului sumerian Umma (2360—2350 î.e.n.). **L.**, personalitate energică și ambițioasă, îl atacă și înfrînge pe ↑Urukagina, cîrmuitorul reformator al orașului vecin Lagaș, supune apoi cetățile Uruk, Ur, Larsa, creînd primul stat teritorial din istoria Sumerului; titulatura adoptată de **L.** este cea de „Rege al Urukului și al Sumerului". **L.** repară și extinde sistemul de canale de irigație din S Mesopotamiei, încurajînd dezvoltarea agriculturii. Învins de ↑Sargon I, regele Akkadului, **L.** este sacrificat de acesta într-un templu din orașul Nippur. Documente sumeriene din timpul domniei sale menționează pentru prima dată în istoria Mesopotamiei numele Mării Mediterane.

LYCURGOS→LICURG

LYGDAMIS din NAXOS (?—c.524 î.e.n.), tiran grec. Aristocrat de origine, **L.** devine conducătorul partidei democratice din insulă. Obligat de oligarhie să-și părăsească patria, **L.** îl sprijină pe Pisistrate, întîlnit în Eretria unde era exilat pentru a doua oară, să revină la Atena; la rîndul său, acesta îl ajută să preia puterea în Naxos, unde **L.** introduce un regim autoritar personal. Aliat al lui ↑Policrate, **L.** este izgonit din Naxos în cursul expediției spartano-corintiene din c. 524 î.e.n. îndreptată împotriva tiranului din Samos.

M

MACRINUS MARCUS OPELLIUS SEVERUS (164—218), împărat roman (217—218). Născut în orașul Caesarea din Mauretania, **M.** devine în 212, la capătul unei cariere financiar-administrative, prefect al pretoriului în timpul împăratului ↑Caracalla. În 217, în timpul campaniei din Mesopotamia împotriva parților, inițiază asasinarea lui Caracalla, căruia îi succede, fiind primul reprezentant al ordinului ecvestru care ocupă tronul imperial. Pacea cu statul part este încheiată în condiții relativ nefavorabile. Politica austeră și severă a noului împărat provoacă o reacție de nemulțumire, abil exploatată de Iulia Maesa și de reprezentanții dinastiei Severilor, pentru a declanșa în primăvara anului 218 o rebeliune a armatei din Orient, în vederea reinstalării pe tron a urmașilor lui Septimius Severus și Caracalla. Înfrînt în bătălia de la Antiohia, **M.** este ucis împreună cu fiul său minor, M. Opellius Antonius Diadumenianus (pe care îl ridicase la rang de *august*).

MACROBIUS AMBROSIUS THEODOSIUS (sfîrșitul sec. 4 — începutul sec. 5), scriitor și gramatic latin. Originar din Africa, stabilit la Roma, **M.** aparține cercului lui Q. Aurelius ↑Symmachus, fiind identificat ipotetic cu prefectul pretoriului omonim din Italia (c. 430); Avianus îi va dedica fabulele sale. **M.** este autorul unui comentariu, de pe pozițiile neoplatonismului, la „Visul lui Scipio" cuprins în cartea a VI-a din *De republica (Despre republică)* a lui Cicero — *Commentum ad Ciceronis Somnium Scipionis*, al unei

scrieri despre raporturile vocabularului grec cu cel latin — *De differentiis et societatibus graeci latinique verbi (Despre diferențele și asemănările cuvintelor latine și grecești)*, al unei lucrări cu o largă circulație în evul mediu, concepută în genul simpozionului literar, *Saturnalia*. Cea mai cunoscută dintre creațiile lui **M.**, *Saturnalia* (din care s-au păstrat 7 cărți), abordează probleme de gramatică, filologie, retorică, astronomie, mitologie, medicină, cultură, peste jumătate din volum fiind consacrat lui Vergiliu.

MAGO (?—203 î.e.n.), general cartaginez. Fiul mezin al lui Hamilcar Barcas și fratele lui ↑Hannibal. La izbucnirea celui de-al doilea Război punic (218), **M.** își urmează fratele în Peninsula italică, participă la victoriile cartagineze de la Ticinus și Trebia (217), apoi la marele triumf de la Cannae (216). Între 215—206 luptă în Spania alături de fratele său ↑Hasdrubal, fiind unul dintre artizanii victoriilor cartagineze din 211 împotriva generalilor Cnaeus și Publius Cornelius Scipio, care-și găsesc moartea pe cîmpul de luptă. Înfrînt (206) de P. Cornelius Scipio (viitorul „Africanus") în bătălia de la Ilipa, decisivă pentru soarta posesiunilor cartagineze din Hispania, este obligat să părăsească peninsula. Între 205—203 luptă în Liguria încercînd să declanșeze o răscoală antiromană în această provincie italică. Rechemat în Africa, moare în timpul traversării Mediteranei, în urma rănilor primite.

MAHAPADMA NANDA, rege al statului indian Magadha (sec. 4 î.e.n.). **M.**, fondatorul noii dinastii Nanda, continuă politica expansionistă inițiată de precursorii Bimbisara și Ajatasatru, urmărind să facă din Magadha cel mai puternic stat al Indiei septentrionale. **M.** reorganizează administrația și finanțele creînd pentru prima dată o armată permanentă în India antică. La curtea dinastiei Nanda a trăit, potrivit tradiției, celebrul gramatic ↑Panini.

MAHAVIRA VARDHAMANA (c.549—c.477 î.e.n.), reformator religios indian. Originar din Regatul Magadha (astăzi statul Bihar), **M.** („Marele erou"), contemporan al lui ↑Buddha, este fondatorul unui curent filosofic-religios constituit în sînul brahmanismului ca o reacție la adresa acestuia. Noua doctrină — jainismul —,

al cărei nume provine de la alt epitet al fondatorului — Jinna („Biruitorul") —, se grefează pe străvechile tradiții de asceză indiene urmărind salvarea sufletului supus inexorabilelor legi *karma*. Îndepărtarea impurităților care murdăresc sufletul, împingîndu-l spre reîncarnările succesive și împiedicîndu-l să atingă viața eternă, se poate realiza prin respectarea „celor trei juvaere" —„dreapta credință, dreapta cunoaștere și dreapta purtare". Mijloacele mîntuirii sînt, potrivit jainismului, autoperfecționarea morală și asceza riguroasă; membrii erau obligați la un vegetarianism sever, fiindu-le interzisă exercitarea oricărei meserii care să implice uciderea de animale, insecte sau oameni *(ahisma)*. La începutul mileniului 1 e.n. jainismul s-a separat în două curente — digambara și shvetambara, astăzi numărînd c.3 mil. de adepți, îndeosebi în statul indian Gujarat.

MANETHON din SEBENNYTOS (sec. 3 î.e.n.), istoric egiptean. Preot la Heliopolis, **M.** a scris pentru greci, la solicitarea suveranului lagid Ptolemeu II, o istorie a Egiptului în 3 cărți în limba greacă, de la întemeierea statului pînă la dinastia a 30-a. Din *Aigyptiaka*, folosită (și deformată în ceea ce privește cronologia dinastiilor faraonilor) de istoriografia iudee și de cea creștină, nu s-au păstrat decît o serie de fragmente. Lui **M.** i-au fost atribuite și o serie de lucrări privind cultul și religia egipteană.

MANI (c.216—c.276), reformator religios persan, fondatorul maniheismului. Crescut într-o familie nobiliară din Ctesifon, **M.** aparține un timp, în tinerețe, unei secte gnostice din S Babiloniei, apoi, probabil, unei comunități creștine de la Susa; o călătorie în N Indiei îi prilejuiește cunoașterea budismului și jainismului, iar întîlnirea cu suveranul sasanid ↑Șapur I în 242 îl încurajează în hotărîrea sa de a propovădui o nouă religie. Succesul repurtat determină reacția preoțimii mazdeiste, sub a cărei presiune Bahram I (273—276), succesorul lui Șapur I, decide încarcerarea lui **M.**, care moare în temniță. Persecuțiile la care au fost supuși adepții învățăturii lui au contribuit la rapida ei proliferare în întregul Imp. Roman, în Armenia, Asia Centrală și China. Combătut ferm

de toate religiile din cauza exclusivismului său, maniheismul a supraviețuit în sec. 6 doar sub forma unor mici comunități în Occidentul Europei (unde va influența ereziile priscilianismului și bogomilismului); în răsărit, confruntat cu budismul și islamismul, a sucombat. Pentru scurt timp a devenit religie de stat în Regatul Uigur (763—814). Doctrina maniheistă, etapă finală a gnosticismului, a realizat un sincretism al gîndirilor religioase persană, babiloniană, creștină, iudee și indiană; preocupat în primul rînd de întrebări privind originea lumii, a sufletului și corpului, a binelui și răului, **M.** s-a concentrat asupra problemei salvării sufletului. Religie a ispășirii și răscumpărării în care mitul dualității furniza rațiunea fundamentală pentru o etică ascetică, maniheismul a reprezentat o încercare de a răspunde profundelor frămîntări ale epocii.

MANILIUS MARCUS (sec. 1 î.e.n. — sec. 1 e.n.), poet latin. Nu există date biografice asupra autorului poemului didactic *Astronomika (Astronomicele)*. Redactat în 5 cărți, întrerupt brusc la începutul cărții a 6-a, poemul lui **M.** face parte din seria tratatelor științifice scrise în versuri, după modelul lui ↑Aratos, în literatura greacă și al lui ↑Lucrețiu în literatura latină. Adept al concepției stoice, **M.** a creat o operă nu lipsită de valoare, al cărei limbaj riguros dovedește o abilă stăpînire a tehnicii hexametrului.

MARBOD / MAROBODUUS (c.18 î.e.n. — 37 e.n.), conducător marcoman. Principe al tribului germanic al marcomanilor, **M.** este în copilărie ostatic la Roma, unde este educat în preajma împăratului Augustus (care îl aprecia în mod deosebit). Revenit în regiunile natale, migrează cu neamul său din S Germaniei în Boemia, punînd aici bazele unui regat „barbar" (c. 9 e.n.). Conducător al primului mare regat germanic, **M.** unește sub autoritatea sa și triburile quazilor, longobarzilor, semnonilor și hermundurilor. Hotarele „statului" său se întindeau de la Dunărea superioară la Oder și Elba, **M.** dispunînd de o forță armată de 70 000 de pedeștri și 4 000 de călăreți. După victoria lui ↑Arminius asupra legatului roman **P.** Quinctilius Varus în Pădurea Teutoburg (9 e.n.), **M.** refuză ali-

anța propusă de principele cherusc împotriva Romei. În urma eșecului în conflictul cu Arminius (c. 17 e.n.) și a frămîntărilor interne din regat, **M.** este constrîns să se refugieze în 19 e.n. în Imp. Roman, unde va și muri la Ravenna.

MARCELLUS EMPIRICUS (c. 400), scriitor latin. Originar din Burdigala (Bordeaux), înalt funcționar imperial în Gallia, **M.** este autorul unei scrieri medicale, *De medicamentis*, colecție de c. 2 500 de rețete (avînd ca principală sursă pe Pliniu cel Bătrîn). Lucrare de neprofesionist, colecția lui **M.**, lipsită de valoare științifică, constituie totuși un izvor prețios pentru studiul latinei vulgare.

MARCUS AURELIUS (121—180), împărat roman (161—180), filosof și literat. M. Annius Verus (numele purtat înainte de a ocupa tronul) s-a născut la Roma într-o familie senatorială de origine hispanică și este adoptat în 130, din inițiativa lui Hadrian, de către Antoninus Pius (cu a cărui fiică Faustina se căsătorește în 145). **M.** beneficiază de o aleasă educație, printre dascălii săi numărîndu-se renumiții retori Fronto și Herodes Atticus și stoicul Q. Iunius Arulenus Rusticus, sub a cărui influență se consacră, după 146, filosofiei. După urcarea pe tron, **M.** îl asociază la domnie, în calitate de coîmpărat, pe L. Aurelius Verus (m. 169). În timpul lui **M.** echilibrul și stabilitatea relativă a principatului iau sfîrșit, se fac simțite primele simptome ale puternicei crize a sec. 3. Întreaga sa domnie este dominată de efortul militar al Imp. de a respinge atacurile de la hotare, în Orient, dar îndeosebi pe limesul danubian și renan. În războiul romano-part (162—166), generalii Statius Priscus și Avidius Cassius redobîndesc controlul asupra Armeniei (164) și cuceresc Edessa, Seleucia și Ctesifonul (165), pacea încheiată statuînd Armenia și Osroëne ca regate clientelare Romei. Ciuma adusă de legiunile romane din Orient, cea mai distrugătoare epidemie cunoscută de principat pînă la această dată, pustiește timp de două decenii Imp. O invazie a quazilor și marcomanilor în N Italiei declanșează cele două războaie marcomane (167—175 și 177—180). În 175, știrea falsă a morții lui **M.** declan-

șează uzurparea generalului Avidius Cassius, guvernatorul prov. din Orient, ucis după trei luni de propriii lui soldați. În timpul războaielor marcomane, împăratul filosof scrie culegerea de cugetări stoice *Ta eis heauton (Către sine însuși*, 12 cărți, în limba greacă), care îl impune ca un reprezentant de seamă al stoicismului târziu și totodată o personalitate cu totul distinctă în galeria împăraților romani. Moare de ciumă la 17 martie 180 în castrul de la Vindobona (Viena), în timpul luptelor de pe limesul dunărean, după ce își asociase în 177 la domnie în calitate de *augusț* pe fiul său, Commodus.

MARDONIOS (?—479 î.e.n.), general persan. Nepot și ginere al regelui ↑Darius I, **M.** contribuie la pacificarea Ioniei după eșecul răscoalei antipersane (494) și întreprinde în 492 î.e.n. o primă expediție, de-a lungul coastelor Mării Egee, împotriva Greciei. Rezistența triburilor trace și distrugerea, de către o furtună, a flotei la Muntele Athos îl constrîng pe **M.** să se limiteze în această primă campanie la consolidarea stăpînirii persane în Tracia. După opinia lui Herodot, **M.** a fost inspiratorul marii expediții a lui Xerxe I împotriva Greciei. În toamna anului 480, după eșecul de la Salamina și întoarcerea suveranului persan în Asia, **M.** este numit comandant suprem al forțelor rămase în Tesalia. În anul următor recucerește și distruge Atena, dar este înfrînt de armata unită a grecilor în bătălia de la Plateea, unde își găsește și moartea.

MARIUS CAIUS (157—86 î.e.n.), om politic și general roman. Născut într-o familie de cavaleri din Cereatae (în apropiere de Arpinum), **M.** participă în armata lui Scipio Aemilianus la asediul Numantiei (134—133), devine tribun al plebei (119), praetor (115), apoi guvernator al Hispaniei Ulterior (114); în 109 îl însoțește, în calitate de legat, pe Q. Caecilius Metellus în Africa de Nord, în războiul împotriva lui Iugurtha. Împotriva voinței lui Metellus (reprezentant de frunte al aristocrației senatoriale), **M.** candidează și dobîndește în 107 consulatul și totodată comanda supremă în războiul iugurthin pe care îl încheie victorios în 105. În condițiile

agravării pericolului germanic la hotare, **M.** ocupă an de an, între 104 și 100, consulatul. În perioada 107—101 el realizează cea mai profundă reformă a armatei romane din epoca republicană, soldată cu metamorfoza ei într-o armată permanentă, profesionistă, semimercenară, instrument al ambițiilor generalilor în lupta pentru putere. Prin victoriile repurtate în Gallia Narbonensis, la Aquae Sextiae (102), și pe pămîntul italic, la Vercellae (101), **M.** înfrînge forțele teutonilor, apoi pe cele ale cimbrilor, fapt care îi aduce o poziție predominantă în stat, fiind salutat ca cel de-al treilea fondator al Romei. *Homo novus*, ambițios, general talentat, organizator remarcabil, dar om politic versatil, **M.** se apropie în anii 103—100 de poziția popularilor conduși de tribunul Saturninus, pentru a obține distribuirea loturilor de pămînt promise veteranilor săi. În anul 100, în timpul luptelor de stradă dintre optimați și popularii conduși de Saturninus și Glaucia, **M.**, în calitate de consul, dă curs unui *senatus consultum ultimum*, încarcerîndu-i pe conducătorii plebei care sînt apoi uciși. Conflictul cu L. Cornelius Sulla (fostul său locotenent în timpul războiului împotriva lui Iugurtha) se adîncește în 88, cînd **M.** obține, pe baza deciziei lui P. Sulpicius Rufus, comanda armatelor din Orient în războiul împotriva lui Mithradates VI. Sulla inițiază marșul său asupra Romei, obligîndu-l pe **M.** și pe partizanii săi populari să se refugieze în Hispania și Africa (87). Rechemat în Italia de către Cinna, după plecarea lui Sulla în Orient, **M.** debarcă în Etruria, cucerește Roma, fiind ales consul pentru a 7-a oară. Moare la 13 ianuarie 86, în timpul pregătirilor pentru campania din Răsărit.

MARȚIAL/MARCUS VALERIUS MARTIALIS (c. 40—c. 103), poet latin. Originar din orașul spaniol Bilbilis, descinde la 24 de ani la Roma unde, devenit poet popular, frecventează oamenii de litere ai vremii (Lucan, Seneca, Juvenal, Quintilian, Pliniu cel Tînăr Silius Italicus), beneficiind de favorurile lui Titus și Domițian (care-i acordă și accesul în rangul ecvestru). În urma eșecului de a dobîndi bunăvoința împăraților Nerva și Traian, părăsește în anul 98 Roma și se reîntoarce în orașul natal. Cu Marțial, cel mai de

seamă epigramist al Romei antice, acest gen literar atinge forma sa clasică. **M.** este autor a 14 cărți de epigrame publicate între 85—102, al unei compoziții *(Liber spectaculorum)* dedicate inaugurării Coliseului în anul 80 și a 2 culegeri de închinări ce însoțeau cadourile dăruite la saturnalii *(Xenia* și *Apophoreta*, 84/85). Evantaiul tematic, ca și metrica epigramelor sale sînt de o mare varietate. Ironia mușcătoare, izvorîtă dintr-o observație fină și exactă a peisajului uman atît de pestriț și pitoresc al Romei, vizează defectele umane (zgîrcenia, setea de glorie, lingușeala), întregi categorii profesionale (filosofii, avocații, medicii, artiștii) sau sociale (senatori, cavaleri, ofițeri, paraziți, recent îmbogățiți). Opera lui **M.** s-a bucurat de o constantă apreciere din antic. pînă în sec. 19.

MASINISSA/MASSINISSA (c. 240 — 148 î.e.n.), rege al Numidiei (207 — 148 î.e.n.). Fiu al lui Gaia, principele masiliilor — trib nomad din E Numidiei —, **M.** este educat la Cartagina, participînd din 212, în calitate de comandant de cavalerie, pe frontul din Hispania, la luptele celui de-al doilea Război punic. După victoria romană de la Ilipa (206), atras de P. Cornelius Scipio, abandonează tabăra cartagineză. Înfrînt de către rivalul său Syphax în tulburările dinastice izbucnite în Numidia la moartea lui Gaia (207), **M.** se alătură în 204 lui Scipio, debarcat în Africa de Nord, și joacă un rol important în lupta pentru Utica, în înfrîngerea și capturarea lui Syphax (203) și în calitate de comandant al cavaleriei, în bătălia decisivă de la Zama (202) încheiată cu înfrîngerea lui Hanibal. La sfîrșitul celui de al doilea război punic (201), ca aliat al Romei, **M.** își extinde stăpînirea asupra celei mai mari părți a Numidiei, punînd bazele unui stat de sine stătător, organizat după modelul monarhiilor elenistice. În următoarea jumătate de veac, **M.** a reușit să-și extindă continuu hotarele regatului în dauna posesiunilor cartagineze, obținînd, grație arbitrajelor favorabile ale Romei din anii 195, 193, 182, 172 și 153 cîștig de cauză. Ocuparea orașului Thugga și a regiunii „Campi Magni" în 150 a determinat Cartagina să-i declare război, eveniment care a servit Romei ca pretext pentru declanșarea celui de-al treilea Război punic (149 — 146). Militar

viteaz și talentat, diplomat abil, **M.** a reușit să unească politic numeroasele triburi numide, pînă atunci nomade, a promovat o agricultură înfloritoare, a sprijinit ridicarea de orașe și a încurajat dezvoltarea culturii impunîndu-se drept cea mai importantă personalitate din istoria poporului său. La moartea lui **M.**, regatul a fost împărțit între Micipsa, Gulussa și Mastanabal, fiii săi.

MATATIA/MATTATHIAS/ din MODEIN (? — 166 î.e.n.), preot iudeu. **M.** se opune politicii de elenizare forțată impusă de Antiochos IV, suveranul Regatului Seleucid (167), inițiind în Iudeea o mișcare de guerilă, continuată de fiii săi Iuda Macabeul, Ionatan și Simon. Întemeietorul familiei Hasmoneilor sau Macabeilor.

MATHOS (? — 238 î.e.n.), conducător al răscoalei mercenarilor cartaginezi din Africa de Nord (241 — 238). Libian de origine, **M.** luptă ca mercenar în Sicilia în primul război punic (264 — 241). Imposibilitatea Cartaginei înfrînte de a plăti mercenarilor repatriați în Africa solda datorată declanșează o puternică răscoală a acestora, la care se raliază triburi libiene și chiar unele orașe punice (Utica, Hippo Diarrhytus) nemulțumite de hegemonia metropolei; **M.** și grecul Spendios sînt aleși comandanți supremi de cei 70 000 de răsculați. În ciuda unor succese inițiale, **M.** este constrîns să abandoneze asediul Cartaginei, fiind apoi înfrînt, capturat și executat la Cartagina, la capătul unui sîngeros război, de ↑Hamilcar Barcas. Erou al romanului lui G. Flaubert, *Salammbô*.

MAUSOL/MAUSSOLLOS (? — 353 î.e.n.), satrap al Cariei (377 — 353 î.e.n.). Deși nominal subordonat suveranilor ahemenizi, **M.** a guvernat independent Caria, acționînd cu multă abilitate în contextul frămîntărilor interne ale Imp. Persan, sprijinind cînd autoritatea centrală, cînd tendințele centrifuge ale satrapilor. În 357 a sprijinit cetățile grecești care au părăsit cea de-a doua Ligă Delio-Atică aflată sub hegemonia atenian㠗 Chios, Byzantion, Rhodos, Cos, — ultimele două recunoscîndu-i apoi suzeranitatea. A fost un celebru mecena al literelor și artelor grecești, guvernarea lui anticipînd și prefigurînd domniile suveranilor elenistici. A mutat reșe-

dința princiară de la Mylasa la Halicarnas, oraș pe care l-a reconstruit între 370 — 365 și l-a împodobit cu somptuoase monumente. Sora și soția sa, ↑Artemisia II, i-a continuat planurile, înălțînd după moartea sa un grandios monument funerar la Halicarnas (de unde și termenul modern de mausoleu), devenit unul dintre cele 7 minuni ale lumii antice.

MAXIMIAN/MARCUS AURELIUS VALERIUS MAXIMIANUS (c. 240 — 310), împărat roman (286 — 305). Născut în apropiere de Sirmium (Pannonia), într-o familie de țărani săraci, **M.** care își începe cariera ca simplu soldat, urcă în cadrul ierarhiei militare în timpul domniilor lui Aurelian și Probus. La 1 aprilie 285 este desemnat de ↑Dioclețian *cezar*, iar la 1 aprilie 286 *august* și coîmpărat, încredințîndu-i-se administrarea și apărarea prov. occidentale. Cognomenul *Herculius* ce i se acordă marchează subordonarea sa față de Dioclețian, care își atribuie pe acela de *Iovius*. **M.** respinge, la granița Rinului, atacurile alamanilor, burgunzilor, francilor și herulilor, reprimă mișcarea bagauzilor din Gallia (286 — 288), consolidează limesul african amenințat de triburile nomade. În cadrul sistemului tetrarhiei instituit la 1 martie 293 de Dioclețian, **M.** administrează din Mediolanum Italia și Africa, avînd în subordine pe *cezarul* Constantin Chlorus care, din Trier, răspunde de securitatea Galliei, Spaniei și Britanniei. La 1 mai 305, sub presiunea lui Dioclețian, **M.** abdică împreună cu acesta la Mediolanum, redevenind persoane particulare. După urcarea pe tron, la Roma, a fiului său Maxentius (306), **M.** reintră în 307 în viața politică proclamîndu-se *august*. La conferința de la Carnuntum din noiembrie 308 renunță la titlul său, dar în 310 se proclamă împărat la Arelate (Arles), în Gallia. Intrat în conflict cu Constantin cel Mare este înfrînt de acesta și constrîns să se sinucidă la Massalia (Marsilia).

MAXIMIN DAIA/CAIUS VALERIUS GALERIUS MAXIMINUS DAIA (? — 313), împărat roman (309 — 313). Născut, ca și unchiul său Galerius, într-o familie de țărani din Illyricum, **M.** este ridicat în cadrul celei de-a doua tetrarhii (1 mai 305) la rang de *cezar*, încredințîndu-i-se guvernarea Egiptului și a prov. din Asia de la

S de Munții Taurus. În 309 impune recunoașterea sa ca *august*, iar la moartea lui Galerius (311) ocupă întregul Orient pînă la Hellespont. Aplicarea de către **M.** a edictelor anticreștine promulgate de Dioclețian s-a făcut cu o severitate rămasă proverbială. În conflictul armat care-l opune lui ↑Licinius, **M.** este înfrînt în bătălia de la Adrianopol (30 aprilie 313) și moare în cursul verii în orașul Tarsus din Asia Mică.

MAXIMIN TRACUL/CAIUS IULIUS VERUS MAXIMINUS THRAX (c.173 — 238), împărat roman (235 — 238). Originar dintr-o familie de țărani din Tracia, renumit pentru statura sa și forța fizică herculeană, **M.** urcă treptele ierarhiei militare romane de la simplu soldat (sub Septimius Severus) la *praefectus tironibus* (prefectul recruților) la granița Rinului, însărcinat în 234 de împăratul Severus Alexander cu pregătirea războiului împotriva alamanilor. Legiunile din Germania îl proclamă împărat în primăvara anului 235, după asasinarea lui Severus Alexander la Mogontiacum (Mainz). **M.** nu solicită recunoașterea sa de către senat și nu poposește, în scurta sa domnie, niciodată la Roma. Sprijinindu-se exclusiv pe armată (cu el este inaugurată practic epoca „împăraților soldați"), **M.** duce o politică fiscală apăsătoare, resimțită îndeosebi de păturile bogate latifundiare și municipale, pentru satisfacerea necesităților impuse de campaniile sale militare: în 235, în Germania de la E de limes, împotriva alamanilor, iar în 236/237, împotriva dacilor liberi și sarmaților de la Dunărea mijlocie (cu această ocazie adoptă titlurile triumfale *Dacicus Maximus* și *Sarmaticus Maximus*). Persecuția pe care o declanșează în 235 împotriva clerului creștin marchează noua atitudine, intransigentă, a autorităților romane față de această religie, pînă acum tolerată. Nemulțumirile provocate de guvernarea lui răbufnesc în 238 în prov. Africa într-o puternică răscoală, urmată de proclamarea lui M. Antonius ↑Gordianus Sempronianus și a fiului său ca împărați, recunoscuți în scurt timp și de senatul și poporul din Roma. Pătruns cu armata în N Italiei, **M.**, împreună cu fiul său C. Iulius Maximus (*cezar* din 235), sînt uciși

de proprii soldați, nemulțumiți de prelungirea asediului orașului Aquileia.

MECENA/CAIUS CILNIUS MAECENAS (c.70 — 8 î.en.), om politic și scriitor latin. Originar dintr-o bogată familie de rang ecvestru din Arretium (Etruria), **M.** se alătură în 43 triumvirilor, luptă la Philippi (42), devenind după anul 40 unul dintre consilierii apropiați ai lui Octavianus, însărcinat cu misiuni diplomatice dificile (pe lîngă Sextus Pompeius, Marcus Antonius) sau cu asigurarea ordinii la Roma și în Italia în absența *princeps*-ului. După eșecul conspirației lui Varro Murena (23) își pierde influența de la curte. Autor de dialoguri *(Volures — Păsările, Origo gemmaeum — Originea pietrelor prețioase)*, de elegii în genul lui Catul, de epigrame, satire *(Prometheus)*, lipsite de reale calități literare, **M.** și-a dobîndit celebritatea grație generosului sprijin acordat oamenilor de artă și litere grupați în cercul creat de el la Roma (Vergiliu, Horațiu, Properțiu, Aemilius Macer, Domitius Marsus ș.a.). Numele său a devenit încă din antic. sinonim cu cel de iubitor și promotor al culturii.

MEGACLE/MEGAKLES (sec. 6 î.e.n.), om politic atenian din familia Alcmeonizilor. Căsătorit cu Agariste, fiica tiranului Clistene din Sikyon (575 î.e.n.), **M.** este tatăl reformatorului democrat Clistene — socrul lui Xanthippos, bunicul lui Pericle și străbunicul lui Alcibiade. Conducător al partidei proprietarilor funciari (a paralilor) la Atena, după lovitura de stat eșuată a lui Damasias (583/582), **M.** este inițial adversarul lui ↑Pisistrate, acceptînd apoi revenirea acestuia din exil (556), cu condiția căsătoriei tiranului cu fiica sa Coesyra; la scurt timp intră din nou în conflict cu Pisistrate, obținînd exilarea acestuia pentru a doua oară. Exilat, după preluarea puterii la Atena, de către Pisistrate, părăsește definitiv Attica.

MEGASTENE/MEGASTHENES (sec. 4 — 3 î.e.n.), diplomat, etnograf și geograf grec. Originar din Ionia, sfetnic al satrapului Arachosiei Sibyrtios, **M.** este trimis în jurul anului 300 î.e.n. ca sol al lui Seleucos I Nicator la curtea suveranului indian ↑Ciandragupta de

la Pataliputra, zăbovind, cu întreruperi, aproape un deceniu în India. Opera sa *Indika* (4 cărți), mult comentată și citată, stă la baza imaginii lumii greco-romane asupra subcontinentului indian. Plecînd de la literatura contemporană, împletind cele văzute cu informații culese din surse autohtone, **M.** prezintă geografia, fauna, flora, etnografia (cartea I), orașele, administrația, obiceiurile (cartea II), societatea, filosofia (cartea III), arheologia, miturile, istoria (cartea IV), receptînd totul cu ochiul elenului curios. Din lucrare, astăzi pierdută, s-au păstrat o serie de fragmente la Diodor din Sicilia, Strabon, Pliniu cel Bătrîn și Arian.

MEIDIAS (a doua jumătate a sec. 5 î.e.n.), olar grec. Numele lui a fost atribuit în epoca modernă și pictorului care a decorat ceramica produsă de atelierul său din Attica între anii 420 — 400 î.e.n. **M.** este un virtuoz al desenului (tema predilectă — femeia), arta lui reprezentînd apogeul rafinamentului și conștiinței de sine a picturii ceramice elene. Dintre cele 21 de vase și 10 fragmente care-i sînt atribuite se distinge „Răpirea Leucipiadelor", păstrată la Londra.

MEMNON din RHODOS (? — 333 î.e.n.), general grec. Comandant de mercenari în slujba regelui Persiei, **M.** devine în 336 conducătorul cavaleriei ahemenide care lupta cu succes împotriva corpului expeditionar macedonean condus de Parmenion. La începutul campaniei lui Alexandru cel Mare împotriva Imp. Persan (334), **M.** a încercat zadarnic să convingă satrapii persani de necesitatea aplicării tacticii pămîntului pîrjolit. Luptă la Granikos, apoi apără Miletul și Halicarnasul; în 334 este numit comandantul corpului expeditionar persan care atacă coasta Greciei în speranța declanșării unor răscoale antimacedonene în cetățile elene. Debutează cu succes cucerind insulele Chios și Lesbos, dar moare subit în vara anului 333. Singurul adversar periculos întîlnit de Alexandru cel Mare la începutul campaniei sale din Persia Ahemenidă.

MENANDRU/MENANDROS (342 — 293 î.e.n.), poet dramatic grec. S-a născut la Atena, într-o familie aristocratică. A fost elevul lui Teofrast (succesorul lui Aristotel la conducerea Lyceum-ului), de la care dobîndește metoda de investigație psihologică pe care o

va folosi mai tîrziu cu succes în piesele sale. Şi-a însuşit cultura dramatică atît prin studiu cît şi prin experienţa proprie, făcîndu-şi ucenicia pe lîngă vestitul comediograf Alexis, unchiul său. A fost contemporan cu Epicur şi Zenon, precum şi cu Demetrios din Faleron, de a cărui protecţie a beneficiat. A debutat în anul 321 cu piesa *Orge (Mînia)*. A scris c.100 de piese, obţinînd, de-a lungul carierei sale, 8 victorii la concursurile dramatice. Descoperirea unor fragmente masive din opera sa la sfîrşitul sec. 19 a permis o evaluare mai amplă şi o cercetare mai completă a acesteia. Dacă în piesele de tinereţe *(Samia — Fata din Samos, Dyskolos — Ursuzul, Perikeiromene — Fata cu cosiţa tăiată)* se mai pot observa elemente specifice comediei vechi, piesele de maturitate precum *Misoumenos (Îndrăgostitul detestat), Aspis (Scutul), Sikyonios (Omul din Sikyon), Epitrepontes (Împricinaţii)* îl recomandă pe **M.** ca întemeietorul comediei noi, esenţial deosebită de fazele anterioare pe care le-a cunoscut evoluţia acestui gen. Transformînd atît structura, cît şi esenţa comediei (**M.** a scris în primul rînd pentru scenă şi apoi pentru lectură), el a introdus ca element organic în centrul acţiunii intriga iubirii. Coordonata fundamentală a literaturii elenistice — dezvăluirea universului lăuntric al omului — constituie şi trăsătura principală a comediilor lui **M.** Surprinzînd viaţa sufletească în toată complexitatea ei, **M.** îşi alege personaje din toate categoriile sociale, încercînd să le fixeze în tipuri şi caractere rămase celebre *(Heros — Eroul, Kolax — Linguşitorul, Georgos — Ţăranul, Koniazomenai — Otrăvitele* etc.). Imitat de Plaut şi Terenţiu, care i-au adaptat în latină unele piese, preferat de mulţi dintre scriitorii latini (Cicero, Caesar, Ovidiu), influenţînd constant creaţia dramatică a autorilor moderni, **M.** este, după expresia lui Goethe, „singurul om care ar fi potrivit să se compare cu Molière".

MENANDRU/MENANDROS (? — c.130 î.e.n.), rege al Bactriei (c.155 — c.130 î.e.n.). **M.** a purtat numeroase campanii în India extinzînd hotarele răsăritene ale statului; a încurajat religia budistă (în tradiţia indiană, este cunoscut sub numele de Minadra şi Milinda). Domnia sa constituie ultima epocă de înflorire a Rega-

tului elenistic greco-bactrian, care se destramă apoi sub loviturile triburilor sacilor și sciților veniți din nord.

MENES (c. 3100 î.e.n.), faraon egiptean. **M.** este considerat de tradiția antică primul faraon al celei dintîi dinastii, creatorul statului egiptean centralizat în urma unificării celor două regate rivale din Valea Nilului — Egiptul de Sus și Egiptul de Jos; **M.** ar fi fondat apoi orașul Memfis, stabilind aici noua capitală a statului. Nu posedăm pînă astăzi nici un document arheologic care să confirme această tradiție; o serie de cercetători l-au identificat pe **M.** cu faraonul Narmer (atestat pe o paletă descoperită la Herakleopolis), sau cu Horus Aha.

MENG ZI/ în latină **MENCIUS** (c. 372 — c. 289 î.e.n.), filosof chinez. Originar din principatul Lu, **M.** aparține unei familii nobiliare, călătorește mult, fără a dobîndi însă o influență politică notabilă la curțile regale în epoca cunoscută sub numele de „Perioada regatelor combatante". Retras din vîrtejul vieții publice, el redactează, potrivit tradiției, cele 7 cărți ale lucrării cunoscute sub numele de *Mengzi* (culegere de aforisme și dialoguri), creație devenită una dintre cele 4 cărți clasice ale confucianismului. Alături de ↑Xunzi, contemporanul său mai tînăr, **M.** este cel mai de seamă reprezentant al confucianismului de la întemeierea sa; tezele lor sînt adesea însă diametral opuse. **M.** afirmă neabătut virtuțile morale în politică și credința sa în om. Tezele sale etice și politice se bazează pe accepția esenței bune a naturii umane, calitate înnăscută pe care individul și-o poate apăra prin educație de pericolele societății. **M.** dă o descriere a naturii omului mai precisă decît fondatorul doctrinei, conferind însă confucianismului o dimensiune mistică.

MENKAURE→MIKERINOS

MENIP/**MENIPPOS**/ **din GADARA** (sec. 3 î.e.n.), filosof și prozator grec. Nu posedăm nici o informație sigură asupra vieții sale. Diogene Laërțiu menționează o antologie a scrierilor sale în 13 cărți — *Nekyia (Scene din infern)* — cuprinzînd povestiri, parodii mitologice, pseudo-dialoguri socratice (amestec de proză și versuri) în care **M.**, în lumina tezelor filosofici cinice, ironizează prostia ma-

selor și vanitatea filosofilor, credințele în zei, lăudînd viața simplă. Apreciat și imitat de Varro *(în Saturae Menippaeae)*, de Petronius, Seneca (în *Apokolocyntosis*), Apuleius din Madaura, Lucian din Samosata, Boethius ș.a.

MENTUHOTEP, numele a 4 faraoni ai dinastiei a II-a (2133 — 1991 î.e.n.).

MENTUHOTEP II, faraon (2060 — 2009 î.e.n.). Conducător al Egiptului de Sus cu centrul la Teba, **M.** reușește, după 20 de ani de domnie, să învingă Egiptul de Jos cu centrul la Herakleopolis, realizînd cu energie, după aproape două sec., din nou unitatea statală a Egiptului, punînd bazele Regatului Mijlociu. Numele său este citat și slăvit, alături de cele ale lui ↑Menes și ↑Ahmosis, printre unificatorii țării.

MENUA, suveran al Regatului Urartu (855 — 790 î.e.n.). Fiu și succesor al lui ↑Ispuini, **M.** perfecționează sistemul de administrare al prov., inițiază un vast program de construcții civile (temple, palate, canale de irigație) și militare (sistem de fortărețe la hotare). De o atenție deosebită beneficiază Tușpa, capitala statului, al cărei sistem defensiv este întărit și care este dotată acum cu un monumental apeduct care aduce apa potabilă de la o distanță de 80 de km. **M.** continuă expansiunea statului spre N prin cucerirea reg. din S lacului Urmia, populată de triburile manelor, și spre SV, prin supunerea Regatului Melitene de la V de Eufrat.

MERNEPTAH/MINERTAH/, faraon al Regatului Nou, din dinastia a 19-a (1236 — 1223 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Ramses II, **M.** respinge, în V Deltei, o mare invazie a triburilor libiene sprijinite de elemente ale „popoarelor mării". Întreține relații bune cu Regatul Hitit. Din timpul domniei sale datează prima mențiune a numelui de Israel, referindu-se probabil la un trib din Palestina. După dispariția sa statul cunoaște o perioadă de instabilitate, 6 faraoni se succed în numai 18 ani.

MEROVEU/MEROVECH, MEROWIG/, rege al francilor (c. 448 — c. 457). Potrivit tradiției, **M.**, conducător al francilor salieni din NE

Gallici, fiu prezumtiv al lui †Chlodion, a dat numele său dinastiei Merovingiene care a condus Regatul franc pînă în 751. Potrivit tradiției, ar fi participat alături de †Aëtius la bătălia de pe Cîmpiile Catalaunice împotriva lui Attila (451). Primele informații despre **M.** apar abia în cronicile sec. 7 — 8, fapt care a determinat numeroși istorici să se îndoiască de existența sa istorică.

MESANEPADA/MESANNEPADDA/, rege al orașului sumerian Ur (c. 2500 î.e.n.). **M.**, una din primele personalități din istorie al căror nume ni s-a transmis, este întemeietorul primei dinastii din Ur, epocă de înflorire economică și culturală a acestui important centru din Sumer.

MESILIM, rege al orașului sumerian Kiș (c. 2600 î.e.n.). **M.** este una din primele personalități din istorie al căror nume ne-a fost transmis de izvoarele antice. În timpul guvernării sale orașul Kiș își subordonează cetățile vecine Umma și Lagaș (sau joacă rolul de arbitru în conflictele dintre acestea).

MESROP MAȘTOȚ (361 — 440), cărturar armean. După studii la Taron și Vagharșapat, **M.** devine funcționar și ofițer superior la curtea suveranului sasanid Chosroes IV, este apoi un timp călugăr misionar, creștinînd populația din prov. Goghtan. Revenit în capitala Armeniei, Vagharșapat, sprijinit de catolicosul Sahac Partev și încurajat de regele Vramșabuh, **M.** duce la bun sfîrșit inițiativa de creare a alfabetului armean, contribuind ulterior și la alcătuirea celor gruzin și alban. Prima scriere realizată în limba armeană a fost *Biblia*, tradusă în anii 406 — 409 de **M.** împreună cu Sahac Partev. Înconjurat și sprijinit de un cerc de discipoli, **M.** înființează numeroase școli de predare a limbii materne pe terit. Armeniei și inițiază un program de traduceri din literatura universală, adevărat act de întemeiere a culturii scrise în limba armeană; **M.** mai este și autorul unor cîntece religioase care marchează începutul literaturii culte armene.

MESSALINA VALERIA (c.25 — 48), împărătească romană. Devenită în 39/40 cea de-a treia soție a viitorului împărat Claudius (cu

care a avut doi copii: Octavia și Britannicus), **M.** rămîne celebră prin intrigile, cruzimea și desfrîul ei. Executată în urma unui complot organizat împreună cu C. Silius, dezvăluit de libertul Narcissus.

MEȘA, rege al moabiților (c. 850 — c. 840 î.e.n.). Profitînd de prosiunea triburilor aramеice asupra Regatului Israel, **M.** îl înfrînge pe regele Ioram, dobîndind neatîrnarea triburilor semite ale moabiților din SE Palestinei, de la răsărit de fluviul Iordan.

MIDAS I (? — c.696 î.e.n.), rege al Frigiei (c.739 — c. 696 î.e.n.). Fiu, potrivit tradiției, al regelui Gordion (fondatorul semilegendar al statului frigian), căsătorit cu o grecoaică din Kyme, **M.** face din Frigia puterea hegemonă a Asiei Mici. Izvoarele asiriene menționează la c. 710 î.e.n. un conflict al lui ↑Sargon II cu regele Mita (Mite) din Mușki, personalitate identificată de istoricii moderni cu **M.** El este primul suveran „barbar" care trimite ofrande oracolului din Delfi. Se sinucide după înfrîngerea suferită în timpul invaziei pustiitoare a cimerienilor în Frigia. După moartea sa, regatul se destramă, o serie de mici principate frigiene supraviețuind încă timp de un secol.

MIKERINOS/MENKAURE/, faraon din Regatul Vechi, din dinastia a 4-a (2613 — 2494 î.e.n.). Fiu al lui ↑Chefren, **M.** este constructorul celei de a treia piramide de la Gizeh, cea mai modestă ca dimensiuni (latura 108 m, înălțimea 66,40 m), reflex, probabil, al epuizării, după imensul efort depus în timpul faraonilor ↑Cheops și Chefren.

MILON din CROTONA (sec. 6 î.e.n.), atlet grec. La o vîrstă fragedă, **M.** obține în 540 î.e.n. prima sa victorie la jocurile olimpice. Izvoarele antice îi atribuie pînă în 516 î.e.n. 6 victorii olimpice (la lupte), 6 victorii la jocurile pitice, 10 la cele istmice și 9 la cele nemeice. Rezistența, tenacitatea, autodisciplina sa au ajuns proverbiale, **M.** rămînînd cel mai vestit sportiv al lumii antice, comparat adesea cu Heracle și Ahile. În conflictul izbucnit între orașele Crotona și Sybaris, cetatea natală îl alege comandant suprem, **M.** încheind victorios războiul.

MILTIADE/MILTIADES (c. 550 — c. 489 î.e.n.), om politic atenian. Nobil atenian, soțul Hegesipylei, fiica regelui trac Oloros, și tatăl lui ↑Cimon, **M.** este trimis în Chersonesul tracic de fiii lui Pisistrate, pentru a consolida influența Atenei în reg. Probabil în calitate de vasal, participă la expediția organizată de suveranul Darius I în ținuturile pontice împotriva sciților (514/513), sprijină apoi răscoala cetăților ioniene și revine, după înfrîngerea acesteia, la Atena. Aici devine sufletul rezistenței antipersane, este ales strateg în 493 și comandă în 490 armata ateniană care obține strălucita victorie de la Marathon asupra forțelor persane conduse de Datis și Artaferne. În 489 inaugurează, prin expediția navală împotriva insulei Paros, politica maritimă expansionistă a Atenei; insuccesul îi aduce un proces în care neobositul său adversar politic, Xanthippos, obține condamnarea lui la o amendă de 50 de talanți. Moare la scurt timp după aceasta, în urma rănilor primite în Paros.

MIMNERM/MIMNERMOS/ din COLOFON (a doua jumătate a sec. 7 î.e.n. — începutul sec. 6 î.e.n.), poet liric grec. Contemporan cu Solon, **M.** a cîntat în elegiile sale (din care s-au păstrat cîteva versuri) bucuria tinereții și a dragostei (precursor al liricii erotice reprezentate de Safo și Anacreon), neliniștea în fața greutăților bătrîneții, abordînd însă și teme mitice sau istorice (lupta grecilor din Smirna împotriva regelui lidian Gyges). Un volum alcătuit în epoca elenistică (care l-a considerat creatorul elegiei de dragoste) purta titlul de *Nanno* (după numele flautistei căreia îi era dedicat) și s-a bucurat de o largă circulație.

MINERPTAH→MERNEPTAH

MITRADATE/MITRIDATE/MITHRADATES/, numele a 4 suverani ai Regatului Parților.

MITRADATE I/MITHRADATES I (? — c.138 î.e.n.), rege (171 — 138 î.e.n.). Succesor al lui ↑Fraate I, **M.** este suveranul part care, prin politica sa, transformă Parția într-o mare putere a Orientului Mijlociu. Profitînd de criza Regatului Seleucid, **M.** cucerește întreaga Medie (160 î.e.n.), apoi Mesopotamia cu puternica cetate Seleucia pe Tigru (141), îl înfrînge și ia prizonier pe suveranul se-

leucid Demetrios II (140). Reflex al acestei situații este adoptarea titlului de „Mare rege" *(basileus Megas)* de către **M.** și faptul că el este primul rege part care bate monedă cu propriul său portret.

MITRADATE II/MITHRADATES II (? — 88 î.e.n.), rege (123 — 88 î.e.n.). **M.** restabilește autoritatea statală zdruncinată de invaziile populațiilor nomade de la hotarele nordice și răsăritene ale regatului (sciți, tochari) și se impune ca un excelent organizator. **M.** îl înfrînge pe Antiochos X, iar Demetrios III, un alt suveran seleucid moare ca prizonier în Parția. În timpul domniei sale are loc primul contact diplomatic dintre Roma și Parția; în 92 are loc, potrivit tradiției, o întîlnire pe Eufrat între **M.** și L. Cornelius Sulla, propractorul Ciliciei. **M.** primește la curtea sa în 115 o solie chineză a Imp. Han de Vest. **M.** este primul suveran part pe ale cărui monede figurează legenda „rege al regilor", precum și epitetele *„Dikaios"*, *„Euergetes"* și *Philhellen"* (reflex al penetrației civilizației elenistice).

MITRADATE III/MITHRADATES III (? — 55 î.e.n.), rege (57 — 55 î.e.n.). Aliat cu fratele său Orodes II, **M.** își asasinează în 57 î.e.n. tatăl, Fraate III, apoi, devenit nepopular datorită cruzimii sale, se refugiază în Siria. Cu sprijinul proconsulului roman al Siriei, Lucius Gabinius, **M.** încearcă să reocupe tronul, pătrunde pînă în Mesopotamia dar este înfrînt, făcut prizonier și executat de Orodes II.

MITRADATE/MITRIDATE/MITHRADATES/, numele a 6 suverani ai Regatului Pontului.

MITRADATE VI/MITHRADATES VI EUPATOR DIONYSOS (132 — 63 î.e.n.), rege (112 — 63 î.e.n.). Fiu al lui Mitradate V, **M.** este obligat să părăsească curtea după asasinarea tatălui în 120. În 112 dobîndește puterea în urma unei revoluții de palat, își execută mama și fratele, instituind o domnie autoritară, despotică. „Barbar elenizat", personalitate multilateral dotată, de o energie clocotitoare, cu un orizont politic vast, îndrăzneț și crud, **M.** reprezintă ultima mare figură politică a lumii elenistice. Înconjurat de sfet-

nici greci, **M.** reorganizează armata și reia politica expansionistă a tatălui său. În 107 anexează Regatul Bosporan, cucerește Colchida și Armenia Mică. O călătorie prin Asia Mică și Bitinia îi dezvăluie ura localnicilor față de romani și îi trezește ideea eliminării acestora din Orient. **M.** își consolidează puterea prin subordonarea Galatiei și, în alianță cu Nicomede II, regele Bitiniei, cucerește Paflagonia și Cappadocia. În fața opoziției ferme a Romei, **M.** dă curs ultimatumului Senatului de a părăsi în 95 terit. anexate. Cu †Tigranes II cel Mare, regele Armeniei, **M.** încheie o alianță bazată și pe legături dinastice. Dorind să profite de Războiul aliaților care cuprinsese întreaga Italie, **M.** declanșează în 89 primul dintre cele trei conflicte cu statul roman — „Războaiele mitradatice" (89 — 84, 83 — 81, 74 — 63), care vor face din el cel mai înverșunat adversar al Romei republicane după Hannibal. Succesele lui sînt rapide: Nicomede II, regele clientelar al Bitiniei, este înfrînt, armatele guvernatorilor romani ai provinciilor Asia și Cilicia sînt zdrobite; întreaga Asie Mică ajunge sub puterea suveranului Pontului, din al cărui ordin sînt uciși într-o singură zi 80 000 de romani și italici aflați pe pămîntul asiatic. Erijîndu-se în apărător al cetăților grecești și al civilizației elenistice, sprijinindu-se pe păturile sărace ale populației, el obține ralierea Atenei, Spartei, Ahaiei, Beoției și Eubeei la politica sa antiromană. **M.** domină întreaga Mare Egee, cu excepția Rhodosului. Armata debarcată în 87 în Grecia sub comanda generalului său Archelaos este însă înfrîntă în luptele de la Cheroneea și Orchomenos de către romanul L. Cornelius Sulla. Prin pacea de la Dardanos (85) **M.** este obligat să renunțe la toate cuceririle, promite o despăgubire de război de 2 000 de talanți și cedarea întregii flote. Al doilea Război mitradatic (83 — 81) este declanșat de incursiunea unui locotenent al lui Sulla, L. Licinius Murena, în Regatul Pont, în urma nerespectării prevederilor tratatului de la Dardanos. În următorii ani, **M.** continuă să-și extindă alianțele antiromane: prin căsătorii dinastice încearcă să-și apropie Egiptul Lagid, Ciprul, înnoadă relații cu Sertorius, rebelul din Hispania, care-i trimite consilieri militari. Invadarea Bitiniei de către

M. declanșează cel de-al treilea Război mitradatic (74 — 63). Înfrînt în bătălia terestră de la Cizic și în cea navală de la Lemnos, **M.** este obligat, după căderea orașului Kabiria (72/71), să se refugieze la curtea regelui Armeniei, Tigranes II, care refuză să-l predea lui L. Licinius Lucullus. **M.** reușește în 69/68 să-l înfrîngă pe generalul roman C. Valerius Triarius la Zela, să recîștige Pontul, apoi să invadeze Bitinia și Cappadocia (68/67). După preluarea conducerii de către Cnaeus Pompeius, **M.** este înfrînt în bătălia de pe rîul Lykos și obligat să se refugieze în Crimeea. Sacrificiile cerute cetăților grecești în vederea alcătuirii unei noi armate, cu care **M.** plănuia să invadeze Italia trecînd prin regiunile nord-pontice și prin Peninsula Balcanică, declanșează o răscoală în Regatul Bosporan, căreia i se raliază propriul său fiu, Farnace II; **M.** este constrîns să se sinucidă la Pantikapaion; trupul său este trimis de Farnace II lui Pompei, care-l înmormîntează cu onoruri la Sinope. Prin politica sa **M.** a distrus sistemul elenistic stabilit în urma păcii de la Apameia (188), autoritatea Romei (pe care el nu a reușit s-o aprecieze la adevărata valoare) ajungînd la moartea sa pînă în Armenia și la fluviul Eufrat.

MNESICLE/MINESIKLES (sec. 5 î.e.n.), arhitect grec. Elev al lui Ictinos, alături de care participă la construirea Parthenonului din Atena (447 — 438); Plutarh îl menționează în calitate de constructor al Propyleelor (437 — 431), considerîndu-l printre cei mai importanți arhitecți ai epocii clasice.

MODESTINUS HERENNIUS (sec. 3 e.n.), jurist roman. Elev al lui Ulpian, *praefectus vigilium* la Roma între 224 — 244, **M.** este ultimul mare reprezentant al dreptului clasic roman. Operele sale, scrise atît în latină cît și în greacă *(12 libri pandectarum, 6 libri differentiarum, 10 libri regularum*, mici monografii pe teme ale dreptului civil și penal ș.a.), bazate în principal pe lucrările lui ↑Ulpianus și ↑Paulus, reprezintă mai mult manuale de învățămînt și practică juridică decît comentarii personale; o excepție o constituie cele 19 cărți de *Responsa*. S-a bucurat de o mare apreciere în antic. tîrzie.

MOLON APOLLONIOS (mai corect Apollonios, fiul lui Molon) (sec. 2 — sec. 1 î.e.n.), retor și filolog grec. Originar din Alabanda (Caria), discipol al lui Menecles, **M.** se stabilește la sfîrșitul sec. 2 în Rhodos ca profesor de retorică, impunîndu-se drept cel mai strălucit reprezentant al școlii retorice de aici. Bucurîndu-se de un mare prestigiu, **M.** a condus în 87 și 81 o solie rodiană la Roma, vorbind și în fața Senatului. Impresionat, Cicero l-a vizitat în 78 în patria sa în calitate de discipol; printre admiratorii lui se mai numără Caesar, M. Favonius, T. Torquatus. **M.** este autor de manuale de retorică, cuvîntări și discursuri, al unei scrieri istorice *(Kata iudaion — Împotriva iudeilor)* și cercetări filologice asupra poemelor homerice.

MOVSES KHORENAȚI (410 — 493), istoric armean. Discipol al cărturarului ↑Mesrop Maștoț (creatorul alfabetului armean), care l-a trimis la învățătură la Alexandria, **M.** se remarcă după întoarcerea în patrie (440) ca un talentat poet-muzician-cîntăreț. *Istoria armenilor* de la originile mitice pînă în epoca sa, opera sa capitală încheiată în 483, i-a adus cognomenul de „părinte al istoriei armenilor". Bazată pe izvoare externe și, cu precădere, pe studiul celor interne — legende și epopei păstrate în folclor, genealogii dinastice regale, consemnări epigrafice, etimologii onomastice și toponimice — lucrarea, tezaur de creații populare din epoca păgînismului, a fost folosită ca manual școlar în ev. med.

MO ZI/ în latină **MICIUS** (c.479 — c.381 î.e.n.), filosof chinez. Reprezentant al unei familii modeste din statul Lu, **M.** devine un înalt funcționar la curtea principilor Song, apreciat inginer de fortificații și abil ambasador; după un timp el se retrage din arena politică pentru a duce o viață de ascet și predicator militant înconjurat de numeroși discipoli, cărora le impune o disciplină cvasimonahală. Învățătura sa este cuprinsă în cartea care poartă numele de *Mo Zi* , dar numai jumătate din cele 53 de capitole par a proveni de sub pana sa. Trăind în „Perioada regatelor combatante", epocă istorică de neîntrerupte și sîngeroase conflicte interstatale, **M.**, reprezentant al aspirațiilor păturilor mijlocii, pune la baza întregii sale învățături, adresată tuturor oamenilor, fără deosebire de clasă

sau rasă, principiul „iubirii universale". Depășirea egoismului individual, principalul izvor al răului, aduce după sine, potrivit învățăturii lui **M.**, dispariția deosebirilor dintre clase. Războiul contravine în concepția lui **M.** principiului „iubirii universale". Școala filosofică fondată de **M.**, cu cel mai pronunțat caracter religios dintre școlile filosofice ale Chinei antice, numită și a mohiștilor, este radical opusă confucianismului, al cărui fatalism moral și aliniere la pozițiile aristocrației le combate energic; ea a cunoscut o remarcabilă înflorire în sec. 4 — 3 î.e.n. decăzînd ulterior. Gîndirea lui **M.** a fost reabilitată în epoca modernă începînd cu sec. 18.

MURȘILI/MURSILIS/, numele a doi suverani ai Regatului Hitit.

MURȘILI I/MURSILIS I/, rege (c.1620 — c.1590 î.e.n.). Nepot și succesor al lui Hatușili I, **M.** continuă cucerirea Siriei de N începută de precursorul său, nimicind principala putere din reg. — principatul cu capitala la Alep, sprijinit de huriți. În 1590, la capătul unui raid de aproape 2 000 de km, **M.** cucerește și jefuiește Babilonul, marea metropolă mesopotamiană. Asasinarea la scurt timp, în urma unei conspirații de palat, deschide o jumătate de sec. de frămîntări dinastice și de decădere a autorității centrale.

MURȘILI II/MURSILIS II/, rege (c.1345 — c.1315 î.e.n.). Fiu al lui Supiluliuma, **M.** ocupă tronul după scurta domnie a fratelui său Arnuwanda II (1346 — 1345). Grație analelor care evocă evenimentele domniei sale, păstrate, activitatea lui **M.** este cea mai cunoscută dintre a suveranilor hitiți. **M.** a avut de înfruntat răscoale ale principatelor vasale din SV Anatoliei (Arzawa, Mira ș.a.), regatului clientelar Azzi-Hayasa, ale orașelor siriene și atacurile triburilor gazga din NE Asiei Mici. Prin campaniile sale **M.** a reușit să mențină și să consolideze unitatea Regatului Hitit în hotarele stabilite de Supiluliuma.

MUSAIOS (sec. 5 e.n. ?), poet grec. Autorul poemului *Povestea de dragoste dintre Hera și Leandru (Ta Kath' Hero kai Leandron)*, în 340 de hexametri, al cărui motiv a cunoscut o largă circulație în literatura europeană medievală și modernă.

MUWATALI/MUWATALLIS/, rege hitit (1315 — 1296 î.e.n.). Fiu al lui Murșili II, **M.** este confruntat cu tentativa Egiptului dinastiei a 19-a de a recuceri pozițiile din Siria, pierdute în vremea lui Șupiluliuma I (1380 — 1346). **M.** îi încredințează guvernarea Anatoliei fratelui său Hatușili III, el stabilindu-și reședința regală în S, la Dettassa. Prin bătălia de la Kadeș (1296), împotriva faraonului ↑Ramses II, încheiată cu un rezultat nedecis (prima bătălie din istorie a cărei desfășurare tactică a putut fi reconstituită din izvoarele antice), **M.** menține neștirbită autoritatea hitită în Siria.

MYRON din ELEUTHERAI (c. 480 — c. 445 î.e.n.), sculptor grec. Originar dintr-o mică localitate din Attica, devenit probabil atenian, **M.** a realizat un bronz, între 460 — 430, numeroase figuri de zei, atleți sau eroi legendari, expuse apoi în marile centre ale Greciei (Atena, Olimpia, Argos, Sparta, Egina), Ioniei (Efes, Samos) și, mai tîrziu, în Italia și la Roma. Din bogata sa operă, reprodusă pe monede, geme sau miniaturi, au fost identificate cu certitudine, în copii de marmură tîrzii, două creații: „Discobolul" și „Grupul Atena-Marsyas". Alte identificări (Perseu, Heracle, Apolo) rămîn simple ipoteze; ipotetică este și participarea lui **M.** la decorarea Parthenonului. Maestru al redării corpului în mișcare, poate în dauna surprinderii frămîntărilor sufletești, **M.** se numără printre marii creatori ai lumii antice. Unicul discipol este fiul său, sculptorul Lykios.

N

NABIS (? — 192 î.e.n.), rege al Spartei din familia Eurypontizilor (207 — 192 î.e.n.). La moartea regelui Machanidas, **N.**, sprijinit de armata de mercenari, uzurpă puterea la Sparta, instituind un regim tiranic. Cu o deosebită energie și brutalitate pune în practică programul reformator al lui Agis IV și Cleomene III (reîmpărțirea proprietăților funciare, crearea de noi cetățeni din rîndul hiloților și mercenarilor), dobîndind, după aplicarea lui și în afara hotarelor Spartei, adeziunea entuziastă a păturilor sărace din Peloponez. Recunoscut în 205, prin pacea de la Phoinike, ca aliat al Romei, **N.** luptă împotriva hegemoniei Ligii Aheene în Peloponez, apoi se aliază în 197 cu Filip V, regele Macedoniei elenistice. La solicitarea orașelor grecești, generalul roman T. Quinctius Flaminius întreprinde în 195—194 o campanie împotriva lui **N.**, obligîndu-l să accepte condițiile impuse de Roma. Încercarea de reconstituire a puterii spartane este oprită de Liga Aheeană prin victoriile repurtate de Filopoimen. La începutul războiului purtat de Regatul Seleucid (aliat cu Liga Etoliană) împotriva Romei, **N.** este asasinat mișelește de ofițeri etolieni, după ce trecuse în tabăra antiromană. Moartea sa marchează sfîrșitul independenței Spartei, inclusă ca simplu membru în Liga Aheeană.

NABONID, ultimul suveran al Regatului Noului Babilon (555 —539 î.e.n.). Fiu al unei preotese siriene din Harran și al unui guvernator provincial de origine aramcică, **N.** ocupă tronul după în-

lăturarea lui Neriglisar (ultimul descendent al dinastiei întemeiate de Nabopalassar), grație sprijinului unei facțiuni ostile preoției zeului Marduk (atotputernică în stat). **N.**, una dintre cele mai enigmatice personalități din istoria Mesopotamiei, favorizează preoțimea zeului Sin în dauna celei a lui Marduk, a cărei ostilitate și-o atrage. După o campanie în Cilicia, **N.** părăsește în 552 pentru 10 ani Babilonul lăsînd guvernator pe fiul său Belșazzar (Bel-șar-usur) și-și stabilește reședința în Oaza Teima din deșertul Arabiei. Deși aliat al regelui Medici Astiage, apoi al lui Cresus, suveranul Lidiei, **N.**, fire șovăielnică, nu le acordă nici un ajutor acestora, cînd țările lor cad victimă expansiunii persane. În 539 armatele lui Cirus II cel Mare, regele Persiei, cuceresc întreaga Mesopotamie, preoțimea ostilă lui **N.** deschizînd fără luptă porțile orașului Babilon.

NABOPALASSAR, suveran al Regatului Noului Babilon (625—605 î.e.n.). Principe chaldeu, **N.** ocupă orașul Uruk apoi se proclamă rege al Babilonului și izgonește garnizoanele asiriene din Mesopotamia meridională. Aliat al regelui Medici, Ciaxare, **N.** participă la distrugerea Imp. Asirian și pune bazele Regatului Chaldeo-Babilonian (cuprinzînd Mesopotamia și Elamul), avînd drept capitală Babilonul, oraș care cunoaște în sec. care urmează apogeul dezvoltării și puterii sale. Îi succede la tron fiul său ↑Nabucodonosor II, care, asociat la putere de tatăl său, înfrînge în 605, în bătălia de la Karkemiș, armata egipteană, trimisă tardiv de faraonul Nechao II în sprijinul ultimelor rezistențe asiriene.

NABUCODONOSOR I, al 4-lea rege al Babilonului și cel mai important al celei de-a doua dinastii din Isin (1125—1103 î.e.n.). În timpul domniei sale, Babilonul își redobîndește independența emancipîndu-se de sub dominația Elamului și poartă războaie victorioase împotriva Asiriei.

NABUCODONOSOR II, suveran al Regatului Noului Babilon (605—562 î.e.n.). Fiu al lui ↑Nabopalassar, **N.** este un remarcabil om de stat, diplomat și general; în timpul domniei sale, Regatul Chaldeo-Babilonian atinge apogeul strălucirii sale, devenind prin-

cipala putere a Orientului Apropiat. Profitînd de prăbușirea Imp. Asirian, **N.** își extinde autoritatea asupra Siriei și Palestinei, respingînd încercările Egiptului de a mai interveni în politica Asiei Occidentale (victoria de la Karkemiș — 605, campaniile din 601 și 568/567 la granițele egiptene). **N.** supune în 597 Iudeea, aliată a Egiptului, iar în 587 cucerește, după un asediu de 18 luni, Ierusalimul răsculat, deportînd populația în Mesopotamia („Captivitatea babiloniană"). În 574, după un asediu de 13 ani, Tyrul, cel mai important oraș fenician, este constrîns să recunoască suzeranitatea babiloniană. Activitatea edilitară din timpul domniei sale face din Babilon cel mai strălucit oraș al Orientului. Acum este construit ziguratul Entemenaki, prototip al legendarului Turn al lui Babel.

NAEVIUS CNAEUS (c. 265 — c. 200 î.e.n.), poet epic și dramatic latin. Originar din Campania, **N.** participă la primul război punic, consacrîndu-se după 235 activității literare la Roma. Cele 9 tragedii *(Lycurgus, Danae, Hector, Iphigenia* ș.a.*)* în care, alături de subiecte preluate din mitologia greacă, sînt abordate și teme naționale — **N.** este creatorul *praetextei* (tragedie cu subiect din istoria romană) *(Romulus; Clastidium* — victoria lui Claudius Marcellus asupra galului Virdumarus în 222 î.e.n.)—, apreciate pînă în sec. I î.e.n., nu reușesc să se ridice deasupra unei versificații plate. Incisivitatea și verva satirică îl fac mai apt pentru comedie (a scris peste 30 de piese). Atacurile frecvente la adresa unor familii aristocratice (Metelii, Scipionii), îi aduc o încarcerare în 206 și îl determină probabil să părăsească Roma pentru a se stabili la Utica, în Africa. Mai puțin dominat de modelul grecesc, el face însemnați pași pe calea creării unei poezii comice specific latine. **N.** rămîne pentru posteritate *poeta comicus* prin excelență. Poemul său epic (în vers saturnin) *Bellum Poenicum (Războiul punic)*, împărțit ulterior în 7 cînturi (din care s-au păstrat 60 de fragmente), abordează, pentru prima oară în literatura latină, un subiect al istoriei naționale, zugrăvind cea dintîi confruntare cu Cartagina. Primul scriitor cu conștiință și mîndrie națională romană, **N.** rămîne în

plan literar un pionier, a cărui operă pregătește terenul propice apariției adevăratei originalități artistice, reușind el însuși să depășească simpla imitare și prelucrare a autorilor greci.

NAMATIANUS RUTILIUS CLAUDIUS (sfîrșitul sec. 4 — prima jumătate a sec. 5), om politic și poet latin. Originar dintr-o familie aristocratică din Gallia, prefect al orașului Roma (414) în timpul domniei împăratului Honorius, revine în prov. natală în toamna anului 417. Descrierea călătoriei sale, *De reditu suo (Itinerariul întoarcerii*, 2 părți), în distihuri elegiace, rămîne reprezentativă nu atît ca valoare literară, ci ca emoționantă mărturie a admirației constante față de măreția Cetății Eterne, invadată în 410 de „barbarii" vizigoți. Ultimul poet păgîn al Romei antice, atît cronologic, cît și prin tonalitatea liricii, în care se resimte totuși influența retorismului.

NARAM-SIN, suveran al Imp. Akadian (2291—2254 î.e.n.). Nepot al lui Sargon I, alături de acesta cea mai importantă personalitate a Imp. Akadian, ale cărui hotare ajung în timpul domniei sale de la Golful Persic la Marea Mediterană. N. reia expedițiile de cucerire în reg. Mediteranei și în N Peninsulei Arabia, respinge atacurile triburilor nomade din reg. Munților Zagros (Iranul Occidental) și adoptă titulatura de „Rege al celor patru regiuni ale lumii" și cea de „Zeu al Akadului". Domnia sa marchează apogeul civilizației și artei akadiene (ilustrată și de „Stela victoriei lui N.", astăzi la Luvru).

NARMER → MENES

NARSEH/NARSES (? — 302 e.n.), suveran al Imp. Sasanid (293 — 302). N., unul dintre fiii lui Șapur I, ocupă tronul prin înlăturarea lui Bahram III și declanșează un război cu Roma, instaurînd pe tronul Armeniei pe Tiridate III; N. invadează Siria, îl înfrînge pe cezarul Galerius la Callinicus, dar contraofensiva romană în Mesopotamia din anii 297—298, condusă de Dioclețian și Galerius, se încheie prin cucerirea Ctesifonului și capturarea familiei lui N. Prin pacea încheiată cu Roma, N. recunoaște anexarea Mesopotamiei și protectoratul roman asupra Armeniei.

NEARCHOS din AMFIPOLIS (c.360—c.312 î.e.n.), general grec, unul dintre diadohi. Prieten din copilărie și unul dintre cei mai apropiați sfetnici ai lui Alexandru Macedon. În 334/333 este desemnat satrap al Liciei și Pamfiliei, participă în 329/328 la luptele din Bactria și ia parte la expediția din India. În 326 este numit amiral, comandant al flotei macedonene care a coborît pe Hydaspes. Akesines și Indus, iar în 325 i se încredințează conducerea expediției navale care explorează drumul dintre gurile Indusului și Golful Persic. În timpul războaielor dintre diadohi, se alătură lui ↑Antigonos Monophthalmos, luptînd împotriva lui Eumene din Cardia; moare probabil în bătălia de la Gaza (312). Arian și Strabon utilizează o lucrare a sa despre India și expediția flotei macedonene, redactată spre sfîrșitul vieții.

NECHAO II, faraon egiptean din dinastia a 26-a (609—593 î.e.n.). Fiu al lui ↑Psamatic, fondatorul dinastiei și nepot al lui Nechao I, principe de Sais (664—663), N. încearcă la începutul domniei, în contextul prăbușirii statului asirian, să impună din nou Egiptul ca o forță politică în Asia Anterioară; intervenind în Palestina și Siria, îl învinge în bătălia de la Megiddo pe regele Iudeei Iosia (609), dar înfrîngerea suferită din partea lui ↑Nabucodonosor II la Karkemiș pe Eufrat (605) îl obligă să renunțe definitiv la aceste planuri. N. stimulează comerțul egiptean cu cetățile grecești, dotează țara cu o flotă de trieră, trimite în c.600 o expediție navală feniciană să înconjoare Africa și începe construcția unui canal între Nil și Marea Roșie (încheiat de suveranul Persiei Ahemenide, ↑Darius I).

NEFERTITI/NOFRETETE/, regină egipteană din dinastia a 18-a (1570—1320 î.e.n.). Soția atotputernică a faraonului reformator Amenofis IV (Akhenaton) (1379—1362), celebră prin frumusețea ei, N. (fiica unui militar egiptean sau a unui principe din Mitanni) este alături de soțul ei în îndrăznața operă reformatoare, apărînd frecvent în reprezentările din noua capitală Tell-el-Amarna (Akhetaton).

NEPOS CORNELIUS (c.100—c.24 î.e.n.), scriitor latin. Originar din Gallia Cisalpina, N. s-a bucurat de un mare prestigiu la Roma,

numărînd printre prietenii săi pe Catul, Atticus, Cicero și Varro. Din principala sa operă, *De viris illustribus (Despre bărbații de seamă*, 16 cărți), culegere de biografii ale unor oameni celebri din antic., ni s-au păstrat 22 de biografii. De valoare istorică și literară modestă, biografiile sale sînt primele mărturii ale acestui gen din literatura latină cunoscute astăzi. *Hronika* (o istorie universală în 3 cărți), *Exempla (Exemple*, o culegere de anecdote în 5 cărți), precum și alte opere s-au pierdut.

NERO CLAUDIUS CAESAR (37—68), împărat roman (54—68). Fiu al lui Cn. Domitius Ahenobarbus și al Agrippinei Minor, este adoptat în anul 50 de către ↑Claudius, în urma manevrelor mamei sale, devenită cea de-a 4-a soție a împăratului. La 16 ani (în 53) este căsătorit cu Octavia, fiica lui Claudius, iar la 17 ani, la moartea acestuia (13 octombrie 54), este proclamat împărat, grație sprijinului gărzii pretoriene. Primii ani ai domniei lui Nero — așa-numitul *quinquennium aureum (cei cinci ani de aur)* —, aflat sub influența preceptorilor Sextus Afranius Burrus și Seneca, se caracterizează prin relații bune cu senatul. Luptei pentru putere din cadrul familiei imperiale îi cad victimă rînd pe rînd Britannicus (fratele vitreg al lui Nero, asasinat în 55), ambițioasa Agrippina (ucisă din ordinul fiului ei în 59), iar în 62 Octavia. După moartea lui Burrus și îndepărtarea lui Seneca (62), odată cu noul prefect al pretoriului, Ofonius Tigellinus, regimul lui Nero evoluează pe linia inaugurată de Caligula, a unui despotism de tip oriental. Odată cu intensificarea opoziției senatoriale, reîncep procesele de *laesae maiestatis* • Cea de-a doua parte a domniei lui Nero aduce o ruptură radicală în colaborarea dintre senat și princeps și, totodată, reacția categorică a acestuia față de valorile societății aristocratice reînviate în vremea lui Augustus și Tiberius. Dincolo de extravagațele apreciate de plebe, Nero și politica lui s-au bucurat de simpatia păturilor sociale populare din Roma și Imp. În ultimii ani ai domniei, împăratul, captivat tot mai mult de aspirațiile sale artistice (din 64 apare frecvent în public în calitate de conducător de car de curse, cîntăreț și actor, iar în 66—68 întreprinde un lung

turneu în Grecia), neglijează consecvent problemele statului, ale cărui finanțe sînt acum grav prejudiciate. Este învinuit, după toate probabilitățile pe nedrept, chiar de a fi provocat uriașul incendiu din iulie 64 care, în 9 zile, distruge două treimi din Roma. Cu această ocazie este declanșată prima persecuție împotriva creștinilor, cărora, pentru propria-i disculpare, împăratul le atribuie această calamitate. Deși se îngrijește de refacerea orașului, care cîștigă acum în monumentalitate (printre clădirile impunătoare construite se remarcă *Domus aurea* — palatul împăratului), **N.** nu mai poate înlătura ostilitatea ce-l înconjoară. Pe plan exterior, în timpul lui **N.** Imp. este confruntat cu o serie de opoziții, a căror rezolvare necesita importante eforturi. Un nou și dificil conflict cu statul part este determinat de impunerea de către Vologese I a fratelui său, Tiridate, ca rege al Armeniei (54). Forțele romane, comandante de Cn. Domitius Corbulo, ocupă Artaxarta și Tigranocerta, cucerind întreaga Armenie (58—59). În 66 se încheie o pace de compromis între cele două imp. Armenia se recunoaște stat vasal Romei, condus însă de o dinastie parță; ↑Tiridate I este încoronat rege al Armeniei în Forumul din Roma de către **N.** Dacă răscoala antiromană a populației autohtone din Britannia, condusă de ↑Boudicca,este reprimată în același an (61), răscoala iudeilor, izbucnită în anul 66 la Caesarea, cuprinde întreaga prov. obligîndu-l pe **N.** să-l numească pe T. Flavius Vespasianus comandant suprem al forțelor romane din Orient (c.6 legiuni). Nemulțumirea păturilor aristocratice, senatoriale, își găsește în anul 65 expresia în conspirația lui C. Calpurnius Piso. Implicați în complotul eșuat, filosoful L. Annaeus Seneca și nepotul său, poetul M. Annaeus Lucanus, sînt obligați să se sinucidă; o altă victimă a represaliilor neroniene este Caius Petronius Arbiter, prezumtivul autor al *Satyriconului*. În martie 68 C. Iulius Vindex, guvernatorul Galliei Lugdunensis, căruia i se raliază în aprilie și guvernatorul Hispaniei Tarraconensis, Servius Sulpicius↑Galba, se revoltă împotriva lui Nero. Tot mai izolat la Roma, acesta pierde și adeziunea cercurilor care îl mai sprijineau, în primul rînd a pretorienilor, iar la 8 iunie 68,

Galba este recunoscut ca împărat de către senat; decretat dușman public și condamnat la moarte de către senat, **N.** se sinucide la 9 iunie 68, în apropiere de Roma. Cu el se sfîrșește dinastia iulio-claudică.

NERVA MARCUS COCCEIUS (c.30—98), împărat roman (96—98). Născut într-o ilustră familie din Narnia (Umbria), **N.** este unul dintre beneficiarii regimului lui Nero (praetor în 66) și al dinastiei Flaviilor (consul în 71 și 90). În anul 93 este exilat de Domițian cîteva luni la Tarent, după care revine în capitală. Membru de vază al senatului, este proclamat împărat la asasinarea lui Domițian (18 septembrie 96) de către prefectul pretoriului T. Petronius Secundus. În scurta sa domnie, **N.**, spirit ponderat, jurist și om de litere apreciat, încearcă să echilibreze finanțele statului, să restabilească prestigiul senatului și să reabiliteze victimele persecuțiilor predecesorului său. Tot **N.** creează instituția fondului alimentar destinată a asigura creșterea și educarea de către stat a copiilor orfani. Frămîntările de la Roma din rîndurile pretorienilor și ale legiunilor din prov. îl determină pe **N.** să adopte pe unul dintre cei mai talentați generali ai Imp., M. Ulpius Traianus, guvernatorul Germaniei Superior, desemnîndu-l coregent și succesor la tron (27 octombrie 97).

NESTOR/NESTORIOS (c.381—451), teolog grec. Originar din Germanikeia de pe Eufrat, elev, la Antiohia, la lui Theodoros din Mopsuestia, devenit celebru prin predicile sale, este chemat la curtea lui Theodosius II, împăratul Imp. Roman de Răsărit, și devine patriarh al Constantinopolului (428—431); intrat în conflict cu Ciril, patriarhul Alexandriei, pe teme cristologice, este depus de Sinodul de la Efes (431) și exilat la Antiohia, apoi în Egipt, unde va și muri. Adepții învățăturii sale, nestorienii, decretați eretici în Imp., se refugiază în Persia sasanidă, unde creează în 484 o biserică de sine stătătoare. În sec. următoare ei se răspîndesc în Extremul Orient pînă în China, biserica nestoriană supraviețuind pînă în sec. 20.

NICANDRU/NIKANDROS/ din COLOFON (sec. 2 î.e.n.), poet grec. Din vasta sa operă care reflectă moda elenistică de a obține gloria literară prin versificarea unor teme insolite, s-au păstrat integral două poeme didactice în hexametri: *Theriaka (Despre mușcăturile animalelor sălbatice*, 958 versuri) și *Alexipharmaka (Despre combaterea otrăvurilor de origine vegetală*, 630 versuri), având ca izvor scrierile lui Apollodoros Iologos. Fragmentele păstrate din alte creații poetice — despre agricultură *(Georgika)*, creșterea albinelor *(Melisourgika)* sau metamorfozele zeilor *(Heterioumena)*, nu atestă virtuți poetice sau științifice. Datorită largii lor circulații, teme din opera lui N. au fost reluate cu talent de Vergiliu, Ovidiu și Aemilius Macer.

NICANOR/NIKANOR/ din STAGEIRA (c.360—c.316 î.e.n.), comandant militar grec. Fiu adoptiv al lui Aristotel, cu a cărui fiică se va căsători apoi, N. l-a cunoscut din copilărie pe Alexandru, pe care l-a urmat în marea expediție din Asia. În 324 citește în Grecia, la jocurile olimpice, proclamația lui Alexandru Macedon privind rechemarea tuturor exilaților cetăților elene. După moartea vestitului cuceritor, devine comandant al diadohului Casandru în Attica, apoi al flotei acestuia, victorioasă, în apropiere de Bosfor, asupra aceleia a lui Polyperchon, condusă de Cleiton (318). Intrat în conflict cu Casandru, a fost acuzat de trădare, judecat și executat.

NICIAS/NIKIAS (c.470—413 î.e.n.), om politic și general atenian. Proprietar de mine de argint de la Laurion, partizan al lui Pericle, N. se impune după moartea acestuia (430) ca fruntaș al cercurilor conservatoare ale democrației ateniene și principal rival politic al lui ↑Cleon; a militat statornic pentru o pace de compromis cu Sparta. Ca strateg a participat la o serie de înfruntări ale Războiului peloponesiac, fără a străluci în mod deosebit: a cucerit în 427 insula Minoa de lîngă Megara, a repurtat victoria de la Solygeia asupra corintienilor (425) și a ocupat insula Citera. Dispariția lui Cleon și a lui Brasidas în bătălia de la Amfipolis (422) i-au permis lui N. manevrele diplomatice care au dus la încheierea păcii „de 50

de ani" dintre Sparta și Atena. Respectarea condițiilor păcii a fost însă torpilată de noul favorit al demosului atenian, nestatornicul ↑Alcibiade. Zadarnic s-a opus **N.** organizării expediției din Sicilia; alături de Alcibiade și Lamachos, a fost ales strateg autocrator al acestei întreprinderi riscante. În scurt timp după debarcarea de la Siracuza a rămas unic comandant. După victoriile inițiale, temporizînd ordinul de retragere și reîmbarcare, **N.** este principalul vinovat al catastrofei întregului corp expediționar atenian. Făcut prizonier, a fost executat la Siracuza.

NICIAS/NIKIAS/ din ATENA (a doua jumătate a sec. 4 î.e.n.), pictor grec. Elev al lui Eufranor, **N.** își desfășoară activitatea la Atena, devenind, alături de Apelles, cel mai vestit pictor al vremii. A pictat statuile lui ↑Praxitele, bucurîndu-se de toată aprecierea acestuia. Autor de portrete și scene mitologice („Dionysos", „Artemis", „Calipso"), de picturi animaliere, **N.** a obținut, prin dozajul savant al luminii și umbrelor, efecte mult admirate în epocă. Se consideră că „Perseus și Andromeda" precum și „Io" s-au păstrat în copii romane.

NICOLAOS/NIKOLAOS/ din DAMASC (c. 64—2 î.e.n.), istoric, filosof și scriitor grec. Dascăl, la curtea din Alexandria, al copiilor Cleopatrei și ai lui Marcus Antonius, devine apoi sfetnicul, confidentul și istoriograful de curte al lui ↑Irod cel Mare (c. 20 î.e.n.). Deși nu a fost iudeu, a pledat cauza acestora în fața lui Agrippa (14) și, la Roma, în fața împăratului Augustus, pe lîngă care a fost însărcinat cu misiuni diplomatice de către suveranul său. Vasta și variata operă a lui **N.** s-a bucurat de circulație pînă în antic. tîrzie, cunoscînd excerpte siriene, arabe și bizantine. Monumentala sa *Historia Katholike (Istoria universală*, 144 cărți) — ce debutează cu istoria Asiriei, Mediei, Lidiei, Persiei, continuă cu cea a Greciei, oprindu-se la epoca lui Augustus — a fost apreciată îndeosebi pentru evenimentele sec. 1 î.e.n. **N.** este și autorul unei vieți a împăratului Augustus, *Bios Kaisaros*, al unei autobiografii encomiastice în lumina eticii artistotelice, al unei apreciate culegeri de obiceiuri singulare ale diverselor popoare; a scris, de asemenea, tra-

gedii şi comedii. Opera sa filosofică, de tradiţie peripatetică *(Peri Aristotelous philosophias, Peri theon ş.a.)*, a contribuit la transmiterea gîndirii Stagiritului în lumea romană.

NICOMEDE/NIKOMEDES/, numele a 4 suverani ai Bitiniei elenistice.

NICOMEDE I/NIKOMEDES I (?—c. 250 î.e.n.), rege (279—250 î.e.n.). Fiu al lui Zipoites (întemeietorul Regatului Bitinian), N. este confruntat la începutul domniei cu ofensiva Regatului Seleucid şi cu uzurparea fratelui său (cu acelaşi nume), aliat iniţial cu Antigonos Gonatas (279), regele Macedoniei elenistice, şi sprijinit de cetatea Herakleia; N. înlesneşte în 277 trecerea în Asia Mică a cetelor de celţi care pustiiseră Macedonia şi Grecia şi pe care le angajează în calitate de mercenari. Cu sprijinul celţilor (care se vor stabili durabil în inima Asiei Mici — în Galatia) îşi restabileşte autoritatea asupra întregii ţări. A dus o politică de elenizare a statului şi a fondat oraşul Nicomedia.

NICOMEDE II/NIKOMEDES II EPIPHANES (?—128 î.e.n.), rege (149—128 î.e.n.). Fiu al lui Prusias II — care a făcut însă totul pentru a-l înlătura de la succesiune —, N. cucereşte tronul cu sprijinul Pergamului. A sprijinit Roma în reprimarea răscoalei antiromane a Pergamului condusă de Aristonicos.

NICOMEDE III/NIKOMEDES III EUERGETES (?—94 î.e.n.), rege (128—94 î.e.n.). Fiu al lui Nicomede II, a încercat, iniţial cu sprijinul lui Mitradate VI Eupator, regele Pontului, apoi cu cel al Romei, să anexeze Paflagonia şi Cappadocia, dar a fost constrîns de Senatul roman să renunţe în 95 la aceste cuceriri.

NICOMEDE IV/NIKOMEDES IV PHILOPATOR (?—74 î.e.n.), rege (94—74 î.e.n.). Fiu al lui Nicomede III, N., izgonit de Mitradate VI Eupator, regele Pontului, este reinstalat de romani în 92. În 88, la instigaţia lui M. Aquilius, îl atacă pe Mitradate VI, dar, înfrînt, se refugiază în Italia, fiind reinstalat pe tron de L. Cornelius Sulla în 84. La moarte lasă moştenire Romei regatul său, transformat în 63 de Cn. Pompeius în prov. romană.

NONNOS din PANOPOLIS (sec. 5 e.n.?), poet epic grec. A trăit întreaga viață la Alexandria în Egipt. Este autorul ultimului mare poem epic al antic., *Dionysiaka*, în 48 de cărți (25 000 de hexametri), care narează tribulațiile zeului Dionysos de la naștere pînă la apoteoză. După convertirea la creștinism, **N.** a compus în hexametri epopeea *Metabole (Metamorfoza)*, parafrază a *Evangheliilor* lui Ioan. Datorită patosului și fanteziei sale, a stilului original, a coloraturii retorice, opera lui **N.**, cel mai important poet grec al epocii imperiale, a exercitat o influență puternică pînă în sec. 7.

NOVAȚIAN/NOVATIANUS (?—c. 258 e.n.), teolog latin. În condițiile create de persecuțiile anticreștine ale împăratului Decius (249/250), **N.** este ales de către o grupare rigoristă de creștini din Roma contrapapă (împotriva lui Cornelius, recomandat de Tertulian). După moartea lui **N.** (în vremea persecuțiilor împăratului Valerian), adepții săi formează o sectă renumită prin intransigență (membrii ei autointitulîndu-se *Katharoi* — cei puri), care se răspîndește și în Răsărit, incluzînd rămășițe ale montaniștilor. Comunității schismatice novatiene sînt atestate pînă în sec. 6—7 în Imp. Bizantin. Prin opera sa teologică, de o remarcabilă frumusețe stilistică, **N.** este considerat primul scriitor creștin de limbă latină din orașul Roma.

O

ODENAT/SEPTIMIUS ODAENATHUS (?—266/267), principe arab al Palmyrei (258—267). Soțul ↑Zenobiei. Fiul sau fratele lui Septimius Hairanes, dinast al Palmyrei care, în perioada de apogeu a crizei Imp. Roman din sec. 3 și slăbirii autorității acestuia în Orient, în condițiile expansiunii Imp. Sasanid, transformase orașul caravanier în nucleul unui puternic principat vasal Romei. Succesorul lui Hairanes, **O.** preia, după căderea în captivitate a împăratului Valerian (259), în numele lui ↑Gallienus, conducerea luptei împotriva sasanizilor și uzurpatorilor din Orient. El reușește să înfrîngă pe uzurpatorul Quietus și să izgonească armatele perșilor sasanizi de pe terit. roman, întreprinzînd chiar o campanie victorioasă în Mesopotamia, pînă sub zidurile Ctesifonului (261—262). **O.** primește din partea lui Gallienus titlurile de *dux Romanorum* și *corrector totius Orientis*, recunoaștere de fapt a autorității sale în această parte a Imp. Este asasinat în timpul unei campanii care urmărea respingerea unei invazii gote în N Asiei Mici. Îi succede la tron ambițioasa Zenobia.

ODOACRU/ODOACER (c. 430—493), primul rege germanic al Italiei (476—493). Fiu al unui skir din serviciul lui Attila, **O.** devine în 470 mercenar în slujba Imp. Roman de Apus, sprijinindu-l pe patriciul Orestes în lupta împotriva împăratului Nepos și în ridicarea pe tron a lui ↑Romulus Augustulus (august 475). Un an mai tîrziu, conduce răscoala mercenarilor germanici împotriva lui

Orestes, îl ucide pe acesta la Placentia (28 august 476), îl detronează pe Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imp. Roman de Apus, trimiţînd insignele imperiale la Constantinopol. Proclamat rege de către trupele germanice, **O.** este recunoscut ca *patricius* şi *magister militum* în Italia de către curtea din Constantinopol. După o guvernare remarcabilă, se opune între 489—493 ostrogoţilor lui ↑Teodoric I pătrunşi în Italia, dar, înfrînt la Verona, Adda şi Ravenna, este ucis de acesta.

OLIMPIA/OLYMPIAS (c. 375—316 î.e.n.), mama lui Alexandru cel Mare. Fiica regelui molosilor Neoptolemos I din Epir, căsătorită în 357 cu ↑Filip II, regele Macedoniei. Frumoasă şi ambiţioasă, s-a remarcat în cursul întregii vieţi printr-o nestăvilită sete de putere şi o cruzime despotică. Îndepărtată de la curtea din Pella în urma noii căsătorii a lui Filip II, **O.** nu a fost probabil străină de complotul soldat cu moartea fostului ei soţ (336). Independenţa lui Alexandru cel Mare care, după ocuparea tronului (336), nu a acceptat să împartă cu ea puterea, a dus la un conflict cu ↑Antipatros, regentul Macedoniei în timpul expediţiei din Asia, şi la retragerea ei în Epir (331). După dispariţia fiului ei (323) îşi concentrează întreaga energie în lupta împotriva lui Antipatros şi a lui ↑Casandru; în 319 se aliază cu diadohul Polyperchon, îl asasinează pe Filip III Arrhidaios (fratele vitreg al lui Alexandru), pentru a netezi drumul spre putere nepotului ei minor, ↑Alexandru IV, fiul Roxanei. Capturată în 316 la Pydna de Casandru, este judecată de adunarea armatei macedonene, condamnată şi ucisă.

OMRI, rege al Israelului (882—871 î.e.n.). General afirmat în luptele împotriva filistenilor, **O.** este ridicat la tron de către armată, întemeind o nouă dinastie. El restabileşte liniştea după ani de frămîntări interne, părăseşte Tirzah (Tirţa), capitala regatului din vremea lui Ieroboam, făcînd din Samaria noul centru politic şi sacral al statului. **O.** încheie o alianţă cu Sidonul (întărită şi printr-o căsătorie dinastică), întrerupe şirul lung al luptelor cu regatul vecin al Iudeei şi obţine o serie de victorii în conflictul cu regatul aramean al Damascului. Răspîndirea cultelor feniciene se loveşte de

opoziția vehementă a profeților Elijah (Ilie) și Elisha (Elisei). Îi succede la tron fiul său Ahab.

ONATAS (prima jumătate a sec. 5 î.e.n.), sculptor grec. Fiu al lui Nicon, **O.** aparține celebrei școli de sculptură din Egina, vestită prin preferința ei pentru lucrul în metal. Apogeul activității sale se situează în anii 480—465 î.e.n. Potrivit izvoarelor antice, operele lui erau expuse în orașul natal, la Olimpia, Delfi, Atena și în Frigia. De o deosebită faimă s-a bucurat un „Apolo" gigant, admirat în sec . 2 î.e.n. la Pergam, un „Heracle" din Olimpia și un grup votiv de 9 eroi din Ahaia, care, în fața lui Nestor, trag la sorți dreptul de a-l înfrunta pe troianul Hector.

OREIBASIU/OREIBASIOS, ORIBASIUS/ din PERGAM (c. 320 —c. 400), medic grec. După studii la Alexandria cu Zenon din Cipru, **O.** practică medicina în Asia Mică, devenind în 355 medicul personal al lui Iulian Apostatul, pe care îl însoțește în Gallia, la Constantinopol, apoi în campania din Mesopotamia. Exilat un timp după moartea împăratului (363), **O.** este rechemat de Valens. *Iatrikai synagogai (Collectiones medicae, Colecții medicale)*, principala sa lucrare, reprezintă o culegere de excerpte din opera medicilor greci celebri, începînd cu Alcmeon din Crotona (500 î.e.n.) și sfîrșind cu contemporanii săi (360 e.n.); din cele 70 de cărți ale antologiei ne-au parvenit 25. S-au păstrat în întregime epitoma acestei lucrări, *Synopsis pros Eustation* (9 cărți), și compendiul farmacologic *Pros Eunapion* (4 cărți). Redactate la cererea împăratului Iulian, lucrările lui **O.** se integrează efortului acestuia de reînviere a antic. păgîne. Tradusă în latină, siriană și arabă, opera lui **O.** constituie unul dintre principalele canale prin care cunoștințele medicale grecești au pătruns în lumea bizantină și în cea arabă.

ORIGENE/ORIGENES (c. 185—c. 253), filosof, teolog și scriitor grec. Născut la Alexandria în Egipt, **O.** devine celebru printre creștini, dar și în cercurile oficiale imperiale, datorită vastei sale culturi filosofice, fiind adesea comparat cu Socrate; în 202/203

îi succede lui †Clement la conducerea școlii catehetice din metropola egipteană. Constrîns în 231 să se mute la Caesarea, în Palestina, **O.** moare la scurt timp după persecuțiile anticreștine ale împăratului Decius, în timpul cărora fusese întemnițat. Opera sa (peste 2 000 de scrieri), cea mai amplă aparținînd unui autor creștin timpuriu, cuprinde scrieri exegetice, doctrinale, apologetice, scrisori etc. El a realizat prima ediție critică a *Vechiului Testament*. Încercînd o sinteză între gîndirea creștină și filosofia elenistică, doctrina lui **O.** a fost condamnată după triumful creștinismului (în 400—402) și decretată definitiv ca eretică la Conciliul de la Constantinopol (553), situație care a contribuit la dispariția celei mai mari părți din lucrările lui. Au supraviețuit unele texte traduse în sec.4 în latină de Rufinus și Ieronim.

ORMIZD→HORMIZD

ORODE/ORODES, numele a doi suverani ai Regatului Parților.

ORODE/ORODES II (?—37 î.e.n.), rege (57—37 î.e.n.). Fiu al lui Fraate III, **O.** (aliat cu fratele lui, Mitradate III) îl asasinează pe tatăl și predecesorul său, apoi în 55 îl capturează și execută și pe Mitradate III, care încerca, sprijinit de proconsulul roman al Siriei, Lucius Gabinius, să ocupe tronul. **O.** respinge apoi ofensiva romană împotriva Partiei; în timp ce **O.** lupta împotriva regelui Armeniei Artavasde, generalul său, †Surena, repurta la Carrhae (53) o strălucită victorie asupra triumvirului M. Licinius Crassus. În 49, la izbucnirea războiului civil de la Roma, **O.** poartă tratative cu Cn. Pompeius, căruia îi oferă ajutor în schimbul cedării prov. Siria; după asasinarea lui Caesar (44), Partia sprijină partida lui Cassius și Brutus, profitînd de luptele civile pentru a invada în anul 40 Siria, Feniciа, Palestina și Asia Mică, cucerind orașele Apamcia și Antiohia. Contraofensiva romană, condusă de P. Ventidius Bassus, are ca rezultat înfrîngerea, în bătălia de pe muntele Gindaros, a armatei parte conduse de fiul lui **O.**, Pacoros, care moare pe cîmpul de luptă (38). După scurt timp **O.** cedează tronul fiului său Fraate IV, care, după ce-și asasinează cei 29 de frați, îl înlătură și pe tatăl său.

ORONTES (?—c. 344 î.e.n.), satrap persan al Armeniei. Originar din Bactria, ginere al suveranului ahemenid Artaxerxe II, **O.** luptă în 401 împotriva armatei „celor 10 000 de mercenari greci" în retragerea lor spre mare după bătălia de la Kunaxa. Conducător, în calitate de satrap al Misiei, al răscoalei satrapilor persani îndreptată contra lui Artaxerxe III (368—358), **O.** îi trădează pe insurgenți, apoi se revoltă din nou împotriva autorității centrale ocupînd Pergamul.

OROSIUS PAULUS (sec. 5 e.n.), istoric latin. Cleric din Bracara (Hispania), elev al lui Aurelius Augustinus la Hippona, în Africa, și al lui ↑Ieronim în Palestina, **O.** încheie la 420 prima istorie universală de mari proporții, elaborată de pe pozițiile ideologiei creștine. *Historia adversus paganos (Istoria împotriva păgînilor*, 7 cărți), concepută ca o completare a lucrării lui Augustin, *De civitate dei*, și consacrată istoriei antic. de la începuturi pînă în anul 417, s-a bucurat de o largă circulație în ev. med. ca manual de istorie. Scrierea sa, de compilație, vie și pitorească, cu un vădit caracter polemic la adresa cultelor păgîne, cuprinde și o serie de informații asupra istoriei geto-dacilor, a Daciei și Dobrogei romane.

OSEA/HOSEA/, ultimul suveran al Regatului Israel (733—724 î.e.n.). **O.** ocupă tronul cu sprijin asirian, în urma răscoalei izbucnite împotriva suveranului Pecah; încercînd să obțină sprijinul Egiptului împotriva Asiriei, **O.** este făcut prizonier de Șalmanașar V care începe asediul Samariei. Cucerirea capitalei, după un asediu de peste doi ani, de către ↑Sargon II, este urmată de transformarea Israelului în prov. asiriană și de deportarea în masă a locuitorilor în Media și Mesopotamia.

OSROE/OSROES (?—c. 130 e.n.), rege al parților (109—130). În prima jumătate a sec. 2 e.n., Regatul Part traversează o perioadă de neîntrerupte războaie civile și de declin al autorității centrale. Uzurpator al tronului lui Pacoros II, **O.** are de înfruntat, la rîndul său, răscoale ale nobilimii vizînd aducerea la putere a altor pretendenți (Vologese II în Media fiind cel mai important dintre aceștia).

Impunînd ca rege al Armeniei pe Exadare (c. 110), **O.** oferă împăratului Traian pretextul declanșării războiului împotriva Regatului Part. După ce lasă fără răspuns solia de pace a lui **O.**, care-l întîmpină în 113 la Atena, Traian ocupă în 114 Armenia, transformînd-o în prov. romană, apoi cucerește în 116 Seleucia și Ctesifonul — metropolele statului part; în ultimul oraș, Traian capturează o fiică a lui **O.** și tronul de aur al regilor parți. Relații bune cu Roma sînt stabilite de **O.** în timpul succesorului lui Traian, împăratul Hadrian.

OTHO MARCUS SALVIUS (32—69), împărat roman (69). Inițial unul dintre prietenii lui ↑Nero, căsătorit cu Sabina Poppaea, devenită concubina împăratului, este îndepărtat de acesta din Roma și trimis ca guvernator în Lusitania (58—68). În ianuarie 68 se raliază lui ↑Galba, pe care îl însoțește în capitală. Dezamăgit de alegerea de către Galba a lui L. Calpurnius Piso Frugi Licinianus drept cezar și coregent, rang vizat de el însuși, **O.** profită de nemulțumirea provocată în rîndul pretorienilor de refuzul *donativului*, instigîndu-i pe aceștia împotriva împăratului. După asasinarea lui Galba și Piso în for, la 15 ianuarie 69, **O.** este proclamat împărat de către garda pretoriană, apoi confirmat de senat. **O.** este recunoscut de legiunile dunărene și de cele din Orient, în schimb Germania, Gallia, Spania și Britannia îl recunosc pe Aulus ↑Vitellius, guvernatorul Germaniei Inferior, proclamat de trupele de aici la 1 ianuarie 69. Scurta lui guvernare se înscrie pe linia ideologiei principatului lui Nero. Trupele trimise de Vitellius împotriva sa, comandate de Fabius Valens și Alienus Caecina, traversează la începutul primăverii Alpii, pătrunzînd în N Italiei. La 14 aprilie 69 are loc la Bedriacum, la N de Pad, bătălia decisivă dintre armatele lui **O.** și cele ale lui Vitellius. Înfrînt, **O.** se sinucide, două zile mai tîrziu, în tabăra sa de la Brixellum.

OVIDIU PUBLIUS OVIDIUS NASO (43 î.e.n.—17 e.n.), poet elegiac latin. Născut la Sulmo (Sulmona), într-o veche familie de rang ecvestru, studiază retorica la Roma cu Arellius Fuscus și Porcius Latro, desăvîrșindu-și educația în cursul unei călătorii de

studii întreprinsă împreună cu poetul Aemilius Macer la Atena, în Sicilia și Asia Mică. Irezistibil atras de poezie, renunță la cariera de magistrat în care, la insistența familiei, intrase ca *triumvir capitalis*, și se consacră în întregime creației. Este unul dintre poeții foarte apreciați de lumea mondenă a Romei, se bucură de favorurile lui Augustus, la curtea căruia pătrunsese prin intermediul Fabiei, cea de-a treia soție a sa. În anul 8 e.n., împăratul decide însă relegarea poetului la Tomis, pe malul Mării Negre, hotărîre asupra căreia nu va mai reveni. Cauzele acestei dure pedepse, grație căreia marele poet al dragostei își va lega etern numele de meleagurile românești, au rămas pînă astăzi neelucidate, ea fiind atribuită de unii cercetători poemului licențios *Ars amandi* (publicat însă cu 10 ani mai înainte), iar de alții unei legături cu Iulia, nepoata împăratului, exilată în același an. Volumul de debut (15 sau 14 î.e.n.), *Amores (Iubiri)*, în 5 cărți, este reprezentativ pentru întreaga creație ovidiană. Elegiile dedicate Corinnei, nume sub care se ascund diverse frumuseți ale vremii, relevă o neobișnuită ușurință a versificației și stăpînirea desăvîrșită a tehnicii poetice. Lipsite de profunzime și intensitate a sentimentului, poeziile sale încîntă însă prin grație și vervă, malițiozitate și eleganță a construcției. Concomitent, sînt publicate cele 15 piese din *Heroides*, scrisori de dragoste atribuite unor eroine din mitologie, care, dincolo de referințele savante și de influențele persistente ale retoricii, păstrează același ton monden. *Ars amandi (Arta iubirii)* și *Remedia amoris (Leacuri de dragoste)*, publicate între 1 î.e.n. și 2 e.n., sînt semnificative în cel mai înalt grad pentru această singulară voce poetică din epoca augustană, ce-și propune acum să realizeze un adevărat manual al îndrăgostiților. Cu *Metamorphoseon Libri (Metamorfoze)*, lung poem epic în hexametri, poetul pare a se apropia mai mult de spiritul ideologiei epocii sale. Sînt prelucrate aici 250 de legende (extrase din Homer, Hesiod, Titus Livius, Vergiliu) despre transformările cunoscute în lume, începînd cu creația universului și pînă la apoteoza lui Caesar. Talentul autorului și rafinamentul de sorginte alexandrină învinge ariditatea temei, asigurînd poemului un

succes enorm. Pe aceeași linie, a inspirației naționale, urma să se situeze și volumul *Fasti (Fastele)*, un calendar al sărbătorilor romane, în hexametri dactilici, întrerupt însă la jumătate și nefinisat în momentul relegării. În perioada exilului, **O.** a compus două cicluri de scrisori în versuri — *Tristia (Tristele*, 5 cărți) și *Epistulae ex Ponto (Ponticele)*, expediate soției și prietenilor a căror intervenție pe lîngă împărat o cere cu ardoare. Însingurat într-o lume aspră, poetul găsește acum accente de mare durere pentru a-și exprima dorul de Roma, de prietenii pe care i-a părăsit. Versurile descriind clima neprielnică și „barbarii", în mijlocul cărora e nevoit să trăiască, dar față de care are resurse de caldă simpatie, reprezintă primul omagiu poetic aduc meleagurilor dobrogene. Scrisorile sale din Pont amintesc și un poem scris în limba localnicilor care, din păcate, nu s-a păstrat. Readus în circulație după domnia lui Tiberiu, **O.** a rămas constant ca un model al poeziei de dragoste, a cărui influență a fost hotărîtoare pentru începuturile poeziei franceze și italiene. Sec. 12 și 13 sînt considerate de către unii cercetători o adevărată *aetas Ovidiana*.

OXYARTES (sec. 4 î.e.n.), nobil persan. Frate al lui †Darius III, regele Persiei, **O.** participă la bătălia de la Issos (333 î.e.n.), unde salvează viața suveranului, apoi, după moartea acestuia (330), trece în tabăra lui Alexandru cel Mare, devenind comandantul gărzii persane a marelui cuceritor.

P

PACOR I/PAKOROS I (?—38 î.e.n.), principe part din dinastia Arsacizilor. Fiu și coregent al lui ↑Orode II. Atacul său din 51 în Siria marchează începutul ofensivei parte împotriva provinciilor romane din Orient. Profitînd de războiul civil din statul roman și la instigația lui Quintus Labienus, fostul locotenent al lui Brutus și Cassius, **P.** invadează în anul 40 î.e.n. Siria, ocupă marile orașe Apameia și Antiohia, apoi năvălește în Fenicia, Palestina și Asia Mică. Respins în anul 39 de contraofensiva romană condusă de P. Ventidius Bassus, **P.** moare în anul următor, după ce inițiase o nouă incursiune parță în Siria, în timpul atacului asupra taberei întărite a lui Ventidius Bassus de pe muntele Gindaros.

PACOR II/PAKOROS II (?—c.155 e.n.), rege al parților (78—115 e.n.). Fiu al lui ↑Vologese I, **P.** adoptă o politică ostilă Romei, iar pe plan intern nu poate împiedica accelerata decădere a autorității centrale ca urmare a frecventelor conflicte dinastice. **P.** are de înfruntat uzurpările lui Artaban IV (80—81) și Osroe (109—130). El este, probabil, suveranul part care i-a predat împăratului ↑Domițian pe „falsul Nero" (c. 89).

PACUVIUS MARCUS (c.220—c.132 î.e.n.), poet tragic latin. De origine oscă, **P.** s-a ocupat, după cum susține Pliniu cel Bătrîn, și cu pictura. Primul poet roman care a făcut pentru tragedie ceea ce a făcut Plaut pentru comedie. Se cunosc 13 titluri de piese (din care s-au păstrat fragmente), după care se pot deduce sursele grecești:

Antiopa este o imitație după Euripide, *Nioptra* după Sofocle, alte titluri sugerează modele posteuripidiene. A scris și o *praetexta*, dedicată lui Aemilius Paulus, învingătorul de la Pydna (168). Autor de *saturae*. Stilul său se remarcă prin verva invenției verbale. Considerat de Cicero și Varro cel mai mare poet tragic roman.

PAIONIOS din MENDE (sec. 5 î.e.n.), sculptor grec. Originar din Peninsula Calcidică, **P.** și-a desfășurat activitatea între 450—410 î.e.n. Din creația lui s-a păstrat în original statuia zeiței Nike, expusă în fața laturii estice a templului lui Zeus din Olimpia, donație a mesenienilor și naupactienilor în 420. Pausanias afirmă că **P.** a mai lucrat acrotera pentru frontonul răsăritean al aceluiași templu, o altă Nike și două trepiede aurite. A participat, probabil, la realizarea frizelor Parthenonului de la Atena.

PAIRISADE/PAIRISADES/, numele a 5 suverani ai Regatului Bosporan din dinastia Spartacizilor.

PAIRISADE I/PAIRISADES I (?—311/310 î.e.n.), dinast (349/348—311/310 î.e.n.). Pînă în 344/343 a guvernat alături de fratele său Spartacos II, apoi singur, extinzînd și consolidînd hotarele statului, purtînd lupte contra sciților și promovînd exportul de grîne spre Atena, pentru care a fost sărbătorit în metropola Atticii prin înălțarea unei statui în 324 î.e.n.

PAIRISADE V/PAIRISADES V (?—108/107 î.e.n.), ultimul reprezentant al dinastiei (c. 125—108/107 î.e.n.). Decizia sa de a-l desemna ca succesor la tron pe regele Pontului Mithradates VI Eupator, în schimbul ajutorului promis de acesta împotriva sciților, a declanșat o puternică răscoală populară condusă de sclavul scit ↑Saumacos, în cursul căreia **P.** și-a găsit moartea.

PANAETIUS/PANAITIOS/ din Rhodos (185—109 î.e.n.), filosof grec. Elev la Pergam al lui Crates din Mallos, apoi al lui Diogenes din Babilon și Antipatros din Tarsos la Atena, **P.** inaugurează prin opera sa o nouă epocă în istoria filosofiei stoice („stoa mijlocie"). Poposind în 144 la Roma, **P.** devine un familiar al „Cercului Scipionilor" (în 140—138 îl însoțește pe Scipio Aemilianus în călătoria din Orient). Stabilit la Atena, devine în 129 șeful școlii stoice de

aici. Din vasta sa operă filosofică s-au păstrat numai o serie de fragmente izolate. Admirator al lui Platon și Aristotel, a adoptat doctrina peripatetică despre veșnicia universului. Atenuînd rigorismul vechiului stoicism și orientînd gîndirea stoică spre o etică pragmatică, **P.** a deschis o poartă largă aristocrației romane spre filosofia greacă. Grație lucrărilor lui **P.** și ale discipolului său ↑Poseidonios, stoicismul a pătruns rapid la Roma, devenind curentul filosofic îmbrățișat de către pătura conducătoare a societății romane și dobîndind pe pămîntul italic o formă specific romană. Lucrarea sa *Peri tou kathekontos (Despre datorie)* este folosită și prelucrată de Cicero în celebra scriere *De officiis (Despre îndatoriri)*.

PANAINOS (sec. 5 î.e.n.), pictor grec. Atenian de origine, frate sau nepot al lui ↑Fidias. **P.** a participat la decorarea celebrei statui a lui Zeus din Olimpia, a pictat scutul Atenei aparținînd sculpturii realizate de Colotes, pentru templul acestei zeițe din Elis, și este, probabil, autorul „Bătăliei de la Marathon" pentru Stoa Poikile din Atena (alte surse indică drept autori pe pictorii Micon și Poligiuot).

PAN GU→BAN GU

PANINI (sec. 5—4 î.e.n.), cel mai important gramatic al Indiei antice. S-a născut și a trăit în micul tîrg Salatura (Punjab). A studiat la Taxila, oraș cu o bogată tradiție lingvistică. Data și locul unde, potrivit legendei, a murit sfîșiat de un tigru, nu se cunosc. Gramatica sa, *Astādhyāyī* („Cele opt cărți < învățături>") constituie nu numai cea mai veche gramatică sanscrită păstrată (nu se cunoaște nici una din scrierile celor 64 de predecesori ai săi), dar și cel mai de seamă monument al culturii vechi indiene. Considerată „singura descriere completă a unei limbi" (L. Bloomfield), lucrarea oferă, prin intermediul a 3996 de *sutra (reguli)*, cu caracter descriptiv și prescriptiv, formalizate aproape algebric, o analiză completă a foneticii și morfologiei și, parțial, a sintaxei limbii sanscrite. Calchiînd analiza limbajului pe aceea riguros formalizată a ritului, **P.** realizează primul sistem închegat al gîndirii indiene, care va constitui o adevărată substructură pentru întreaga dezvoltare

ulterioară a acesteia. Precedînd logica, gramatica sa (spre deosebire de cele europene) a asigurat nu numai o perfectă adecvare la structura limbii sanscrite, dar și universalitatea criteriilor de analiză utilizate. Acest fapt a făcut posibilă constituirea, în sec. 19, a lingvisticii ca știință (apariția gramaticii istorice și comparative fiind determinată nu numai de descoperirea limbii sanscrite, dar și a comentariilor la gramatica lui **P.**, consacrate foneticii și morfologiei). Adevărat „miracol", lucrarea lui **P.** își păstrează și astăzi întreaga actualitate, principii și procedee ale ei regăsindu-se în lingvistica structurală (abordarea sincronică a faptelor de limbă, relația, considerată fundamentală și definitorie, formă-funcție etc.) și generativ-transformațională (conceptul de „regulă gramaticală", importanța acordată „structurii de adîncime" ș.a.), în logică și semiotică. Un domeniu special al științei limbii, paninistica, are drept obiect studierea noțiunilor și principiilor analizei lingvistice întreprinse de **P.**

PAN TCHAO→BAN CHAO

PAPINIAN/AEMILIUS PAPINIANUS (146—212), jurist roman. Originar dintr-o familie ecvestră siriană sau africană, înrudit probabil cu împăratul Septimius Severus, **P.** (elev al lui Cervidius Scaevola) își începe cariera la Roma ca *advocatus fisci*, apoi *magister libellorum*, pentru a fi numit în 203 în funcția de *praefectus praetorio* și membru în *Consilium principis*. Este executat în 212 din ordinul lui ↑Caracalla, pentru atitudinea ostilă față de asasinarea lui Geta. Principalele sale lucrări, *Quaestiones (Probleme juridice*, 37 cărți) și *Responsa (Răspunsuri)* (19 cărți), redactate într-un stil elegant, de extremă concizie și precizie, dovedesc o remarcabilă independență și profunzime de spirit, un simț practic deosebit. Antic. tîrzie îl consideră pe **P.** cel mai important reprezentant al dreptului clasic roman; în *Digesta* lui Iustinian este prezent cu 1 000 de citate.

PAPPOS din ALEXANDRIA (c.300 e.n.), matematician grec. Ultimul mare reprezentant al acestei științe în antic. greacă, a trăit probabil, în timpul domniilor lui Dioclețian și Constantin cel

Mare, în Egipt, la Alexandria. Opera sa majoră, *Synagoge (Culegere*, 7 din cele 8 cărți s-au păstrat), reprezintă un repertoriu al demonstrațiilor unor celebri matematicieni greci din sec. 4 î.e.n. — 3 e.n. în domeniile geometriei, mecanicii și astronomiei, prezentate însă printr-o prismă personală, însoțite de comentarii și prețioase completări proprii. Pentru multe din aceste probleme, **P.** este unicul izvor existent, scrierea sa dobîndind astfel o importanță majoră în istoria matematicii. Cartea a VIII-a include și așa-numita problemă a lui **P.**, reluată în sec. 17 de Descartes. Din opera sa s-au mai păstrat fragmente dintr-un comentariu la *Almagestul* lui Claudiu Ptolemeu, iar într-o versiune arabă din sec. 10 a supraviețuit o carte dintr-un comentariu la *Elementele* lui Euclid. Mai sînt menționate sub numele său o descriere a lumii, o carte despre fluviile Libiei și alta despre tălmăcirea viselor.

PARMENIDE/PARMENIDES/ din ELEEA (540—480 sau 515—445 î.e.n.), filosof grec. Și-a petrecut în orașul natal din S Italiei întreaga viață, cu excepția unei presupuse călătorii la Atena. Discipol al lui ↑Xenofan și dascăl al lui ↑Zenon din Eleea, **P.** este cel mai de seamă reprezentant al școlii eleate. Din opera lui s-a păstrat un număr de fragmente (însumînd 155 de versuri), ale poemului alegoric-didactic *Peri physeos (Despre natură)*, de reală valoare artistică. Autorul este răpit și condus în fața zeiței Aletheia ale cărei revelații asupra esenței lumii și a cunoașterii le ascultă. Prima parte cuprinde o expunere despre adevăr *(aletheia)*, a doua despre aparență *(doxa)*. Alături de ↑Heraclit, **P.** este cel dintîi filosof care face o separație netă între percepția senzorială și cunoașterea prin intermediul gîndirii. În concepția sa numai cea din urmă poate conduce la descoperirea adevărului. Subiect al filosofiei nu poate fi decît *aletheia*. „Existentul" unic, imobil, neschimbător nu poate fi pătruns decît prin gîndire, căci el însuși este gîndire, cunoașterea senzorială prin care lumea apare diversificată, schimbătoare, este înșelătoare. Sistemul său filosofic a exercitat o puternică influență asupra lui Platon, Plotin ș.a., dînd importante impulsuri și concepției atomiste sau gîndirii lui Anaxagoras.

PARMENION (c.400—330 î.e.n.), general macedonean. Sfetnic de frunte al lui ↑Filip II și totodată cel mai de seamă general al acestuia, **P.** este însărcinat în 337 cu conducerea operațiunilor militare din Asia Mică împotriva Imp. Persan. Participă, împreună cu cei doi fii ai săi — Nicanor și ↑Filotas —, în calitate de comandant secund al armatei macedonene, la campania lui Alexandru cel Mare din Asia, conducînd aripa stîngă (defensivă) în marile bătălii (334—331). Reprezentant al generației vîrstnice, conservatoare, care întîmpină cu rezervă depășirea obiectivelor stabilite în strategia lui Filip II, aventurismul și politica filoorientală a lui Alexandru, **P.**, care-și atrage neîncrederea suveranului, primește apoi o sarcină de importanță secundă — asigurarea pazei tezaurului lui Darius III, recent capturat la Ecbatana. După executarea, în Drangiana, a fiului său Filotas, sub învinuirea de complot împotriva suveranului, **P.** este ucis fără judecată din ordinul lui Alexandru, care vedea în el un potențial pol al regrupării cercurilor opoziționiste.

PARRHASIOS (sec. 5 — începutul sec. 4 î.e.n.), pictor grec. Fiu și elev al sculptorului Euenór din Efes, **P.** își desfășoară activitatea la Atena între 400—390, fiind considerat, alături de Zeuxis și Apelles, printre pictorii celebri ai antic. Creația sa bogată (din care nu s-au păstrat însă nici originale, nici copii), avînd ca temă predilectă lumea mitologică, a fost mult admirată în epocă pentru finețea contururilor și proporțiilor, cît și pentru expresivitatea personajelor, adesea vecină cu naturalismul.

PATANJALI (sec. 2 î.e.n.), gramatic indian. În lucrarea sa *Mahābhāsya (Marele comentariu)*, comentariu asupra gramaticii lui ↑Panini și a cărții lui Katyayana consacrată comentării acesteia, aduce contribuții esențiale nu numai la cunoașterea operei paniniene, dar și la explicitarea, precizarea unor noțiuni și principii ale acesteia, ca și la dezvoltarea studiilor de gramatică indiană. El se oprește cu deosebire asupra conținutului și mecanismului comunicării. Tradiția indiană îl identifică cu autorul *Yoga-sutrei*, cea mai veche culegere sistematică de aforisme ale filosofiei yoga, pe care

cei mai mulți cercetători moderni îl consideră o personalitate distinctă, din sec. 3—4 e.n.

PAULIN din NOLA/PAULINUS MEROPIUS PONTIUS (353/354—431), episcop și poet latin. Născut într-o familie senatorială din Gallia, elev al lui ↑Ausonius la Burdigala (Bordeaux), renunță în 393 la o strălucită carieră politică (fusese consul sufect — 378 și guvernator al Campaniei — 321) pentru a se converti la creștinism (390) și a se retrage ca ascet la Nola, al cărei episcop este din 409 pînă la moarte. **P.** poartă o bogată corespondență cu Ausonius, Augustinus, Rufinus din Aquileia, Ieronim, Ambrosius, păstrată parțial, și este autorul unor poeme hagiografice *(Natalicia, Epithalamia)* în care încearcă să adapteze formele tradiționale ale creației literare latine la un conținut creștin. A slăvit, între alții, pe martirul Felix din Nola și pe episcopul Nicetas din Remesiana.

PAULUS IULIUS (sec. 2—c. 230), jurist roman. Elev al lui Cervidius Scaevola, asesorul lui Papinianus la Roma, alături de Ulpianus, în epoca în care acesta este prefect al pretoriului (203—212), membru al Consiliului principelui sub Septimius Severus și Caracalla. Exilat de Elagabal, este rechemat de Severus Alexander care îl reintroduce în *Consilium principis*. Autor extrem de productiv, opera sa este una de compilație, trecută însă prin filtrul critic personal: între cele 80 de titluri cu peste 300 de cărți ce-i aparțin, se remarcă: *Ad edictum* (78 cărți) — comentarii la edictul pretorian, *Responsa* (23 cărți) și *Quaestiones* (37 cărți), comentarii la operele unor juriști anteriori, *Ad Sabinum* (6 cărți), *Ad Plautium* (18 cărți), manuale, numeroase monografii de mică întindere ș.a. După ↑Ulpian este al doilea jurist roman citat de *Digesta* lui Iustinian, alcătuită în proporție de 1/6 din fragmente ale scrierilor lui **P.**

PAUSANIAS (?—c. 467 î.e.n.), general spartan. Fiu al lui Cleombrotos, **P.** este numit comandant suprem al forțelor grecești după moartea, la Thermopyle, a unchiului său Leonidas I, în calitate de regent al vărului minor, regele Pleistarchos. În bătălia de la Plateea (479) **P.** repurtează o strălucită victorie asupra armatei persane comandate de ↑Mardonios. În continuare, **P.** izgonește gar-

nizoanele persane din Cipru și din Byzantion (478), dar pierde simpatia grecilor prin comportamentul său arogant și despotic. În două rînduri este acuzat la Sparta de legături secrete cu perșii, dar nu poate fi condamnat. Setea de putere îl împinge la o conspirație prin care intenționa, potrivit tradiției, să declanșeze o răscoală a hiloților din Laconia. A murit zidit de viu în templul Atenei Chalkioikos, unde se refugiase urmărit de efori.

PAUSANIAS (?—c.390 î.e.n.), rege al Spartei (445—426 î.e.n. minor; 408—394 î.e.n.), nepot al lui Pausanias și fiu al regelui Pleistoanax, **P.** apare în calitate de comandant al armatei spartane care asedia Atena în 405 și obține, alături de atotputernicul general ↑Lysandros, capitularea cetății. În opoziție cu politica lui Lysandros (pe care îl și elimină din viața politică activă cu sprijinul eforilor de la Sparta), **P.** îi permite lui Trasibul să revină la Atena și să restabilească regimul democratic, înlăturînd dictatura oligarhică a celor 30 de tirani (403). La izbucnirea Războiului corintic, nu reușește să facă jonctiunea cu forțele lui Lysandros, acesta fiind înfrînt și căzînd în lupta de la Haliartos din Beoția (395). Condamnat la moarte în patrie, se refugiază la Tegea; aici redactează o lucrare care atacă constituția tradițională a Spartei („Constituția lui Licurg").

PAUSANIAS (c.115—c.180), călător și scriitor grec. Despre **P.**, autorul unei *Periegesis tes Hellados* (*Călătorie în Grecia*, 10 cărți) elaborată între 160—180, nu se știe decît că era, probabil, originar din Lidia și că a călătorit mult (Egipt, Asia Mică, Grecia și Italia). Reprezentant al „periegezei" (impresii de călătorie), **P.** urmărește în lucrarea sa un itinerar prin Attica, Argolida, Laconia, Messenia, Elida, Ahaia, Arcadia, Beoția, Focida, oferind, într-o viziune personală, informații ample despre geografia și istoria cetăților grecești, a locașelor de cult, a monumentelor artistice, opera sa rămînînd un izvor de neînlocuit pentru istoria culturală a Eladei antice, furnizînd știri și despre istoria altor popoare antice, printre care și geții. Nostalgia pentru mărețul trecut istoric al orașelor elene revine constant în paginile lui **P.** Valoarea documentară excepțională a

lucrării lui **P.** a fost evidențiată de săpăturile arheologice de amploare din sec. 19—20.

PELOPIDAS (c.410—364 î.e.n.), om politic și general teban. Partizan al partidei democratice și antispartane conduse de Ismenias, **P.** este, alături de ↑Epaminondas (care, potrivit tradiției, i-ar fi salvat viața în 385, în bătălia de la Mantineea), principalul artizan al efemerei hegemonii tebane în Elada (371—362). Refugiat în 382 la Atena, după instaurarea la Teba a regimului aristocratic sub tutelă spartană, **P.** este inițiatorul acțiunii care înlătură în 379 dominația străină. Prieten și colaborator nedespărțit al lui Epaminondas, în calitate de *beotarh* și *polemarh*, **P.** se ocupă de organizarea armatei tebane (îndeosebi a „batalionului sacru" — unitatea de elită) obținînd răsunătoarele victorii de la Tegyra (375) și Leuktra (371) asupra Spartei. În 370—369 participă alături de Epaminondas la prima campanie antispartană din Peloponez, apoi preia conducerea operațiunilor de la hotarele septentrionale ale Beoției, luptînd contra lui Alexandru din Pherai, tiranul Tesaliei (369). După o perioadă de captivitate la curtea acestuia (369—368), **P.** repurtează în 367 la Susa, la curtea lui Artaxerxe II, un remarcabil succes diplomatic asupra lui ↑Antalcidas, determinînd Persia ahemenidă să retragă sprijinul politic și material al Spartei, acordîndu-l Tebei. Moare în bătălia victorioasă de la Kynoskephalai împotriva lui Alexandru din Pherai.

PEPI/PIOPS, numele a doi faraoni ai Regatului Vechi, din dinastia a 6-a (2345—2181 î.e.n.).

PEPI I. Ar fi domnit, potrivit tradiției, 49 de ani, întreprinzînd campanii militare pe uscat și mare în Palestina, fiind considerat de posteritate cel mai de seamă faraon al dinastiei. A menținut o autoritate centrală puternică.

PEPI II. Cu 94 de ani de domnie, **P.** este considerat faraonul cu cea mai lungă guvernare din istoria Egiptului antic. În epoca sa se accentuează și accelerează decăderea puterii centrale în favoarea aristocrației și a conducătorilor provinciali (ai nomelor).

PERDICAS/PERDIKKAS/, numele a trei suverani ai Macedonici, din dinastia Argeazilor.

PERDICAS I/PERDIKKAS I (prima jumătate a sec. 7 î.e.n.), fondatorul dinastiei Argeazilor (care a guvernat statul pînă în 310 î.e.n.). A ocupat, probabil, reg. de coastă din jurul Golfului Salonic.

PERDICAS II/PERDIKKAS II (?—413 î.e.n.), rege (454—413 î.e.n.). Intervenind în Războiul peloponesiac succesiv în favoarea Spartei şi a Atenei (431—413), a urmărit cu multă abilitate să împiedice întărirea uneia dintre aceste puteri în spaţiul traco-macedonean. În 429 **P.** a respins o expediţie a regelui trac ↑Sitalces care viza alungarea sa de la tron şi instalarea fratelui său, Filip. La curtea lui **P.** au trăit un timp Hipocrate din Cos şi Melanippides.

PERDICAS III/PERDIKKAS III (?—359 î.e.n.), rege (365—359 î.e.n.). Fiu al lui Amyntas III şi fratele lui Filip II. A consolidat finanţele statului printr-o reformă a vămilor, a căutat să reducă influenţa ateniană în reg. de coastă a Mării Egee, cucerind în 364 oraşul Amfipolis, înfrîngînd în 360 corpul expediţionar condus de Timoteos. Moare în luptă cu triburile ilire la hotarele septentrionale ale regatului.

PERDICAS/PERDIKKAS (c. 365—321 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Fiu al nobilului Orontes din Orestia, **P.** se afirmă la începutul campaniei lui Alexandru cel Mare din Asia ca *taxiarh* (comandant al unei mari unităţi de infanterie), devenind în 330 fruntaş al gărzii personale a marelui cuceritor, iar în India—*hiparh* (comandant de cavalerie). După moartea lui Hefaistion (324), Alexandru îl numeşte *chiliarh*. Ajuns cel dintîi dintre generalii macedoneni, primeşte de la Alexandru, aflat pe patul de moarte, sigiliul imp. Capabil şi viteaz, dar nepopular printre soldaţi datorită aroganţei sale, **P.** este în 323—322 *de facto* regentul marelui imp., adept hotărît al păstrării unităţii acestuia. Împotriva poziţiei şi politicii sale se coalizează ceilalţi diadohi, adepţii împărţirii imp.—Antigonos, Antipatros, Crateros şi Lisimah. Lăsîndu-l pe Eumene din Cardia să apere Asia, **P.** atacă Egiptul apărat de

Ptolemeu Lagos, eşuează în încercarea de a forţa traversarea Nilului şi este ucis de propriii săi ofiţeri.

PERIANDROS (?—c.587 î.e.n.), tiran grec. Fiu şi succesor al lui Cypselos în calitate de tiran al Corintului (c.627—c.587 î.e.n.). Bilanţul celor 40 de ani de guvernare autoritară (nu rareori sîngeroasă) a lui **P.** rămîne pozitiv pentru cetate, care cunoaşte, în acest interval, un moment de înflorire economică şi politică. A încurajat munca liberă în dauna celei servile (interzicînd chiar importul de sclavi în cetate), a sprijinit ţărănimea şi păturile meşteşugăreşti, a luat măsuri împotriva luxului excesiv, a fost un celebru mecena pentru cultură. **P.** a continuat politica de colonizare, îndeosebi în Apus (fondarea Apollonici), a ocupat insula Corcyra şi a instituit hegemonia corintică în Marea Adriatică. Cu Atena, Epidaur, Sikyon, Milet, cu Delfi şi Olimpia, precum şi cu Egiptul faraonic a întreţinut relaţii bune; a mediat conflictul dintre Atena şi Mytilene şi pe cel dintre Regatul Lidiei şi Milet. Psametic, nepotul său, care îi succede, este înlăturat la scurt timp, tirania fiind înlocuită la Corint printr-un regim oligarhic. **P.** a fost inclus de tradiţie printre cei 7 înţelepţi ai antic.

PERICLE/PERIKLES (c.490—429 î.e.n.), om politic atenian. Fiu al generalului ↑Xanthippos (învingătorul de la Mycale) şi al Agaristei (nepoata lui Clistene) din familia Alcmeonizilor. **P.** apare în 472 în calitate de *choreg* la premiera piesei *Perşii* a lui Eschil. Prima afirmare în viaţa politică a cetăţii are loc în 463 în calitate de acuzator în procesul intentat lui ↑Cimon, liderul partidei aristocratice, mărturie a apartenenţei sale la tabăra democrată. După asasinarea lui ↑Efialte (461), **P.** devine pentru trei decenii conducătorul democraţilor radicali, realizînd întregul program politic al acestuia, democraţia ateniană cunoscînd în această epocă apogeul înfloririi ei. **P.** iniţiază construcţia zidurilor lungi care leagă Atena de porturile Pireu şi Faleron (462—445), luptă împotriva Spartei şi a Persiei (sprijinind printr-un corp expediţionar atenian încercarea Egiptului de a se emancipa de sub dominaţia ahemenidă), participă ca strateg la bătălia de la Tanagra (457) şi con-

tinuă consolidarea Ligii Delio-Atice, transformînd-o treptat într-un adevărat imp. atenian. Tezaurul Ligii este transferat de la Delos la Atena, tributul datorat de fiecare polis membru al ligii este fixat de atenieni o dată la 4 ani, tot aceștia hotărînd modul de folosire a lui; *cleruhii* ateniene sînt create în numeroase părți ale Mării Egee și Hellespontului. Încercările membrilor Ligii de a se retrage din imp. atenian sînt reprimate prin forța armelor (Eubeea în 446, Samosul este cucerit de **P.** după un asediu de 9 luni în 439). Prin pacea lui Callias (449/448) sînt încheiate oficial Războaiele medice, Atena obținînd recunoașterea de către Persia a Ligii sale. Planul lui de a convoca la Atena un congres panhelenic, în anul următor, eșuează însă datorită opoziției Spartei. Sprijinul acordat de Sparta Ligii Beoțiene are ca urmare în anii 447—446 un conflict militar cu Atena, încheiat în 446/445 printr-o pace „de 30 de ani" între Atena și Sparta. După această dată, **P.** încearcă să consolideze prin mijloace pașnice puterea ateniană și inițiază un vast program de construcții. În 443 opoziția conservatoare este înfrîntă prin exilarea liderului ei Tucidide, fiul lui Melesias: **P.** este ales pînă în 429 an de an strateg, exercitînd puterea necontestată în stat. În 448/447 Fidias începe construcția Parthenonului, în 437/436 încep lucrările la Propylee, în 442 se încheie înălțarea Odeonului, pe Agora este zidit Thesceionul. Cercul format în jurul lui **P.** include figuri dintre cele mai reprezentative ale epocii: Sofocle, Herodot, Fidias, Anaxagoras, Protagoras, Damon. Odată cu accentuarea contradicțiilor dintre cele două mari *simahii* ale lumii grecești, cea peloponesiacă și cea atică, **P.** își îndreaptă atenția spre lumea grecească apuseană, încheind alianțe cu orașele Rhegion din S Italiei și Leontinoi din Sicilia, apoi intervine în favoarea Corcyrei în conflictul acesteia cu Corintul (aliat statornic al Spartei). Prevăzînd cu luciditate posibila ciocnire cu Sparta, **P.** alege el momentul declanșării acestei confruntări, care se va transforma în Războiul peloponesiac (431—404). În ultimii ani ai vieții, **P.** este confruntat cu frontul comun al oponenților săi; Tucidide, liderul aristocraților, revenit din exil în 433, se apropie de Cleon,

conducătorul păturilor democrate extremiste și de cercurile religioase — conservatoare — nemulțumite de „iluminismul" sofist al lui **P.** În urma unor procese publice organizate de dușmanii politici ai lui **P.**, Fidias și Anaxagoras sînt obligați să părăsească Atena; numai cu mari eforturi reușește **P.** s-o salveze de aceeași soartă pe Aspasia, soția sa. **P.** însuși cade în 430 victima unui proces, dar este reabilitat în anul următor. Moare de ciumă cîteva luni mai tîrziu, într-unul din cele mai grele momente pentru cetatea sa. Personalitate multilaterală, cel mai strălucit orator al epocii, de o ținută etică ireproșabilă, **P.** a ridicat Atena, în timpul guvernării sale, la apogeul dezvoltării ei economice, politice și culturale.

PEROZ/FIRUZ (?—484 e.n.), suveran al Imp. Sasanid (457—484). Fiu al lui Yazdegard II, **P.** înlătură de la tron, după doi ani de domnie, pe fratele său Hormizd III. Domnia lui este marcată de persecuțiile anticreștine și antievreiești (sub presiunea clerului mazdaian) și de lupte la hotarele nordice și răsăritene împotriva invaziilor triburilor nomade ale heftaliților; cade într-o luptă împotriva acestora.

PERSEU/PERSEUS (212—c.165 î.e.n.), ultimul rege al Macedoniei elenistice (179—168 î.e.n.). Fiu al lui †Filip V, animat de sentimente antiromane statornice, **P.** continuă politica din ultimii ani a predecesorului său îndreptată spre consolidarea economică, militară și diplomatică a statului în vederea unei noi confruntări cu Roma. Pentru a evita izolarea Macedoniei **P.** extinde influența macedoneană în Tracia și Ilyria, se căsătorește cu Laodice, fiica lui Seleucos IV, suveranul Regatului Seleucid, iar sora lui devine soția lui Prusias II al Bitiniei; **P.** se apropie de Rhodos și Beoția. La instigația Regatului Pergam, care se simțea amenințat de întărirea Macedoniei, Roma declanșează cel de-al treilea Război macedonean (171—168). **P.** este obligat să combată pe 3 fronturi: în Tracia împotriva Pergamului, în NV contra triburilor dardanilor, iar în V și S contra trupelor romane. După succese inițiale — la Kallinikos în Tesalia (171), împotriva dardanilor (170) —, **P.** este înfrînt în marea bătălie de la Pydna de legiunile comandate

de L. Aemilius Paullus (168); este purtat în cortegiul triumfal al învingătorului prin Roma și moare doi ani mai tîrziu la Alba Fucens, unde fusese internat.

PERSIUS AULUS FLACCUS (34—62), poet satiric latin. Originar dintr-o bogată familie de rang ecvestru din orașul etrusc Volaterrae, venit la 12 ani la Roma unde numără printre dascăli pe gramaticul Remmius Palaemon, pe retorul Verginius Flavus, dar îndeosebi pe stoicul L. Annaeus Cornutus, de care-l va lega o mare prietenie și care va fi totodată primul îngrijitor al operei sale. **P.** a fost prieten cu Lucan, Caesius Bassus, Servilius Nonianus, Paetus Thrasea. Cele 6 satire (650 de versuri), revăzute de Cornutus și publicate de Caesius Bassus după moartea poetului, fac din **P.**, după Lucilius și Horațiu, al treilea mare clasic al acestui gen literar. Satirele sale, bucurîndu-se de un mare succes în epocă, constituie o critică aspră a realităților contemporane neroniene, cărora le opune elevația și puritatea morală preconizate de stoicism. Creația sa a cunoscut o mare audiență pînă în sec. 19.

PERTINAX PUBLIUS HELVIUS (126—193), împărat roman (193). Fiul unui libert din Liguria, **P.** parcurge o strălucită carieră militară și administrativă — se remarcă în timpul războaielor cu marcomanii, este guvernatorul Moesiilor (176—178), Daciei (178/179), Siriei (179—182), Britanniei (185—187), Africii (188/189) — devenind la sfîrșitul domniei lui Commodus prefect al orașului Roma. Proclamat împărat (1 ianuarie 193) după asasinarea lui Commodus, **P.** (asemenea lui Galba în 68), caută să obțină sprijinul senatului în vederea redresării situației financiare a statului și a întăririi disciplinei militare. Este asasinat la Roma, la 28 martie 193, după 87 zile de domnie, de garda pretoriană, nemulțumită de severitatea măsurilor luate și de austera politică economică inițiată.

PETRONIU/CAIUS PETRONIUS ARBITER (?—65), om politic și scriitor latin. Critica literară a identificat pe autorul romanului *Satiricon* (din care s-au păstrat cîteva fragmnte ale cărților 15 și

16) în persoana lui **P.**, consul (62), guvernator al Bitiniei, prieten apropiat al împăratului Nero, supranumit de către Tacit *„Arbiter elegantiae"* (Arbitrul eleganței), constrîns să se sinucidă (65) sub acuzația de a fi fost implicat în conspirația lui Piso. *Petronii Arbitri Satyricon*, singura sa creație literară, este una din cele mai valoroase producții ale antic.; constituit dintr-un amestec de diferite genuri literare și forme stilistice, romanul evocă, cu realismul unui rafinat artist, caractere și pături sociale ale societății romane contemporane. Narînd peripețiile lui Encolpius, cartea este, de fapt, o parodie a romanului erotic elin, dar și a altor modele literare grecești și latîne. Umorul savuros, scenele grotești, voit îngroșate îl recomandă pe **P.** drept un mare pamfletist, un observator atent al tarelor societății vremii sale. Scrierea și-a găsit în toate epocile cititori și admiratori.

PHRAATES→FRAATE

PIANKHI/PIY/, rege etiopian (742—700 î.e.n.). Suveran al Regatului etiopian cu reședința la Napata (în aval de cataracta a 4-a a Nilului), **P.** invadează în 730 Egiptul, cucerind o mare parte a statului. După retragerea lui **P.**, dinaștii din Saïs, Tefnakht și fiul său Bocchoris, reușesc să extindă autoritatea în cea mai mare parte a Egiptului de N. Fratele lui **P.**, Șabaka I, cucerește în 715 întregul Egipt, supunîndu-l autorității dinastiei a 25-a etiopiană.

PICTOR FABIUS→FABIUS PICTOR

PIMIKO→HIMIKO

PINDAR/PINDAROS (c. 522/518 — c. 442 î.e.n.), poet liric grec. **P.** s-a născut la Kynoskephalai, lîngă Teba, într-o familie aristocratică de origine dorică stabilită în Beoția. Educația literară și-o începe, potrivit tradiției, cu poeta Corinna, continuînd-o în ultimii ani ai sec.6, la Atena, unde îi cunoaște pe Eschil și Simonide din Cheos. A trăit la Teba, dar a întreprins frecvente călătorii în centrele jocurilor panelenice. Popasul în Sicilia, ca poet de curte al tiranilor Hieron I din Siracuza și Theron din Acragas (476—474), unde s-a aflat în rivalitate cu Simonide și Bachilide, a contribuit la răspîndirea faimei sale în întreaga Eladă. Prima lui

creație poetică datează din 498, ultima din 446; a murit la Argos, iar cenușa i-a fost depusă la Teba, unde Pausanias a vizitat, în sec. 2 e.n. mormîntul și ruinele casei sale (ctitorită în 335 de la distrugere de către Alexandru cel Mare). **P.** este autor de ode corale, compuse la solicitarea unor bogați mecenați, contra unui onorariu. În tinerețe, au predominat creațiile cultice, mai tîrziu cele profane. Opera sa poetică a fost împărțită de exegeții alexandrini în 17 cărți, din care au supraviețuit integral numai 4, grupînd exclusiv *epinikia*, cîntece dedicate învingătorilor la jocurile panelenice. Astfel, cartea I cuprinde *Olympionika* (închinate învingătorilor de la Olimpia), cartea a doua *Pythionika* (dedicată celor de la Delfi), *Nemeonika* (celor din Nemeea) și *Isthmionika* (pentru cîștigătorii de la Istmos, lîngă Corint). Din restul operei sale — *imnuri*, *peani*, *ditirambi*, *parthenia*, *enkomia* ș.a. — nu s-au păstrat decît fragmente disparate, reprezentînd însă cea mai importantă moștenire literară care a supraviețuit din patrimoniul liricii vechi grecești. Opera lui **P.** reflectă imaginea socială a unei aristocrații grecești aflată în pragul dispariției; poetul glorifică ideologia eroică, vestigiu al Greciei arhaice, explorînd lumea miturilor și făcînd exegeza lor filosofică. Valorile cîntate de **P.** sînt puterea, bogăția, frumusețea, renumele, curajul; superioritatea calităților înnăscute față de cele dobîndite de individ este în repetate rînduri subliniată. Frămîntările sociale și politice ale primei jumătăți a sec. 5 nu își găsesc în creația lui **P.** nici un ecou; neutralismul său din timpul războaielor medice i-a adus dealtfel numeroase acuzații în epocă. Forța și strălucirea talentului său au făcut însă ca opera să se bucure de o statornică admirație, poetul fiind situat în fruntea canonului alexandrin al celor 9 poeți lirici. **P.** a fost apreciat în epoca romană (Horațiu și Quintilian), bizantină și Renaștere (Ronsard), pentru a fi redescoperit de Hölderlin în sec. 19.

PIRON/PYRRHON/din ELIS (c. 360—c. 270 î.e.n.), filosof grec. Elev al lui Bryson și al lui Anaxarchos (pe care l-a însoțit în expediția lui Alexandru cel Mare pînă la hotarele Indiei), **P.** a deschis apoi o școală proprie de filosofie în orașul natal. **P.** nu a lăsat nimic

scris, toate informațiile asupra operei lui provenind din scrisorile elevului său, Timon din Flius. Influențat de ideile lui Democrit și ale școlii cirenaice, de relativismul și scepticismul sofiștilor, **P.** este creatorul scepticismului ca doctrină filosofică independentă. Întrucît orice judecată de valoare este în același timp îndreptățită și neîndreptățită, bazîndu-se exclusiv pe o convenție umană, **P.** pune sub semnul întrebării însăși capacitatea de cunoaștere și susține ca atitudine filosofică totala abținere și indiferență. Nimic nu trebuie să-l abată pe om de la supremul bun — liniștea *(ataraxia)*; el trebuie să renunțe la orice judecată de valoare, opinie, avînd ca deviză „nu hotărăsc nimic".

PIRUS/PYRRHOS (?—272 î.e.n.), rege al Epirului (306—302 și 297—273 î.e.n.). Cu sprijinul regelui ilir Glaucias, la a cărui curte a copilărit, **P.** devine în 306 rege al molosilor și totodată hegemon al confederației triburilor epirote. Izgonit de diadohul ↑Casandru și înlocuit cu regele Neoptolemos, **P.** se refugiază în Asia, la Demetrios Poliorcetes, alături de care luptă ca strateg, în marea bătălie de la Ipsos (301) și pe care, după înfrîngere, îl urmează în Grecia. Cu ajutorul suveranului lagid Ptolemeu I, **P.** reocupă în 297 tronul Epirului, căsătorindu-se apoi cu Lanassa, fiica regelui Siracuzei, ↑Agatocle. În 287 este proclamat de armată și rege al Macedoniei, dar trei ani mai tîrziu este înlăturat de atotputernicul rege al Traciei, diadohul Lisimah. La chemarea orașului Tarent, amenințat de romani, **P.**, condotier cu scînteieri de geniu, debarcă în 280 în Italia meridională, vizînd probabil constituirea unui vast regat elenistic în Graecia Magna. „Noul Alexandru" înfrînge armata romană la Heracleia și Ausculum înaintînd pînă la 60 de km de Cetatea Eternă, dar forțele sale insuficiente nu-i permit asedierea ei. Aceeași neliniște specifică diadohilor îl determină în 278 să debarce în Sicilia, în ajutorul cetăților grecești amenințate de o nouă ofensivă cartagineză. Strălucita lui campanie se oprește în fața puternicului centru de rezistență Lilybaeum; nemulțumirile trezite printre aliații greci și lipsa de sprijin a acestora îl fac să renunțe la ideea invaziei Africii de Nord cartagineze și să revină, în vara anului

276, în Italia. La Beneventum, în Samnium, **P.** este înfrînt în anul următor de armata romană condusă de Manius Curius Dentatus, revenind în Elada, unde începe un război împotriva Macedoniei elenistice. Moare trei ani mai tîrziu, în luptele de stradă din Argos împotriva forțelor spartano-meseniene, aliate ale regelui macedonean Antigonos Gonatas. Războinic îndrăzneț, strateg și tactician de geniu, diplomat abil, spirit nobil, în continuă mișcare, **P.** nu a reușit să consolideze politic strălucitele sale victorii militare. În timpul guvernării sale Epirul atinge apogeul puterii.

PISISTRATE PEISISTRATOS (c. 600—528/527 î.e.n.), tiran atenian. Aparținînd unei familii nobiliare, **P.** se afirmă ca *polemarh* în războiul purtat de Atena împotriva Megarei (565). Ulterior, se impune în calitate de conducător al partidei păturilor dezmoștenite ale cetății *(Diakrioi)* care traversează o epocă de puternice frămîntări sociale. Profitînd de conflictele dintre partida plutocraților condusă de Licurg *(Pedioi)* și aceea a meșteșugarilor și țăranilor înstăriți *(Paralioi)* condusă de ↑Megacle, **P.** ocupă în 561/560 Acropolea Atenei și se proclamă tiran. Coaliția realizată de Megacle și Licurg îl obligă, după scurt timp, să părăsească orașul. Rechemat de Megacle, cu a cărui fiică se căsătorește, **P.** este curînd exilat din nou, iar proprietățile sale confiscate. Următorii zece ani îi petrece în Tracia și călătorind prin Grecia, stabilind legături cu cercurile oligarhice din Eretria, Teba, Naxos și Argos. În 546, cu sprijin străin (din Naxos și Argos), **P.** debarcă în Attica la Marathon, înfrînge forțele ateniene care i se opun la Pallene și, fără nici o opoziție, pătrunde în Atena. Cei aproape 20 de ani de guvernare, remarcabilă prin moderație, contribuie la înflorirea economică și culturală a Atticii. **P.**, care a menținut și completat legislația lui ↑Solon, a reorganizat finanțele statului asigurîndu-le, prin noi impozite, stabilitatea, a încurajat extinderea comerțului atenian prin bunele relații întreținute cu cetățile din Marea Egee, a bătut o monedă nouă cu însemnele cetății, ce va egala pe cele externe pe acelea din Corint și Egina. Păturile sărace au fost sprijinite din finanțele statului, marile proprietăți și luxul au fost combătute.

Construcții impresionante încep să împodobească Atena, serbările panatenee și dionisiile dobîndesc un caracter panelenic, evidențiind rolul de prim plan pe care cetatea începe să-l joace în Grecia centrală. Acum ia ființă și prima bibliotecă, este sprijinită reprezentarea tragediilor lui Thespis, poemele homerice sînt consemnate în scris. La moartea sa îi succed cei doi fii, Hipparchos și Hippias.

PITACOS/PITTAKOS/ din MYTILENE (c. 650—c. 570 î.e.n.), om politic grec. Fiu al unor imigranți traci stabiliți în insula Lesbos, **P.** se remarcă în luptele pentru înlăturarea tiranului Melanchros, apoi în războiul purtat de insulă cu Atena pentru Sigeion (607/606 î.e.n.). Ales în 598 (sau 590) ca *aisymnetos* (magistrat unic) pe 10 ani, cu misiunea de a pune capăt flagelului luptelor civile, **P.** restabilește pacea, impune respectarea vechii constituții și împiedică restabilirea unui regim oligarhic la Mytilene. S-a retras apoi de bunăvoie din viața politică. S-a bucurat de o deosebită stimă, iar la moarte concetățenii săi i-au acordat mari onoruri. A fost inclus între cei 7 înțelepți ai lumii antice.

PITAGORA/PYTHAGORAS (c. 580—500 î.e.n.), filosof și matematician grec. Născut la Samos, în Asia Mică, a cunoscut gîndirea milesiană, studiind matematica cu Anaximandru. A întreprins lungi călătorii de studii în Iudeea, Persia, Fenicia, Egipt, poposind deseori la Sparta, în Creta. În 531 emigrează la Crotona, în Italia meridională, unde fondează o comunitate religioasă și politică, datorită căreia cetatea obține supremația politică în reg., constituind un model și pentru comunitățile ulterioare din Tarent și Siracuza. Apropiat de orfism, ordinul religios întemeiat de **P.** viza separarea prin voință a sufletului de corp pentru a intra în contact cu divinul. Propunîndu-și și urmărirea unor scopuri politice, adepții lui **P.** și-au atras în curînd invidia, filosoful fiind obligat să se exileze în Metapont, unde va și muri. Figură de legendă, **P.** nu a lăsat nimic scris, gîndirea sa fiind transmisă oral. Lipsesc, de asemenea, fragmentele autentice, fapt care îngreunează identificarea nucleului originar al filosofiei pitagoreice de contribuțiile discipolilor săi.

P. este primul gînditor care a denumit știința cu termenul de filosofie, care îngloba cele mai diverse aspecte, un loc important fiind acordat matematicii care, după opinia lui **P.**, permitea accesul la divinitate. Autor al unei teoreme care-i poartă numele, **P.** este totodată cel dintîi care a făcut din matematică o știință demonstrativă. El consideră că numerele constituie principiul, sursa și rădăcina tuturor lucrurilor. Folosind un sistem de numere-figuri, atenția lui **P.** se concentrează asupra numărului 10 care apare figurat sub forma unui triunghi ale cărui laturi sînt alcătuite, fiecare, din cîte 4 unități *(tetraktys)*. Și în cosmologia lui **P.** numărul avea un rol esențial, el constituind partea rațională a universului, granița dintre acesta și infinit. Materia amorfă, haosul, avea forma unei sfere în al cărei centru se afla focul central. Concepția dualistă, opusă monismului filosofilor ionieni, a lui **P.**, constituie primul pas în direcția unei viziuni pozitiviste a lucrurilor, contribuind la mutația de la gîndirea religioasă spre cea rațională. Descoperind baza matematică a intervalelor muzicale, **P.** susține că muzica reprezintă unul din cele mai înalte fenomene ale universului, prin el realizîndu-se purificarea sufletului. Din mișcarea pitagoreică s-au desprins două grupuri distincte: unul de intenție religioasă, susținînd un mod de viață ascetic, celălalt cu scopuri politice, concentrîndu-și activitatea spre dirijarea treburilor publice. O bună parte a filosofiei lui **P.** o constituiau numeroasele interdicții de ordin alimentar, moral, sau al comportării în viață. Ceea ce rămîne din pitagorism, ca formă de gîndire, independent de contribuțiile pe plan filosofic și științific, este o anumită nuanță de religiozitate, aureola de mit care înconjoară figura lui **P.**, mit pe care romanii l-au prelungit, iar modernii l-au reluat neîncetat sub diferite forme.

PITAGORA/PYTHAGORAS/ din RHEGION (sec. 5 î.e.n.), sculptor grec. Majoritatea cercetătorilor îl identifică cu **P.** din Samos, care a migrat în S Italiei și s-a stabilit în 494 î.e.n. la Rhegion. Activitatea și-o desfășoară între 480 și 450, majoritatea operelor sale fiind expuse în Graecia Magna la Locroi, Crotona, Tarent, Messana, Siracuza, altele la Delfi, Olimpia, Teba. Rival al lui My-

ron, **P.** a sculptat învingători la jocurile olimpice, statuia chitarodului Cleon (la Teba), un Apolo ucigînd şarpele Python, statuia unui şchiop — opere deschizătoare de drumuri în domeniul ritmului şi proporţiilor.

PIY→PIANKHI

PITEAS/PYTHEAS/ din MASSALIA (sec. 4 î.e.n.), navigator şi geograf grec. După 347 î.e.n., poate prin 325, **P.** întreprinde, pornind din Gadeira, o lungă călătorie de-a lungul coastelor Iberiei, Galliei, Britanniei pînă la Marea Nordului, la Gurile Elbei şi în îndepărtata şi enigmatica Thule (Islanda sau Norvegia?). Opera sa — *Peri Okeanou (Despre Ocean)*, astăzi pierdută, în care relatează aventuroasa călătorie, împletea pertinente informaţii despre populaţiile de pe litoral, observaţii geografice (stabilirea latitudinii unor localităţi), climatologice, oceanologice şi astronomice sau notiţe cartografice, cu naraţiuni fantastice, determinînd pe unii autori ai antic. să-l atace vehement (Dicearh, Polibiu, Strabon), pe alţii să-i ia pătimaş apărarea (Timaios, Eratostene, Poseidonios). **P.** sprijină ideea că pămîntul este o insulă în Marele Ocean.

PITEOS/PYTHEOS/ din PRIENE (sec. 4 î.e.n.), arhitect grec. Reprezentant de frunte al arhitecturii ioniene, **P.** participă alături de Satyros la construirea Mausoleului din Halicarnas (370—350 î.e.n.), considerat printre cele 7 minuni ale lumii antice, apoi realizează, între 350—330, templul zeiţei Atena Polias din Priene. Scrierea sa consacrată acestei ultime realizări a fost folosită de arhitectul roman ↑Vitruviu la redactarea celebrului său tratat. Dispunerea şi proporţiile preconizate de **P.** în proiectarea templelor (a respins fermstilul doric) au marcat întreaga arhitectură elenistică.

PLACIDIA GALLA AELIA (c. 390—450), împărăteasă romană. Fiica lui ↑Teodosiu I, sora lui Arcadius şi a lui Honorius, **P.** este capturată de vizigoţi la Roma (410) şi căsătorită cu regele vizigot Athaulf (414). După moartea acestuia se reîntoarce în Italia (416), devenind soţia generalului Constantius (417), proclamat în 421 împărat. Refugiată în 423, după moartea lui Honorius, la Constan-

tinopol, revine doi ani mai tîrziu, cu sprijinul lui Teodosiu II, și ocupă pentru fiul ei minor †Valentinian III, tronul Imp. Roman de Apus, exercitînd pînă în 437 regența și deținînd puterea *de facto*. Își va păstra pînă la moarte un anumit rol în viața politică și religioasă (de la curtea din Ravenna) a statului.

PLATON/PLATONOS (c. 427—347 î.e.n.), filosof grec. Născut la Atena, într-o familie aristocratică, cu descendenți celebri (Solon, Critias), fiul lui Ariston și al Periktionei, **P.** primește o educație aleasă în multiple direcții, la formarea sa contribuind Cratilos și Hermogenes, Euclid, precum și pitagoreicii Filolaos și Eurytos, matematicianul Theodoros. În adolescență asistă la tulburările politice provocate de regimul oligarhic al Celor 30 de tirani, în rîndul cărora se numără și doi membri ai familiei sale. La 20 de ani este prieten și discipol al lui Socrate, a cărui moarte îl determină să renunțe la cariera politică spre care era îndreptat. Călătorește la Megara, în Egipt, la Cirene, în sudul Italiei, la Tarent și Siracuza, interesat de studiul filosofiei pitagoreice. Arhitas din Tarent, matematician și strateg, îi oferă modelul filosofului-rege. Încercînd să exercite asupra tiranilor din S Italiei o pedagogie filosofică și politică, **P.** va fi silit să constate eșecul misiunii sale (alungat și rechemat la Siracuza, reținut la curte captiv, din nou alungat). La întoarcerea din prima călătorie la Siracuza, în 387, **P.** înființează la Atena, în grădina lui Academos, prima școală filosofică, Academia, a cărei activitate va dura un mileniu (pînă în 529) și care atrage tineri din toată Grecia. Detașîndu-se tot mai mult de viața publică, acum își redactează opera de maturitate și bătrînețe. Întristat de eșecul acțiunii sale educative asupra tiranilor din S Italiei, **P.** moare, bătrîn, scriind *Legile*, rămase neterminate. **P.** este primul filosof a cărui operă ne-a parvenit integral. Aceasta cuprinde 29 de dialoguri, dar au circulat sub numele său încă 12 dialoguri, scrisori și colecții de definiții. Grupate artificial de Trasyllos în 9 tetralogii, critica de specialitate de mai tîrziu a stabilit o nouă clasificare a dialogurilor platoniciene în 4 categorii: dialogurile de tinerețe sau dialogurile

socratice — *Apologia Sokratous (Apărarea lui Socrate)*, *Criton*, *Ion*, *Hippias meizon (Hippias Maior)*, *Hippias elatton (Hippias Minor)*, *Alkibiades I (Alcibiade)*, *Laches*, *Charmides*, *Statul* (partea I), *Eutyphron*, *Lisis*. În cadrul acestora **P.** reînvie figura lui Socrate sau îi apără memoria. Avînd un caracter aporetic, ele relevă înclinația lui **P.** spre problemele de morală și de educație. Urmează așa-numitele dialoguri intermediare sau de tranziție ce poartă amprenta pitagorismului și care, prin calitățile lor literare și conținut, anunță marile dialoguri: *Protagoras*, *Cratylos*, *Gorgias*, *Eutydemos*, *Menexenos*, *Menon*. Din categoria dialogurilor de maturitate (numite și marile dialoguri) fac parte: *Menon*, *Symposion (Banchetul)*, *Phaidon (Fedon)*, *Politeia (Republica)*, *Phaidros (Fedru)*, *Statul* (cărțile II-X). **P.** dezvoltă aici doctrina ideilor pe care o va aplica în cele mai diverse domenii: metafizică, politică, etică și estetică. În dialogurile tîrzii, redactate în ultimii ani de viață — *Teaitetos*, *Parmenides*, *Sophistes (Sofistul)*, *Politikos (Politicul)*, *Timaios*, *Nomoi (Legile)* — figura lui Socrate se estompează, **P.** aducînd modificări importante doctrinei ideilor. Autenticitatea dialogului *Epinomis* nu este unanim admisă. Dintre dialogurile apocrife fac parte: *Alcibiade II*, *Hipparh*, *Theages*, *Clitophon*, *Minos*, *Despre dreptate*, *Despre virtute*, *Demodokos*, *Sisiphos*. A circulat și ipoteza, confirmată și de Aristotel, existenței unui învățămînt esoteric platonician, destinat membrilor Academiei. Majoritatea personajelor platoniciene sînt autentice, ele purtînd numele unor personalități de marcă din istoria politică sau filosofică grecească. Complexitatea sistemului filosofic al lui **P.**, care a cunoscut o permanentă evoluție și mutații profunde, calitățile literare și particularitățile stilistice ale dialogurilor, fac dificilă prezentarea sistematică și sintetică a acestuia. Una din constantele sistemului platonician este autodezbaterea, filosoful aflîndu-se într-un neîntrerupt dialog cu sine însuși. Dialogurile incluse în prima categorie se află, fiecare, în căutarea unei definiții (a curajului, a înțelepciunii, frumosului etc.), scopul unei asemenea întreprinderi fiind descoperirea unui principiu care să regleze judecata valorii. Există Idei, adică valori, independente de

părerile oamenilor, care se impun oricărui spirit și care sînt obiectul unei cunoașteri veritabile. Subliniind rolul valorilor în educația morală, **P.** susține că arta de a trăi, a cărei expresie completă o constituie politica, are un loc privilegiat între toate artele și științele. Valorile oficiale sînt valori adevărate, prescrise de filosofi care au ajuns la cunoașterea Binelui (înțeles ca obiect suprem al voinței) și cărora le revine sarcina de a conduce cetatea. Astfel **P.** ajunge la conturarea unui model ideal al cetății conduse de filosof, singurul capabil, după **P.**, să guverneze cetatea, deoarece are conștiința valorii supreme a dreptății. În cetatea ideală a lui **P.** există 3 clase sociale (producători, paznici și înțelepți) după cele 3 părți ale sufletului (instinctele primare, instinctul de apărare, rațiunea). Încercînd, în timpul călătoriilor sale din Sicilia, să pună în practică acest model, **P.** a cunoscut eșecuri dureroase. Deși animată de aspirații autentic înnoitoare, concepția politică a lui **P.** se dovedește conservatoare și proaristocratică. Respingînd sistematic doctrinele la modă (Gorgias, Protagoras, Hippias), **P.** ajunge la elaborarea doctrinei Ideilor. Ideea platoniciană nu e o noțiune generală și abstractă, extrasă din experiență și pusă în afara ei, ci e concepută ca existînd *a priori*, asemenea obiectelor ideale ale gîndirii matematice. Fenomenele și obiectele naturale sînt copii ale ideilor, avînd realitate numai în măsura participării lor la arhetipul ideal. Principala metodă de investigație și speculație platoniciană este dialectica, concepută ca o metodă de determinare obiectivă a valorilor. Nu există știință decît prin măsură, prin intervenția raporturilor matematice, a noțiunilor apriorice, în concepția lui **P.** matematica fiind considerată știința ideală. Ea este astfel înțeleasă ca o propedeutică, o introducere în cunoașterea Binelui care ne e dată de dialectică. Din reflecția asupra matematicii aflăm că adevărul nu constă în aparențele sensibile, ci în construcțiile activității intelectuale. După **P.** nu există un adevăr al lucrurilor, ci numai unul al valorilor. Ideea nemuririi sufletului, care rezultă din reflecția asupra cunoașterii, din capacitatea de a sesiza adevărul, își găsește confirmarea și în cosmologia platoniciană potrivit căreia sufletele, vechi ca și universul, se află în continuă

migrare în succesiunea ființelor muritoare. Principiul suprem al universului este ideea de Bine care îndeplinește un rol analog soarelui. **P.** a perfecționat și consacrat forma dialogului literar-filosofic, îmbinînd diferite metode în cadrul cărora discuția dialectică nu este prioritară și nici exclusivă. El dovedește deplina stăpînire a tehnicilor folosite de retorica vremii, în sprijinul argumentelor sale speculative recurgînd frecvent la mituri și narațiuni ce conferă valoare estetică și literară operei sale. Nu neglijează nici cultura literară a epocilor anterioare, apelînd des la Homer, Pindar, Sofocle, Euripide, din ale căror opere extrage numeroase paradigme. Considerat unul din cei mai reprezentativi scriitori în dialectul atic, **P.** a folosit totodată cuvinte arhaice, precum și expresii specifice altor genuri literare. După moartea lui **P.** doctrina sa a fost îmbogățită cu elemene pitagoreice și orfice evoluînd apoi spre neoplatonism, curent eclectic și cu implicații mistice care nu mai e legat direct de teoria platoniciană a Ideilor. În ambianța filosofiei lui **P.** a fost elaborată teologia creștină. Exercitînd o influență covîrșitoare asupra scolasticii medievale, în Renaștere se instituie un adevărat cult pentru **P.** A influențat direct opera multor gînditori de seamă — Leibniz, Berkeley, Kant, Hegel, Schopenhauer, Husserl.

PLAUT/TITUS MACCIUS PLAUTUS (c. 250—c.184 î.e.n.), poet comic latin. Originar dintr-o familie modestă din Sarsina (Umbria), venit de timpuriu la Roma, unde duce o existență deosebit de grea, **P.** debutează în teatru în jurul anului 210, perioada de intensă activitate situîndu-se între anii 200—190. Din cele 130 de comedii *(fabulae palliatae)* care i-au fost atribuite, Varro considera în sec. 1 î.e.n. autentice 21, dintre care s-au păstrat 20 *(Amphitryo, Asinaria — Comedia măgarilor, Aulularia — Ulcica, Bacchides, Captivi — Cativii, Menaechmi — Gemenii, Mercator — Negustătorul, Miles gloriosus — Soldatul fanfaron, Mostellaria — Comedia stafiilor, Poenulus — Cartaginezul* ș.a.). Modelelor primare — ↑Menandru și comedia greacă a sec. 4—3 î.e.n. — a reușit să le transfere un nestăvilit influx de viață latino-romană contemporană, asigurîndu-și

un mare succes de public și aducînd, totodată, modificări importante în structura comediei. Comediile plautine reprezintă un tablou viu al societății romane de la sfîrșitul celui de-al doilea Război punic. Evantaiul pieselor sale, deosebit de larg, exploatează toate sursele de comic, de la comedie de intrigă și caractere la farsă și tragicomedie, amintind de *commedia dell'arte* și de opera bufă europeană. Vivacitatea intrigilor în care evoluează personajele deosebit de pestrițe, limbajul colorat, pitoresc, de un mare efect scenic, metrica deosebit de variată, au făcut din **P.** cel mai popular dintre comicii latini. Cele 20 500 de versuri plautine păstrate cōnstituie cel mai vechi și bogat tezaur lingvistic al latinei arhaice. Consecvent apreciat de posteritate, imitat de mari scriitori, piesele sale nu și-au pierdut nici astăzi savoarea, continuînd să fie jucate și gustate de public.

PLINIU CEL BĂTRÎN/CAIUS PLINIUS SECUNDUS (23/24—79), istoric și enciclopedist latin. Născut dintr-o familie bogată de rang ecvestru din Novum Comum (Como), din N Italiei, educat la Roma, **P.** îmbrățișează cariera armelor, efectuînd serviciul militar în Germania Inferior și Superior (47—52), devine locțiitor al prefectului Iudeei (67/68), procuror în Gallia Narbonensis (70), Hispania Tarraconensis (73), Gallia Belgica (75). Revenit la Roma, moare în 24 august 79, cînd, în calitate de prefect al flotei de la Misenum, întreprindea acțiuni de salvare a victimelor erupției Vesuviului. Din vasta și diversa sa operă, ni s-a păstrat numai *Naturalis Historia (Istoria naturală*, 37 cărți), lucrare cu caracter enciclopedic dedicată în 77 împăratului Titus, în a cărei prefață **P.** afirmă că ar fi citit peste 2 000 cărți și citează operele a 146 de scriitori latini și 327 neromani. Este o uriașă compilație a cunoștințelor epocii lui în domeniul geografiei matematice și fizice, asupra continentelor și popoarelor cunoscute lumii romane, antropologiei, zoologiei, mineralogiei și artelor plastice, prețioasă prin bogăția materialului informativ cuprins. *Naturalis Historia* s-a bucurat de un mare prestigiu în antic. și ev. med. **P.** a mai scris o istorie a războaielor cu germanii *(Bella Germaniae*, 20 de cărți), o istorie romană contemporană în 31 de cărți, ambele

folosite de Tacitus, un opuscul lingvistic *(De dubio sermone—Despre incertitudinile limbajului*, 8 cărți) și un manual de retorică *(Studiosi — Cei ce învață)*, o biografie în 3 cărți a lui Pomponius Secundus, dascălul său, toate pierdute.

PLINIU CEL TÎNĂR/CAIUS PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS (c.61—c.113), om politic și scriitor latin. Originar dintr-o familie ecvestră din Novum Comum (Como), nepot și fiu adoptiv al lui Pliniu cel Bătrîn, **P.** este elev la Roma al lui Quintilian, avocat renumit și om de litere monden, prieten cu ↑Tacit. Urmează un *cursus honorum* strălucit, quaestor (88), tribun (91/92), praetor (93/95), consul (100), guvernator al Bitiniei și Pontului (110–113). Obișnuitul discurs de mulțumire, adresat împăratului în septembrie 100 și ținut în fața senatului de **P.** în calitate de consul, a fost revizuit de autor și publicat sub titlul *Panegyricus Traiani (Panegiricul lui Traian)* în anul următor. Document istoric prețios, *Panegiricul* rămîne cel mai strălucit model al genului atît de frecvent întîlnit în sec. 3—4. Din opera sa ni s-au mai păstrat 10 cărți de scrisori *(Epistulae)* remarcabile prin varietatea temelor și eleganța stilului și care denotă un spirit cultivat, de aleasă ținută morală, și conturează o imagine vie a vieții materiale și spirituale a societății romane de la începutul sec.: ultima carte, a X-a, include corespondența purtată de **P.** în calitate de guvernator cu împăratul Traian în anii 112/113, constituind un valoros document istoric.

PLOTIN/PLOTINOS (204—270), filosof grec. Născut în Egipt, la Lykopolis, **P.** studiază filosofia (233—243) la Alexandria cu Ammonios Sakkas și îl însoțește pe împăratul Gordianus III în campania sa împotriva Imp. Sasanid (243—244), stabilindu-se apoi în 244 la Roma, unde deschide o școală filosofică proprie, care își va dobîndi în scurt timp un renume deosebit în cercurile senatoriale. **P.** a beneficiat de protecția și prietenia împăratului ↑Gallienus. Moare în Campania, la Minturnae, după o grea boală. Prelucrînd și dezvoltînd comentariile din ultimele sec. la opera lui Platon, **P.** întemeiază un nou curent filosofic, neoplatonismul, care, admițînd — în spiritul timpului —, alături de cunoașterea intelectuală, extazul mistic, a

exercitat o puternică influență în antic. tîrzie. Prelegerile și scrierile sale filosofice au fost prelucrate cu o remarcabilă acuratețe de principalul său discipol, Porfirios, și publicate între 301—305 sub titlul de *Enneade;* tot el a scris și o *Viața lui Plotin.* În număr de 54, tratatele incluse în *Enneade* (dispuse în 6 grupe de cîte 9) sînt, de fapt, comentarii asupra unor teme clasice, din filosofia greacă anterioară (inspirate nu numai din Platon, ci și din Aristotel, stoici etc.), pe baza cărora **P.** construiește o doctrină originală, căutînd, pe cît posibil, să evite eclectismul. Nu lipsite de interes sînt și teoriile estetice plotiniene (asocierea frumosului cu binele, concepera artei ca cunoaștere și nu ca imitație, o amănunțită clasificare a artelor etc.), care se pronunțau în favoarea artei tradiționale. Alunecînd, contrar misiei asumate, spre ocultism, neoplatonismul a exercitat o puternică influență asupra creștinismului fiind revalorificat, în sec. 15, prin intermediul culturii lumii arabe și reabilitat, în Renaștere, odată cu interesul crescînd pentru Platon.

PLUTARH PLUTARCHOS, PLUTARCHUS/ din CHERONEIA (c. 46—c.127), scriitor grec. Originar dintr-o familie înstărită din Beoția, **P.** studiază filosofia la Atena cu Ammonios, ocupînd apoi funcția de arhonte în orașul natal. A călătorit în Asia Mică, în Egipt și Italia, fiind trimis la Roma cu diferite misiuni diplomatice. S-a bucurat de un mare prestigiu între contemporani, grație vestitei sale erudiții (are întrevederi cu împărații Traian și Hadrian). Majoritatea celor 250 de titluri care-i sînt atribuite și din care ni s-au păstrat c. 1/3 abordează subiecte filosofice (îndeosebi teme de etică, tratate de pe pozițiile platonismului), de fizică, medicină, retorică, teologie ș.a. În *Moralia (Ethika)* tratează cu precădere probleme de religie, dar și de filosofie și de știință. Adept al cultului lui Apolo, din al cărui colegiu sacerdotal de la Delfi a făcut multă vreme parte. Fără a excela printr-o gîndire originală, opera sa lasă totuși să se întrevadă un spirit universal. Continuînd tradiția lui Varro și a lui Cornelius Nepos în literatura latină, **P.** redactează cele 46 de *Vieți paralele (Bioi paralleloi),* care prezintă biografiile a 23 de personalități grecești, alături de 23 de personalități romane (plus 4 biografii

izolate), urmărind îndeosebi caracterizarea politică și mai puțin cea psihologică; s-au bucurat de o mare faimă pînă în epoca modernă, slujind la popularizarea istoriei antic. și constituind o sursă de inspirație pentru numeroși scriitori pînă în epoca modernă.

POLEMON, numele a doi suverani ai Regatului Pontului.

POLEMON I (?—c. 8 î.e.n.), rege (37—8 î.e.n.). Fiu al retorului Zenon din Laodikeia, **P.** este numit de Marcus Antonius, în 39 î.e.n., dinast al unei părți a Ciliciei, apoi, în 37, rege clientelar al Pontului. Capturat de parți (36), mediază un acord între Marcus Aurelius și Artavasdes. Cu aprobarea împăratului Augustus, se căsătorește cu Dynamis (14), moștenitoarea Regatului Bosporan, unind cele două regate sub autoritatea sa; capturat și ucis de triburi rebele.

POLEMON II (?—c. 68 e.n.), rege (38—63). Fiu al regelui trac Cotys și al Antoniei Tryphaina, nepot al lui Polemon I, **P.** este desemnat de împăratul Caligula rege al Pontului și, nominal, și al Regatului Bosporan (38—41). În 41 devine și dinast al Ciliciei, ținut pe care îl păstrează și după ce împăratul Nero transformă Regatul Pont în posesiune romană, alipind-o prov. Galatia (63).

POLIBIU/POLYBIOS (c. 200—c.120 î.e.n.), istoric grec. Născut într-o familie bogată din Megalopolis, devenit o personalitate proeminentă a Ligii Aheene *(hiparh* în 169/168). **P.** face parte în 167 din cei 1 000 de ostateci greci aduși la Roma după încheierea celui de-al treilea Război macedonean. În capitala Imp. **P.** devine prietenul și mentorul lui C. Scipio Aemilianus, pe care îl însoțește la asediul Cartaginei (148—146) și probabil și la împresurarea Numantiei (134—133). Călătorește mult în Italia, Sicilia, Gallia, Spania, Africa de Nord. În urma înfrîngerii ultimei răscoale antiromane a cetăților grecești în 146, **P.** intervine la Roma obținînd unele concesii pentru compatrioții săi învinși. Scrierile sale din tinerețe, o biografie a strategului Ligii Aheene Filopoimen (3 cărți), un manual de tactică *(Techne taktike)*, o lucrare geografică despre zona ecuatorială, s-au pierdut. Opera sa majoră, *Istoriai (Istorii)*, o istorie universală în 40 de cărți, avîndu-l ca model pe Tucidide, caută să reconstituie

și să explice ascensiunea Romei de la o putere locală la stăpîna necontestată a întregului bazin mediteranean. Ea rămîne principalul izvor antic pentru perioada 220—144 î.e.n. (s-a păstrat c. 1/3 din volumul inițial, cărțile 1—5 integral, restul fragmentar). **P.** consideră istoria din punct de vedere pragmatic; relatarea faptelor este făcută de un om de stat și un soldat cu o pătrunzătoare luciditate, care încearcă să urmărească evenimentele în succesiunea lor și să cerceteze cauzele creșterii și descreșterii statelor antice. Căci **P.**, adevărat filosof al istoriei, respinge abordarea acesteia în manieră retorică, ca și cum ar fi un obiect de desfătare. Erudit, preluînd critic izvoarele, **P.** introduce în istoriografia greacă, pînă atunci ancorată în retorism, un element nou: aspectul politic. Opera sa a exercitat o influență covîrșitoare pînă la sfîrșitul antic. Poseidonius și Strabon au continuat-o; Diodor din Sicilia, Titus Livius, Apian, Plutarh au folosit-o intens, iar Machiavelli și Montesquieu au extras, peste veacuri, prețioase idei pentru propria lor gîndire politică.

POLICLET/POLYKLEITOS (sec. 5 î.e.n.), sculptor grec. **P.**, prieten apropiat al lui Eschil, își desfășoară activitatea la Argos între 450—410 î.e.n., impunîndu-se ca un valoros șef de școală. Spre deosebire de celebrii săi contemporani Praxitele, Fidias sau Lisip, care-și alegeau ca personaje figuri mitologice, **P.** a manifestat o statornică preferință pentru om, atenția sa îndreptîndu-se cu predilecție spre învingători ai jocurilor olimpice; a reușit ca nimeni altul să surprindă trecerea de la adolescență la maturitate. Dintre sculpturile care i se atribuie cu certitudine (copii romane în marmură după originalele turnate de **P.**, mai ales în bronz, și pierdute în totalitate) se cuvin citate: „Heracle" (c. 440), „Hermes" (după 440), „Amazoană rănită" (430), „Diadoumenos" („Tînăr cu cunună") și „Doryphoros" („Purtătorul de lance"); statuile lui se remarcă prin echilibrul proporțiilor, liniștea interioară și postura lor degajată. Reprezentări ale statuii criselefantine (din aur și fildeș) a Herei din Heraionul din Argos ne-au parvenit prin intermediul surselor numismatice, care au confirmat descrierea făcută de Pausanias. În *Canon*, una din primele scrieri de teorie a artei din lumea antică, **P.** dezvăluie

secretul proporţiilor statuilor sale, observarea atentă a naturii modelelor. Prin stilul profund original, prin influenţa exercitată asupra statuariului grec, **P.** îşi înscrie numele alături de marii sculptori ai antic. O serie de creaţii ale sale sînt atribuite de istoricii de artă lui Policlet cel Tînăr, sculptor care şi-a desfăşurat activitatea între 400—360 î.e.n.

POLICRATE/POLYKRAŢES/ din SAMOS (?—c.522 î.e.n.), tiran grec. Cu sprijinul partidei democratice din Samos, **P.** înlătură regimul oligarhic al geomorilor, instaurînd propria sa tiranie în insulă (c. 538—522 î.e.n.). Secondat iniţial de fraţii săi Pantagnostos şi Syloson (pe care-i izgoneşte însă la scurt timp de la preluarea puterii), **P.** constituie o puternică armată de mercenari şi o flotă — devenită în scurt timp cea mai importantă din Marea Egee —, stimulează meşteşugurile şi comerţul. La strălucita sa curte atrage poeţi precum Anacreon, Ibicos din Rhegion sau Democede din Crotona, Samosul luînd astfel locul Miletului (ocupat de perşi) ca metropolă a lumii elene orientale. **P.** îşi extinde autoritatea asupra unor insule şi cetăţi de pe litoralul Asiei Mici, încheie tratate de alianţă cu Amasis, faraonul Egiptului, cu Lygdamis, tiranul din Naxos, şi cu Arcesilas III din Cirene. La începutul campaniei regelui persan Cambise împotriva Egiptului (c. 525 î.e.n.), **P.** îl sprijină pe acesta trimiţîndu-i o flotă de 40 de triere. Întreaga flotă samiană se revoltă împotriva lui **P.** asediind fără rezultat, cu sprijin spartan şi corintic, timp de 40 de zile, oraşul Samos. Atras în 522 de satrapul persan Oroites la Magnesia, pe Meandru (sub pretextul declanşării unei insurecţii împotriva suveranului Darius I), **P.** este capturat şi executat, iar trupul lui — crucificat. Sfîrşitul violent al vestitului tiran, reputat pentru bogăţia sa, a impresionat profund lumea greacă (dînd naştere multor legende, între care şi aceea a inelului lui **P.**).

POLIGNOT/POLIGNOTOS/ din THASOS (sec. 5 î.e.n.), pictor grec. Fiu şi elev al lui Aglaofon cel Bătrîn, stabilit la Atena (unde obţine chiar cetăţenia), **P.** dobîndeşte prin creaţia sa artistică, desfăşurată între 480—440 î.e.n., o faimă neumbrită pînă în epoca imperială (fiind încă admirat de Pliniu cel Bătrîn şi Pausanias). Este

autorul unor scene mitologice din Theseion, Sanctuarul Dioscurilor și Stoa Poikile în capitala Atticii, din temple ale Plateii și de la Delfi (scena distrugerii Troiei și o *nekyia* — sacrificiu mortuar — sînt considerate în antic. capodoperele sale), cît și al unor mari picturi istorice. I se atribuie introducerea ocrului și descoperirea tehnicii encaustice. Întreaga sa operă s-a pierdut.

POLYPERCHON din TYMPHAIA (c.385—c.310 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi. Nobil macedonean, se remarcă după 333, în timpul expediției lui Alexandru cel Mare în Asia ca *taxiarh* (comandant al unei mari unități de infanterie). În 324 este numit de Alexandru adjunct al lui Crateros (desemnat atunci regent al Macedoniei) și trimis cu acesta în Europa. După moartea lui Alexandru (323), luptă în Grecia, în cursul Războiului Lamiac (322—321), în subordinea lui †Antipatros, care îl numește în 319 strateg al Europei. Lipsit de prestigiul celorlalți diadohi și inferior lor din punctul de vedere al calităților militare și diplomatice, P. este contestat de Antigonos, Casandru și Lisimah, care se coalizează împotriva lui. Este sprijinit numai de Eumene din Cardia. Din anul următor pierde pozițiile deținute, iar în 316 este eliminat din Macedonia. Ajunge simplu general de mercenari, folosit pe teatrul de luptă european de Antigonos Monophthalmos și de Casandru sau de alți diadohi.

POMPEI/CNAEUS POMPEIUS MAGNUS (106—48 î.e.n), om politic și general roman. Fiu al lui Cn. Pompeius Strabo, reprezentant al unei ilustre familii senatoriale, **P.** se afirmă în viața politică după debarcarea lui L. Cornelius Sulla în S Italiei și reizbucnirea războiului civil dintre populari și optimați. La începutul anului 83, reușește să recruteze în Picenum trei legiuni cu care contribuie la victoria optimaților. Căsătorit cu Aemilia, fiica vitregă a lui Sulla, **P.** este trimis în Sicilia, apoi în Africa de N pentru a lichida ultimele rezistențe ale popularilor; din 76 duce lupte grele în Spania împotriva lui †Sertorius. Revenit în Italia, înfrînge în 71 ultimele forțe ale armatei lui †Spartacus. Ales consul împreună cu M. Licinius †Crassus

în 70, **P.** modifică sistemul politic impus de Sulla, restaurînd atributele și drepturile tribunilor poporului. În 67, prin *Les Gabinia*, i se conferă puteri extraordinare *(imperium maius)* pentru trei ani, cu misiunea de a combate pirateria din Marea Mediterană; dovedind un talent organizatoric de excepție, el rezolvă această misiune în numai cîteva luni. În 66, împotriva voinței senatului, îi este încredințată comanda supremă în Orient, în războiul împotriva lui Mithradates VI, regele Pontului. **P.** îl învinge pe acesta, apoi pe aliatul său Tigranes II cel Mare, regele Armeniei, inițiază o campanie în reg. Mării Caspice și a Caucazului. În anii 64—63 se consacră reorganizării politice a Orientului; Regatul Seleucid este desființat și transformat în prov. Siria, Pontul Occidental și Cilicia sînt organizate ca prov. romane, Armenia, Cappadocia, Commageno, Regatul Bosporan, Galatia, Osroëne și Iudeea primesc statut de regate clientelare. La întoarcere, **P.** își serbează cu un fast neîntîlnit triumful la Roma, primește cognomenul de Magnus, dar nu izbutește, datorită constantei opoziții a senatului, să ratifice măsurile adoptate în Orient și să asigure înzestrarea veteranilor săi cu pămînt. În aceste condiții, grație abilității lui Caesar, care reușește să atenueze temporar rivalitatea dintre **P.** și Crassus, se constituie în 60 primul triumvirat, înțelegere privată și secretă în scopul sprijinirii reciproce a celor trei în lupta împotriva aristocrației senatoriale. În 57 **P.** obține rechemarea lui Cicero din exil și dobîndește puteri excepționale pe timp de 5 ani, în vederea asigurării aprovizionării Romei cu cereale. După întrevederea de la Lucca (56), în Italia centrală, care reînnoiește triumviratul, **P.** și Crassus sînt aleși consuli în 55; la sfîrșitul consulatului său, **P.** obține guvernarea Spaniei pe 5 ani, dar nu părăsește Roma. Frămîntările politice continue de la Roma, gloria crescîndă a lui Caesar în Gallia, moartea lui Crassus la Carrhae (53) duc la destrămarea triumviratului și la apropierea lui **P.** de senat, care, în 52, acceptă desemnarea sa în calitate de *consul sine collega*, cu misiunea de a restaura ordinea. Evoluția politică impune ca inevitabilă ciocnirea dintre cei doi oameni politici. La 7 ianuarie 49, printr-un *senatus consultum ultimum*, Caesar este de-

mis din funcții, iar P. însărcinat cu apărarea republicii. Traversînd cu legiunile sale, trei zile mai tîrziu, Rubiconul, Caesar declanșează războiul civil. Înaintarea lui rapidă în Italia îl obligă pe P. să se refugieze, împreună cu partizanii săi, la Brundisium, apoi în Grecia, unde începe concentrarea de forțe în vederea recuceririi Italiei. După ce înfrînge în bătălia de la Ilerda principala concentrare a forțelor pompeiene din Spania (2 august 49), Caesar debarcă în Epir, dar la Dyrrachium este respins. Forțat de optimații din tabăra sa, P. acceptă să dea la Pharsalos, în Tesalia, la 9 august 48, bătălia hotărîtoare împotriva lui Caesar. Înfrînt, se refugiază în Egipt, unde este asasinat la 28 septembrie 48 din ordinul regelui Ptolemeu XIII. Organizator și administrator excepțional, general talentat, P. rămîne însă inferior ca om politic genialului său rival.

POMPEIUS TROGUS (sec. 1 î.e.n.), istoric roman. Originar din Gallia Narbonensis, a trăit în timpul lui Augustus. Principala sa operă *Historiae Philippicae (Istorii filipice)* (44 cărți), concepută ca o istorie universală a lumii extraromane (în completarea lui Titus Livius), urmărește succesiunea marilor imp. ale antic. — asirian, med, persan, macedonean, part —, regatele elenistice, istoria Galliei, Spaniei și a Africii de Nord pînă la cucerirea romană. Lucrarea, avînd drept sursă principală pe Timagene din Alexandria, este prima istorie universală romană, care cuprinde și numeroase informații geografice, bucurîndu-se de o largă circulație în antic. Concepția sa universalistă, a succesiunii marilor imp., a influențat ideea de *translatio imperii* din antic. tîrzie. S-au păstrat numai excerptele realizate de Iustinus (sec. 3), care reproduc 1/6 din textul originar, cuprinzînd și o serie de informații prețioase referitoare la istoria geto-dacilor.

POMPONIUS MELA (sec. 1 e.n.), geograf roman. Originar din orașul Tingentera (S Spaniei), P. și-a scris opera *De chorographia (Despre configurația continentelor* — 3 cărți), probabil la Roma, în vremea împăratului Claudius (43—44). Cea mai veche operă geografică latină păstrată, lucrarea prezintă, sub forma unui periplu, lumea cunoscută în acea vreme. Pornind de la descrierea coastelor Africii, Europei și Asiei, P. oferă și unele informații asupra teritoriilor din

interiorul acestor continente, împletind datele geografice cu cele de ordin mitologic, istoric, etnografic ș.a. Bazat pe izvoare eterogene (Cornelius Nepos, Eudoxos din Cnidos, Sallustius ș.a.), **P.** reușește însă o descriere sugestivă, într-un stil alert.

PORFIR/PORPHYRIOS/ din TYR (232—c.305), filosof neoplatonician grec. Originar din străvechea metropolă feniciană, **P.** (pe adevăratul nume Malchos) studiază între 252—262 la Atena (este elevul lui Longinos), apoi devine cel mai apropiat discipol al lui ↑Plotin la Roma (263—268). **P.** a prelucrat cu o remarcabilă claritate și a publicat între 301—305 prelegerile și scrierile lui Plotin, având o contribuție esențială la răspîndirea neoplatonismului. Din vasta sa operă (77 de titluri) s-au păstrat 9 scrieri, precum și numeroase alte fragmente, care atestă o impresionantă erudiție, dar și absența unei gîndiri originale.

POROS/PURU, PARVATAKA (? — 317 î.e.n.), rege în Punjab (NV Indiei), între fluviile Hydaspes și Akesines. S-a opus expediției în India a lui Alexandru cel Mare, care l-a înfrînt în bătălia de pe Hydaspes (326). Apreciat de marele cuceritor pentru vitejia lui, **P.** a fost reinstalat în calitate de rege clientelar al teritoriilor indiene cucerite. Ucis după moartea lui Alexandru de satrapul macedonean Eudemos.

PORSENNA (sec. 6 î.e.n.), rege etrusc din Clusium (Chiusi). Potrivit tradiției, ar fi asediat Roma în 507 î.e.n., la scurt timp după instaurarea Republicii, cu intenția de a-l reinstala pe tron pe ultimul rege, Tarquinius Superbus; impresionat de vitejia romană (Horatius Cocles, Cloelia și Mucius Scaevola) ar fi renunțat la cucerirea cetății și s-ar fi retras. O altă tradiție, mai apropiată de adevăr, afirmă că a cucerit și umilit orașul, fiind obligat să se retragă după victoria lui Aristodemos, tiranul din Kyme, asupra fiului său Aruns.

POSEIDONIOS din APAMEIA (135—51 î.e.n.), filosof, istoric, geograf și astronom grec. Originar din Siria, **P.** este elevul lui ↑Panaetius la Atena, apoi întemeiază în Rhodos, unde se stabilește, propria sa școală filosofică. Din 105 întreprinde, în calitate de magistrat

rhodian, îndelungate călătorii în Spania, Gallia, Sicilia, Africa de Nord și Italia; în mai multe rînduri poposește și la Roma. Recunoscut drept una din personalitățile universale ale antic., P. este vizitat în Rhodos de Pompeius Magnus, Cicero, Hortensius Hortalus. P. este în egală măsură important ca filosof, istoric și geograf. Vasta sa operă, din care ni s-au păstrat titlurile a 25 de lucrări, a exercitat o influență deosebită asupra civilizației Romei imperiale. În lucrările filosofice continuă linia stoicismului de mijloc, inaugurată de dascălul său Panaetius. Scrierile sale de cosmologie, gnoseologie, psihologie, dar îndeosebi de etică preiau creator numeroase idei din Platon, Aristotel sau din pitagoreici. P. este unul din cei mai originali și profunzi sistematizatori ai stoicismului, influența sa asupra lui Cicero, Seneca și Marcus Aurelius fiind covîrșitoare. *Historia he meta Polybion (Istoria sau după Polybios* — 52 cărți) continuă cu perioada 146—79 î.e.n. istoria celebrului megalopolitan, fiind unul din izvoarele de bază ale lui Diodor din Sicilia, Caesar, Strabon, Titus Livius, Plutarh. A mai scris lucrări de psihologie (folosite de Galen), estetică, retorică, critică literară, pamflete și scrisori. Un merit incontestabil al lui P. este tentativa sa de a aborda diversele discipline științifice prin prisma unui sistem filosofic unitar și unic — cel stoic. Contactul permanent al operei sale cu civilizația Romei a contribuit la implantarea acestui curent filosofic în societatea romană, unde va cunoaște, în sec. următoare, o dezvoltare proprie.

POSTUMUS MARCUS CASSIANUS LATINIUS (? — 268 e.n.), împărat al „Regatului galic secesionist" (259—268). General al lui ↑Gallienus, guvernator al unei prov. din Gallia, **P.** este proclamat împărat de legiunile de la Rin și crează un „regat secesionist independent", căruia îi anexează apoi Britannia și Hispania. **P.** apără frontiera renană de invaziile germanice, administrează cu pricepere terit. controlate, redresează finanțele și respinge toate încercările lui Gallienus de a lichida secesiunea. Este însă ucis în cursul unei revolte a propriilor soldați.

PRAXAGORAS din COS (sec. 4 î.e.n.), medic grec. Șef al cunoscutei școli medicale din insula natală, **P.** s-a impus ca unul dintre cei mai vestiți și citați medici ai antic.; dascăl al lui Herofilos. Opera lui (astăzi pierdută) abordează cu predilecție probleme de medicină teoretică și clinică; tratatele sale despre etiologie, simptomatică și terapia bolilor acute și cronice s-au bucurat de o largă circulație.

PRAXITELE/PRAXITELES (c.390—c.320 î.e.n.), sculptor grec. Aparținînd unei strălucite familii de artiști, fiul lui ↑Chefisodot cel Bătrîn și tatăl lui Chefisodot cel Tînăr și al lui Timarchos, **P.** a trăit și creat la Atena între 370—320. Prin **P.**, „maestrul zeilor frumoși", arta polisului grec atinge una din culmile sale. Izvoarele antice ne-au transmis descrierea a peste 50 de opere ale lui, ceea ce implica existența unui important atelier. În creația lui, avînd ca material preferat marmura (rar folosește și bronzul), predomină temele dionisiace și eleusine. O mare atenție este acordată șlefuirii suprafețelor și picturii statuilor; pictorul preferat al lui **P.** era ↑Nicias. Dintre operele ajunse pînă astăzi în original (?) se numără „Hermes din Olimpia", „Apollo citared", „Marsyas cîntînd din flaut", „Grupul din Mantineea", portretul unui scit. În copii romane au fost identificate două dintre capodoperele sale — „Apolo Sauroctonos" și „Afrodita din Cnidos" (prima reprezentare nudă a zeiței iubirii); la acestea mai trebuie adăugate „Artemis Brauronia", doi satiri și un Eros. Într-o serie de copii, s-a recunoscut, cel puțin ca punct de plecare, un original praxitelian: „Satir beat", „Afrodita din Arles", „Iacchos", „Artemis din Gabii" ș.a. Antic. a lăudat fără rezerve „adevărul" operelor sale și, asemenea lui Lisip, capacitatea de a transpune în marmură stările sufletești ale eroilor. Proporțiile sale sînt mai suple decît cele ale lui Policlet, dar mai greoaie în raport cu ale lui Lisip. Influența sa în lumea greacă a fost puternică, îndeosebi la Alexandria, unde a evoluat spre un adevărat expresionism. Nu numai arta statuară, ci și stelele funerare, figurinele de teracotă au fost marcate de stilul lui **P.** În sec. 19 este unul dintre cei mai apreciați sculptori ai antic., sec. 20 marcînd o ușoară distanțare a criticii de opera sa.

PRISCIAN/PRISCIANUS (sfîrşitul sec. 5 — sec. 6), gramatic latin. Originar din Caesarea (Mauretania), profesor de gramatică la Constantinopol, **P.** este ultimul gramatic latin important. Pornind de la modelele greceşti ale lui Apollonios Dyskolos şi Herodian, pe care le-a adaptat, a realizat cea mai cuprinzătoare sinteză de gramatică latină păstrată. Lucrarea sa *Institutiones grammaticae* (18 cărţi) a constituit în ev. med. gramatica model pentru studiile ce depăşeau nivelul gramaticii elementare a lui Aelius Donatus (cunoscută ca **P.** maior, primele 16 cărţi, şi **P.** minor, ultimele două). **P.** este şi autorul unor lucrări mai mici de gramatică *(Institutio de nomine et pronomine et verbo, Formarea de nume, pronume şi verb)* şi prozodie *(De metris fabularum Terentii, Despre metrica pieselor lui Terentius; Partitiones XII Versum Aeneidos, Cele 12 părţi ale versurilor Eneidei)*, de asemenea păstrate.

PRISCUS din PANION (sec. 5 e.n.), retor şi istoric grec. Originar din Tracia, **P.** trăieşte la Constantinopol şi participă la solia trimisă de împăratul ↑Teodosiu II în 449 la curtea lui ↑Attila, cu care ocazie traversează şi terit. actual al României. *Istoria Bizanţului*, în 8 cărţi, păstrată fragmentar în excerpte realizate în sec. 10, evocă evenimentele dintre anii 433—471, constituind cel mai important izvor despre istoria hunilor. Cuprinde şi informaţii asupra populaţiei autohtone de pe teritoriul ţării noastre, pe care a cunoscut-o în cursul călătoriei din 449.

PRODICOS/PRODIKOS/ din CHEOS (c.470—c.390 î.e.n.), sofist grec. Sosit la Atena ca sol al cetăţii natale, **P.** dobîndeşte rapid în metropola spirituală a lumii elene o mare faimă ca dascăl. Contemporan şi prieten al lui Socrate, printre discipolii săi se numără Euripide, Teramene, Isocrate, Antistene; influenţe ale gîndirii lui se mai fac simţite chiar la Xenofon. Platon apreciază scrierea sa *Synonimika* (încercare de delimitare a cuvintelor cu acelaşi sens), **P.** fiind considerat unul dintre fondatorii lingvisticii şi studiilor de gramatică. *Peri physeos anthropou (Despre natura omului)* şi *Horai (Anotimpurile)*, scrieri cu caracter filosofic şi etic, s-au pierdut.

PROKLOS/PROCLUS (412—485), filosof neoplatonician grec. Născut la Constantinopol într-o familie înstărită, originară din Licia, **P.** urmează studii de retorică, drept și latină la Alexandria, apoi filosofia la Atena ca elev al lui Syrianos și Plutarh. După moartea lui Syrianos (c.437) îi succede acestuia, pentru aproape 5 decenii, la conducerea Academiei, de unde și porecla „Diadochos". Vasta lui operă (ne-au fost transmise peste 50 de titluri) reprezintă ultima încercare a antic. de sistematizare a filosofiei păgîne. **P.** dezvoltă neoplatonismul lui ↑Plotin și ↑ Porfir în forma triadelor, integrînd în teoria acestora elemente ale filosofiei lui Aristotel și ale stoicilor; opera sa a avut un puternic ecou în ev. med. și în Renaștere. S-au mai păstrat comentariile lui la dialogurile platoniciene *(Parmenides, Timaios, Alcibiades, Cratilos, Republica)*, două epitome *(Elemente de teologie* și *Teologie platonică)*, comentarii la opera lui Euclid și Ptolemeu.

PROPERȚIU/SEXTUS PROPERTIUS (c.47 — c.15 î.e.n.), poet elegiac latin. S-a născut în Umbria, într-o înstărită familie plebee cu simpatii republicane, ale cărei proprietăți sînt confiscate în 41 pentru veteranii lui Octavianus și Antonius de la Philippi. Își însușește la Roma cunoștințele de drept și retorică necesare carierei publice, la care însă renunță pentru a se consacra literaturii. Publicarea primelor 22 de elegii (c.35), *Cynthia Monobiblos (Cartea Cynthiei)*, îi aduce o largă popularitate și accesul în cercul lui ↑Mecena. Se bucură de prietenia și admirația literaților vremii, între care Vergiliu, Bassus, Ovidiu. Cărțile următoare (2 și 3, apărute între 27—22, a 4-a postumă) fac loc unor teme noi, cuprinzînd elogii ale unor persoane de vază (Augustus, Mecena), lamentații funebre, elegii inspirate de legendele și istoria Romei. Dacă în poezia patriotică — a cărei abordare nu e străină de îndemnurile protectorului său, Mecena, **P.** nu găsește întotdeauna tonul adecvat pentru exprimarea sentimentului național, în schimb elegiile închinate Cynthiei îl impun ca pe unul dintre cei mai talentați și sugestivi poeți ai iubirii. Admirator al poeziei alexandrine (mai ales Calimah și Filetas) ale cărei procedee le utilizează amplu în opera sa (referința

mitologică, galanteria, subtilitatea construcției, precizia detaliului), el reușește însă să insufle o forță lirică autentică acestor „clișee" literare, prezentîndu-le într-o coloratură romană. Poezia lui viguroasă, plină de mișcare, transmite toată gama unei pasiuni arzătoare, ce cunoaște succesiv bucuriile împlinirii, tortura geloziei, disperarea și dezgustul în fața capriciilor iubitei. Scriind în pentametru dactilic, P. este un maestru al asociațiilor „romantice" dintre iubire și ură, voluptate și durere, distanțîndu-se astfel de echilibrul clasic al epocii augustane și anunțînd înnoirea sensibilității artistice pe care o va aduce perioada neroniană.

PROTAGORAS din ABDERA (c.485—c.410 î.e.n.), sofist grec. Cel mai vîrstnic și cel mai important dintre sofiști, P., originar din Tracia, și-a petrecut viața în lungi călătorii (predînd contra plată cursuri de retorică), întrerupte de popasuri mai îndelungate la Atena, unde s-a și împrietenit cu Pericle. La fondarea orașului Thurioi (444), lui P. i s-a comandat redactarea proiectului constituției noii cetăți. Învinuit, în 411, la Atena de *asebeia*, a fost obligat să părăsească orașul; a murit, potrivit tradiției, într-un naufragiu în drum spre Sicilia. Din bogata sa operă (scrieri de retorică, etică, științe juridice, filosofie și gramatică, ale căror titluri ne-au fost transmise de Diogene Laerțiu, nu s-au păstrat decît 20 de rînduri. Influența gîndirii sale (el este autorul celebrului aforism „omul este măsura tuturor lucrurilor") s-a făcut simțită asupra lui Democrit, Euripide, a filosofilor sceptici. Platon îl face eroul unui dialog, combătîndu-i tezele; Plutarh și Porfir îi mai citeau în sec. 2—3 e.n. scrierile.

PRUDENTIUS AURELIUS PUBLIUS CLEMENS (348 — c.410), poet latin. Originar din Hispania, avocat, înalt funcționar imperial în prov. sau la curte, P. se retrage la vîrsta de aproape 50 de ani din viața publică, pentru a se dedica poeziei. Erudiția sa, secondată de un talent natural, îl impune (a scris peste 20 000 de versuri, între 392 și 405) ca pe cel mai important poet al antic. creștine („Lucrețiul creștin"). P. a scris poeme lirice, didactice, epice, imitînd de preferință pe Horațiu, Vergiliu și Ovidiu. Prin *Cathe-*

mernon (Cartea ocupațiilor zilnice), *Apotheosis* (poem didactic în hexametri asupra trinității și esenței lui Hristos), *Hamartigenia* (poem didactic în hexametri despre originile răului), *Psychomachia* (epopee asupra luptei dintre vicii și virtuți în sufletul uman, primul poem alegoric al literaturii latine), *In Symmachum (Împotriva lui Symmachus* — atac la adresa prefectului Romei păgîne) ș.a., **P.** reușește să unească moștenirea clasică și ideologia creștină, devenind totodată creatorul unor tipuri literare (oda și balada creștină, epopeea moral-alegorică), cu o puternică influență în ev. med. timpuriu.

PRUSIAS, numele a doi suverani ai Bitiniei elenistice.

PRUSIAS I HOLOS (? — 183 î.e.n.), rege (235—183 î.e.n.). Fiu al lui Ziaelas (250—235), **P.** a încercat să-și extindă hotarele în dauna orașului Byzantion și a Regatului Pergam, nizînd pe alianța cu Macedonia elenistică. În timpul primului război macedonean (215—205) luptă ca aliat al lui Filip V împotriva lui Attalos I, suveranul Pergamului; în conflictul dintre Roma și Regatul Seleucid (192—188) rămîne însă neutru. La curtea sa se refugiază în 188 ↑Hannibal, care comandă cu succes flota bitiniană în noul conflict cu Pergamul (188—183). Înfrînt pe uscat, **P.** este constrîns să cedeze Frigia și să promită extrădarea lui Hannibal (care se sinucide însă pentru a nu cădea în mîinile romanilor).

PRUSIAS II KYNEGOS (? — 149 î.e.n.), rege (183—149 î.e.n.). În timpul domniei sale Bitinia devine un regat clientelar Romei, iar **P.** se remarcă prin servilismul apariției sale în fața senatului din Roma (167). Urît de supuși, este înlăturat de fiul său Nicomedes II cu sprijinul Pergamului și lapidat de locuitorii Nicomediei în templul lui Zeus.

PSAMETIC, numele a trei faraoni din dinastia a 26-a saită (663—525 î.e.n.).

PSAMETIC I, fondatorul dinastiei (663—609 î.e.n.). Dinast atotputernic din Delta Nilului, avînd reședința în orașul Saïs, fiu al lui Nechao, vasal inițial Asiriei, **P.** își dobîndește independența și, cu sprijinul unei puternice armate de mercenari greci și carieni, își

extinde autoritatea asupra Deltei, apoi a celei mai mari părți a Văii Nilului. Reunificator al statului, **P.** fondează o nouă dinastie — a 26-a — în timpul căreia Egiptul faraonic cunoaște ultima sa perioadă de prosperitate economică și înflorire culturală (așa-numita „Renaștere saită"). **P.** întreprinde o campanie în S Palestinei în urmărirea forțelor asiriene (655) și respinge în 620 o invazie a sciților la hotarele de NE ale Egiptului. În ultimii ani de domnie s-a aliat cu Asiria împotriva Mediei și a Regatului Noului Babilon, fără a putea împiedica prăbușirea statului asirian. Îi succede la tron fiul său ↑Nechao II.

PSAMETIC II, al doilea faraon al dinastiei (593—588 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Nechao II, **P.** organizează în scurta lui domnie o importantă expediție în Nubia pînă în reg. cataractei a 4-a a Nilului; la Abu Simbel mercenarii greci, conduși de generalii Amasis și Potasimto, lasă *sgraffiti* pe zidurile templului lui Ramses II.

PSAMETIC III, al 6-lea și ultimul faraon al dinastiei (526—525 î.e.n.). Fiu al lui ↑Amasis, **P.** este înfrînt la capătul a 6 luni de domnie în bătălia de la Pelusion de către↑ Cambise II; Egiptul este transformat într-o satrapie a Imp. Persan.

PTOLEMEU/PTOLEMAIOS/, numele a 14 suverani ai Egiptului elenistic din dinastia Lagizilor.

PTOLEMEU I/PTOLEMAIOS LAGOS (c.367—283 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi, rege al Egiptului elenistic (305—283 î.e.n.). Fiu al lui Lagos, prieten din copilărie cu Alexandru Macedon, **P.** devine în 336 paznicul lui și-l însoțește de-a lungul întregii campanii asiatice, în statul major macedonean. La dispariția lui Alexandru, **P.** ajunge satrap al Egiptului, se aliază cu Seleucos I, Antigonos Monophthalmos și Antipatros împotriva lui Perdiccas, regentul imp. care eșuează în încercarea de a cuceri Egiptul. În 321, după asasinarea lui Perdiccas la hotarele Egiptului de către propriii săi ofițeri, **P.** refuză titlul de regent al imp. lui Alexandru („cea mai înțeleaptă decizie, a înțeleptei sale vieți") concentrîndu-și eforturile în consolidarea și organizarea stăpînirii macedonene în Egipt. Între 315—301 este prezent în toate coalițiile diadohilor

separatiști îndreptate împotriva lui Antigonos, strategul Asiei, apărătorul ideei de unitate a imp. Victorios în 312 la Gaza asupra forțelor lui Antigonos, comandate de Demetrios Poliorcetes, cunoaște o amară înfrîngere în fața aceluiași adversar în bătălia navală de la Salamina din Cipru. În 305 adoptă, asemenea celorlalți diadohi, titlul de rege și inițiază o abilă politică de legături dinastice, înrudindu-se cu ↑Lisimah, regele Traciei elenistice, Agatocle, tiranul Siracuzei, Pyrrhos, regele Epirului, iar după 301 și cu Demetrios Poliorcetes. În 301, după înfrîngerea lui Antigonos în bătălia de la Ipsos (301), ocupă Siria meridională (așa-numita Koilesyria), care devine pentru 150 de ani mărul discordiei dintre Egiptul ptolemeic și Regatul Seleucid. În 298 **P.** anexează Cirenaica, iar în 294 insula Cipru, făcînd din Egipt cel mai centralizat regat elenistic, cu o economie înfloritoare, cu monedă proprie, iar din Alexandria, cel mai strălucit centru cultural al lumii elenistice. Către sfîrșitul vieții, folosind probabil însemnările zilnice ale cancelariei, redactează cea mai serioasă dintre biografiile consacrate lui Alexandru cel Mare, în care genialul cuceritor apare sub latura sa umană, nemitizată; istoria sa, astăzi pierdută, a constituit principala sursă a lui ↑Arian din Nicomedia pentru *Anabasis*.

PTOLEMEU II /PTOLEMAIOS II PHILADELPHOS (c.308—246 î.e.n.), rege (283—243 î.e.n.). Fiu al lui Ptolemeu I Lagos și al Berenicei I, coregent din 285, **P.** continuă consolidarea organizatorică a regatului elenistic recent constituit, statuează sistemul juridic, pune bazele cultului dinastic și încurajează comerțul cu India prin expedițiile din Etiopia și Arabia și fondarea unor garnizoane în aceste reg. Pentru a contracara alianța dintre Regatul Seleucid și Macedonia, **P.** subvenționează adversarii hegemoniei macedonene din Elada (Sparta, Atena și Liga Aheeană) și-și consolidează influența în Liga Nesiotă. Victorios în primul Război sirian (276—271), care inaugurează lungul șir al conflictelor cu Regatul Seleucid, **P.** își extinde posesiunile din Asia Mică și Siria. Deși războiul chremonidiac (267—261) și cel de-al doilea Război sirian (260—253) nu se desfășoară favorabil, reușește să mențină cvasi-neschimbate

pozițiile egiptene din Marea Egee și Asia Mică. În 273 sînt stabilite primele contacte diplomatice cu Roma. **P.** este primul suveran lagid care, căsătorindu-se cu sora sa Arsinoë II, reintroduce în Egipt vechiul ritual matrimonial faraonic. În timpul lui se încheie construcția, la Alexandria, a Farului (considerat ulterior una din cele 7 minuni ale lumii antice), Muscionului și Bibliotecii care transformă metropola lagidă în principalul centru cultural-științific al lumii elenistice.

PTOLEMEU III/PTOLEMAIOS III EUERGETES (c.284—221 î.e.n.), rege (246—221). Fiu al lui Ptolemeu II și al Arsinoëi I, **P.** reunifică prin căsătoria sa cu Berenice II (246), Cirenaica cu Egiptul. Încheind victorios cel de-al treilea Război sirian (246—241) împotriva Regatului Seleucid, Egiptul anexează o serie de orașe și terit. din Siria și Asia Mică și continuă politica de sprijinire a adversarilor hegemoniei macedonene din Elada (inițial Liga Ahceană, după 226 Sparta, condusă de regele Cleomene III, și Liga Etoliană). În politica internă, a accentuat centralismul administrației lagide, a încurajat știința și cultura, Alexandria rămînînd centrul spiritual al lumii elenistice.

PTOLEMEU IV/PTOLEMAIOS IV PHILOPATOR (c.244—205 î.e.n.), rege (221—205 î.e.n.). Fiu al lui Ptolemeu III și al Berenicei II. Domnia lui a fost tutelată de sfetnicii Sosibios și Agathocles. În cursul celui de-al patrulea Război sirian (220—217), pentru a face față ofensivei Regatului Seleucid, **P.** este constrîns să treacă la recrutarea unor însemnate contingente de autohtoni; grație acestora, reușește să obțină strălucita victorie de la Raphia asupra lui ↑Antioh III cel Mare (217). Dar trezirea conștiinței naționale a populațiilor supuse duce la izbucnirea unor puternice răscoale populare, între care cea condusă de Harmachis și Anchmachis, ce va fi reprimată abia în 184. Domnia lui **P.** marchează, prin deteriorarea vieții economice, accentuarea inflației și a frămîntărilor sociale, începutul crizei Regatului Lagid.

PTOLEMEU V/PTOLEMAIOS V EPIHANES (c. 210—180 î.e.n.), rege (204—180 î.e.n.). Fiu al lui Ptolemeu III și al Arsinoëi III, **P.**

se afla pus în 197 sub regența unor sfetnici atotputernici precum Sosibios, Agathocles, Tlepolemos sau Aristomenes. În urma încheierii tratatului secret dintre Regatul Seleucid și Macedonia elenistică vizînd împărțirea Egiptului lagid (203), **P.** pierde, în cursul celui de al 5-lea Război sirian (201—195), Siria Meridională, Fenicia și toate posesiunile de pe coasta Asiei Mici; mai rămîn sub autoritatea lagidă numai Ciprul și Cirenaica. În 184 este reprimată răscoala populației autohtone conduse de Harmachis și Anchmachis, izbucnită încă sub predecesorul său. În timpul domniei lui **P.** Egiptul întreține relații strînse cu Roma și cu ligile Etoliană și Ahecană.

PTOLEMEU FULGERUL/PTOLEMAIOS KERAUNOS (c.321—279 î.e.n.), rege al Macedoniei elenistice (281—279 î.e.n.). Fiu al diadohului Ptolemeu Lagos și al Euridicei (fiica generalului macedonean Antipatros). Înlăturat de tatăl său în 287 de la succesiunea la tronul Egiptului lagid, **P.** se refugiază la curtea lui Seleucos I Nicator, pe care-l asasinează după victoria de la Kurupedion asupra lui Lisimah (281). Proclamat de armata macedoneană rege al Traciei și Macedoniei elenistice, este silit să-și apere tronul amenințat de Pyrrhos, Antiochos I și Antigonos Gonatas. Cade într-o luptă împotriva celților năvăliți în Macedonia.

PTOLEMEU CLAUDIU/PTOLEMAIOS CLAUDIOS, PTOLEMAEUS CLAUDIUS (c.83 — 161), astronom, matematician și geograf grec. Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în Egipt, la Alexandria. Opera sa capitală, elaborată la c.150, o prelucrare sistematică, în 13 cărți, a cunoștințelor astronomice ale antic., cu numeroase contribuții personale, intitulată *Megale syntaxis (Marea Compunere)*, numită de arabi *Almagest*, a reprezentat principalul manual de astronomie al ev. med. Primele două cărți includ premisele calculelor matematice specifice astronomici, cartea III — „mișcarea de revoluție a soarelui", IV și V — a Lunii, VI — eclipsele de Lună și Soare, VII și VIII — pozițiile și mărimea a 1 000 de stele, iar cărțile IX—XIII sînt consacrate traiectoriei planetelor cunoscute

atunci (Mercur, Venus, Marte, Jupiter, Saturn). Teoria sistemului geocentric (pămîntul imobil este centrul universului, în jurul căruia se rotesc Soarele şi planetele) a lui **P.** a fost înlocuită abia în 1543 de către sistemul heliocentric al lui Copernic. Lucrările sale de astronomie îl impun pe **P.** drept cel mai de seamă astronom-matematician al lumii antice. *Tetrabiblos*, un compendiu în 4 cărţi care prezintă influenţele planetelor şi constelaţiilor asupra existenţei umane, a fost unul din cele mai apreciate tratate de astrologie ale ev. med. european. *Optika* reprezintă un valoros tratat în 5 cărţi asupra acestui domeniu al fizicii, iar *Harmonika* (3 cărţi), cea mai preţioasă sinteză a teoriilor muzicale antice. În al său *Îndreptar geografic (Geographike hyphegesis*, 8 cărţi), **P.** dezvoltă tradiţia cartografiei matematice a lui Hipparchos, stabilind longitudinea şi latitudinea a c. 8 000 de puncte geografice (oraşe, munţi, estuare ale fluviilor) grupate pe continente, fixate apoi într-o mare hartă a oicumenei (cu 26 de segmente) din Insulele Canare pînă în China, realizată în proiecţie conică, un progres faţă de proiecţia cilindrică a lui Marinos din Tyr (**P.** este astfel un precursor al lui Mercator). Geografia sa reprezintă cea mai importantă operă a geografiei matematice antice care s-a păstrat.

PUSYMITRA (sec. 2 î.e.n.), suveran al regatului Magadha. General al ultimului suveran al dinastiei Maurya — Brhadratha, **P.** uzurpă tronul şi fondează o nouă dinastie — Sunga (185—75 î.e.n.). La curtea sa trăieşte, potrivit tradiţiei, poetul şi logicianul ↑Patanjalí, celebrul comentator al operei lui Panini.

Q

QIN SHI HUANGDI/SHIH HUANGTI (259—210 î.e.n.), primul împărat al Chinei (221—210 î.e.n.). **Q.** ocupă, fiind încă minor, în 246, tronul Regatului Qin din NV Chinei în ultimii ani ai „Perioadei regatelor combatante". Din clipa în care, în 238, **Q.** ia frînele puterii în propriile mîini el face dovada unei impresionante energii și neclintite voințe în atingerea obiectivelor propuse. Profitînd de consolidarea în sec. 3 î.e.n. a Regatului Qin, **Q.** înfrînge și anexează succesiv, în următoarele două decenii, cele 6 regate rivale care-și disputau de peste trei sec. hegemonia în China — Han, Zhao, Wei, Chu, Yan și Qi. Prin cucerirea în 221 a statului Qi, **Q.** realizează pentru prima dată în istorie unificarea întregului terit. chinez sub o autoritate unică, centralizată, punînd capăt unor sec. de războaie sîngeroase și de anarhie. După proclamarea sa ca împărat, **Q.** reușește ca, în numai 11 ani, prin reforme impuse cu o necruțătoare fermitate, să schimbe fața Chinei; secondat de cancelarul și sfetnicul ↑Li Si, **Q.** extinde asupra întregului imp. reformele care asiguraseră victoria statului Qin în lupta pentru hegemonie, urmărind instaurarea unei administrații centralizate avînd ca unică sursă a puterii persoana împăratului. Puterea aristocrației funciare este sfărîmată, terit. imp. fiind împărțit în 36 de prov. *(jun)*, conduse fiecare de un guvernator civil și un comandant militar, responsabili în fața suveranului; armele aristocrației sînt confis-

cate, iar fruntașii acesteia obligați să locuiască în reședințele imperiale de la Xianyang și Xi'an. Dispoziții draconice sînt luate în vederea unificării sistemului de măsuri și greutăți, a impunerii unei monede de aramă unice și a unui sistem unitar de scriere în scopul uniformizării legislației. Canale și drumuri sînt construite pînă în cele mai îndepărtate prov. (pînă și distanța dintre roțile carelor este fixată în mod unitar de către cancelaria imperială). După distrugerea fortificațiilor interne, prin unirea complexelor de apărare de la hotarele nordice, se finalizează, printr-un uriaș efort uman, Marele zid chinezesc lung de 4 000 km, pavăză în calea invaziilor popoarelor nomade din marea stepă asiatică, îndeosebi a triburilor Xiongnu. Opoziția cărturarilor confucianiști, apropiați ideologiei aristocrației funciare, este reprimată în sînge, sute de iluștri intelectuali fiind masacrați. În 213, din ordinul lui Li Si sînt arse, pe cuprinsul întregului imp., toate cărțile, cu excepția celor de agronomie, medicină și divinație; sînt salvate de la distrugere numai analele Regatului Qin și exemplarele bibliotecii imperiale. Datorită animozității izvoarelor confucianiste, Q. a devenit arhetipul tiranului sîngeros; istoria modernă i-a recunoscut lui Q. calitățile unui om de stat clarvăzător, care a stabilit cadrul general al evoluției imp. chinez în următoarele 4 sec. Q. a fost inspiratorul unei politici externe dinamice. Expediții de cucerire sînt organizate în NE Coreei, la hotarele meridionale (în actuala reg. Canton), în N Vietnamului; împotriva popoarelor Xiongnu sînt duse lupte grele la granițele septentrionale ale statului. Q. moare în timpul unei călătorii de inspecție prin imp. Mormîntul său, dezvelit începînd din 1974, constituie, alături de tezaurul lui ↑Tutankhamon, cea mai senzațională descoperire arheologică a sec. 20. Tensiunea socială crescîndă din ultimii ani de domnie culminează în mari răscoale conduse de Zhen Shen și Wu Guang; fiul și succesorul lui Q. este înlăturat de la putere în 206 în iureșul războiului civil. În 202 ↑Liu Bang ia titlul de împărat punînd bazele unei noi dinastii — Han de Vest. Opera lui Q. — un imp. chinez centralizat și puternic — a supraviețuit însă.

QUINTILIAN/MARCUS FABIUS QUINTILLIANUS (c.35—c.96), orator latin. Născut într-o familie de retori din Calagurris (Hispania), face studii de gramatică și retorică la Roma (gramaticul Remmius Palaemon și oratorul Cn. Domitius Afer). Revenit în prov. natală, este remarcat de guvernatorul Galba, care, proclamat în 68 împărat, îl ia cu sine la Roma. Sub ↑Vespasian, **Q.** este primul profesor de retorică plătit de stat, numărînd printre elevii săi pe Pliniu cel Tînăr, poate pe Tacit, doi nepoți ai împăratului Domițian. În jurul anului 90 se retrage din viața publică și redactează în anii 92/94 cele 12 cărți din *Institutio oratoria (Arta oratorică)*, o sinteză a artei retorice, concepută în scopuri didactice, și care rămîne cea mai importantă mărturie a antic. asupra acestui domeniu, ajunsă pînă la noi. Admirator al lui Vergiliu și Cicero, în care vede modelul oratoric, stilistic și etic ideal, **Q.** are un rol esențial în revenirea literaturii latine la clasicism la sfîrșitul sec. 1. Celelalte opere care-i sînt atribuite, între care 3 discursuri sub titlul *De causis corruptae eloquentiae (Despre cauzele decăderii elocinței)*, s-au pierdut.

R

RADAGAISUS (?—406 e.n.), conducător ostrogot. În fruntea unor seminții germanice stabilite în Pannonia, **R.** năvălește, traversînd Alpii, în N Italiei (405). Înfrînt de generalul roman ↑Stilicon la Florența, **R.** se retrage în Etruria; este ucis în asediul orașului Faesulae (Fiesole).

RAMSES, numele a 11 faraoni ai Regatului Nou din dinastiile 19 și 20.

RAMSES I, faraon (1320—1318 î.e.n.). General și vizir al faraonului ↑Horemheb, **R.** este desemnat de acesta în calitate de succesor, fondînd astfel o nouă dinastie — cea de-a 19-a a Egiptului antic. **R.** a urmărit întărirea puterii centrale și consolidarea graniței de NE a statului; îi succede la tron fiul său Seti I.

RAMSES II, faraon (1304—1237 î.e.n.). Inițial coregent al tatălui său Seti I, **R.** domnește în continuare singur și netulburat 67 de ani, epocă de prosperitate, înflorire culturală și afirmare politică a Egiptului în Asia. Preocupat de expansiunea Regatului Hitit în Siria, **R.** construiește în E Deltei o nouă capitală, Pi Ramses (neidentificată pînă astăzi), consolidează hotarele prin campanii în Nubia și Libia, apoi întreprinde în anul 5 al domniei o campanie în Siria încheiată la Kadeș, pe rîul Orontes, cu o mare bătălie nedecisă, glorificată însă de propaganda egipteană drept o strălucită victorie. Dealtfel, întreaga domnie a lui **R.** se remarcă printr-o

glorificare exacerbată a faptelor faraonului, ceea ce i-a determinat pe cercetătorii ultimelor decenii să privească cu reținere bilanțul acestei domnii. În anul 21 al domniei **R.** încheie cu regele hitit ↑Hatușili III un tratat de pace al cărui text (în versiune egipteană și akadiană) s-a păstrat; acest prim tratat al istoriei antice ajuns pînă la noi statua sferele de influență a celor două state în Siria. 13 ani mai tîrziu, **R.** se va căsători cu o prințesă hitită, apropierea egipteano-hitită desfășurîndu-se pe fundalul ascensiunii politice a Asiriei. Gustul pentru grandios și pentru un anumit baroc, în contextul unui intens program de construcții (templele de la Abu Simbel, marea colonadă de la Karnak, Templul lui Amon Mout-Khonsou de la Luxor, Ramaseumul, templul funerar din Teba), au contribuit la o anumită degradare a rafinamentului artistic în epoca lui **R.**

RAMSES III, faraon (1198—1166 î.e.n.). Fiul lui Setnakht, fondatorul dinastiei a 20-a. Confruntat cu Marea migrație a popoarelor mării, care bulversează întreaga Mediterană Occidentală și provoacă prăbușirea Regatului Hitit, **R.** reușește prin luptele sale defensive să salveze civilizația egipteană de la distrugere. În anii 5 și 11 ai domniei sale, **R.** înfrînge două invazii ale triburilor libiene în în Delta Nilului, iar în anul al 8-lea respinge asaltul conjugat pe mare (la gurile Deltei) și uscat (în Palestina) al popoarelor mării împotriva Egiptului. Eforturile militare aduc cu sine degradarea situației economice, slăbirea autorității centrale în dauna preoțimii lui Amon din Teba și provoacă puternice frămîntări sociale; din timpul domniei sale datează mențiunea documentară a primei greve din istoria antică (cea a muncitorilor de la necropola regală). În timpul succesorilor săi Ramses IV—XI, Egiptul cunoaște o epocă de anarhie și decadență.

REGALIAN/PUBLIUS CORNELIUS REGALIANUS (?—260 e.n.), uzurpator al tronului imperial (260). Guvernator al Moesiei, Pannoniei Superior și Daciei, **R.** este, la scurt timp după înfrîngerea uzurpatorului Ingenuus, proclamat împărat în 260 la Sirmium de către

trupele de la Dunăre. Înfrînt în același an de către ↑Gallienus, după ce obținuse o victorie împotriva unei invazii a sarmaților.

REGULUS MARCUS ATILIUS (?—250 î.e.n.), om politic roman. În timpul consulatului său din 267, **R.** supune triburile salentinilor din S Italiei și cucerește orașul Brundisium. În cursul primului Război punic (consul în 256, împreună cu L. Manlius Vulso Longus), **R.** obține, la Ecnomos (S Siciliei), într-una din cele mai mari bătălii navale ale antic., victoria asupra flotei cartagineze și debarcă cu un corp expeditionar pe teritoriul african. Rămas unic comandant în Africa, este învingător la Adys, cucerește orașul Tunes, dar condițiile extrem de severe de pace avansate de el, precum și sosirea la Cartagina a talentatului general spartan ↑Xanthippos reînvie spiritul de rezistență punic. Înfrînt în 255 și făcut prizonier de cartaginezi, **R.** este trimis, potrivit tradiției, 5 ani mai tîrziu, la Roma, cu misiunea de a media pacea; în senat, **R.** îi îndeamnă pe romani să continue lupta, apoi se reîntoarce la Cartagina, unde este ucis.

REHOBOAM→ROBOAM

RHEMAXOS (c. 200 î.e.n.), rege get din stînga Dunării. Numele lui **R.** ne este cunoscut din inscripția pusă de orașul Histria în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos. Amenințați de incursiunile de jaf ale unei căpetenii trace, Zoltes, Histria apelează la sprijinul dinastului **R.**, ocrotitor al cetăților grecești de pe litoralul dobrogean al Mării Negre. Majoritatea cercetătorilor văd în **R.** un rege get din Cîmpia Munteană, alții un dinast scit sau celt din N Gurilor Dunării. În schimbul unui tribut, **R.** se angaja pe baza unui tratat să asigure securitatea Histriei și a zonei sale agricole.

RICIMER FLAVIUS (?—472), general „barbar" în serviciul Imp. Roman de Apus. Fiu al unui sueb și al unei vizigote, intrat în serviciul Romei, **R.** devine în 456 *magister militum*. Dacă originea sa „barbară" și religia ariană îi fac inaccesibil tronul, el deține, în schimb, pînă la moarte, puterea reală în stat, numind și înlăturînd succesiv, ca împărați, pe Avitus, Maiorianus, Libius Severus, Anthemius și Olybrius. A avut relații bune cu Imp. Roman de Răsărit.

ROBOAM/REHOBOAM/, rege al Iudeei (928—911 î.e.n.). Fiu al lui ↑Solomon, **R.** nu este recunoscut la moartea tatălui său suveran de triburile nordice, care-l proclamă rege al Israelului pe ↑Ieroboam. Rămînînd rege al Iudeei (partea sudică a Palestinei), **R.** încearcă, fără succes, să restaureze prin forța armelor vechea unitate statală. **R.** are de înfruntat o expediție de jaf a faraonului ↑Șesonk, soldată cu distrugerea unor orașe din Negev și cu plata temporară de tribut față de Egipt.

ROLES (sec. 1 î.e.n.), rege get. În campania inițiată în anul 29 î.e.n. împotriva bastarnilor și a dacilor din N Dunării, care invadaseră Dobrogea, M. Licinius ↑Crassus, guvernatorul roman al prov. Macedonia, primește ajutorul lui **R.**, rege get din SV Sciției Minor. **R.** este răsplătit de către Caius Octavianus (viitorul împărat August), la Corint, unde se înfățișase acestuia, cu titlul de „prieten și aliat al poporului roman". Atacat în anul următor de un dinast get vecin, ↑Dapyx, **R.** apelează la ajutorul roman; M. Licinius Crassus înfrînge forțele geților, cucerește cetatea de scaun a lui Dapyx prin trădare, căpetenia getă și principalii săi sprijinitori căzînd în luptă.

ROMULUS AUGUSTULUS (c.461—c.480), ultimul împărat al Imp. Roman de Apus (475—476). Fiul comandantului militar Orestes, care îl ridică la tron, după înlăturarea împăratului Iulius Nepos. Nerespectîndu-și promisiunile făcute mercenarilor germani, Orestes este ucis la Placentia de către răsculații conduși de seiful ↑Odoacru (28 august 476). **R.** este detronat și relegat la Misenum, lîngă Napoli, la villa lui Lucullus, iar insignele imperiale sînt trimise la Constantinopol (4 septembrie 476). Detronarea lui **R.** marchează sfîrșitul Imp. Roman de Apus și instaurarea dominației germanice în Italia.

ROXANA/RHOXANE (?—310 î.e.n.), nobilă persană. Fiică a satrapului Oxyartes din Sogdiana, este capturată în 327 de Alexandru cel Mare, care se îndrăgostește pătimaș de ea, luînd-o de soție; îl însoțește pe celebrul cuceritor în toate campaniile pînă în 323. După moartea lui Alexandru, devine, împreună cu fiul ei Alexandru

IV, un simplu pion în conflictele dintre diadohi. Adusă de Antipatros în 321 în Macedonia, se refugiază după moartea acestuia în Epir, la Olimpia (mama lui Alexandru cel Mare). Revine cu Polyperchon în Macedonia, dar este capturată (316) și internată în orașul Amfipolis de Casandru, din al cărui ordin este ucisă, 6 ani mai tîrziu, împreună cu fiul ei.

RUSA, numele a trei suverani ai Regatului Urartu.

RUSA I, rege (733—714 î.e.n.). Primii ani ai domniei sînt consacrați consolidării autorității centrale, grav afectate în 735 de campania regelui asirian Tiglat-Palasar III împotriva predecesorului Sardur II; **R.** are de înfruntat tendințele centrifuge ale prov. (o rebeliune a unui general trebuie înăbușită chiar în capitala regatului, Tușpa) și desprinderea de sub autoritatea urartiană a ținuturilor vasale de la hotare. La granița septentrională, **R.** este confruntat cu primele atacuri ale triburilor nomade ale cimerienilor, pătrunse din stepele nord-pontice, peste Munții Caucaz, în Asia. O campanie minuțios pregătită de regele asirian Sargon II are, în 714, urmări catastrofale pentru Urartu; armata lui **R.** este înfrîntă în bătălia de la Muntele Uauș. Sargon II pustiește apoi o mare parte a țării, cucerește și jefuiește orașul Musasir, centrul religios al regatului; potrivit cronicilor asiriene, **R.** se sinucide în urma acestui dezastru.

RUSA II, rege (680—645 î.e.n.). În timpul domniei sale, Urartu, redus la hotarele sale originare din Podișul Armeniei, nu mai joacă nici un rol pe eșichierul politic asiatic; **R.** duce lupte grele împotriva sciților și cimerienilor care atacă neîncetat hotarele și realizează importante fortificații la granița nordică a regatului. **R.** se recunoaște vasal Asiriei.

RUSA III, rege (605—595 î.e.n.). La sfîrșitul domniei sale Regatul Urartu se prăbușește sub loviturile sciților și ale mezilor. Teritoriul său devine o prov. a Mediei, ulterior a Imp. Persan.

S

SADYATTES (?—c.618 î.e.n.), rege al Lidiei din dinastia Mnermazilor (629—618 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Ardys I, S. continuă războiul început de predecesorul lui împotriva celui mai strălucit oraș grec din Asia Mică, Miletul, război încheiat victorios abia de fiul său, Alyattes.

SAFO/SAPPHO, în dialect eolic **PSAPPHO** (c.630—c.570 î.e.n.), poetă lirică greacă. Originară dintr-o familie aristocrată din insula Lesbos, S. a trăit în orașul Mytilene pînă în 604/603, cînd, obligată de frămîntările politice, s-a refugiat pentru un deceniu în Sicilia. Revenită în patrie, a strîns în jurul ei un cerc de tinere fete din familii nobiliare ocupîndu-se cu pasiune de educația lor (muzică, dans, literatură) pînă în preajma căsătoriei. A fost căsătorită și a avut o fiică — Cleis. Personalitatea ei singulară a stîrnit statornic curiozitatea, legenda și fabulația fantezistă înconjurînd de timpuriu pe cea mai importantă poetă lirică a antic. grecești; S. a devenit personaj al unei comedii de Menandru, apoi țința ironiei multor comediografi ai sec. 4—3 î.e.n. Pe criteriul metricii versului, exegeții alexandrini au împărțit în 9 cărți creația poetei incluzîndu-i numele în canonul celor 9 lirici; alți comentatori au numit-o „cea de-a zecea muză". Cu excepția unui imn închinat Afroditei, păstrat integral, din opera ei nu au supraviețuit decît fragmente, numărul acestora sporind în ultimele decenii grație descoperirii de noi papi-

ruși. Creația ei — monodii acompaniate de liră, imnuri corale și chiar poeme de largă respirație, are o tematică pur feminină, zugrăvind aproape exclusiv sentimentele poetei și dezvăluind noi dimensiuni și meandre ale sufletului, nesondate pînă atunci în lirica elenă. Dragostea, dorul, frumusețea, bucuria, zbuciumul despărțirii, trăirii profunde și pătimașe sînt redate cu o simplitate și grație care conferă poeziei un accent modern. Sinceritatea și naturalețea cu care sînt surprinse senzațiile și sentimentele își au corolarul într-un limbaj obișnuit și direct. La Roma Catul a răspîndit traduceri și imitații ale poetei, iar Horațiu a încetățenit metrul și strofa safică în literatura latină.

SALUSTIU/CAIUS CRISPUS SALLUSTIUS (86—34 î.e.n.), istoric latin. Asemenea lui Cicero, S. (originar dintr-o familie de rang ecvestru din sabinul Amiternum) își începe cariera politică în calitate de *homo novus*, ca adversar al aristocrației senatoriale și adept al partidei popularilor. Admis în calitate de quaestor în senat (55 sau 54) este exclus, în 50, din motive politice. Raliat taberei lui ↑Caesar, îi rămîne acestuia, pînă la moarte, un fidel partizan. După trecerea Rubiconului (49), primește comanda unei legiuni în Illyricum, reintră în 48 în senat, participă în calitate de praetor în 46 la campania din Africa, fiind recompensat cu guvernarea prov. Africa Nova; în nici doi ani S. strînge o mare avere. După dispariția lui Caesar, se retrage din viața politică consacrîndu-se în exclusivitate scrisului. Pînă la această dată S. era autorul unor scrieri de mici dimensiuni: *Sallustiana minora*, a cărei paternitate i-a fost mult timp contestată, un atac coroziv la adresa lui Cicero *(Invectiva in M. Tullium Ciceronem)* și două scrisori din anii 50 și 46 adresate lui Caesar *(Epistulae ad Caesarem)* cuprinzînd propuneri pentru îmbunătățirea situației social-politice a statului. În deceniul 44—34, S. scrie două monografii istorice, ambele păstrate integral — *De coniuratione Catilinae (Conjurația lui Catilina)* și *De bello Iugurthino (Despre războiul cu Iugurtha)* — și o istorie contemporană în 5 cărți, *Historiae (Istorii)*, din care s-au păstrat numai o serie de fragmente. Selecția și tratarea temelor fac din S. primul

istoric latin cu viziune personală închegată asupra evoluției istorice. Spirit pătrunzător, S. caută explicația profundă a evenimentelor și interdependența ascunsă dintre acestea. Viziunea pesimistă asupra istoriei romane (al cărei declin îl situează după distrugerea Cartaginei — 146 î.e.n.) se accentuează în ultima lucrare, redactată după anul 39. Valoarea științifică a operei lui este susținută de influența literară pe care a exercitat-o. Stilul sobru, concis, abrupt, dar dinamic, plin de arhaisme, opus celui ciceronian, recunoscîndu-și modelele în Tucidide și Cato cel Bătrîn, a marcat profund proza latină inaugurînd o nouă direcție, cu puternic ecou pînă în ev. med. Titus Livius, Quintilian, Tacitus îl consideră pe S. un mare clasic.

SALVIANUS (c.400—468/470), istoric latin. Originar probabil din Trier, preot la Marsilia, S. spirit ferm și auster, s-a bucurat de un mare prestigiu în epocă; el este autorul unei lucrări cu caracter mai mult pamfletar. *De Gubernatione dei (Cîrmuirea lui Dumnezeu*, 8 cărți), elaborată între 439 și 451, în care condamnă societatea romană coruptă a vremii, afirmînd misiunea purificatoare a invadatorilor „barbari". Și în *Ad ecclesiam (Către biserică)* (9 scrisori grupate în 4 cărți) respiră aceeași caldă compasiune pentru omul de rînd supus tuturor vitregiilor epocii.

SALVIUS (?—c. 102 î.e.n.), conducător al celei de-a doua răscoale a sclavilor din Sicilia (104—101). Originar din Siria, S. este adus ca sclav în Sicilia, dar, fugind de la stăpîn, devine conducătorul unor cete de răsculați din E insulei. După unirea cu cetele de răsculați din V insulei, S. este ales rege sub numele de Tryphon, iar cilicianul Athenion — locțiitorul său. Profitînd de concentrarea principalelor forțe romane în N împotriva cimbrilor și teutonilor, răsculații, care își fixează centrul la Triocala, resping cu succes timp de trei ani toate atacurile lansate împotriva lor. După moartea lui S., comanda supremă este preluată de Athenion, înfrînt și ucis în 101 de către consulul Manius Aquilius, care reprimă apoi mișcarea sclavilor.

SAMMURAMAT→SEMIRAMIDA

SAMUDRAGUPTA, al doilea suveran al Imp. Gupta (335—380). Fiu și succesor al lui Ciandragupta, fondatorul imp., S. extinde autoritatea dinastiei asupra întregii Indii septentrionale, supunînd regatul Șaka și pe cel al Kușanilor. Reputat mecena pentru numeroșii poeți, artiști și muzicieni strînși la curtea sa, S. pune pe ministrul și poetul Harisena să înalțe la Allahabad un stîlp monolit, pe care era gravat un poem dintr-o singură frază glorificînd domnia sa.

SAPPHO→SAFO

SARDUR, numele a 4 suverani ai Regatului Urartu.

SARDUR I, rege (833—825 î.e.n.). S. este considerat fondatorul statului centralizat urartian cu capitala la Tușpa, pe malul lacului Van din Podișul Armeniei. În cea mai veche inscripție cunoscută, redactată în limba asiriană, cu caractere cuneiforme, S. se autoproclama „fiu al lui Lutipii, rege mare și puternic, rege al universului, rege al țării Nairi, rege fără egal". În cel de-al 20-lea an de domnie al lui Salmanasar III, generalul asirian Dayyan Aș-șur conduce o campanie împotriva lui S. care se profila ca un vecin amenințător la hotarele septentrionale ale Asiriei. Îi urmează la tron fiul său, Ispuini.

SARDUR II, rege (766—733 î.e.n.). În primele două decenii ale domniei sale Urartu cunoaște apogeul expansiunii sale teritoriale; regatele neohitite din Cilicia și Anatolia de SE, ca și principatele din Siria de N, recunosc autoritatea lui S., principalele căi comerciale ale Asiei Anterioare fiind astfel controlate; Urartu devine acum cel mai puternic stat al Orientului Apropiat. Noua afirmare a Asiriei, după ocuparea tronului de către energicul ↑Tiglat-Palasar III (743) dă o grea lovitură tendințelor hegemoniste urartiene. În bătălia de la Arpad (743) S. și patru aliați sirieni suferă o grea înfrîngere; Siria intră în sfera de influență asiriană. Doi ani mai tîrziu, Țiglat-Palasar III organizează o expediție în inima Urartului asediindu-l pe S. în capitala Tușpa. Deși capitala nu poate fi cucerită, prestigiul lui S. este grav afectat.

SARDUR III, rege (645—640 î.e.n.). Pentru a face față atacurilor tot mai incisive ale triburilor nomade ale sciților și cimerienilor **S.** recunoaște autoritatea Asiriei și solicită ajutorul lui ↑Asurbanipal.

SARDUR IV, rege (640—625 î.e.n.). În timpul domniei sale se accelerează procesul de decădere a statului, în urma deteriorării situației economice interne și a raidurilor triburilor cimerienilor și sciților.

SARGON I cel MARE, suveran al Imp. Akadian (2371—2315 î.e.n.). Reprezentant al triburilor semitice ale akadienilor stabilite la jumătatea milen. 3 î.e.n. în Mesopotamia centrală, **S.** uzurpă puterea în orașul Kiș, unifică apoi întregul Sumer înfrîngîndu-l pe regele Lugalzaggisi din Umma, punînd astfel bazele unui stat teritorial cu capitala la Akkad (oraș neidentificat arheologic pînă astăzi), care domină aproape două sec. istoria Mesopotamiei și a Orientului Mijlociu. În urma unor campanii decisive împotriva Elamului, a Siriei și a ținuturilor de la hotarele Asiei Mici, **S.** pune bazele primului imp. cunoscut în istoria Orientului, avînd drept granițe Golful Persic și Marea Mediterană. O armată permanentă de c.5400 de oameni (prima cunoscută în istorie) asigură liniștea hotarelor și a populațiilor cucerite. Imp. constituit de **S.** este menținut și consolidat de fiii săi Rimuș (2315—2306) și Manișțusu (2306—2291).

SARGON, numele a doi regi asirieni.

SARGON II, rege (721—705 î.e.n.). General talentat, **S.** ocupă tronul în urma asasinării lui ↑Șalmanasar V la asediul Samariei, își asigură sprijinul preoției și al negustorimii anulînd taxele impuse de Tiglat-Palasar III. La capătul unui asediu de aproape 3 ani, Samaria este cucerită, locuitorii deportați, iar Regatul Israel transformat în prov. asiriană (721). Tentativa de a-l înlătura pe noul suveran al Babilonului, care ocupase tronul cu ajutor din Elam, se încheie în 721 cu un eșec. După reprimarea unei rebeliuni în Siria, **S.** înfrînge o armată egipteană la Rafia (720). În anii următori sînt supuse ultimele principate neo-hitite din Asia Mică, pînă

la fluviul Halys; este cucerit orașul Karkemiș, o parte a Mediei este transformată în prov. asiriană. O campanie devastatoare în 714 în Regatul Urartu, în care însuși regele †Rusa I își găsește moartea, se încheie cu prăzi impresionante. Frigia și Cipru se recunosc acum tributare Asiriei; Babilonul este recucerit în 710, S. luînd numai titlul de guvernator al Babilonici. Din 713 S. începe construcția unei fastuoase capitale, Dur Șarrukin (azi Khorsabad), la 15 km N de Ninive. Este ucis în timpul unei campanii din Iran.

SATYROS (sec. 4 î.e.n.), sculptor și arhitect grec. Fiu al lui Isotimos din Paros, S. este menționat de către Vitruviu, alături de Pytheos, ca arhitect al Mausoleului din Halicarnas (au redactat o scriere comună asupra acestui celebru monument). S. este creatorul a două renumite statui de bronz — a lui *Idricus* și a *Adei* —, inaugurate la Delfi prin 344 î.e.n.

SATYROS (sec. 3 î.e.n.), literat și gramatic grec. Originar din Callatis, stabilit în Egipt la Oxyrhynchos apoi, un timp, după 250, și la Alexandria, S. este considerat de unele izvoare creatorul genului biografic în literatura antică. În spiritul și tradiția peripatetică, S. redactează o serie de biografii *(Bioi)* de personalități celebre ale antic. elene, îndeosebi poeți, filosofi (Pitagora, Sofocle, Euripide, Demostene) și oameni politici (Alcibiade, Dionysios cel Tînăr, Filip II). Din cartea a VI-a, consacrată celor trei mari tragici greci, s-a păstrat, într-un papirus descoperit la Oxyrhynchos, un fragment al vieții lui Euripide, care evidențiază maniera popular-anecdotică în care scria S. Opera sa biografică a fost epitomată de un alt gramatic din Oxyrhynchos, †Heracleides Lembos.

SAUL, primul rege al statului Israel (1029—1004 î.e.n.). Originar din orașul Gibea și aparținînd tribului lui Veniamin, S. se remarcă drept încercat conducător în luptele împotriva amoniților și filistenilor. În contextul accentuării presiunii vecinilor asupra terit. locuit de cele 12 triburi ale evreilor, sprijinit de judecătorul și profetul Samuel, S. este ales rege. S. încearcă să consolideze această uniune, să creeze o armată permanentă, să-și creeze o poziție puternică impunînd membri ai familiei sale în posturi importante

și poartă lupte împotriva triburilor filistenilor, amoniților, amaleciților; cade într-o luptă cu filistenii pe muntele Gheboa.

SALMACOS (?—c.107 î.e.n.), sclav scit. Crescut la curtea regelui spartocid ↑Pairisades V, S. a devenit conducătorul răscoalei populare izbucnite în Regatul Bosporan în urma deciziei suveranului de a desemna ca succesor la tron pe ↑Mithradates VI Eupator, regele Pontului (108/107). Sprijinit de păturile orășenești sărace și de sclavi, S. s-a proclamat rege, creîndu-și propriile sale organe de stat, dar, după o dîrză rezistență, este înfrînt de armatele lui Mithradates VI și executat.

SAUȘATAR, suveran al statului Mitanni (c.1480—1450 î.e.n.). În timpul domniei sale, Mitanni, regatul hurriților de pe Eufratul superior, cu capitala la Wassuggani, devine principala putere militară a Orientului Apropiat, rival al Egiptului faraonic. Regatele hitit, asirian, precum și principatele siriene îi recunosc suzeranitatea.

SCYLAX din CARIADNA (?—c.480 î.e.n.), navigator și geograf grec. Din însărcinarea suveranului ahemenid ↑Darius I, S. întreprinde în anii 519/515 probabil prima călătorie în jurul Peninsulei Arabia, pornind de la Kabul, coborînd Indusul, înconjurînd apoi coastele Persiei și Arabiei și atingînd, 30 de luni mai tîrziu, istmul Suez. Din lucrarea sa (folosită copios de Hecateu și Herodot), ce descria ținuturi, populații, flora și fauna coastelor vizitate, s-au păstrat numai 7 fragmente. Periplul coastelor Mediteranei transmis sub numele său este în realitate o compilație tîrzie din sec. 4 î.e.n. (Pseudo-Scylax).

SCIPIO AFRICANUS PUBLIUS CORNELIUS (235—183 î.e.n.), om politic și general roman. Fiu al lui P. Cornelius Scipio (consul în 218, căzut în 212 pe frontul din Spania). S. participă, din primul an al izbucnirii celui de-al doilea Război punic (218—201), în calitate de tribun la bătăliile de la Ticinus (218) și Cannae (216). În 211 este investit cu *imperium proconsular* și numit comandant suprem al forțelor romane din Spania. S. este primul cetățean roman care obține *imperium proconsular* fără a fi îndeplinit în prealabil

vreo magistratură publică. În Spania dă dovada remarcabilelor sale calități organizatorice, de militar și strateg, cucerește în 209 printr-o îndrăzneață stratagemă Carthago Nova, principala bază punică din peninsulă, îl înfrînge în bătălia de la Baecula pe ↑Hasdrubal, fratele lui Hannibal (208), iar prin victoria de la Ilipa pune capăt definitiv prezenței cartagineze în Hispania (206). Consul în 205, S. pregătește din Sicilia, împotriva voinței senatului, strămutarea războiului în Africa de Nord. Debarcat în 204 cu 35 000 de soldați pe pămîntul african, asediază Utica, înfrînge în 203 forțele lui Syphax și ale generalului Hasdrubal, venit în ajutorul orașului, apoi la Campi Magni o altă armată cartagineză, după care cucerește orașul Tunes. Raliindu-și pe principele numid ↑Masinissa, S. repurtează în marea bătălie de la Zama (202) victoria decisivă asupra lui Hannibal, marele său rival, încheind astfel cel de-al doilea Război punic. Pacea din 201 transformă definitiv Cartagina într-o putere locală africană. S., care primește acum cognomenul Africanus Maior, se află la apogeul gloriei sale. În 199 este censor, în 194 din nou consul, ocupînd, între 199 și 184, poziția de *princeps senatus*. Nereușind în 190, după izbucnirea războiului împotriva Regatului Seleucid, să obțină, din motive constituționale, conducerea armatelor care operau împotriva lui ↑Antiochos III, S. impune alegerea fratelui său L. Cornelius Scipio în calitate de consul și-l însoțește pe acesta, ca legat, pe frontul din Orient pînă la victoria de la Apameia (188). Poziția singulară dobîndită în stat trezește ostilitatea unor importante cercuri ale senatului, care, coalizate în jurul lui M. Porcius Cato, declanșează după 187 un val de procese împotriva lui S. și a fratelui său, acuzați de nereguli financiare în timpul campaniilor din Asia. În 184 se retrage pe domeniul său Liternum din Campania, unde moare hulit, uitat, *sine desiderio urbis*, în același an cu ilustrul său adversar Hannibal. Incontestabil cel mai mare strateg și comandant de oști roman pînă la Caesar, S. nu s-a ridicat însă la nivelul genialului său dușman cartaginez, a cărui contrapondere ideală l-a vrut istoriografia romană; romanii l-au comparat adesea cu Alexandru cel Mare.

SCIPIO AEMILIANUS AFRICANUS NUMANTINUS PUBLIUS CORNELIUS (185—129 î.e.n.), om politic și general roman. Fiu al lui L. Aemilius Paullus, adoptat de P. Cornelius Scipio, fiul mai vîrstnic al lui Scipio Africanul. Alături de tatăl său participă la bătălia de la Pydna (168); din anul următor îl leagă o strînsă prietenie cu istoricul grec Polibiu (adus ostatec la Roma), care va exercita o puternică influență asupra sa. Tribun militar în Hispania (151), apoi, după izbucnirea celui de-al treilea Război punic (149—146), în Africa de Nord, unde se remarcă prin vitejia și talentul său diplomatic. Deși foarte tînăr, în 147 este ales consul, în ciuda opoziției cercurilor senatoriale, și primește comanda supremă a forțelor romane angajate în Africa; după ce restabilește disciplina în rîndul trupelor și continuă cu un nou elan blocada Cartaginei, în primăvara anului 146 ia cu asalt orașul distrugîndu-l din temelii; înfrîngerea străvechii rivale a Romei îi aduce cognomenul *Africanus*. Censura sa din 142 se remarcă prin deosebita severitate a măsurilor preconizate. Ales din nou consul în 135, S. primește comanda armatelor din Spania angajate în așa-numitul „război numantin" pe care îl încheie în 133 prin cucerirea orașului Numantia. Deși căsătorit cu Sempronia, sora Gracchilor, S. se afirmă ca un adversar al operei reformatoare a lui Tib. Sempronius Gracchus. În jurul său ia naștere așa-numitul „Cerc Scipionic", promotor al elenismului, animat de Laelius și Furius Filus, care sprijină afirmarea unor talente precum Terențiu, Panaetius sau Lucilius. Curajos, de o înaltă moralitate, general talentat și organizator competent, admirator pasionat al culturii grecești, S. rămîne la jumătatea sec. 2, timp de două decenii, o personalitate cheie a istoriei romane.

SCOPAS din PAROS (sec. 4 î.e.n.), sculptor și arhitect grec. A condus lucrările de restaurare a templului zeiței Atena din Tegea (c. 340) și a participat, alături de Bryaxis, Timoteu și Leochares, la decorarea frizelor Mausoleului din Halicarnas (c. 350), lui S. revenindu-i latura estică a celebrului monument antic. A mai lucrat la Artemisionul din Efes. Spre deosebire de seninătatea și

gingăşia figurilor celebrului său contemporan şi rival Praxitele, personajele lui S. — zei, eroi legendari — sînt temperamente vulcanice, pline de nelinişte şi sfîşiate de pasiuni. Din punctul de vedere al proporţiilor, S. este mai apropiat de Lisip. Din vasta sa operă, realizată aproape în totalitate în marmură şi expusă în anuc. cu precădere în oraşe ale Atticii, Beoţiei sau Peloponesului, nu s-a păstrat nici un original. Îi sînt atribuite în copii romane „Apollo Sauroctonus", „Afrodita pe ţap", o menadă furioasă; ipotetice rămîn „Ares Ludovisi", „Heracle Landowne" şi „Meleagros".

SCRIBONIUS CURIO CAIUS (?—53 î.e.n.), om politic roman. Tribun al plebei (90), îl urmează în 88 pe Sulla în Asia, este ales consul în anul 76, apoi desemnat proconsul al Macedoniei (75—73). În 74 respinge o invazie a dacilor în Moesia; este prima dată cînd forţele romane pătrund pînă la Dunăre, undeva în reg. Banatului. Reîntors la Roma, participă activ la frămîntările politice ale deceniilor 7 şi 6, fiind unul dintre cei mai puternici consulari, apropiat de Cicero şi adversar al lui Caesar.

SCRIPTORES HISTORIAE AUGUSTAE. Sub acest nume au fost desemnaţi, din sec. 17, 6 istorici (Aelius Lampridius, Aelius Spartianus, Flavius Vopiscus, Iulius Capitolinus, Trebellius Pollio şi Vulcacius Gallicanus) care figurau ca autori ai unei colecţii de biografii imperiale de la Hadrian la Numerian (117—284). Cercetările de la sfîrşitul sec. 19 şi din sec. 20 au dovedit că cele 30 de biografii au fost redactate de pe poziţiile aristocraţiei senatoriale păgîne de un singur autor în jurul anului 400 şi antedatate în epoca lui Constantin cel Mare. Deşi inegală, tendenţioasă şi incluzînd o serie de falsuri, *Historia Augusta* rămîne un izvor indispensabil pentru cercetătorii sec. 3 e.n.

SEDECHIA ZEDEKIAH, ultimul rege al Iudeei (595—586 î.e.n.). Vasal Regatului Noului Babilon de la urcarea pe tron, S., personalitate slabă, nehotărîtă, nu este la înălţimea gravelor probleme sociale şi politice ale epocii. Aliat cu Egiptul, dezlănţuie în 589 o răscoală antibabiloniană avînd ca rezultat cucerirea rapidă, de către ↑Nabucodonosor II, a ultimelor oraşe iudee şi încercuirea Ierusa-

limului. La capătul unei rezistențe de peste doi ani, capitala este cucerită, Templul ars, orașul dărîmat, iar populația deportată în Mesopotamia; orbit, S. este trimis la Babilon, unde își găsește sfîrșitul.

SEGESTES (?—c. 20 e.n.), nobil cheruse. Fruntaș al partidei filoromane a triburilor germanice dintre Rin și Elba (recompensat de Roma cu cetățenia), S. a fost dușmanul ireconciliabil al lui ↑Arminius (căsătorit, împotriva voinței părintești, cu fiica sa Thusnelda). În preziua atacului din Pădurea Teutoburg (toamna anului 9 e.n.), S. l-a prevenit zadarnic pe generalul P. Quinctilius Varo de proiectata răscoală antiromană. Asediat în 15 e.n. în cetatea sa de către ↑Arminius, a fost depresurat de generalul ↑Germanicus, primind azil în Imp. Roman (în Gallia va și muri).

SEIAN/LUCIUS AELIUS SEIANUS (c. 20 î.e.n. — 31 e.n.), om politic roman. Originar dintr-o familie de rang cevestru din Volsinii (Etruria), S. devine în anul 14, alături de tatăl său, prefect al pretoriului. Concentrînd cohortele pretoriene într-o unică tabără pe Viminal (23), dobîndește puterea absolută în Roma. Se bucură de încredere deplină și îl domină pe împăratul Tiberius pe care îl convinge în 26 să părăsească definitiv Roma (aceasta se retrage în insula Capreae—Capri). Ambițios și abil, rămas în capitală, S. își pregătește accesul la tron, eliminînd principalii membri ai familiei imperiale. Este judecat sub învinuirea de conspirație și executat împreună cu cei trei copii ai săi (18 octombrie 31), din ordinul lui Tiberius, de noul prefect al pretoriului, Macro.

SELEUCOS/SELEUKOS/, numele a 6 suverani ai Regatului Seleucid.

SELEUCOS I NICATOR (c. 358—281 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi, suveran al Regatului Seleucid (305—281 î.e.n.). Fiu al nobilului macedonean Antiochos, participă la campania asiatică a lui Alexandru cel Mare, remarcîndu-se în mod deosebit în timpul expediției din India (326). După dispariția marelui cuceritor (323) **S.** devine *chiliarh* al lui Perdiccas (împotriva căruia se va răscula) apoi, în 321, satrap al Babilonului. Sub presiunea lui

Antigonos Monophthalmos, strategul Asiei, este constrîns să se refugieze la curtea lui Ptolemeu Lagos de la Alexandria; în slujba acestuia participă la bătălia de la Gaza (312). În același an se întoarce cu sprijin egiptean în Babilonia, punînd bazele celui mai vast dintre regatele elenistice, numit, după el, seleucid. Între 311—304 cucerește reg. întinse din Asia Centrală, pînă la fluviul Indus, cedînd însă în 304 lui ↑Ciandragupta, în schimbul a 500 de elefanți, cea mai mare parte a terit. indiene. În 305 ia titlul de rege, participînd activ la bătălia decisivă de la Ipsos (301) încheiată cu moartea lui Antigonos. În urma acestei victorii ocupă Siria, fără partea ei meridională (așa-numita Koilésyria) — care va constitui timp de 150 de ani obiectul disputei dintre Regatul Seleucid și Egiptul Ptolemeic. După ce, în 311, fondase ca reședință Seleucia, pe Tigru, în 300 întemeiază o nouă capitală, Antiohia, ceea ce reflectă deplasarea centrului de greutate al statului său spre apus. În conflict cu ↑Lisimah, regele Traciei elenistice, S. îl înfrînge pe acesta decisiv în bătălia de la Kurupedion (281); în drum spre Macedonia este ucis de ↑Ptolemeu Keraunos. Unul dintre cei mai capabili diadohi, condotier și, în egală măsură, administrator strălucit, S. lăsa la moartea sa un imp. cu o suprafață de c. 3,5 mil. km², care se întindea de la Hellespont la Indus.

SELEUCOS II KALLINIKOS (c. 265—225 î.e.n.), rege (246—225 î.e.n.). Fiu mai vîrstnic al lui Antiochos II și Laodicei, S. pierde în urma celui de-al treilea Război sirian (246—241), purtat împotriva Egiptului lagid, însemnate terit. de pe coasta Asiei Mici, din Siria și de pe litoralul trac. Conflictul dinastic cu fratele său Antiochos Hierax degenerează într-un război civil (239—236), soldat cu pierderea Asiei Mici. Criza internă accelerează procesul de destrămare a vastului Imp. Seleucid: Attalos I, regele Pergamului, ocupă o parte a Asiei Mici, Diodotos I consolidează independența Bactriei, Parția și Hircania se emancipează sub conducerea dinastiei Arsacide de sub autoritatea seleucidă. Încercarea lui S. de a recuceri Parția eșuează la capătul a trei ani de război (230—227).

SELEUCOS III SOTEROS KERAUNOS (243—223 î.e.n.), rege (225—223 î.e.n.). S. încearcă să recucerească terit. ocupate de Regatul Pergamului în cursul crizei dinastice din timpul domniei tatălui său, Seleucos II, dar este asasinat de curteni în Frigia, în timpul luptelor împotriva lui Attalos I.

SELEUCOS IV PHILOPATOR (220—175 î.e.n.), rege (187—175 î.e.n.). Vicerege al prov. din Tracia (196—191), coregent apoi alături de tatăl său Antiochos III cel Mare (189—187), S. asediază în 190, fără rezultat, Pergamul și comandă aripa stîngă în bătălia de la Magnesia (190). După urcarea pe tron, a încercat să consolideze statul, slăbit de războiul purtat împotriva Romei și încheiat cu înrobitoarea pace de la Apameia (188); a întreținut relații bune cu Egiptul lagid, Macedonia elenistică (fiica sa Laodice este căsătorită cu regele Perseus) și Roma. Moare asasinat de cancelarul său Heliodoros.

SEMIRAMIDA, regină asiriană legendară. Istoriografia grecească, care a unit în personalitatea S. trăsăturile mai multor regine asiro-babiloniene, i-a atribuit construcția grădinilor suspendate din Babilon, una din cele 7 minuni ale lumii antice. S. a fost identificată ipotetic cu Sammuramat, energica soție a regelui Șamși-Adad V (824—811 î.e.n.), regentă (811—806) la începutul domniei fiului ei minor Adad-Nirari III.

SENECA CEL BĂTRÎN/LUCIUS ANNAEUS SENECA (c. 55 î.e.n.—39 e.n.), retor roman. Tatăl filosofului Seneca. Născut la Cordoba în Spania. Datele biografice sînt sumare: a cunoscut, se pare, școlile de retorică de la Roma, a adunat o avere considerabilă și a îndeplinit, probabil, funcții în Spania. Istoria sa despre războaiele civile s-a pierdut. Lucrarea *Orathorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores (Expunerile, diviziunea și arta în oratorie și retorică)* cuprinde exercițiile lui de retorică, împărțite în *Controversiae (Declamații pe teme juridice*, în 10 cărți, din care s-au păstrat 5) și *Suasoriae (Declarații deliberative*, 2 cărți, din care s-au păstrat fragmente). Cea mai importantă sursă pentru istoria literară a vremii sale.

SENECA CEL TÎNĂR/LUCIUS ANNAEUS SENECA (4 î.e.n.–65 e.n.), om politic, filosof și scriitor latin. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Corduba (Hispania), fiu al retorului Seneca, tînărul S. beneficiază la Roma de o educație aleasă (pitagoreanul Sotion, stoicul Attalos). După o călătorie în Egipt (31/32), este ales quaestor și admis în senat. Remarcîndu-se ca retor și literat talentat, S. este victima unei intrigi de palat și exilat de împărăteasa ↑Messalina în insula Corsica. În 48 este rechemat de Agrippina, noua soție a lui Claudius, care îi încredințează educația fiului ei (de 11 ani), viitorul împărat ↑Nero. După moartea lui Claudius (54), în calitate de preceptor al împăratului Nero, S. devine pentru 5 ani, alături de prietenul său Burrus (prefectul pretoriului), adevăratul guvernator al Imp. Roman. Praetor (50), consul (55/56), posedînd o avere de 300 de milioane de sesterți, S. era unul dintre cei mai bogați oameni ai epocii. Căzut în dizgrație, se retrage în anul 62 din viața publică, consacrîndu-se creației filosofice și literare. Învinuit de Nero de a fi implicat în conjurația lui Piso (65), primește din partea acestuia ordinul de a se sinucide. S. este unul dintre cei mai importanți filosofi stoici ai epocii imperiale. Din bogata lui creație s-au păstrat 12 cărți de dialoguri *(De providentia, De constantia sapientis, De ira, De vita beata, De otio, De tranquillitate animi, De brevitate vitae* ș.a.), *De clementia* (avea 3 cărți, dar s-au pierdut 1 și 7 cap. din 2), *De beneficiis, Epistulae morales* (124 de scrisori în 20 cărți adresate lui Lucilius, cea mai fidelă oglindă a lui S., omul și scriitorul), precum și *Naturales quaestiones* (7 cărți), operă cu preocupări de științele naturii. Filosofia sa, cu preferințe pentru stoicismul timpuriu, rămîne deschisă influențelor epicureice, cinice sau pitagoreice și dezvoltă cu predilecție aspectul etic. Stilul neîntrecut — „al doilea fondator al limbii latine“ (A.M. Guillemin) —, limba sa au influențat puternic creația literară și filosofică a următoarelor trei secole. S. este autorul unei caustice satire — *Apocolokyntosis (Prefacerea în dovleac)* — la adresa împăratului Claudius, compusă la moartea acestuia. Cele 9 tragedii (a căror paternitate i-a fost mult timp contestată) *(Hercules furens,*

Troades, Phoenissae, Medeea, Phaedra, Oedipus, Agamemnon, Thyestes, Hercules Oetaeus), destinate lecturii și nu reprezentării scenice, aduc adîncirea analizei psihologice (interesul pentru sentimente extreme), dezvoltarea laturii descriptive în defavoarea construcției riguroase. Stilul tensionat, emfatic, este cel specific epocii sale. Contemporanii au apreciat în S. îndeosebi scriitorul, antic. tîrzie și ev. med. creștin pe moralistul elevat.

SENNACHERIB, rege asirian (704—681 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Sargon II, S. își înscrie numele în galeria marilor despoți asirieni ca unul dintre cei mai înzestrați, dar totodată și cei mai extravaganți. Abandonează Dur Șarrukin, capitala clădită de tatăl său (pe care nu-l menționează în nici una dintre inscripțiile lui), pentru a opta, în 701, pentru Ninive ca reședință regală. S. are de înfruntat răscoale ale Babilonului sprijinit de aramei și elamiți (703), apoi, în 701, a Feniciei și Iudeei, încurajată de Egipt. Campanii cu ajutorul unei flote sînt purtate împotriva Elamului; în 689 Babilonul revoltat este cucerit, templele jefuite și distruse din temelii, act considerat chiar de către asirieni ca un sacrilegiu. S. moare asasinat în templul zeului Ninurta de către doi dintre fiii săi.

SEPTIMIUS SEVERUS LUCIUS (146 — 211), împărat roman (193—211). Născut la Leptis Magna (în Africa), într-o familie de rang ecvestru, probabil de origine punică, urmează studii juridice la Roma, este admis în senat de Marcus Aurelius și cunoaște o strălucită carieră militar-administrativă. Este guvernator al prov. Africa (173—174), al Galliei Lugdunensis (186—189), proconsul al Siciliei (189/190), consul sufect (190), apoi guvernator al Pannoniei Superior (191 — 193). La 9 aprilie 193 este proclamat împărat la Carnuntum de către legiunile de la Dunăre, la vestea asasinării lui ↑Pertinax și a alegerii lui Didius Iulianus. Raliindu-și legiunile de la Rin, S. pătrunde în Italia și, după moartea lui Didius Iulianus, este recunoscut de senatul din Roma (iunie 193). În vederea confruntării cu C. Pescennius Niger, proclamat împărat în aprilie 193 de legiunile din Orient (Siria), S. îl recunoaște pe D. Clodius Albinus,

guvernatorul Britanniei, cezar și coregent. Personalitate energică, ambițioasă, excelent militar (cel mai activ împărat după Traian), jurist și administrator iscusit, S. reușește, în decurs de 4 ani, să elimine toți candidații la tron și să instaureze un regim riguros autoritar, avînd ca principal sprijin armata și aparatul birocratic imperial. Pescennius Niger este înfrînt în bătăliile de la Cizic (193), Niceea și Issos (194), iar Clodius Albinus, care se proclamă în 195 august, în cea de la Lugdunum (197). S., căsătorit în 185 cu siriana Iulia Domna, pune bazele dinastiei Severilor (193—235), prin ridicarea în 198 și 209 a celor doi fii ai săi, ↑Caracalla și Geta, la rangul de *augusti*. În timpul său, autoritatea imperială este întărită, atribuțiile senatului drastic limitate, accesul reprezentanților ordinului ecvestru spre cele mai înalte posturi ale aparatului administrativ este favorizat în dauna aristocrației senatoriale, sever pedepsită și pentru simpatiile ei fățișe față de Clodius Albinus. Prin politica sa, S. poate fi considerat „primul împărat soldat", măsurile pe care le-a inițiat anunțînd monarhia militară a sec. 3. Prov. orientale și africane se bucură de atenția deosebită a membrilor dinastiei. Dacia și Moesia cunosc și ele o remarcabilă înflorire economică și edilitară. În această epocă Roma beneficiază de un generos program edilitar; în 203 este inaugurat aici cunoscutul Arc de triumf al împăratului. Pe plan extern, S. reia politica ofensivă împotriva Regatului Part care îi acordase sprijin lui Pescennius Niger, cucerește Seleucia, Babilonul, Ctesifonul, transformînd Mesopotamia în prov. romană (197—199); Osroëne și Adiabene sînt și ele supuse între 208—211. În N Britanniei S. luptă împotriva triburilor caledonilor și maeateilor, reconsolidînd Valul lui Hadrian. Moare la Eboracum (astăzi York) la 4 februarie 211.

SERTORIUS QUINTUS (123 — 72 î.e.n.), om politic și general roman. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din orașul sabin Nursia, S. se remarcă în bătăliile de la Arausio (105) și Vercellae (102), luptă în calitate de tribun militar în Spania (97—93) apoi în „Războiul aliaților" (91—88), raliindu-se în 87 taberei lui ↑Marius. Desemnat în 83 pretor al Hispaniei Citerior, dar izgonit doi ani

mai tîrziu de forțele optimate, se refugiază în Mauretania. În 80 el dă curs chemării triburilor lusitane răsculate împotriva Romei, devenind în următorii ani conducătorul unui regim independent de Roma, instaurat în N Peninsulei Iberice, opus lui L. Cornelius ↑Sulla. General talentat, om politic lucid și ponderat, S. se străduiește să-și extindă autoritatea în întreaga Spanie, înfrînge armatele celor doi guvernatori, Q. Caecilius Metellus și M. Domitius Calvinus, repurtează o serie de victorii (la Lauro, astăzi Suero) asupra lui Cn. Pompeius, sosit în 76 în Spania, și încearcă să stabilească relații cu Mithradates VI Eupator, regele Pontului. Constrîns din 75 să se rezume tot mai mult la operații defensive, este asasinat în 72 de unul dintre locotenenții săi, M. Perperna, ultimele flăcări ale răscoalei fiind înăbușite de Pompeius în 71.

SESOSTRIS, numele a trei faraoni din dinastia a 12-a (1991—1786 î.e.n.) din Regatul Mijlociu.

SESOSTRIS I, al doilea faraon al dinastiei (1962—1928 î.e.n.). Fiu al lui Amenemhet I, fondatorul dinastiei, S. este asociat la tron în 1971 în calitate de coregent, conducînd expediții militare în Libia și Nubia. La asasinarea tatălui său, revine în grabă dintr-o campanie, preîntîmpinînd izbucnirea unui război civil. S. inițiază o politică externă expansionistă necunoscută pînă la el în istoria Egiptului; armatele ating cataracta a treia a Nilului, sfera de influență egipteană este extinsă în Asia.

SESOSTRIS II, al 4-lea faraon al dinastiei (1895—1878 î.e.n.). Fiu și coregent al lui Amenemhet II, domnia sa este puțin cunoscută, ea înscriindu-se ca o etapă ascendentă în istoria Regatului Mijlociu. Tatăl lui ↑Sesostris III, cel mai de seamă faraon al Regatului Mijlociu.

SESOSTRIS III, al 5-lea faraon al dinastiei (1878—1842 î.e.n.). Fiu al lui Sesostris II, asociat la domnie de acesta, S. se impune prin energia și talentul militar ca cel mai strălucit faraon al Regatului Mijlociu și, după unele surse antice, chiar cel mai de seamă din întreaga istorie egipteană. Domnia sa reprezintă o epocă de prosperitate fără precedent și de afirmare strălucită a prestigiului Egiptului

în Orientul Apropiat. O reformă administrativă radicală, vizînd înlocuirea familiilor aristocrate tradiționale de la conducerea nomelor prin funcționari regali, asigură faraonului o autoritate necontestată. În urma a 4 campanii în Nubia, ținuturile de pînă la a doua cataractă a Nilului sînt definitiv încorporate, hotarul meridional fiind consolidat aici printr-un lanț de fortificații dotate cu puternice garnizoane permanente. Expediții în Palestina și Fenicia consolidează influența egipteană în aceste reg., strălucite monumente religioase și laice, remarcabile prin individualism, spiritualitate și uman, precum și creații literare clasice sînt create acum. Îi succede la tron fiul său Amenemhet III.

SETI, numele a doi faraoni ai Regatului Nou, din dinastia a 19-a (1320 — 1200 î.e.n.).

SETI I, al doilea faraon al dinastiei (1318 — 1304 î.e.n.). Fiu și urmaș al lui Ramses I, S. inițiază o politică externă activă, conducînd campanii victorioase în Palestina și Siria în vederea restabilirii autorității egiptene în Asia, amenințată de expansiunea Regatului Hitit; S. luptă cu succes în Siria de N împotriva armatelor hitite și în Delta Nilului împotriva triburilor libiene invadatoare. Și pe plan cultural, domnia lui S. reprezintă o renaștere (arta reliefului cunoaște o inegalabilă înflorire la Abidos, Teba, Karnak etc.). Îi succede la tron fiul său Ramses II, cel mai important faraon al dinastiei. Obeliscul Flaminius din Piazza del Popolo din Roma a fost realizat din ordinul lui S. pentru un templu din Heliopolis.

SETI II, al 6-lea faraon al dinastiei (1216 — 1210 î.e.n.). Fiu al lui Merneptah, S. nu poate opri decăderea autorității centrale, apariția de noi uzurpatori și nici atacurile tot mai incisive ale triburilor libiene de la hotare.

SEUTHES, numele unor regi și dinaști traci.

SEUTHES I, suveran al Regatului tracilor odrisi (424 — 410 î.e.n.). Nepot al regelui †Sitalces, S. renunță la politica antimacedo nă a predecesorului său și se căsătorește cu Stratonice, sora regelui Perdiccas II. La moartea sa, regatul fondat de †Teres se destramă în mai multe principate.

SEUTHES II, rege (c. 400 — c. 383 î.e.n.). Fiu al lui Maisades (unul dintre succesorii lui Seuthes I), crescut de Amodocos I. S. ia temporar în 399, în serviciul său, rămășițele „celor 10 000" de mercenari greci, reveniți în Europa din lunga lor expediție în Asia, întreprinsă la chemarea lui Cirus cel Tînăr, după bătălia de la Kunaxa. Prieten cu Alcibiade, Trasibul și Ifierate, S. a fost aliat al Atenei.

SEUTHES III, principe (a doua jumătate a sec. 4 î.e.n.). Dinast dependent de Macedonia, S. profită de expediția lui Alexandru cel Mare în Asia pentru a se răscula împotriva autorității macedonene (330). Înfrînt de generalul Antipatros, S. se revoltă din nou după moartea generalului macedonean Zopyrion și dispariția lui Alexandru cel Mare. Independența greu dobîndită este din nou pierdută după consolidarea autorității diadohului †Lisimah în Tracia. A fondat orașul Seuthopolis, din apropiere de Kazanlîkul de astăzi.

SEVERUS ALEXANDER MARCUS AURELIUS (c. 208 — 235), împărat roman (222 — 235). Nepot al lui Caracalla, Gessius Bassianus Alexianus, originar din Arca Caesarea (Fenicia), este proclamat împărat la vîrsta de 13 ani de pretorienii din Roma, după asasinarea vărului său Elagabal, sub numele de **S.A.** Autoritatea reală este exercitată de Iulia Mamaea (mama sa), sprijinită de juriștii Ulpianus și Modestinus. În timpul domniei lui S.A. autocratismul și excentricitățile predecesorului său sînt eliminate și se restabilesc bunele raporturi cu senatul, al cărui prestigiu este sporit. Relațiile cu armata și garda pretoriană devin însă încordate. S.A. inițiază în anii 231 — 233 o contraofensivă romană în Orient pentru a stăvili invazia sasanidă la V de Eufrat. În timpul pregătirilor unui război împotriva alamanilor la granița renană, S.A. și Iulia Mamaea sînt uciși la Mogontiacum (Mainz) de soldați, care-l proclamă împărat pe †Maximin Tracul. Cu el ia sfîrșit dinastia Severilor (193 — 235).

SEXTUS EMPIRICUS/SEXTOS EMPEIRIKOS (a doua jumătate a sec. 2 e.n.), filosof și medic grec. Discipol al lui Piron din Elis, activ la Atena și Alexandria, a petrecut o vreme și la Roma. Din

opera sa, elaborată între anii 180—200, s-au păstrat numai scrierile filosofice: *Hypomnemata Skeptika (Memoriile sceptice)*, *Pyrrhoneici hypotyposeis (Schițele filosofiei lui Pyrrhon*, 3 cărți), adevărat compendiu al filosofiei sceptice, *Pros mathematikous (Împotriva matematicienilor*, 6 cărți), *Pros dogmatikous (Împotriva dogmaticilor*, 5 cărți), lucrări care constituie principalul izvor pentru cunoașterea scepticismului antic.

SIMA QIAN/SSU MA SIEN (145 — c. 87 î.e.n.), cel mai de seamă istoric chinez al lumii antice. Născut în actuala prov. Shenxi, **S.** și-a urmat tatăl — Sima Tan — în capitala imp. — Changean — unde acesta a ocupat funcția de mare istoric al curții. În calitate de slujitor al palatului, **S.** a călătorit în suita imperială în întreaga Chină adunînd în acest răstimp, cu o exemplară scrupulozitate, materiale pentru istoria pe care o proiectase. În 107, la vîrsta de 38 de ani, i-a succedat tatălui, în funcția de mare istoric al curții imperiale, post care i-a deschis accesul la arhivele și bibliotecile Imp. Han de Vest. La 42 de ani începe redactarea operei sale la care va lucra cu abnegație 12 ani. Îndrăznind, în anul 97 î.e.n., să ia în fața împăratului ↑Wu Di apărarea generalului Li Ling care fusese înfrînt de huni și se predase dușmanului, **S.** a fost pedepsit „pentru ofensa adusă suveranului" cu întemnițarea și castrarea. După un an de carceră, timp în care și-a continuat redactarea operei, a fost iertat și numit secretar la palatul imperial, funcție deținută în general de eunuci. Zguduit de drama trăită, **S.** lucrează neabătut la istoria sa pe care o încheie în anul 91. *Shi ji (Însemnările istoricului)* sînt considerate astăzi cea mai importantă și strălucită creație a istoriografiei chineze și totodată principalul izvor pentru cunoașterea istoriei antice a Chinei pînă în sec. 1 î.e.n. *Însemnările istoricului* sînt compuse din 5 mari părți *(Douăsprezece anale fundamentale*, *Zece Tabele*, *Opt Tratate*, *Treizeci de case ereditare*, *Șaptezeci de vicți)* și, însumînd 130 de capitole cu peste 1/2 milion de cuvinte, îmbrățișează întreaga istorie a Chinei de la începuturile mitice pînă în vremea autorului. Cele *Douăsprezece anale fundamentale* prezintă domniile a 12 suverani cu un rol cardinal în

istorie, începînd cu legendarul Împărat Galben și sfîrșind cu împăratul Wu Di, contemporan lui S. Evenimente istorice care nu au putut fi grupate sub un an precis alcătuiesc substanța celor *Zece Tabele*. Evoluția ceremonialului, a sacrificiilor sacerdotale, a legilor, a științei calendarului și astronomiei, a muzicii sau descrierea măsurilor și greutăților de-a lungul timpului pe terit. chinez formează subiectul celor *Opt Tratate*. Cele *Treizeci case ereditare* evocă istoria acelor nobili prinți sau generali care au jucat un rol de seamă în istoria, deja milenară la acea vreme, a Imp. Chinez. Cele *Șaptezeci de vieți* includ biografii de personalități din diferite epoci și clase sociale, relatări asupra popoarelor minoritare din China cît și despre țări străine cu care imp. se afla în contact sau întreținea numai relații. S. realizează astfel prima sinteză completă și complexă în același timp a istoriei Chinei, prezentată pe planuri multiple și din unghiuri diferite. Asemenea lui Tucidide, S. are conștiința profundă a menirii istoricului de a reda trecutul pe baza documentelor, de a analiza cu luciditate și obiectivitate versiunile contradictorii și de-a sluji întotdeauna adevărul. Demascînd intrigile, slugărnicia, cruzimea și viciile nobilimii, S. și-a atras ura contemporanilor săi de la curte care i-au calificat opera drept „o carte calomnioasă". Interesul său nu se limitează la sfera politicului, viața economică, relațiile sociale, știința și cultura găsindu-și un loc privilegiat în creația sa. Portretele unor cărturari, negustori sau țărani ocupă adeseori un spațiu egal cu cel consacrat nobililor, prinți sau războinici. Inegalabil stilist, S. a realizat o operă vie în care viața pulsează în fiecare scenă reconstituită, o adevărată capodoperă a literaturii chineze. Creația sa a devenit model al istoriilor dinastice realizate în sec. care au urmat. Admirate și apreciate neîntrerupt pînă în zilele noastre, lucrările sale au servit ca sursă de inspirație pentru nenumărate creații literare: romane cavalerești din timpul dinastiei Ming precum *Romanul statelor combatante* sau *Romanul Dinastiei Han Timpurii*, piese dramatice ale dinastiilor Yuan și Ming, ca și proze ale unor scriitori ai sec. 20, precum Go-Mo-Jo.

SIMON' (? — 134 î.e.n.), conducător charismatic și militar iudeu din familia Hasmoneilor sau Macabeilor (143—134 î.e.n.). Fiu al lui Matatia și frate al lui Iuda și Ionatan, S. preia după moartea celui din urmă conducerea iudeilor revoltați împotriva autorității Regatului Seleucid, adoptînd oficial, în 140, titlul de „mare preot, etnarh și conducător suprem al iudeilor". Recunoașterea funcției sacerdotale ca ereditară în familie și scutirea iudeii de orice taxe, marchează în 142/141 introducerea noii ere hasmoneice. S. obține recunoașterea poziției sale și de suveranul Demetrios II, redobîndește cetatea Acra și dobîndește, prin ocuparea Iaffei, un port la Marea Mediterană, întreține relații cu Roma. Este ucis, cu fiii săi Matatia și Iuda, de către ginerele său Ptolemeu, guvernatorul Ierihonului; tronul este însă ocupat de Ioan Hircan, un alt fiu al lui S.

SHAPUR→ȘAPUR

SHIH HUANGTI→QIN SHI HUANGDI

SIMONIDE/SIMONIDES/ din **CHEOS** (c. 556 — c. 468 î.e.n.), poet liric grec. Cel mai important poet al epocii, alături de Pindar, primul care a trăit exclusiv din creația sa intelectuală, motiv pentru care a și călătorit mult în întreaga lume elenă. Chemat de Hipparchos la Atena, rivalizează aici cu Iasos din Hermione și Anacreon, pleacă în 514 în Tesalia la Cranon, petrece epoca războaielor medice în metropola Atticii (apropiat de Temistocle, Pausanias, Herodot) și devine în 476 sfetnic al tiranului Siracuzei, Hieron I. În Sicilia (unde și moare), S. este însoțit de nepotul său Bachilide, aflîndu-se în conflict cu Pindar. Opera lui (din care s-au păstrat c. 200 de fragmente) cuprinde aproape toate speciile creației lirice corale și monodice — *ditirambi*, *epinicii*, *enkomia*, *threnosuri*, *peani*, epigrame, poeme elegiace ș.a. Pornind de la imnele cultice, S. este creatorul unor forme distincte de odă — închinată învingătorilor jocurilor sportive *(epinikion)*, de laudă *(enkomion)* și al celei funerare *(threnos)*; cu ditirambii săi a repurtat nu mai puțin de 56 victorii în concursurile publice. Proslăvind eroii care și-au dat viața în războaiele medice, S. a devenit un adevărat poet pa-

nelenic (celebra epigramă funerară în cinstea spartanilor căzuți la Thermopyle). Pertinența și îndrăzneala cugetărilor sale, rămase celebre, poartă pecetea raționalismului ionian. Influența lui a fost puternică în sec. 5 î.e.n.

SITALCES (? — 424 î.e.n.), rege trac (431—424 î.e.n.). S. ocupă tronul la moartea tatălui său ↑Teres. În vremea sa, Regatul tracilor odrisi atinge apogeul puterii întinzîndu-se de la Marea Egee la Dunăre și de la Marea Neagră la fluviul Strymon, fiind cel mai întins stat teritorial al Peninsulei Balcanice. După ce încheie în 430 o alianță cu Atena, S. intervine de partea acesteia în Războiul peloponesiac; el întreprinde o campanie în Peninsula Calcidică, apoi în Macedonia, unde încearcă, fără succes însă, să-l înlăture pe regele Perdiccas. La sfatul nepotului său ↑Seuthes, S. încheie apoi un tratat de pace cu Macedonia. Moare în luptă împotriva tribalilor.

SKANDAGUPTA, suveran al Imp. Gupta (455 — 467). Fiu și succesor al lui Kumaragupta I, S., un războinic energic, reușește după mari eforturi să respingă invaziile hunilor albi (heftaliților) și să înalțe un sistem de fortificații la hotarele de NV împotriva acestor triburi nomade. În timpul succesorilor săi, ca urmare a conflictelor dinastice și a năvălirilor populațiilor nomade, Imp. Gupta decade, reprezentanții dinastiei Gupta menținîndu-se pînă în sec. 8 numai ca regi ai Magadhei.

SNEFRU, primul faraon al celei de-a 4-a dinastii (2613—2491 î.e.n.). Domnia sa de 24 ani (potrivit listelor lui ↑Manethon) a reprezentat o epocă de prosperitate economică, de afirmare a centralismului administrativ și al atotputernicici faraonului, reflectat și de cele două piramide construite la Dahshua și de piramida de la Maydum. S. a organizat expediții în Sinai, Libia și în Nubia, pînă în apropiere de cea de-a doua cataractă a Nilului. I-a succedat la tron fiul său Cheops (Khufu), constructorul celei mai mari piramide a Egiptului antic.

SOCRATE/SOKRATES (469 — 399 î.e.n.), filosof grec. Născut la Atena, tatăl său fiind Sofronicos — sculptor sau cioplitor în piatră,

meserie pe care S. şi-o însuşeşte şi o practică o vreme în tinereţe. Şi-a făcut serviciul militar ca hoplit. A primit o educaţie aleasă, studiind, printre altele, muzica, gramatica, fiind martorul unei epoci de puternică efervescenţă culturală (dominată în literatură de cei trei mari tragici — Eschil, Sofocle, Euripide —, în filosofie de Parmenide şi Zenon). Atras puternic spre investigarea naturii, în maniera fizicienilor epocii anterioare, S. nu e cunoscut decît din relatări, sursele principale fiind Platon, care-l face personajul dialogurilor sale, Xenofon şi Aristotel. Aristofan, în piesa sa *Norii*, îl ironizează prezentîndu-l pe filosof ca pe un sofist. Constituind prin comportarea sa independentă, considerată bizară, o enigmă pentru atenieni, care l-au acuzat că ar fi creat noi divinităţi şi ar fi corupător al tineretului, S. a fost condamnat la moarte prin otrăvire. Preocupat de educaţia morală, S. şi-a închinat viaţa pregătirii tineretului pentru activitatea socială, folosind arta orală a dialogului, în care a rămas neîntrecut. Consultat de unul din discipolii filosofului, oracolul din Delfi îl desemnează pe S. cel mai înţelept om. Văzînd în asta semnul unei misiuni divine, S. iniţiază o cercetare speculativă, angajînd dialoguri cu oameni de toate condiţiile sociale şi vîrstele şi constatînd din acestea că toţi sînt convinşi că ştiu ceva, fără să ştie că, în realitate, nu ştiu nimic. Gîndirea socratică gravitează în jurul cunoaşterii de sine — *Gnothi se auton — cunoaşte-te pe tine însuţi* constituind leitmotivul întregii activităţi. Esenţială pentru om este capacitatea sa de a intra în relaţie de dialog, S. punînd pe primul plan sufletul care gîndeşte şi vorbeşte, iar nu corpul. S. este iniţiatorul unui nou tip de filosofie şi creatorul unei metode adecvate de investigare, aceea a observaţiei şi cunoaşterii interioare (maieutica). Susţinînd că sufletul aspiră spre un bine ce se relevă din el însuşi, S. combate pe cei care se consacră valorilor exterioare, complăcîndu-se în superficialitate. În centrul gîndirii sale S. pune astfel îndemnul la exerciţiul reflecţiei, al discernămîntului raţional. Deşi nu disprețuieşte religia tradiţională, S. nu apelează, în alcătuirea gîndirii sale, la divinitate, celebrul „demon al lui Socrate" nefiind decît o voce interioară menită să

inspire sufletului curaj în împrejurări grele. Propagîndu-și ideile pe cale exclusiv orală (S. era potrivnic culturii livrești), a atras în jurul său un mare număr de discipoli care însă n-au devenit filosofi de renume. Foarte diferiți ca structură, ei au preluat și abordat aspectele parțiale ale teoriei dascălului lor, întemeind așa-numitele școli socratice, ce-au cunoscut o mare răspîndire în epoca elenistică — școala cirenaică (Aristip din Cirene). Prin Platon, Aristotel și neoplatonism, doctrina socratică va domina însă peste veacuri tradiția filosofică universală, Montaigne, Descartes, Hegel, Kirkegaard resimțindu-i influența.

SOFOCLE/SOPHOKLES (496 — 405 î.e.n.), poet tragic grec. Născut la Colonos, a îmbrățișat cariera politică la Atena, îndeplinind o serie de funcții publice și religioase (prim trezorier în 443, membru al colegiului de strategi, strateg în 427). Datele biografice, destul de sumare, ni-l prezintă conducînd corul de efebi ce sărbătoreau victoria de la Salamina (480). Contemporan al lui Pericle, S. s-a remarcat ca autorul dramatic cel mai popular, cîștigînd nu mai puțin de 24 de victorii la concursurile dramatice. Aflat în permanentă rivalitate cu Eschil, pe care l-a învins pentru prima dată în 468, după moartea acestuia a dominat scena, neobținînd niciodată premiul III. Căsătorit de două ori, a avut doi fii — Iofon și Ariston; aceștia, ca și nepotul său, Sofocle cel Tînăr, au moștenit vocația pentru teatru. Autor prolific, S. a scris peste 120 de piese, din care ne-au parvenit doar 7 tragedii ce poartă, în marea majoritate, numele eroului principal: *Antigona* — „modelul perfect al tragediei" (Hegel) —, *Aiax*, *Electra*, *Oidipous tyrannos (Oedip rege)*, *Trachiniai (Trahinienele)*, *Filoctet*, *Oidipos epi Kolono (Oedip la Colonos)* și o dramă satirică: *Ichneutai (Copoii)*. Dacă Eschil este considerat creatorul tragediei, S. reprezintă, în sec. 5, apogeul genului tragic. Modificînd structura — numărul actorilor ajunge la 3 —, S. eliberează tragedia de obsesia trilogiei, inventînd totodată eroul în care coexistă viziunea cea mai întunecată a destinului uman alături de încrederea în om și exaltarea măreției sale. Atras de teme cu valoare universală, S. și-a ales drept eroi figuri

umane ţărăzite unui destin excepţional. Intransigenţi, opunîndu-se cu încăpăţînare oricărui compromis, aceştia sînt angajaţi în conflicte violente de ordin moral şi, alegînd moartea, sînt condamnaţi la o soartă pe care n-o merită. Prin piesele lui S. asistăm astfel la un proces de conştientizare a personajelor. Punînd în centrul operelor sale neliniştile umane, S. apare în acelaşi timp ca pesimist, considerînd lumea zeilor ca un domeniu al imuabilului şi al absolutului. Teatrul lui S. a generat, de-a lungul veacurilor, o vastă exegeză din care se desprinde ca dominantă ideea angajării totale a eroilor. Stilul străluceşte prin simplitatea expresiei şi prin concentrarea dramatică. Diminuînd rolul corului, căruia îi revin atribuţii lirice, S. este considerat de Aristotel inventatorul scenografiei. Teatrul lui S. a avut o îndelungată posteritate literară, temele pieselor sale fiind reluate de numeroşi dramaturgi de prestigiu.

SOFRON, SOPHRON/ din SIRACUZA (sec. 5 î.e.n.), mimograf grec. Principalul reprezentant al mimului siracuzian, S., contemporanul lui Euripide, a fost admirat de Platon şi apreciat de Aristotel. Comentat şi probabil editat de Apollodoros din Atena în 4 cărţi şi citit pînă către sfîrşitul antic. Piesele sale, redactate în dialect doric, sînt mici scenete dramatice în proză inspirate din viaţa cotidiană a oamenilor de rînd şi mizînd în principal pe comicul de situaţii (*Thynnolleras — Pescuit de ton*, *Gerondas — Bătrînii*, *Akestrisă — Cusătoreselc*). Creaţia sa i-a influenţat pe Teocrit şi Herondas.

SOLOMON, rege al statului Israel (965—928 î.e.n.). Fiu al lui David şi al Betşebei, coregent (967—965), apoi succesor al tatălui, S. înlătură cu violenţă, după succesiunea la tron, pe toţi rivalii real sau potenţiali. Unitatea întinsului regat constituit în vremea lui David, devenit cea mai importantă forţă politică a Orientului Apropiat între Egipt şi Mesopotamia, este menţinută de S., printr-o atentă politică defensivă şi un abil joc diplomatic. Hotarele sînt consolidate prin ridicarea unor puternice cetăţi (Megiddo, Pahuyra, Geser) şi constituirea unor puternice unităţi de care de luptă ca forţă de intervenţie rapidă. Relaţiile cu vecinii sînt bune; S. se

căsătorește cu fiica unui faraon al dinastiei a 21-a; întreține relații strînse cu puternicul rege al Tyrului, ↑Hiram I. Controlînd principalele drumuri comerciale între Nil și Anatolia, între Marea Mediterană și Marea Roșie, S. organizează, în colaborare cu fenicienii din Tyr, îndepărtate expediții comerciale spre țărmurile Arabiei și Africii Orientale (spre enigmatica țară Ofir). S. continuă procesul de centralizare a statului început de David; regatul este împărțit în 12 districte fiscale, deosebite de cele tribale anterioare, și este introdus un sistem fiscal foarte apăsător. Domnia lui S. („veacul de aur al Regatului Israel") constituie o epocă de înflorire economică și culturală: la Ierusalim este construit acum fastuosul complex arhitectural Templul și palatul regal. Rebeliunile interne (cea a lui Ieroboam din tribul Efraim), ca și răscoalele populațiilor supuse (Edom) sînt înăbușite fără mari eforturi. După moartea sa însă, regatul se scindează în două state de sine stătătoare: Iudeea și Israel.

SOLON (c. 640 — c. 560 î.e.n.), om de stat, legiuitor și poet atenian. Provenit dintr-o familie nobiliară (a Medontizilor) sărăcită, S. a călătorit mult ca negustor (în elegiile sale apar imagini din Egipt și Cipru); tradiția, care l-a inclus printre cei 7 înțelepți ai antic., menționa întîlnirile sale cu faraonul Amasis și Cresus, regele Lidiei. S-a remarcat în războiul purtat de Atena împotriva Megarei (c. 600) cînd, prin elegiile sale, a îmbărbătat atenienii gata de capitulare. Într-o epocă de profundă criză social-politică a fost ales de Areopag (594/93) arhonte cu drepturi excepționale și *diallektes* (arbitru) în vederea reformării statului. Personalitate de o excepțională pătrundere și lucidități („primul om de stat al Europei"), S. a realizat, prin reformele sale, un compromis între păturile sociale aflate în conflict, a limitat dreptul gentilic în favoarea proprietății private și a creat premisele democrației ateniene clasice. Primele lui măsuri preconizau abolirea datoriilor și anularea ipotecilor pe pămînturi *(seisachtheia)* interzicerea vînzării ca sclavi a datornicilor insolvabili precum și răscumpărarea de către stat a atenienilor vînduți ca sclavi în străinătate. O amnistie generală a permis revenirea

în cetate a tuturor exilaților. A limitat proprietatea funciară și a interzis exportul de produse agricole, cu excepția uleiului de măsline. Alte prevederi priveau introducerea unui sistem unitar de măsuri și greutăți la Atena, adoptarea sistemului eubeic în locul celor beoțian și calcidian; a bătut monede ateniene care, prin valoarea lor nominală superioară, au devenit egale celor corintice în comerțul internațional. Meșteșugurile și comerțul au fost constant încurajate, meseriașii străini stabiliți în Attica primind drept de cetățenie. În domeniul politic, a înlocuit privilegiul nașterii prin cel al proprietății; întreaga populație a fost împărțită după venituri în 4 categorii — pentacosiomedimni, cavaleri, zeughiți și teți — fiecăreia revenindu-i atribuții concrete în apărarea cetății. Ca o contrapondere a Areopagului dominat de aristocrație, S. a creat Sfatul celor 400 (în care fiecare *phyle* trimitea câte 100 de reprezentanți). Crearea unor tribunale populare *(heliaiai)* în cadrul Adunării populare, ca organe de apel la hotărîrile Areopagului și arhonților, a întărit rolul poporului. Legislația lui, care s-a menținut pînă în sec. 4, a influențat și alte cetăți grecești găsindu-și ecou și în *Legea celor 12 table* de la Roma. Din elegiile inspirate din activitatea sa politică — adevărate documente istorice, remarcabile prin sinceritatea expresiei — s-au păstrat 200 de versuri.

SORANOS/SORANUS/ din EFES (c.70 — c.130), medic grec. A studiat filosofia și medicina la Alexandria și a practicat medicina la Roma în vremea lui Traian și Hadrian. Autor a peste 20 de scrieri medicale, cel mai de seamă reprezentant al școlii medicale metodice, S. se impune, prin erudiție și originalitatea operei, ca unul dintre cei mai mari medici ai antic. Scrierea sa despre bolile acute și cronice s-a păstrat în prelucrarea latină a lui Caelius Aurelianus; *Gynaikeia*, 4 cărți, reprezintă unul dintre cele mai importante tratate antice de ginecologie, tradus și în limba latină.

SOSIGENES din ALEXANDRIA (sec. 1 î.e.n.), astronom și matematician grec. Chemat la Roma, a înlocuit, în 46, din inițiativa lui Caesar, vechiul calendar roman de 355 zile prin cel iulian de 365 zile, cu un an bisect la fiecare 4 ani. Calendarul iulian a

rămas neschimbat în vigoare pînă la reforma papei Grigore XIII în 1582.

SPARTACOS I (? — c.433 î.e.n.), dinast al Regatului Bosporan (c.438 — c.433 î.e.n.). De origine probabil tracă, S. înlătură dinastia greacă a Archaianctizilor din Regatul Bosporan, cucerind puterea. Dinastia fondată de el, a Spartocizilor, a guvernat statul pînă în 108 î.e.n.

SPARTACUS (? — 71 î.e.n.), conducătorul marii răscoale a sclavilor din Italia (73—71). Originar din Tracia, adus ca prizonier de război în Italia, S. evadează din școala de gladiatori din Capua împreună cu 70 de celți și traci, refugiindu-se pe muntele Vezuviu. După ce reușește să-și ralieze sclavii din împrejurimi, S. înfrînge trupele trimise împotriva sa, conduse de propretorul C. Claudius Glaber, apoi de pretorul P. Varinius. După aceste succese, răscoala se extinde în Campania și Lucania, rîndurile armatei lui S. sporind la 40 000, apoi la 60 000 de oameni. În 72 armatele celor doi consuli, C. Cornelius Lentulus și P. Gellius Poplicola, sînt înfrînte succesiv, S. înaintînd spre N, probabil cu intenția de a părăsi Peninsula Italică și a permite mozaicului etnic de sclavi întoarcerea în reg. de baștină. Dezbinarea din rîndul răsculaților duce la desprinderea, apoi înfrîngerea grupării conduse de celtul Crixus. Ajunși în N, după ce învinge la Mutina armata proconsulului C. Cassius Longinus, răsculații își schimbă planul din motive rămase necunoscute, revin spre S și străbat, asemenea lui Hannibal, întreaga peninsulă pînă la Thurioi, înfrîngînd din nou, în Picenum, armatele celor doi consuli. Războiul ia o nouă turnură după preluarea comenzii de către M. Licinius ↑ Crassus, care îl izolează pe S. în Bruttium. După ce încercarea lui S. de a traversa strîmtoarea Messina și a debarca în Sicilia eșuează din lipsa unei flote, armata răsculaților sparge încercuirea lui Crassus, dar în Lucania, în bătălia de pe rîul Silarius, este înfrîntă. 6 000 de sclavi sînt crucificați pe Via Appia, între Capua și Roma. Resturile armatei răsculaților sînt nimicite de Cn. Pompeius, revenit din Spania după victoria asupra lui Sertorius. Căzut în luptă, S. devine încă din antic. o figură legendară. Izvoarele antice

îi subliniază talentul de general, capacitatea de organizator, forța și curajul său, cinstea și umanismul. Răscoala condusă de el rămâne în istorie drept cea mai importantă ridicare la luptă a celei mai dezmoștenite clase a antic.

SSU MA SIEN → **SIMA QIAN**

SPEUSIP / SPEUSIPPOS (? — c. 339 î.e.n.), filosof grec. Nepot și discipol al lui Platon, la moartea căruia preia conducerea Academiei din Atena (347–339). Continuator al orientării politice a gîndirii lui Platon, intervine în 343/342 în polemica dintre Isocrate și partida filomacedoneană, pledînd în favoarea lui Filip II. Matematician remarcabil, S. a încercat să îmbine ideile lui Platon cu elemente ale filosofiei pitagoreice (în studiile *Homoia — Asemănări*, despre speciile de plante și animale a introdus calculul matematic). Din cele 30 de lucrări ni s-au păstrat numai cîteva fragmente.

SPITAMENES (? — 328 î.e.n.), nobil persan. Aliat și sprijinitor al satrapului Bactriei și Sogdianei. Bessos care se proclamase rege al Persiei după asasinarea lui Darius III (330), S. îl predă pe acesta în 329 lui Alexandru cel Mare, în speranța salvgardării autonomiei Bactriei și Sogdianei. A opus apoi o îndîrjită rezistență înaintării lui Alexandru în Asia Centrală, fiind asasinat de aliații masageți la care se refugiase.

STATEIRA (? — 323/322 î.e.n.), nobilă persană. Capturată după bătălia de la Issos (333) de Alexandru cel Mare, S., fiica regelui persan Darius III, este luată în căsătorie în 324 la Susa de celebrul cuceritor, care dorea astfel să se erijeze în succesor al Ahemenizilor. După moartea lui (323), este atrasă la Babilon și asasinată din ordinul † Roxanei, fiica nobilului persan Oxyartes, altă soție a lui Alexandru cel Mare.

STAȚIU / PUBLIUS PAPINIUS STATIUS (c.40 — c.96), poet latin. Fiu al unui cunoscut retor și poet de rang ecvestru din Neapolis, care îl inițiază în arta poetică, beneficiar la Roma al favorurilor împăratului Domițian, S. se afirmă cu succes în poezie. *Silvae (Silvele)*, 32 de poezii (în majoritate în hexametri dactilici), grupate

în 5 cărți, abordînd evenimente cotidiene, reliefează talentul de necontestat, precum și spontaneitatea și prospețimea artei sale; ele au exercitat o puternică influență asupra poeziei sec. 4—5. Epopeile sale, *Tebaida* (12 cînturi), imitație din anii 78—90 după creația poetului grec Antimah din Colofon (sec. 4 î.e.n.), care reia motivul luptei celor 7 contra Tebei, și *Achileida* (consacrată vieții lui Ahile), neterminată, relevă, în ciuda eșecurilor construcției, un poet capabil deopotrivă în realizarea scenelor eroice ca și de emoționantă gingășie.

STILICON / FLAVIUS STILICHO (c.365—408), general vandal în serviciul Romei. Fiul unui ofițer „barbar" din armata lui Valens, S. este remarcat de Teodosiu I, cu a cărui nepoată, Serena, se căsătorește (c.384), devine în 391 *magister militum per Thracias*, apoi, în 394, comandant suprem al trupelor din Occident. Înainte de a muri, Teodosiu îi încredințează tutela fiului său, Honorius, devenit împărat al Imp. Roman de Apus; acesta se va căsători cu fiicele lui S., Maria și, apoi, Aelia Thermantia. Cel mai talentat general al vremii, S. va exercita între 395—408 puterea reală în Occident; cu o rară energie el combate pe vizigoții conduși de Alaric I pătrunși în Italia (victoriile de la Polentia — 402 și Verona — 403), pe ostrogoții lui Radagaisus (victoria de la Faesulae — 406). S. cade victimă reacției antigermanice din Imp., fiind asasinat la Ravenna din ordinul lui Honorius.

STILO PRAECONINUS LUCIUS AELIUS (c.150—c.70 î.e.n.), filolog și gramatic latin. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Lanuvium, S. deschide la Roma o școală de retorică și gramatică, numărînd printre elevii săi pe Varro și Cicero. Opera lui cuprinde comentarii la *Carmina Saliarum (Cîntecele preoților salieni)*, la limba celor XII Table, ediții critice din Ennius, Lucilius și Plautus (reținînd drept autentice numai 25 din cele 130 de piese atribuite celebrului autor, care circulau în epocă). Primul învățat roman de cultură enciclopedică (adept al curentului stoic), S. este considerat întemeietorul filologiei latine.

STILPON din MEGARA (c. 380—c.300 î.e.n.), filosof grec. Adept și, din 330, cel de-al treilea conducător al școlii filosofice megariene (fondată de Euclid), care, sub îndrumarea sa, cunoaște o remarcabilă înflorire; printre elevii lui s-au numărat Zenon din Cition și Piron din Elis învățătura sa, influențată de cinism, susține ca țel etic *apatheia* și combate platonismul. Diogene Laerțiu menționează titlurile a 9 dialoguri, toate pierdute astăzi.

STOBEU/IOANNES STOBAIOS, STOBAEUS (sec. 5 e.n.?), scriitor grec. Originar din orașul macedonean Stoboi. Autorul celei mai ample antologii a antic., *Anthologion (Florilegiu*, 4 cărți), care cuprinde extrase dispuse tematic (metafizică, fizică, etică, politică ș.a.) din peste 500 de scriitori și filosofi în exclusivitate păgîni, începînd cu Homer și sfîrșind cu autori ai sec. 4 (Themistios). Prețioasă prin păstrarea unor fragmene din opere al căror original s-a pierdut.

STRABON (c. 64/63 î.e.n. — 26/23 e.n.), geograf și istoric grec. Originar dintr-o familie ilustră din orașul Amaseia din Pont, S. studiază la Nyssa și Roma (unde aderă la stoicism), avînd ca profesori pe Aristodemos din Nyssa, Xenarchos și Tyrannion din Amisos, întreprinde apoi o serie de călătorii în Asia Mică, Grecia, Italia și Egipt, în timpul cărora strînge material pentru viitoarele lucrări. Din *Historika hypomnemata (Comentarii istorice*, 47 de cărți), elaborată între 27—7 î.e.n., o istorie universală a perioadei 146—27 î.e.n., care continuă opera lui Polibiu, nu ni s-au păstrat decît 19 fragmente. În schimb, *Geographika (Geografia)*, publicată după 14 e.n. în 17 cărți, este unica operă geografică a antic. care ne-a parvenit aproape în întregime. Lucrarea se deschide cu o istorie a disciplinei (cărțile 1 și 2) și continuă cu descrierea Europei (3—10), Asiei (11—16) și Africii (17). Printre autorii compilați, nu fără discernămînt critic, se numără Eratostene, Hipparchos, Artemidoros din Efes, Polibiu, Poseidonios ș.a. Adept, alături de Polibiu, al orientării chorografice în geografie (care optează pentru prezentarea enciclopedică a ținuturilor descrise), opusă celei matematice a lui Eratostene — preocupată de problemele cartografiei și ale măsurătorilor astronomice — S. include, pe lîngă datele strict geografice, și prețioase informații

de ordin istoric, cultural, mitologic, care conferă originalitate lucrării (între altele, prima descriere a Germaniei și Britanniei). Opera sa, valoroasă în primul rînd prin ținuta științifică, dar și prin capacitatea de sinteză a diferitelor științe, se bucura de o largă răspîndire și notorietate în antic. tîrzie și în epoca bizantină, rămînînd cel mai bogat izvor geografic al antic. Document prețios pentru istoria Daciei, ale cărei granițe sînt pentru prima dată descrise aici.

STRATON din LAMPSACOS (c.350—c.269 î.e.n.), filosof grec. Elev al lui ↑ Teofrast, apoi succesorul acestuia la conducerea școlii aristotelice (Peripatos) din Atena (287—269); înainte de 285 a fost la Alexandria dascălul viitorului suveran al Egiptului lagid, Ptolemeu II. Din cele 44 de titluri transmise de Diogene Laerțiu, 7 aparțin logicii, 9 eticii, restul științelor naturii (din toate s-au păstrat numai cîteva fragmente). Preferința pentru cercetările și experimentele științifice (descoperirile din domeniul vacuumului au influențat direct medicina și mecanica) i-a adus porecla de *Physikos (Fizicianul)*. Potrivit lui S., lumea este o creație a forțelor naturale, mișcarea are la bază interacțiunea forțelor existente în natură, locul gîndirii se află în cap (în zona dintre sprîncene), nemurirea sufletului nu există. Influențat de Democrit și Epicur, S. este considerat unul din inițiatorii interpretării materialiste a filosofiei lui Aristotel.

STRATONICE/STRATONIKE (?—c.290 î.e.n.). Fiica ofițerului macedonean Corraios. S. devine soția lui ↑ Antigonos Monophthalmos și mama lui Demetrios Poliorcetes.

STRATONICE/STRATONIKE (?—c.270 î.e.n.), regină a Regatului Seleucid. Fiica lui Demetrios Poliorcetes, căsătorită în 299 cu Seleucos I Nicator, are ca fiică pe Fila (devenită soția regelui Macedoniei Antigonos Gonatas); în 294, după despărțirea de Seleucos, se căsătorește cu fiul acestuia, Antiochos I (cu care are doi fii — Seleucos și Antiochos II — și două fiice). Numele ei a fost dat unui oraș fondat de Antiochos I în Lidia — Stratoniceia (astăzi Gelenbe Çayi).

STRONGYLION (sfîrșitul sec. 5 — începutul sec. 4 î.e.n.), sculptor grec. Poate originar din Atena, S. realizează în bronz o statuie monumentală a calului troian, expusă pe Acropole (c.415 î.e.n.). Pe

Helikón, Pausanias admiră un grup de muze la care au lucrat, alături de S., Chefisodot și Olympiosthenes. În epoca romană erau celebre o amazoană, mult admirată de împăratul Nero (care o transporta cu el în călătorii) și „Copilul lui Brutus". Între copiile romane păstrate astăzi nu au putut fi identificate opere ale lui S.

SUETONIU/CAIUS SUETONIUS TRANQUILLUS (c. 70—c.140), scriitor latin. Originar dintr-o familie de rang ecvestru din Hippo Regius (Numidia), primește o solidă educație în domeniul retoricii, practică avocatura la Roma și, grație sprijinului prietenului său Pliniu cel Tînăr, este admis ca funcționar imperial în cancelaria lui Traian; ocupă funcțiile accesibile rangului ecvestru de *a studiis*, *a bibliothecis* (după anul 114), iar din 118, sub Hadrian, pe cea de *ab epistulis* (secretar al cancelariei imperiale). Împreună cu protectorul său, C. Septicius Clarus, prefectul orașului Roma, este înlăturat din funcție în 121, dedicîndu-se în continuare carierei didactice și scrisului. Principala sa operă, *De vita Caesarum*, culegere de 12 biografii de împărați, începînd cu Caesar și sfîrșind cu Domițian (în 8 cărți), redactată în jurul anului 120, s-a păstrat integral. Fiecare biografie este abordată separat, urmărindu-se punctajul unei scheme comune. Fără a se constitui într-o istorie propriu-zisă (personalitățile tratate îl interesează pe S. în primul rînd ca oameni și mai puțin ca șefi de stat), biografiile denotă capacitatea autorului în acest domeniu: imparțialitate, cercetare detaliată, bogăția informației — adesea sînt incluse documente de arhivă în forma originară. Preferința pentru detaliul psihologic, redactarea clară, precisă, fără înfloriturі retorice, au făcut din *Viețile Cezarilor* mai degrabă un document cultural-istoric decît operă istoriografică. Creația sa a influențat sensibil evoluția genului biografic în antic. tîrzie (Marius Maximus i-a continuat opera, *Historia Augusta* o citează frecvent, Aurelius Victor, Eutropius și Orosius o folosesc) și ev. med., fiind însă sever judecată de istoriografia sec. 19 și din prima jumătate a sec. 20; studii recente tind a-l reabilita pe S. ca biograf și istoric. *De viris illustribus (Despre bărbații de seamă)*, repertoriu, în 5 părți, de biografii succinte și precise de poeți, oratori, istorici, filosofi, gramatici

celebri, păstrat fragmentar, oferă totuşi preţioase date despre vieţile unor autori despre care nu aveam nici o altă informaţie. Lexiconul bizantin *Suda* menţionează alte 9 lucrări ale lui S., despre care nu posedăm însă informaţii suplimentare. A scris deopotrivă în greacă şi latină.

SULLA LUCIUS CORNELIUS (138—78 î.e.n.), om politic şi general roman. Reprezentant al unei familii patriciene sărăcite, S. devine în 107 quaestor, însoţindu-l pe C. Marius în Africa în Războiul iugurthin, unde în 105 îl capturează pe regele numid şi se îmbogăţeşte. Legat al lui Marius în Gallia (104), tribun militar (103), comandă în bătălia de la Vercellae (101) centrul armatei romane, revendicînd gloria victoriei asupra cimbrilor. Praetor (97), propraetor în Cilicia (96). S. se distinge din nou în timpul „Războiului aliaţilor", dobîndind în 88 consulatul, graţie sprijinului acordat de aristocraţia senatorială, îndeosebi al familiei Metellilor, cu care se înrudise. Se autointitula *Felix (Norocosul)*. În 88 senatul îi încredinţează conducerea forţelor romane din Răsărit în războiul împotriva lui Mithradates VI, regele Pontului; văzînd tribunul plebei, P. Sulpicius Rufus, îi retrage comanda, încredinţîndu-i-o lui C. Marius. S., refugiat la Nola, în Campania, se îndreaptă împotriva Romei ocupînd-o prin forţa armelor; pentru prima dată în istoria republicii Cetatea Eternă este cucerită de un general roman. Marius şi partizanii săi, refugiaţi în Africa şi Hispania, sînt decretaţi *hostes publici*. S. debarcă apoi în Grecia, raliată între timp cauzei lui Mithradates VI, cucereşte la 1 martie 86 Atena şi Pireul pe care le jefuieşte cumplit, înfrînge în bătăliile de la Cheroneia şi Orchomenus forţele regelui Pontului, încheind cu acesta pacea de la Dardanos (85), care restabileşte dominaţia romană în Asia. Întrucît în 87 populării, în frunte cu Marius şi Cinna, ocupaseră Roma şi preluaseră puterea în Italia, S. debarcă în 83 cu armata sa la Brundisium şi, la capătul unui război civil de aproape doi ani, ocupă, sprijinit de optimaţi, în noiembrie 82, Roma. Represaliilor sălbatice declanşate de S. îi cad victimă peste 10 000 de persoane, printre care 40 de senatori, 1 600 cavaleri ş.a. S. instituie o dictatură personală, adoptînd pentru prima dată

în istoria cetății titlul de dictator pe termen nelimitat. Reformele sale social-politice și constituționale vizează consolidarea puterii oligarhiei senatoriale și lichidarea bazelor puterii popularilor. Prin *Leges Corneliae* numărul senatorilor sporește de la 300 la 600, atribuțiile senatului sînt extinse, numărul magistraților este mărit, tribunii plebei sînt excluși din *cursus honorum*, autoritatea lor fiind sensibil diminuată. S. își bazează puterea pe forța celor 10 000 de sclavi eliberați și înrolați într-o gardă personală și pe cei 120 000 de veterani stabiliți în colonii militare în Campania și Etruria. În anul 79, S. renunță brusc la titlurile dobîndite și se retrage pe domeniul său din Campania, unde își redactează memoriile *(Comentarii*, 22 cărți), folosite mai tîrziu de Titus Livius, Apian și Plutarh. Moare în anul următor în vila sa de la Puteoli. Arogant, crud, dar comandant de oști capabil și om politic abil, S. a inaugurat o linie care va fi urmată de către reprezentanții primului, apoi ai celui de-al doilea triumvirat și se va încheia prin înlocuirea, sub Augustus, a sistemului republican prin cel monarhic.

SUPILULIUMA I/SUPPILILUMAS I/, rege hitit (1380—1346 î.e.n.). Fondator al Noului Regat Hitit (c.1380 —c.1200 î.e.n.), S. este personalitatea care domină timp de aproape 4 decenii istoria Orientului Apropiat. Fiu al lui Tudhalia III, S. consolidează în primii ani de domnie autoritatea regală, înconjoară cu puternice ziduri capitala Hattușas și restabilește autoritatea hitită asupra celei mai mari părți a Asiei Mici; principatele Arzawa, Kizzuwatna și Wilusa recunosc suzeranitatea hitită, triburile gazga din NE sînt combătute energic. S. inițiază apoi o dinamică politică expansionistă în S și SE, profitînd de slăbirea autorității Regatului hurit Mitanni și a Egiptului faraonic. În cursul celei de-a doua campanii împotriva Regatului Mitanni, S. cucerește capitala Wassuggani, profitînd apoi de luptele dinastice izbucnite la asasinarea regelui Tușratta pentru a impune, ca suveran vasal pe tron, pe un fiu al acestuia, Sattiwaza. Sînt supuse în continuare Siria Centrală, Amurru (Libanul) și cetatea Karkemiș de pe Eufrat. Prestigiul atins de Regatul Hitit ca mare putere este ilustrat de solicitarea văduvei lui Tutankhamon,

regina Egiptului Ankhesenamen, adresată lui S. de a-i trimite pe unul din fiii săi ca soț. La scurt timp S. moare în timpul unei mari epidemii de ciumă. La tron îi succed fiii săi Arnuwanda II, apoi Mursili II.

SURENA, numele sub care apare în izvoarele antice generalul part al regelui Orode II care l-a înfrînt pe triumvirul M. Licinius ↑Crassus în bătălia de la Carrhae (53 î.e.n.); înlăturat la scurt timp după strălucita sa victorie, în urma unor intrigi de curte. În realitate, Surena este termenul part ce desemna cea mai înaltă funcție după suveran din Regatul Arsacid, similară cu cea a unui mare vizir, transmisă ereditar în cadrul uneia dintre cele 7 familii nobiliare — aceea originară din provincia Seistan.

SYMMACHUS QUINTUS AURELIUS EUSEBIUS (c.345—402), orator și om politic roman. Originar dintr-o veche familie senatorială din Roma, *pontifex maior*, proconsul al Africii (373/375), prefect al orașului Roma (384—385), consul (391), S. își menține poziția și prestigiul în senatul din Roma, în ciuda faptului că a sprijinit uzurpările lui Clemens Magnus Maximus și Flavius Eugenius. Cel mai renumit orator al epocii în Occident, el este principalul animator al cercului aristocrației senatoriale păgîne din Roma, care, la finele sec. 4, încerca să opună creștinismului reînvierea moștenirii culturale vechi romane; în cercul lui S. sînt îngrijite ediții din opera lui Titus Livius, Vergiliu ș.a. S. este autorul a 8 cuvîntări în stilul panegiricelor și a c.900 de scrisori, grupate și publicate de fiul său în 10 cărți, după modelul corespondenței lui Pliniu cel Tînăr.

SYPHAX (? — 201 î.e.n.), rege al Numidiei. Principe al masaisilor — trib nomad din Numidia apuseană —, S. schimbă în mai multe rînduri tabăra în timpul celui de-al doilea Război punic (218—201). În 214—213 se află în conflict cu Cartagina, stabilind legături cu generalii romani P. Cornelius Scipio și Cn. Cornelius Scipio, care operau în Hispania. În 207—206 reușește să-și elimine temporar rivalul, ↑ Masinissa, și să unească sub autoritatea sa cea mai mare parte a Numidiei. Căsătoria cu Sofonisbe (206), fiica generalului cartaginez Hasdrubal (fiul lui Giscon), îl determină să opteze în

faza finală a războiului punic pentru alianța cu Cartagina. După debarcarea lui P. Cornelius Scipio în Africa de Nord (204), luptă cu succes împotriva acestuia la Utica, dar în anul următor este înfrînt în bătălia de pe „Campi Magni", urmărit și capturat la Cirta de Masinissa și Laelius. Moare în Italia, unde fusese deportat din ordinul lui Scipio. Fiul său, Vermina, se află alături de Hannibal în bătălia de la Zama (202), dobîndind totuși, după încheierea păcii în 200, autoritatea asupra unui mic principat numid clientelar Romei.

SYRMOS (sec. 4 î.e.n.), conducător al tribului trac al tribalilor. În contextul frămîntărilor izbucnite în regiunile recent supuse la moartea lui Filip II (336), tribalii dintre Munții Balcani și Dunăre refuză să mai recunoască autoritatea noului rege al Macedoniei — Alexandru cel Mare. În prima jumătate a anului 335 î.e.n. Alexandru întreprinde o expediție fulger de pedepsire a tribalilor, îl înfrînge pe dinastul acestora, S., într-o primă luptă, obligîndu-l să se retragă pe o insulă din mijlocul Dunării, unde, sprijinit de geții de pe malul nordic al fluviului, respinge cu succes toate atacurile macedonene. În aceste condiții, Alexandru decide să atace prin surprindere forțele geților de pe malul stîng al Dunării. Împotriva celor 10 000 de pedeștri și c. 4 000 de călăreți geți adunați pe malul Dunării, Alexandru trece într-o noapte 1 500 de călăreți și 4 000 de pedeștri, împrăștie forțele acestora de la prima ciocnire, cucerește orașul get din vecinătate, readucîndu-și în aceeași zi soldații în tabăra din S Dunării. Cu această ocazie sînt menționați pentru prima dată în izvoarele antice geții din Cîmpia Munteană.

Ş

ŞALMANASAR, numele a 5 suverani asirieni.

ŞALMANASAR I, rege (1274—1244 î.e.n.). Fiu şi succesor al lui Adad-Nirari I, Ş. continuă politica expansionistă, purtînd campanii împotriva principatelor hurite din N Asiriei, din reg. lacului Van şi împotriva hiţiţilor pentru stăpînirea ultimelor prov. ale statului Mitanni (în V este atinsă cetatea Karkemiş). În noua capitală zidită de el — Kalkh (azi Nimrud), Ş. fondează o bibliotecă regală în care scribii asirieni încep să copieze textele literare sumeriene şi babiloniene. Într-o inscripţie Ş. se lăuda a fi orbit (de un ochi), la capătul unei campanii, un număr de 14 000 duşmani capturaţi; cruzimea campaniilor asiriene începe să se afirme ca o adevărată politică de stat.

ŞALMANASAR III, rege (859—824 î.e.n.). Fiu şi succesor al lui Aşur-Nasir-Pal II, Ş., războinic crud şi tenace, organizează 32 de campanii de cucerire în cei 35 de ani de domnie. O mare parte a efortului militar este îndreptat spre îngenuncherea Siriei, majoritatea cetăţilor aramaice şi cele neo-hitite pînă la Munţii Taurus recunoscînd autoritatea asiriană. După ce ofensiva sa este oprită, în marea bătălie de la Qarqar, pe Orontc, de o coaliţie siriană în frunte cu Damascul aliat cu regatul Israel (853), Ş. asediază în 841, fără succes, Damascul, capitala celui mai important regat sirian, dar obţine apoi plata tributului de către Israel. Campaniile împotriva

Ciliciei și a noului creat stat Urartu (menționat acum pentru prima dată în izvoarele asiriene), de la hotarele septentrionale, se încheie cu succese parțiale. **Ș.** este suveranul care organizează primele campanii asiriene împotriva triburilor mezilor stabilite în Iranul occidental (836). Efortul militar prelungit, izbucnirea unui război civil între fiii săi, succesiunea unor despoți fără personalitate secătuiesc după moartea lui **Ș.**, pentru o jumătate de sec., potențialul ofensiv asirian.

ȘALMANASAR V, rege (726—722 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Tiglat-Palasar III, **Ș.** continuă politica de cuceriri a acestuia, se proclamă rege al Babilonului (sub numele de Ululai) și întreprinde o campanie de pedepsire a regatului Israel, răsculat; este asasinat la asediul Samarei de către viitorul rege ↑ Sargon II.

ȘAMSI-ADAD, numele a 5 suverani asirieni.

ȘAMSI-ADAD I, rege (1813—1781 î.e.n.). Aventurier de origine amorită, **Ș.** îl înlătură pe suveranul asirian legitim Erișam II, ocupă capitala Assur, crezînd propria sa dinastie. Personalitate ambițioasă și inteligentă, **Ș.** constituie în cei 33 de ani un imp. care cuprinde Mesopotamia superioară pînă la hotarele Babiloniei, Siria de NE, cetățile Mari și Ekallate (unde numește viceregi pe cei doi fii ai săi). **Ș.** organizează expediții victorioase împotriva triburilor hurite din Munții Zagros, a regelui amorit din Alep și pînă la țărmurile Mediteranei. Domnia sa reprezintă apogeul Regatului Vechi Asirian. În timpul domniei fiului său Išme-Dagan I puterea asiriană decade, la moartea acestuia dinastia fondată de **Ș.** fiind izgonită din Assur.

ȘAMSI-ADAD V, rege (824—811 î.e.n.). Fiu al lui Șalmanasar III, **Ș.** iese victorios din războiul civil izbucnit la sfîrșitul domniei tatălui său, sprijinit fiind de marea nobilime, căreia, ca recompensă, îi acordă inamovibilitatea funcțiilor; întărirea aristocrației în dauna puterii monarhului are ca urmare o slăbire a statului, pînă la jumătatea sec. 8. **Ș.** poartă campanii împotriva Regatului Urartu, a Babilonului și a mezilor. Căsătorit cu regina Sammuramat

(Semiramida din izvoarele grecești), care exercită regența în anii 811—806, în numele fiului minor Adad-Nirari III.

ȘAPUR, numele a trei suverani ai Imp. Sasanid.

ȘAPUR I (?—272 e. n.), rege (241—272). Fiu al lui Ardașir I — întemeietorul dinastiei—, Ș. continuă cu succese spectaculoase politica ofensivă inițiată de acesta împotriva Romei. Profitînd de grava criză în care se zbătea Imp. Roman, Ș. atacă provinciile romane din Asia, rezistă contraofensivei conduse de împăratul Gordian III (243—244), apoi încheie o pace favorabilă Persiei sasanide cu Filip Arabul (244). În 252 Ș. ocupă Armenia și invadează din nou provinciile orientale ale Imperiului. Înfrînt la Edessa, împăratul roman Valerian este făcut prizonier de Ș. (259) murind în captivitate. Doar ↑ Odenat, principele Palmyrei, aliat al Romei, opune o rezistență eficientă raidurilor sasanide din anii 260—267 în Asia Mică și Siria. Victoriile asupra celor trei împărați romani sînt glorificate de Ș. în marile inscripții din stîncile de la Naqsh i Rustam (în limbile persană, parță și greacă), cunoscute sub numele de *Res Gestae Divi Saporis*. Ș. încurajează activitatea reformatorului religios ↑ Mani (întemeietorul manihеismului) și inițiază un grandios program de construcții, înscriindu-și numele printre cei mai importanți suverani ai dinastiei.

ȘAPUR II (c. 306—379), rege (309—379). Minor la moartea tatălui său Hormizd II, Ș. domnește sub regența mamei și tutela nobilimii de la curte, dovedind după 338 o remarcabilă independență, energie și putere de caracter. Aproape 30 de ani din domnia sa sînt ocupați de războiul împotriva Imp. Roman (337—363). În dorința de a relua politica ofensivă a înaintașului său, ↑ Șapur I, Ș. atacă Mesopotamia și Siria, dar îndelungatul război are ca urmare uzura forțelor ambelor tabere beligerante, fără a aduce un succes decisiv vreunei părți. În 363, Ș. reușește să respingă ofensiva împăratului Iulian Apostatul și încheie în același an cu Iovianus, succesorul acestuia, „o pace de 30 de ani", impunînd Romei să renunțe la stăpînirea asupra celei

mai mari părți a Mesopotamiei și la protectoratul asupra Armeniei. În 365 Ș. pătrunde în Armenia și-l înlătură pe regele Tiranus, dar este confruntat în următorul deceniu cu grave tulburări interne.

ȘAPUR III (? — 388 e.n.), rege (383—388). Ș. încearcă să impună pe Chosroes III pe tronul Armeniei vecine, dar reacția hotărîtă a împăratului Teodosiu I îl decide să trimită o ambasadă la Constantinopol pentru a reînnoi pacea cu Imp. Roman (384).

ȘAR-KALI-ȘARRI, suveran al Imp. Akadian (2254—2230 î.e.n.). Fiu al lui Naram-Sin, Ș. este ultimul reprezentant al dinastiei întemeiate de ↑ Sargon I cel Mare. Frămîntările continue ale popoarelor și cetăților supuse, emanciparea Elamului de sub autoritatea akadiană, primele atacuri la hotare ale triburilor gutilor (popor de păstori nomazi, coborît din Munții Zagros — Iranul Occidental) marchează începutul declinului Imp. Akadian. Luptele pentru putere și anarhia izbucnite după dispariția lui Ș. au accentuat criza statului.

ȘEȘONK, numele a 4 faraoni ai Regatului Tîrziu, din dinastia a 22-a (947—720 î.e.n.).

ȘEȘONK I, fondatorul dinastiei (947—925 î.e.n.). Șef al tribului libian Meșueș stabilit în colonia militară de la Bubastis, din E Deltei Nilului, Ș. înlătură pe faraonul Psusennes II, fondînd dinastia a 22-a (947—720 î.e.n.), în care elementul militar libian a jucat un rol de prim plan. După moartea lui ↑ Solomon, Ș. pătrunde în Palestina, pustiește Iudeea și Israelul, cucerește și jefuiește Ierusalimul. Ș. desfășoară o vie activitate de constructor la Teba și în noua capitală de la Bubastis. Îi succede fiul său Osorkon I.

ȘULGI, rege sumerian aparținînd celei de-a treia dinastii din Ur (sec. 21 î.e.n.). Succesor al lui ↑ Ur-Nammu, fondatorul dinastiei, Ș. supune Mesopotamia septentrională și adoptă titlul de „Rege al celor patru părți ale lumii"; Elamul și Asiria recunosc acum suzeranitatea sumeriană. Domnia sa reprezintă apogeul dominației politice și a influenței culturale sumeriene în Mesopotamia.

ȘUTRUK-NAHHUNTE II, rege elamit (c. 1160 î.e.n.). În timpul domniei sale, Elamul cunoaște un apogeu al puterii politice și militare și o epocă de remarcabilă înflorire culturală. La c. 1157, Ș. cucerește și jefuiește Babilonul, determinînd prăbușirea dinastiei kasite care guverna de peste 4 sec. Babilonia; Ș. impune pentru scurt timp pe Kutir-Nahhunte, un fiu al său, pe tronul babilonean. Cu ocazia expediției împotriva Babilonului, sînt aduse probabil la Susa, capitala Elamului, stela lui Naram-Sin și cea conținînd Codul lui Hammurabi.

T

TABARNAS → LABARNAS

TACIT/PUBLIUS CORNELIUS TACITUS (c. 55—c.120), istoric latin. Se cunoaște extrem de puține date din biografia lui **T.** Provine probabil dintr-o familie senatorială provincială din Gallia Narbonensis sau Gallia Cisalpina și studiază retorica la Roma cu M. Aper și Iulius Secundus, dobîndind de tînăr faima unui orator de talent. Cariera publică și-o începe în timpul domniei lui Vespasian ca *tribunus laticlavus*, se căsătorește în 78 cu fiica consulului Cn. Iulius Agricola, devine sub Domițian praetor (88), apoi, în timpul lui Nerva, consul sufect (97). În anul 100 apare în public ca acuzator, împreună cu prietenul său Pliniu cel Tînăr, în procesul intentat fostului guvernator al prov. Asia, Marius Priscus. Își încheie cariera ca guvernator al prov. Asia probabil în anii 112/113. **T.** își publică primele două scrieri, de dimensiuni reduse, în anul 98, la scurt timp după ocuparea tronului de către Traian. *De vita et moribus Iulii Agricolae* cuprinde biografia socrului său, scriere encomiastică, care păstrează însă o remarcabilă sobrietate. **T.** prezintă cariera și guvernarea prov. Britannia evitînd aspectele anecdotice „la modă" printre biografii vremii. *De origine et situ Germanorum*, monografie etnografică, operă unică în literatura latină, prezintă condițiile geografice ale reg. de dincolo de Rin și Dunăre, originea și modul de viață al germanilor, iar în partea a doua oferă o descriere a principalelor triburi. Societății romane corupte îi sînt opuse, în mod idealizat,

simplitatea, setea de libertate, cinstea și curajul triburilor „barbare" ale germanilor. Dedicat lui L. Fabius Iulius, consul în 102, *Dialogus de oratoribus*, cea de-a treia scriere de mici dimensiuni, redă o discuție (imaginară) la care **T.**, tînăr, ar fi participat în anii 75—77; protagoniști sînt poetul Curiatus Maternus, retorii M. Aper, I. Secundus și Vipsanus Messala, iar tema, frecvent întîlnită în epocă, raportul dintre modern și tradițional în arta retorică, relația poezie-retorică etc. Între 105—109. **T.** publică *Historiae (Istorii)*, evocarea evenimentelor de la 1 ianuarie 69 pînă la moartea lui Domițian (96). Din cele 14 cărți nu s-au păstrat însă decît cărțile I-IV și începutul cărții a V-a, adică evenimentele anilor 69—70. După încheierea acestei opere, **T.** nu s-a aplecat, cum promisese, asupra domniilor contemporane (oprit poate de dezamăgirea produsă de noul regim și de conștiința lucidă a dificultăților abordării istorice strict contemporane). Astfel, în cele 16 cărți ale *Analelor (Annales)*, realizate între 110—120, reia istoria principatului de la moartea lui Augustus (14) pînă la dispariția violentă a lui Nero (68). Și această lucrare ne-a parvenit fragmentar, păstrîndu-se numai cărțile I-IV și XI—XVI (adică anii 14—20, 31—37, 47—66). Este posibil ca **T.** să nu fi reușit să-și încheie această operă; noul proiect anunțat în paginile analelor, o istorie a domniei lui Augustus, a rămas în orice caz neînfăptuit. Istoric în adevărata accepție a noțiunii, **T.** a apelat frecvent la documentele vremii — *acta diurna*, *acta publica*, *acta senatus* ș.a. — iar pentru domnia Flaviilor, la propria amintire și la mărturiile contemporanilor. Izvoarele utilizate sînt însă supuse de **T.** unei prelucrări personale, topite într-o adevărată operă istorică, edificată cu geniu compozițional și talent stilistic. Cu **T.**, evoluția de trei sec. a istoriografiei analiste senatoriale atinge maxima împlinire. Istoria sa nu este o istorie universală, nici o istorie a imp., ca rămîne o istorie a Cetății Eterne, a curții imperiale, a cercurilor aristocrației senatoriale; prov. sînt mai puțin incluse în sfera interesului său. Criteriul succesiunii cronologice rămîne dominant, fără a fi însă absolutizat. Reprezentant al nobilimii senatoriale, **T.** surprinde necesitatea obiectivă a noii forme constituționale a principatului,

chemată să înlocuiască vechile instituții republicane ce nu mai puteau garanta supraviețuirea vastului imp. Are însă conștiința faptului că aceasta va însemna și dispariția vechilor virtuți ale aristocrației senatoriale *(libertas, gloria, virtus)*. În adîncul sufletului, el rămîne un nostalgic al vechii *res publica*. De aici profundul pesimism și tonul de resemnare care străbate paginile lucrărilor de maturitate. În strădania sa de a scrie o istorie *sine ira et studio*, T. a fost sincer; imaginile nedrept de sumbre ale unor împărați precum Tiberius sau Domițian își au rădăcinile în poziția sa socială, în conflictul care îl opunea pe princeps aristocrației senatoriale. În reconstituirea istorică, T. are un stil grav, sobru, concis, de o remarcabilă expresivitate. Sondajele în psihologia personajelor sînt strălucite, analizele caracterologice adevărate bijuterii artistice. Ca istoric, T. a susținut educarea și nu distracția cititorului. Monumentalitatea operei sale a lipsit-o de interesul antic. tîrzii; numai Ammianus Marcellinus își propune la sfîrșitul sec. 4 să-i continue opera. Din sec. 9—10 scrierile lui sînt redescoperite, sec. 15—18 le aduc maxima receptare, cercetătorii sec. 20 le relevă noi valențe.

TAXILES (?—c.312 î.e.n.), rege din Punjab (NV Indiei). Suveran din 329 î.e.n. al orașului Taxila și al regiunilor înconjurătoare, pe adevăratul nume Omfis, menționat însă în izvoare sub cel de **T.** În conflict cu regele †Poros, el îi solicită în 327 sprijin lui Alexandru cel Mare, alături de care luptă în bătălia de la Hydaspes. Tot el este cel care mediază împăcarea dintre Alexandru și suveranul indian învins, soldată cu transformarea lui Poros într-un rege clientelar. Devine, alături de macedoneanul Eudamos, guvernator al reg. dintre fluviile Indus și Hydaspes, pînă la cucerirea acestora de către suveranul indian †Ciandragupta (312).

TELIPIN/TELEPINUS, rege hitit (c. 1525—c.1500 î.e.n.). Uzurpator al tronului, **T.**, ultimul suveran al Vechiului Regat Hitit, este inițiatorul unei reforme menite a înlătura arbitrarul în determinarea succesorului la tron, desemnat acum pe linia bărbătească directă, numai din cadrul familiei domnitoare. Ca o concesie făcută aristocra-

ţiei, T. recunoaşte autoritatea unei adunări a tuturor războinicilor *(pankus)*, cu atribute judecătoreşti şi politice excepţionale, inclusiv dreptul de a-l desemna pe noul suveran. „Legea de succesiune", primul document oficial hitit ajuns pînă astăzi, a rămas în vigoare pînă la sfîrşitul existenţei regatului. După dispariţia lui T., statul hitit traversează, timp de un sec., o epocă obscură, cînd autoritatea sa se reduce la terit. din Anatolia centrală, în urma consolidării puterii Egiptului şi statului Mitanni în Orientul Apropiat.

TEMISTOCLE/THEMISTOKLES (c.524—c.459 î.e.n.), om politic atenian. Devenit cetăţean atenian probabil în urma reformelor lui Clistene, T. se impune, prin întreaga sa carieră politică, ca un conducător al democraţilor radicali, promotor neobosit al transformării Atenei într-o mare putere maritimă. După ce sprijină în 493 reprezentarea premierei tragediei lui Frinicos, *Căderea Miletului*, în calitate de arhonte eponim, T. ia primele măsuri care transformă Pireul într-un port militar inexpugnabil. La Marathon (490) luptă în calitate de strateg. Ascensiunea sa politică are loc după dispariţia lui Miltiade. Reuşind să-şi elimine, prin mecanismul ostracismului, principalii adversari politici — fruntaşii taberei conservatoare a proprietarilor funciari — Xantip, Aristide ş.a., T. impune, în faţa iminenţei pericolului persan, construcţia unei flote de război de 200 de trireme, folosind veniturile minelor de argint de la Laurion. În preajma marii expediţii a lui Xerxe I împotriva Eladei, T. devine creierul şi motorul rezistenţei antipersane. În 481 reuşeşte închegarea coaliţiei greceşti sub conducerea Spartei, iar după începutul invaziei preia, în calitate de strateg, comanda flotei ateniene care luptă la Cap Artemision. Victoria strălucită din bătălia navală de la Salamina (septembrie 480), care salvează independenţa Greciei, este în principal opera lui. Om politic de o remarcabilă luciditate şi pătrundere, T. intuieşte, după retragerea persană, viitoarele conflicte care vor opune Atena Spartei şi impune, în ciuda opoziţiei lacedemoniene, înconjurarea Atenei cu puternice ziduri (479—478). După această dată, rolul lui politic începe să scadă; adversarii săi reveniseră din exil, se ridicau noi forţe politice. Ostracizat în 474/

473 sau 471, **T.** părăsește Atena și, din Argos, unde se refugiase, începe să instige cetățile din Peloponez la rezistența în fața hegemoniei spartane. Acuzat în 469 de Sparta de relații trădătoare cu perșii, este condamnat la moarte de Atena și obligat să se refugieze în Asia Mică, unde primește, la Magnesia, din partea suveranului ahemenid, un mic domeniu: aici își va încheia zbuciumata sa viață.

TENNES (? — c. 350 î.e.n.), rege al Sidonului (c. 354—c.350 î.e.n.). Sprijinit de cei 4 000 de mercenari greci comandați de Mentor, **T.** se răscoală împotriva dominației persane, înfrîngînd armatele satrapilor Siriei și Ciliciei; la apropierea armatelor comandate de suveranul ahemenid Artaxerxe III, **T.** și-a trădat concetățenii, care, ca replică, au incendiat orașul; cu toate acestea **T.** a fost ucis de persani.

TEOCRIT/THEOKRITOS (c.300—c.260 î.e.n.), poet grec. Originar din Siracuza sau din insula Cos (puținele date biografice păstrate sînt contradictorii), **T.** a trăit o perioadă îndelungată în insula Cos, unde a avut prieteni printre cetățenii de vază, și mai apoi la Alexandria, unde a beneficiat de protecția lui Ptolemeu II, căruia îi și dedică un panegiric. **T.** și-a manifestat preferința față de o specie literară al cărei creator în literatura cultă este și pe care a dus-o la perfecțiune, idila. Din lunga listă ce circula în lexicoanele antice, sub numele său, nu s-au păstrat decît 32 de idile și 254 de epigrame, precum și 3 bucăți controversate (*Berenice*, *Naiul*). Dintre idile, 5 sînt considerate în mod sigur apocrife de către critica de specialitate modernă, fiind pusă la îndoială și autenticitatea altor 4. Un loc aparte îl ocupă în creația sa idilele așa-numite rustice, care denotă o bună cunoaștere a realității bucolice a vremii sale, precum și surprinderea autentică a sentimentului de dragoste (*Tirsis*, *Amarilis*, *Ciclopul* etc.). Un alt grup de idile evocă întîmplări din viața poetului, altele se inspiră din viața urbană. Reușind să se desprindă de canoanele literare consacrate, **T.** a realizat o operă remarcabilă prin noutatea formei (îmbinarea armonioasă a genului liric cu cel dramatic, cizelarea și muzicalitatea deosebită a versului — hexametru dactilic cu cezură bucolică), prin realismul imaginilor surprinse, prin căldura sentimentelor descrise.

A scris în dialect doric. Imitat încă din antic., T. a avut o largă audiență de-a lungul veacurilor, influența liricii sale putînd fi identificată în creația multor poeți moderni.

TEODOR/THEODOROS/ din SAMOS (sec. 6 î.e.n.), arhitect, inginer, sculptor și gravor grec. Lui T., personalitate multilaterală, tradiția i-a atribuit inventarea unor instrumente precum colțarul (echerul), nivela, strungul, descoperirea unui nou procedeu de turnat bronzul, creații celebre în epocă în domeniul orfevreriei (un crater uriaș din argint donat de Cresus, regele Lidiei, oracolului din Delfi; un crater de aur destinat curții ahemenide), gravarea unui inel destinat lui Policrate, tiranul insulei Samos. În domeniul sculpturii, T. era celebru în epocă prin statuia în bronz a lui Apolo Pythios și printr-un autoportret într-o cvadrigă. Împreună cu arhitectul Rhoikos, este constructor al „Dipteros-ului" din Samos și al „Skias-ului" din Sparta, realizînd saltul la formatul colosal în cadrul ordinului ionic.

TEODOR/THEODOROS ATHEOS/ din CIRENE (c.340—c.250 î.e.n.), filosof grec. T. părăsește în jurul anului 320 cetatea natală, trăiește un timp la Atena, apoi la Alexandria, în Egiptul lagid, revine la bătrînețe în patrie, unde și moare. Reprezentant de frunte al școlii filosofice cirenaice (hedoniste), T. dezvoltă teoria despre plăcere ca principal scop al existenței umane în direcția radicalizării ei, dar și a unei intelectualizări. Lucrarea sa *Peri theon (Despre zei)*, unul dintre cele mai vehemente atacuri la adresa imaginii tradiționale a panteonului elen, i-a adus porecla de „Atheos".

TEODORIC/THEODORIC, numele a doi regi vizigoți.

TEODORIC I (?—451), rege (418—451). Succesor al lui Wallia (415—418), T. revine în fruntea vizigoților din Spania stabilindu-se în SV Galliei (în provincia Aquitania II), unde pune bazele unui regat cu reședința la Tolosa (Toulouse), primul stat „barbar" constituit pe teritoriul Imp. Roman de Apus (cucerit de franci în 507). În 436—439 luptă cu succes împotriva forțelor romane, înfrîngîndu-l pe generalul Litorius. Invazia hunilor în Gallia îl constrînge pe T.

să se alăture armatelor lui Aëtius în marea bătălie de pe Cîmpiile Catalaunice împotriva lui Attila; el cade în luptă chiar în momentul victoriei. Deşi arian, T. a întreţinut relaţii bune cu nobilimea romană din Gallia; la curtea sa au fost redactate primele legi germanice.

TEODORIC II (?—466 e.n.), rege (453—466). Fiu al lui Teodoric I (418—451) şi succesor al fratelui său Thorismund (451—453), pe care îl asasinează pentru a ocupa tronul. Adept, deşi arian, al unei politici filoromane, a reînnoit *foedusul* (tratatul de alianţă) cu Roma şi l-a sprijinit pe Eparchius Avitus să se proclame împărat al Imp. Roman de Apus (455—456). În 456 a pătruns în NV Spaniei atacînd şi ocupînd temporar Regatul suebilor din Gallaecia. A fost asasinat de fratele său ↑Euric, care i-a succedat la tron (466—484).

TEODORIC I/THEODORIC I/ cel MARE (c. 453—526), rege al ostrogoţilor (474—526). Fiu al lui Thiudimer din familia Amalilor, T. este trimis de copil ostatic la Constantinopol, unde petrece zece ani (461—471). Reîntors în Macedonia, devine conducătorul ostrogoţilor temporar stabiliţi aici şi ia iniţiativa migraţiei întregului neam spre N, în vecinătatea Dunării, unde, pe baza unui alt tratat de alianţă (foedus) cu Imperiul Roman de Răsărit, primesc noi pămînturi în regiunea Sistov, iar T. — titlul de *magister militum praesentalis* şi cel de *patricius*. Raidurile pustiitoare în Tracia, Macedonia şi Dalmaţia, provocate de conflicte cu autorităţile imperiale, vor sfîrşi prin încheierea unui nou tratat, care acordă ostrogoţilor teritorii mai vaste în provinciile Dacia Ripensis şi Moesia II; T. devine *consul designatus* pentru anul 484. Sprijină pe împăratul Zeno în luptele împotriva uzurpatorului Illos (484), pentru ca în 486 să-şi reia raidurile în Tracia. La instigaţia împăratului Zeno, care-l numise *magister militum per Italiam*, el părăseşte definitiv Peninsula Balcanică în fruntea celor 100 000 de ostrogoţi, pătrunzînd în Italia guvernată de regele germanic ↑Odoacru, care-l detronase în 476 pe Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imperiului Roman de Apus. La capătul a 5 ani de lupte aprige (bătăliile de la Verona — 489, Adda—490 şi asediul Ravennei, 490—492), T. înfrînge rezistenţa lui Odoacru, înlăturîndu-l definitiv în 493 şi de-

venind stăpîn al Italiei, Siciliei, Pannoniei, al Noricumul-ui și Raetiei. Patru ani mai tîrziu, el este recunoscut de Constantinopol ca „rege al goților", „regent imperial al Italiei" cu dreptul de a purta purpură și a numi pe unul dintre cei doi consuli la Roma. Ca monarh absolut al noului regat germanic, T. („prefigurarea lui Carol cel Mare", G. Calmette), personalitate energică dar echilibrată, a urmărit o politică de conviețuire pașnică între elementul roman și cel gotic (extrem de redus numeric). Vechea administrație romană este păstrată, numai posturile cheie revenind nobilimii gotice; printre sfetnicii săi se numără astfel senatorii romani Boethius și Cassiodorus. Pe plan extern, a căutat să stabilească legături dinastice cu regatele germanice vecine: fiica sa, Audefleda, se căsătorește cu regele francilor Clovis, alte fiice cu Sigismund și Alaric II, regii burgunzilor și, respectiv, vizigoților, iar sora lui cu regele vandalilor Thrasamund. Personalitate covîrșitoare în epocă, a căpătat, treptat, atributele miticului; în legendele germanice (Hildebrandslied, Wolfdietrichsage), T. apare sub numele de Dietrich din Bern (Verona).

TEODOSIU/THEODOSIUS/, numele a doi împărați romani.

TEODOSIU I/FLAVIUS THEODOSIUS (c.347—395), împărat (379—395). Născut la Cuca în NV Hispaniei, fiul generalului Flavius Theodosius, T. îmbrățișează cariera armelor *(dux* în Moesia Superior în 347), dar se retrage pe domeniile lui după execuția tatălui său în 376. După moartea lui Valens la Adrianopol (378), Grațian îl proclamă coîmpărat (19 ianuarie 379), încredințîndu-i guvernarea prov. orientale ale Imp. Spirit energic și autoritar, T. întreprinde o serie de măsuri vizînd întărirea capacității de rezistență a Imp. (reforme în domeniul dreptului, fiscalității, finanțelor, acceptarea unui număr sporit de contingente „barbare" în armată). În domeniul politicii religioase sprijină hotărît ortodoxismul niceean (devenit prin edictul de la Tesalonic — 380 — religia de stat obligatorie pentru toți supușii Imp.), îndepărtîndu-se de arianism care, în Conciliul ecumenic de la Constantinopol (381), este definitiv condamnat. Lipsit de forțele necesare respingerii vizigoților pătrunși în Imp.,

încheie cu aceştia, în 382, un tratat *(foedus)* prin care îi stabileşte ca federaţi în dioceza Tracia, între Balcani şi Dunăre. După uzurparea lui Maximus şi moartea lui Graţian (383), **T.** încheie pacea cu Persia sasanidă (387), împărţind Armenia între cele două imp., o înfrînge pe uzurpator în bătăliile de la Siscia şi Poetovio (388). În urma asasinării lui Valentinian II (392) şi proclamarea retorului Flavius Eugenius ca împărat în Occident, **T.** porneşte o nouă campanie, obţinînd în bătălia de la Frigidius (septembrie 394) victoria asupra uzurpatorului. Imp. Roman este astfel reunificat, pentru ultima dată în istorie, sub o singură autoritate. După moartea lui, la Mediolanum (17 ianuarie 395), Imp. Roman este divizat între cei doi fii ai săi: Arcadius, sub regenţa lui Rufinus (Orientul) şi Honorius, sub regenţa lui Stilicon (Occidentul).

TEODOSIU II/FLAVIUS THEODOSIUS (c.401—450), împărat al Imp. Roman de Răsărit (408—450). Fiu lui Arcadius şi al Eudoxiei, *august* din 402, **T.** ocupă tronul la vîrsta de 6 ani: domnia sa este tutelată de potentaţii curţii — Anthemius (408—414), *praefectus praetorio*, Helio, *magister officiorum* (414—427), Chrysaphios, *praepositus sacri cubiculi* (după 440) —, precum şi de sora (Pulcheria) şi soţia sa (Eudochia). În cursul domniei lui **T.**, oraşul Constantinopol este înconjurat cu puternice ziduri de apărare (413—439), iar Imp. depune eforturi deosebite pentru a respinge raidurile pustiitoare ale hunilor la S Dunării (408—409, 441, 447). În pofida celor două concilii ecumenice convocate la Efes, în 431 şi 449, conflictele religioase interne nu sînt stăvilite. În 425 **T.** favorizează instalarea lui Valentinian III (căsătorit cu fiica sa, Licinia Eudoxia) pe tronul Imp. Roman de Apus dar, confruntat fiecare cu propriile-i probleme, cele două imp. nu mai pot găsi o linie politică comună. Promulgarea concomitentă a *Codexului Theodosian* în 438 marchează ultimul moment în care unitatea dintre Imp. Roman de Apus şi cel de Răsărit este exprimată juridic.

TEOFRAST/THEOPHRASTOS/ din ERESOS (c. 371—c. 287 î.e.n.), om de ştiinţă şi filosof grec. Originar din insula Lesbos, elev al lui Platon la Atena, **T.** devine în 348 discipol, colaborator şi cel

mai apropiat prieten al lui Aristotel, pe care-l însoțește în Assos, apoi în Macedonia. În 322 **T.** preia conducerea școlii peripatetice la Atena, bucurîndu-se de un mare prestigiu în întreaga lume greacă, pînă la moarte; printre cei 2 000 de elevi pe care i-ar fi avut s-au numărat Demetrios din Faleron, Erasistratos, Menandros ș.a. Diogene Laerțiu înregistrează titlurile a 200 dintre scrierile sale, situîndu-l pe **T.** printre cele mai erudite și enciclopedice spirite ale antic. Preocupările lui **T.** au îmbrățișat, asemenea marelui său dascăl, întreaga sferă a științei și gîndirii epocii, continuînd în numeroase cazuri drumuri începute de marele predecesor, sistematizînd în alte cazuri rezultatele deja existente. **T.** are lucrări în domeniul matematicii, fizicii, mineralogiei, astronomiei, botanicii, zoologiei, medicinii, logicii, metafizicii, politicii, retoricii ș.a. Cunoscînd atașamentul său față de Aristotel, posteritatea a fost înclinată a-i nega lui **T.** un aport personal, limitîndu-i meritele la cele de păstrător al învățăturii Stagiritului; cercetările moderne au stabilit însă că în multe domenii **T.** a completat sau modificat sistemul aristotelian. Din întreaga sa operă s-au păstrat integral numai două lucrări de botanică — *Peri phyton historias — Despre istoricul plantelor* (9 cărți), folosită ca manual pînă în ev. med., și *Peri phyton aition (Despre originea plantelor)* (6 cărți), precum și *Ethikoi Charakteres (Caracterele morale)*, pătrunzătoare portretizare a 30 de defecte umane, lucrare cu o puternică influență de la Menandru pînă la La Bruyère.

TEOGNIS/THEOGNIS (c. 540—? î.e.n.), poet elegiac grec. Sub numele său a ajuns pînă în epoca modernă o antologie de elegii gnomice *(Codex* sau *Corpus Theognideum*, 2 cărți însumînd c. 1 400 versuri); dintre acestea, numai un mic număr de versuri (c. 230) par a-i aparține lui **T.**, altele — lui Solon, Mimnermos, Tirteu sau unor autori al căror nume nu este specificat. Din versurile lui se desprind firave informații biografice: **T.** a aparținut unei familii aristocratice din Megara, a avut de suferit în urma frămîntărilor sociale din cetatea natală, fiind obligat să se exileze și să cunoască sărăcia. În versuri de o remarcabilă claritate **T.** se adresează tînărului Cyrnos

spre a-i transmite experienţa sa privitoare la viaţă şi oameni, reflecţii despre prietenie, virtute , cunoaştere umană, despre rolul banului, al norocului etc. În jurul nucleului teognideic de poeme etico-educative, de sfaturi morale şi practice pedante, sentinţe şi exortaţii, s-a constituit un adevărat corpus, grupînd elegii cu tematică apropiată şi folosit apoi ca manual de învăţătură în Grecia antică şi Bizanţ (fără vreun ecou în literatura latină). Întreaga antologie rămîne un interesant document de epocă, semnificativ pentru reacţia aristocraţiei la profundele transformări social-politice din Elada sec. 5 î.e.n.

TEOPOMP/THEOPOMPOS (sec. 8 î.e.n.), rege spartan din dinastia Eurypontizilor. Tradiţia istorică a sec. 4 î.e.n. îi atribuie o serie de reforme constituţionale, precum instituirea eforatului, sporirea importanţei Gerusiei şi a autorităţii celor doi regi în dauna Adunării poporului *(Demos)*. A condus la victorie armata spartană în primul război mesenian, luptînd apoi cu succes împotriva Argosului şi a arcadienilor.

TEOPOMP/THEOPOMPOS/ din CHIOS (c. 378 — c.320 î.e.n.), retor şi istoric grec. Exilat din insula natală pentru orientarea filospartană a familiei sale, **T.** dobîndeşte o necontestată faimă de retor la Atena, apoi petrece un timp la curtea regelui Macedoniei Filip II. În 333 revine în patrie, dar, la moartea lui Alexandru cel Mare (323), este obligat să reia calea exilului, refugiindu-se la curtea satrapului Egiptului Ptolemeu Lagos. Debutul în istoriografie îl realizează cu o epitomă în 2 cărţi a *Istoriilor* lui Herodot, continuîndu-şi activitatea cu o istorie a Greciei între anii 411—394 *(Hellenika,* 12 cărţi), concepută ca o continuare a operei lui Tucidide. Apreciată şi criticată cu aceeaşi patimă este încă de la apariţie opera sa majoră, *Philippika* (58 de cărţi), o istorie a lumii elene în vremea lui Filip II (360—336), în care figura suveranului macedonean ocupă locul central. Din întreaga sa operă s-au păstrat numai o serie de fragmente însumînd c.500 de rînduri. Posesor al unei informaţii bogate, reproduse cu scrupulozitate pentru adevărul

istoric, T. a încercat să împletească culoarea lui Herodot cu energia lui Tucidide, rămînînd însă un adept al tendinței psihologizante a istoriografiei grecești.

TERAMENE/THERAMENES (c.455—404/403 î.e.n.), om politic atenian. Bogat proprietar funciar, orator celebru (și dascăl al lui Isocrate), politician abil, T. este un continuator al liniei politice a lui ↑Nicias, impunîndu-se ca un purtător de cuvînt al oligarhilor moderați în faza finală a Războiului peloponesiac. În timpul scurtei dominații oligarhice (411—410), este conducătorul majorității moderate în Sfatul celor 300, apoi autorul constituției celor 5 000 de cetățeni. Strateg în Hellespont (411—407), participă la luptele de la Cizic, Chalcedon, Byzantion, Arginuse. În 404, după tratative cu generalul Lysandros, este trimis în calitate de plenipotențiar la Sparta pentru a discuta condițiile păcii. După instalarea la Atena (404) a regimului oligarhic al Celor 30 de tirani, între care se află, se opune însă teroarei instituite de ↑Critias, atrăgîndu-și condamnarea politică și executarea. Aristotel îl apreciază elogios ca om politic, în timp ce Tucidide și Xenofon îl privesc cu mai multă severitate.

TERENȚIU/PUBLIUS TERENTIUS AFER (c. 190—159 î.e.n.), poet comic latin. Originar din Africa, poate berber din Cartagina, T. este adus ca sclav la Roma de către senatorul ↑Terentius Lucanus care, după ce-i asigură o educație îngrijită, îi redă libertatea. Apropiat „Cercului Scipionilor", T. scrie și reprezintă pe scenele Romei, între 166 și 160, 6 comedii — *fabulae palliatae* (păstrate integral): *Andria (Fata din Andros)*, *Hecyra (Soacra)*, *Heautontimoroumenos (Cel care se pedepsește singur)*, *Eunuchus (Eunucul)*, *Phormio*, *Adelphoe (Frații)*. Modelul folosit cu precădere îl constituie comediile de moravuri ale lui Menandru, al căror echilibru scenic și analiză psihologică formează idealul său artistic. În piesele lui T. însă contopirea elementului grecesc cu cel roman este desăvîrșită, autorul urmărind mai puțin să stîrnească rîsul cît mai ales să zugrăvească omul în toate ipostazele lui, să surprindă umanitatea în esențialitatea ei. T. moare în timpul unei călătorii în Grecia. Trecerea de la Plaut la T. este cea de la farsa lirică la drama psihologică. Interesul

pentru o construcție bine închegată, pentru verosimilitatea acțiunilor și motivarea caracterologică a personajelor, accentul sporit pus pe latura morală care duce la schimbarea structurii dramatice tradiționale, limbajul rafinat al comediilor sale din care stridențele și efectele comice ieftine sînt înlăturate, toate fac din **T.** un autor modern, față de celălalt mare comediograf latin, Plaut. Receptat încă din antic., teatrul lui **T.** se impune, prin ideile sale umaniste, epocii moderne, fiind nu numai jucat, dar și folosit ca sursă de inspirație pentru mari dramaturgi.

TERES (? — c. 431 î.e.n.), rege trac (c. 470 — c. 431 î.e.n.). Conducător al tribului odrișilor, **T.** pune, în jurul anului 470, pe cursul inferior al fluviului Hebros, bazele primului stat întemeiat pe teritoriul Traciei. El încheie o alianță cu regele scit Ariapeithes, care devine ginerele său. Îi succede la tron fiul său ↑Sitalkes.

TERPANDRU / TERPANDROS (prima jumătate a sec. 7 î.e.n.), poet liric și muzician elen. Născut la Antissa, în insula Lesbos, **T.** s-a stabilit de timpuriu la Sparta; este considerat fondatorul școlii muzicale lacedemoniene. Potrivit tradiției, în 676 a ieșit victorios într-un concurs de citare organizat de Sparta. **T.** este considerat inventatorul lirei cu 7 coarde, al nomosului (cîntec apolinic cu formă fixă), fiind prima personalitate distinctă a muzicii elene atestată istoric.

TERTULIAN / QUINTUS SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS (c. 160 — c. 210), scriitor latin creștin. Născut la Cartagina în familia unui centurion, **T.** primește o temeinică educație juridică și retorică, practică avocatura la Roma, se convertește apoi în 193/196 la creștinism, devenind preot în orașul natal. În 207 aderă la gruparea montanistă, pentru a întemeia mai tîrziu o sectă creștină distinctă. Cele 30 de scrieri păstrate pot fi împărțite tematic în trei categorii: a) Scrieri apologetice (de apărare a noii religii), *Ad nationes (Împotriva păgînilor)*, *Apologeticum (Apologeticul)*, *De testimonio animae (Despre mărturia sufletului)* ș.a.; b) dogmatico-polemice (de combatere a ereziilor apărute în sînul noii religii). *Adversus Marcionem (5 cărți)*, *Adversus Praxean*, *De anima (Despre suflet)*

ș.a.; c) de morală și ascеză religioasă. Personalitate puternică, severă, bun cunoscător al retoricii clasice, a cărei logică și rigoare o completează printr-un patos înflăcărat și o imaginație îndrăzneață, polemist talentat, **T.**, supranumit și „Tacitul latinei creștine", este primul teolog roman, fondatorul latinei ecleziastice și, în același timp, unul din marii scriitori ai Imp.

TEUTA, regină a ilirilor (230—228 î.e.n.). La moartea soțului ei, dinastul Agron, **T.** preia conducerea regatului Ardiailor de pe coasta Illyriei, remarcîndu-se printr-o politică dinamică și ambițioasă. Cucerirea unei părți a Epirului, ocuparea Corcyrei (unde instalează ca guvernator pe aventurierul grec ↑ Demetrios din Faros), raidurile navale pe coastele Elidei și Messenei periclitează comerțul grecesc și roman din Marea Adriatică. Asediate de **T.**, coloniile grecești Apollonia și Issa cer ajutor Romei; desconsiderarea solici romane declanșează primul război iliric (229—228), cea dintîi intervenție romană în Peninsula Balcanică. Flota comandată de consulul Cn. Flavius Centumalus despresoară Epidamnosul și ocupă Corcyra în 229 î.e.n., în urma ralierii lui Demetrios din Faros. O armată condusă de al doilea consul, L. Postumius Albinus, debarcă la Apollonia, zdrobește rezistența ilirică și despresoară Issa asediată de **T.**, care se refugiază în Rhizon. Regina este obligată să încheie pacea, cedînd partea meridională a statului lui Demetrios din Faros și se angajează să respecte libertatea comerțului din Marea Adriatică.

THALES din MILET (625—545 î.e.n.), filosof, matematician și om de litere grec. Datele despre viața și opera primului filosof grec cunoscute astăzi sînt extrem de sumare; în sec. 4 î.e.n. **T.** devenise deja subiect de legende, Platon și Aristotel neposedînd nici una din scrierile sale. Personalitate multilaterală, fondator al școlii filosofice ioniene, **T.** este cel dintîi care, emancipîndu-se de mit, a căutat o explicație naturală fenomenelor naturii. **T.** exclude divinitatea ca izvor și esență a tuturor lucrurilor din univers, înlocuind-o cu o materie esențială, primordială — apa („elementul umed"); pămîntul însuși este conceput ca o navă plutind pe un ocean. În domeniul astronomiei, adept al geocentrismului, **T.** a studiat mișca-

rea aștrilor și a căutat cauza eclipselor; prevăzînd marea eclipsă de soare din 28 mai 585, el a devenit vestit în întreaga lume greacă. **T.** a călătorit mult în Asia și Egipt; pe baza umbrei, ar fi măsurat mărimea piramidelor și ar fi căutat o explicație științifică inundațiilor periodice ale Nilului. S-a ocupat de fenomenul magnetismului și al electricității. O serie de teoreme din geometrie îi poartă numele. Ancorat în viața politică a patriei sale, **T.** a propus cetăților grecești din Asia Mică încheierea unei alianțe pentru a face față pericolului persan de la jumătatea sec. 6. Tradiția ne-a transmis sub numele său o serie de pertinente cugetări și aforisme asupra condiției umane (după **T.**, cel mai greu lucru e să te cunoști pe tine însuți, dar cel mai ușor să dai sfaturi altora). Epoca elenistică l-a considerat primul dintre cei 7 înțelepți ai lumii antice.

THEAITETOS din **ATENA** (c.414 — c.369 î.e.n.), matematician grec. Elev al lui Theodoros din Cirene, **T.** devine discipol și prieten al lui Platon, mult apreciat de acesta, care îi și dedică unul dintre dialoguri. Moare în urma rănilor primite în bătălia de la Corint împotriva tebanilor. **T.** s-a preocupat îndeosebi de numerele iraționale, tradiția antică atribuindu-i teoria existenței celor 5 poliedri regulați și considerîndu-l fondatorul stereometriei; tezele sale se regăsesc în cărțile 10 și 13 ale *Elementelor* lui Euclid.

THESPIS (sec. 6 î.e.n.), poet tragic grec. Originar din Attica, este considerat de tradiția antică creatorul tragediei. El ar fi inaugurat genul dramatic în spectacolele date cu ocazia serbărilor lui Dionysos organizate la Atena în 536/533, în timpul guvernării lui Pisistrate, contrapunînd corului un actor. Autenticitatea titlurilor pieselor sale, precum și cea a fragmentelor transmise, este contestată de cercetarea modernă.

TIBERIU / TIBERIUS IULIUS CAESAR AUGUSTUS (42 î.e.n. — 37 e.n.), împărat roman (14—37). Fiu al senatorului Ti. Claudius Nero și al ↑Liviei Drusilla, **T.** devine, în urma căsătoriei mamei sale cu C. Octavianus, în 38 î.e.n., fiul vitreg al viitorului împărat Augustus. **T.** beneficiază de o strălucită educație și începe cariera armelor în calitate de *tribunus militum* în campania lui Augustus

din Spania împotriva triburilor cantabrilor din anii 26—25. În 20 î.e.n. conduce solia romană în Orient, care instalează un rege clientelar Romei pe tronul Armeniei şi obţine, după încheierea tratatului romano-part, retrocedarea insignelor romane pierdute în bătălia de la Carrhae (53 î.e.n.). Împreună cu fratele său, Nero Claudius Drusus, T. supune, în anii 15—13, triburile reţilor şi vindelicilor din ţinuturile dintre Alpi şi cursul superior al Dunării. Între 12—9 î.e.n., cucereşte reg. dintre Alpii răsăriteni şi Dunărea mijlocie, populate de triburi celtice şi ilire (viitoarea Pannonie) şi le alipeşte prov. Illyricum. După moartea lui Drusus, preia comanda forţelor romane de la Rin, întreprinzînd campanii în Germania dintre Rin şi Elba (8—6 î.e.n.). Căsătorit, împotriva voinţei sale, în anul 12 î.e.n., cu †Iulia, fiica împăratului Augustus, va trebui să se autoexileze 7 ani în insula Rhodos (6 î.e.n. — 2 e.n.), din pricina eşecului căsniciei şi a politicii dinastice a lui Augustus. Moartea celor doi nepoţi ai lui Augustus, Lucius şi Caius Caesar, îl determină pe împărat să-l adopte (4 e.n.) şi, indirect, să-l desemneze moştenitor la tron pe T. (care îşi schimbă acum numele de Tiberius Claudius Nero în Tiberius Iulius Caesar). Numit din nou comandant al forţelor romane de la Rin, T. întreprinde în anii 4—6 campanii la răsărit de fluviu împotriva cheruscilor, chaucilor şi longobarzilor, pînă pe malurile Elbei. După izbucnirea în anul 6 a puternicei răscoale antiromane a triburilor din Pannonia şi Dalmatia, T. este numit comandant suprem al celor 15 legiuni romane care luptă trei ani pînă la înfrîngerea răsculaţilor. Între anii 10—12 este din nou în fruntea forţelor romane de la Rin. La moartea lui Augustus, T. îi succede la tronul Imp. Roman. La 56 de ani, vîrsta la care T. îmbracă purpura, personalitatea sa fusese profund marcată de îndelungatele campanii militare. Cei 23 de ani de domnie nu fac decît să-i accentueze pesimismul, suspiciunea, mizantropia şi solitudinea. Spirit energic, cumpătat, econom, el a continuat politica lui Augustus de întărire a autorităţii principelui, a îmbunătăţit administraţia prov., a consolidat starea finanţelor statului. Opoziţiei aristocraţiei senatoriale, T. i-a ripostat cu o nouă interpretare a legii de *crimen*

laesae maiestatis, soldată cu numeroase procese și victime din rîndul cercurilor senatoriale din Roma. Animozitatea acestor cercuri a făcut ca portretul transmis de literatura istorică romană și preluat pînă în pragul sec. 20 de istoriografia modernă să fie unilateral, cel al unui tiran crud și perfid. De mizantropia împăratului profită în primul rînd ↑Seianus, prefectul pretoriului, care, după anul 20, se străduiește să-l izoleze, convingîndu-l în 26 să părăsească Roma (un an mai tîrziu el se stabilește definitiv în insula Capri, de unde guvernează imp. pînă la moarte). Atotputernic la Roma, Seianus, care rîvnește și el tronul, folosește puterea pentru a-i elimina pe reprezentanții familiei imperiale. Denunțat în 31 lui **T.**. Seianus este arestat, judecat și executat cu întreaga familie într-o singură zi (18 octombrie). Pe plan extern, **T.** renunță la costisitoarea politică ofensivă din Germania, rechemînd în anul 16 e.n. la Roma pe ↑ Germanicus, nepotul său, și stabilind frontiera Imp. pe Rin. Regatele clientelare Moesia (15), Commagene (17) și Cappadocia (17) sînt transformate în prov. romane. Răscoala antiromană din Africa (condusă între 17—24 de numidul Tacfarinas) și cea din NE Galliei (condusă de treverii Florus și Sacrovir) sînt reprimate cu violență de generalii săi. **T.** moare (poate asasinat) în drum spre Roma, la Misenum. Cu **T.** principatul se afirmă definitiv ca sistem instituțional în istoria Romei antice.

TIBUL / ALBIUS TIBULLUS (52—19 î.e.n.), poet elegiac latin. Se cunosc puține date despre viața poetului. S-a născut la Roma sau la Pedum (între Tibur și Praeneste), într-o familie de rang ecvestru a cărei proprietate va fi confiscată pentru veteranii lui Octavianus și Antonius de la Philippi. A trăit la Roma bucurîndu-se de protecția lui Messala Corvinus, în al cărui cerc literar a evoluat și pe care l-a însoțit, ca ofițer de stat major, în diverse expediții. În cursul unei asemenea deplasări se îmbolnăvește, în 28, la Corcyra, și este nevoit să se întoarcă în capitală. Se consacră după această dată creației. Cele 16 elegii ale sale s-au păstrat în așa-numitul *Corpus Tibullianum*, împreună cu creațiile Sulpiciei și ale lui Lygdamus, membri ai aceluiași cenaclu patronat de Messala. Poeziile

sale trădează un temperament melancolic înclinat spre confesiune şi analiză a stărilor intime, cu o iubire aproape religioasă pentru natură. Visul unei vieţi în paradisul liniştit al naturii transpare atît în elegiile erotice (Delia, Nemeris, Glycera sînt iubitele cîntate succesiv de **T.**), în pasteluri, în piesele cu subiect naţional. O anumită monotonie a poeziei sale este compensată de armonia şi muzicalitatea distihului elegiac, de eleganţa şi puritatea limbajului, care renunţă la doctrinara referinţă mitică alexandrină concentrîndu-se asupra efuziunii sentimentelor. Foarte apreciat în epocă (Horaţiu i-a închinat o odă şi o epistolă, Ovidiu o elegie), considerat de Quintilian cel mai mare dintre elegiacii latini, **T.** îşi păstrează autoritatea şi în ev. med. timpuriu şi în Renaştere.

TIGLAT-PALASAR, numele a trei suverani asirieni.

TIGLAT-PALASAR I/ TUKULTI-APAL-EŞARRA, rege (1115—1076 î.e.n.). După un declin de aproape un secol, datorat anarhiei interne şi a luptelor pentru putere, **T.** redă Asiriei rangul de principală putere militară a Orientului Apropiat, dobîndit în timpul domniei lui ↑ Tukulti-Ninurta I (1244—1207). Războinic neobosit şi crud, **T.** poartă iniţial campanii dificile în N, pe cursul superior al fluviului Tigru şi în Armenia meridională, ţinuturi invadate de triburi frigiene (muşki) din Asia Mică. El înaintează, mai adînc decît orice alt suveran asirian de pînă atunci, în reg. lacului Van, populată de triburile hurriţilor. Profitînd de slăbirea Elamului, **T.** impune Babiloniei suzeranitatea asiriană. O mare parte a domniei este ocupată de campaniile purtate împotriva triburilor arameice de la V de Eufrat. În urma acestor războaie, hotarele statului ating Golful Persic şi Marea Mediterană, oraşele siriene, feniciene şi micile principate hitite recunoscîndu-se tributare Asiriei. Pe plan intern, a îmbunătăţit sistemul administraţiei centrale, a încurajat dezvoltarea agriculturii şi a pomiculturii. Pasiunea sa pentru vînătoare este reflectată de numeroase basoreliefuri ale epocii. După dispariţia sa, puterea asiriană decade pentru aproape două sec.

TIGLAT-PALASAR III, rege asirian (746—727 î.e.n.). **T.** ocupă tronul în urma unei răscoale izbucnite în oraşul Kalakh, care-l

înlătură pe suveranul legal Aşur-Nirari V. Domnia lui **T.** inaugurează epoca de maximă înflorire a statului asirian, în care acesta atinge apogeul puterii militare şi a expansiunii teritoriale. O serie de reforme administrative (reducerea întinderii prov. în vederea diminuării puterii guvernatorilor), fiscale, militare, au ca urmare consolidarea autorităţii centrale. Campaniile militare sînt conduse cu o brutalitate extremă, pînă la completa zdrobire a adversarilor; execuţiile, deportările şi înlocuirea dinaştilor locali prin guvernatori asirieni sînt ridicate la rang de politică de stat. Primul deceniu de domnie este consacrat reinstaurării dominaţiei asiriene în Siria şi eliminării influenţei dobîndite în această reg. de statul Urartu. Oraşele Arpad, apoi Damasc sînt cucerite şi distruse, Palestina şi Fenicia redevin tributare Asiriei, care atinge acum graniţa Egiptului. Regatul Urartu este slăbit de repetatele pustiiri asiriene. În 729, sub numele de Pulu I, **T.** devine rege al Babilonului, realizînd, sub forma unei uniuni personale, subordonarea Babiloniei.

TIGRAN / TIGRANES /, numele a 5 suverani ai Armeniei.

TIGRAN II / TIGRANES II / cel MARE (c.140—55 î.e.n.), rege al Armeniei (95—55 î.e.n.). Fiu al regelui Tigran I şi nepot de frate al regelui Artavazd I, **T.** ocupă tronul graţie sprijinului suveranului part Mithradates II. În timpul domniei sale, Regatul Armeniei cunoaşte o ascensiune spectaculoasă, devenind o mare putere a Orientului Apropiat, urmată de o prăbuşire la fel de rapidă. **T.** îşi consolidează poziţia, aliindu-se cu ambiţiosul şi energicul rege al Pontului, † Mithradates VI Eupator, cu a cărui fiică, Cleopatra, s-a şi căsătorit. Profitînd de slăbirea temporară a Regatului Part, **T.** îşi îndreaptă politica expansionistă spre S şi E, întreprinzînd expediţii în Media şi Asiria şi anexînd N Mesopotamiei. Apoi, în alianţă cu Mithradates VI, cucereşte Cappadocia, la care este însă obligat să renunţe în urma intervenţiei Romei. În 83 ocupă Regatul Seleucid (Siria), apoi Cilicia şi Fenicia şi adoptă titlul de „rege al regilor". O nouă capitală — Tigranocerta—este zidită în S Armeniei. Refuzul de a-l preda Romei pe neobositul rege al Pontului, înfrînt în cel

de-al treilea război mithradatic și refugiat la curtea sa, declanșează ofensiva romană condusă de generalul L. Licinius † Lucullus (69), înlocuit în 66 de către Cn. † Pompeius. Înfrînt, **T.** este obligat să renunțe la toate cuceririle, rămînînd pînă la sfîrșitul domniei un fidel rege clientelar.

TIGRAN III / TIGRANES III (? — c.8 î.e.n.), rege al Armeniei (20—8 î.e.n.). Fiu al regelui Artavazd II și nepot al lui Tigran II, **T.** este făcut prizonier în 34 de Marcus Antonius și dus în Egipt, apoi, după victoria lui Octavian Augustus (30), la Roma. La solicitarea unei solii a nobilimii armene, după asasinarea fratelui său Artases II (Artaxes II), **T.** este instalat în 20 î.e.n. de către generalul Tiberius (viitorul împărat) ca rege al Armeniei fără a întîmpina vreo opoziție; domnia sa, tipică pentru un suveran clientelar Romei din vremea lui Augustus, a decurs fără evenimente memorabile.

TIGRAN IV / TIGRANES IV (? — 1 e.n.), rege al Armeniei (8—5 și 2 î.e.n. —1 e.n.). **T.**, fiu al lui Tigran III, și sora sa Erato au fost aduși la tron de partida filopartă, ostilă Romei. **T.** este izgonit după o scurtă domnie de romani, care îl impun ca rege pe Artavazd III (5—2 î.e.n.), fiul lui Artavazd II și care trăia de 25 de ani la Roma. În urma alungării de la putere a acestuia, de către poporul răzvrătit, **T.** revine pe tron împreună cu sora sa Erato. Moare într-o campanie de reprimare a unei răscoale a triburilor caucasiene, după ce fusese recunoscut ca rege de către August.

TIMAIOS din TAUROMENION (c.356 — c.260 î.e.n.), istoric grec. Fiu al lui Andromachos — „reîntemeietorul" orașului Tauromenion — **T.** este constrîns în 316/315, după ocuparea cetății natale de către Agatocle, tiranul Siracuzei, să se exileze, trăind următorii 50 de ani la Atena. Creația sa majoră, care i-a adus o largă faimă pînă în epoca imperială, *Sikelika historiai*, este o istorie în 38 de cărți a lumii grecești occidentale privită în multiplele ei relații cu populațiile barbare, dar și cu Roma, a cărei viitoare irezistibilă ascensiune **T.** o intuiește. Neobosit cercetător de bibliotecă, stăpîn al unei vaste și variate culturi dublată de un ascuțit spirit critic, **T.** elaborează ultima mare „operă standard" a grecilor din Sicilia

și Italia meridională, în care impune ca sistem cronologic succesiunea olimpiadelor. Folosită de Polibiu, Poseidonios, Strabon, Diodor din Sicilia, Pompeius Trogus, Plutarh, din ea s-au păstrat numai câteva fragmente. Reproșurile lui Polibiu vizează retorismul, excesele livrești și absența unei experiențe politice personale.

TIMANTHES din CYNTHOS (a doua jumătate a sec. o î.e.n)., pictor grec. Contemporan cu Parrhasios, pe care-l și învinge într-un concurs public. Celebra lui „Jertfă a Ifigeniei" a fost ipotetic identificată în replici păstrate în orașul Pompei. Un „Heros" al său a devenit un model de proporționalitate. Cicero îi laudă *„ingenium formae"* și *„lineamenta"*.

TIMOLEON (c.410—334 î.e.n.), om politic grec. Frate al tiranului Timodemos din Corint, la a cărui înlăturare consimte datorită convingerilor sale democratice (365 î.e.n.), **T.** se retrage după această dată din viața politică a cetății. Amenințată de tentativa fostului tiran Dionysios II de a recuceri puterea și de o nouă ofensivă cartagineză, Siracuza adresează o disperată cerere de ajutor metropolei sale — Corintul. Ca răspuns la această solicitare, este trimis în Sicilia **T.** cu numai 40 nave și 700 de mercenari. Debarcat la Tauromenion (345/344) el își asigură sprijinul lui Andromachos, tiranul orașului, îl constrînge pe Dionysios II să-i cedeze Ortygia (citadela Siracuzei) și să se exileze la Corint, apoi respinge forțele cartagineze aliate cu Hicetas, tiranul din Leontinoi (343/342). Grație lui **T.**, eficient în egală măsură ca militar și diplomat, hegemonia Siracuzei este în scurt timp restabilită în Sicilia orientală; după înfrîngerea din bătălia de pe rîul Crimisos (340), Cartagina este obligată să încheie în 338 pace, recunoscînd ca hotar rîul Halycos. Măsuri energice de repopulare a cetăților grecești (prin întoarcerea exilaților și noi colonizări din Elada) și un ambițios program de reconstrucție a acestora îi aduc o unanimă recunoaștere în lumea greacă occidentală. Retras din viața politică (337), moare onorat de întreaga cetate.

TIMON din PHLEIUS (c.320 — c.230 î.e.n.), poet și filosof grec. Inițial discipol al lui Stylpon din Megara, **T.** se apropie apoi de

Pyrrhon din Elis, pe care îl va admira și venera fără rezerve. A trăit ca sofist, călătorind mult, în Macedonia, Egipt, Grecia, unde a și murit, la Atena. Opera sa, deosebit de bogată, cuprinde dialoguri *(Python)* în care **T.** descrie convertirea sa la scepticism, comedii, tragedii, poezii *(Silloi — Parodii*, 3 cărți), satire la adresa filosofilor *(Indalmoi — Portrete mincinoase, Kata tous physikous — Împotriva filosofilor materialiști)*. Întrucît Pyrrhon n-a lăsat niciodată nimic scris, doctrina lui ne este cunoscută grație operei lui **T.** (păstrată fragmentar).

TIMOTEU / TIMOTHEOS (? — c.354 î.e.n.), general atenian. Fiu al lui Conon, discipol și prieten al lui Isocrate, **T.** se remarcă în calitate de strateg (376/375) prin victoria navală de la Alyzia asupra spartanilor, apoi, ca un neobosit partizan al extinderii și consolidării celei de-a doua Ligi Delio-Atice. Exilat (373), este în următorii 5 ani condotier în Persia ahemenidă. Reales strateg la Atena (366), **T.** recucerește Samosul, dar politica sa apăsătoare față de orașele grecești membre ale imp. maritim atenian contribuie la declanșarea, în 357, a Războiului aliaților, urmat în 355 de destrămarea Ligii. Cariera sa ia sfîrșit după înfrîngerea ateniană de la Embata (356).

TIMOTEU / TIMOTHEOS /din MILET (c.450—360 î.e.n.), poet liric și muzician elen. A trăit o vreme la Atena, unde s-a împrietenit cu Euripide, și la Pella, la curtea regilor Macedoniei. A participat la numeroase concursuri în Elada și în orașele grecești din Asia Mică în calitate de citared, afirmîndu-se ca un spirit novator în muzica și în limbajul poetic. Din opera lui **T.** s-au păstrat ditirambul *Persai — Perșii* (parțial — 253 versuri pe un papirus descoperit în 1902), evocînd bătălia navală de la Salamina din 480 — titlurile poemelor *Selenes genesis — Nașterea Selenei* și *Artemis*. Creația sa, grupată în 18 cărți de *nomoi*, *prooimia* și *ditirambi*, a avut o largă audiență în epoca elenistică; piese muzicale mai erau reprezentate în orașul său natal în sec. 2—3 e.n.

TIMOTEU / TIMOTHEOS (sec. 4 î.e.n.), sculptor grec. Originar poate din Argolida sau Epidaurus, **T.** a participat la construirea și

decorarea templului lui Asclepios din Epidaurus (c.380 î.e.n.) și a realizat frizele de pe latura sudică a Mausoleului din Halicarnas (c.350), considerat unul din cele 7 minuni ale lumii antice. Izvoarele îi atribuie un „Hippolytos", expus la Troizen, o „Artemis" — la Rhamnus și alte lucrări.

TIRIDATE / TIRIDATES /, numele mai multor suverani și dinaști ai Regatului Parților.

TIRIDATE I / TIRIDATES I (? — c.210 î.e.n.), rege (247—210 î.e.n.). Frate, după unele izvoare antice, al lui ↑ Arsace I, fondatorul dinastiei, **T.** ar fi apărat independența micului regat part, amenințată de Regatul Seleucid, și ar fi extins stăpînirea acestuia în Parția și Hircania. Informațiile antice, sărace și contradictorii, asupra primilor doi suverani arsacizi — Arsace I și **T.** I — au determinat o serie de cercetători moderni să afirme că aceștia au reprezentat în realitate o singură persoană.

TIRIDATE II / TIRIDATES II (sec. 1 î.e.n.), uzurpator al tronului Arsacizilor, **T.** este primul pretendent part care se refuziază cu întreaga suită în Imperiul Roman, trăind în exil cea mai mare parte a vieții. **T.** este proclamat în 31 î.e.n. rege de nobilimea parță nemulțumită de politica lui Fraate IV, dar este obligat să se retragă în Siria. De aici, organizează, cu sprijin roman, în mai multe rînduri, tentative de ocupare a tronului (30/29, 26, 25 î.e.n.). **T.** oferă diplomației romane ocazia de a interveni pentru prima dată eficient în luptele dinastice din Regatul Part și de a impune încheierea tratatului romano-part din anul 20 î.e.n.

TIRIDATE III / TIRIDATES III (sec. 1 e.n.), uzurpator al tronului (36 e.n.). Nepot al lui Fraate IV, crescut și educat la Roma, **T.** este sprijinit de împăratul Tiberius să ocupe tronul Arsacizilor după ce Artaban III (12—38 e.n.) a inițiat, prin intervenția sa în Armenia, o politică ostilă Romei. Cu sprijinul lui L. Vitellius, legatul roman al Siriei, și al unor nobili parți nemulțumiți de politica lui Artaban III, **T.** este încoronat la Ctesifon (36), dar la scurt timp după aceasta, este obligat să se refugieze în Imp. Roman.

TIRIDATE I / TIRIDATES I (? — 88 e.n.), principe part, rege al Armeniei (c. 52 — c. 88 e.n.). Fiu al lui Vonon II și fratele lui Vologese I, care îl impune ca rege al Armeniei. Includerea Armeniei, stat clientelar Romei, în sfera de influență partă declanșează o puternică ofensivă romană și un îndelungat război cu Parția, încheiat printr-un compromis în anul 66. Armenia se recunoaște stat vasal Romei, condus însă de o dinastie partă; **T.** sosește cu o impresionantă suită la Roma, unde este încoronat în Forum de către împăratul † Nero. În Armenia **T.** va avea de înfruntat o pustiitoare invazie elenă (c.75) solicitînd zadarnic un ajutor militar lui Vespasian.

TIRO MARCUS TULLIUS (103—4 î.e.n.), scriitor latin. Sclav, apoi din 53 libert al lui Cicero, căruia i-a fost secretar particular, colaborator și prieten. După moartea lui Cicero, a îngrijit publicarea discursurilor și scrisorilor acestuia. **T.** a scris o biografie a patronului său, o lucrare de gramatică *(De usu atque ratione linguae Latinae)* și alta enciclopedică *(Pandektai*, în greacă), toate pierdute. **T.** este creatorul celui mai vechi sistem de scriere stenografică din lume *(notae Tironianae)*, folosit în Occident pînă în sec. 14.

TIRTEU TYRTAIOS(sec. 7 î.e.n.), poet elegiac grec. Probabil spartan de origine (unele izvoare îl consideră atenian, altele milesian), **T.** a trăit în Laconia preamărind idealul de viață lacedemonian. Prin elegiile lui, scrise în dialect ionic și doric, adevărate îndemnuri la luptă, ar fi încurajat trupele spartane angajate în cel de al doilea război mesenian. Creația sa poetică circula în epoca elenistică într-o culegere constituită din 5 cărți, din care s-au păstrat 10 fragmente (a căror autenticitate a fost și rămîne contestată).

TISAFERNE/TISSAPHERNES (?—395 î.e.n.), nobil persan. Devenit, după reprimarea revoltei satrapului Lidiei, Pissuthnes (413 î.e.n.), comandant militar al forțelor persane din Asia Mică și satrap al provinciilor de coastă, **T.** intervine după 412 în Războiul peloponesiac, sprijinind prin subsidii operațiunile flotei spartane din Marea Egee împotriva celor atenience și urmărind în realitate epuizarea forțelor celor două tabere aflate în conflict.

în 408 este înlocuit de Cyrus cel Tînăr, consecvent filospartan; rămînînd numai satrap al Cariei. **T.** îl previne în repetate rînduri pe Artaxerxe II de pregătirile lui Cirus, apoi de declanșarea revoltei acestuia. La Kunaxa conduce șarja de cavalerie hotărîtoare pentru soarta bătăliei (401), apoi urmărește armata celor 10 000 de mercenari greci condusă de †Xenofon în retragerea ei spre litoral. Reinstalat în vechile funcții, **T.** se căsătorește cu o fiică a lui Artaxerxe II. Eșecurile suferite în Asia Mică după izbucnirea războiului cu Sparta, îndeosebi înfrîngerea de la Sardēs (395), contribuie la dizgrația și la asasinarea sa din ordinul suveranului.

TITUS FLAVIUS VESPASIANUS (39—81), împărat roman (79—81). Născut la Roma, fiul lui Vespasian este proclamat în 69 *cezar*, devenind din 71, în calitate de prefect al pretoriului, coregent al Imp. Se remarcă în războiul din Iudeea cucerind în august 70, după un îndelungat asediu, Ierusalimul, centrul răscoalei antiromane a iudeilor. Ponderat, în relații bune cu senatul, va fi prezentat de tradiția istorică ca unul dintre cei mai buni împărați (*„Amor et deliciae generis humani"*). A sprijinit înflorirea literaturii și artelor, contribuind la îmbogățirea Cetății Eterne cu monumente de o deosebită trăinicie și frumusețe (*Flavium amphiteatrum*, cel mai mare amfiteatru roman, cu o capacitate de c.50 000 de locuri, inaugurat în 80, cunoscut din ev. med. sub denumirea de Colloseum, termele și arcul lui **T.**). În timpul domniei sale, o puternică erupție a Vezuviului acoperă sub un strat de lavă și cenușă trei orașe din Campania — Pompei, Herculaneum și Stabiae (august 79) — calamitate în care își găsesc moartea c. 15 000 de oameni. Îi urmează la tron fratele său, Domițian, desemnat de **T.** la 23 iunie 79 *cezar* și succesor.

TRAIAN, MARCUS ULPIUS TRAIANUS (53—117), împărat roman (98—117). Născut în colonia Italica din Spania, **T.** se impune ca un încercat militar, devine în 91 consul *ordinarius*, apoi guvernator al Germaniei Superior. La 27 octombrie 97 este adoptat, proclamat coregent *(cezar)* și succesor la tron de către Nerva. Transmiterea puterii la moartea lui Nerva (27 ianuarie 98) se face fără dificultate, **T.** (primul provincial care ocupă tronul imperial) rămînînd încă un

an departe de Roma, preocupat de consolidarea graniței Rinului și de pregătirea confruntării cu statul dac condus de Decebal, care amenință autoritatea imperială la Dunărea de Jos. După trei ani de pregătiri, **T.** declanșează lupta pentru cucerirea Daciei. După ce concentrează în 101 în Moesia Superior importante forțe, 13—14 legiuni și numeroase alte trupe auxiliare însumînd c.150 000 de soldați, **T.** traversează Dunărea pe două poduri de vase pătrunzînd prin Banat în Dacia. Încercarea lui Decebal de a opri, în bătălia de la Tapae din toamna anului 101, înaintarea romană, eșuează. La începutul anului 102, importante forțe dace, aliate cu contingente sarmate și bastarne, atacă prin Dobrogea prov. sud-dunărene, obligîndu-l pe **T.** să se deplaseze pe frontul dunărean. Bătălia decisivă de pe platoul de la Adamclisi se încheie cu victoria legiunilor romane. În vara anului 102 **T.** reia ofensiva din Dacia, înaintînd spre Sarmizegetusa. Decebal este constrîns să încheie o pace în condiții dificile; reîntors la Roma, **T.** adoptă numele triumfal de *Dacicus*. În 105, la izbucnirea celui de-al doilea război dacic, **T.** traversează podul de piatră construit de Apolodor din Damasc peste Dunăre și atacă prin mai multe direcții nucleul fortificat din Munții Orăștiei. După o rezistență eroică, dar zadarnică, Decebal se sinucide (106), în urma căderii Sarmizegetusei. Statul dac este desființat, iar cea mai mare parte a lui este transformată în prov. romană. **T.** mai rămîne în reg. cucerite pînă în primăvara anului 107 pentru a lua personal măsurile necesare organizării noii prov., care este supusă unei colonizări masive cu elemente aduse îndeosebi din prov. latinofone ale Imp. Din dispoziția lui **T.**, A. Cornelius Palma, guvernatorul Siriei, ocupă și transformă în 105 partea de NV a Regatului Nabateilor în prov. romană Arabia. În 109 este inaugurat în S Dobrogei, pe platoul de la Adamclisi, un monument triumfal glorificînd victoria obținută aici de legiunile romane în primul război dacic. În noul forum al lui **T.**, cel mai mare din Roma, construit după 107, este inaugurată în 113 Columna lui Traian, capodoperă a basoreliefului roman care evocă scene din războaiele daco-romane. Încercarea statului part de a modifica echilibrul statuat în vremea lui Nero la frontiera

orientală a Imp. Roman și de a include în sfera sa de influență Armenia, declanșează un nou război romano-part. În 114 T. începe campania din Orient, ocupă și transformă Armenia în prov. romană, creează din teritoriile cucerite la E de Eufrat în 115 prov. Mesopotamia, iar în 116 cucerește Nisibis, Seleucia și Ctesifon, metropolele Regatului Part, constituind prov. Asiria, și adoptă titlul de *Parthicus Maximus*. Epuizarea efortului ofensiv roman, o răscoală antiromană a indeilor din Egipt, Cirenaica și Cipru și a parților din Mesopotamia pe de o parte, boala împăratului pe de altă parte, determină întreruperea războiului. T. moare la Selinus, în Asia Mică, în drum spre Roma (8 august 117). Excelent militar și, în egală măsură, administrator eficient, T. este cel mai însemnat cuceritor roman după dispariția lui Caesar, în vremea sa principatul realizînd ultimul mare efort ofensiv la Dunăre și Eufrat. La moartea lui, Imp. Roman atinge maxima expansiune teritorială (o suprafață de 3 300 000 km² cu o populație de c.55 milioane locuitori). Păstrînd buncle relații cu senatul, împăratul primește în 114 din partea înaltului for titlul de *„optimus princeps"*. În sec. următoare s-a încetățenit urarea adresată în senat la ocuparea tronului de către noul împărat — *felicior Augusto melior Traiano*. A scris o istorie a luptelor cu dacii, care s-a pierdut. S-au păstrat de la el cîteva scrisori în culegerea lui Pliniu cel Tînăr.

TRASIBUL/THRASYBULOS/ din MILET (sfîrșitul sec. 7 — începutul sec. 6 î.e.n.), tiran grec. Aristocrat de origine, *pritan* (magistrat suprem) al cetății, T. profită de ofensiva lidiană pentru a institui, cu ajutorul demosului, propria sa tiranie la Milet (c.600 î.e.n.). Sprijinit de păturile țărănești și orășenești, respinge încercările de cucerire ale regelui Lidiei, Alyattes, Miletul cunoscînd în timpul guvernării sale o perioadă de remarcabilă înflorire economică. A întreținut relații strînse cu Periandros, tiranul Corintului, care a mediat pacea cu Lidia.

TRASIBUL/THRASYBULOS (?—c.388 î.e.n.), om politic și general atenian. După lovitura de stat oligarhică de la Atena (411), T. menține unitatea flotei din Samos, care, avînd vederi democratice,

era ostilă noii orientări și impune rechemarea lui ↑Alcibiade din exil. Ca strateg al flotei joacă un important rol în bătăliile victorioase de la Kynossema, Abydos și Cizic, reocupă insula Thasos și readuce orașele de pe coasta Traciei în alianța ateniană. Instaurarea regimului oligarhic „al celor 30 de tirani" la Atena, îl obligă pe **T.** să se refugieze la Teba, dar în toamna anului 404 ocupă, cu numai 70 de tovarăși, fortăreața Phyle de la granița Atticii, apoi, raliindu-și noi forțe, cucerește Pireul și restabilește regimul democratic la Atena (403). În Războiul corintic izbucnit în 395, **T.** luptă cu succes împotriva forțelor spartane, în 390/389 impune construcția unei importante flote, cu care obține ralierea Bizanționului, Calchedonului și a altor cetăți din Hellepont și Chersonesul tracic, taberei ateniene. Moare în timpul unui atac, la Aspendos, în Pamfilia.

THRASIMAH/TRASYMACHOS/ din CALCEDON (a doua jumătate a sec. 5 î.e.n.), sofist și retor grec contemporan cu Socrate, combătut de Platon, **T.**, originar din Bitinia, a trăit la Atena ca metec, intervenind prin scrierile sale în viața politică a cetății (*Peri politeias*). Autor al unui manual de retorică, *Megale techne rhetorike*, consacrat în principal patologiei retorice (modul de trezire a afectelor în publicul auditor).

TȘARAKA (sec. 2 e.n. ?), medic indian. Medic personal, potrivit tradiției, al suveranului kușan Kaniṣka, **T.** este autorul primului tratat indian de medicină păstrat pînă astăzi; cuprinde ample capitole despre diagnoză, terapia bolilor, medicamentație și formarea viitorilor medici.

TUCIDIDE/THUKYDIDES (c.460—c.396 î.e.n.), istoric grec. Datele sigure asupra vieții sale sînt extrem de reduse. Descendent al unei familii aristocratice ateniene, moștenitor al unor bogate mine de pe litoralul Traciei, **T.** a beneficiat de o educație aleasă, numărînd printre dascăli pe Antifon, Anaxagoras și fiind neîndoielnic influențat de spiritul sofiștilor. Strateg în timpul Războiului peloponesiac, comandant de escadră, nu poate împiedica cucerirea orașului Amfipolis de către forțele spartane conduse de generalul Brasidas (424), ceea ce îi atrage exilul. Următorii 20 de ani și-i petrece departe de

Atena; probabil că o parte din acest timp a găsit adăpost pe domeniile sale din Tracia, alți ani i-a petrecut călătorind pentru a strînge material în vederea redactării operei sale istorice. Căci, după spusele lui, încă de la izbucnirea Războiului peloponesiac (431), conștient de amploarea acestui conflict, și-a propus să-i nareze desfășurarea, începînd să strîngă personal documente și mărturii din ambele tabere. Exilul i-a ușurat mult aceste preocupări. Amnistiat după încheierea războiului (404), nu se știe dacă a mai revenit la Atena și nici cîți ani a mai trăit. **T.** este autorul unei singure opere; titlul ei original nu s-a păstrat, încetățenindu-se cel de *Peloponnesiakos polemos (Războiul peloponesiac)*, transmis de Diodor din Sicilia. Împărțirea lucrării în 8 cărți datează probabil din epoca elenistică. Opera lui **T.**, publicată postum, se oprește la anul 411, fiind probabil întreruptă de moartea autorului. Prin *Războiul peloponesiac* **T.**, care concepea opera sa ca un „bun pentru totdeauna" *(ktema eis aei)* și-a dobîndit un loc singular în cadrul istoriografiei antice. Autorul însuși se delimitase fără echivoc de creația precursorilor — logografi și Herodot: trei succesori, istoricii Cratip din Atena, Teopomp din Chios și Xenofon și-au ales ca început al operei lor istorice anul 411, la care se oprea **T.** *Războiul peloponesiac* constituie prima monografie istorică, prima creație istoriografică consacrată istoriei contemporane, întemeind practic istoria pragmatică. Viziunea asupra istoriei (ca un complex de forțe economice, sociale, politice), spiritul critic în analiza evenimentelor fac din **T.** fondatorul propriu-zis al istoriografiei ca știință. Aplicarea consecventă la cercetarea istorică a unor principii precum fundamentarea unui cadru cronologic, grija pentru adevăr și promovarea unui spirit obiectiv în judecarea oamenilor și acțiunilor lor, stabilirea riguroasă a exactității datelor, evaluarea critică a izvoarelor, eliminarea elementelor mitice și supranaturale, căutarea forțelor motrice ale proceselor istorice, a raporturilor de cauzalitate și a liniilor lor directoare au făcut din **T.**, produs reprezentativ al spiritului democrației ateniene, unul dintre cei mai profunzi și originali istorici ai lumii antice. Enunțînd ca scop al operei sale cunoașterea trecutului pentru a servi ca ghid al viito-

rului, T. dovedește o concepție superioară a rolului istoricului. Scris în dialect atic, într-o limbă concisă, sobră, dar totodată plină de expresivitate, *Războiul peloponesiac* a fost apreciat în antic. mai mult ca monument stilistic și mai puțin ca operă istoriografică. Ignorat în ev. med., redescoperit în epoca Renașterii, admirat de Hobbes, Niebuhr, Ranke, T. a fost recunoscut abia în sec. 19—20 drept cel mai modern istoric antic.

TUDHALIAS, numele a 4 suverani ai Regatului Hitit.

TUDHALIAS I, rege (c.1740—1710 î.e.n.). Personalitate semilegendară, succesor al lui Anitta.

TUDHALIAS IV, rege (1265—1235 î.e.n.). Fiu al lui Hatușili III și al reginei Puduhepa (coregentă un timp alături de T.), reformează administrația și instituțiile religioase ale statului. Construcția Marelui sanctuar de la Yazil-Kaia. Primele confruntări cu un enigmatic stat din V Asiei Mici, Ahhijava. Începutul declinului puterii hitiților, accelerat în timpul domniei fiului său Arnuwanda III (1235—1215 î.e.n.).

TUKULTI-NINURTA, numele a doi suverani asirieni.

TUKULTI-NINURTA I, rege (1244—1207 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Șalmanasar I, T. este cunoscut în izvoarele grecești sub numele de Ninos. T. înfrînge și capturează pe regele Kastilaș IV al Babilonului, apoi cucerește și jefuiește celebra metropolă mesopotamiană, fiind primul suveran asirian care-și ia titlul de „Rege al Babilonici". În timpul domniei sale, se accelerează pătrunderea culturii babiloniene în Asiria. Personalitate extravagantă, T. are de înfruntat opoziția nobilimii asiriene; reflex al tensiunilor interne, T. construiește în fața orașului Assur, pe celălalt mal al fluviului, o nouă capitală, Kar-Tukulti-Ninurta. Este detronat și asasinat în urma unei răscoale a aristocrației, la care se raliase și fiul său Asur-nadin-apli. Domnia sa constituie un apogeu al expansiunii regatului asirian mijlociu; după moartea sa, subminat de conflicte interne și confruntat cu invaziile triburilor arameice, statul asirian decade pentru un sec.

TUKULTI-NINURTA II, rege (889—884 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Adad-Nirari II, T. continuă politica expansionistă inițiată de prede-

cesorul său, poartă campanii victorioase împotriva triburilor arameice, a muskilor (frigienilor) și urarților din S Podișului Armeniei, la hotarele de N ale Asiriei.

TUTANKHAMON, faraon egiptean din Regatul Nou, din dinastia a 18-a (1361—1352 î.e.n.). Căsătorit cu Ankhesenpaaten, o fiică a faraonului reformator †Amenofis IV (Akhenaton), **T.** ocupă tronul la moartea lui Smenkhkare, la numai un an de la dispariția celebrului său socru. Doi ani mai tîrziu, noul faraon își schimbă numele din Tutankhaton în Tutankhamon, marcînd manifest renunțarea la religia lui Aton și revenirea la vechiul cult al lui Amon. Capitala lui Akhenaton de la Tell el-Amarna este abandonată, curtea revenind la Teba. Ocupînd tronul la vîrsta de 10 ani, **T.** rămîne o personalitate ștearsă, statul fiind condus de atotputernicii generali Ay și †Horemheb. Celebritatea postumă a lui **T.** (se pare că el a murit asasinat) provine de la descoperirea în 1922, în Valea Regilor de la Teba, a mormîntului său neatins, singurul care scăpase timp de 3 200 de ani tenacilor jefuitori de morminte. Inventarul funerar reprezintă o excepțională mărturie a rafinamentului artistic atins de creatorii dinastiei a 18-a.

TUTMES/TUTMOSIS/, numele a 4 faraoni ai Regatului Nou din dinastia a 18-a (1570—1320 î.e.n.).

TUTMES I/ TUTMOSIS I/, al treilea faraon al dinastiei (1526—1512 î.e.n.). Succesor al lui Amenofis I (unul dintre generalii acestuia sau, după alte izvoare, fiul său), **T.** devine, prin campaniile sale îndrăznețe de dincolo de cataracta a 4-a a Nilului și din Asia, unde atinge Eufratul în reg. orașului Karkemiș, primul mare cuceritor al Regatului Nou.

TUTMES II/TUTMOSIS II/, al 4-lea faraon al dinastiei (1512—1504 î.e.n.). Fiul și succesorul lui Tutmes I, a cărui politică o continuă; soțul reginei †Hatșepsut, care ocupă tronul după moartea lui.

TUTMES III/TUTMOSIS III/, al 6-lea și cel mai strălucit faraon al dinastiei (1504—1450 î.e.n.), unul dintre cei mai de seamă conducători din întreaga istorie egipteană. Fiu al lui Tutmes II, căsătorit la moartea acestuia cu regina †Hatșepsut, **T.** este ținut în umbră

de despotica suverană, care uzurpă nu numai puterea ci și însemnele și titulatura proprii faraonului. După moartea reginei (1482) **T.** se impune ca un mare conducător militar, administrator și constructor. Prin cele 17 campanii întreprinse în Asia, **T.** pune bazele imp. asiatic egiptean. Victoria decisivă de la Megiddo, din cursul primei campanii, deschide calea supunerii dinaștilor locali din Palestina și Siria și a blocării expansiunii statului hurit Mitanni spre V. În urma celei de-a 8-a campanii, în timpul căreia este traversat Eufratul, Babilonia, Asiria și Regatul Hitit trimit tribut Egiptului. **T.** consolidează dominația între cataracta 1 și a 4-a a Nilului, civilizația egipteană pătrunzînd acum masiv în Nubia; elemente ale ei sînt regăsite pînă în Africa Centrală. Neobosit constructor, pe zidurile sanctuarului lui Amon din Karnak, **T.** redă cu o rară modestie istoria campaniilor sale victorioase — adevărat act de naștere a istoriografiei egiptene. Îi succede la tron fiul său Amenofis II.

TUTMES IV (1425—1417 î.e.n.), fiu și succesor al lui Amenofis II, **T.** a apelat mai mult la diplomație decît la forța armelor în menținerea Imp. asiatic; căsătoria sa cu fiica regelui Artatama din Mitanni inaugurează seria căsătoriilor diplomatice atît de uzitate de succesorii săi. A degajat Sfinxul de la Gizeh de nisipurile care-l acoperiseră. Îi succede la tron fiul său Amenofis III.

TYRANNION cel BĂTRÎN (pe numele adevărat Teophrastos din Amisos) (?—c.26/25 î.e.n.), gramatic și filolog grec. Elev al lui Dionysios Thrax, **T.** a trăit cea mai mare parte a vieții la Roma, unde a fost adus de Lucullus Murena ca prizonier. Eliberat, funcționează ca profesor (primul aristarchian care a predat la Roma). Își desfășoară activitatea sub patronajul lui Cn. Pompeius, se bucură de aprecierea și prietenia unor personalități romane între care Atticus, Cicero și Caesar. A făcut parte dintre aceia care au studiat manuscrisele aduse de Sulla de la Atena în 86 î.e.n., pregătind astfel ediția operelor lui Aristotel realizată de Andronicos din Rhodos, la care, probabil, a și colaborat. Lucrările sale, consacrate prozodiei, criticii homerice și altor exegeze, gramaticii, nu s-au păstrat.

U

ULFILA → **WULFILA**

ULPIAN/DOMITIUS ULPIANUS (c.170—223), jurist roman. Originar din Tyr, stabilit la Roma, **U.** este, împreună cu Iulius Paulus, asesor al lui ↑Papinian în perioada în care acesta este prefect al pretoriului (203—212). *Magister a libellis* (funcționar însărcinat cu rezolvarea memoriilor adresate împăratului) sub Caracalla, exilat de Elagabal, rechemat de ↑Severus Alexander care îl numește *praefectus annonae* (prefect însărcinat cu aprovizionarea Romei cu grîne), apoi *prefect al pretoriului* (222), membru în Consiliul principesului, devenind una dintre personalitățile cele mai influente ale Imp. **U.** este ucis la scurt timp însă de o rebeliune a pretorienilor din Roma în 223 și nu în 228, cum se credea pînă recent. Opera sa, extrem de bogată (peste 280 de cărți) și variată, redactată în cea mai mare parte în timpul domniei lui Caracalla (211—217), cuprinde un comentariu la edictul pretorian, *Ad edictum* (81 cărți), un comentariu la opera lui Massurius Sabinus, *Ad Sabinum* (51 cărți), lucrări de drept familial (tratînd legile epocii lui Augustus, *Lex Iulia et Papia* — 20 cărți, *Lex Iulia de adulteriis* — 5 cărți ș.a.), de drept administrativ (*De officiis proconsulis* — 10 cărți ș.a.), precum și manuale (*Institutiones* — 3 cărți, *Regulae* — 7 cărți ș.a.). **U.** este autorul cel mai mult citat (peste 2 500 de fragmente) în *Digesta* lui Iustinian (c.1/3 din aceasta). Este, de asemenea, juristul roman din a cărui operă ni s-au păstrat cele mai numeroase fragmente, remarcabile prin claritatea

eleganța și accesibilitatea stilului, oferind o imagine cuprinzătoare asupra literaturii și practicii juridice a vremii.

UR-NAMMU (?—c.2095 î.e.n.), primul rege al celei de-a treia dinastii din orașul sumerian Ur (c.2112—c.2095 î.e.n.). Inițial guvernator în Ur, **U.** se va emancipa de sub autoritatea lui ↑Utu-chegal din Uruk, întemeind o nouă dinastie independentă. **U.** reface canalele de irigație distruse în timpul invaziilor triburilor gutilor, stimulează comerțul cu Siria și reg. Golfului Persic și începe construcția unui mare zigurat în Ur. Cele cîteva fragmente din legislația sa, păstrate pînă astăzi, constituie cea mai veche mărturie a unui cod de legi mesopotamian. În timpul succesorului său ↑Șulgi, statul sumerian atinge apogeul puterii politice și a înfloririi culturale.

UR-NANȘE, rege al orașului sumerian Lagaș (c. 2500). **U.,** una dintre primele personalități din istorie al căror nume ne-a fost transmis de izvoarele antice, este fondatorul primei dinastii din Lagaș, epocă de înflorire economică și politică a acestui important centru din Sumer.

URUKAGINA/ sau, după o nouă lectură, **URU INIMGINA/,** conducător al orașului sumerian Lagaș (2370—2360 î.e.n.). Devenit *patesi* (cîrmuitor) al orașului, în urma unei lovituri de stat care-l înlătură pe Lugulanda, **U.** decretează că zeul Ningirsu i-a acordat puterea pentru a înfăptui prefaceri în cetate, astfel încît „cel puternic să nu mai poată nedreptăți pe orfani și văduve". După unele succese în aplicarea măsurilor sale îndreptate împotriva aristocrației sacerdotale, **U.** (unul dintre primii reformatori sociali cunoscuți în istorie) este înlăturat de ↑Lugalzaggisi din Umma.

USERKAF/USERCHERES/, primul faraon al celei de-a 5-a dinastii egiptene (2494—2345 î.e.n.) a Regatului Vechi. Descendent al lui Redjedef (al treilea suveran din cea de-a 4 dinastie), **U.** și-a legitimizat poziția căsătorindu-se cu Khentkaues, regină ce va juca un important rol politic, la curte, în timpul domniei sale. **U.** a ridicat cultul zeului Ra la rangul de religie oficială a statului, construind totodată la Abusir primele temple închinate acestei divinități.

Mormîntul său este cunoscut sub numele de „piramida neterminată de la Saqqarah".

UTU-ḪEGAL, rege sumerian din Uruk (c.2070 î.e.n.). Înfrîngînd puterea triburilor nomade ale gutilor, năvălite din Podișul Iranian în Mesopotamia, **U.** eliberează Sumerul de dominația străină. El este înlăturat de ↑Ur-Nammu, guvernator al orașului Ur, dependent inițial de Uruk.

V

VAHRAM→BAHRAM

VALENS FLAVIUS (328—378), împărat roman (364—378). Născut la Cibalae (Pannonia), ca fiu al unui modest ofițer, V. optează pentru cariera armelor, fiind numit, după urcarea pe tron a fratelui său mai vîrstnic Valentinian I, coîmpărat cu sarcina de a guverna prov. balcanice și orientale. Este net inferior fratelui său din punctul de vedere al calităților militare, politice și administrative. În politica internă se remarcă prin represaliile împotriva cercurilor aristocrației senatoriale și prin sprijinirea arianismului. După ce reprimă uzurparea lui Procopius (înalt demnitar înrudit cu Iulian Apostatul), proclamat împărat la Constantinopol (365—366), poartă un război la Dunărea de Jos (367—369), împotriva vizigoților care amenințau prov. romane și sprijiniseră pe uzurpator. Sub presiunea invaziei hune, V. acceptă stabilirea vizigoților în sudul Dunării (376). Jaful la care aceștia sînt supuși de autoritățile imperiale locale declanșează o mare răscoală antiromană. În bătălia de la Adrianopol (9 august 378), pe care o angajează fără a mai aștepta sosirea contingentelor din Occident, armata romană este înfrîntă de vizigoții lui Frithigern, sprijiniți de contingente ostrogote, iar V. își găsește moartea pe cîmpul de luptă.

VALENTINIAN/VALENTINIANUS/, numele a trei împărați ai Imperiului Roman.

VALENTINIAN I/FLAVIUS VALENTINIANUS (321—375), împărat (364—375). Fiul unui modest ofițer, născut la Cibalae (Pannonia). **V.** îmbrățișează cariera militară, ajungînd sub Iovian *tribunus scutariorum*. Proclamat, la Niceea, împărat de către armată, la moartea lui Iovian, **V.** îl numește coîmpărat pe fratele său mai tînăr Flavius ↑Valens, căruia îi încredințează guvernarea Orientului, rezervîndu-și pentru sine conducerea, din Augusta Treverorum (Trier), a prov. occidentale (cele două părți ale Imp. încep astfel să fie administrate separat). Spirit activ și energic, **V.** are mari merite în întărirea granițelor de pe Rin și Dunărea mijlocie, respingînd atacurile alamanilor în Gallia (368), ale francilor și saxonilor la Rin, ale sarmaților și quazilor la Dunăre. A fost constant preocupat de îmbunătățirea administrației și legislației, de limitarea abuzurilor și a fiscalității excesive. Adept al ortodoxismului niceean, manifestă în același timp toleranță față de cultele păgîne. În 367 îl numește pe fiul său minor ↑Grațian coîmpărat.

VALENTINIAN III/FLAVIUS PLACIDUS VALENTINIANUS (419—455), împărat al Imp. Roman de Apus (425—455). Fiu al lui Constantius III și al Gallei Placidia, născut la Ravenna, **V.** este impus pe tron de trupele vărului său ↑Teodosiu II, suveranul Imp. Roman de Răsărit. Minor, regența este exercitată de mama sa, puterea reală aparținînd însă generalilor Felix (m. 430), Bonifatius (m. 432), Aëtius (m. 454). În timpul domniei sale, criza statului se agravează, Africa de N, Britannia, Pannonia se desprind de sub autoritatea Imp. Pe Cîmpiile Catalaunice (451), într-una dintre cele mai mari bătălii ale antic., armata romană comandată de ↑Aëtius, cu contingente vizigote, france, burgunde, alane, obține o ultimă victorie, forțînd retragerea lui Attila și a aliaților săi din Gallia. La 6 luni după ce l-a ucis cu mîna sa pe Aëtius, **V.** este, la rîndul său, asasinat de un partizan al acestuia (martie 455). Cu el se sfîrșește dinastia teodosiană.

VALERIAN/PUBLIUS LICINIUS VALERIANUS (c.200—c.260), împărat roman (253—260). Descendent al unei vechi familii sena-

toriale, V. este proclamat împărat de trupele din Gallia și Germania în septembrie 253 și recunoscut de senat după dispariția împăratului Aemilius Aemilianus. V. îl asociază la domnie pe fiul său P. Egnatius Licinius↑Gallienus, încredințîndu-i apărarea prov. din Europa, în timp ce el se deplasează în Orient, pentru a face față pericolului sasanid (prima diviziune geografică a Imp. roman între doi împărați). Prin două edicte (257 și 258), V. declanșează o puternică persecuție anticreștină în întregul Imp. În timpul campaniei din Răsărit, V. este înfrînt la Edessa și făcut prizonier de către suveranul sasanid ↑Șapur I, murind în captivitate.

VALERIUS FLACCUS SETINUS BALBUS CAIUS (c.45—c.90), poet epic latin. Senator originar din Setia, V. începe, în jurul anului 75, munca la o epopee cu subiect mitologic, *Argonautica*, rămasă neterminată, la cartea a VIII-a, probabil datorită morții autorului. Epopeea sa, dedicată lui ↑Vespasian, își alege ca subiect aventuroasa călătorie a lui Iason în Marea Neagră în căutarea lînii de aur și tragica legătură cu Medeea, temă abordată înaintea sa de Apollonios din Rhodos și Ovidiu. Excesul de retorism, prețiozitatea și afectarea stilului umbresc calitățile poemului (finețea analizei psihologice, conturul ferm al personajelor, imitat de Claudian), evidente mai ales cînd V. reușește să depășească influența covîrșitoare a lui Vergiliu. Menționat doar de Quintilian, poemul nu pare să se fi bucurat de aprecierea anticilor.

VALERIUS MAXIMUS (sec. 1 e.n.), scriitor latin. A dedicat împăratului Tiberiu în 31/32 o culegere de *Facta et dicta memorabilia (Fapte și spuse vrednice de luare-aminte)*, în 9 cărți, cuprinzînd vorbe de duh, anecdote și povestiri moralizatoare ordonate tematic (culte și ceremonii religioase, obiceiuri, viața de familie, armata etc.). Admirator al Principatului, V.M. face apologia lui Tiberiu. Deși lipsită de valoare științifică și literară, lucrarea s-a bucurat de o largă circulație în antic. tîrzie și ev. med., mai ales ca manual în școlile de retorică.

VARDAR MAMICONIAN (?—451 e.n.), comandant de oşti armean. Membru al familiei princiare Mamiconian, **V.** a fost timp de două decenii comandantul suprem al armatei armene. **V.** a condus trupele armene în marea bătălie de la Avarair (26—28 mai 451) împotriva armatei sasanide, superioară numericeşte. Deşi înfrîntă, rezistenţa armenilor a constrîns Imp. Sasanid să renunţe la proiectul convertirii forţate a poporului armean la religia zoroastră. Căzut în această bătălie, **V.** a rămas în istoria Armeniei ca un simbol al luptei pentru neatîrnare şi de păstrare a fiinţei naţionale.

VARRO MARCUS TERENTIUS (116—27 î.e.n.), erudit şi poet latin. Descendent al unei înstărite familii de rang ecvestru din Reate (ţinutul sabinilor), s-a născut probabil la Roma, unde îşi însuşeşte o bogată cultură umanistă pe care o va completa la Atena. Quaestor (c. 86), legat al lui Pompeius Magnus în Spania în războiul împotriva lui Sertorius (77—74), tribun al poporului (70), praetor (68), **V.** optează în 49, la izbucnirea războiului civil, pentru tabăra lui Pompei. Prizonier al lui Caesar, graţiat de acesta şi însărcinat în 47 cu organizarea şi conducerea bibliotecii imperiale din Roma, se consacră unei activităţi ştiinţifice rodnice, devenind, încă din timpul vieţii, o autoritate incontestabilă. Posesor al unei alese educaţii greceşti dar, în acelaşi timp, puternic ataşat de vechile tradiţii romane, **V.** este unul din marii precursori ai clasicismului perioadei augustane, în pregătirea căruia a avut un rol esenţial. Mînat de o curiozitate nelimitată, aduce în scrierile sale (c. 74 cu peste 600 de cărţi) o documentaţie vastă, îmbogăţită de propria experienţă, abordînd aproape toate domeniile cunoaşterii. Atitudinea sa este aceea a omului de ştiinţă, orientat spre rigoare, sistematizare metodică (deseori pedantă), căruia nu-i lipseşc însă sensibilitatea şi rafinamentul stilistic. Din întinsa lui operă s-au păstrat integral 3 cărţi din *De re rustica (Despre agricultură)* şi, cu unele lacune, cărţile 5—10 din *De lingua Latina (Despre limba latină*, alcătuită, se pare, din 25 de cărţi). Din celelalte scrieri sînt cunoscute doar fragmente (în care c.600 de *Saturae Menippeae — Satire*

menipee, în 150 de cărți), citate (la Aulus Gellius, Macrobius, Augustin) sau, la majoritatea, titlurile. A scris lucrări de filosofie, mai ales morală (*Logistorici — Discuții istorice*, 76 de cărți: *De forma philosophiae — Despre aspectul general al filosofiei*, 3 cărți; *De philosophia*, tratat despre binele suprem; *De principiis numerorum — Despre principiile numerelor*, 9 cărți asupra teoriei pitagoreice a numerelor; *Saturae Menippeae*, redactate în versuri și proză, tratează probleme politice și morale după modelul cinicului Menippos din Gadara, contribuind astfel la popularizarea marilor doctrine filozofice), istorie și cronologie (*De gente populi Romani. Despre originea poporului roman* 4 cărți; *De vita populi Romani, Despre viața poporului roman*, 4 cărți urmărind istoria Romei de la origini până la Caesar; *De familiis Troianis — Despre familiile troiene*, o genealogie a familiilor patriciene romane; *Annales*, o cronologie în 3 cărți a principalelor evenimente din istoria Romei; *Antiquitatum rerum divinarum humanarumque libri — Antichități divine și umane*, 41 cărți, cea mai importantă operă a sa, consacrată prezentării trecutului poporului roman, a culturii, religiilor și obiceiurilor sale, sursa fundamentală pentru cunoașterea antic. latine, folosită de oamenii de cultură de la Vergiliu până la Macrobius și scriitorii creștini); tratate științifice și tehnice (geografice: *De ora maritima, De litoralibus — Despre țărmuri; Liber de aestuariis — Carte despre estuarii; Ephemeris navalis*, lucrare consacrată navigației; agrimensură: *De mensuris — Despre măsurători*; drept: *De iure civili, Despre dreptul civil*; agricultură: *De re rustica*, sursă neprețuită pentru cunoașterea vieții economice romane de la sfîrșitul Republicii; lingvistică: *De grammatica; De similitudine verborum — Despre asemănarea cuvintelor*, consacrată analogiei; *De sermone Latino — Despre limba latină*, 25 de cărți, analizînd structura limbii latine de la formarea cuvintelor pînă la sintaxă, lucrare de importanță fundamentală prin partea etimologică păstrată, o sursă prețioasă pentru cunoașterea cuvintelor latine împrumutate din greacă, osca și mai ales din etrusca); manuale (*Disciplinarum libri*, o enciclopedie a cunoștințelor necesare unei educații liberale —

gramatică, dialectică, retorică, geometrie, aritmetică, astronomie, muzică, medicină, arhitectură); lucrări de critică și istorie literară (s-a ocupat mai ales de Plaut, în *Questiones plautinae — Probleme plautine* și în *De comediis plautinis — Despre comediile plautine*, stabilind, că, din numeroasele piese atribuite autorului, doar 21 sînt autentice; a consacrat studii poeziei, teatrului, personalităților importante din cultura romană etc.). Imensa operă a lui V., apreciat de urmași ca „doctissimus" (Seneca) sau „erudissimus Romanorum" (Quintilian), a constituit, timp de sec., în întreaga antic. greco-romană, o vastă istorie a culturii și civilizației poporului său, la care au apelat cu egal interes istoricii, oamenii de litere sau de stat romani.

VARUS PUBLIUS QUINCTILIUS (c.46 î.e.n.—9 e.n.), om politic roman. Quaestor (22), consul (13), guvernator al prov. Africa (7/6) și Syria (6—4). **V.** este numit în 7 e.n. de către împăratul Augustus (al cărui favorit era) guvernator *(legatus Augusti pro praetore)* al Germaniei. Excesul de zel și lipsa de tact în opera de introducere a administrației, a sistemului de impozite și a jurisdicției romane, în reg. recent cucerite pe malul drept al Rinului, declanșează o puternică răscoală a triburilor cheruscilor, bructilor, chattilor și marsilor, condusă de cheruscul Arminius. Atrase într-o cursă în pădurea Teutoburg (Teutoburgiensis saltus), cele trei legiuni, trei *alae* și șase cohorte auxiliare, care alcătuiau armata lui **V.**, sînt nimicite, iar comandantul lui se sinucide. Această bătălie reprezintă cea mai gravă înfrîngere militară din timpul domniei lui Augustus și subminează definitiv tentativa Romei de a transforma Germania dintre Rin și Elba în prov. romană.

VASILE cel MARE/BASILEIOS (c.330—379), teolog, filosof și scriitor grec. Reprezentant al unei influente familii latifundiare din Cappadocia, **V.** (fratele mai vîrstnic al lui ↑Grigore din Nyssa) studiază retorica la Caesarea, Constantinopol și Atena (unde leagă o prietenie nedespărțită cu ↑Grigore de Nazianz) apoi, după 356 (cînd se botează în religia creștină), optează pentru o viață de ascet în Neocaesarea (Pontos). Devenit în 370 episcop al Caesareei

și mitropolit al Cappadociei, **B.** se opune cu succes politicii filoariene a împăratului Valens. Autor de scrieri dogmatice, exegetice, de discursuri, predici și scrisori, care reflectă viu zbuciumul epocii, **B.** manifestă o receptivitate remarcabilă față de moștenirea culturală păgînă. Prin scrierile sale despre asceză a pus bazele vieții monahale în Orient.

VELLEIUS PATERCULUS (c.20 î.e.n. — c.31 e.n.), istoric roman. Originar dintr-o familie ecvestră din Capua, **V.P.** îmbrățișează cariera armelor, este legat de legiune în Germania și Pannonia în subordinea viitorului împărat Tiberius, quaestor (7 e.n.) apoi praetor (15 e.n.). Prietenului său Marcus Vinicius, consul în anul 30 e.n., **V.P.** îi dedică un compendiu al istoriei romane *(Historia Romana, Istoria romană*, 2 cărți) de la distrugerea Troiei pînă în anul 29 e.n. (păstrat, cu excepția începutului primei cărți). Marcată profund de stilul retoric al epocii, lucrarea se înscrie pe linia operelor care adulează personalitatea principelui, cuprinzînd, totuși o serie de informații prețioase pentru epoca lui Augustus și, mai ales, a lui Tiberius (căruia autorul îi consacră 1/4 din lucrare).

VERCINGETORIX (c.82—46 î.e.n.), conducătorul marii răscoale antiromane a triburilor celtice din Gallia (52 î.e.n.). Principe al arvernilor, **V.** se impune după izbucnirea răscoalei în calitate de conducător suprem al forțelor celtice. Printr-o disciplină de fier el a creat o armată redutabilă și, evitînd bătăliile la cîmp deschis, aplicînd tactica pămîntului pîrjolit și a luptelor de gherilă, a reușit să pună sub semnul întrebării stăpînirea romană din Gallia. La Gergovia **V.** înfrînge trupele romane obligîndu-l pe C. Iulius Caesar să se retragă. Reconfirmat de adunarea de la Bibracte în calitate de comandant al insurgenților, **V.** concentrează toate forțele la Alesia în vederea unei bătălii decisive. Blocat aici prin abilitatea genialului său adversar, **V.** este obligat, la capătul unei rezistențe eroice, să capituleze și să se predea lui Caesar (56). A fost executat șase ani mai tîrziu în temnița Tullianum din Roma, la scurt timp după ce a fost tîrît în triumful lui Caesar. Om politic și strateg strălucit, conducător al ultimei rezistențe celtice, **V.**

s-a numărat printre cei mai înverșunați și redutabili adversari ai Romei republicane.

VERGILIU/PUBLIUS VERGILIUS MARO (70—19 î.e.n.), poet latin. Născut la Andes, lîngă Mantua (Gallia Cisalpină), într-o familie modestă, **V.** primește însă o aleasă educație, inițial la Cremona și Milano, apoi la Roma (este elevul retorului Marcus Epidius) și la Neapolis (studiază greaca cu poetul și gramaticul Parthenius, filosofia cu epicureicul Syro). Din această perioadă datează probabil și cele dintîi încercări literare (scrierile cuprinse în așa-numitul *Apendix Vergiliana*, marcate de influența poeziei neoterice, a căror paternitate este însă nesigură). Revenit prin 44 în localitatea natală, o va părăsi însă după 40, odată cu confiscarea domeniului părintesc pentru veteranii lui Octavianus și Antonius, învingători la Philippi. Succesul primei culegeri în versuri, *Bucolica (Bucolice)* precum și bogata sa cultură (filosofie, arheologie, istorie, religie, poezie greacă și latină) îi înlesnesc accesul în cercul lui ↑Mecena, la îndemnul căruia va scrie celelalte opere, *Georgica (Georgicele)* și *Aeneis (Eneida)*, bucurîndu-se de prețuirea împăratului Augustus. Își petrece ultimii 30 de ani ai vieții la țară, lîngă Neapolis, consacrîndu-se exclusiv creației. Realizate după modelul *Idilelor* pastorale ale lui ↑Teocrit, cele 10 piese din *Bucolice*, publicate în 39, relevă o voce lirică originală, pe deplin formată, care a profitat de toate înnoirile aduse de poezia alexandrină (minuția elaborării și eleganța formei), renunțînd însă la artificiile sterile ale acesteia. Cînturile amebee (cuplete alternante) ale păstorilor săi dau glas aspirațiilor contemporanilor spre o viață de liniște și pace, în versuri de o prospețime și sensibilitate cuceritoare. O nouă treaptă în maturizarea artistică o aduce poemul didactic *Georgica*, scris între 39 și 29, în 4 cărți, consacrat culturii cerealelor, pomilor și viței de vie, creșterii animalelor și albinăritului. Pornind și de această dată de la un model grec (*Munci și zile* de Hesiod și poemul astronomic și meteorologic al lui Aratos), **V.** reușește să imprime temelor tratate pecetea personalității sale. Paginile descriptive, impregnate de o sensibilitate vie, aduc un fin omagiu Italiei, care își

găsește în **V.** un cîntăreț neîntrecut. Încrederea că idealurile Romei vor ieși biruitoare și vor aduce măreția întregii peninsule, una din temele principale ale *Georgicelor*, va primi însă deplina expresie artistică în epopeea *Aeneis (Eneida)*, a cărei elaborare i-a luat poetului 10 ani. Excursia întreprinsă în Grecia înaintea ultimei revizii a epopeii se întrerupe la Megara, de unde, bolnav, **V.** este adus în Italia. Moare la Brundisium, la 21 septembrie 19, solicitînd arderea acestei opere, pe care o considera insuficient cizelată. Opoziția lui Augustus, din însărcinarea căruia poeții Varrius Rufus și Plotius Tucca editează *Eneida*, a salvat de la distrugere lucrarea, în care contemporanii au recunoscut o adevărată *gesta populi romani* și care i-a asigurat lui **V.** renumele statornic de cel mai mare poet latin. Oprindu-se asupra momentului stabilirii în Italia a eroului troian Aeneas, a cărui ascendență și-o atribuiau marile familii romane, între care și aceea a lui Augustus, **V.** nu recuperează trecutul decît spre a proiecta din el marile momente ale istoriei naționale, inclusiv domnia primului împărat. Reiterînd începuturile mitice ale poporului său, poetul conturează în Aeneas modelul exemplar al cetățeanului roman, așa cum îl înfățișa ideologia augustană, avînd ca virtuți supreme simplitatea, pioșenia, respectul valorilor morale. Modelul epopeii homerice este astfel profund metamorfozat, căci, fără să neglijeze exaltarea faptelor de arme ale eroului, **V.** îi subliniază umanitatea, simțul responsabilității și sensibilitatea. Poem al ardentelor pasiuni (de o mare frumusețe sînt paginile care evocă dragostea dintre Aeneas și Didona, întemeietoarea Cartaginei) și al acțiunilor eroice, *Eneida* este totodată o melancolică meditație asupra vremelniciei vieții individuale și a eternității unui popor. Devenit clasic, comentat și luat ca model încă din antic., **V.** este, de asemenea, poetul latin care a exercitat cea mai mare influență asupra posterității. Literatura creștină a ev. med. l-a revendicat drept precursor, Renașterea l-a considerat *il... maggior poeta, duca e maestro* (Dante), poeții francezi, de la Ronsard la Voltaire, vor privi *Eneida* ca pe marele model al epopeii naționale pe care vor s-o ofere țării lor. El a atins rara performanță de a

rămîne, de-a lungul sec., nu ca un venerat, dar străin mit cultural, ci ca un poet de permanentă actualitate.

VERRES CAIUS (115—43 î.e.n.), om politic roman. Partizan al lui L. Cornelius Sulla, legat al lui Cn. Cornelius Dolabella în Cilicia (80—79), praetor (74), apoi guvernator (propraetor) al Siciliei (73—71). **V.** rămîne celebru în epocă și posteritate prin venala și abuziva sa administrație. Atacat în justiție la cererea sicilienilor, în anul 70. de către tînărul Cicero *(In Verrem*, 5 cuvîntări), pentru jaful din timpul administrației sale, în fața gravității probelor aduse în instanță, **V.**, deși apărat de celebrul orator Hortensius, preferă să plece în exil la Massalia după prima cuvîntare a acuzării. Aici, este ucis din ordinul lui Marcus Antonius, dornic, în timpul proscripțiilor din cel de-al doilea triumvirat, să-și însușească colecția lui de opere de artă.

VESPASIAN TITUS FLAVIUS VESPASIANUS (9—79), împărat roman (69—79). Originar dintr-o familie de rang ecvestru, fiul unui modest funcționar de vamă din Reate, în țara sabinilor, **V.** urmează o carieră militară care-l poartă în Germania Superior, Britannia, Africa. În 67 este însărcinat de Nero cu reprimarea răscoalei antiromane a iudeilor. Proclamat împărat la Alexandria, la 1 iulie 69 de legiunile din Orient, rălindu-și și legiunile de la Dunăre (Pannonia și Moesia), învingător în bătălia de la Cremona (24 octombrie 69), **V.** este recunoscut în întregul Imp. după ocuparea Romei și moartea lui Vitellius (20 decembrie 69), întemeind o nouă dinastie, aceea a Flavilor (69—96). Personalitate energică, lucidă, modestă, **V.** este preocupat de restabilirea liniștii și securității statului, grav afectate de războiul civil. Administrator talentat, el reorganizează finanțele și armata, întărește frontiera Dunării inferioare, creînd o flotă în Marea Neagră și reorganizînd flota dunăreană *(Classis Flavia Moesica)*. Censor în 72, a completat senatul cu elemente provenite din rîndul aristocrației municipale din Italia și din prov. occidentale, a acordat cetățenia romană orașelor din Spania. Între Augustus și Hadrian, este împăratul care a cunoscut și a înțeles cel mai bine situația prov.; a reconstruit

Capitoliul și numeroase edificii din Roma distruse în timpul războiului civil și a început construcția Colosseum-ului. În august 70, fiul său ↑Titus cucerește Ierusalimul și încheie în 72/73 războiul din Iudeea, care este reorganizată ca prov. de sine stătătoare. Armenia de la apus de Eufrat (Armenia Minor) este alipită, în 70, prov. Cappadocia. La granița renană este ocupată în timpul domniei sale reg. dintre Rin, Main și Necar *(Decumates agri)* și alipită Germaniei Superior, iar în Britannia, generalul Agricola extinde stăpînirea romană pînă în podișul Scoției.

VICTOR SEXTUS AURELIUS (sec. 4), istoric latin. Originar dintr-o modestă familie din Africa de N, **V.** este numit guvernator al prov. Pannonia Secunda de Iulian Apostatul (361), apoi prefect al orașului Roma de Theodosius I (389). În jurul anului 360, **V.** redactează *Caesares*, un compendiu pertinent al istoriei imperiale, în tradiția istoriografiei moraliste, cuprinzînd biografiile împăraților între Augustus și Constantius II.

VIRIATHUS (c.190—139 î.e.n.), conducătorul răscoalei antiromane a lusitanilor (147—139 î.e.n.). Fost păstor, **V.** devine în 147 animatorul și conducătorul războiului purtat de triburile lusitane din V Peninsulei Iberice pentru redobîndirea independenței. El organizează un adevărat război de guerilă, înfrînge armatele romane comandate de praetorul Vetilius (147) și de consulul Q. Fabius Maximus Aemilianus (145), iar în 140 îl obligă pe proconsulul Q. Fabius Maximus Servilianus să capituleze și să recunoască independența teritoriilor ocupate de lusitani. Tratatul nu este însă recunoscut de Senatul din Roma, care redeschide ostilitățile. În timpul tratativelor de pace purtate cu noul comandant roman Q. Servilius Caepio, **V.** este asasinat la instigația acestuia. *Vir duxque magnus* l-a numit Titus Livius.

VITELLIUS AULUS (12—69), împărat roman (ian.-dec. 69). Apropiat al împăraților Caligula, Claudius și Nero, consul în 48, guvernator (proconsul) al Africii (60/61), **V.** este numit de ↑Galba, în decembrie 68, guvernator al Germaniei Inferior. Proclamat împărat de legiunile din prov. revoltate împotriva lui Galba (1 ianuarie

69), V. își trimite trupele, comandate de Fabius Valens și Alienus Caecina, în Italia. La Bedriacum (14 aprilie 69), în apropiere de Cremona, legiunile lui obțin victoria asupra lui Otho (proclamat împărat la 15 ianuarie 69 după asasinarea lui Galba), patru zile mai tîrziu V. fiind recunoscut împărat și de către senat. După proclamarea ca împărat, la 1 iulie 69, a lui †Vespasian de către legiunile din Orient, depășit de evenimente, V. rămîne inactiv la Roma. Legiunile comandate de Antoninus Primus, trimise de Vespasian împotriva lui V., obțin la 24 octombrie 69 o victorie categorică la Cremona. Este ucis la 20 decembrie 69 în timpul luptelor de stradă pentru cucerirea Romei, de forțele lui Vespasian.

VITRUVIU/MARCUS VITRUVIUS POLLIO (sec. 1 î.e.n.), arhitect și inginer constructor roman. Singurele elemente cunoscute ale biografiei lui V. sînt cuprinse în singura sa operă, redactată la bătrînețe și dedicată, în jurul anului 25, împăratului Augustus; a activat ca inginer militar sub Caesar și Octavianus în Gallia și la Roma .clădind o bazilică în Colonia Iulia Fanestris (Fanum din Umbria), probabil orașul natal. Identitatea lui V. cu cavalerul L. Vitruvius Mamurra, ofițer în vremea lui Pompeius și Caesar, rămîne o ipoteză. *De architectura (Despre arhitectură*, 10 cărți) constituie unica operă antică de arhitectură și inginerie păstrată. Bazat pe surse elenistice (Hermogenes din Priene, Ctesibios, Pytheos) și latine (*Antichităţile* lui Varro), dar beneficiind și de experiență inginerească personală, V. a realizat un fel de manual de arhitectură tehnicist și arid sub aspect stilistic, dar bine documentat și precis, a cărui glorie a început abia în antic. tîrzie și a sporit continuu în ev. med. timpuriu și în epoca Renașterii.

VOLOGESE/VOLOGAESES/, numele a 5 suverani ai Regatului Parților, din dinastia Arsacizilor.

VOLOGESE I/VOLOGAESES I (?—c.78 e.n.), rege (51—c.78 e.n.). Fiu și succesor al lui Vonone II și al unei concubine elene. V. inițiază, după decenii de frămîntări dinastice și de slăbire a autorității centrale, o politică externă activă, care declanșează un îndelungat război cu Imp. Roman vecin. Instalează în Media Antro-

patene pe fratele său Pacor, iar pe tronul Armeniei, stat tampon între Partia și Roma, pe fratele său Tiridate (54). Contraofensiva romană, condusă de Cn. Domitius Corbulo, unul dintre cei mai talentați generali ai epocii, și de Caesennius Paetus, are ca urmare reocuparea Armeniei. Prin tratatul de pace care încheie conflictul (66), Armenia se recunoaște stat vasal Romei, condus însă de o dinastie parță; Tiridate I este încoronat rege clientelar al Armeniei de către împăratul ↑Nero în Forum-ul din Roma. După 72 **V.** este confruntat cu invazii ale sacilor și alanilor în Media și Armenia și cu uzurparea fiului său Vardan II. Domnia lui marchează începutul unei puternice reacții antielene în cultură și, în general, în viața spirituală; zoroastrismul înregistrează noi progrese în acest răstimp.

VOLOGESE II/VOLOGAESES II (?—c.147 e.n.), rege (128—c. 147). Într-o epocă de decădere a autorității centrale și de neîntrerupte războaie civile pentru tron, **V.** uzurpă puterea în 105/106 în Media, se menține apoi, împotriva suveranului Osroes (c.109 — 128), reușind, după înlăturarea lui Mitradate IV (128/129), să-și impună autoritatea asupra celei mai mari părți a regatului. În 136 obține retragerea alanilor care invadaseră Armenia și Media.

VOLOGESE III/VOLOGAESES III (?—192 e.n.), rege (148—192). După decenii de lupte dinastice, **V.** reușește să restaureze unitatea statului și să inițieze o politică externă ofensivă, care are ca urmare un nou conflict cu Imperiul Roman. Instaurarea în Armenia ca rege a nobilului part Pacor și revenirea Principatului Osroëne în sfera de influență parță, urmată de raiduri ale lui **V.** în provinciile romane Cappadocia și Siria, declanșează contraofensiva Romei. Împăratul Lucius Verus este însărcinat în 162 de Marcus Aurelius cu comanda supremă, dar operațiunile militare efective sînt conduse de generalii C. Statius Priscus și C. Avidius Cassius; înfrînt la Dura Europos, **V.** pierde controlul asupra Armeniei (164) și nu poate împiedica invadarea Partiei, soldată cu cucerirea reședințelor regale Seleucia și Ctesifon (165). Pacea, încheiată în anul următor, consacră reinstaurarea influenței romane în Armenia și Osroëne.

VOLOGESE IV/VOLOGAESES IV (?—207/208 e.n.), rege (192—207/208). V. este menționat în 191 ca rebel împotriva autorității tatălui său, căruia îi succede în anul următor. Profitînd de războiul civil izbucnit în Imperiul Roman la moartea lui Commodus (193—194), impune suzeranitatea parță principatelor Adiabene și Osroëne din NV Mesopotamiei, clientelare la acea dată Romei. După înfrîngerea lui † Pescennius Niger, sprijinit de V., împăratul Septimius Severus inițiază o campanie împotriva Parției, cucerește reședințele regale Seleucia și Ctesifon, orașul Babilon și transformă Mesopotamia în provincie romană cu reședința la Nisibis (197—199). Lovitura grea dată de S. Severus prestigiului dinastiei Arsacide va permite ascensiunea Sasanizilor.

VOLOGESE V/VOLOGAESES V (? — 222/223 e.n.), rege (207/208 — 222/223). Procesul de destrămare a autorității Arsacizilor se accelerează sub V. (penultimul suveran al dinastiei). Din 213 V. guvernează numai Babilonia, avînd de înfruntat uzurparea fratelui său Artaban și revolta dinastului Ardașir, fondatorul dinastiei Sasanizilor, care-l înfrînge și execută la Ctesifon.

VONON/VONONES, numele mai multor dinaști parți.

VONON I/VONONES I (? — 19 e.n.), rege al parților din dinastia Arsacizilor (7—11 e.n.). Fiu al lui Fraates IV, V. este trimis de copil la Roma (10/9 î.e.n.), ostatec la curtea împăratului Augustus. La moartea lui Orodes III (7 e.n.), nobilimea parță îi acordă tronul lui V. Obiceiurile străine și politica filoromană a lui V declanșează o insurecție naționalistă condusă de Artaban III, dinast din Media Atropatene, care cucerește Ctesifonul și-l izgonește pe V. Refugiat în Armenia, se proclamă rege al acestui stat clientelar Romei (11—16), fără a obține însă recunoașterea puterii suzerane. Retras în Imperiul Roman după abdicare, V. este internat la Antiohia, apoi la Pompeiopolis și ucis de romani în timpul unei tentative de fugă.

VONON II /VONONES II (? — 51 e.n.), rege al parților din dinastia Arsacizilor (51). Frate al regelui Artaban III, V. este dinast în Media Atropatene (19—49) și moare la cîteva luni după ocuparea tronului Parției.

W

WALLIA/VALLIA (? — 418 e.n.), rege al vizigoților (415—418). Succesor al lui Segoricus (care nu domnise decît o săptămînă, după dispariția lui Athaulf), **W.** eșuează în încercarea de a trece cu poporul său din Gallia în Africa de Nord; este astfel constrîns să accepte oferta generalului roman Constantius, de a lupta ca aliat al Romei, în schimbul unor subsidii, împotriva vandalilor silingi și a alanilor din Peninsula Iberică. După încheierea victorioasă a campaniei, **W.** revine în Gallia, unde vizigoții primesc autorizația de a se stabili ca federați în prov. Aquitania II, în jurul orașului Tolosa (azi Toulouse).

WANG BI (226—249), filosof chinez. Deși a trăit numai 23 de ani, **W.** s-a impus prin comentarii de o remarcabilă profunzime asupra operelor clasice ale daoismului *(Daodejing)* și confucianismului, afirmîndu-se ca unul dintre cei mai străluciți gînditori chinezi antici, anticipînd neo-confucianismul și răspîndirea budismului.

WANG CHONG (27 — c.100 e.n.), filosof chinez. Născut într-o familie săracă, orfan din fragedă copilărie, **W.** a deținut cîteva funcții oficiale minore, fără a părăsi însă orașul natal Kuei-chi. Într-o epocă dominată de superstiții, **W.** supune unei analize critice, de pe poziții raționaliste, tezele idealiste, metafizice ale confucianismului contemporan. **W.** nu crede în fantome și spirite, afirmă că după moarte omul încetează pur și simplu de a mai fi, neagă existența profeților și a profețiilor cerînd verificarea fiecărei teorii

prin experiment practic. Opera sa *Lunheng (Critica învățăturilor filosofice)* îl impune ca unul dintre primii dialecticieni ai Chinei, printre cei mai originali și îndrăzneți gînditori ai epocii Han (206 î.e.n. — 220 e.n.). **W.** nu a fost popular pînă în sec. 20, cînd ideile sale s-au bucurat de o nouă receptare, iar el a fost comparat cu Lucian din Samosata și Voltaire.

WANG MANG (45 î.e.n. — 23 e.n.), împărat chinez (9—23 e.n.). Regent al tronului (8 î.e.n.), **W.** înlătură în anul 9 e.n. pe ultimul reprezentant legitim al dinastiei Han de Vest, uzurpă tronul și fondează o nouă dinastie — Xin (9—23), al cărei unic reprezentant va rămîne. Amplul său program reformator, vizînd redistribuirea proprietății funciare și reorganizarea finanțelor (cu numeroase trăsături utopice), bulversează întreaga economie și declanșează răscoala țărănească a „Sprîncenelor roșii" (17 e.n.); 6 ani mai tîrziu armatele țărănești pătrund în capitală și-l ucid pe **W.** Un descendent al casei Han fondează dinastia Han de Est, care conduce destinele Chinei în următoarele două sec. (25—220 e.n.).

WANG XIZHI (321—379), caligraf chinez. **W.** s-a bucurat de o unanimă recunoaștere în epocă, iar discipolii săi, care i-au răspîndit stilul — *xingshu* (de scriere cursivă) — adevărată standardizare a scrierii chineze, au statornicit calificativul rămas necontestat în posteritate de „cel mai vestit caligraf al Chinei". Cea mai cunoscută dintre creațiile sale este *Lanting shi (Prefață la poemele din Pavilionul orhideelor)*, realizată în 353.

WI MAN (WEI MAN în limba chineză), suveran coreean (sec. 3—2 î.e.n.). Rebel chinez împotriva autorității dinastiei Han de Vest, **W.** trece în anul 194 în NV Peninsulei coreene, înlătură aici pe ultimul reprezentant al dinastiei Kija și se proclamă suveran al Regatului Choson. Personalitate energică, **W.** ia măsuri pe linia îmbunătățirii administrației și întăririi armatei. În timpul domniei nepotului său Ugo, regatul Choson este cucerit și anexat de Imp. chinez.

WUDI, cel mai de seamă împărat chinez al dinastiei Han de Vest (140—87 î.e.n.). Domnia lui **W.**, cea mai lungă din istoria de 4 sec.

a celor două dinastii Han, constituie o epocă de strălucire politică fără egal a Imp. chinez antic. W. adoptă de la începutul domniei măsuri destinate a consolida autoritatea imperială amenințată de autonomia crescîndă a aristocrației provinciale, sporește prestigiul funcționarilor de stat prin introducerea, în 134, a examenelor obligatorii în momentul recrutării acestora. Textele clasice devin baza procesului de învățămînt, W. realizînd reconcilierea între puterea statală și învățații confucianiști; acest curent filosofic devine astfel ideologia oficială a Imp. Han. Deși împăratul nu a participat niciodată în persoană la vreuna din numeroasele campanii militare, epoca sa se impune ca un moment de vîrf al afirmării politicii expansioniste chineze. În 135 este organizată o primă expediție împotriva Regatului din Fujian, anexat definitiv imp. în 110. Între 109—102 armatele chineze pătrund în Asia Centrală, în Xinjiang, Turkestanul chinez, și dincolo de reg. Munților Pamir, anexînd ținutul Ferghana (în bazinul superior al fluviului Syr Daria). Timp de 15 ani sînt purtate campanii în S și SE (120—105), în Guangdong, Yunnan și în bazinul Fluviului Roșu, soldate cu anexarea regatului independent Nan Yue (actualele prov. Guangdong, Guangxi și N Vietnamului). Expedițiile împotriva Coreei începute în 128 se încheie în 108 cu anexarea părții septentrionale și centrale (fostul stat Luolang). Ambasadorul Zhang Qian, trimis în 138 într-o misiune vizînd stabilirea de legături cu kușanii din Bactria, cu Regatul Part și Roma, se întoarce după 13 ani cu importante rezultate în explorarea „Drumului mătăsii". Tendințele agresive ale triburilor Xiongnu, de la hotarele septentrionale, sînt temporar anihilate de combativitatea armatelor imperiale. Ultimii ani de domnie ai suveranului sînt marcați de epuizarea efortului ofensiv și de o aprigă luptă pentru putere între facțiuni rivale la curte.

WULFILA/ULFILA (c.310—383), episcop al goților. Fiu al unor părinți creștini (tatăl — got, mama — grecoaică din Cappadocia), vorbitor de limbă gotă, greacă și latină, W. devine din tinerețe lector la o comunitate creștină, apoi tălmaci al unei solii a goților la Constantinopol (335—337). În timpul unei solii la Antiohia, este

hirotonisit de Eusebios din Nicomedia episcop misionar al goților de la N de Dunăre (341). După șapte ani petrecuți în aceste ținuturi, este nevoit să se refugieze în Imp. (348), împreună cu comunitatea goților creștinați, ca urmare a persecuției goților păgîni în frunte cu Athanaric, și să se stabilească în Moesia, în apropierea orașului Nicopolis ad Istrum. În 381 este invitat de împăratul Theodosius la Constantinopol, unde moare în 383. A tradus *Biblia* din greacă în gotă (este creatorul alfabetului gotic, derivat din cel grec și latin. Unele părți ale acestei traduceri se păstrează (*Evangheliile* se găsesc în *Codex argenteus* din Uppsala, fragmente din *Vechiul* și *Noul Testament* în alte biblioteci) și constituie cel mai vechi text literar în limba gotă și principala sursă în studierea acesteia. Prin **W.** creștinismul, sub forma sa ariană, pătrunde la popoarele germanice, din afara hotarelor Imp. și la cele stabilite apoi pe terit. roman, unde va supraviețui pînă în sec. 6—7.

WU WANG (sec. 12 î.e.n.), fondatorul și primul suveran (1122—1115 î.e.n.) al dinastiei chineze Zhou (1122—221 î.e.n.). Fiu și succesor la tronul Regatului Zhou, de la hotarele apusene ale Chinei, al lui Wen Wang, **W.** a luat titlul rege al Occidentului. În fruntea unei coaliții a regatelor de la frontieră, l-a înfrînt pe suveranul Zhouxin, abolind dinastia Shang (1766—1122).

X

XANTHOS DIN SARDES/XANTHOS LIDIANUL (sec. 5 î.e.n.), istoric lidian de limbă greacă. Contemporan mai vîrstnic al lui Herodot, **X.** este autorul unei istorii a Lidiei de la originile mitice pînă la cucerirea persană. Lucrarea (din care s-au păstrat astăzi numai cîteva fragmente), cunoscută mai tîrziu sub numele de *Lidiaka* (4 cărți), s-a bucurat de o largă circulație în epoca elenistică, fiind epitomată de Menippos, prelucrată de Dionysios Scytobrachion și amplu folosită probabil de Nicolaos din Damasc.
XANTIP/XANTHIPPOS (c.520 — c.470 î.e.n.), om de stat și general atenian; tatăl lui †Pericle. Căsătorit cu Agariste, nepoata lui †Clistene, **X.** devine, după moartea acestuia, unul dintre fruntașii demosului atenian, dușman neînduplecat al lui †Miltiade, a cărui condamnare o impune în 489. În 484/83 **X.** este la rîndul lui ostracizat, apoi rechemat în patrie la începutul marii campanii a regelui Persiei, Xerxe I, în Grecia (480). Ales, alături de Aristide, strateg la Atena (479), **X.** comandă flota cetății natale în bătălia victorioasă de la Mykale (septembrie 479), apoi, după retragerea comandantului suprem, regele spartan Leotychides, cucerește orașul Sestos (478).
XANTIP/XANTHIPPOS (? — c.254 î.e.n.), general spartan. Talentat comandant de mercenari, **X.** este însărcinat de Cartagina, în cursul primului război punic (264—241 î.e.n.), cu reorganizarea armatei sale, greu încercată de eșecurile din Sicilia și de înfrîn-

gerile suferite în urma debarcării armatei romane comandate de consulul M. Attilius ↑Regulus în 256 în Africa de Nord. Familiarizat cu arta militară elenistică, X. folosește cu ingeniozitate superioritatea cavaleriei și a elefanților, obținînd în primăvara anului 255 o strălucită victorie în bătălia de la Tunes; armata romană este înfrîntă, însuși Regulus fiind luat prizonier. Ofensiva Romei din Africa se încheie astfel cu un total eșec. Negăsind la Cartagina recunoștința scontată, X. pleacă spre Sparta; potrivit tradiției, pe drum cade victimă unui asasinat.

XANTIPA/XANTHIPPE (? — c.390 î.e.n.), soția lui Socrate. Mai tînără decît celebrul ei soț (cu care a avut trei copii), X. a devenit, grație portretului făcut de ↑Xenofon, simbol al soției certărețe și neînțelegătoare, subiect a numeroase anecdote.

XENOCRATE/XENOCRATES/ din CHALCEDON (c. 396—314 î.e.n.), filosof grec. Elev al lui Platon, în dezacord cu ↑Speusip, noul conducător al Academiei, X. se retrage în 348/347 împreună cu Aristotel în orașul Assos din Troada. Revine la Atena (339) pentru a prelua, la moartea lui Speusip, conducerea Academiei, funcție pe care o va deține pînă la moarte. Trimis ca ambasador la Antipatros (322), nu este recunoscut de acesta, neavînd cetățenia ateniană pe care, dușman al partidei filomacedonene din cetate, nu a mai solicitat-o. Din cele c.70 de opere ale sale, menționate de Diogene Laerțiu, nu s-a păstrat nimic, prelegerile lui, rămase la Academie, fiind distruse de soldații lui L. Cornelius Sulla în 87, la cucerirea Atenei. Eforturile lui X. par a se fi îndreptat în primul rînd spre sistematizarea gîndirii platoniciene, accentuînd influxul elementelor pitagoreice.

XENOFAN/XENOPHANES/ din COLOFON (c.570 — c.478 î.e.n.), poet și rapsod grec. A părăsit (probabil exilat) Ionia după cucerirea persană (545 î.e.n.), ducînd o existență de aed rătăcitor prin orașele Graeciei Magna. Spre sfîrșitul vieții s-a stabilit în S Italiei, la Eleea (azi Velia). Conform unei vechi tradiții (Platon, Aristotel), X. ar fi fondatorul celebrei școli filosofice de aici și profesorul lui Parmenide. X. nu este însă creatorul unei învățături sistematice, ideile

lui — care-l desemnează mai degrabă ca pe un precursor al eleaților — fiind exprimate în diverse poezii (elegii, în versuri iambice, din care s-au păstrat 68 de versuri; și 5 cărți de *Silloi*, poezii polemice în hexametri, din care s-au păstrat 52 de versuri, între care unele din principala lui operă — poemul *Peri physeos, Despre natură*). Aserțiunile sale filosofice derivă din critica disolvantă a mitologiei și a valorilor tradiției grecești. Ridiculizînd excesiva apreciere a calităților fizice (cinstirea învingătorilor la jocurile olimpice), **X.** îi opune recunoașterea intelectului și a forței spiritului ca adevărata putere a lumii. A combătut politeismul și antropomorfismul mitologiei grecești (satirizarea lui Homer și Hesiod), prezentîndu-le drept proiecții ale limitatei imaginații umane. A negat revelației și misticii în general capacitatea de a ajunge la adevărata esență a divinității, indicînd ca singură cale gîndirea logică. Însuși zeul unic, pe care **X.** îl substituie diverselor zeități antropomorfe, văzut ca o entitate imaterială și imuabilă, guvernează și cunoaște totul prin puterea gîndirii. Cu aceasta, **X.** pare a oferi pentru prima oară așa-numita argumentare ontologică a divinității. În istoria literaturii **X.** rămîne ca un poet subtil și de talent. *Silele* lui anticipează satira ca gen poetic, iar poemul epic *Apoikismos eis Elean tes Italias — Colonizarea Eleei din Italia* (a cărui paternitate, ca și a poemului *Kolophonos Ktisis — Întemeierea cetății Colofon*, i-a fost, fără motive suficiente, contestată) reprezintă prima epopee cu subiect din contemporaneitate.

XENOFON/XENOPHON/ din ATENA (c.430 — c.350 î.e.n.), scriitor și istoric grec. Descendent al unei înstărite familii de cavaleri din capitala Atticii, primește tradiționala educație ateniană; adolescent, a trăit cîțiva ani în apropierea lui Socrate audiindu-i cursurile, fără a aparține însă, propriu-zis, discipolilor marelui filosof. Ostil democrației ateniene și filospartan, a făcut parte în 401 din „Cei zece mii" de mercenari greci înrolați de spartanul Clearhos în serviciul lui Cirus cel Tînăr, în expediția împotriva fratelui său Artaxerxe II, regele perșilor. După înfrîngerea de la Kunaxa (lîngă Babilon), **X.** conduce faimoasa retragere a grecilor

supraviețuitori, traversînd Kurdistanul și Armenia pînă la Marea Neagră. În 396 participă, alături de regele Spartei Agesilaos II, la noi expediții împotriva perșilor, iar în 394 luptă cu armata spartană la Coroneea împotriva coaliției orașelor grecești, între care și cetatea natală, ceea ce-i atrage exilarea. Se stabilește pentru c. 20 de ani în Sparta unde, ca *proxenos* (oaspete), primește un domeniu la Scilus, lîngă Olimpia, consacrîndu-se exploatării pămîntului, vînătorii, scrisului. Se pare că nu a revenit la Atena nici după anularea sentinței de exil (367), stabilindu-se la Corint, unde va și muri. Rod al activității de aproape jumătate de secol, opera sa bogată, printre puținele din antic. păstrate integral, trădează un om de acțiune și un martor, adînc implicat în evenimentele epocii, care-și fructifică în scris bogata experiență dobîndită într-o viață aventuroasă. „Condotierul-filosof", cum a fost numit mai tîrziu, a abordat o mare varietate de subiecte din domenii ca: istoria și politica (*Anabasis*, 8 cărți; *Hellenika*, 7 cărți; *Kyrou paideia — Educația lui Cyrus*, 8 cărți: *Lakedaimonion politeia, Statul spartan; Hieron, Agesilaos* ș.a.), filozofia (*Apomnemoneumata Sokratous — Amintiri despre Socrate, Apologia Sokratous — Apologia lui Socrate, Symposion — Banchetul*), economia (*Oikonomikos — Tratatul despre economie*), viața practică (*Kynegetikos — Despre vînătoare, Peri hippikes — Despre echitație* ș.a.). Cele mai renumite sînt *Anabasis* și *Hellenika*. Cea dintîi (al cărei titlu înseamnă, literal, „urcarea" — de la coasta Mării spre interiorul Asiei Mici), care relatează expediția și retragerea din 401 este interesantă nu numai prin evenimentele narate, dar și prin expresivele descrieri ale Orientului, ale atmosferei specifice perioadei de destrămare a imensului Imp. Persan — cu luptele numeroaselor popoare supuse, ale satrapilor disidenți, intrigile de curte etc. Mai mult jurnal de călătorie decît istorie, lucrarea reprezintă o adevărată capodoperă a prozei grecești. *Hellenika*, concepută ca o continuare a lucrării lui Tucidide, redă evenimentele dintre ultimii ani ai Războiului peloponeziac și lupta de la Mantineea (411—362 î.e.n.). Deși inferioară modelului ca rigoare și imparțialitate istorică, opera rămîne,

mai ales prin părțile bazate pe propria experiență a autorului, o importantă sursă pentru perioada confuză a sec. 4 î.e.n. Pentru istoria filosofiei, **X.** oferă, prin scrierile despre Socrate — față de care a nutrit o adîncă venerație —, izvorul cel mai bogat, după Platon, despre gîndirea și viața marelui filosof. „Albina atică", cum a fost numit de antici, **X.** s-a bucurat pînă în vremurile moderne de o mare apreciere. El rămîne, înainte de toate, un adevărat scriitor clasic, lucrările lui fiind considerate, grație stilului clar și alert, armonios și firesc, un model al prozei atice.

XENOFON/XENOPHON/din EFES (sec. 2 sau 3), scriitor grec. **X.** este autorul unui roman de dragoste, *Ephesiaka (Întîmplările din Efes)*, în 10 cărți, care narează iubirea și aventurile celor doi eroi, Antheia și Habrokomes; în epoca modernă ne-a parvenit numai un rezumat în 5 cărți al romanului original.

XERXE/XERXES/, numele a doi suverani ai Imp. Persan din dinastia Ahemenizilor.

XERXE I/XERXES I (c.520—465 î.e.n.), rege (486—465 î.e.n.). Fiu și succesor al lui Darius I, **X.** reprimă în primii ani ai domniei răscoalele Egiptului (486) și Babilonului (482), continuînd în tot acest răstimp pregătirile pentru marea campanie împotriva Greciei, proiectată încă de predecesorul său. În aprilie 481 părăsește Susa, traversează, un an mai tîrziu, Hellespontul pe un pod de vase și pătrunde, prin Tracia, în Elada. Succesele inițiale — victoria în bătălia navală de la Cap Artemision, forțarea Thermopylelor apărate de trupele spartanului ↑Leonidas, cucerirea și incendierea Atenei — sînt spulberate de victoria decisivă a flotei ateniene în marea bătălie de la Salamina (480). La sfîrșitul anului, **X.** părăsește Grecia revenind la Sardes; în anul următor armata sa este înfrîntă la Plateea, iar flota la Mykale, eșecuri care marchează sfîrșitul visului persan de îngenunchere a lumii grecești peninsulare. În ultimii ani ai domniei **X.** s-a lăsat antrenat la Persepolis (împodobit de el cu impunătoare construcții) în interminabile intrigi de curte, fiind ucis de nobilul Artabanos în timpul unei revoluții de palat.

XUN ZI (c.313— c.238 î.e.n.), filosof chinez. Originar din Regatul Zhao, **X.** ocupă importante funcții la curtea suveranilor din Qi în zbuciumata epocă cunoscută în istorie sub numele de „Perioada regatelor combatante". Alături de †Mengzi (Mencius), contemporanul său mai vîrstnic, **X.** este cel mai de seamă reprezentant al confucianismului de la întemeiere; tezele lor sînt însă de cele mai multe ori diametral opuse. Dacă Mengzi susține esența bună a naturii umane, **X.**, de un irevocabil pesimism, afirmă că răul din om este de nezdruncinat. Răul dă inevitabil naștere disputelor și conflictelor, ceea ce impune societății o riguroasă și severă cîrmuire. În timp ce Mengzi predică autoperfecționarea naturii umane ca izvor al îmbunătățirii ordinii sociale, **X.** cere o riguroasă aplicare a legii în societate, atunci cînd Mengzi recomanda persuasiune morală, **X.** solicita disciplină. Erudit remarcabil, **X.** asimilează știința și filosofia epocii, punînd bazele unui sistem raționalist, întemeiat pe o teorie a cunoașterii obiective, opusă superstițiilor epocii, afirmîndu-se ca un precursor al școlii legiștilor. Învățătura sa este cuprinsă în cartea intitulată *Xunzi* (32 de capitole). Printre discipolii săi s-au numărat Han Feizi și †Li Si, principalul sfetnic al împăratului †Qin Shi Huangdi.

Y

YAZDEGERD/YAZDEGIRD, numele a trei suverani ai Imp. Sasanid.

YAZDEGERD I (? — 420 e.n.), rege (399—420). Fiu al lui †Şapur III, **Y.** îi succede fratelui său Bahram IV. Domnia lui constituie o epocă de pace pentru statul persan, care întrerupe acum seria războaielor împotriva Imp. Roman de Răsărit, vecinul său apusean. Personalitate de o inteligență remarcabilă, **Y.** a încercat să întărească autoritatea centrală, limitînd puterea nobilimii și a castei religioase. A dus o politică tolerantă față de creștini (oprind persecuțiile predecesorilor săi) și de evrei. Este asasinat în Khorasan, tronul revenind fiului său Bahram V.

YAZDEGERD II (? — 459 e.n.), rege (438—459). Fiu și succesor al lui Bahram V, **Y.**, zelos adept al zoroastrismului, inițiază severe persecuții contra creștinilor și evreilor, ducînd o politică forțată de convertire la mazdeism. **Y.** luptă împotriva triburilor invadatoare ale kușanilor și heftaliților (hunii albi) și poartă un scurt război cu Imp. Roman de Răsărit (441—442).

Z

ZALEUKOS (sec. 7 î.e.n.), legiuitor grec. Ales, potrivit tradiției, *aisymnetes* (magistrat unic) al orașului Locri din S Italiei, aflat la capătul unor sîngeroase războaie civile, a fost însărcinat de comunitate (c.650 î.e.n.) cu elaborarea unui cod de legi. Culegerea sa de legi, de orientare aristocratic-conservatoare, este considerată a fi prima din întreaga lume grecească consemnată în scris; reputată prin severitatea ei, ar fi influențat și legislația altor cetăți din Graecia Magna.

ZALMODEGIKOS (sec. 3 î.e.n.), dinast get din NV Dobrogei sau din stînga Dunării, din reg. Buzăului. Numele lui ne este cunoscut numai dintr-o inscripție descoperită în 1959 la Histria, pusă de vestita colonie greacă spre a cinsti întoarcerea solilor care negociaseră cu suveranul get repatrierea a 60 de ostateci și restituirea către cetate a principalelor ei surse de venituri (pescuitul din Delta Dunării și exploatarea terit. agricol din vecinătatea orașului).

ZEDEKIAH → **SEDECHIA**

ZENOBIA SEPTIMIA / BAT-ZAABAI pe numele sirian (? — c. 275), regină a Palmyrei (267—273). Soția lui Septimiu ↑ Odenat, după asasinarea căruia **Z.** preia regența în numele fiului ei minor, Vaballathus. Ambițioasa și energica regină, celebră prin frumusețea și cultura ei, se emancipează treptat de sub suzeranitatea romană și, în condițiile crizei care măcina Imp., inițiază din 270 o politică de cucerire a tuturor prov. romane din Orient (Asia Mică, Egiptul),

vizînd crearea unui mare imp. palmyrean independent; Vaballathus și **Z.** sînt proclamați împărați în 270, în momentul urcării pe tron a lui ↑ Aurelian. Într-o campanie rapidă, acesta învinge armata palmyreană în marile bătălii de la Antiohia și Emesa, asediază și cucerește în 272 puternicul oraș caravanier, restaurînd autoritatea romană în întregul Orient. **Z.** este dusă captivă la Roma, figurează în cortegiul triumfal al lui Aurelian și moare la Tivoli, unde fusese exilată.

ZENODOT / ZENODOTOS / din EFES (c. 330 — c. 260 î.e.n.), filolog grec. Născut la Efes, în Ionia, a fost elevul lui Filetas, care l-a prezentat, probabil, la curtea Egiptului lagid, unde a răspuns de educația lui Ptolemeu II și a Arsinoëi. A fost cel dintîi conducător al renumitei biblioteci din Alexandria (din c. 284). Aici a întreprins clasificarea poeților epici și lirici greci și a realizat primele ediții critice din autori clasici (Homer, Hesiod, Pindar, Anacreon), punînd bazele criticii de text, dezvoltate și perfecționate ulterior. Cea mai importantă contribuție a sa a reprezentat-o editarea poemelor homerice, împărțite de el pentru prima oară în cîte 24 de cărți, la care s-a străduit să dea un text cît mai exact, prin compararea diverselor manuscrise. Legat probabil de aceasta, a întocmit și *Glossai Homerikai (Cuvinte homerice)*. Deși nu s-a păstrat nimic din lucrările lui, este bine cunoscut din controversele și comentariile filologilor ulteriori, mai ales Aristarh din Samotrace și Aristofan din Bizanț.

ZENON / ZENO (c. 426—491), împărat al Imp. Roman de Răsărit (474—475; 476—491). Căpetenie a isaurienilor (pe adevăratul nume Tarasicodissa), **Z.** este ridicat de Leon I, al cărui ginere devine, pentru a contrabalansa influența partidei germanice în frunte cu generalul Ardabur Aspar. Domnia sa reprezintă apogeul influenței isauriene în viața politică a Imp. După detronarea lui ↑ Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imp. Roman de Apus, de către ↑ Odoacru (476), Imp. Roman de Răsărit continuă să considere unitatea Imp. ca nealterată, iar stăpînitorii germanici ai Occidentului ca simpli guvernanți ai Răsăritului.

ZENON din ELEEA (c. 490 — c. 430 î.e.n.), filosof grec. Originar din Italia meridională, **Z.** a fost elevul și prietenul lui ↑ Parmenide, pe care l-a însoțit, se pare, la sărbătoarea Marilor Panatenee, unde a luat contact cu filosofii din capitala Atticii, cărora le-a prezentat (probabil) unica lui carte, *Erides (Dispute)*, scrisă în tinerețe (astăzi pierdută). Conform tradiției, ar fi participat la un complot împotriva tiranului Eleei și, descoperit, a murit în torturi fără a-și desvălui tovarășii, demonstrînd astfel practic convingerea că filosofia este utilă „ca să disprețuiești moartea". **Z.** nu a expus o învățătură proprie, ci s-a consacrat apărării teoriei unicității datorată lui Parmenide, combătînd pluralitatea și mișcarea. Metoda, folosită strălucit, a fost aceea a reducerii la absurd, a evidențierii consecințelor inacceptabile la care ar conduce dezvoltarea logică a premiselor adversarilor (după unii — Gorgias, după alții — pitagoreicii). Celebre sînt, în acest sens, aporiile „Ahile și broasca țestoasă", „Săgeata", „Stadionul". Paradoxurile lui, pentru care a fost considerat de Aristotel întemeietorul dialecticii și numit elogios de Platon un „Palamede eleat", au constituit un puternic stimulent în dezvoltarea rigorii logice și matematice. Interpretarea lor, legată de evoluția conceptelor de unitate, continuitate, infinit, a dat naștere, de-a lungul sec., la numeroase comentarii aparținînd matematicienilor și filosofilor.

ZENON din CITION (c. 333 — c. 262 î.e.n.), filosof grec. Născut la Cition (în Cipru), fiul lui Mnaseas — negustor de origine probabil feniciană — s-a consacrat inițial comerțului. Ajuns la Atena prin 312, în urma unui naufragiu, se dedică în întregime studiilor. Este elevul cinicului Crates, audiază apoi prelegerile academicului Polemon, ale megaricilor Stilpon, Diodoros Cronos și Filon. În jurul anului 300 își conturează propria învățătură și începe să țină prelegeri în galeria din N Agorei, cunoscută sub numele de „Stoa Poikile" (Porticul pictat), de unde și denumirea școlii filosofice întemeiate de el. S-a bucurat de o mare considerație, regele Antigonos Gonatas fiind unul dintre admiratorii statornici. Tradiția îi atribuie, ca

multor filosofi stoici, o moarte voluntară. Din vasta lui operă, cuprinzînd lucrări de filosofie (*Politeia — Statul*, *Peri tou kata physin biou — Despre viața în conformitate cu natura*, *Peri hormes e peri anthropou physeos — Despre instinct și despre natura umană*, *Peri pathon — Despre pasiuni*, *Peri tou kathekontos — Despre datorie*, *Peri nomou — Despre lege*, *Peri tes hellenikes paideias — Despre educația greacă*, *Peri tou holou — Despre univers*, *Peri logou — Despre rațiune*, *Peri physeos — Despre natură* ș.a.), dizertații asupra unor probleme homerice, asupra chestiunilor de stil, asupra artei retorice și asupra unor poeți, s-au păstrat doar titlurile și neînsemnate fragmente. Doctrina stoică, fixată în liniile sale esențiale de **Z.**, va fi dezvoltată de succesorii săi, mai ales de ↑ Crisip, astfel încît este dificil de stabilit astăzi contribuția exactă a fondatorului. În gîndirea sa se regăsesc elemente de inspirație academică, megarică, aristotelică, heracliteană sau cinică, integrate însă unui sistem independent și unitar. Născută în condițiile destrămării polisului grec și ale tulburărilor politice din epoca diadohilor, doctrina stoică reflectă, pe de o parte, lărgirea orizontului existenței și cunoașterii (fizica, logica) și, pe de altă parte, încercarea de a găsi modalități de atingere a armoniei și fericirii individuale indiferent de condițiile exterioare (etica). Ea va cunoaște o răspîndire și evoluție de peste 5 sec. atît în Grecia, cît și la Roma republicană și imperială. Printre elevii lui **Z.** se numără Ariston din Chios, Herillos, Dionysios, Persaios, Cleante (care i-a urmat la conducerea școlii), Sfairos din Bosfor, Zenon din Sidon ș.a.

ZEUXIS din HERACLEIA (sec. 5—4 î.e.n.), pictor grec. Originar probabil din Graecia Magna, elev al lui Apollodor la Atena, unde a continuat tradiția inaugurată de acesta (jocul luminilor și al umbrelor), **Z.** a dobîndit o mare celebritate în epocă (435—390 î.e.n.), fiind chemat la curtea regelui Macedoniei, Archelaos I (413—399), de la Pella, pentru a-i decora palatul. Portretele sale, vădind interesul artistului pentru *pathos*-ul lumii mitologice, din care și-a

luat subiectele, au rămas celebre pînă în epoca imperială. Unele, precum „Marsyas înlănțuit", „Pan", „Eros încoronat cu trandafiri", „Zeus înconjurat de zei", „Elena", au fost expuse la Roma.

ZHUANG ZI (c. 370— c. 300 î.e.n.), filosof chinez, cel mai important reprezentant al daoismului după ↑ Lao zi. Ministru al suveranului din statul Wei (c. 343), **Z.** ia după un timp hotărîrea de a se retrage din viața activă pentru a se dedica contemplației și meditației. Gînditor profund, stilist desăvîrșit, **Z.** conturează, în lucrarea cunoscută sub numele de *Zhuangzi*, latura metafizică și mistică a daoismului. Căutarea adevărului, realizată numai individual, trebuie obținută prin reîntoarcerea la o natură sublimată prin cultura umană.

ZIAELAS (? — c. 235 î.e.n.), rege al Bitiniei (250—235 î.e.n.). Fiu al lui Nicomede I (279—250), **Z.** i-a înlăturat, cu ajutorul galatilor, într-un război civil, pe frații săi, desemnați ca urmași la tron de tatăl său. Promotor al unei politici culturale filoelene; a căzut într-o luptă împotriva galatilor.

ZIMRILIM (? — c. 1694 î.e.n.), ultimul suveran al Regatului Mari din NV Mesopotamiei. Izgonit temporar din Mari de către regele asirian Samsi-Adad I, **Z.** își redobîndește tronul cu ajutorul lui Jarimlim, regele din Jamchad (Alep). Contemporan al lui ↑ Hammurabi, **Z.** a fost inițial aliatul acestuia, apoi dîrzul adversar. În pofida unei rezistențe eroice, **Z.** este înfrînt de vestitul rege al Babilonului, iar Mari, strălucita capitală a statului, cucerită și distrusă pentru totdeauna, după un mileniu de neîntreruptă istorie.

ZIPOITES (c. 356—279 î.e.n.), primul rege al Bitiniei (297—279 î.e.n.). Fiu al principelui Bas, **Z.** devine în 328 dinast al Bitiniei, transformînd în cursul vieții sale reg. istorică din NV Asiei Mici — între Marea Neagră și Marea de Marmara — într-un regat elenistic independent. **Z.** recunoaște inițial ca suzeran pe Antigonos Gonatas, regele Macedoniei elenistice, apoi pe Lisimah, regele Traciei elenistice, de sub a cărui autoritate va reuși să se emancipeze în 297. Anul adoptării titlului de rege marchează începutul erei bitiniene

și implicit a independenței statale. Participă, alături de ↑ Seleucos I, la bătălia de la Kurupedion (281), încheiată cu moartea lui Lisimah, și respinge apoi toate încercările Regatului Seleucid de a subordona noul regat condus de el.

ZOPYRION (? — 326/325 î.e.n.), general macedonean. Lăsat guvernator al Traciei de către Alexandru cel Mare la începutul campaniei sale împotriva Imp. Persan (334). **Z.** întreprinde (c.326), cu o armată de c.30 000 de oameni, o expediție de-a lungul litoralului Mării Negre, vizînd cucerirea coloniei grecești Olbia de la gurile Bugului. Eșuînd în această tentativă, **Z.** este surprins la întoarcere, în „Pustiul getic", de importante forțe getice, sprijinite, probabil, și de elemente scitice, care nimicesc întreaga armată macedoneană, însuși **Z.** găsindu-și moartea pe cîmpul de luptă.

ZOROASTRU / ZARATHUSTRA (c.628 — c.551 î.e.n.), reformator religios persan, fondatorul religiei ce-i poartă numele. Se cunosc puține date despre viața lui **Z.** Este sigur că a trăit undeva în E Iranului (s-ar fi născut la Rhages, oraș în Media, azi Rayy, suburbie a Teheranului), departe de lumea civilizată a Asiei Occidentale, înainte de unificarea Iranului sub Cirus II cel Mare (anii de viață sînt stabiliți după informațiile oferite de tradiție). Era preotul unui *ahura* (zeitate) numit *mazdāh* („cel înțelept"), care, în cursul unei viziuni, l-ar fi însărcinat să predice „adevărul". După conversiunea lui Vishtāspa (un rege din reg. natală sau, după alte surse, din Chorasmia — Asia centrală), **Z.** s-ar fi stabilit la curtea acestuia, unde va face noi prozeliți. Lui **Z.** îi sînt atribuite imnurile *(Gathās)* cuprinse în *Avesta*. Alte surse pentru cunoașterea învățăturii lui sînt cărțile scrise în pahlavi (persana medie) și relatările diferiților autori greci. Ceea ce distinge zoroastrismul, bazat pe o viziune esențial moralistă asupra vieții, de religia persană anterioară, par a fi aspectele sale monoteiste și dualiste, ultimele mai ales cosmogonice și etice. Caracterul monoteist este determinat de considerarea lui Ohrmazd (Ahura Mazdā) ca zeul suprem și singurul demn de adorație. El este înconjurat de șapte ființe sau entități

(amesha spentas, „nemuritorii cei buni") ale căror nume reprezintă calități ale zeului (dreptate, adevăr, nemurire etc.), ce vor fi dobîndite de toți adepții lui, semn că aceleași principii etice guvernează zeii și umanitatea. Dualismul zoroastrismului este dat de recunoașterea unui adversar al zeului suprem, Ahriman, principiul răului (ai cărui adepți sînt identificați de **Z.** cu populația nomadă care ataca satele de țărani și păstori). Astfel, responsabilitatea destinului pare a reveni în întregime omului, care are libertatea opțiunii între cele două spirite. Soluția monoteistă este însă prevalentă în concepția lui **Z.**, conform căreia regatul dreptății și adevărului, corespunzător lui Ohrmazd, va fi în final instituit. Devenit după moarte o figură legendară, **Z.** a fost larg cunoscut în antic., învățătura lui avînd o puternică influență asupra gîndirii grecești și asupra tradiției iudeo-creștine. Astăzi zoroastrismul supraviețuiește în arii izolate din Iran (unde a devenit o religie persecutată după cucerirea musulmană) și în India, sub numele de parsiism, la urmașii grupurilor de zoroaștriști, imigrați aici începînd din sec. 10.

ZOSER → **DJOSER**

ZOSIMOS (a doua jumătate a sec. 5), istoric grec. Înalt funcționar imperial la Constantinopol sub Theodosius II, **Z.** elaborează la sfîrșitul sec. 5 *Nea Historia (Noua istorie)*, în 6 cărți, care prezintă evenimentele de la Augustus pînă la cucerirea Romei de către Alaric (410). Adversar declarat al creștinismului, **Z.** învinuiește noua religie de declinul măreției romane, cerînd reîntoarcerea la tradiția păgînă. Opera sa, valoroasă prin informațiile asupra sfîrșitului sec. 4 și începutul sec. 5, include și o serie de date referitoare la istoria spațiului carpato-dunărean în epoca imperială.

ZYRAXES (sec. 1 î.e.n.), rege get. După încheierea victorioasă a campaniei lui M. Licinius ↑ Crassus, guvernatorul Macedoniei, împotriva regelui get din centrul Dobrogei, ↑ Dapyx, generalul roman își îndreaptă forțele împotriva lui **Z.**, dinast din N Dobrogei, în a cărui cetate de scaun, Genucla, auzise că s-ar afla stindardele pierdute de C. Antonius Hybrida în rușinoasa sa înfrîngere din

anul 61 î.e.n. din preajma Histriei. În timp ce **Z.** trecuse fluviul pentru a strînge ajutoare de la aliații săi nord-dunăreni, Crassus ajunge în fața cetății pe care o cucerește după un scurt, dar aprig asediu. Crassus își va serba în 27 î.e.n., cu fast, la Roma, triumful pentru biruințele repurtate în Tracia și asupra geților. Campaniile sale au ca urmare intrarea Dobrogei sub controlul militar direct al statului roman.

LISTA NUMELOR CUPRINSE ÎN DICȚIONAR

A

Accius Lucius (c. 170 — c. 86 î.e.n.)
Achi no Omi şi Wani (sec. 3—4)
Achilleus Tatios (sec. 2 e.n.)
Adad-Nirari I, rege asirian (1307—1274 î.e.n.)
Adad-Nirari II, rege asirian (911—899 î.e.n.)
Adad-Nirari III, rege asirian (811—782 î.e.n.)
Aemilius Paullus Macedonicus Lucius (c. 228 — c. 160 î.e.n.)
Aëtius Flavius (c. 390—454)
Agasias, fiul lui Menophilos (sec. 2—1 î.e.n.)
Agasias, fiul lui Dositheos (sec. 2—1 î.e.n.)
Agatarh/Agatharchos/din Samos (c. 490 — c. 417 î.e.n.)
Agatarhide/Agatharchides/din Cnidos (c. 200 — c. 120 î.e.n.)
Agatocle/Agathokles (c. 360—289 î.e.n.)
Agatocle/Agathokles (?—283 î.e.n.)
Agatocle/Agathokles (sec. 3—2 î.e.n.)
Agaton/Agathon (c. 448 — c. 400 î.e.n.)
Agesilaos II, rege spartan (399—360 î.e.n.)
Agis IV, rege spartan (244—241 î.e.n.)
Agoracritos din Paros (sec. 5 î.e.n.)
Agrippa Marcus Vipsanius (63—12 î.e.n.)
Agrippina Minor Iulia (15—59)
Ahmosis I/Ahmes I/, faraon (1570—1546 î.e.n.)
Ainesidemos din Cnossos (sec. 1 î.e.n.)
Ajatasatru, rege al Magadhei (c. 491 — c. 459 î.e.n.)
Alaric I, rege vizigot (395—410)
Alcamene/Alkamenes (? — c. 400 î.e.n.)

Alceu/Alkaios (sec. 7—6 î.e.n.)
Alcibiade/Alkibiades (450—404 î.e.n.)
Alceman (c. 660 — c. 600 î.e.n.)
Alcmeon/Alkmaion/din Crotona (c. 570 — c. 500 î.e.n.)
Alexandru I, rege al Macedoniei (495—454 î.e.n.)
Alexandru II, rege al Macedoniei (370—368 î.e.n.)
Alexandru III cel Mare, rege al Macedoniei (336—323 î.e.n.)
Alexandru IV, rege al Macedoniei (323—310 î.e.n.)
Alexandru I, rege al Epirului (342—330 î.e.n.)
Alexandru II, rege al Epirului (c. 272 — c. 240 î.e.n.)
Alexandru Ianai, dinast iudeu (103—76 î.en.)
Alyattes, rege al Lidiei (618—562 î.e.n.)
Amasis/Ahmosis/, faraon (569—526 î.e.n.)
Ambrosius Aurelius (c. 339—397)
Amenemhet I/Amenemes I/, faraon (1991—1962 î.e.n.)
Amenemhet II/Amenemes II/, faraon (1928—1895 î.e.n.)
Amenemhet III/Amenemes III/, faraon (1842—1798 î.e.n.)
Amenemhet IV/Amenemes IV/, faraon (1798—1789 î.e.n.)
Amenofis I/Amenhotep I/, faraon (1546—1526 î.e.n.)
Amenofis II/Amenhotep II/, faraon (1450—1425 î.e.n.)
Amenofis III/Amenhotep III/, faraon (1417—1379 î.e.n.)
Amenofis IV/Akhenaton/, faraon (1379—1362 î.e.n.)
Amian/Ammianus Marcellinus (c. 330 — c. 395)
Amyntas III, rege al Macedoniei (393—370 î.e.n.)
Amyntas, rege al Galatiei (36—25 î.e.n.)
Anacreon din Teos (sec. 6 î.e.n.)
Anaxagora/Anaxagoras/din Clazomenai (c. 500 — c. 428 î.e.n.)
Anaximandru/Anaximandros/din Milet (c. 610 — c. 547 î.e.n.)
Anaximene/Anaximenes/din Milet (c. 585 — c. 525 î.e.n.)
Andocide/Andokides (sec. 6 î.e.n.)
Andocide/Andokides (c. 440 — c. 390 î.e.n.)
Andriscos (?—146 î.e.n.)
Antalcidas (? — c. 367 î.e.n.)
Antigonos I Monophthalmos (c. 382—301 î.e.n.)
Antigonos II Gonatas, rege al Macedoniei (283—239 î.e.n.)
Antigonos III Doson, rege al Macedoniei (227—221 î.e.n.)
Antigon Matatia/Antigonos Mattathias/, dinast iudeu (40—37 î.e.n.)
Antimah/Antimachos/din Colofon (c. 400 — c. 348 î.e.n.)
Antioh I/Antiochos I Soter/, suveran seleucid (281—261 î.e.n.)
Antioh II/Antiochos II Theos/, suveran seleucid (261—246 î.e.n.)
Antioh III/Antiochos III Megas/, suveran seleucid (223—187 î.e.n.)
Antioh IV/Antiochos IV Epiphanes/, suveran seleucid (175—163 î.e.n.)

Antioh I/Antiochos I Theos Dikaios Epiphanes/, rege al Commagenei (70 — c. 38 î.e.n.)
Antipatros (c. 397—319 î.e.n.)
Antistene/Antisthenes/din Atena (c. 455 — c. 360 î.e.n.)
Antoninus Pius Titus Aelius Hadrianus, împărat roman (138—161)
Antonius Hybrida Caius (sec. 1 î.e.n.)
Antonius Marcus (82—30 î.e.n.)
Anytos (? — c. 380 î.e.n.)
Apelles (sec. 4 î.e.n.)
Apian/Appianos/din Alexandria (c. 100 — c. 170)
Apollonios din Perge (c. 262 — c. 190 î.e.n.)
Apollonios din Rhodos (295/290 — c. 213 î.e.n.)
Apollonios din Tralleis (sec. 1 î.e.n.)
Apolodor/Apollodoros/din Atena (c. 180 — c. 115 î.e.n.)
Apolodor/Apollodoros/din Damasc (c. 60 — c. 125)
Apuleius din Madaura (c. 125 — c. 170)
Aratos din Sikyon (271—213 î.e.n.)
Aratos din Soloi (315/305 — c. 240 î.e.n.)
Arcadiu/Flavius Arcadius/, împărat roman (395—408)
Arcesilau/Arkesilaos/din Pitane (c. 315 — c. 240 î.e.n.)
Ardașir I/Artaxerxes I/, suveran sasanid (227—241)
Ardys I, rege al Lidiei (c. 652 — c. 629 î.e.n.)
Areus, rege al Spartei (309—265 î.e.n.)
Argiști I, rege din Urartu (790—760 î.e.n.)
Argiști II, rege din Urartu (714— ? î.e.n.)
Arhelau/Archelaos/, rege al Macedoniei (414—399 î.e.n.)
Arhelau/Archelaos Sicine Philopatris/, rege al Cappadociei (36 î.e.n. — 17 e.n.)
Arhidam II/Archidamos II/, rege al Spartei (476—427 î.e.n.)
Arhidam III/Archidamos III, rege al Spartei (360—338 î.e.n.)
Arhiloh/Archilochos (c. 680 — c. 640 î.e.n.)
Arhimede/Archimedes (c. 287—212 î.e.n.)
Arhitas/Archytas/din Tarent (c. 400 — c. 365 î.e.n.)
Arian din Nicomedia/Flavius Arrianus (c. 95 — c. 175)
Ariaramnes/Ariamnes/, dinast al Cappadociei (c. 280 — c. 230 î.e.n.)
Ariarathes I (c. 404—322 î.e.n.)
Ariarathes II (? — c. 280 î.e.n.)
Ariarathes III, rege al Cappadociei (230—220 î.e.n.)
Ariarathes IV Eusebes, rege al Cappadociei (230—163 î.e.n.)
Ariovist (? — c. 54 î.e.n.)
Aristagoras din Milet (? — c. 497 î.e.n.)
Aristarh/Aristarchos/din Samotrache (c. 217 — c. 144 î.e.n.)

Aristarh/Aristarchos/din Samos (c. 310 — c. 230 î.e.n.)
Aristide/Aristeides (c. 540 — c. 467 î.e.n.)
Aristip/Aristippos/din Cirene (c. 435 — c. 366 î.e.n.)
Aristobul/Aristobulos/din Cassandreia (sec. 4—3 î.e.n.)
Aristobul I/Aristobulos I/, dinast iudeu (104—103 î.e.n.)
Aristobul II/Aristobulos II/, dinast iudeu (66—63 î.e.n.)
Aristodemos Malakos (? — c. 490 î.e.n.)
Aristofan/Aristophanes (c. 445 — c. 380 î.e.n.)
Aristofan/Aristophanes/din Byzantion (c. 237 — c. 180 î.e.n.)
Aristonicos (? — 129 î.e.n.)
Aristotel/Aristoteles (384—322 î.e.n.)
Aristoxen/Aristoxenos/din Tarent (c. 370 — c. 300 î.e.n.)
Arius/Areios (c. 260—336)
Arminius (c. 18 î.e.n. — c. 19 e.n.)
Arsace I/Arsakes I (sec. 3 î.e.n.)
Arsace II/Arsakes II/, rege al Parţiei (c. 210 — c. 191 î.e.n.)
Arsinoë I (c. 300 — c. 274 î.e.n.)
Arsinoë II (c. 316 — c. 270 î.e.n.)
Artaban I/Artabanos I/, rege al Parţiei (128—123 î.e.n.)
Artaban II/Artabanos II/, rege al Parţiei (c. 88—77 î.e.n.)
Artaban III/Artabanos III/, rege al Parţiei (12—38)
Artaban IV/Artabanos IV/, rege al Parţiei (80—81)
Artaban V/Artabanos V/, rege al Parţiei (213—227)
Artabazos (sec. 6—5 î.e.n.)
Artabazos (c. 387 — c. 325 î.e.n.)
Artaferne/Artaphernes, Artaphrenes (sec. 6—5 î.e.n.)
Artaferne/Artaphernes/cel Tînăr (sec. 6—5 î.e.n.)
Artaşe/Artaxias/cel Bun, rege al Armeniei (189—160 î.e.n.)
Artavazd II/Artavasdes II/, rege al Armenici (54—34 î.e.n.)
Artaxerxe I/Artaxerxes I Makrocheir/, rege al Persiei (464—424 î.e.n.)
Artaxerxe II/Artaxerxes II Mnemon/, rege al Persiei (404—358 î.e.n.)
Artexerxe III/Artaxerxes III Ochos/, rege al Persiei (359—338 î.e.n.)
Artemisa I (sec. 6—5 î.e.n.)
Artemisa II (? — c. 350 î.e.n.)
Asa, rege al Iudeei (908—867 î.e.n.)
Asclepiades/Asklepiades/din Samos (c. 300 î.e.n.)
Aspasia din Milet (sec. 5 î.e.n.)
Astiage/Astyages/, rege al Mediei (c. 584 — c. 550 î.e.n.)
Asvaghosa (sec. 1—2)
Aşarhaddon, rege al Asiriei (680—669 î.e.n.)
Aşoka, suveran al Imp. Maurya (272—235 î.e.n.)
Aşurbanipal, rege al Asiriei (669—627 î.e.n.)

Aşur-Nasir-Pal I, rege al Asiriei (1038—1019 î.e.n.)
Aşur-Nasir-Pal II, rege al Asiriei (884—859 î.e.n.)
Aşur-Uballit I, rege al Asiriei (1365—1329 î.e.n.)
Aşur-Uballit II, rege al Asiriei (611—609 î.e.n.)
Atanaric/Athanaric (?—381)
Athaulf, rege al vizigoţilor (410—415)
Atheas (? — c. 339 î.e.n.)
Athenion (? — 101 î.e.n.)
Attalos I Soter, rege al Pergamului (241—197 î.e.n.)
Attalos II Philadelphos, rege al Pergamului (159—138 î.e.n.)
Attalos III Philometor Euergetes, rege al Pergamului (138—133 î.e.n.)
Attila (c. 400—453)
Augustin/Aurelius Augustinus (354—430)
Augustus, împărat roman (27 î.e.n. — 14 e.n.)
Aurelian/Lucius Domitius Aurelianus/, împărat roman (270—275)
Aureolus (?—268)
Ausonius Magnus Decimus (c. 310 — c. 393)
Avianus (c. 400)
Azaria/Azariah, Uzziah/, rege al Iudeei (769—733 î.e.n.)

B

Bachilide/Bakchylides/din Cheos (c. 505 — c. 450 î.e.n.)
Ban Chao (31—102)
Ban Gu (39—92)
Bar-Kochba Simon (?—135 e.n.)
Bato (? — c. 15 e.n.)
Berenice I/Berenike I (c. 340 — c. 275 î.e.n.)
Berenice II/Berenike II (273—221 î.e.n.)
Berosos din Babilon (sec. 3 î.e.n.)
Bessos (?—329 î.e.n.)
Bimbisara, rege indian (c. 543 — c. 491 î.e.n.)
Bindusara, rege indian (297—272 î.e.n.)
Blossius Caius (?—130 î.e.n.)
Bocchus I, rege al Mauretaniei (118—80 î.e.n.)
Boudicca (?—61 e.n.)
Brasidas (?—422 î.e.n.)
Brennus (sec. 4 î.e.n.)
Brennus (? — c. 279 î.e.n.)
Bretanion/Betranion, Vetranion (sec. 4 e.n.)
Brutus Marcus Iunius (85—42 î.e.n.)

Bryaxis (sec. 4 î.e.n.)
Buddha (c. 560—c. 480 î.e.n.)
Burebista, rege al daco-geților (70—44 î.e.n.)

C

Caecilius Statius (c. 219 — c. 168 î.e.n.)
Caesar Caius Iulius (100—44 î.e.n.)
Calamis/Kalamis (sec. 5 î.e.n.)
Calias/Kallias (c. 510 — c. 440 î.e.n.)
Calias/Kallias (c. 450—370 î.e.n.)
Calicrate/Kallikrates (sec. 5 î.e.n.)
Caligula/Caius Iulius Caesar Germanicus/, împărat roman (37—41)
Calimah/Kallimachos (sec. 5 î.e.n.)
Calimah/Kallimachos (c. 315 — c. 240 î.e.n.)
Calinos/Kallinos/din Efes (sec. 7 î.e.n.)
Calistene/Kallisthenes/din Olinthos (c. 370 — c. 527 î.e.n.)
Calistrat/Kallistratos (? — c. 355 î.e.n.)
Calon/Kalon/din Egina (sec. 6 î.e.n.)
Cambise I/Cambyses I/, rege al Persiei (600—559 î.e.n.)
Cambise II/Cambyses II/, rege al Persiei (529—522 î.e.n.)
Camillus Marcus Furius (?—364 î.e.n.)
Caracalla/Marcus Aurelius Antoninus/, împărat roman (211—217)
Carneade/Karneades/din Cirene (c. 214 — c. 129 î.e.n.)
Casandru/Kassandros (c. 355—297 î.e.n.)
Cassius Dio Cocceianus (c. 150 — c. 235)
Cassius Longinus Caius (?—42 î.e.n.)
Catilina. Lucius Sergius (c. 108 — 62 î.e.n.)
Cato cel Bătrîn/Marcus Porcius Cato Censorius (234—149 î.e.n.)
Cato Uticensis Marcus Porcius (95—46 î.e.n.)
Catul/Caius Valerius Catullus (c. 87 — c. 54 î.e.n.)
Celsus Aulus Cornelius (sec. 1 e.n.)
Chabrias (c. 420—357 î.e.n.)
Chares (c. 394 — c. 324 î.e.n.)
Chefisodot/Kephisodotos/cel Bătrîn (sec. 5—4 î.e.n.)
Chefren/Khafre/, faraon
Cheops/Khufu/, faraon
Childeric I, rege al francilor (457—481)
Chilon (sec. 6 î.e.n.)
Chlodion/Chlodio/, rege al francilor (c. 425 — c. 448)
Ciandragupta, suverau indian (324—297 î.e.n.)

Ciandragupta I, suveran indian (320—335)
Ciandragupta II Vikramaditya, suveran indian (380—415)
Ciaxare/Cyaxares/, rege al Mediei (c. 630 — c. 584 î.e.n.)
Cicero Marcus Tullius (106—43 î.e.n.)
Cilon/Kylon (sec. 7 î.e.n.)
Cimon/Kimon (c. 510 — c. 450 î.e.n.)
Cinadon/Kinadon (? — c. 398 î.e.n.)
Ciprian/Thascius Caecilius Cyprianus (c. 205—258)
Cirus I/Cyrus I/, rege persan (c. 650 — c. 600 î.e.n.)
Cirus II/Cyrus II/cel Mare, rege persan (550—529 î.e.n.)
Cirus/Cyrus/cel Tînăr (c. 423—401 î.e.n.)
Claudian/Claudius Claudianus (c. 370 — c. 404)
Claudiu I/Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus/, împărat roman (41—54)
Claudiu II Goticul/Marcus Aurelius Claudius Gothicus/, împărat roman (268—270)
Claudius Caecus Appius (? — c. 275 î.e.n.)
Cleante/Kleanthes/din Assos (c. 331 — c. 232 î.e.n.)
Clearh/Klearchos (c. 450—401 î.e.n.)
Cleitos/Kleitos (c. 380—328 î.e.n.)
Clement/Titus Flavius Clemens (c. 150 — c. 215)
Cleofrade/Kleophrades (sec. 6—5 î.e.n.)
Cleomene I/Kleomenes I/, rege al Spartei (c. 525 — c. 488 î.e.n.)
Cleomene III/Kleomenes III/, rege al Spartei (237—221 î.e.n.)
Cleon/Kleon (?—422 î.e.n.)
Cleon/Kleon (? — c. 132 î.e.n.)
Cleopatra VII/Kleopatra VII/, regină a Egiptului lagid (51—30 î.e.n.)
Clistene/Kleisthenes (? — c. 506 î.e.n.)
Columella Lucius Iunius Moderatus (sec. 1 î.e.n.)
Commodus Marcus Aurelius Antoninus, împărat roman (180—192)
Conon/Konon (c. 444—391 î.e.n.)
Constant/Flavius Iulius Constans/, împărat roman (337—350)
Constantin cel Mare/Flavius Valerius Constantinus/, împărat roman (306—337)
Constantin II/Flavius Claudius Constantinus/, împărat roman (337—340)
Constanțiu I/Flavius Valerius Constantius Chlorus/, împărat roman (305—306)
Constanțiu II/Flavius Iulius Constantius/, împărat roman (337—361)
Corinna din Tanagra (sec. 5 î.e.n. sau c. 200 î.e.n.)
Cornelia (sec. 2 î.e.n.)
Cornelius Fuscus (?—87 e.n.)
Crassus Marcus Licinius (c. 115—53 î.e.n.)

Crateros/Krateros/din Orestis (c. 370—321 î.e.n.)
Crates/Krates/din Teba (c. 360 — c. 280 î.e.n.)
Crates/Krates/din Mallos (sec. 2 î.e.n.)
Cratilos/Kratylos (sec. 5 î.e.n.)
Cratinos/Kratinos/cel Bătrîn (c. 484 — c. 421 î.e.n.)
Cresilas/Kresilas (sec. 5 î.e.n.)
Cresus, rege al Lidiei (562—547 î.e.n.)
Crisip/Chrysippos/din Soloi (c. 281—208/204 î.e.n.)
Critias/Kritias (c. 460—403 î.e.n.)
Critios/Kritios (sec. 5 î.e.n.)
Criton/Kriton (sec. 1—2)
Ctesias/Ktesias/din Cnidos (sec. 5—4 î.e.n.)
Ctesibios/Ktesibios/din Alexandria (sec. 3 î.e.n.)
Curius Dentatus Manlius (? — c. 270 î.e.n.)
Curtius Rufus Quintus (sec. 1 sau 2)
Cypselos/Kypselos (c. 690—627 î.e.n.)

D

Damocles (sec. 4 î.e.n.)
Damofon/Damophon/din Messene (sec. 2—1 î.e.n.)
Dapyx (? — c. 28 î.e.n.)
Darius I, rege al Persiei (522—486 î.e.n.)
Darius II Ochos, rege al Persiei (423—404 î.e.n.)
Darius III Codomanos, rege al Persiei (336—330 î.e.n.)
Datis (sec. 6—5 î.e.n.)
David, rege al Israelului (1004—965 î.e.n.)
Davit Anhaght (sec. 5—6)
Decebal, rege al Daciei (87—106)
Deceneu (sec. 1 î.e.n.)
Decius Caius Messius Quintus Traianus, împărat roman (249—251)
Deïokes, rege al Mediei (c. 708 — c. 655 î.e.n.)
Deïortaros, rege al Galatiei (44—40 î.e.n.)
Demarat/Demaratos, Damaratos/, rege al Spartei (510—491 î.e.n.)
Demarat/Demaratos, Damaratos (? — c. 327 î.e.n.)
Demetrios I Poliorcetes (c. 336—283 î.e.n.)
Demetrios II, rege al Macedoniei (239—229 î.e.n.)
Demetrios din Falcron (c. 344 — c. 280 î.e.n.).
Demetrios din Faros (? — c. 214 î.e.n.)
Demetrios, rege al Bactriei (c. 200 — c. 180 î.e.n.)
Demetrios din Callatis (sec. 3 î.e.n.)
Democede/Demokedes/din Crotona (sec. 6 î.e.n.)

Democrit/Demokritos/din Abdera (c. 460 — c. 370 î.e.n.)
Demostene/Demosthenes (?—413 î.e.n.)
Demostene/Demosthenes (384—322 î.e.n.)
Devampiyatissa (sec. 3 î.e.n.)
Dexip/Dexippos Herennios (c. 210 — c. 275)
Dicearh/Dikaiarchos/din Messene (c. 340 — c. 280 î.e.n.)
Dicomes (sec. 1 î.e.n.)
Didymos din Alexandria (sec. 1 î.e.n.)
Diocle/Diokles/din Carystos (sec. 4 î.e.n.)
Diocleţian/Caius Aurelius Valerius Diocletianus, împărat roman (284—305)
Diodor din Sicilia/Diodorus Siculus (c. 80—21 î.e.n.)
Diodot I/Diodotos I Soter/, rege al Bactriei (239—235 î.e.n.)
Diogene/Diogenes/din Apollonia (c. 460 — c. 390 î.e.n.)
Diogene/Diogenes/din Sinope (c. 400 — c. 323 î.e.n.)
Diogene Laerţiu/Diogenes Laertios (sec. 3 e.n.?)
Dion (c. 408—354 î.e.n.)
Dion Chrisostomul/Dion Coeceianus (c. 40 — c. 120)
Dionis Tracul/Dionysios Thrax (c. 170 — c. 90 î.e.n.)
Dionis/Dionysios/din Halicarnas (? — c. 10 e.n.)
Dionysios I (c. 430—367 î.e.n.)
Dionysios II cel Tînăr (c. 397 — c. 330 î.e.n.)
Dioscoride/Dioskurides Pedanios (sec. 1 e.n.)
Djoser I/Zoser I/, faraon (c. 2660 î.e.n.)
Domiţian/Titus Flavius Domitianus/, împărat roman (81—96)
Donatus Magnus (?—355 e.n.)
Dracon/Drakon (sec. 7 î.e.n.)
Dromihete/Dromichaites (sec. 4—3 î.e.n.)
Ducetios/Duketios (?—440 î.e.n.)
Duilius Caius (? — c. 230 î.e.n.)
Duras-Diurpaneus (sec. 1 e.n.)
Duris (c. 500 — c. 450 î.e.n.)
Dutthagamani, rege singalez (161—137 î.e.n.)

E

Eannatum I (c. 2460 î.e.n.)
Efialte/Ephialtes (? — c. 460 î.e.n.)
Efialte/Ephialtes/din Trachis (? — c. 469 î.e.n.)
Eforos/Ephoros/din Kyme (c. 400 — c. 330 î.e.n.)
Elagabal/Marcus Aurelius Antoninus, împărat roman (218—222)
Empedocle/Empedokles/din Akragas (c. 490 — c. 430 î.e.n.)
Enmebaragesi (c. 2700 î.e.n.)

Ennius Quintus (239—169 î.e.n.)
Epaminondas (c. 420—362 î.e.n.)
Epictet Epiktetos, Epictetus (c. 35 — c. 135)
Epicur/Epikuros (c. 341 — c. 270 î.e.n.)
Epiharm/Epicharmos (c. 550 — c. 460 î.e.n.)
Erasistratos din Iulis (c. 300 — c. 240 î.e.n.)
Eratostene/Eratosthenes/din Cirene (c. 284 — c. 202 î.e.n.)
Ermanaric/Ermanarich (c. 280—375)
Erostrat/Herostratos/din Efes (sec. 4 î.e.n.)
Eschil/Aischylos (525—456 î.e.n.)
Eschine/Aischines (c. 390 — c. 315 î.e.n.)
Esop/Aisopos (sec. 6 î.e.n.?)
Euclid/Eukleides (c. 365 — c. 290 î.e.n.)
Eudemos din Rhodos (sec. 4 î.e.n.)
Eudoxos din Cizic (sec. 2 î.e.n.)
Eudoxos din Cnidos (408—355 sau 391—338 î.e.n.)
Eufranor/Euphranor/din Isthmos (sec. 4 î.e.n.)
Euhemer/Euhemeros/din Messene (c. 340 — c. 260 î.e.n.)
Eumene/Eumenes/din Cardia (c. 362— 316 î.e.n.)
Eumene I/Eumenes I/, rege al Pergamului (263—241 î.e.n.)
Eumene II/Eumenes II Soter/, rege al Pergamului (197—159 î.e.n.)
Eunus (? — c. 132 î.e.n.)
Eupolis din Atena (c. 450 — c. 410 î.e.n.)
Euribiade/Eurybiades (sec. 5 î.e.n.)
Euric/Eurich/, rege al vizigoților (466—484)
Euriton/Euryphon/din Cnidos (sec. 5 î.e.n.)
Euripide/Euripides (c. 480 — c. 406 î.e.n.)
Eusebiu/Eusebius/din Caesarea (c. 260 — c. 340)
Eutropiu/Eutropius (sec. 4 e.n.)
Eutidem/Euthydemos/, rege al Bactriei (c. 225 — c. 200 î.e.n.)
Eutihide/Eutychides/din Sikyon (sec. 4—3 î.e.n.)
Eutimide/Euthymides (sec. 6—5 î.e.n.)
Exekias (sec. 6 î.e.n.)

F

Fabius Maximus Verrucosus Quintus (c. 280—203 î.e.n.)
Fabius Pictor Quintus (sec. 3 î.e.n.)
Fa-Hsien (c. 340 — c. 420)
Falaris/Phalaris (? — c. 544 î.e.n.)
Farnabaz/Pharnabazos (c. 450 — c. 370 î.e.n.)
Farnace I/Pharnakes I/, rege al Pontului (c. 185 — c. 170 î.e.n.)

Farnace II/Pharnakes II/, suveran al Regatului Bosporan (63—47 î.e.n.)
Fedon/Phaidon/din Eleea (c. 418 — ? î.e.n.)
Fedru/Caius Iulius Phaedrus (? — c. 55 e.n.)
Feidon/Pheidon (sec. 7 î.e.n.)
Ferecide/Pherekydes/din Atena (sec. 5 î.e.n.)
Festus Rufius (? — c. 380 î.e.n.)
Fidias/Pheidias, Phidias (c. 490—430/420 î.e.n.)
Filemon/Philemon/cel Bătrîn (365/360—264/263 î.e.n.)
Filetairos/Philetairos/din Tios (c. 343—263 î.e.n.)
Filinos/Philinos/din Cos (sec. 3 î.e.n.)
Filip II, rege al Macedoniei (359—336 î.e.n.)
Filip III (c. 358—317 î.e.n.)
Filip V, rege al Macedoniei (221—179 î.e.n.)
Filip Arabul/Marcus Iulius Philippus Arabs/, împărat roman (244—249)
Filistos/Philistos/din Siracuza (c. 430—356 î.e.n.)
Filocrate/Philokrates (sec. 4 î.e.n.)
Filolaos/Philolaos/din Crotona (sec. 5 î.e.n.)
Filon/Philon/din Bizanţ (sec. 3 î.e.n.)
Filon/Philon/din Alexandria (c. 25 î.e.n. — c. 45 e.n.)
Filon/Philon/din Byblos (64—141)
Filopoimen/Philopoimen/din Megalopolis (253—183 î.e.n.)
Filotas/Philotas (c. 360—330 î.e.n.)
Filoxen/Philoxenos/din Citera (c. 436 — c. 380 î.e.n.)
Firomah/Phyromachos (sec. 4—3 î.e.n.)
Flamininus Titus Quinctius (c. 228—174 î.e.n.)
Flaminius Caius (?—217 î.e.n.)
Florus Lucius Annaeus (sec. 2 e.n.)
Focion/Phokion (c. 402—318 î.e.n.)
Fraate I/Phraates I/, rege al Parţiei (176—171 î.e.n.)
Fraate II/Phraates II/, rege al Parţiei (138—128 î.e.n.)
Fraate III/Phraates III/, rege al Parţiei (70—57 î.e.n.)
Fraate IV/Phraates IV/, rege al Parţiei (37—2 î.e.n.)
Fraate V/Phraates V/, rege al Parţiei (2 î.e.n. — 4 e.n.)
Fradmon/Phradmon (sec. 5 î.e.n.)
Fraorte/Phraortes/, rege al Mediei (c. 655 — c. 630 î.e.n.)
Frinihos/Phrynikos (sec. 6—5 î.e.n.)
Fritigern/Frithigern (? — c. 383 e.n.)
Frontin/Sextus Iulius Frontinus (c. 40 — c. 103)
Fronto Marcus Cornelius (c. 100 — c. 175)

G

Gaius (? — c. 180 e.n.)
Galba Servius Sulpicius, împărat roman (68—69)
Galen/Galenus (129—199)
Galeriu/Caius Valerius Maximianus Galerius/, împărat roman (305—311)
Gallienus Publius Licinius Egnatius, împărat roman (253—268)
Gautamiputra Satakarni, suveran indian (106—130)
Gellius Aulus (c. 125 — c. 180)
Gelon (c. 540—478 î.e.n.)
Geminos din Rhodos (sec. 1 î.e.n.)
Genseric/Geisericus/, rege al vandalilor (428—477)
Genthios, rege al ilirilor (180—168 î.e.n.)
Germanicus Iulius Caesar (15 î.e.n. — 19 e.n.)
Gordian I/Marcus Antonius Gordianus Sempronianus/, împărat roman (238 e.n.)
Gordian III/Marcus Antonius Gordianus/, împărat roman (238—244)
Gorgias din Leontinoi (c. 480 — c. 380 î.e.n.)
Gracchus Caius Sempronius (163—121 î.e.n.)
Gracchus Tiberius Sempronius (162—133 î.e.n.)
Grigore/Gregorios/din Nyssa (335—394)
Grigore/Gregorios/din Nazianz (c. 329 — c. 390)
Gudea, principe sumerian (2144—2124 î.e.n.)
Gyges, rege al Lidiei (c. 680 — c. 652 î.e.n.)
Gylippos (? — c. 400 î.e.n.)

H

Hadrian/Publius Aelius Hadrianus/, împărat roman (117—138)
Hageladas din Argos (sec. 6—5 î.e.n.)
Hamilcar Barcas (c. 290—229 î.e.n.)
Hammurabi, rege al Babilonului (1728—1686 î.e.n.)
Hannibal (246—183 î.e.n.)
Hanno (sec. 6—5 î.e.n.)
Hariton/Chariton/din Aphrodisias (sec. 1 sau 2 e.n.)
Harmodios (? — 514 î.e.n.) **și Aristogeiton** (? — 514 î.e.n.)
Hasdrubal (c. 270—211 î.e.n.)
Hasdrubal (c. 245—207 î.e.n.)
Hasdrubal (? — c. 140 î.e.n.)
Hatșepsut, regină egipteană (1504—1482 î.e.n.)
Hatușili I/Hattusilis I/, rege hitit (c. 1650 — c. 1620 î.e.n.)
Hatușili III/Hattusilis III/, rege hitit (1289—1265 î.e.n.)

Hecateu/Hekataios/din Milet (c. 560 — c. 480 î.e.n.)
Hefaistion/Hephaistion/din Pella (c. 360—324 î.e.n.)
Hegesagoras al lui Monimos (sec. 2 î.e.n.)
Heliodor/Heliodoros/din Emesa (sec. 3 e.n.?)
Hellanicos din Lesbos (c. 480 — c. 400 î.e.n.)
Heraclide din Pont/Heraklides Pontikos (c. 390 — c. 310 î.e.n.)
Heraclit/Herakleitos/din Efes (c. 544 — c. 483 î.e.n.)
Hermagoras din Temnos (sec. 2 î.e.n.)
Hermogenes din Priene (sec. 2 î.e.n.)
Herodes Atticus Lucius Vibullius Hipparchus Tiberius Claudius (101—177)
Herodian/Herodianos (c. 180 — c. 250)
Herodot/Herodotos (c. 484 — c. 425 î.e.n.)
Herofil/Herophilos/din Chalcedon (sec. 4—3 î.e.n.)
Heron din Alexandria (sec. 1 î.e.n. — 1 e.n.)
Herondas/Herodas (sec. 3 î.e.n.)
Hesiod/Hesiodos (sec. 8—7 î.e.n.)
Hieron I (c. 525—466/465 î.e.n.)
Hieron II (c. 306—215 î.e.n.)
Himiko/Pimiko (? — 240/248 e.n.)
Himilcon (sec. 6 î.e.n.)
Hiparh/Hipparchos (?—514 î.e.n.)
Hiparh/Hipparchos/din Niceea (c. 190 — c. 120 î.e.n.)
Hiperide/Hyperides (c. 390—322 î.e.n.)
Hipocrate/Hippokrates/din Cos (c. 460 — c. 370 î.e.n.)
Hipocrate/Hippokrates/din Chios (c. 470 — c. 400 î.e.n.)
Hipodam/Hippodamos/din Milet (sec. 5 î.e.n.)
Hippias (? — c. 488 î.e.n.)
Hippias din Elis (sec. 5—4 î.e.n.)
Hipponax din Efes (sec. 6 î.e.n.)
Hiram I, rege al Tyrului (c. 969 — c. 936 î.e.n.)
Hircan I/Hyrkanos I/, dinast iudeu (134—104 î.e.n.)
Hircan II/Hyrkanos II/, rege al Iudeei (76—66 şi 63—40 î.e.n.)
Histiaios (?—493 î.e.n.)
Homer/Homeros (sec. 8 î.e.n.?)
Honorius Flavius, împărat roman (395—423)
Horaţiu/ Quintus Flaccus Horatius (65—8 î.e.n.)
Horemheb, faraon (1348—1320 î.e.n.)
Hormizd I/Ormizd I/, suveran sasanid (272—273)
Hormizd II, suveran sasanid (302—309)
Hormizd III, suveran sasanid (455—457)
Hyperbolos (? — c. 411 î.e.n.)

Iamblichos (sec. 2 e.n.)
Iamblichos din Chalkis (c. 280 — c. 330)
Iason din Pherai (?—370 î.e.n.)
Ibicos/Ibykos/din Rhegion (sec. 6 î.e.n.)
Ictinos/Iktinos (sec. 5 î.e.n.)
Iehu, rege al Israelului (842—814 î.e.n.)
Ieroboam I, rege al Israelului (928—907 î.e.n.)
Ieroboam II, rege al Israelului (789—748 î.e.n.)
Ieronim/Hieronymos/din Cardia (c. 360 — c. 260 î.e.n.)
Ieronim/Hieronymus (c. 345—419/420)
Iezechia/Hezekiah/, rege al Iudeei (727—689 î.e.n.)
Ifierate/Iphikrates (c. 415 — c. 353 î.e.n.)
Imhotep/Imuthes (c. 2650 î.e.n.)
Ioan Gură de Aur/Ioannes Chrysostomos (349—407)
Ion din Chios (c. 490 — c. 422 î.e.n.)
Ionatan/Ionathan (?—143 î.e.n.)
Iosafat/Iehosafat/, rege al Iudeei (867—846 î.e.n.)
Iosephus Flavius (c. 37 — c. 100)
Iosia/Iosiah/, rege al Iudeei (640—609 î.e.n.)
Irod/Herodes/cel Mare, rege al Iudeei (37—4 î.e.n.)
Irod Antipa/Herodes Antipas/, dinast iudeu (4 î.e.n. — 39 e.n.)
Irod Arhelau/Herodes Archelaos/, dinast iudeu (4 î.e.n. — 6 e.n.)
Irod Agripa I/Herodes Iulius Agrippas I/, rege al Iudeei (41—44)
Isagoras (sec. 6 î.e.n.)
Isaios din Calcis (c. 420 — c. 350 î.e.n.)
Ismenias (?—382 î.e.n.)
Isocrate/Isokrates (c. 436—338 î.e.n.)
Ispuini, rege din Urartu (825—805 î.e.n.)
Iuba, rege al Mauretaniei (25 î.e.n. — 23 e.n.)
Iuda Macabeul/Iuda Makkabaios (? — 160 î.e.n.)
Iugurtha (c. 160—104 î.e.n.)
Iulia (39 î.e.n. — 14 e.n.)
Iulia Domna (?—217 e.n.)
Iulian Apostatul/Flavius Claudius Iulianus/, împărat roman (361—363)
Iulianus Salvius (c. 100 — c. 170)
Iustin/Marcus Iunianus Iustinus (sec. 3 e.n.)
Iuvenal/Decimus Iunius Iuvenalis (c. 60 — c. 135)

K

Kalidasa (c. 350 — c. 420)
Kanişka, rege al Kuşanilor (78—101 sau 144—167)
Kautilya/Canakya (sec. 4—3 î.e.n.)
Kong Zi/Confucius (c. 551 — c. 479 î.e.n.)
Kumaragupta I, suveran indian (415—455)

L

Labarna/Labarnas, Tabarnas/, rege hitit (c. 1680 — c. 1650 î.e.n.)
Lactanţiu/Lucius Caecilius Firmanus Lactantius (c. 260 — c. 325)
Lamachos (c. 470—417 î.e.n.)
Laodice/Laodike (? — c. 240 î.e.n.)
Lao Zi/Lao Tse (sec. 6 î.e.n.)
Lasos (c. 548 — c. 497 î.e.n.)
Leochares (sec. 4 î.e.n.)
Leon I cel Mare (c. 400—462)
Leonidas I, rege spartan (c. 488—480 î.e.n.)
Leothychidas II, rege spartan (491—469 î.e.n.)
Leucip/Leukippos (c. 490 — c. 430 î.e.n.)
Leucon I, suveran al Regatului Bosporan (389/388—349/348 î.e.n.)
Libanios/Libanius (314—393)
Liciniu/Marcus Licinius Crassus (c. 64 î.e.n. — ?)
Liciniu/Valerius Licinianus Licinius/, împărat roman (308—324)
Licurg/Lykurgos/, legiuitor mitic spartan
Licurg/Lykurgos (c. 390—324 î.e.n.)
Lisandru/Lysandros (c. 455—395 î.e.n.)
Li Si (c. 280 — c. 208 î.e.n.)
Lisias/Lysias (c. 455 — c. 380 î.e.n.)
Lisimah/Lysimachos (c. 360—281 î.e.n.)
Lisip/Lysipp (400/390—310 î.e.n.)
Liu Bang/Kao Tsu/, împărat chinez (202—194 î.e.n.)
Livia/Drusilla Iulia Augusta (58 î.e.n. — 29 e.n.)
Livius Andronicus (c. 280 — c. 200 î.e.n.)
Livius Titus (59 î.e.n. — 17 e.n.)
Longinus/Longinos/Cassius (c. 210—273)
Longos (sec. 2 e.n.)
Lucan/Marcus Annaeus Lucanus (39—65)
Lucian/Lukianos/din Samosata (c. 125 — c. 190)
Luciliu/Caius Lucilius (c. 180—103 î.e.n.)
Lucreţiu/Titus Carus Lucretius (96—55 î.e.n.)

Lucullus Lucius Licinius (117—56 î.e.n.)
Lugalzaggisi (? — c .2350 î.e.n.)
Lygdamis din Naxos (? — c. 524 î.e.n.)

M

Macrinus Marcus Oppelius Severus, împărat roman (217—218)
Macrobius Ambrosius Theodosius (sec. 4—5)
Mago (?—203 î.e.n.)
Mahapadma Nanda (sec. 4 î.e.n.)
Mahavira Vardhamana (c. 549 — c .477 î.e.n.)
Manethon din Sebennytos (sec. 3 î.e.n.)
Mani (c. 216—276)
Manilius Marcus (sec. 1 î.e.n. — sec. 1 e.n.)
Marbod/Marobodnus (c. 18 î.e.n. — 37 e.n.)
Marcellus Empiricus (c. 400 e.n.)
Marcus Aurelius, împărat roman (161—180)
Mardonios (?—479 î.e.n.)
Marius Caius (157—86 î.e.n.)
Marțial/Marcus Valerius Martialis (c. 40 — c. 103)
Masinissa/Massinissa (c. 240—148 î.e.n.)
Matatia/Mattathias/din Modein (?—166 î.e.n.)
Mathos (?—238 î.e.n.)
Mausol/Maussollos (?—353 î.e.n.)
Maximian/Marcus Aurelius Valerius Maximianus/, împărat roman (286—305)
Maximin Daia/Caius Valerius Galerius Maximinus Daia/, împărat roman (309—313)
Maximin Tracul/Caius Iulius Verus Maximinus Thrax/, împărat roman (235—238)
Mecena/Caius Cilnius Maecenas (c. 70—8 î.e.n.)
Megacle/Megakles (sec. 6 î.e.n.)
Megastene/Megasthenes (sec. 4—3 î.e.n.)
Meidias (sec. 5 î.e.n.)
Memnon din Rhodos (?—333 î.e.n.)
Menandru/Menandros (342—293 î.e.n.)
Menandru/Menandros/, rege al Bactriei (c. 155 — c. 135 î.e.n.)
Menes, faraon (c. 3100 î.e.n.)
Mengzi/Mencius (c. 372 — c. 289 î.e.n.)
Menip/Menippos/din Gadara (sec. 3 î.e.n.)
Mentuhotep II, faraon (2060—2009 î.e.n.)
Menua, rege din Urartu (805—790 î.e.n.)

Merneptah/Minertah, faraon (1236—1223 î.e.n.)
Meroveu/Merovech, Merowig/, rege al francilor (c. 448— c. 457)
Mesanepada/Mesannepadda (c. 2500 î.e.n.)
Mesilim (c. 2600 î.e.n.)
Mesrop Maştoţ (361—440)
Messalina Valeria (c. 25—48)
Meşa, rege al moabiţilor (c. 850 — c. 840 î.e.n.)
Midas I, rege al Frigiei (c. 739 — c. 696 î.e.n.)
Mikerinos/Menkaure/, faraon
Milon din Crotona (sec. 6 î.e.n.)
Miltiade/Miltiades (c. 550 — c. 489 î.e.n.)
Mimnerm/Mimnermos/din Colofon (sec. 7—6 î.e.n.)
Mitradate I/Mithradates I/, rege al Parţiei (171—138 î.e.n.)
Mitradate II/Mithradates II/, rege al Parţiei (123—88 î.e.n.)
Mitradate III/Mithradates III/, rege al Parţiei (57—55 î.e.n.)
Mitradate VI/Mithradates VI Eupator/, rege al Pontului (112—63 î.e.n.)
Mnesicle/Mnesikles (sec. 5 î.e.n.)
Modestinus Herennius (sec. 3 e.n.)
Molon Apollonios (sec. 2—1 î.e.n.)
Movses Khorenaţi (410—493)
Mo Zi/Micius (c. 479 — c. 381 î.e.n.)
Murşili I/Mursilis I/, rege hitit (c. 1620 — c. 1590 î.e.n.)
Murşili II/Mursilis II/, rege hitit (c. 1345 — c. 1315 î.e.n.)
Musaios (sec. 5 î.e.n.?)
Muwatali/Muwatallis/, rege hitit (1315—1296 î.e.n.)
Myron din Eleutherai (c. 480 — c. 445 î.e.n.)

N

Nabis (?—192 î.e.n.)
Nabonid, suveran al Regatului Noului Babilon (555—539 î.e.n.)
Nabopalassar, suveran al Regatului Noului Babilon (625—605 î.e.n.)
Nabucodonosor I, rege al Babilonului (1125—1103 î.e.n.)
Nabucodonosor II, suveran al Regatului Noului Babilon (605—562 î.e.n.)
Naevius Cnaeus (c. 265 — c. 200 î.e.n.)
Namatianus Rutilius Claudius (sec. 4—5)
Naram Sin, suveran al Imperiului Akadian (2291—2254 î.e.n.)
Narseh/Narses/, suveran sasanid (293—302)
Nearchos din Amfipolis (c. 360—312 î.e.n.)
Nechao II, faraon egiptean (609—593 î.e.n.)
Nefertiti/Nofretete/, regină egipteană (c. 1370 î.e.n.)
Nepos Cornelius (c. 100 — c. 24 î.e.n.)

Nero Claudius Caesar, împărat roman (54—68)
Nerva Marcus Cocceius, împărat roman (96—98)
Nestor/Nestorios (c. 381—451)
Nicandru/Nikandros/din Colofon (sec. 2 î.e.n.)
Nicanor/Nikanor/din Stageira (c. 360 — c. 316 î.e.n.)
Nicias/Nikias (c. 470—413 î.e.n.)
Nicias/Nikias/din Atena (sec. 4 î.e.n.)
Nicolaos/Nikolaos/din Damasc (c. 64—21 î.e.n.)
Nicomede I/Nikomedes I/, rege al Bitiniei (279—250 î.e.n.)
Nicomede II/Nikomedes II Epiphanes/, rege al Bitiniei (149—128 î.e.n.)
Nicomede III/Nikomedes III Euergetes/, rege al Bitiniei (128—94 î.e.n.)
Nicomede IV/Nikomedes IV Philopator/, rege al Bitiniei (94—74 î.e.n.)
Nonnos din Panopolis (sec. 5 e.n.?)
Novatian/Novatianus (? — c. 258 e.n.)

O

Odenat/Septimius Odaenathus (? — 266/267 e.n.)
Odoacru/Odoacer (c. 430—493)
Olimpia/Olympias (c. 375—316 î.e.n.)
Omri, rege al Israelului (882—871 î.e.n.)
Onatas (sec. 5 î.e.n.)
Oreibasiu/Oreibasios/din Pergam (c. 320 — c. 400)
Origene/Origenes (c. 185—253)
Orode II/Orodes II/, rege al Parţiei (57—37 î.e.n.)
Orontes (? — c. 344 î.e.n.)
Orosius Paulus (sec. 5 e.n.)
Osea/Hosea/, rege al Israelului (733—724 î.e.n.)
Osroe/Osroes/, rege al Parţiei (109—130)
Otho Marcus Salvius, împărat roman (69 e.n.)
Ovidiu/Publius Ovidius Naso (43 î.e.n. — 17 e.n.)
Oxyartes (sec. 4 î.e.n.)

P

Pacor I/Pakoros I (? — 38 î.e.n.)
Pacor II/Pakoros II/, rege al Parţiei (78—115)
Pacuvius Marcus (c. 220 — c. 132 î.e.n.)
Paionios din Mende (sec. 5 î.e.n.)
Pairisade I/Pairisades I (? — 311/310 î.e.n.)

Pairisade V/ Pairisades V (?—108/107 î.e.n.)
Panaetius/Panaitios/din Rhodos (c. 185 — c. 109 î.e.n.)
Panainos (sec. 5 î.e.n.)
Panini (sec. 5—4 î.e.n.)
Papinian/Aemilius Papinianus (146—212)
Pappos din Alexandria (c. 300 î.e.n.)
Parmenide/Parmenides/din Eleea (540—480 sau 515—445 î.e.n.)
Parmenion (c. 400—330 î.e.n.)
Parrhasios (sec. 5—4 î.e.n.)
Patanjali (sec. 2 î.e.n.)
Paulin din Nola/Paulinus Meropius Pontius (353/354—431)
Paulus Iulius (? — c. 230 e.n.)
Pausanias (? — c. 467 î.e.n.)
Pausanias, rege al Spartei (445—426 î.e.n.)
Pausanias (c. 115 — c. 180)
Pelopidas (c. 410—364 î.e.n.)
Pepi I/Piops I/, faraon egiptean
Pepi II/Piops II/, faraon egiptean
Perdicas I/Perdikkas I (sec. 7 î.e.n.)
Perdicas II/Perdikkas II/, rege al Macedoniei (454—413 î.e.n.)
Perdicas III/Perdikkas III/, rege al Macedoniei (365—359 î.e.n.)
Perdicas/Perdikkas (c. 365—321 î.e.n.)
Periandros (? — c. 587 î.e.n.)
Pericle/Perikles (c. 490—429 î.e.n.)
Peroz/Firuz/, suveran sasanid (457—484)
Perseu/Perseus/, rege al Macedoniei (179—168 î.e.n.)
Persius Aulus Flaccus (34—62)
Pertinax Publius Helvius, împărat roman (193 e.n.)
Petroniu/Caius Petronius Arbiter (? — 65 e.n.)
Piankhi/Piy/, rege etiopian (742—700 î.e.n.)
Pindar/Pindaros (522/518 — c. 442 î.e.n.)
Piron/Pyrrhon/din Elis (c. 360 — c. 270 î.e.n.)
Pirus/Pyrrhos (? — 272 î.e.n.)
Pisistrate/Peisistratos (c. 600—528/527 î.e.n.)
Pitacos/Pittakos/din Mytilene (c. 650 — c. 570 î.e.n.)
Pitagora/Pythagoras (c. 580 — c. 500 î.e.n.)
Pitagora/Pythagoras/din Rhegion (sec. 5 î.e.n.)
Piteas/Pytheas/din Massalia (sec. 4 î.e.n.)
Piteos/Pytheos/din Priene (sec. 4 î.e.n.)
Placidia Galla Aelia (c. 390—450)
Platon/Platonos (c. 427—347 î.e.n.)

Plaut/Titus Maccius Plautus (c. 250 — c. 184 î.e.n.)
Pliniu cel Bătrîn/Caius Plinius Secundus (23/24—78)
Pliniu cel Tînăr/Caius Plinius Caecilius Secundus (c. 61 — c. 113)
Plotin/Plotinos (204—270)
Plutarh/Plutarchos/din Cheroneea (c. 46 — c. 127)
Polemon I, rege al Pontului (37—8 î.e.n.)
Polemon II, rege al Pontului (38—63)
Polibiu/Polybios (c. 200 — c. 120 î.e.n.)
Policlet/Polykleitos (sec. 5 î.e.n.)
Policrate/Polykrates/din Samos (? — c. 522 î.e.n.)
Polignot/Polignotos/din Thasos (sec. 5 î.e.n.)
Polyperchon din Tymphaia (c. 385 — c. 310 î.e.n.)
Pompei/Cnaeus Pompeius Magnus (106—48 î.e.n.)
Pompeius Trogus (sec. 1 î.e.n.)
Pomponius Mela (sec. 1 e.n.)
Porfir/Porphyrios/din Tyr (c. 232 — c. 305)
Poros/Puru, Parvataka (?—317 î.e.n.)
Porsenna (sec 6 î.e.n.)
Poseidonios din Apameia (135—51 î.e.n.)
Postumus Marcus Cassianus Latinus (?—268 e.n.)
Praxagoras din Cos (sec. 4 î.e.n.)
Praxitele/Praxiteles (c. 390 — c. 320 î.e.n.)
Priscian/Priscianus (sec. 5—6)
Prodicos/Prodikos/din Cheos (c. 470 — c. 390 î.e.n.)
Proklos/Proclus (412—485)
Properţiu/Sextus Propertius (c. 47 î.e.n. — c. 15 î.e.n.)
Protagoras din Abdera (c. 485 — c. 410 î.e.n.)
Prudentius Aurelius Publius Clemens (c. 348 — c. 410)
Prusias I Holos, rege al Bitiniei (235—183 î.e.n.)
Prusias II Kynegos, rege al Bitiniei (183—149 î.e.n.)
Psametic I, faraon (663—609 î.e.n.)
Psametic II, faraon (593—588 î.e.n.)
Psametic III, faraon (526—525 î.e.n.)
Ptolemeu I/Ptolemaios Lagos/, rege al Egiptului (305—283 î.e.n.)
Ptolemeu II/Ptolemaios II Philadelphos/, rege al Egiptului (283—246 î.e.n.)
Ptolemeu III/Ptolemaios III Euergetes/, rege al Egiptului (246—221 î.e.n.)
Ptolemeu IV/Ptolemaios IV Philopator/, rege al Egiptului (c. 221—204 î.e.n.)
Ptolemeu V/Ptolemaios V Epiphanes/, rege al Egiptului (204—180 î.e.n.)
Ptolemeu Fulgerul/Ptolemaios Keraunos (c. 321—279 î.e.n.)
Ptolemeu Claudiu/Ptolemaios Claudios (c. 83 — c. 161)
Pusyamitra (sec. 2 î.e.n.)

Q

Qin Shi Huangdi/Shih Huangti/, împărat chinez (221—210 î.e.n.)
Quintilian/Marcus Fabius Quintillianus (c. 35 — c. 96)

R

Radagaisus (?—406 e.n.)
Ramses I, faraon (1320—1318 î.e.n.)
Ramses II, faraon (1304—1237 î.e.n.)
Ramses III, faraon (1198—1166 î.e.n.)
Regalian/Publius Cornelius Regalianus (?—260 e.n.)
Regulus Marcus Atilius (?—250 î.e.n.)
Rhemaxos (c. 200 î.e.n.)
Ricimer Flavius (?—472 e.n.)
Roboam/Rehoboam/, rege al Iudeei (928—911 î.e.n.)
Roles (sec. 1 î.e.n.)
Romulus Augustulus, împărat roman (475—476)
Roxana/Rhoxane (?—310 î.e.n.)
Rusa I, rege din Urartu (733—714 î.e.n.)
Rusa II, rege din Urartu (680—645 î.e.n.)
Rusa III, rege din Urartu (605—595 î.e.n.)

S

Sadyattes, rege al Lidiei (629—618 î.e.n.)
Safo/Sappho (c. 630 — c. 570 î.e.n.)
Salustiu/Caius Crispus Sallustius (86—34 î.e.n.)
Salvianus (c. 400—468/470)
Salvius (? — c. 102 î.e.n.)
Samudragupta, suveran indian (335—380)
Sardur I, rege din Urartu (833—825 î.e.n.)
Sardur II, rege din Urartu (766—733 î.e.n.)
Sardur III, rege din Urartu (645—640 î.e.n.)
Sardur IV, rege din Urartu (640—625 î.e.n.)
Sargon I cel Mare, suveran al Imperiului Akadian (2371—2315 î.e.n.)
Sargon II, rege asirian (721—705 î.e.n.)
Satyros (sec. 4. î.e.n.)
Satyros (sec. 3 î.e.n.)
Saul, rege al Israelului (1029—1004 î.e.n.)
Saumacos (? — 107 î.e.n.)

Saușatar, rege din Mitanni (c. 1480 — c. 1450 î.e.n.)
Scilax/Skylax/din Cariadna (? — c. 480 î.e.n.)
Scipio Africanus Publius Cornelius (235—183 î.e.n.)
Scipio Aemilianus Africanus Numantinus Publius Cornelius (185—129 î.e.n.)
Scopas din Paros (sec. 4 î.e.n.)
Scribonius Curio Caius (?—53 î.e.n.)
Scriptores Historiae Augustae (sec. 4 î.e.n.)
Sedechia/Zedekiah/, rege al Iudeei (595—586 î.e.n.)
Segestes (? — c. 20 e.n.)
Seian/Lucius Aelius Seianus (c. 20—31 e.n.)
Seleucos I Nicator (c. 358—281 î.e.n.)
Seleucos II Kallinikos, rege seleucid (246—225 î.e.n.)
Seleucos III Soteros Keraunos, rege seleucid (225—223 î.e.n.)
Seleucos IV Philopator, rege seleucid (187—175 î.e.n.)
Semiramida
Seneca cel Bătrîn/Lucius Annaeus Seneca (c. 55 î.e.n. — 39 e.n.)
Seneca cel Tînăr/Lucius Annaeus Seneca (4 î.e.n. — 65 e.n.)
Sennacherib, rege asirian (704—681 î.e.n.)
Septimius Severus Lucius, împărat roman (193—211)
Sertorius Quintus (123—72 î.e.n.)
Sesostris I, faraon (1962—1928 î.e.n.)
Sesostris II, faraon (1895—1878 î.e.n.)
Sesostris III, faraon (1878—1842 î.e.n.)
Seti I, faraon (1318—1304 î.e.n.)
Seti II, faraon (1216—1210 î.e.n.)
Seuthes I, rege trac (424—410 î.e.n.)
Seuthes II, rege (c. 400 — c. 383 î.e.n.)
Seuthes III (sec. 4 î.e.n.)
Severus Alexander Marcus Aurelius, împărat roman (222—235)
Sextus Empiricus/Sextos Empeirikos (sec. 2 e.n.)
Sima Qian (c. 145 — c. 87 î.e.n.)
Simon (? — 134 î.e.n.)
Simonide/Simonides/din Cheos (c. 556 — c. 468 î.e.n.)
Sitalces, rege trac (431—424 î.e.n.)
Skandagupta, suveran indian (455—467)
Snefru, faraon (sec. 27 î.e.n.)
Socrate/Sokrates (469—399 î.e.n.)
Sofocle/Sophokles (469—405 î.e.n.)
Sofron/Sophron/din Siracuza (sec. 5 î.e.n.)
Solomon, rege al statului Israel (965—928 î.e.n.)

Solon (c. 640 — c. 560 î.e.n.)
Soranos/Soranus/din Efes (c. 70 — c. 130)
Sosigenes din Alexandria (sec. 1 î.e.n.)
Spartacos I (? — c. 433 î.e.n.)
Spartacus (?—71 î.e.n.)
Speusip/Speusippos (? — c. 339 î.e.n.)
Spitamenes (?—328 î.e.n.)
Stateira (?—323/322 î.e.n.)
Staţiu/Publius Papinius Statius (c. 40 — c. 96)
Stilicon/Flavius Stilicho (c. 365—408)
Stilo Praeconinus Lucius Aelius (c. 150 — c. 70 î.e.n.)
Stilpon din Megara (c. 380 — c. 300 î.e.n.)
Stobeu/Ioannes Stobaios (sec. 5 e.n.?)
Strabon (c. 64/63 î.e.n. — 26/23 e.n.)
Straton din Lampsacos (c. 350 — c. 269 î.e.n.)
Stratonice/Stratonike (? — c. 290 î.e.n.)
Stratonice/Stratonike (? — c. 270 î.e.n.)
Strongylion (sec. 5—4 î.e.n.)
Suetoniu/Caius Suetonius Tranquillus (c. 70 — c. 140)
Sulla Lucius Cornelius (138—78 î.e.n.)
Supiluliuma I/Suppiluliumas/, rege hitit (1380—1346 î.e.n.)
Symmachus Quintus Aurelius Eusebius (c. 345—402)
Syphax (?—201 î.e.n.)
Syrmos (sec. 4 î.e.n.)

Ş

Şalmanaşar I, rege asirian (1274—1244 î.e.n.)
Şalmanaşar III, rege asirian (859—824 î.e.n.)
Şalmanaşar V, rege asirian (726—722 î.e.n.)
Şamşi-Adad I, rege asirian (1813—1781 î.e.n.)
Şamşi-Adad V, rege asirian (824—811 î.e.n.)
Şapur I, suveran sasanid (241—272)
Şapur II, suveran sasanid (309—379)
Şapur III, suveran sasanid (383—388)
Şar-Kali-Şarri, suveran akadian (2254—2230 î.e.n.)
Şeşonk, faraon (947—925 î.e.n.)
Şulgi, rege sumerian (sec. 21 î.e.n.)
Şutruk-Nahhunte II, rege elamit (c. 1160 î.e.n.)

Tacit/Publius Cornelius Tacitus (c. 55 — c. 120)
Taxiles (? — c. 312 î.e.n.)
Telepin/Telepinus/, rege hitit (c. 1525—1500 î.e.n.)
Temistocle/Themistokles (c. 524 — c. 459 î.e.n.)
Tennes, rege al Sidonului (c. 354 — c. 350 î.e.n.)
Teocrit/Theokritos (c. 300 — c. 260 î.e.n.)
Teodor/Theodoros/din Samos (sec. 6 î.e.n.)
Teodor/Theodoros Atheos/din Cirene (c. 340 — c. 250 î.e.n.)
Teodoric I/Theodoric I/, rege vizigot (418—451)
Teodoric II/Theodoric II/, rege vizigot (453—466)
Teodoric I/Theodoric I/cel Mare, rege ostrogot (474—526)
Teodosiu I/Flavius Theodosius/, împărat roman (379—395)
Teodosiu II/Flavius Theodosius/, împărat roman (408—450)
Teofrast/Theophrastos/din Eresos (c. 371 — c. 287 î.e.n.)
Teognis/Theognis (c. 540 — ? î.e.n.)
Teopomp/Theopompos (sec. 8 î.e.n.)
Teopomp/Theopompos/din Chios (c. 378 — c. 320 î.e.n.)
Teramene/Theramenes (c. 455—404/403 î.e.n.)
Terenţiu/Publius Terentius Afer (c. 190—159 î.e.n.)
Teres, rege trac (c. 470 — c. 341 î.e.n.)
Terpandru/Terpandros (sec. 7 î.e.n.)
Tertulian/Quintus Septimius Florens Tertulianus (c. 160 — c. 210)
Teuta, regină a ilirilor (230—228 î.e.n.)
Thales din Milet (625—545 î.e.n.)
Theaitetos din Atena (c. 414 — c. 363 î.e.n.)
Thespis (sec. 6 î.e.n.)
Tiberiu/Tiberius Iulius Caesar Augustus/, împărat roman (14—37)
Tibul/Albius Tibullus (52—19 î.e.n.)
Tiglat-Palasar I, rege asirian (1115—1076 î.e.n.)
Tiglat-Palasar III, rege asirian (746—727 î.e.n.)
Tigran II/Tigranes II/cel Mare, rege armean (95—55 î.e.n.)
Tigran III/Tigranes III/, rege armean (20—8 î.e.n.)
Tigran IV/Tigranes IV/, rege armean (8—5 şi 2 î.e.n. — 1 e.n.)
Timaios din Tauromenion (c. 356 — c. 260 î.e.n.)
Timanthes din Cynthos (sec. 5 î.e.n.)
Timoleon (c. 410—334 î.e.n.)
Timon din Phleius (c. 320 — c. 230 î.e.n.)
Timoteu/Timotheos (? — c. 354 î.e.n.)
Timoteu/Timotheos/din Milet (c. 450 — c. 360 î.e.n.)
Timoteu/Timotheos (sec. 4 î.e.n.)

Tiridate I/Tiridates I, rege al Parției (247—210 î.e.n.)
Tiridate II/Tiridates II (sec. 1 î.e.n.)
Tiridate III/Tiridates III (sec. 1 e.n.)
Tiridate I/Tiridates I/, rege al Armeniei (c. 52 — c. 88)
Tiro Marcus Tullius (103—43 î.e.n.)
Tirteu/Tyrtaios (sec. 7 î.e.n.)
Tisaferne/Tissaphernes (?—395 î.e.n.)
Titus Flavius Vespasianus, împărat roman (79—81)
Traian/Marcus Ulpius Traianus/, împărat roman (98—117)
Trasibul/Trasybulos/din Milet (sec. 7—6 î.e.n.)
Trasibul/Thrasybulos (? — c. 388 î.e.n.)
Trasimah/Thrasymachos/din Calcedon (sec. 5 î.e.n.)
Tsaraka (sec. 2 e.n.?)
Tucidide/Thukydides (c. 460 — c. 396 î.e.n.)
Tudhalias I, rege hitit (1740—1710 î.e.n.)
Tudhalias IV, rege hitit (1265—1235 î.e.n.)
Tukulti-Ninurta I, rege asirian (1244—1207 î.e.n.)
Tukulti-Ninurta II, rege asirian (889—884 î.e.n.)
Tutankhamon, faraon (1361—1352 î.e.n.)
Tutmes I/Tutmosis I/, faraon (1526—1512 î.e.n.)
Tutmes II/Tutmosis II/, faraon (1512—1504 î.e.n.)
Tutmes III/Tutmosis III/, faraon (1504—1450 î.e.n.)
Tutmes IV, faraon (1425—1417 î.e.n.)
Tyrannion cel Bătrîn (?—26/25 î.e.n.)

U

Ulpian/Domitius Ulpianus (c. 170—223)
Ur-Nammu, rege sumerian (2112— c. 2095 î.e.n.)
Ur-Nanșe, dinast sumerian (c. 2500 î.e.n.)
Urukagina/Uru Inimgina/, dinast sumerian (2370 — 2360 î.e.n.)
Userkaf/Usercheres/, faraon (sec. 25 î.e.n.)
Utu-Chegal, dinast sumerian (c. 2070 î.e.n.)

V

Valens Flavius, împărat roman (364—378)
Valentinian I/Flavius Valentinianus/, împărat roman (364—375)
Valentinian III/Flavius Placidus Valentinianus/, împărat roman (425—455)
Valerian/Publius Licinius Valerianus/, împărat roman (253—260)
Valerius Flaccus Setinus Balbus Caius (c. 45 — c. 90)

Valerius Maximus (sec. 1 e.n.)
Vardar Mamiconian (? — 451 e.n.)
Varro Marcus Terentius (116—27 î.e.n.)
Varus Publius Quinctilius (c. 46 î.e.n. — 9 e.n.)
Vasile cel Mare/Basileios (c. 330—379)
Velcius Paterculus (c. 20 î.e.n. — c. 31 e.n.)
Vercingetorix (c. 82 — 46 î.e.n.)
Vergiliu/Publius Vergilius Maro (70—19 î.e.n.)
Verres Caius (115—43 î.e.n.)
Vespasian/Titus Flavius Vespasianus/, împărat roman (69—79)
Victor Sextus Aurelius (sec. 4 e.n.)
Viriathus (c. 190—139 î.e.n.)
Vitellius Aulus, împărat roman (69)
Vitruviu/Marcus Vitruvius Pollio (sec. 1 î.e.n.)
Vologese I/Vologaeses I/, rege al Parției (51—78)
Vologese II/Vologaeses II/, rege al Parției (128 — c. 147)
Vologese III/Vologaeses III/, rege al Parției (148—192)
Vologese IV/Vologaeses IV/, rege al Parției (192—207/208)
Vologese V/Vologaeses V/, rege al Parției (207/208—222/223)
Vonon I/ Vonones I/, rege al Parției (7—11)
Vonon II/Vonones II/, rege al Parției (51 e.n.)

W

Wallia/Valia/, rege al vizigoților (415—418)
Wang-Bi (226—249)
Wang Chong (27 — c. 100)
Wang Mang, împărat chinez (9—23)
Wang Xizhi (321—370)
Wi Man/Wei Man (sec. 3—2 î.e.n.)
Wu Di, împărat chinez (140—87 î.e.n.)
Wulfila/Ulfila (c. 310—383)
Wu Wang (sec. 12 î.e.n.)

X

Xanthos din Sardes/Xanthos Lidianul (sec. 5 î.e.n.)
Xantip/Xanthippos (c. 520 — c. 470 î.e.n.)
Xantip/Xanthippos (? — c. 254 î.e.n.)
Xantipa/Xanthippe (? — c. 390 î.e.n.)
Xenocrate/Xenokrates/din Calcedon (c. 396—314 î.e.n.)

Xenofan/Xenophanes/din Colofon (c. 570 — c. 478 î.e.n.)
Xenofon/Xenophon/din Atena (c. 430 — c. 350 î.e.n.)
Xenofon/Xenophon/din Efes (sec. 2—3)
Xerxe I/Xerxes I/, rege persan (486—465 î.e.n.)
Xunzi (c. 313 — c. 238 î.e.n.)

Y

Yazdegerd I/Yazdegird I/, rege sasanid (399—420)
Yazdegerd II/Yazdegird II/, rege sasanid (438—450)

Z

Zaleukos (sec. 7)
Zalmodegikos (sec. 3 î.e.n.)
Zenobia Septimia/Bat-Zaabai/, regină a Palmyrei (267—273)
Zenodot/Zenodotos/din Efes (c. 330 — c. 260 î.e.n.)
Zenon, împărat roman (474—475 şi 476—491)
Zenon din Eleea (c. 490 — c. 430 î.e.n.)
Zenon din Cition (c. 333 — c. 262 î.e.n.)
Zeuxis din Heraclcia (sec. 5—4 î.e.n.)
Zhuangzi (c. 370 — c. 300 î.e.n.)
Ziaelas, rege al Bitiniei (250—235 î.e.n.)
Zimrilim (? — c. 1694 î.e.n.)
Zipoites, rege al Bitiniei (297—279 î.e.n.)
Zopyrion (? — 326/325 î.e.n.)
Zoroastru/Zarathustra c. 628 — c. 551 î.e.n.)
Zosimos (sec. 5 e.n.)
Zyraxes (sec. 1 î.e.n.)

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Lucrări generale

A World Atlas of Military History, vol. I, New York, 1973.

An Encyclopedia of World History, ed. de W. Langer, ed. a V-a, Boston, 1972.

Atlas Historique Larousse, ed. de G. Duby, Paris, 1978.

Atlas istoric, sub redacția acad. Ștefan Pascu, București, 1971.

BARLOEWEN W. H. v., *Abriss der Geschichte antiker Randkulturen*, München, 1961.

BENGTSON HERMANN, *Einführung in die Alte Geschichte*, ed. a VIII-a, München, 1979.

BICKERMAN E.J., *Chronology of the Ancient World*, ed. revăzută, Londra, 1980.

Biographisches Lexikon zur Weltgeschichte, ed. de H. Herzfeld, Frankfurt am Main, 1970.

Bolșaia Sovetskaia Enfiklopedia, 30 vol., Moscova, 1970—1979.

Brockhaus Enzyklopädie, 20 vol., Wiesbaden, 1966—1974.

Chambers Biographical Dictionary, 2 vol., Edinburg, 1975.

The Cambridge Ancient History, 12 vol., Cambridge, 1924—1939; ed a II-a în curs de apariție din 1970 (vol. III, partea a II-a, a apărut în 1982).

DELBRÜCK H., *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte I. Das Altertum*, ed. a III-a, 1964.

Dicționar de filozofie, București, 1978.

Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X), coordonator D.M. Pippidi, București, 1976.

Dictionnaire des biographies, sub redacția lui Pierre Grimal, 2 vol., Paris, 1958.

Drevnij Vostok i antičnîj mir, Moscova, 1980.

Encyclopaedia of Asian Civilizations, vol. I—V, Villecresnes, 1977—1979.
Encyclopaedia Britannica, 30 vol. (*Macropaedia*, 19 vol., *Micropaedia*, 10 vol., *Propaedia*, 1 vol.), ed. a XV-a Chicago, 1978.
Encyclopedia Universalis, 20 vol., Paris, 1980.
Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale, sub redacţia lui R. Bianchi-Bandinelli, 8 vol., Roma, 1958—1966.
Encyclopedia Judaica, 16 vol., Ierusalim, 1971.
The Encyclopedia of Philosophy, ed. de Paul Edwards, 8 vol., New York—Londra, 1967.
FARRINGTON B., *Science in Antiquity*, ed. a II-a, Oxford, 1969.
Fischer Weltgeschichte, 25 vol., Frankfurt am Main, 1965—.
GIANNELLI G., CASOLI V., *Storia antica del Mediterraneo*, 2 vol., ed. a IV-a, Florenţa, 1968—1969.
Grand Larousse Encyclopédique, 10 vol., Paris, 1960—1964.
Grande Enciclopedia (Agostini), 20 vol., Novara, 1972—1977.
La Grande Encyclopédie (Larousse), 60 vol., Paris, 1971—1976.
GRANT M., *Mittelmeerkulturen in der Antike*, 1974.
Der Grosse Brockhaus, ed. a XVIII-a, 12 vol., Wiesbaden, 1977—1981.
Der Grosse Ploetz. Auszug aus der Geschichte, ed. a XXIX-a, Freiburg im Breisgau, 1980.
Grosser Historischer Weltatlas, ed. 2—6, 3 vol., München, 1978—1981.
Harpers Dictionary of Classical Literature and Antiquitas, ed. a II-a, New York, 1965.
HILTBRUNNER O., *Kleines Lexikon der Antike*, ed. a IV-a, Berna, 1964.
Histoire du développement culturel et scientifique de l'Humanité, ed. sub auspiciile UNESCO, vol. 1—6 (9 tomuri), Paris 1969—1970.
Histoire generale, sub redacţia lui G. Glotz, Paris, 1927—1947.
Histoire générale des civilisations, sub redacţia lui M. Crouzet, 10 vol. Paris, 1953—.
Histoire universelle, colecţia „Encyclopédie de la Pléiade", vol. I, *Des origines à l'Islam*, Paris, 1957.
Histoire universelle Larousse, 12 vol., Paris, 1968—1969.
Historia Mundi, ed. de F. Kern, 10 vol., Berna 1952—1961.
International Encyclopedia of the Social Sciences, 16 vol., New York, 1968.
Istoria generală a ştiinţei, sub redacţia lui René Taton, 4 vol., Bucureşti, 1970—1976.
Istoria lumii în date, sub redacţia acad. Andrei Oţetea, Bucureşti, 1969.
Istoria universală, sub redacţia lui E.M. Jukov, vol. 1—3, Bucureşti, 1958—1960.
KINDER H., HILGEMANN W., *DTV Atlas zur Weltgeschichte*, 2 vol., ed. a XIV-a, München, 1979.
Kleine Enzyklopädie. Weltgeschichte, 2 vol., Leipzig, 1979.

Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike, ed. de K. Ziegler, W. Sontheimer, H. Gärthner, 5 vol., München, 1964—1975.
KORNEMANN E., *Weltgeschichte des Mittelmeerraumes von Philipp II von Makedonien bis Muhammed*, München, 1967.
KROH P., *Lexikon der Antiken Autoren*, Stuttgart, 1972.
LAFFORGUE G., *L'Orient et la Grèce jusqu'à la conquête romaine*, Paris, 1977.
LAMER H., BUX F., KROH P., *Wörterbuch der Antike, mit Berücksichtigung ihres Fortwirkens*, ed. a VIII-a, Stuttgart, 1976.
LASCU N., *Clasicii antici în România*, Cluj, 1974.
LAUFFER S., FELLERER K., KEMME F., *Abriss der Antiken Geschichte*, ed. a II-a, München, 1964.
LAURAND L., LAURAS A., *Manuel des études grècques et latines*, 2 vol., Paris, 1968—1970.
Lexikon der Alten Welt, ed. de C. Andersen, H. Erbse, O. Gigon ş.a., Zürich—Stuttgart, 1965.
Lexikon der Antike, ed. de J. Irmscher, ed. a II-a, Leipzig, 1977.
LÖWE G., STOLL H.A., *Die Antike in Stichworten*, ed. a IV-a, Leipzig, 1976.
MARROU H.I., *Histoire de l'Education dans l'Antiquité*, ed. a VI-a, Paris, 1965.
MARX-ENGELS, *Despre artă*, vol. I, Bucureşti, 1968.
MATZ KLAUS-JÜRGEN, *Regententabellen zur Weltgeschichte*, München, 1980.
Methuen's History of the Greek and Roman World, Londra, 1957.
MEULEAU M., *Le Monde antique*, 2 vol., Paris, 1965.
MEYER EDUARD, *Geschichte des Altertums* (reed. tare), 8 vol., Darmstadt, 1981.
Meyers Enzyklopädisches Lexikon, 25 vol., Mannheim, 1971—1979.
Meyers Illustrierte Weltgeschichte, 20 vol., Mannheim, 1979—1981.
Meyers Neues Lexikon, ed. a II-a, 18 vol., Leipzig, 1972—1978.
MOURRE MICHEL, *Dictionnaire encyclopédique d'histoire*, 8 vol., Paris, 1978.
The Oxford Classical Dictionary, ed. de M. Cary, J.D. Denniston ş.a., ed. a II-a, Oxford, 1970.
The Oxford Companion to Art, ed. de Harold Osborne, Oxford, 1971.
The Oxford Companion to Classical Literature, ed. a VII-a, Oxford, 1962.
Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, 68 vol. + 15 vol. supliment, Stuttgart, 1893—
PETIT PAUL, *Guide de l'étudiant en histoire ancienne*, ed. a III-a, Paris, 1969.

PETIT PAUL. *Précis d'histoire ancienne*, ed. a IV-a, Paris, 1975.
Propyläen-Geschichte Europas, 6 vol., Frankfurt am Main, 1975–1978.
Propyläen Weltgeschichte, ed. de Golo Mann, Alfred Heuss, August Nitschke, 22 vol., Frankfurt am Main—Berlin, 1976.
PUTZGER F. W., *Historischer Weltatlas*, ediția 100, Berlin, 1979.
RACHET GUY, *Universul arheologiei. Tehnică, istorie, bilanț*, 2 vol., București, 1977.
RADICE B., *Who's who in the Ancient World*, ed. a II-a, Londra, 1973.
Reallexikon für Antike und Christentum, ed. de Th. Klauser, Stuttgart, 1950—
Saeculum Weltgeschichte, ed. de H. Franke, Freiburg im Breisgau, 7 vol., 1965–1976.
Scriitori greci și latini. Mic dicționar, coordonatori N.I. Barbu și A. Piatkowski, București, 1978.
Scriitori străini. Mic dicționar, București, 1981.
Sovetskaia istoricheskaia entiklopedia, 16 vol., Moscova, 1961—1976.
STARR CHESTER G., *A History of the Ancient World*, Oxford, 1965.
TUDOR DUMITRU, *Mari căpitani ai lumii antice*, 3 vol., București, 1969–1972.
Tusculum Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters, ed. revizuită, München, 1979.
WARRINGTON JOHN, *Everyman's Classical Dictionary (800 DC-AD 337)*, Londra, 1970.
Webster's Biographical Dictionary, Springfield, 1976.
Weltgeschichte in Daten, ed. a II-a, Berlin, 1973.
Westerman Grosser Atlas zur Weltgeschichte, ed. a X-a, Braunschweig, 1978.
WUSSIG, H., *Mathematik in der Antike*, Leipzig, 1962.

Orientul

ALTHEIM FRANZ (coordonator), *Geschichte Mittelasiens im Altertum*, Berlin, 1970.
Aperçu sur l'histoire de Corée, Phénian, 1977.
BECKERATH J. von., *Abriss der Geschichte des Alten Ägypten*, München—Viena, 1971.
BHATTACHARYA S., *Dictionary of Indian History*, Calcutta, 1967.
Biographical Dictionary of Japanese History, sub redacția lui Seiichi Iwao, Tokyo, 1978.
CASSIN E. (sub red.), *Die Altorientalischen Reiche*, Frankfurt am Main, 3 vol., 1965–1967.
COLLEDGE MALCOM A-R., *The Parthians*, New York, 1967.

DANIEL CONSTANTIN, *Civilizația asiro-babiloniană*, București, 1981.
DANIEL CONSTANTIN, *Civilizația feniciană*, București, 1979.
DESHAYES JEAN, *Civilizațiile vechiului Orient*, 3 vol., București, 1976.
DRIOTON E., BOURGUET P. du, *Arta faraonilor*, 2 vol., București, 1972.
DRIOTON E., VANDIER J., *L'Egypte. Des origines à la Conquête d' Alexandre*, Paris, 1975.
FREYDANK H., REINECKE W.F. ș.a., *Der Alte Orient in Stichworten*, Leipzig, 1978.
GARELLI PAUL, *Le Proche-Orient asiatique des origines aux invasions des peuples de la mer*, 2 vol., Paris, 1969—1974.
GHIRSHMAN ROMAN, *L'Iran des origines à l'Islam*, Paris, 1976.
HORNUNG E., *Grundzüge der ägyptischen Geschichte*, ed. a II-a, Darmstadt, 1978.
HUART CLEMENT, *Ancient Persia and Iranian Civilization*, Londra, 1972.
Israel, History until 1880, Jerusalim, 1973.
JAMES T.G.H., *An Introduction to Ancient Egypt*, 1979.
JOHNSON P., *The Civilization of Ancient Egypt*, Londra. 1978.
KAMMENHUBER A., *Die Arrier im vorderen Orient*, Heidelberg, 1968.
KLIMA JOSEF, *Gesellschaft und Kultur des Alten Mesopotamien*, Praga, 1964.
KRAMER S.N., *Istoria începe la Sumer*, București, 1962.
LANG D.M., *Armenia. Cradle of Civilization*, Londra, ed. a III-a, 1980.
MAIER JOHANN, *Grundzüge der Geschichte des Judentums im Altertum*, Darmstadt, 1981.
MALLOWAN M., *Early Mesopotamia and Iran*, Londra, 1965.
MODE H., *Das frühe Indien*, Stuttgart, 1959.
MOORTGAT A., *Die Kunst des Alten Mesopotamien. Die klassische Kunst Vorderasiens*, Köln, 1967.
MORTON SMITHS R., *Dates and Dynasties in Earliest India*, Delhi, 1975.
MOSCATI SABATINO, *L'Orient avant les Grecs*, Paris, 1963.
MOSCATI SABATINO, *Vechile civilizații semitice*, București, 1975.
OBERHUBER K., *Die Kultur des Alten Orient*, 1972.
OPPENHEIM L., *Ancient Mesopotamia. Portrait of a dead Civilization*, Chicago—Londra, 1964.
PAPINOT E., *Historical and Geographical Dictionary of Japan*, Rutland—Vermont și Tokyo, 1980.
PIOTROVSKIJ BORIS B., *Urartu*, Roma, 1975.
POSENER G., și colab, *Enciclopedia civilizației și artei egiptene*, București 1974.

Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie, Berlin, 1932—; vol. 6(Kl-Ko) a apărut în 1980.
RIEMSCHNEIDER M., *Lumea hitiților*, București, 1967.
SCHARFF A. și MOORTGAT A., *Ägypten und Vorderasien im Altertum*, München, 1950.
SCHIPPMANN KLAUS, *Grundzüge der Geschichte der Parther*, Darmstadt, 1980.
SCHMÖKEL HARTMUT, *Kulturgeschichte des alten Orient*, Stuttgart, 1962.
SCHMÖKEL HARTMUT, *Das Land Sumer*, ed. a IV-a, Stuttgart, 1974.
WIETHOFF BODO, *Grundzüge der älteren chinesischen Geschichte*, Darmstadt, 1971.
WOLF W., *Das alte Ägypten*, ed. a II-a, München, 1978.
WOOLLEY L., *Mésopotamie et Asie Antérieure*, Paris, 1961.
ZAMAROVSKY VOJTECH, *La început a fost Sumerul*, București, 1981.

Grecia Peninsula Balcanică și Insula Elenistică

BAYER ERICH, *Grundzüge der griechischen Geschichte*, ed. a V-a, Darmstadt, 1978.
BENGTSON HERMANN, *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*, ed. a V-a, München, 1977.
BUCKLER JOHN, *The Theban Hegemony 371—362*, Cambridge—Londra, 1980.
CHAMOUX F., *La civilisation grecque*, Paris, 1963.
DANOV HRISTO M., *Tracia antică*, București, 1976.
DEFRADAS J., *Literatura elină*, București, 1968.
DE PALMA C., *La Magna Grecia*, 1980.
DEVAMBEZ P., FLACELIÈRE R. ș.a., *Enciclopedia civilizației grecești*, București, 1970.
Drevnjaja Grecija, sub redacția lui S.L. Utcenko, ed. a IV-a, 1974.
EHRENBERG V., *Der Staat der Griechen*, ed. a II-a, 1965.
FINLEY M.I., *Die Griechen. Eine Einführung in ihre Geschichte und Zivilisation*, 1976.
FLACELIÈRE R., *Istoria literară a Greciei antice*, București, 1970.
FORREST W.G., *History of Sparta*, ed. a II-a, Duckworth, 1979.
HAMMOND N.G.L., *A History of Greece to 322 B.C.*, ed. a II-a 1977.
HAMMOND N.G.L., *Epirus*, Oxford, 1967.
HAMMOND N.G.L., *A History of Macedonia*, 2 vol., Oxford, 1972—1979.
HANSEN E.V., *The Attalides of Pergamon*, ed. a II-a, 1971.
HEINEN H., *Untersuchungen zur hellenistischen Geschichte des 3. Jhr. v. Chr.*, Wiesbaden, 1972.

HODDINOTT, R.F., *The Thracians*, Londra, 1980.
HOOKER J.T., *The Ancient Spartans*, Londra, 1980.
HOPP J., *Untersuchungen zur Geschichte der letzten Attaliden*, Tübingen, 1977.
JEFFER L.H., *Archaic Greece. The City-States c. 700—500 B.C.*, Londra, 1976.
KIENITZ FRIEDRICH-KARL, *Völker im Schatten: Die Gegenspieler der Griechen und Römer von 1200 v. Chr.-200 v. Chr.*, München, 1981.
KREISSIG HEINZ (coordonator), *Griechische Geschichte bis 146 v.u.e.*, Berlin, 1981.
LESKY A., *Geschichte der griechischen Literatur*, ed. a III-a, Berna, 1971.
MARINESCU IRIMU M., PIATKOWSKI ADELINA, *Istoria literaturii cline*, București, 1972.
MURRAY O., *Early Greece*, Londra, 1980.
NARAIN A.K., *The Indo-Greeks*, Oxford, 1980.
PERONACCI A., *La cultura della Magna Grecia*, 1974.
RANOVICI A.B., *Elenismul și rolul său istoric*, București, 1953.
RUSSU I.I., *Illirii*, București, 1966.
SCHACHERMEYER FRITZ, *Griechische Geschichte*, Stuttgart, 1960.
SCHMIDT W., STÄHLIN O., *Geschichte der griechischen Literatur*, 5 vol., München, 1929—1948.
TARN W.W., *The Greeks in Bactria and India*, ed. a II-a, 1951.
TARN W.W., *Die Kultur der hellenistischen Welt*, ed. a III-a, 1966.
WEILER INGOMAR, *Griechische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie*, Darmstadt, 1976.
WILKES J.J., *Dalmatia*, Cambridge-Mass., 1969.

Roma, Cartagina, Dacia, popoarele Europei pînă în epoca migrațiilor

Afrika und Rom in der Antike, ed. de H.J. Diesner, Halle, 1968.
ALBERTINI EUGÈNE, *L'Empire romain*, ed. a IV-a, Paris, 1975.
ALTHEIM FRANZ (sub redacția), *Geschichte der Hunen*, 5 vol., Berlin 1959—1962.
BAYET JEAN, *Literatura latină*, București, 1972.
BERCIU DUMITRU, *Lumea celților*, București, 1970.
BICKEL E., *Lehrbuch der Geschichte der römischen Literatur*, ed. a II-a, 1961.
BLEICKEN JOCHEN, *Geschichte der Römischen Republik*, München—Viena—Oldenbourg, 1982.

BOAK A.E.R., *A History of Rome to 565 A.D.*, ed. a IV-a, New York, 1965.
BÜCHNER K., *Römische Literaturgeschichte*, ed. a IV-a, Stuttgart, 1968.
CARY M., SCULLARD H.H., *A History of Rome*, ed. a III-a, Londra, 1975.
CHASTAGNOL A., *La fin du Monde antique de Stilicon à Justinien (Vème et début du VIème siècle)*, Paris, 1977.
CHEVALLIER RAYMOND, *Dictionnaire de la littérature latine*, Paris, 1968.
CHRIST KARL, *Römische Geschichte. Einführung. Quellenkunde. Bibliographie*, ed. a II-a, Darmstadt, 1976.
CLAUDE D., *Geschichte der Westgoten*, Stuttgart, 1970.
CONDURACHI EM., *Curs de istoria romană*, București, 1974.
CRIȘAN ION HORAȚIU, *Burebista și epoca sa*, ed. a II-a, București, 1977.
DAICOVICIU HADRIAN, *Dacii*, ed. a II-a, București, 1972.
DAICOVICIU HADRIAN, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.
DECRET FRANÇOIS, FANTER MHAMED, *L'Afrique du Nord dans l'antiquite. Histoire et civilisation (des origines au Vème siècle)*, Paris, 1980.
DIESNER H.J., *Das Vandalenreich*, Leipzig—Stuttgart, 1966.
Din istoria Dobrogei, 3 vol., București, 1965—1971.
Enciclopedia civilizației romane, coordonator D. Tudor, București, 1982.
FREDOUILLE JEAN-CLAUDE, *Enciclopedia civilizației și artei romane*, București, 1974.
GRIMAL PIERRE, *La littérature latine*, Paris, 1965.
GRIMAL PIERRE, *Civilizația romană*, 2 vol., București, 1975.
GRANT MICHAEL, *History of Rome*, Londra, 1978.
GRANT MICHAEL, *The Etruscans*, Londra, 1980.
HERM G., *The Celts*, 1976.
HEUSS ALFRED, *Römische Geschichte*, ed. a IV-a, Braunschweig, 1976.
HORST DIETER, RIGOBERT GÜNTHER, *Römische Geschichte bis 476*, ed. a II-a, Berlin, 1981.
HUS ALAIN, *Les Etrusques et leur destin*, 1980.
Istoria României, vol. I, București, 1960.
JONES A.H.M., *The later Roman Empire, 284—602*, 3 vol., Oxford, 1964.
JUNG E., *Sie bezwangen Rom. Die Rolle der Germanen von der Frühzeit bis zu Karl dem Grossen*, Düsseldorf, 1971.
KORNEMANN ERNST, *Römische Geschichte*, ed. a VI-a, Stuttgart, 1970.
LEVI M., MELONI P., *Storia romana dagli Etruschi a Teodosio*, ed. a III-a, Milano, 1967.

MARKALE JEAN, *Les Celtes et la civilisation celtique*, Paris, 1975.
MAZZARINO SANTO, *L'Impero romano*, 3 vol., Roma-Bari, 1976.
MILLAR F., *The Emperor of the Roman World (31 BC-AD 337)*, Londra, 1977.
PARETI LUIGI, *Storia di Roma e del mondo romano*, Torino, 6 vol., 1952—1961.
PETIT PAUL, *Histoire générale de l'Empire romain*, Paris, 1974.
PICARD G., *L'art romain*, Paris, 1962.
PIPPIDI DIONISIE M., *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, București, 1967.
RUSSU I.I., *Elemente traco-getice în Imperiul roman și bizantin*, București, 1976.
SAUMAGNE C., *La Numidie et Rome. Masinissa et Jugurtha*, Paris, 1967.
SCHARBOROUGH J., *Roman Medicine*, London, 1969.
SCHMIDT L., *Geschichte der Wandalen*, 1970 (reeditarea lucrării din 1942).
SEIFARTH WOLFGANG, *Römische Geschichte*, Kaiserzeit, ed. a II-a, 2 vol., Berlin, 1975.
SPRENGER M. și BARTOLINI G., *Die Etrusker. Kunst und Geschichte*, 1980.
STAHL W.H., *Roman Science*, Madison, 1962.
STEIN ERNEST, *Histoire du Bas Empire*, tome I 1— 2, II, Paris—Bruxelles, 1949—1959.
THOMPSON E.A., *The Early Germans*, Oxford, 1968.
THOMPSON E.A., *The Visigoths in the Time of Ulfila*, Oxford, 1966.
TOYNBEE J.M.C., *The Art of the Romans*, London, 1965.
TOYNBEE J.M.C., *Roman Historical Portraits*, Londra, 1978.
TUDOR DUMITRU, *Figuri de împărați romani*, 3 vol., București, 1970 — 1975.
VEH OTTO, *Lexikon der römischen Kaiser. Von Augustus bis Justinian*, München, 1976.
VOGT JOSEPH, *Römische Geschichte. I Hälfte: Die römische Republik*, ed. a VI-a, Freiburg im Breisgau, 1973.
VOLKMANN H., *Grundzüge der römischen Geschichte*, ed. a VII-a, Darmstadt, 1980.
Who was Who in the Roman World, ed. de D. Bowder, Oxford, 1980.
ZÖLLNER E., *Geschichte der Franken bis zur Mitte des 6. Jhr.*, München, 1970.
Zur Geschichte der Alemannen (Wege der Forschung), ed. de W. Müller, Darmstadt, 1975.

LECTOR : DOINA URICARIU-DROGEANU
TEHNOREDACTOR : ELENA PREDA

APĂRUT 1933. BUN DE TIPAR : 25.04.1933.
COLI TIPAR 17,50.

COMANDA NR. 30 086
COMBINATUL POLIGRAFIC „CASA SCÎNTEII"
PIAȚA SCÎNTEII NR. 1, BUCUREȘTI
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Colecția Clepsidra

CIVILIZAȚIA LUMII ANTICE

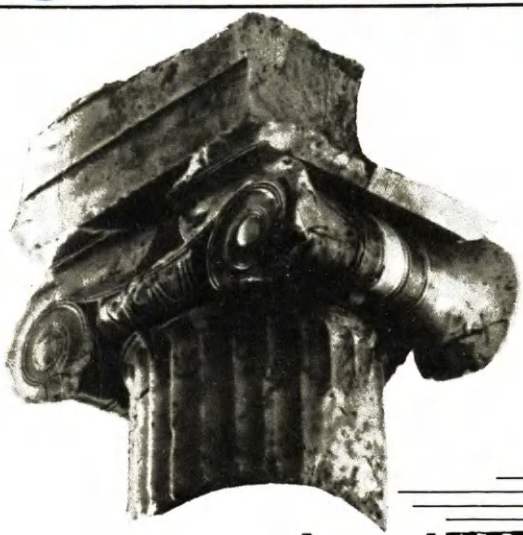

HORIA C. MATEI

Colecția Clepsidra
EDITURA EMINESCU

Lei 19